

Danskernes Historie Online

Danske Slægtsforskeres Bibliotek

Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

Danskernes Historie Online er Danmarks største digitaliseringsprojekt af litteratur inden for emner som personalhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almennyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

Støt Danskernes Historie Online - Bliv sponsor

Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele. Læs mere om fordele og sponsorat her: <https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat>

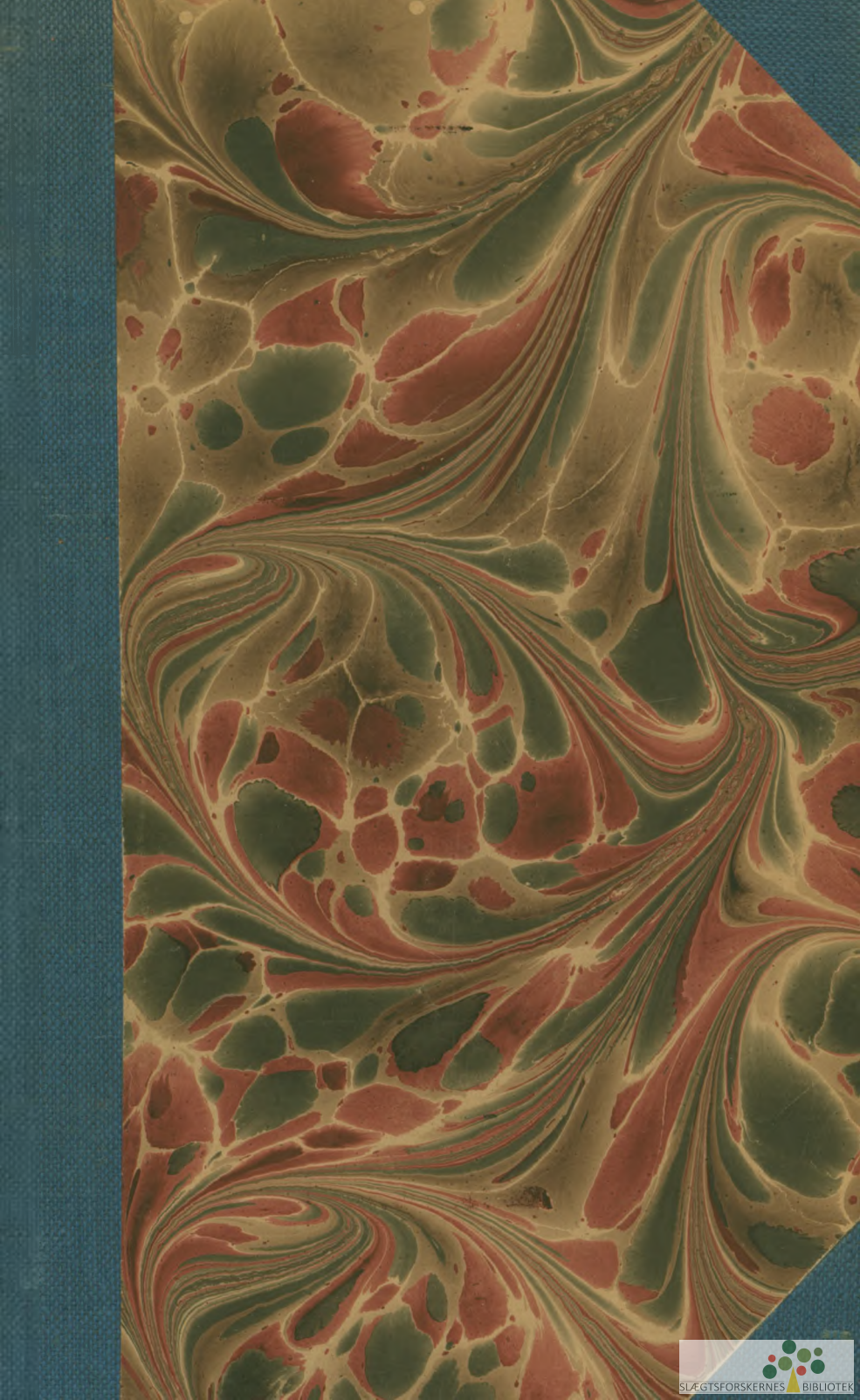
Ophavsret

Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

Links

Slægtsforskeres Bibliotek: <https://slaegtsbibliotek.dk>

Danske Slægtsforskere: <https://slaegt.dk>

BISKOP HANS POULSEN RESEN

STUDIER
OVER KIRKE- OG SKOLEHISTORIE I DET
16. OG 17. AARHUNDREDE

I
(1561-1615)

AF
BJØRN KORNERUP

Claruit ut lumen, perstitit ut columen.
P. P. WINSTRUP.

G. E. C. GADS FORLAG - KØBENHAVN
M C M X X V I I I

Denne Afhandling er af det theologiske Fakultet antaget til offentlig at forsvares for den theologiske Doktorgrad.
København, den 28 Juni 1928.

Aage Bentzen
h. a. dec.

FORORD

Ved Afslutningen af nærværende Arbejde, om hvis Plan jeg maa henvise til det S. 10—11 anførte, er det mig en kær Pligt at rette en Tak til de ikke faa Personer og Institutioner, til hvem jeg under Udarbejdelsen paa forskellig Maade er kommet i Taknemmelighedsgæld.

Denne Tak gælder først og fremmest Professor, Dr. theol. J. OSKAR ANDERSEN, dels fordi han i høj Grad har bidraget til at nære min Interesse for kirkehistoriske Studier, ikke mindst ved sin Fremhæven af den fra den Erslevske Skole overtagne, banebrydende Metodelære og ved sin fortrinlige Indøvelse i det praktiske Forskningsarbejde, dels fordi han med Raad og Daad har støttet mig under Udarbejdelsen af denne Fremstilling.

En hjertelig Tak retter jeg ogsaa til forskellige andre Forskere, der — hver paa sin Vis — har gjort deres til at lette mig mine Studier, hvoriblandt jeg særlig fremhæver Rigsarkivar L. LAURSEN, Professor, Dr. phil. WILLIAM NORVIN og Førstebibliotekar, fil. dr. O. WALDE i Uppsala.

Universitetets Arkivar, Bibliotekar VICTOR PETERSEN samt Personalet paa Det kgl. Bibliotek og Universitetsbiblioteket i København og paa Universitetsbibliotekerne i Rostock, Halle og Padua beder jeg modtage min bedste Tak for den store Hjælpsomhed, jeg til enhver Tid har mødt under mine Efterforskninger paa disse Steder. Med megen Taknemmelighed erkender jeg ogsaa, at Konsistorium velvilligst har tilladt mig at benytte de ældre Bind af Acta consistorii i Landsarkivet i Viborg, og at Universitetsforvaltningen i Halle har givet mig Adgang til det der opbevarede Wittenbergeruniversitetsarkiv.

Eforaterne for Universitetets Kandidat- og Rejsestipendier og Direktionerne for Carlsbergfondet, den grevelige Hjelmstjerne-

VI

Rosencroneske Stiftelse og den Raben-Levetzau'ske Fond bringer jeg en ærbødig Tak, fordi de har bevilget mig saa rundelige Midler, at det har været mig muligt at samle min Tid og mine Kræfter om de Studier i det 16de og 17de Aarhundredes Kirkehistorie, hvoraf denne Bog er fremgaaet.

Endelig beder jeg ogsaa Selskabet for Danmarks Kirkehistorie modtage en Tak, fordi det har givet et Bidrag til Bestridelse af Trykningsomkostningerne.

København, d. 15de Oktober 1928.

Bjørn Kornerup.

INDHOLDSFORTEGNELSE

	Side
Indledning. Tidligere Fremstillinger af H. P. Resens Levned.....	1
FØRSTE HOVEDAFSNIT: BARNDOM OG TIDLIG UNGDOM (1561—1584).	
Kapitel I. Hjemstavn og Slægt.....	12
— II. Skolegang i Holstebro.....	19
— III. Skolegang i Ribe.....	22
— IV. Skolegang i Viborg.....	38
— V. Studieaar i København.....	47
— VI. Lærergerning i Viborg.....	56
ANDET HOVEDAFSNIT: UDENLANDSREJSEN (1584—1591).	
Kapitel I. Indledning. Fr. Rosenkrantz.....	60
— II. Rostock.....	64
— III. Wittenberg.....	84
— IV. Tilbagerejse, Ophold i Danmark, ny Udrejse.....	104
— V. Italien.....	113
— VI. Hjemrejse. Besøg i Genève.....	125
TREDIE HOVEDAFSNIT: PROFESSORATET I DIALEKTIK (1591—1597).	
Kapitel I. Stilling ved Universitetet.....	133
— II. Studiet af Dialektikken i det 16de Aarhundrede.....	148
— III. Resens Standpunkt og Betydning paa det filosofiske Omraade	161
FJERDE HOVEDAFSNIT: PROFESSORATET I TEOLOGI (1597—1615).	
Kapitel I. Tilbageblik paa den kirkelige Udvikling, især i Danmark, før 1600.....	179
— II. Resens teologiske Udviklingsgang.....	193
— III. Almindelig Stilling ved Universitetet 1597—1607.....	201
— IV. Bibeloversættelsen 1603—1607.....	217
— V. Jesuiterangrebene.....	236
— VI. Skolereformen 1604.....	242
— VII. Kampen om Exorcismen 1606—1607.....	271
— VIII. Englandsrejsen 1606.....	283
— IX. Jørgen Dybvads Fald 1607.....	290

VIII

	Side
Kapitel X. Resen som Summus theologus 1607—1615.....	298
— XI. Striden med Ivar Stub 1609.....	313
— XII. Forelæsninger, Forfattervirksomhed og teologisk Standpunkt 1597—1613.....	326
— XIII. Det afsluttende Opgør med Kryptokalvinismen.....	373
§ 1. Kampens Forudsætninger.....	373
§ 2. Kritikken af Disputatserne.....	389
§ 3. Oluf Jensen Kock.....	401
§ 4. Forundersøgelser og Biskoppens Kendelse.....	408
§ 5. Kommissionsdomstolen i Kolding.....	412
§ 6. Kurt Aslaksen.....	439
§ 7. Niels Mikkelsen Aalborg.....	445
§ 8. De sancta fide.....	453
§ 9. Forhandlingerne om De sancta fide.....	470
Aktstykkefortegnelse over Akterne i Striden 1614.....	492

Det Portræt af H. P. Resen, der ledsager denne Bog, er en Gengivelse af et Kobberstik af Albert Haelweg (jvfr. A. Strunk, Samlinger til en beskrivende Catalog over Portraiter. Kbhvn. 1865. Nr. 2350).

FORKORTELSESLISTE

- A C: Acta consistorii.
- A D B: Allgemeine deutsche Biographie. Lpz. 1875 ff.
- B L: Dansk biographisk Lexikon, udg. af C. F. Bricka.
- C R: Corpus reformatorum, ed. C. G. Bretschneider et H. E. Bindseil.
- D B: Dänische Bibliothec. I—IX. Kopenhagen 1738 ff.
- D N B: Dictionary of National Biography. Lond. 1885 ff.
- D S: Danske Samlinger, udg. af Chr. Bruun, O. Nielsen og A. Petersen 1—2 R. Kbhvn. 1865 ff.
- Fynske Saml.: Samlinger til Fyens Historie og Topographi. I—X. Odense 1871—90.
- H S: Holger Rørdam, Historiske Samlinger og Studier. I—IV. Kbhvn. 1891—1902.
- H T: Historisk Tidsskrift. 1—9 R. Kbhvn. 1840 ff.
- Heg. Cal.: Peder Hegelunds Kalenderoptegnelser (jvfr. S. 28).
- Jydske Saml.: Samlinger til jydsk Historie og Topographi. 1—4 R. 1866 ff.
- Jöcher: Allgemeines Gelehrten-Lexicon, herausg. v. Chr. G. Jöcher. I—IV. Lpz. 1750—1751, med Suppl. I—VII. Lpz. 1784—1897.
- K B: Kancelliets Brevbøger (1551—1626), udg. af C. F. Bricka og L. Laursen. Kbhvn. 1885 ff.
- K O: Den danske Kirkeordinans i Rørdams Udgave i Danske Kirke-
love I, 40—133.
- K S: Kirkehistoriske Samlinger. 1—5 R. Kbhvn. 1849—1913. (Ny
kirkehistoriske Samlinger citeres som 2 R).
- Ligpr.: N. P. Schandorph, Ligprædiken over Hans Poulsen Resen. Kbhvn.
1639.
- Ph.: Philotheca J. P. Resenii. Thott 8° 572 (jvfr. S. 62).
- P T: Personalhistorisk Tidsskrift. 1—9 R. Kbhvn. 1880 ff.
- Progr. fun.: Programma funebre af 1638, 25/9, over H. P. Resen.
- R E: Realencyklopädie für protestantische Theologie und Kirche. 3
Auf. Lpz. 1896 ff.
- Rørdam: H. F. Rørdam, Kjøbenhavns Universitets Historie fra 1537 til
1621. I—IV. Kbhvn. 1868—77.
- Univ. Matr.: Kjøbenhavns Universitets Matrikel, udg. af S. Birket Smith. I—
III. Kbhvn. 1890 ff.
- Vinding: Rasmus Vinding, Regia Academia Hauniensis. Hauniæ 1665.

X

B A: Bispearkiv. *D K:* Danske Kancellis Arkiv. *L A:* Landsarkiv. *R A:* Rigsarkiv. *U A:* Universitetsarkivet. *U B:* Universitetsbibliotek.

Ældre Skrifter, der ikke er paginerede, citeres ved Arksignatur, Rectosiden alene ved Arksignaturen, Versosiden ved et v føjet til Arksignaturen.

Som Regel er Bogstaveringen i ældre Citater normaliseret. Kun i Undtagelsestilfælde gengives den gl. Retskrivning bogstavret, dog altid (ogsaa i Bogtitler) med moderniseret Brug af store og smaa Begyndelsesbogstaver og af Bogstaverne u og v. I latinske Citater gengives æ som æ og v (for u) som u.

INDLEDNING

Tidligere Fremstillinger af H. P. Resens Levned.

Sandheden er efter mine Tanker saa smuk, saa ædel, det maa nu være en liden eller en stor Sandhed, at ingen Møie, ingen Bekostning er for stor for at finde denne rare Skat.

P. F. SUHM.

Som det første Forsøg paa at samle Efterretninger om Resen maa man sikkert nævne de kortfattede Notitser, der findes i CLAVS CHRISTOFFERSEN LYSKANDER'S Bog om danske Skribenter fra c. 1610. De er dog i sig selv lidet værdifulde og fik i hvert Tilfælde foreløbig ingen Betydning for Forskningen, da de forblev utrykte i henved 150 Aar¹.

Af ganske anderledes indgribende Betydning blev derimod de Efterretninger, som indeholdes i det Programma funebre, der blev udstedt af Universitetets Rektor, Prof. HANS RASMUSSEN BROCHMAND d. 25de September 1638 som Indbydelse til at følge Resen til hans sidste Hvilested. Indsvøbt i svulmende og temmelig søgte latinske Vendinger og næsten skjult bag de talrige Citater fra klassiske Forfattere og de vidtstvævende Betragtninger over Liv og Død, som er saa typiske for Datidens akademiske Programstil, findes der her samlet en fyldig Række Oplysninger om Resens Liv og om de vigtigste Sider af hans Gerning. Adskillige af disse Efterretninger, især vedrørende hans Barndom og Ungdom, er af en saadan Art, at de kun kan stamme fra een Kilde: nu tabte Optegnelser af Resen selv.

Den næste Fremstilling af Resens Liv findes optaget i den Ligprædiken, som hans gamle Discipel, Sognepræsten ved Vor Frue Kirke i København, NIELS POULSEN SCHANDORPH, holdt

1) E. J. Westphalen, Monumenta inedita rer. Germ. III (1743), 470—471. Genudgivet hos H. F. Rørdam, Klavs Christoffersen Lyskanders Levned. 1868. S. 256.

ved hans Jordefærd d. 25de September 1638, men som først blev udgivet 1639 under Titel: »Jojadæ hellige Tieniste, hæderlige Alderdom oc Begravelse af den II Krönicke Bogs 24 Capittel, v. 15—16, huor om blev forhandlet, da hæderlige, höylærde oc af Christi Kircke velfortiente Mand, sal. D. Hans Povelssön Resen . . . hans salige Legomme blef hæderligen bested til Jorden udi vor Frue Kircke sammesteds den 25. Sept., Aar Christi 1638«¹.

Medens der i Sprogtone er en afgørende Forskel mellem Programmets højtt travende Latinitet og Ligprædikenenens enfoldige, jævne Dansk, rummer begge Fremstillinger i Realiteten væsentlig det samme Stof og i næsten samme Orden. Der kunde derfor være Grund til at antage, at Ligprædikenen — i hvert Tilfælde i sin trykte Form — bygger paa Programmet. Imidlertid indeholder den — foruden det fælles Stof — tillige paa en Række Punkter Særstof, der ligeledes er af en saadan Beskaffenhed, at det maa formodes at gaa tilbage til den fælles, til Grund liggende Kilde, Resens egne Optegnelser. Foruden at bestyrke Programmets Efterretninger bliver Ligprædikenen saaledes i en Del Tilfælde primær Kilde for os, og for et enkelt Afsnits Vedkommende — Resens Dødsleje — tilkommer der den tillige Værdi som Førstehaandsvidne, da Schandorph netop var den Præst, som betjente Resen i hans sidste Dage.

En Omstændighed, der tyder paa, at baade Progr. fun. og Ligprædikenen ikke blot — som saa ofte i lignende Tilfælde — bygger paa nogle mere eller mindre spredte Meddelelser fra de efterlevende, men delvis gaar direkte tilbage til Optegnelser fra Resens Haand, er den, at begge Skrifter i saa rigt Maal angiver Dato'erne — ikke blot Aarstallene — for mange Begivenheder i Resens Liv, hvad der er overordentlig sjældent at træffe i denne Art Kilder.

Tilmed synes deres Opgivelser, hvor de kan efterprøves, at udmærke sig ved en for Datidens Mindeskrifter sjælden stor Nøjagtighed og tillader saaledes en fordelagtig Dom over deres Kildeværd ogsaa i de Tilfælde, hvor Efterretningerne ikke mere kan gøres til Genstand for nærmere Prøvelse.

Af de her nævnte to Kilder blev det den første, der i det følgende 100 Aar kom til at spille den største Rolle for Kendskabet

1) A 2 v siger Forf.: »de halffierde Aar jeg hafuer haft den salige Mands Omgengelse, veed jeg icke, huor høyt jeg vil skatte«.

til Resens Historie¹. Dette skyldtes især den Omstændighed, at Prof. RASMUS VINDING optog en forkortet — og desværre temmelig skødesløs — Redaktion af Progr. fun. i sit store Værk »Regia Academia Hauniensis«, Hafn. 1665, S. 175—192. Hertil føjede han desuden nogle Epitafieindskrifter over Resen samt en Fortegnelse over hans Skrifter. En forkortet Liste over disse sidste leverede desuden Rektor ALBERT BARTHOLIN Aaret efter i sin Bog »De scriptis Danorum«, Hafn. 1666, S. 85—86.

Vindings Bog blev vel kendt i Udlandet og har derfor haft stor Betydning som Formidler af Kendskabet til vor hjemlige Lærdomshistorie overfor større Kredse. Dette gælder ogsaa m. H. t. Datidens Viden om Resen, som yderligere udbredtes derved, at den frugtbare Litteraturhistoriker, Prof. HENNING WITTE i Riga i sine »Memoriæ theologorum nostri seculi clarissimorum renovatæ centuria«, Francof. ad M. 1685, Decas VII, S. 991—1006, optrykte hele Ligprogrammet over Resen, som han vistnok havde faaet tilsendt af Prof. Jens Bircherod, den senere Biskop i Aalborg². Hertil føjede han desuden et Udvalg af de Tillæg, Vinding havde forsynet sin Bog med. For lange Tider vil man derfor bestandig baade i de hjemlige og i de udenlandske Biografier af Resen finde Henvisninger enten til Vinding alene eller til Vinding og Witte, undertiden suppleret med Alb. Bartholin. I alle disse Tilfælde bygger man saaledes kun paa een Kilde: Progr. fun., forøget med Vindings ovenfor omtalte Tillæg.

Saadanne Biografier findes i det stort anlagte Litteraturlleksikon af G. M. KÖNIG: »Bibliotheca vetus et nova«, Altdorf 1678, Fol., S. 686, i H. WITTE's »Diarium biographicum«, Gedani 1688, under 1638 14/9, i det pragtfulde, med Hundreder af kobberstukne Tavler forsynede Størværk over alle Europas lærde Mænd »Theatrum virorum eruditione clarorum«, Nürnberg 1688, udgivet af Lægen PAUL FRÉHER, der takket være Vindings fyldige Oplysninger S. 473—476 kan meddele en seks Foliospalter lang Biografi af Resen (tre Gange saa meget som om Niels Hemmingsen); i J. C. BLUME's »Jubilæum theologorum emeritorum«, Lpzg. 1710, S. 158, i det af Witte stærkt afhængige »Leben der

1) Dog synes Jens Sørensen Nør Nissom i sin sjællandske Bispekrønike E 4 v—E 5, der er føjet til hans »En historiske Beskrivelse om . . . Hr. Jens Grand«, Kbhvn. 1650, at bygge paa Ligpræd. — 2) Jvfr. Breve fra H. Witte til J. Bircherod i dennes Dagbøger i Ny kgl. Saml. 4°. 1986 c. Appendix til Aug. 1692. Res meæ 1693, 5/12. 1693, 6/6. 23/6.

berühmtesten Kirchen-Lehrer und Scribenten des XVI und XVII Jahr-Hunderts nach Christi Geburth« af ERDMANN UHSE, Lpzg. 1710, S. 887—889, i JOH. MATTHIAS GROSS' »Historisches Lexicon evangelischer Jubel-Priester«, Nürnberg 1727, I, 322, i »Grosses vollständiges Universal-Lexicon«, udg. af J. H. ZEDLER, XXXI (Lpzg. 1742), S. 702—3, i CHR. GOTTLIEB JÖCHER'S »Allgemeines Gelehrten-Lexicon«, III, (Lpzg. 1751), S. 2022¹, i »Le grand dictionnaire historique« par LOUIS MORÈRI, 3 ed., IX (Paris 1759), S. 144, og i »Allgemeines historisches Lexicon« IV (Lpzg. 1769), S. 69. Afhængighed af de samme Kilder træffes ogsaa i de hjemlige Biografier hos PEDER RESEN i hans »Bibliotheca regiæ academiæ Hafniensi donata«, Hafn. 1685, Index 3, i JOHS. MOLLER'S »Bibliotheca septentrionis erudita«, Lpzg. 1710, S. 294—298², hvor Alb. Bartholins Oplysninger revideres og suppleres, og hos TORKIL BADEN i »Tiids-Register over Biskopperne ... udi Siællands-Stift«, Kbhvn. [1720], S. 28—54, et Skrift, hvorom man maa sande Suhms Ord: »Stilen er slet, og nye Opdagelser i Historien ere her ikke heller skede«³.

Først omkring Midten af det 18de Aarhundrede skete der et virkeligt Fremskridt i Kendskabet til Resens Liv og Indsats. Dette skyldtes først og fremmest, at ERIK PONTOPPIDAN 1747 i sine »Annales ecclesiæ Danicæ« dels leverede en Biografi af Resen, der ganske vist er kortfattet, men dog ret selvstændig i Opfattelsen med Forsøg paa Kritik overfor Forgængerne (III, 103—108), dels og navnlig i samme Værk (III, 586 f., 601 f., 614 f.) meddelte en Række hidtil ukendte Aktstykker til Oplysning af Resens Historie, særlig m. H. t. hans kirkelige Stridigheder. Skønt Pontoppidans Dokumentaftryk er præget af en utilgivelig Skødesløshed og Mangel paa Nøjagtighed⁴, betød de dog en meget betydelig Forøgelse af Kendskabet til Resen og har desuden Betydning den Dag i Dag, da adskillige af de Resenske Akter desværre ikke senere er blevet genudgivet, hvad deres kirkehistoriske Værd iøvrigt i høj Grad kunde berettige dem til.

Pontoppidans Annaler bidrog i mange Henseender til at give

1) 1ste Udg. har jeg ikke haft Lejlighed til at se. I Suppl. VI (Bremen 1819), S. 1832—1833, er Resens Biografi blevet betydeligt forøget. — 2) Renskriften her til findes i Ny kgl. S. 8°. 267. — 3) P. F. Suhm, Samlede Skrifter X, S. 391. — Torkil Baden har slavisk fulgt Vinding, overtager endog hans Fejl. — 4) Jvfr. H T 5 R. V, 81 ff. I Pontoppidans Samlinger findes Materialet til Resens Biografi i Thott Fol. 741. S. 117—120, jvfr. S. 168.

den hjemlige kirkehistoriske Forskning Vind i Sejlene. Saaledes udkom der 1753 to Værker, der begge blev af stor Betydning for Resenforskningen. Det ene var den Samling »Danske Jubel-Lærere«, der almindelig gaar under Udgiverens, Præsten GERHARD TRESCHOW's Navn, men som vistnok i langt højere Grad end sædvanlig antaget er Biskop Peder Herslebs Arbejde¹. Denne Bog indeholder ogsaa en Biografi af Resen (S. 40—65), der forener Overblik over det indbyrdes Forhold mellem de tidligere Behandlinger af Resens Liv med et godt Kendskab til Kilderne, deriblandt ogsaa til hans egne Skrifter². Biografien samler sig især om de Resenske Stridigheder, hvoraf der her for første Gang leveres en virkelig læselig Fremstilling paa Grundlag af det af Pontoppidan fremdragne Aktstykkemateriale, og Forfatteren udmærker sig iøvrigt ved en paa Kildeundersøgelser bygget, selvstændig Dom over Resen og hans Betydning, især som praktisk Kirkemand.

Endnu betydeligere var dog den Resenbiografi, som samme Aar saa Lyset i D. G. ZWERGJUS' omfangsrige Værk »Det sielandske Clerisie«, S. 132—169. Alle Zwergjus' bedste Egenskaber som lærd Samler og dygtig Bearbejder af historisk Stof kommer fuldt ud til deres Ret i hans Fremstilling af Resens Liv. Medens Treschow har faaet meddelt Oplysninger af Zwergjus³, synes det omvendte ikke at være Tilfældet, og hans Arbejde hviler saaledes helt paa selvstændige Kildestudier. Fremfor alt har han gjort et for sin Tid vellykket Forsøg paa at give en pragmatisk Skildring af Resens Kamp mod Kryptokalvinismen⁴, ligesom han ogsaa staar over Treschow ved sin sunde og rolige Karakteristik af Resens Personlighed og ved sin indgaaende Omtale af de forskellige Sider af hans kirkelige Virksomhed. Fremdeles tilkommer der Zwergjus en ikke ringe Betydning, fordi han ikke blot — som Treschow — søger at udnytte det Aktstykkemateriale, der var offentliggjort af Pontoppidan og andre, men ogsaa selv har fremdraget hidtil ubenyttede Haandskrifter⁵, hvoraf flere

1) Jvfr. L. Daae, Thronhjems Stifts geistlige Historie S. 158, Note 1, og et der S. 234—237 aftrykt Brev fra B. Dass samt Gl. kgl. Saml. Fol. 1094, hvori ogsaa et Udkast til Resens Biografi, med de talrige Breve til Peder Hersleb med Materiale til dette Værk. Den, der er fortrolig med Herslebs Stil, vil ogsaa mange Steder i Fremstillingen blive slaaet af Ligheden med hans Udtryksmaade.
2) S. 55—56, jvfr. S. 62 f. — 3) Treschow f 3 v. — 4) Især S. 137 f. — 5) S. 138. 139. 142. 146. 151.

endnu ikke er blevet udgivet. Endelig har han til sin Fremstilling føjet det hidtil fyldigste Indskriftsmateriale vedrørende Resen og den indtil vore Dage fuldstændigste Fortegnelse over hans Skrifter.

Naar man blot undtager, at der 1743 i »Dänische Bibliothec« IV, 131—137, blev offentliggjort en Betænkning af Resen om Exorcismen, og at der findes enkelte spredte Bidrag til hans Historie i Hans Grams Udgave af N. SLANGÈ's Christian IV's Historie 1749, bragte det 18de Aarhundrede ikke mere nyt Stof for Dagen vedrørende Resen. 1753 opnaaede dog Ligprædikenen over ham, der længe havde været næsten glemmt, at blive optaget i C. P. ROTHE's Samling »Brave danske Mænds og Qvinders berømmelige Eftermæle« (II, 135—164), men iøvrigt nøjedes man til langt ned i det næste Aarhundrede blot med bredere eller knappere at sammenstille de Efterretninger, der var overtaget dels fra Vinding og hans Efterfølgere, dels fra Pontoppidan, Treschow og Zwergius. Eksempler herpaa findes i HANS DE HOFMAN's »Samlinger af publice og private Stiftelser, Foundationer og Gavebreve . . .« I (Kbhvn. 1755), 147—151, i JONAS HAAS' »Samling af de evangeliske Biskoppers i Siællands Stift . . . deres Portraiter«, Kbhvn. 1761, S. 33—40 (Teksten er af C. P. Rothe og N. Jonge¹), i JENS WORM's »Forsøg til et Lexicon over . . . lærde Mænd«, II (Kbhvn. 1773), 248—255 (jvfr. III, 638), i THOMAS LILLELUND's »Danmarkes Kirke-Historie«, Viborg 1773, S. 136 f., i J. KRAFT og R. NYERUP's »Almindeligt Litteraturlæxicon«, Kbhvn. 1820, S. 490—491, der dog bringer et Par selvstændige Meddelelser om Skrifter af Resen, i J. P. F. KÖNIGSFELDT's Bispekrønike i C. Molbechs Historiske Aarbøger III (1851), 81—83, og i F. E. HUNDRUP's »Biographiske Efterretninger [om Doctores theologiæ]«, Roskilde 1854, S. 13—14.

Derimod gav der sig efterhaanden en Forandring i Opfattelsen af Resens Personlighed til Kende. Medens de Forfattere, der i det 17de Aarhundrede havde skrevet om ham, havde været aldeles blændet af det Skær, som udgik fra »magnus ille Resenius«, den lutherske Ortodoksis uforlignelige Helt, og det 18de Aarhundredes Dom gennemgaaende blot havde været en mildt korrigerende Anerkendelse af hans Betydning², hævede der sig nu

1) Se K S 4 R. II, 593. — 2) Saaledes ogsaa L. HOLBERG i sin Dannemarks og Norges geistlige og verdslige Staat. 2. Udg. 1749. S. 144—145, og C. L. TYCHONIUS i Den Augsburgske Bekiendelses Historie. 1730. d v (den høystbe-

kort efter Aar 1800 Røster, der i Pagt med den forandrede Tids-
 aand skarpt vendte sig mod de forrige Tidsrums Lutherbegejst-
 ring. Saaledes allerede hos RASMUS NYERUP, der haanligt affejer
 Opgøret 1614 som »theologiske Kjævlerier«¹, men endnu skarpere
 hos G. L. BADEN, der i flere Skrifter² med sit sædvanlige galde-
 blendede Blæk skildrer Resen som »den myndige og hævnngierrige,
 herskesyge og intolerante« Sjællands Biskop. Selv hos en Mand
 som den godmodige JENS MØLLER³ findes der en Genklang af
 denne Opfattelse og maaske ogsaa hos N. M. PETERSEN, der endnu
 i sine »Bidrag til den danske Literaturs Historie« (2. Udg. III,
 1868, især S. 55, 87, 96—98) væsentlig kun fremhæver de litterære
 Mangler hos Resen og ganske savner Blik for hans kirkehistoriske
 Stilling som det betydningsfulde Mellemed mellem Niels Hem-
 mingsen og Jesper Brochmand. Kun een Mand saa ved Aar-
 hundredets Begyndelse med en Del Sympati paa Resen — N.
 F. S. GRUNDTVIG, der i sin Omtale af de sjællandske Bisper i
 »Roskilde-Riim« 1814 (S. 236) bl. a. sang om ham:

Som Hans Povelsen dybsindig,
 Som Hans Povelsen spidsfindig
 Var kun een, om ellers Nogen . . . ,

og baade her og i sin samtidige »Roskilde-Saga« (Kbhvn. 1814,
 S. 66—68) berømmede ham for hans store Trofasthed overfor
 Luther og dennes Katekismus⁴.

Som Aarene gik, vendte dog Interessen for Resen tilbage. 1831
 skrev P. W. BECKER en medicæisk Disputats: »De Jo. Pauli
 Resenii versione Danica sacræ scripturæ commentatio«, og 1849
 gjorde en af Grundtvigs Disciple L. HELVEG i en Afhandling i
 Theologisk Tidsskrift for den norske Kirke II, S. 136—168: »Hem-
 mingsen og Resen. Et Bidrag til Læren om Christi Person«, det
 første — og i flere Henseender et vellykket — Forsøg paa en
 virkelig Forstaaelse af Resens ejendommelige spekulative Stand-

rømte, dog alletider under sine Fortienister berømte Danmarkis Olding Doctor
 H. P. R. »).

1) Historisk-statist. Skildring af Tilstanden i Danmark og Norge. III Bd. 2
 Part. (1805), S. 112—116, især 114. — 2) G. L. Baden, Danmarks Riges Historie
 IV (1831), S. 8. 18. 22. N. C. Øst, Materialier til et dansk biographisk-literarisk
 Lexicon. 1835. S. 693—4. — 3) Nyt theol. Bibliothek V, 146—147. — 4) Roskilde
 Saga. 1814. S. 66 f. S. 68 »Uden al Tvivl var Hans Povelsen Resen det skarp-
 sindigste Hoved mellem alle Sjællands Bisper«.

punkt. Samme Forfatter havde allerede da i sin og C. J. Brandts »Den danske Psalmedigtning samlet og ordnet« I (Kbhvn. 1846), S. 249—259 og Tillæg S. 34—36 skrevet en lille Skildring af Resen med rigtigt Blik for hans Betydning som Salmedigter, og viste ogsaa siden i sin »Den danske Kirkes Historie efter Reformationen« (2. Udg. I, Kbhvn. 1857) i al Kortfattethed en Del Forstaaelse for den Plads, der historisk tilkommer Resen. — Nævnes kan det desuden, at J. P. MYNSTER i sin Omtale 1835 af den Resen—Kock'ske Strid søgte at forsvare Resen, omend vel meget paa Bekostning af hans Modpart¹.

Af største Betydning for Studiet af Resen blev det selvfølgelig, da den Mand, der ubestridt staaar som den grundigste Kender af det 16de og 17de Aarhundrede herhjemme, c. 1855 for Alvor begyndte sine kirke- og skolehistoriske Studier. HOLGER FR. RØRDAM har ikke blot i en Række særlige Afhandlinger og Udgaver af Aktstykker i Kirkehistoriske Samlinger og andetsteds² leveret meget betydelige Forarbejder til en Resenbiografi, men fremfor alt i sin »Kjøbenhavns Universitets Historie fra 1537 til 1621«, Kbhvn. 1868—1877, kastet et klart Lys over hele det Tidsrum, han med saa megen Ret kalder »Resens Tidsalder«³. I tredje Bind af dette Værk (S. 570—577), som nærværende Arbejde i høj Grad staaar i Gæld til, har han sammenfattet Hovedlinierne i Resens Liv i en kort Biografi, men endnu vigtigere er dog de mange Steder i Skildringen af Universitetets almindelige Historie, hvor han berører Resens Indflydelse paa Tingenes Udvikling. Rørdams Fremstilling af Resen er præget af den Grundighed, Nøjagtighed og omfattende Lærdom, som hører til hans bedste Forskerejendommeligheder, men unægtelig ogsaa af hans Begrænsning, navnlig af manglende Blik for Forbindelsen mellem Udlandets og de hjemlige Aandsstrømninger, og af en noget svigtende Interesse for den begrebsmæssige Side af Kirkehistorien. Hans Behandling af Resen trænger derfor selvfølgelig til at udfyldes paa flere Omraader⁴. —

Af Skrifter efter 1860, der indeholder Bidrag til Resens Historie, bør endvidere nævnes S. M. GJELLERUP's Bog: »Biskop Jens Dinesen Jersin«, Kbhvn. 1868—1870, der særlig har behandlet Resen som Skolemand, og en Afhandling af E. F. KOCH i

1) Blandede Skrifter V, 268 ff. — 2) Disse Afhandlinger vil blive citeret paa deres Steder. — 3) III, 6. — 4) Personlig ser Rørdam ikke med synderlig Sympati paa Resen, jvfr. især III, 291.

Theologisk Tidsskrift, udgivet af Chr. H. Kalkar, 1874, S. 81—124: »Et Blad af Opbyggelses Literaturens Historie i det 17de Aarhundrede«, der giver en — dog ikke synderligt dybtgaaende — Oversigt over hans homiletiske og kateketiske Forfattervirksomhed.

De større litteraturhistoriske Arbejder fra denne Periode: »Nordboernes Aandsliv« III, 1885, af C. ROSENBERG, »Illustreret dansk Litteraturhistorie« I, 1886, af P. HANSEN, og især »Renaissancebevægelsen i Danmarks Literatur«, 1887, af JUL. PALUDAN, arbejdede overvejende i Tilknytning til Rørdams Fremstilling, omend de hist og her søgte at uddybe denne, og i de almenhistoriske Behandlinger af Christian IV's Tid af J. A. FRIDERICIA og D. SCHÄFER¹ fandt Resen kun en sparsom Omtale.

Af stor Vigtighed var det derimod, at der i 1896 udkom et Arbejde, der paa flere Punkter betød en ret afgørende Ændring i den hittidige Opfattelse af Resen. Det var J. OSKAR ANDERSEN's store Monografi »Holger Rosenkrantz den Lærde«, der ikke blot i Almindelighed kastede nyt Lys over mange vigtige Sider af Perioden, men som fremfor alt angav det Synspunkt, hvorfra man burde betragte Resens store Kamp mod Kryptokalvinismen. Denne Strid drejede sig nemlig ikke — som man tidligere mere eller mindre klart havde fremstillet det — om en Gentagelse af Nadverstridighederne fra 1574 ff., men dens inderste Kærne var det langt mere omfattende Spørgsmaal om Gudserkendelsens Karakter, og Resens Standpunkt maatte først og fremmest forstaaes ud fra hans Modsætningsforhold til den hollandske Teolog C. Vorstius. — Man forstaaer efter dette, at S. M. GJELLERUP opfordrede Holger Rosenkrantz's Biograf til ogsaa at blive Resens². Dette skete dog ikke, men de omtalte Synspunkter, der blot var fremsat i al Kortfattedhed under Behandlingen af Rosenkrantz's Forhold til Resen³, har ved at efterprøves vist sig i den Grad frugtbare, at de er blevet lagt til Grund for visse Afsnit af nærværende Fremstilling.

Tiden efter 1896 har kun bragt faa Bidrag til Resens Historie⁴. I Aaret 1900 sammenfattede dog H. F. RØRDAM i »Dansk bio-

1) Danmarks Riges Historie IV, 115—116. D. Schäfer, Geschichte von Dänemark V (Gotha 1902), 719. — 2) HT 6 R. VI, 758. — 3) S. 134 ff. — 4) For Fuldstændigheds Skyld skal blot nævnes Vilh. Bangs Artikler om Resen i Nationaltidende 1906, 18/2 og 25/2, og en Artikel af H. Mosbech i Dansk biographisk Haandlexikon III (1924), 203.

grafisk Leksikon« (XIV, 2—11) Resultatet af sine egne og andres Forskninger i en ny Biografi af Resen, der baade var fyldigere og mere afrundet end den nu over 20 Aar gamle i Universitets-historien, og 1908 fremsatte HENRIK BERTELSEN i en Afhandling »Pro scholis puerorum« i Nordisk Tidsskrift for Filologi 3 R. XVII, S. 21—36, den Formodning, at Resen skulde være Forfatter til et genfundet Skrift om det latinske Skolevæsen fra 1617. Som det i 2den Del nærmere skal vises, synes denne Formodning i høj Grad at have Sandsynligheden for sig.

Fra de seneste Aar bør ogsaa omtales to, hver i sin Art vellykkede Karakteristikker af Resen, den ene af VILHELM ANDERSEN i »Tider og Typer af dansk Aands Historie. Erasmus«, I (Kbhvn. 1907), 184 ff., der fremfor alt lægger Vægt paa at eftervise det standsede og »indskrumpede« i Resens Udvikling, navnlig efter 1615; den anden af CARL S. PETERSEN i »Illustreret dansk Litteraturhistorie« (I, 320—325), der foruden en virkelig historisk Opfattelse af den ortodokse Perodes Egenart viser klar Forstaaelse for det magtfulde i Resens Personlighed, som den især fremtræder »i sin fulde Glorie . . ., naar han tumler Profesorer og Bisper«¹.

I den Overbevisning, at der tilkommer Hans Poulsen Resen en ret enestaaende Betydning som den førende Personlighed i

1) Foruden i de ovennævnte trykte Skrifter findes der ogsaa — især fra det 18de Aarh. — en Del biografiske Efterretninger om Resen i de ikke faa haandskrevne Samlinger af forskellig Art, som til Dels paa Grund af de vanskelige Boghandlervilkaar i ældre Tid ikke har set Lyset i den Periode, de naturligt hørte hjemme i. Som Regel findes der dog intet primært Kildestof heri. En Undtagelse danner P. RESEN's Atlas Danicus (i Uldall. Fol. 186 I, 400—403), der meddeler flere meget vigtige Efterretninger til Resens Historie. En fuldt udarbejdet, temmelig udførlig Resenbiografi findes i Kirkehistorikeren PEDER POUlsen's »Sølands Bispers Krønike« fra 1714 (Ny kgl. S. 4°. 1178 b) og en endnu større af ANDREAS KÖNIG i hans Arbejde om de sjællandske Bisper (Ny kgl. S. 4°. 1178). Blot Material- og Excerptsamlinger vedrørende Resen findes i Gl. kgl. S. 4°. 2987, af THOMAS BRODER BIRCHEROD i Gl. kgl. S. 4°. 3017, af JACOB LANGEBEK i dennes Excerpter 4°. 220 og af den anonyme Forfatter af »Dania orientalis« i Addit. 4°. 191. Ogsaa CHRISTOPHER LUCASSÖN FRIIS har omtalt Resen i sine »Analecta de hymnopoëis sacris apud Danos« (Addit. 4°. 188; Afskrift af Zwergius i Ny kgl. S. 4°. 1128 b). Nævnes kan det endvidere, at Præsten HOLGER OLIVARIUS i Ørslev i et Brev til Peder Hersleb af 1751, 6/2 (Gl. kgl. S. Fol. 1094, delvis trykt hos Nyerup, Histor.-stat. Skildring III, 2 Afdel., S. 118 f.) ret træffende har drøftet Forskellen mellem Resens og Jesper Brochmands Personligheder, som efter hans Mening kunde indbyde til en Biografi i Plutarks Maner.

en hel Tidsalder paa Kirkens, Skolens og Universitetets Omraade, ser nærværende Fremstilling det først og fremmest som sit Maal: med Benyttelse af alle foreliggende Kilder og Hjælpebidler — derunder ogsaa en Række nyfundne Skrifter af og Akter vedrørende Resen — at give en saa vidt muligt udtømmende, objektiv Skildring af Resens Liv og Personlighed, omfattende saa vel de ydre Forhold som hans aandelige Udvikling, Forudsætninger, Standpunkt og Indflydelse i Samtid og Eftertid.

Gennem Skildringen heraf er der tillige forsøgt dels at kaste klarere Lys over en Række Tilstande, Stemninger og Personligheder i Samtiden med særligt Henblik paa deres Forhold til de almeneuropæiske Aandsstrømninger, dels at give Bidrag til en retfærdigere, mere historisk Opfattelse og Bedømmelse af et Tidsrum, som alt for længe blot er blevet affærdiget som »Protestantismens Middelalder«¹.

1) Jvfr. en lignende Bestræbelse hos H. Leube, *Die Reformideen in der deutschen lutherischen Kirche zur Zeit der Orthodoxie*. 1924. S. 4 f. O. Ritschl, *Dogmengeschichte des Protestantismus I*, 12—13.

FØRSTE HOVEDAFSNIT

(1561—1584)

KAPITEL I

Hjemstavn og Slægt.

Tre Mil nord for Holstebro, ikke langt fra Limfjordens Breder, findes en gammel Kvaderstenskirke. Ensomt ligger den, kun omgivet af et Par Gaarde. Det er Resen Kirke i Skodborg Herred i det gamle Ribe Stift. Tæt herved blev Hans Poulsen Resen født, og her havde Slægten Resen sit Hjemsted i hened to Aarhundreder, idet Søn efter Fader, Mand efter Mand, i fem Slægtled afløste hinanden som Præster paa dette Sted.

Omkring Kirken strækker Resen Sogn sig, temmelig flade Agre, kun afbrudt af svære Lyngbakker og store Mosestrækninger¹, især mod den Vig af Venø Bugt (Kilen), som for en Del danner Sognets sydlige Grænse, — i sin Storhed og Ensformighed et typisk vestjydsk Landskab. Mod Nordøst støder Resen Sogn op til Annekset Humlum, hvis høje, hvide Kirke med det statelige Taarn lyser vidt omkring, et Sogn, der ligesom hele Skodborg Herred er rigt paa Minder fra Oldtidsfolkene Færden², og som vistnok er det Humle, hvor Knud den Hellige samlede sin Flaade til det paatænkte Englandstog³.

Den, der i vore Dage færdes i denne forblæste Egn med de store Afstande mellem Gaardene og det ugæstmilde Vejrlig, kan ikke undgaa at modtage et stærkt Indtryk af dens enkle, karakterfulde Skønhed, som den træder frem gennem Landskabets

1) Endnu i Slutningen af det 18de Aarhundrede siges der om Resen Hede, at den skal være omtrent een Mil lang og en halv Mil bred. C. Dreyer, En liden Beskrivelse over Lemvig samt Skodborg og Vandfuld Herreder i Ribe Stift. Viborg 1795. S. 66. — 2) Samlinger til jydsk Historie og Topografi IX, 88 f. J. N. Wilse, Reise-Iagttagelser V, 163. — 3) Scriptores minores historiae Danicæ rec. M. Cl. Gertz, p. 126.

kraftige Linjer og udstrakte Vidder, men ogsaa af dens Barskhed og Ensomhed, og han vil uden Vanskelighed kunne forestille sig Egnens langt mere strenge og øde Udseende 400 Aar tilbage i Tiden, da Gaardene var endnu færre, Hede og Mose endnu mere udstrakt, og Forbindelsen med Omverdenen endnu mere besværlig.

Den Dæmning, der nu danner Forbindelsen med den nærmeste By, Struer, var saaledes endnu ikke til, og hvor Struer nu ligger, fandtes der blot et Vadested, hvor vejfarende ofte kun med Vanskelighed kunde komme over, og hvor de undertiden satte baade Heste og Vogne, ja Livet til¹. Først 1578 fik den kgl. Lensmand Ludvig Munk paa Ørum Befaling til paa dette Sted for Overfartens Skyld at holde en god stærk Pram og en Baad².

Sikkert har derfor Resen Sogn paa Reformationstiden og i adskillige Menneskealdre derefter i langt højere Grad end siden hørt til de mest afsides Steder i Landet, og uden Tvivl har de ejendommelige og ensomme Naturforhold stærkere end i vore Dage bidraget til at særpræge den Slægt, der levede og virkede her.

Dette gælder ogsaa Hans Poulsen Resen, der er født til Verden og har levet sin første Opvækst paa dette fjerne Sted. Hans Karakter er i sit Grundpræg ægte vestjydsk. Hvad der kendetegner den — seig Flid og Grundighed, parret med streng Nøjsomhed og Sparsommelighed, men fremfor alt en ubøjelig Vilje, der overvandt alle Hindringer og indtil Stejlhed holdt fast ved een Gang fattede Planer — er Træk, der er typiske for Vestjyden.

Vore ældste Kilder fortæller, at Resen blev født, »der mand skreff 1561, Mariæ Renselsis Dag, som indfalder den 2 Februarii, imod Solens Nedgang«³, og som hans Forældre nævner de den daværende Sognepræst i Resen—Humlum POUL HANSEN og hans Hustru JOHANNE BERTELSDATTER. Moderen, om hvem intet andet vides, døde d. 1ste April 1578, og Faderen blev derefter 1579 gift med KARINE JØRGENDATTER, en Datter af Præsten i Vor-god, Hr. Jørgen⁴.

Om Faderens Slægt ved man derimod noget mere⁵. H. P.

1) Samlinger til Fyens Historie og Topographi VI, 374. — 2) K B 1578, 16/2. — 3) Ligpr. G 3, jvfr. Progr. fun. Fortalen til sin Ligpræd. over Jørgen Lykke daterer H. P. R. »Kyndelmisse Dag 1621 æt. 61«. — 4) Ligpr. Progr. fun. — 5) En kort Oversigtstavle over Slægten med Poul Hansen som Stamfader er efter

Resens Farfader, HANS ANDERSEN VEDEL, efter Navnet at dømme en Vejlenser, var den sidste katolske Sognepræst i Resen, gik derpaa over til Lutherdommen og virkede til sin Død ca. 1560 som den første lutherske Præst sammesteds, ialt i 47 Aar¹. Af de faa Efterretninger, der er bevarede om Hans Andersen, synes det at fremgaa, at han baade har ejet privat Gods, og at han har været ivrig for at værne om sine Embedsrettigheder. Saaledes fik han 1545 kgl. Bevilling paa at beholde Dalgaard, Stabeldal og et Bol i Alstrup i Navr Sogn for samme Landgilde, som der var svaret før Grevefejden², — man har formodet, at det her drejede sig om hans Hustrus Gods³, — og 1543 lod han paa Skodborg Herredsting tage en Lovhævd paa Resen Præstegaard, hvori der vidtløftigt gøres Rede for alle de Jorder, Agre og Enge, som udgjorde Præstegaardens Tilliggende⁴, ligesom han en Del Aar senere — 1558 — lod tage et nyt Herredstingsvidne paa Skodborg Herredsting om, at Kirketoften i Resen By »ulast og ukæret« laa under Præstegaarden, hvad der var blevet bestridt af en Adelsmand ved Navn Jens Grøn⁵.

De sidste fem Aar af sin Levetid havde han sin Søn, Poul Hansen, til Kapellan, og denne blev 1560 sin Faders Efterfølger som Sognepræst, hvad han vedblev at være i de følgende 40 Aar. Da han var født 1532⁶, kan det tyde paa, at hans Fader har benyttet sig af den Frihed til at indgaa Ægteskab, som blev almindelig for Præster efter 1527. Fra sin Fader har han sikkert arvet Gods, og da Resen Kald i det 16de Aarhundrede synes at

Peder Dyrskøts Papirer (Addit. Fol. 117) aftrykt i Carl S. Petersen og Vilhelm Andersen, Illustreret dansk Litteraturhistorie I, 755. — En anden Slægt af Navnet Resen blomstrede i det 17de Aarh. i Norge, jvfr. P T 5 R. III, 112 ff.

1) Se Kilder i Note 7 S. 15 og N. 2 S. 16. — 2) O. Nielsen, Historisk-topografiske Efterretninger om Skodborg og Vandfuld Herreder. Kbhvn. 1894. S. 149—150. Desværre opgiver Oluf Nielsen ikke Kilden til sin Efterretning (heller ikke i sit Manuskript, nu i »Dansk Stednavneudvalg«s Samlinger), og det har ikke været muligt at genfinde den i trykte eller utrykte Samlinger. Antagelig er hans Kilde her — som i flere lignende Tilfælde — et maaske nu tabt Dokument i privat Eje. Paalideligheden af hans Meddelelse kan maaske støttes af en Bemærkning om Dalgaard i Resen Sogn i Jordebogen til Lensregnskabet for Bøvling Len 1632—33 (R A) om, »at Herligheden och andre smaa Beder aff samme Gaard haffuer aff gammell Tid fuld Presten i Ressen . . .«. — 3) O. Nielsen ib. — 4) Original i Resen Kirkes Arkiv (R A), Afskr. fra 1701 i Ribe B A (L A, Viborg). Indkomne Sager fra Skodborg Herred ad Reg. 7, Capsa 25, Pk. 2, 7. — 5) Afskr. i Ribe B A (L A, Viborg). Indk. Sager fra Skodborg Hrd., ad Reg. 7, Cp. 25, Pk. 2, 1. — 6) Jvfr. Note 7 S. 15.

have været et jævnt godt Kald¹, har han vist nok været en ret velstaaende Mand. Derpaa tyder bl. a., at han skænkede 10 Rdl. til Altertavlen i Resen Kirke², ligesom ogsaa den Omstændighed, at H. P. Resen³ omtaler, at baade han og en af hans Brødre har arvet Jordegods efter deres Fader⁴. Forøvrigt vides der ikke andet om ham, end at hans Navn findes under Fuldmagten fra Præsterne i Anledning af Præstestandens Repræsentation ved Prins Christians Hylding 1584⁵, og at han i Slutningen af sit Liv maatte holde Kapellan. En saadan, der betegnes som »en fattig Præstemand, haver været Resenii Faders Kapellan«, gav Universitetet i Oktober 1595 gratis testimonium publicum og 2 Daler i Almisse — sikkert skyldes dette H. P. Resens Indflydelse⁶.

D. 4de September 1600 døde Hr. Poul og blev begravet i Resen Kirke. Ligstenen over ham findes endnu, men den er fra sin oprindelige Plads i Koret flyttet til et senere opført Sideskib og saa uheldigt indmuret, at dens Indskrift nu delvis er skjult. Den rummer de ældste faktiske Oplysninger om Slægten Resen foruden et Vers, som meget vel kan tænkes affattet af H. P. Resen⁷.

1) Man maa ikke lade sig narre af Indberetningerne om Kaldets Indkomster fra Slutningen af det 17de og fra det 18de Aarh., de taler selv alle om en stærk Tilbagegang fra tidligere Tider. Jvfr. nedenfor, S. 19. — 2) O. Nielsen, anf. Skrift S. 174 opgiver urigtig Summen til 100 Dlr., men Kirkeregnskabsbogen 1603 (L A, Viborg) viser, at det kun drejede sig om 10 Dlr. — 3) H. de Hofman, Fundationer IV, 536, og Note 5 S. 17. — 4) Ogsaa Broderen i Vestervig vides at have ejet Jordegods, jvfr. K B 1617, 28/11 og en Ansøgning fra ham af 1635, 2/11 i DK. Indk. Breve (R A). — 5) K S 3 R. II, 212. — 6) K S 2 R. V, 75. — 7) Ligstenen bærer følgende Indskrift (et Brudstykke heraf er aftrykt hos O. Nielsen, anf. Skrift S. 149—150):

D. Pavl Johann. F. Ecclesiast in Rese[n].

Der jeg Povl Hanssön havde tjent
I Guds Ord ok det trolig meent
i Vinter fyrretii' ok fem:
jeg levd' end tre ok tiv' for dem
tog Gud miin Sjel, her hvil miin ben
[t]il de op[staa] foruden meen.

Natus erat anno Jesu Christi CIO IO XXXII patre D. Johanne Andree f. Vedlejo, qvi praeerat eidem officio ab anno CIO IO XIII ad CIO IO LX filio EYNEPTΩ annis V, obiit avtem anno CIO IO C IV VII bris.

Forneden findes et nu halvt skjult Skriftsted. — Dødsdagen fremgaar ogsaa af Heg. Cal. (Ved en mærkelig Distraktionsfejl skriver Hegelund dog: Her

Som Søn af denne Mand, hvis afledede Navn han bar, kom Hans Poulsen Resen til Verden i Sognets gamle Præstegaard, der laa lidt nordvest for Resen Kirke, og om hvilken de yderst faa Forfattere, der i Tidernes Løb har meddelt Efterretninger om Resen Sogn, ikke glemte at bemærke, at den var »natalis locus D. D. Joh. Resenii«¹. Denne Præstegaard fandtes endnu i Slutningen af det 17de Aarhundrede, indtil en Storm 1686 blæste Laden ned, en anden Storm 1687 væltede Stald og Fæhus, og endelig en Ildebrand 1688 fortærede »Salshuset«, hvorfor den sidste Præst i Sognet af Slægten Resen blev nødt til at bygge sig en ny Gaard².

De ældste Kilder til H. P. Resens Historie³ fortæller i Tidens sædvanlige Stil omhyggeligt, at hans Forældre viste stor Omsorg for, at han straks kom til Daaben. Da det var Sæd og Skik, at et Barn skulde døbes inden otte Dage efter Fødselen, er han antagelig faa Dage gammel blevet hjemmedøbt af en af Nabo-præsterne, som derved blev hans »Døbefader«, idet det ogsaa var Tidens Skik, at en Præst ikke gerne døbte sit eget Barn⁴.

Ligeledes fortælles det, at han i sin Barndom flittig blev holdt til Gudsfrygt og »boglige Konsters Begyndelse«, men Udtrykkene er for almindelige til, at man med Sikkerhed kan slutte noget af dem. I Virkeligheden ved vi intet sikkert om hans Barndom, førend han 1572 sendtes i Holstebro Skole. Et og andet Billede, især i hans Prædikener, kan dog maaske skyldes Barndomsindtryk fra den jyske Hedeegn⁵, og i hans Skrifter støder man ofte

BERTEL vdi Resen døde). Ligpr. og Progr. fun. opgiver urigtigt hans Dødsdag til d. 21de Septbr.

1) Danske Saml. 2 R. IV, 7. E. Pontoppidan, Danske Atlas V, 829. J. N. Wilse, Reise-Iagttagelser V (1798), 163. — 2) Indberetning fra Chr. Godskesen Resen af 1690, 14/4, i Skodborg Herreds bog i Ribe B A. — Siden blev Præstegaarden flyttet ½ Mil bort fra Kirken (jvfr. Indberetn. af 14/1 1732 om Præstekaldenes Beskaffenhed 1731—1744 i Ribe B A.), og nu findes Kaldets Embedsbolig i Annekset Humlum (jvfr. Forhandlinger ved Ribe Stifts Landemode 1905, S. 24). — 3) Progr. fun. Ligpr. — 4) Jvfr. parallele Forhold i Skjoldlev Præstegaard (K S 3 R. IV, 112 f.). — M. H. t. Resens Navneform kan følgende bemærkes: paa Dansk skriver han sig Hans Poulson (Povelson) Resen, og kaldes ofte af Samtiden (saaledes jævnlig i Kongebreve) Dr. Hans Reiser (Reuser), hvad der minder om den jyske Udtale af Resen. Paa Latin skrev han sig oprindelig Johannes P. Resensis (saaledes ved de første Disputatser 1582—1583), siden altid Johannes Paullinus (eller Pauli) Resenius. Overmaade ofte nøjes han blot med at anføre sine Forbogstaver J. P. R. eller H. P. R. eller endog blot R. — 5) Saaledes den nøje Beskrivelse af Hedefaarenes Natur i Ligpræd. over Dronning Anna Catharina. 1612. J 4 v. L 3 v—L 4.

paa mangan en djærv Vending, der synes at vidne om, hvilket Sprog han har talt i sin Opvækst.

Foruden Hans Poulsen var der endnu mindst tre Brødre i Barndomshjemmet. Den ene, CHRISTEN POULSEN RESEN, blev 1601 Præst i det ikke langt borte liggende Sogne kald Vestervig — Agger, hvor han døde 1641. En Ligsten over ham og hans to Hustruer findes i Vestervig Kirke, og endnu 1760 fandtes der mange Minder om ham i den daværende Vestervig Præstegaard¹.

Den anden Broder, BERTEL POULSEN RESEN, nævnes første Gang d. 5te Februar 1597, da han var Respondens ved en Disputats hos Prof. Ivar Stub², og d. 7de September samme Aar blev han af Biskop Hegelund ordineret til at være Medhjælper i Embedet hos sin Fader³, efter hvis Død 1600 han selv, Slægtens Skik tro, blev Sognepræst, hvad han var indtil sin Død ca. 1638⁴.

En tredje Broder var NIELS POULSEN RESEN, som 1624 nævnes som Borger i Holstebro⁵.

Da det, der i trykte Skrifter meddeles om de øvrige Medlemmer af Slægten Resen, som fortsatte Traditionen som Præster i deres Hjemegn, er utilstrækkeligt og usikkert, skal der her hid sættes de yderst faa Efterretninger, der med Sikkerhed kan skaffes til Veje om dem.

Hr. Bertel var gift med ANNE BYRGISDATTER, der i et Vidnesbyrd 1648 omtaler sin tidligere afdøde Ægtefælle, med hvem hun

1) J. B. Löffler i Aarbøger for nordisk Oldkyndighed og Historie 1876. S. 29. Peder Moldrups Beskrivelse af Vestervig Kloster i Thott 4°. 1453. S. 195—6. (Afskrift af Ligstenen S. 208—209). En Indberetning fra ham findes trykt i D. H. Wulff, Statistiske Bidrag til Vendelbo Stifts Historie. S. 64—66. Jvf. ogsaa den S. 15 Note 4 nævnte Ansøgning fra ham. Muligvis er han den Chr. Povellsson, som blev ordineret 1597, 20/4, af Hegelund (Heg. Cal.). — 2) De doctrina christiana ejusque libris eorumque legitima interpretatione disputatio prima ad diem 5 Februarii anni 1597. Respondebit: Bartolus Pauli f. Resenius. — 3) Heg. Cal. — 4) Den ovennævnte Indberetn. af 1690. Han nævnes 1610 i Hyldingsfuldmagten (K S 5 R. II, 559). Han var gentagne Gange — 1603—1609 og 1621—32 — Kirkevæрге i Resen. (Kirkeregnskabsbogen i L A, Viborg). Kun een Gang — 1625 — omtales det, at han stod i Forbindelse med sin berømte Broder (Afskr. af en Indberetn. af 1739, 10/9, i Ribe B A Dok. vedr. Reduktionen af Stiftets latinske Skoler 1739—44). — 5) Nævnes i et Pergamentsbrev af 1624, St. Michaelsdag, i Ribe B A. ad Reg. 7, Cap. 48, Pk. 1; 3, hvorved Borgmester og Raad i Holstebro kvitterer for 100 Dlr., for hvilke Niels Poulsen Resen har afkøbt sin Broder H. P. R. hans Arvedel i Ejendomme efter Faderen »her i Byen och uden Byen«, og som H. P. R. derpaa har skænket til Holstebro Skole.

havde været gift i 42 Aar¹. Blandt deres Børn nævnes samme-
steds en Mogens Bertelsen². En anden Søn var GODSKE BER-
TELSEN RESEN, der 1627 som Student fra Ribe Skole valgte sin
Fætter, Prof. Hans Hansen Resen³, til sin Privatpræceptor, og
som siden i 3 Aar var Kapellan i Ølgod hos Hr. Hans, dernæst
i 4 Aar hos sin Fader og endelig efter hans Død i 35 Aar Sogne-
præst i Resen⁴. Hans Hustru — »Anne Hr. Godskes udi Resen«
— nævnes som nærværende ved Fru Margrete Mogensdatter
Kaas' Dødsleje 1660 paa Kølskegaard⁵. Hun overlevede sin
Mand i hvert Tilfælde til 1690⁶. 1649 havde Hr. Godske en Rets-
trætte om den Afgift, som skulde svares af den tidligere omtalte
»Kirketoft«, der laa under Resen Præstegaard, og vandt med
Lethed sin Sag⁷.

I en Indberetning fra samme Aar⁸ fortæller han bl. a. om,
at han aarlig maa understøtte sin Søster, hvem han har givet
Ophold paa Annekspræstegaarden Lille Hedegaard, og om, at
hans Kaar ikke var de bedste paa Grund af de store Udgifter,
Resen Præstegaard førte med sig. Det er tydeligt, at Nedgangen
nu er begyndt. Men langt værre blev det under hans Søn og
Eftermand CHRISTEN GODSKESEN RESEN, den sidste Præst af
Navnet i Resen og Humlum. 1664 blev han — som saa mange
af Slægten — Student fra Ribe⁹ og 1669 kaldet til Kapellan
hos sin Fader cum spe successionis¹⁰. 1671 søgte han om kgl.
Konfirmation herpaa, og ejendommeligt er det at se, hvorledes
Bevidstheden om Ættens Storhed og Overleveringens Vægt lyser
frem gennem hans Ansøgning, naar det hedder, at han søger om
Konfirmation paa sit Kaldsbrev, for at han ikke efter sin Faders
Død skulde være uvis om det Kald, som han nu med stor Møje
havde betjent, »hvilchet och mine Forfædre aff Reseniorum Af-
kom fra Reformationens Tid Søn effter Søn haffver nøtt och
betient«¹¹.

1) Original af 1648, 21/4, i Ribe B A ad Reg. 7, Cps. 25, Pk. 2, 8. — 2) En
anden Søn af Hr. Bertel var maaske den Paulus Bartholini Resenius, for hvem
et Testimonium, udstedt af Prof. Hans Brochmand 1626, 26/9, findes i Thott
Fol. 1051. S. 40. Han blev Student 1620 (Univ. Matr. I, 41). — 3) Univ. Matr. I,
83. — 4) Indberetn. af 1690. — 5) S. M. Gjellerup og C. F. Bricka, Den danske
Adel i det 16—17de Aarh. I, 548. — 6) Indberetn. af 1690. — 7) Udskrift af
Skodborg Herreds Tingbog af 1649, 29/1, i Ribe B A, ad Reg. 7, Cps. 25, Pk.
2, 7. — 8) Skodborg Herredsbog af 1649 i Ribe B A. — 9) Univ.-Matr. I, 319.
— 10) Edsbog for Præster o. fl. 1643—1682 i Ribe B A. Jvfr. følgende Note. —
11) Indlæg til jydsk Register 1671. Nr. 164 (R A). Heri Kongens Kaldsbrev af
1669, 15/6, og Chr. G. Resens Ansøgning af 1671, 18/6.

Konfirmationen fik han¹, men hans Kaar blev yderlig slette. Det er ovenfor omtalt, hvorledes Ødelæggelsen af den gamle Præstegaard tvang ham til at bygge en ny, og 1690 klager han jammerligt over sine usle Forhold — bl. a. er hans Gæld vokset til over 600 Dlr., og alle Forhold er forringede blot i Sammenligning med Tilstanden i hans Faders Tid². Dette har ganske sikkert sin Rigtighed. Fortegnelsen over hans Indbo efter hans Død viser ingen Velstand. Kun synes han at have besiddet en forholdsvis god Bogsamling³.

1699 døde han, og med ham endte Slægtens Saga i Resen Sogn⁴.

KAPITEL II

Skolegang i Holstebro.

Den første Berøring med lidt større Forhold end Barndoms-egnens fik H. P. Resen, da han 11 Aar gammel 1572 blev sat i Latinskole i Holstebro.

Denne By var dengang — som de officielle Skattelister for Tiaaret 1571—81 viser — kun lille, vel omtrent paa Størrelse med det daværende Ebeltoft og Grenaa⁵, men den var en driftig Handelsby, hvor der samledes mange Mennesker fra Nørrejyland ved de tre store aarlige Markeder Midfaste Søndag, St. Hansdag og St. Olufsdag⁶. Især var Holstebro dog berømt for sit store Hestemarked, der holdtes i Februar Maaned⁷. I det hele var Agerbrug og Kvægavl vigtige Næringsveje for Byens Borgere⁸.

I Overensstemmelse med Kravene i Christian III's Kirkeordinans fandtes der ogsaa i Holstebro som i alle danske Køb-

1) Jydske Reg. 1671, 20/9. — 2) Indberetn. af 1690. — 3) Gejstlig Auktionsprotokol for Vandfuld Herred 1701—1807. Auktion i Resen Præstegaard 1701, 25/5. — 4) Resen Kirkebog findes ikke for 1699, men Dødsaaet fremgaar af Eftermanden Thomas Bhies Ansøgning af 1699, 28/2, om Kaldet (Indlæg til Jydske Registre 1699. Nr. 25). — 5) K B 1572, 24/3; 1575, 10/7; 1576, 2/4. — 6) K B 1569, 3/2. — 7) Arent Berntsen, Danmarckis oc Norgis fructbar Herlighed. Kbhvn. 1656. S. 125. — 8) P. Resen, Atlas Danicus (Uldall Fol. 186) VI, 721. — Naar L. Ch. Th. Frølund i sin Bog »Holstebro, en historisk, topografisk og statistisk Købstadsbeskrivelse«. Aalborg 1871. S. 50 udtaler, at Peder Resen »øjensynlig« har sine Oplysninger om Holstebro fra H. P. Resen, er det en ubevist og lidet sandsynlig Hypotese.

stæder en Latinskole¹. Den synes imidlertid kun at have været ganske beskeden. Der nævnes aldrig mere end een Rektor og een Hører, og det havde gentagne Gange været nødvendigt at forbedre deres Lønning. Saaledes fik Skolemesteren 1542 Ret til at beholde Tredjeparten af Tienden af Maabjerg Sogn², og 1553 fik han til evig Tid Brev paa den aarlige Landgilde af en Jord ved Varde, der tilhørte Kongen³, medens Høreren (Lokaten) 1558 fik tillagt 1 Pd. Korn af Tienden af Mejrup Sogn⁴. Der var saaledes fra Kongens Side vist Skolens Lærerstand megen Interesse. Tilmed ved vi tilfældigvis, at Skolen selv ejede noget Gods⁵, og Borgerne i Byen prises — i alt Fald i en lidt senere Periode — for en ualmindelig Gavmildhed mod Skolebørn⁶. Man tør da vel gaa ud fra, at Skoleforholdene i Holstebro i 1570'erne i hvert Tilfælde ikke var ringere end ved Skoler af samme Størrelse andetsteds i Riget.

Den Rektor, der ledede Skolen i Resens Discipeltid, hed Hr. TYGE eller TOKE NIELSEN⁷. Han var antagelig tillige Kapellan ved Byens Sognekirke⁸ og døde 1609⁹, men om hans Dygtighed som Skolemand saa vel som om hans øvrige Levnedsmændigheder vides intet. Den daværende Hører kendes end ikke af Navn.

Kirkeordinansen, som ogsaa er Udtryk for den grundlæggende Lovgivning for den lutherske Latinskole i Danmark, havde sondret mellem større og mindre Latinskoler. De mindre, hvortil altsaa Holstebro Skole hørte, skulde have to Lærere og tre Lektier (Klasser). I disse tre Lektier skulde der foruden de almindelige Begyndelsesgrunde og den kristelige Børnelærdom øves saa megen Latinundervisning, især ved Hjælp af Donat og Ph. Melanchtons Grammatik, at Disciplene gennem Cato og Æsop kunde føres frem til Læsningen af Forfattere som Terents, Plautus og Cicero (især hans Breve), og saa at de endvidere kunde blive noglunde vænede til at skrive og tale Latin¹⁰. Bispemødet i

1) K O S. 90. — Skolebygningen i Holstebro laa efter P. Resen (Atlas VI, Kortet til Holstebro) i »Strædet til Skolen« i Nærheden af den nu nedrevne gamle Sognekirke. — 2) K B 1542, 14/5. — 3) K B 1553, 30/10. — 4) K B 1558, 13/12. — 5) K B 1549, 14/11. — 6) Elias Naur i »Ere- og Takke-digt til sin gamle Skole-By, Holszbroe . . .«, 1687, aftrykt hos Frølund, anf. Skrift S. 202—213. Om Gavmildhed mod Skolebørn S. 208. — 7) Ligpr. Progr. fun. Nævnes som den tredje Rektor i Holstebro efter 1550 hos P. Resen VI, 722—23 og A. Thura, Valvæ scholarum Danici regni apertæ (U B Addit. 4°. 205). p. 490. — 8) Frølund S. 153. — 9) Heg. Cal. — 10) K O S. 91 ff.

Antvorskov 1546, som ogsaa havde beskæftiget sig med Skolevæsenet, havde krævet større Enhed over Undervisningen i disse mindre Skoler (scholæ triviales)¹, og det var blevet Peder Palladius' Opgave i sin bekendte »Formula visitationis provincialis seu præpositorum«² at systematisere Kirkeordinansens mange spredte Bestemmelser, idet han paa Grundlag heraf udarbejdede en Enhedsplan for Latinskoleundervisningen. Metoden var overalt den samme: ved bestandig Gentagelse at indprente Stoffet³, og Skoletugten, haandhævet ved Ris og Ferle, var streng⁴. Ordningen havde desuden paalagt Disciplene en ret vidtløftig Deltagelse i Kirketjenesten gennem Udførelse af Kirkesangen⁵, men Antvorskovmødet havde for at vinde mere Tid til Studierne søgt at indskrænke Disciplenes daglige Kirketjeneste til eet Kvarter⁶.

Uden iøvrigt at have Efterretninger om Undervisningens Standpunkt i Holstebro Skole er det mest sandsynligt at antage, at man her ca. 1570 har fulgt Kirkeordinansens Plan i den Form, Palladius havde givet den.

Resen paabegyndte sin Skolegang d. 23de Juni 1572 — en Dag, som han siden mindedes, da han nøjagtig 25 Aar efter paa den Dag blev promoveret til Doktor i Teologien⁷ — og da han har opholdt sig her i næsten fire Aar, kan man sikkert gaa ud fra, at han tilbunds har gjort sig fortrolig med, hvad en af Datidens scholæ triviales kunde byde af Lærdomsstof. At han senere med Glæde har kunnet se tilbage paa sin Skoletid i Holstebro, synes at fremgaa af den Omstændighed, at han mange Aar efter — 1620 — skænkede sit fædrene Gods i Resen Sogn og andetsteds til Holstebro Skole⁸. — Ved Paasketid 1576 ophørte hans Skole-

1) H. F. Rørdam, Danske Kirkelove I, 257. — 2) Kbh. 1555. Genoptrykt hos Rørdam, Kirkelove II, 19 ff. — 3) K O S. 94 og Rørdam, Kirkelove II, 37. — 4) Jvfr. ib. S. 37—38. — 5) K O S. 52 ff. — 6) Rørdam, Kirkelove I, 258. — 7) Ligpr. Progr. fun. har urigtigt 13/6. — Muligvis staar Dagen 23/6 i Forbindelse med, at der paa denne Tid afholdtes et stort Marked i Holstebro. — 8) Ved Brev af 1620, 24/7 (Afskrift i en Indberetning af 1739, 10/9 fra H. Spleth i Ribe B A, Dokumenter vedr. Reduktionen af Stiftets latinske Skoler 1739—44; trykt hos H. Hofman, Fundationer IV, 536) skænkede H. P. Resen alt sit fædrene Arvegods i Resen Sogn til Holstebro Latinskole til Hjælp for fattige Disciple. Senere har han tillige skænket sit Gods ved Holstebro, som Broderen Niels P. Resen overtog for 100 Dlr., samt desuden 100 Dlr., som stod paa Rente hos den anden Broder, Præsten i Resen (maaske er det Købesummen for det i Brevet af 1620, 24/7 nævnte Gods i Resen Sogn). Den aarlige Rente heraf — 12 Dlr. — skulde uddeles til »Bøger og Papir, Hoser og Sko« til fattige Skoledisciple efter Sognepræstens og Skolemesterens Skøn (jvfr. Holstebro Borgmester og Raads

gang her¹. Han opholdt sig nu nogen Tid hjemme, indtil han ved St. Hansdagstide samme Aar blev sendt til Ribe. Det var Kirkeordinansens Bestemmelse² og Tidens Skik, at de mere begavede Disciple overflyttedes fra en mindre Skole til en Stiftsskole for saa senere derfra at afgaa til Universitetet. Resens Evner har næppe kunnet gøre det tvivlsomt, hvilken Bane han skulde slaa ind paa. Tilmed var der allerede i to Slægtled i hans Familie Tradition for den studerende Stand.

KAPITEL III

Skolegang i Ribe.

I. I Nutiden betyder det ikke stort at blive overflyttet fra Holstebro til Ribe. Anderledes forholdt det sig i det 16de Aarhundrede, da Ribe var et Samlingspunkt for aandelig og materiel Kultur. Det har derfor sikkert betydet en overordentlig Udvidelse af Synskredsen, naar en opvakt Dreng, der kun kendte de indskrænkede Forhold i et fattigt Hedesogn og i en lille Købstad, blev sendt til Skole i Ribe, der ikke blot var Stiftets Hovedby, men som ogsaa synes at have været langt videre fremme i Kultur end de øvrige Danmarks Byer.

Den, der i sidste Halvdel af det 16de Aarhundrede besøgte Ribe, maatte paa mange Maader blive mindet om Byens kirkelige Storhedstid, som havde strakt sig fra Kristendommens Indførelse til Reformationen. Ganske vist havde Ribe i Forhold til flere andre danske Stiftsstæder kun haft faa Kirker — og ved Re-

Kvittering af 1624, St. Michaëlis Dag, Original paa Pergament i Ribe B A ad Reg. 7, Capsa 48, Pk. 1, 3. Brevet bærer bagpaa bl. a. Paategningen: »En ret Copi« og derefter med Resens egen Haand »Teste Joh. Pavli Resenio S. S.«. Endnu en Kvittering fra Magistraten i Holstebro af 1625, 1/5 med dens Forsikring om i Fremtiden at ville forvalte Legatet i Overensstemmelse med Giverens Ønske findes i Afskr. i den ovenfor i denne Note nævnte Indberetning. — Ved Holstebro Latinskoles Nedlæggelse 1740 overførtes Legatet til Ribe Skole. (Hofman, Fundationer IV, 545).

1) Ligpr. Sønesønnen Peder Resen glemmer ikke at bemærke i sin Atlas VI, 722, at det var i denne Skole, at H. P. R. havde lagt »studiorum prima . . . fundamenta«. — 2) K O S. 97. — Det var i rette Tid, at Resen kom bort fra Holstebro; thi 1576, 21/5 noterer Hegelund i sin Kalender: »Conflagravit incendio magna pars Holstebrouiæ, nimirum XXX gaard[e]«.

formationen havde man til Gudstjeneste kun beholdt to, Domkirken og St. Katrine Kirke, — men de ikke faa tilbageblevne Levninger af Kirker, Klostre og milde Stiftelser maatte være talende Minder om tidligere Dages Kirkevælde¹.

Den opmærksomme Betragter vilde dog snart opdage, at ogsaa andre Forhold havde præget Byen. Ribe havde nemlig fra de ældste Tider tillige været en betydelig Handelsstad, og selvom ogsaa dens Handel var i Aftagende efter Reformationen, maatte Byen dog endnu i de første Menneskealdrer efter Kirkeforandringen kaldes en af Landets mest blomstrende Handelsbyer. 1576 regnes Ribe for den næstrigeste By i Landet², ripensiske Skippere stod i livlig Handelsforbindelse med Holland og England, med Norge og Sverrig og Østersølandene, Ribe var sammen med Kolding Knudepunkterne for en af Jyllands vigtigste Næringsveje, den store Øksneudførsel mod Syd³, og i Ribe samledes to Gange om Aaret, ved St. Hans og i September Maaned, Menneskemængder fra hele Jylland og fra de omliggende Øer til store Markeder⁴. Handelen bragte Velstand med sig, og denne lod sig igen tilsyne i Byens Udvortes. Brolagte Gader fandtes allerede paa Reformationstiden, og foruden det gamle Slot Ribarhus, hvor Lensmanden havde Bolig, og som netop i Aarene omkring 1576 var blevet stærkt befæstet⁵, ejede mange private Folk solide Stenhuse og Bindingsværksbygninger, der bidrog til at give Ribe et smukkere og anseeligere Præg end nogen anden dansk Købstad⁶. —

Til Byens smukke Ydre svarede ogsaa Indbyggernes slebne Væsen. Ganske vist opviser Ribe Tingbøger fra de Dage en stor Mængde Eksempler paa den Sædernes Vildskab og Raahed, som var saa almindelig i det 16de Aarhundrede, og i hvilken Retning i Ribe særlig Klyneätten skaffede sig Vanry⁷, men der findes paa den anden Side ogsaa mange overensstemmende samtidige Domme, som udtaler, at Ripenserne var i Besiddelse af en elegantere Optræden og et finere Væsen, end man ellers traf herhjemme⁸.

1) J. Kinch, Ribe Bys Historie og Beskrivelse fra Reformationen indtil Enevoldsmagtens Indførelse. Odde 1884. S. 7 f. — 2) Jvfr. Skattelister i K B 1576, 2/4; 21/7; 22/12; 1577, 30/6; 1579, 6/1. — 3) ib. 1571, 4/9. — 4) Kinch, anf. Skrift. S. 815 f. 834 f. — 5) K B 1575, 10/7; 25/8. — 6) Jvfr. hertil Kinch S. 593. 888. — 7) J. Kinch i Jydske Saml. I, 219—304; III, 138—209. — 8) Se især Erasmus Lætus, Rerum Danicarum libri XI. 1573. p. 391.

Dertil kom, at Ribe fra gammel Tid havde Ord for at være en særlig gunstig Jordbund for begavede Mænd, præclara ingenia. Vist er det, at mange af de Mænd, hvis Navne lyser i Danmarks Kulturhistorie, er udgaaet fra eller har haft deres Hjemsted i denne By. Allerede Morten Børup havde sunget om Ribe: »Ingeniis viges et moribus«¹, nylig havde Humanisten Erasmus Lætus i svulmende latinske Verslinjer lovprist Byen for dens lærde Mænd og deres Begejstring for Muserne, og andre samtidige Forfattere som Jon Jensen Kolding, Henrik Rantzau og Claus Lyskander² sluttede sig siden til hans Udtalelser.

Paa det Tidspunkt, da Resen kom til Ribe, fandtes der her en smuk Kreds af aandeligt interesserede og betydelige Mænd, hvoraf mange — som et Symbol paa den Enhed af Aandsmagt og Købmandssnille, der prægede Byen, — i lige Grad besad Lærdom og Velstand.

Det lader sig vel ikke med historisk Sikkerhed godtgøre, at Resen personlig har kendt alle disse Mænd, men om flere af dem ved vi dog, at han har været knyttet til dem, og sikkert har han ikke i den lille By kunnet undgaa baade ofte at se dem og høre deres Navne nævnet med Ærbødighed.

Den berømteste blandt disse Mænd, ANDERS SØRENSEN VEDEL, tog vel først 1581 fast Ophold i Ribe, men han opholdt sig dog under Resens Skoletid i længere Tidsrum i denne By, og Resen har sikkert allerede dengang truffet Mag. Anders hos hans nære Ven, Rektoren Peder Hegelund³. I hvert Tilfælde træffer man senere i Resens Liv A. S. Vedel. Blandt Byens Gejstlighed kan nævnes Biskoppen, HANS LAUGESEN, en Discipel af Niels Hemmingsen, en formuende og anset Mand⁴, og Præsten ved Domkirken JAKOB MADSEN VEJLE, den senere saa nidkære fynske Biskop⁵, og ogsaa Kannikekollegiet talte blandt sine Medlemmer fremragende Mænd. Endnu levede — højt bedagede — THOMAS KNUDSEN († 1581), kendt fra sin Virksomhed i Reformationens Tjeneste som Præst i Hygom og stærkt kirkehistorisk interesseret⁶, og Mag. JENS PEDERSEN VIBORG (sædvanlig kaldet Jens Kansler, † 1581), der som Ejer af en stor og

1) K S 5 R. III, 5. — 2) J. J. Kolding, *Descriptio Daniæ*. 1594. p. 86; E. J. Westphalen, *Monumenta inedita* I, 61; *Suhms Samlinger* I, 2 H. S. 60. — 3) Se S. 36. — 4) *Kinch* S. 114. B L X, 131. — 5) *Kinch* S. 159—160. *Heg. Cal.* 1566, 13/10. — 6) *Kinch* S. 9—10. 178; *Kirkekalender for Slesvig Stift*, udg. af I. Barfod og H. F. Rørdam. 1862. S. 177—180.

god Bogsamling allerede havde laant A. S. Vedel Bøger i dennes Skoletid¹. Et større Navn havde dog Vedels Svigerfader, den kgl. Historiograf HANS SVANNING († 1584)², med hvis Sønner Resen antagelig har været Skolekammerat³. Kapitlets Kantor, CHR. LANGE til Brammingegaard († 1604)⁴ og Domprovsten CASPAR MULE († 1581), tidligere Tugtemester for Christian III's yngre Sønner⁵, var heller ikke ubekendte Mænd, og om den teologiske Læsemester, Mag. LAVRIDS ÆGIDIUSSEN⁶ ved vi med Vished, at han hørte til Resens Venner fra Opholdet i Ribe. Heller ikke Byens Borgmester PEDER MORTENSEN HEGELUND († 1584) var uden Sans for Studier, da han selv i sin Ungdom havde studeret i Louvain og Paris⁷.

II. Fra langt tilbage i Middelalderen havde der i Ribe været en Katedralskole⁸ i Forbindelse med Domkapitlet. Den omtales allerede 1145⁹, og i Senmiddelalderen havde den efter Peder Palladius' Vidnesbyrd været overordentlig stærkt besøgt¹⁰. Kirkeordinansen havde som tidligere omtalt fastholdt Sondringen mellem Skolerne i de mindre Købstæder og de gamle Katedralskoler i Stiftstæderne, hvori der kunde blive givet en videregaaende Undervisning. Saaledes levede ogsaa i Ribe den gamle katolske Katedralskole videre i fornyet Skikkelse. Men i den første Meneskealder efter Reformationen var Skolevæsenet her dog temmelig indskrænket. Pladsforholdene var saaledes endnu hele Resens Skoletid igennem yderst smaa, idet Skolebygningen kun bestod af den vestlige Længe af en Gaard paa Hjørnet af Skolegade og Grydergade¹¹, og først 1586 blev Skolen udvidet med et gammelt Stenhus, der i Graabrødregade (Grydergade) stødte op til den¹². Heller ikke Lærerpersonalets Kaar havde i den første lutherske Tid været særlig tillukkende, men baade Christian III og Frederik II havde vist Skolen stor Interesse. Der findes en Række Kongebreve, som vidner herom. Snart er det Hørernes

1) Kinch S. 180—184. C. F. Wegener, Om Anders Sørensen Vedel. 1846. S. 18—19. — 2) Kinch S. 190—195. K S 3 R. II, 477. — 3) Se S. 36. — 4) Kinch S. 83—84. D S 2 R. II, 46—48. — 5) Kinch S. 497. 514. — 6) Kinch S. 163—165. K S 3 R. IV, 32 ff. Jvfr. S. 107. — 7) Kinch S. 156—8. — 8) Den bedste Fremstilling af Skolens Historie hos P. N. Thorup, Historiske Efterretninger om Ribe Cathedralskole. I. Ribe 1846. — 9) P. Terpager, Ripæ Cimbrica sev urbis Ripensis in Cimbria sitæ descriptio. 1736. p. 118. Jvfr. Thorup, anf. Skrift. S. 17 ff. — 10) Peder Palladius' Danske Skrifter, udg. af Lis Jacobsen, V, 93. — 11) Kinch S. 722—723. — 12) Heg. Cal. 1586, 1/9.

Lønning, der forbedres¹, snart er det Rektoren, som faar sine Indtægter øgede², og snart er det Bekræftelser paa Gods, som skal »ligge til Skolen« : tjene til Ophold for baade Lærere og Disciple³. Det synes derfor, som om Lærernes Kaar ca. 1575 efter Tidens Lejlighed har været virkelig gode, særlig efter at baade Rektorens og Hørernes Lønninger i Aarene 1572—73 havde naaet en foreløbig Afrunding ved rigeligt Tillæg af Kongetiender⁴.

Tilsynet med Skolen førtes af Biskoppen og Domkapitlet. Foruden Rektoren var der ansat flere Hørere, Locater, hvis Antal allerede 1565 angives til fem⁵. Disciplenes Tal kendes vel ikke med Sikkerhed i Resens Tid, men det opgives noget senere — 1591 — til 250⁶. Skolen var — efter Lærerpersonalets Størrelse at dømme — delt i seks Lektier. Kirkeordinansen havde ganske vist kun fastsat fem Klasser som det højeste Antal, men efter Reformbevægelserne fra ca. 1560 var det almindeligt at have seks Klasser i de større Skoler.

Ogsaa for Disciplenes Underholdning var der efter Tidens Skik sørget temmelig rundeligt. Allerede Biskop Christiern af Ribe havde 1298 grundet den ejendommelige Stiftelse »Puggaard« med fri Bolig og fri Spisning for 20 fattige Disciple⁷, og da »Puggaard« 1554 var blevet omdannet til et Hospital, havde man til det knyttet Forpligtelsen til at holde 12 Peblinge med Kost samt givet Rektor og Hørere Fribolig her⁸. Endvidere var det 1572 udtrykkelig blevet Skolens Rektor paalagt at undervise de fattige Skolebørn gratis⁹ — af de øvrige oppebar han en særlig Afgift, Skolegæld¹⁰. Der tilkom desuden Disciplene Andel i de for hele Skolen fælles Indtægter for Sang i Kirken ved Begravelser og lignende Lejligheder, og de ældste Disciple modtog fremdeles et særligt Vederlag for den saakaldte Løbedegnetjeneste, Besørgelsen af Degneembedets Forretninger i de nærmeste Landsogne. Allerede 1514 var der henlagt 21 Degnekald under Ribe Skole,

1) K B 1548, 10/8; 1573, 8/8. — 2) ib. 1554, 26/5. 1572, 2/3. Jvfr. Kronens Skøder, udg. af L. Laursen, I, 104 og K S 2 R. III, 353—354. — 3) K B 1539, 9/5; 1547, 29/5; 1548, 19/1. — 4) K B 1572, 2/3; 1573, 8/8. — 5) ib. 1565, 2/4. — 6) Kinch S. 750 (efter »Skolebogen« af 1590. Jvfr. ib. S. 196). — 7) Om Puggaards Historie se Terpager, Ripæ Cimbr. p. 465—485; Program for Ribe Kathedralskole 1826. S. 1—36; Kinch I, 122 f. 532 f. II, 52 f.; M. Mackeprang, Lidt om den gamle Puggaard. Ribe 1916. — 8) K B 1554, 11/1 og (bedst) hos Rørdam, Kirkelove I, 372—3. — 9) K B 1572, 2/3. — 10) Heg. Cal. 1603.

og 1590 angives Tallet til 25¹. Endelig havde samtlige Disciple — baade de mere og mindre velhavende — en ikke helt ubetydelig Indkomst ved Julesangen, Skolebørnenes Syngen for Borgernes Døre. Særlig Resens Rektor, Peder Hegelund, var interesseret i at ordne denne Sangøvelse paa bedste Maade, idet han delte Disciplene i tre Kor, store Diskant, lille Diskant og Davidsdegnene².

Alt i alt synes det, som om Ribe Katedralskole i Slutningen af det 16de Aarhundrede baade har hørt til de største og de i økonomisk Henseende bedst udstyrede i Landet, — at den ogsaa, hvad Undervisningen angik, indtog en fremragende Plads, vil det følgende vise.

III. Vore ældste Kilder fortæller, at i Aaret 1576, Fredagen før St. Hans, sendte Hans Poulsen Resens Forældre ham til Ribe Skole og »lagde hannem i Losemente til den hæderlige oc høylærde Mand, M. Peder Hegelund, da Skolemester i for^{ne} Riber Skole³«.

Spørgsmaalet bliver, hvad der menes hermed. Peder Hegelund havde i sin Bolig en lille privat Optugtelsesanstalt for adelige Drengene og velhavende Borgersønner⁴. Hvis vore Kilder tænker paa denne, er det i høj Grad paafaldende, at Peder Hegelund ikke i sine Kalenderoptegnelser omtaler, at Resen kom i »Tugt og Lære« hos ham, saadan som han ellers gør det ved de øvrige Disciple, der var ham betroede. I det hele er det mærkeligt, at Peder Hegelund overhovedet ikke med et eneste Ord omtaler Resen i de tre Aar, han gik i Ribe Skole.

Muligvis ligger der en Misforstaaelse til Grund for vore Kilders Opgivelse. Rektorens Bolig var nemlig i det gamle Puggaard, der som omtalt tillige var Bispingssted for 12 af Skolens Disciple. Man kunde derfor tænke sig en Forveksling af denne Stiftelse med Rektorens private Opdragelsesanstalt.

For Bedømmelsen af Resens Stilling i Ribe Skole vil det have ikke ringe Indflydelse, om man hælder til den ene eller den anden Opfattelse. Hørte han kun til de Disciple, der bispistes i Pug-

1) Biskop Ivar Munks Brev af 1514 hos Terpger p. 502 og Kinch S. 737 f. — 2) Heg. Cal. f. Eks. 1603. — 3) Ligpr. jvfr. Progr. fun. »in familiam . . . Petri Hegelundii . . . adscitus est«. Fredag før St. Hans var 1576 d. 22de Juni; muligvis staar hans Ankomst denne Dag i Forbindelse med St. Hansmarkedet. — 4) Jvfr. S. 36.

gaard, var han dermed sat i Klasse med Skolens fattige Disciple¹, som havde Del i de aarlige Almisseuddelinger, og som for en stor Del erhvervede sig deres Ophold ved mere eller mindre tilsløret Tiggeri hos Godtfolk. Tænker man sig omvendt, at han var en af Hegelunds private Kostgængere, hørte han derimod til de velhavende Disciple, der f. Ex. maatte betale Skolegæld til Rektor og Hørerne, og som kunde komme i Betragtning ved Uddelelse af Æresposter som Majgreve og lignende.

Nogen absolut Sikkerhed i denne Sag kan næppe naas. Holder man sig til de omtalte Kilders Ordlyd, og tager man Resens forholdsvis gode Formuesomstændigheder i Betragtning², bliver det vel mest sandsynligt at tænke sig ham optaget som Medlem af Hegelunds Familie, og man maa da forklare Kalenderoptegnelsernes Tavshed om dette Punkt som en af de Unøjagtigheder og Udeladelser, som der ogsaa nu og da findes Eksempler paa i andre Tilfælde. — Givet er det imidlertid, at Resen er kommet i nøje personlig Forbindelse med Peder Hegelund, der siden betegner sig som hans »vetus amicus«³, og om hvis senere Forhold til Resen vi har flere interessante Oplysninger⁴; og sikkert maa han som Discipel i Skolen have modtaget et ret stærkt Indtryk af denne ejendommelige Skolemand. Der vil derfor være Grund til at dvæle et Øjeblik ved Peder Hegelunds pædagogiske Virksomhed. Hvor meget der end er skrevet om Hegelunds Stilling i den danske Skuespildigtningens Historie, saa savnes der endnu en nærmere Redegørelse for hans Betydning paa Skolevæsenets Omraade, og dog har han uden Tvivl hørt til de mærkeligste og betydeligste Skolemænd i det 16de Aarhundredes Danmark⁵.

Tilmed er vi saa heldigt stillede, som i intet andet tilsvarende Forhold, at vi gennem hans egenhændige Kalenderoptegnelser, dette rige Skatkammer til vor indre Historie, som allerede mange Forskere i tidligere Tid har øst af⁶, fra Dag til Dag kan følge

1) I det 16de Aarhundrede ansaa man en Student for velhavende, naar han selv kunde betale sin Kost (Rørdam I, 366). Noget lignende har vel gældt Skoleforhold. — 2) Jvfr. S. 15. — 3) Ph. 134 b. Ligpr. taler ogsaa om, at Resen »elskedes . . . af den hæderlige Mand Skolemesteren«. — 4) Jvfr. S. 38. — 5) Et særligt Skrift om Skolevæsenet »De educatione puerorum«, som Hegelund efterlod i Haandskrift (Møller, Cimbria literata I, 240), synes nu tabt. — 6) Hegelunds Kalendere findes i Original i Hielmstiernes Saml. 8°. 2544; en nyere Afskrift til 1603 af C. F. Bricka i Ny kgl. S. 8°. 604¹⁻⁵. Udtog i Rostgd. S. Fol. 45; Thott 4°. 1933; Kall 4°. 492; i Genealogisk-historisk Selskabs Saml. (R A) 8°. Nr. 1. 4°. Nr. 16 og trykt i Magazin til den danske Adels Historie I (1824),

alle vigtigere Begivenheder i Ribe By og Skole, ogsaa i de Aar, Resen opholdt sig der.

Peder Hegelund (1542—1614)¹ er typisk for det 16de Aarhundredes lærde Ripensere. Ved Fødsel, ved Slægt og Venner, ved tre Ægteskaber og fire Embeder var han med Undtagelse af sine Studieaar i København og i Tyskland hele Livet igennem paa det nøjeste knyttet til Ribe. Selv var han Student fra Ribe Skole, 1569 blev han dens Rektor, 1579 ombyttede han dette Embede med et Lektorat i Teologien sammesteds, og 1588 blev han Sognepræst ved Domkirken for endelig 1595 at bestige Bispestolen i sin Fødeby. I alle disse Embeder viste han udmærket Dygtighed og Samvittighedsfuldhed, men det er dog især til hans Skolevirksomhed, at der knytter sig Interesse. Da Resen kom til Ribe, havde Hegelund allerede været Rektor i over 7 Aar², og ham skyldtes det, ikke blot at Skolens ydre Kaar — som tidligere omtalt — saa stærkt var blevet forbedrede, men ogsaa, at Skolen oplevede en aandelig Blomstringsperiode.

Hegelunds pædagogiske Indsats maa imidlertid ses i sin Forbindelse med Tidens almindelige Udvikling paa dette Omraade. Kirkeordinansen havde forudsat, at der ved Katedralskolerne fandtes 4 eller 5 Lektier. I de tre første Lektier skulde Undervisningen falde sammen med den, der blev ydet i de smaa Købstæders Latinskoler, men i de to Lektier, Katedralskolerne havde mere, skulde Disciplene ikke blot føres frem til videregaaende Læsning af latinske Forfattere som Cicero, Virgil og Ovid og til en større Øvelse i Udarbejdelsen af latinske Vers og Breve, men de skulde ogsaa gøres bekendt med Hovedpunkterne af Rhetorikken og Dialektikken i Melanchtons Bearbejdelse, ja for Disciple i øverste Klasse, som var godt prøvede i Latinen, maatte Skole-

77—80. 151—160. — Origineleksemplaret solgtes 1732 for 2 Mk. (jvfr. Det kgl. Bibl.'s Eksemplar af Bibliotheca Daneschioldiana. Haun. 1732). Holberg (Dannemarks Riges Historie II (1733), 651) synes at have været den første Historiker, der har benyttet disse Optegnelser, men siden er der gjort rigelig Brug af dem af Mænd som C. F. Wegener, H. F. Rørdam, J. Kinch, S. Birket Smith o. fl. En Udgave af hele Teksten var dog i høj Grad ønskelig (jvfr. K S 2 R. III, 483).

1) Blandt Biografierne af P. Hegelund maa især fremhæves Terpager p. 615—616; Møller, Cimbria literata I, 239—40, som støtter sig til Opgivelser direkte fra Terpager, og Kinch S. 201—214. Indskrifter vedk. Hegelund findes i Terpager, Inscriptiones Ripenses p. 43—47. — Et smukt samtidigt Portræt af P. Hegelund findes endnu i Ribe Domkirke. — 2) Heg. Cal. 1569, 15/11.

mesteren endog »forelæse noget Fundament i Græsk, dog saa at det skeer foruden al Afdrag og Forsømmelse udi Latine«¹.

Disse fra et humanistisk Standpunkt betragtet yderst tarvelige Kundskabsfordringer genfinder vi i det væsentlige i P. Palladius' *Tabella scholastica* fra 1555. Derimod træder der os et Pust af virkelig Humanisme i Møde i den Omarbejdelse af Kirkeordinansen fra ca. 1560, som vel ikke fik Lovskraft, men som ikke desto mindre paa Skolevæsenets Omraade efterlod stærke Spor. Her sættes Katedralskolernes Klasseantal til seks, her gives der meget udførligere Regler for en forbedret Latinundervisning, og her kræves der en noget videregaaende Undervisning i Græsk². Faktisk ser man ogsaa, at de omtrent samtidige Skoleplaner for flere af Landets større Skoler viser et stærkt beslægtet Præg med disse Krav³. Hvad Ribe Katedralskole angaar, lader det sig vel ikke paavise, at Græskundervisningen var mere fremskreden her end andetsteds, men Skolens Deling i seks Klasser, og Hegelunds Iver for en forbedret Latinundervisning synes at tyde paa, at ogsaa Ribe Skole har været paavirket af Reformbestræbelserne. Med Hensyn til Latinundervisningen kan det nævnes, at Hegelund — netop i den Periode, Resen gik i Ribe Skole, — fik udgivet to Bøger som Hjælpemiddel herved, dels den ganske lille Oversigt »*Formulæ declinandi*« 1580, dels den noget større »*Epitomes orthographiæ Aldi Manutii, Paulli F. Aldi N., Compendiolum ut puerilibus scholis usui esse possit*«, som udkom i Antwerpen 1579, tilegnet den bekendte Ripenser, Livlægen Peder Sørensen⁴. I dette sidste Skrift, der i Leksikonsform indeholder Fortegnelse over en Række latinske Ord, giver Hegelund Regler for deres rette Skrivemaade. Betegnende er det sikkert — som han oplyser i Fortalen — at han anvender den stærkt humanistisksindede Aldus Manutius den yngres Skrift om dette Emne som Skolebog, og det vidner om hans Interesse for de humanistiske Bestræbelser indenfor Skoleverdenen, dels at han overhovedet tager dette Emne op til Behandling, dels at han i Fortalen udtaler sig meget anerkendende om Prof. Jakob Madsen Aarhus⁵, der netop herhjemme var en fremtrædende Repræsen-

1) K O S. 93. — 2) Gl. kgl. Saml. 4°. 3182. — 3) Jvfr. herom S. 244. —

4) Om Peder Sørensens Forbindelse med Ribe se Erasmus Lætus, *Rerum Danicar. libri XI.* p. 391. — 5) Hegelund betegner her J. M. Aarhus som »in Hebræa lingua Chaldæaque et Syra qvemadmodum in totius humanioris eruditionis cyclo pædia exercitatissimum«.

tant for Ramismens Kamp mod alt skolastisk Barbari. Usandsynligt er det derfor ikke, at Peder Hegelund selv ikke har været helt upaavirket af Ramismen. I samme Retning peger maaske ogsaa den Omstændighed, at han allerede fra 1576 i Skolen foredrog baade Dialektik og Fysik¹.

Foruden de egentlige Kundskabsfag indtog Religionsundervisningen en fremskudt Plads paa Datidens Skoleplan. Lørdagene og Dagene før Helligdage var alene helligede Religionsundervisningen, og Kirkeordinansens Forskrifter gaar stærkt i Enkelt-heder paa dette Punkt. Dens Krav om den grundige Gennemgang og Udlæggelse af Børnelærdommen, om Oplæsning og Udenadslæren af udvalgte Stykker af den hellige Skrift samt om Skolens fælles Deltagelse i Aftensangsgudstjenesten efter en saadan Dag, ganske indviet til Kristendomsøvelser, viser klart det melanchtoniske Synspunkt, at kun i Forbindelse med oprigtig Guds-frygt fik Studierne noget Værd².

Sikkert har ogsaa Hegelund vaaget over, at disse Bestemmelser blev holdt ved Magt, men den Paavirkning, der i kirkelig Henseende kan være udgaaet fra ham, har rimeligvis været stærkt melanchtonisk farvet. I sin Ungdom havde han været nær knyttet til Niels Hemmingsen, med hvem han ogsaa trofast holdt Forbindelsen vedlige til dennes Død³. Senere havde han til Lærere i Tyskland haft flere af Melanchtons Venner⁴, og efter adskillige Steder i hans Skrifter at dømme har han afgjort hørt til den filippistiske Retning. I sit bekendte Skuespil »Susanna« viser han saaledes en større Forkærlighed for Melanchton end for Luther. Selv om han udtaler sig med al mulig Respekt om Luther og hans Gerning⁵, saa er hans Sympati dog overvejende paa Melanchtons Side⁶. Som sin fredelskende Lærer vender han sig endvidere med Afsky bort fra den bestandig voksende Strid indenfor Kirken, som er et Udslag af »Calumnias«⁷ Gerning, og med den største Medlidenhed ser han paa de store Trængsler, den reformerte Kirke maatte gennemgaa baade under Forfølgelserne under Hertugen af Alba og i Bartholomæusnattens Blodbad⁸. Mest typisk for Hegelunds teologiske Standpunkt er dog Fortalen

1) Heg. Cal. 1576, 16—17/1. — 2) K O S. 95. — 3) Se f. Eks. Heg. Cal. 1593, 16/6; 1595, 11/3; 1599, 30/10. — 4) Terpager p. 615—616. Møller, Cimbria literata I, 239—40. — 5) Peder Hegelunds Susanna og Calunnia, udg. af S. Birket Smith. Kbhvn. 1888—1890. S. 227 f. — 6) ib. S. 231 f. — 7) ib. S. 232—233. — 8) ib. S. 191 f. 183 f.

til den store og smukt udstyrede Samling »*Epigrammata Philippi Melanthonis selectiora*«, som han 1583 udgav i Frankfurt. Tydeligere har vel næppe nogensinde i den danske Kirke Begejstringen for Philip Melanchton været udtalt. Melanchton kaldes her uforlignelig og større end enhver Ros, hans Skrifter er det pure Guld, og hans rene og ædle Karakter prises i høje Toner. Bestemt udtaler Hegelund tillige som sit Ønske, at det maa lykkes ham at indplante Ungdommen Kærlighed til Melanchton, som er den rette Vejviser baade i artes liberales og i Religionens Grundsandheder, og han finder det utaaeligt, at saa mange nu om Dage bliver tvunget til at hade Melanchton¹. Det var derfor ikke uden Grund, at Hegelunds Ven Niels Krag kaldte ham en »apis genuina Philippica«². Ogsaa senere under sin Bispevirksomhed viste Hegelund sig som Filippist og anbefalede jævnlig i sine Visitatsskrivelser Skrifter af Niels Hemmingsen og andre filippistiske Forfattere³. Sin egen Kristendomsopfattelse — en inderlig og mild Tillid til Guds naaderige Forsyn — har han smukt givet Udtryk for i en Salme »Attraa efter det evige Liv«⁴.

Om det er lykkedes Hegelund at paavirke Resen i melanchtonisk Retning, maa vi lade usagt — usandsynligt er det dog ikke, at der i denne Tid er lagt Grunden til den Kærlighed til Melanchton, som Resen ofte senere har givet Udtryk for, og som han bevarede til sin Dødedag, skønt han paa vigtige Punkter i sin Teologi forlod Filippismens Lærevis.

Endnu nogle Ejendommeligheder ved Hegelund som Skolemand bør fremhæves, først hans Forkærlighed for Anvendelsen af gamle Ordsprog og latinske Sentenser, hentede fra ældre og yngre Forfattere. I sine Kalendere opnoterede han sig omhyggeligt et Forraad af de Ordsprog eller ordsproglige Talemaader, som han i Aarets Løb stødte paa, og flere af hans Skrifter er i Virkeligheden kun Samlinger af Fyndord, bestemte til at indprentes Skolebørn⁵. Hertil sigter f. Eks. foruden de tidligere nævnte »*Epigrammata*«⁶ især hans »*Versiculi proverbiales et sen-*

1) Epistola dedicatoria af 1582, 20/8, til Otto Rosenkrantz, en Søn af Jørgen Rosenkrantz til Rosenholm. — 2) *Epigrammata*. Indledningsdigtet. — 3) Afskr. af Hegelunds Pastoralbreve findes i Kall 4°. 492 og Ny kgl. Saml. Fol. 727, desuden i Rostgd. S. 4°. 7. Se især Brevene 1600. 1601. 1605. Endnu 1611 omtaler han Calvin med Berømmelse. En Del Bispebreve fra Hegelund er refererede i K S 2 R. VI, 634 f. 660 ff. — 4) Susanna og Calumnia. S. 260 f. — 5) Dette var i Overensstemmelse med K O's Aand. (K O S. 92). — 6) Dette siges ogsaa

tentiosi illustrium poetarum cum Danicis proverbii collati og hans »*A B C aff bibelske Ordsprock, det er, de kortiste, lettiste oc brugeligste Sprock aff Bibelen effter A B C faar Born*«, 1588¹. Hans mundtlige Undervisning maa derfor antages at have været præget af samme Ejendommelighed. — Hegelund var desuden kendt for sin historiske Interesse, der gav sig Udslag i hans egne Kalenderoptegnelser og i forskellige Skrifter og Samlinger af historisk Indhold². En af hans Disciple har bevaret det Træk, at Hegelund lejlighedsvis meddelte sine Elever historiske Efterretninger, som han havde hørt af sin Ven, Anders Sørensen Vedel³. Med levende Interesse fulgte han ogsaa Arild Huitfeldt i hans store Arbejde i Fædrelandets Historie⁴. Hegelunds Iver for at fremme det gav sig endda et ret mærkeligt Udslag i hans Skolegerning i de Aar, Resen besøgte Ribe Skole. Paa Huitfeldts Anmodning lod han nemlig »*scholastici Ripenses*« efter et gammelt middelalderligt Haandskrift tage en Afskrift af Arnold af Lübecks Fortsættelse af Helmolds Slavekrønike. Denne Afskrift, indbundet i et Blad af et Messehaandskrift, gemmes endnu i Det kgl. Bibliotek⁵. De enkelte Ark i Bogen er skrevet med en Række forskellige Hænder. Den Haand, som har skrevet Arket Q, kan efter vort Kendskab til Resens Skrift i senere Tider, meget vel tænkes at have været hans som Skolediscipel.

Selve Undervisningen hos Peder Hegelund synes saaledes at have været stærkere særpræget end andetsteds, men mest af alt har Hegelund dog vundet sig et Navn ved sin Iver for Skolekomedierne. Som ung Student havde han med Interesse overværet Studenternes Opførelser af klassiske og bibelske Skuespil i Leipzig og Wittenberg⁶, og da han var blevet Rektor i Ribe, optog han Tanken om at bruge Skuespil som et vigtigt Led i Undervisningen. Allerede i Skoletimerne forstod Hegelund — som en af hans Disciple siger — at bibringe sine Elever en glødende Kærlighed til Terents' Komedier⁷, og han har andetsteds leveret

i Fortalen, hvor det hedder, at de er samlet »*ordine tamen ista aliquo, quæque pueris in pia institutione inculcari omnia aut pleraque possent*«.

1) Se herom Lauritz Nielsen, *Boghistoriske Studier*. 1923. S. 126—127. 141—2. — 2) H. F. Rørdam, *Historieskrivningen og Historieskriverne i Danmark og Norge I*, 111. Samme, *Klavs Christoffersen Lyskanders Levned* S. 147. 153. K S 3 R. I, 305. — 3) Rørdam, *Lyskanders Levned* S. 92. — 4) P. Hegelund, *Epitome orthographiæ*. 1579. Fortalen. — 5) Gl. kgl. Saml. 4°. 2288, kortelig omtalt hos Rørdam, *Arild Hvitfeldt* S. 320. — 6) Heg. Cal. 1565, 11—14/3; 8—9/5. 1567, 24/9. — 7) Rørdam, *Lyskanders Levned* S. 92.

et varmt Forsvar for Skolekomediernes pædagogiske Betydning, idet han hævder, at midt i al Lærdommens Alvor skaffer Komedierna gavnlige Munterhed og Lyst¹. Sikkert vilde Hegelund af hele sit Hjerte have underskrevet sin Samtidige, Hieronymus Justesen Ranchs, Ord: »Mand skal ick' altid være bøess, | Men vndertiden sla Gecken løess. | Det er it gammel lofflig stycke | Lerdom met lyst at kunde besmycke, | Det elskis mest, det giemis best, | Der findes oc tilhører flest«². — Fremdeles — mener Hegelund — vænner Udførelsen af de forskellige Roller de Unge til en fribaaren Optræden i Ord og Adfærd og giver dem Mod og Lyst til engang i Livet at kunne fylde deres Plads med Ære. Dog skal der holdes Maade med Lystigheden og alt ske med Tugt og Høviskhed³.

Skuespillene i Ribe blev opført paa en Plads øst for Domkirken, der kaldtes »Pallads-Jord«⁴. Kom Resen som tidligere omtalt i Ribe Skole d. 22de Juni 1576, er han lige kommet tidsnok til i Dagene mellem d. 25de og 28de Juni at overvære Opførelsen af ikke mindre end tre forskellige Skuespil »Jephta«, »Abraham« og »Susanna«⁵. Til de to første kender vi intet videre, men det tredie er Hegelunds Bearbejdelse af den augsburgske Rektor Sixtus Bircks Komædie om samme Emne, en Bearbejdelse, som i Forbindelse med Hegelunds originale Epilog »Calumnia« har skaffet ham en smuk Plads i vor hjemlige Skolekomædiens Historie⁶. — Endnu engang i Resens Skoletid hører vi Tale om Opførelsen af en Komædie, idet man d. 22de Juli 1578 opførte »Nabal«, et nu tabt Stykke af Rudolph Gualtherus, bearbejdet af Søren Kjær, Tolder i Kolding⁷. Det er mere end sandsynligt, at Resen denne Gang selv har deltaget i Udførelsen af dette Stykke⁸.

Foruden Skuespillene havde Skolen en anden Adspredelse i den aarlige Fest efter de mørke Vintermaaneder ved St. Valborgs Dag, Majfesten, naar Disciplene drog ud til Løghøj for siden,

1) Hegelund, Susanna S. 9. 25 ff. — 2) H. J. Ranch, Danske Skuespil, udg. af S. Birket Smith S. 20. Jvfr. S. 29. — 3) Susanna S. 25. — 4) Heg. Cal. Om et blodigt Optrin her efter Skuespillene 1576 se P. N. Thorup, Hist. Efterretn. om Ribe Cathedralskole S. 83. — 5) Heg. Cal. 1576, 25—28/6 og Susanna S. 142. — 6) Se især Birket Smiths Indledning til Udgaven af »Susanna og Calumnia«. — 7) Heg. Cal. Om Søren Kjær se især H. A. Paludan »En gammel dansk Psalmedigter« i Edda 1926. — 8) Det er maaske ogsaa mere end et Tilfælde, at der i Peder Resens Samling fandtes »P. Hegelundii fem Comoedier paa Danske Riim M. S.« (Bibl. Res. p. 326).

smykkede med Blomster og grønne Grene, syngende at vende tilbage til Byens Gader og saaledes »føre Sommer i By«¹. En af de fornemste Disciple valgtes til Majgreve — i Resens Tid f. Eks. Niels Aale 1576 og Morten Hegelund 1578². —

Næppe har nogen anden Skole i Datiden kunnet byde sine Disciple et bedre eller mere afvekslende Dannelsesgrundlag. Men Skolelivet havde ogsaa sine mørke Sider, hvortil man foruden det almindelige Skoleslid især maa henregne Sangopvartningen, den daglige Sangtjeneste i Kirken. Hvor omfattende den har været i det 16de Aarhundredes Slutning, kan vi ikke med Bestemthed angive, først et Stykke ned i det 17de Aarhundrede har vi nøjagtige Oplysninger om dens Omfang³, og den synes da at have været en temmelig trykkende Byrde, men efter de Antydninger, der foreligger, maa den allerede i det 16de Aarhundrede ofte have været til Besvær⁴.

Hertil kom endvidere Skoletugten, som efter Datidens strenge Opdragelsesmaade næppe har været mild, hvor Hegelund førte Sceptret. I hvert Tilfælde ved vi, at Christian III 1562 udtrykkelig havde hjemlet Ribe Skole Frihed for den verdslige Øvrighed undtagen i Drabssager og lignende Tilfælde og Skolemesteren Ret til selv »at straffe met Riis oc i andre Maade«⁵.

Hvorledes de Mænd var beskafne, der som Hørere var Hegelunds Medarbejdere, vides ikke. Kun Navnene paa enkelte af dem er kendte: Jens Reisener⁶, Hans Mikkelsen Kolding, Søren Jensen⁷. Som et Supplement til Skolens Undervisning maa man desuden betragte de Forelæsninger, som siden 1543 blev holdt af den teologiske Læsemester (Lektor) i St. Barbaras Kapel ved Domkirken⁸. Oprindelig var de bestemt for dem, der, uden at have Lejlighed til at gaa til Universitetet, vilde være Præster, senere afholdtes de mest til Gavn for Latinskolens ældste Disciple. I Resens Tid var den tidligere omtalte LAVRIDS ÆGIDIUSSEN

1) Terpager p. 506. 723. — 2) Heg. Cal. 1576, 1/5; 1578, 1/5. — 3) Kinch S. 546—548. Terpager p. 578—580. Jydske Saml. VII, 149—151. — 4) Rørdam IV, 614. — I en af St. Katharinakirkens middelalderlige Korstole (nu foreløbigt deponerede i Domkirken), som siden benyttedes af de latinske Skoledisciple, er der med en Kniv indskaaret: »Hans Povelsen. Rip. 1579«. Da Resen netop forlod Ribe 1579, er det ikke helt usandsynligt, at man her staar overfor et Minde fra hans Deltagelse i Kirketjenesten. — 5) K B 1562, 8/8; aftrykt hos Terpager p. 504—5. — 6) Heg. Cal. 1570, 21/3; 1575, 9/10. Han blev siden Kapellan i Ringkjøbing. ib. 1602, 13/8. — 7) P. N. Thorup, anf. Skrift. S. 110. — 8) Terpager p. 219—20; Rørdam, Kirkelove I, 218. 480. II, 173. Kinch S. 549.

(1531—97) Lektor i Teologien. Vi ved, at Resen paa et lidt senere Tidspunkt stod i venskabelig Forbindelse med ham¹.

IV. Som det nøjere er omtalt ovenfor, er det overvejende sandsynligt, at Resen har været optaget i Peder Hegelunds Hus i hans »convictus et contubernium«, som Hegelund selv kalder det². Hegelunds Bolig var dengang i det gamle Puggaard³, og han var paa det Tidspunkt Enkemand efter sin første Hustrus Død⁴. Uden Tvivl har Resen her set mange af Ribes lærde og ansete Mænd, og uden Tvivl er det her, at han har gjort sit første Bekendtskab med Hegelunds gode Ven, ANDERS SØRENSEN VEDEL, som i længere Perioder opholdt sig i Ribe, f. Eks. i Juni 1577, da han fæstede sig en Brud i Hans Svannings Datter, Marine⁵. Ligeledes har der her været Lejlighed til at stifte Bekendtskab med de øvrige convictores hos Hegelund. I Aarene 1576—79 nævner Hegelund, at der hos ham har boet de adelige Drengene Jørgen Urne (1567—1601), siden Ejer af Brobygaard, Søn af Axel Urne til Søgaard⁶, Johan Jul, Søn af Niels Jul⁷, og Hans og Peder Munk, Sønner af Jørgen Munk til Krogsgaard⁸; og af Borgersønner Laurids og Jørgen Mule⁹, Knud, Knud Jørgensens Søn fra Odense¹⁰ og Morten Pedersen samt en Søn af Mag. Hans Knudsen ved Navn Knud¹¹. Af disse Resens Kammerater døde ikke mindre end to hos Hegelund i dette Tidsrum¹². — Om hvem Resen iøvrigt kan have truffet sammen med blandt de andre Disciple i Skolen, kan man kun tillade sig vage Gisninger, da der ikke findes nogen samlet Fortegnelse over ripensiske Disciple paa dette Tidspunkt. Kun ser man af en Liste over en Del af de ældste Disciple, som 1578 sammen med Rektoren udgav latinske Mindedigte¹³ over en afdød Skolekammerat, en Søn af Biskop Hans Laugesen i Ribe, Lauge Laugesen, som var død i Roskilde, at Resen maa antages at have været »condiscipulus« med to Sønner af Hans Svanning, Frederik og Jakob Svanning¹⁴, med Jakob

1) Ph. 134. Jvfr. S. 107. — 2) Heg. Cal. 1579, 14/1. — 3) ib. 1570, 22/2; 1572, 14/4; 1573, 17/11 ff.; 1575, 9/3. — 4) Hun døde 1573, 27/7. ib. — 5) ib. 1576, 7/7, 22/7, 30/9; 1577, 6/2, 30/6, 22/7. — 6) ib. 1576, 9/8. — 7) ib. 1576, 28/10; 1578, 18/9. — 8) ib. 1577, 8/11. — 9) ib. 1578, 17/4. — 10) ib. 1579, 14/1, 21/3. — 11) ib. 1577, 13/4. — 12) ib. 1577, 21/2, 3/12. — 13) Argumenta resurrectionis corporum. Trøst oc Beuissning vdaff Guds Ord om Legemens Opstandelse vdi Rim forfattet. Kbhvn. 1578. — 14) Om Frederik Svanning, der døde 1587 i Wittenberg, se K S 5 R. V, 248. K B 1592, 9/8; om Jakob, der blev Canonicus i Ribe og Lund, se K S 3 R. II, 492. Rørdam II, 291.

Hegelund, siden Præst i Darum¹, med Niels Wilhelmsen, død som Præst i Balle², foruden med flere andre, hvis Skæbne er ubekendt. Sandsynligvis har Resen ogsaa i Ribe gaaet i Skole sammen med den Peder Krage, der siden som Provst i Ringsted kom til at dømmes i Striden mellem Oluf Kock og Resen³, og hvis Død 1638 Resen følte som et Forbud paa sin egen⁴, og fra denne Tid stammer sikkert ogsaa hans Bekendtskab med Peder Trelund, der 1581—99 havde en meget bekendt og søgt Skrive-skole i Ribe⁵.

Naturligt melder det Spørgsmaal sig: Hvilket Indtryk har Byen Ribe og det brogede Liv, som rørte sig der, gjort paa Resen? Vore Kilder tier her, men det ligger nær at antage, at han i sine første Ungdomsaar ogsaa er blevet paavirket af andet end den sorte Skoles Visdom. Det 16de og 17de Aarhundrede var en Over-troens Tidsalder, og ogsaa i Ribe vidste man at berette sælsomme Ting om det oversanseliges Indgriben i Menneskelivet. 1578 berettes der f. Eks. om en Ild i Ribe, der pludselig skulde være faldet ned fra Himmelen⁶, og i denne Periode begynder ogsaa de Hekseforfølgelser, som har skaffet Byen en saa sørgelig Berøm-melse. I Resens Skoletid blev der i hvert Tilfælde rejst Sag for Trolddom mod fire Kvinder, hvoraf de tre blev brændt. Deraf var den ene den bekendte Maren Christens Præk-Fader⁷. — For en Mand som Resen, der siden ganske delte sin Tidsalders Anskuelser om det overnaturliges Forhold til den synlige Verden⁸, kan det næppe have været uden Betydning i sin tidlige Ungdom at have været Vidne til de uhyggelige Skuespil, der opførtes, naar Trolddomskvinder efter pinligt Forhør bragtes til Baalet.

Ogsaa paa anden Vis lærte han Livets Alvor at kende. Ikke blot oplevede han, at flere af hans Skolekammerater blev revet bort af Døden, men den 1ste April 1578 havde han den Sorg at miste sin Moder⁹.

I Sommeren 1579 forlod Resen Ribe for at fuldende sin Skole-gang andetsteds. Sikker har det været betydningsfulde og frugt-

1) Terpager p. 614. — 2) *ib.* p. 660. Kinch S. 165—6. — 3) *Jvfr.* S. 409. — 4) *Ligpr.* — 5) *Jydske Saml.* III, 191—197. VIII, 46 f. Steen Friis, Roskilde Domkirke. 1852. S. 115. — 6) Kinch S. 171. — 7) David Grønlund, *Historisk Efterretning om de i Ribe Bye for Hexerie forfulgte og brændte Mennesker.* Viborg 1780; og Kinch S. 122. 669. — 8) Grønlund, *anf. Skrift.* S. 10—24. 1604 var Resen indblandet i en Trolddomssag (*Acta consistorii* 1604, 4/2). — 9) *Jvfr.* S. 13.

bare Aar, som dermed var til Ende. I Ribe efterlod han en Række Venner og Bekendte, som ikke siden glemte ham, først og fremmest Peder Hegelund, der en Del Aar senere stod i livligt Brevskifte med ham¹, og om hvem en gammel Beretning fortæller, at den bitre teologiske Strid, som hans gamle Discipel 1614 blev indviklet i, gik ham saa nær til Hjerter, at den blev en medvirkende Aarsag til hans Død². Ogsaa Resen synes at have følt sig nær knyttet til Peder Hegelund. Det faldt siden i hans Lod at kunne tage sig af hans Sønner³, og i en Anbefaling, som han endnu saa sent som Aaret før sin Død (1637) udstedte for en af disse, Laurids Hegelund, udtaler han med en for Resen sjælden Hjertelighed Ønsket om, at »fama paterna« maa lyse frem hos Sønnen⁴.

KAPITEL IV

Skolegang i Viborg.

I. D. 7de Juli 1579 blev Resen sat i Viborg Skole⁵. Han kom saaledes til at høre til de mange unge i det 16de Aarhundrede, som allerede i deres Skoletid var paa Vandring fra By til By for at søge Lærdom⁶.

Viborg kunde vel hverken i Folkemængde eller Handel maale sig med Ribe, men som Kongehyldingernes gamle By, som Stiftsstad, som Sæde for det jydsk Landsting og som Samlingsplads for en stor Del af Halvøens Adel til det saakaldte »Snapsting« var det ikke uden Grund, at samtidige Forfattere kaldte den »Jyllands Hovedstad«⁷. Ogsaa paa en kirkelig Storhedstid kunde

1) I Heg. Cal. omtales i Aarene 1602—1613 24 Breve fra Hegelund til Resen, til Dels af ret fortrolig Art. — 2) Saaledes siges det i nogle kronologiske Optegnelser af Peder Terpager i Oslo UB, M. S. Nr. 77. 8°. — 3) Om Resens Forhold til Anders Hegelund se K S 3 R. III, 9. Jvfr. 13. — 4) Resens Anbefaling i Afskrift i Ny kgl. Saml. 4^e. 1977 b. Pk. 2. — 5) Ligpr. Progr. fun. — 6) G. Treschow, Danske Jubel-Lærere S. 40 og D. G. Zwergius, Det siellandske Clerisie S. 133 formoder, at Resens Overflyttelse til Viborg skyldtes Hegelunds Udnævnelse til Lector theol., men denne indtraf først 1580, 12/5 (Heg. Cal.). — 7) Om Viborg se Diplomatarium Vibergense, udg. af A. Heise, Kbh. 1879; M. R. Ursin, Stiftsstaden Viborg. Viborg 1849; Addit. Fol. 80 (Chr. Erichsens Samlinger). At Byen var mindre end Ribe ses af Skatteansættelser, K B 1576,

Viborg se tilbage, da den paa een Gang havde haft mindst 14 Sognekirker og 6 Klostre¹, men i Modsætning til Ribe havde Viborg fra første Færd ivrigt sluttet sig til den lutherske Bevægelse og var derved blevet en af Reformatorerne faste Borge. 1529 havde man faaet Kongens Tilladelse til at nedbryde overflødige Kirker og Klostre², men paa Resens Tid — som endnu et Par Aarhundreder — fandtes dog stadig paa Mogensgade Graabrødrekirken, hvor Hans Tausen under saa stor Tilslutning havde forkyndt Evangeliet³.

Da Resen 1579 kom til Viborg, havde Byen vel iøvrigt knapt nok rejst sig efter den Ulykke, der havde ramt den nogle Aar i Forvejen, da en stærk Ildebrand 1567 havde lagt den største og bedste Del af den i Aske og blandt andet ogsaa tilføjjet Domkirken betydelig Skade samt ødelagt Skolebygningen⁴.

Som i Ribe fandtes der nemlig ogsaa i Viborg en latinsk Skole, overtaget fra den katolske Tid. Hvor langt tilbage i Middelalderen dens Historie strækker sig, kan ikke afgøres; men sikkert staar den i nøje Forbindelse med Kannikekollegiet. C. 1524 havde den fra Reformationstidens Kampe saa vel bekendte Biskop Jørgen Friis ladet opføre en Skolebygning sydvest for Bispegaarden paa Hjørnet af Skolebakken⁵. Det var denne Bygning, som gik op i Luer 1567, men Frederik II havde straks draget Omsorg for, at der blev skaffet Midler til Veje til Opførelsen af en ny Skole⁶.

Som for Landets andre Latinskoler var der ogsaa for Viborg Skole med Reformationen begyndt en ny og bedre Tid. Rektorens og Hørernes Lønninger var gentagne Gange blevet forbedrede ved de sædvanlige kgl. Benaadninger paa Altergods og Præbender⁷; og Vitskøl Klosters Forpligtelse til at holde Skolebørn i Klosteret var blevet flyttet over paa den Lensmand, som fik

2/4; 1579, 7/10. Arent Bérntsen, Danmarckis oc Norgis fructbar Herlighed. 1656. S. 154; J. L. Wolf, Encomion regni Daniae. 1654. S. 37. Jvfr. E. J. Westphalen, Monumenta I, 65. K S 5 R. III, 5.

1) Diplom. Viberg. p. XXIII. — 2) ib. S. 170—171. — 3) Ursin, anf. Skrift S. 17. 26. — 4) K S 2 R. V, 357. jvfr. K B 1573, 10/7. — 5) A. Thura, Idea historiae litterariae Danorum. Hamburgi 1723. p. 77; jvfr. Diplom. Viberg. S. 129 og Ursin S. 203 f. Skolens Bygningshistorie er behandlet af A. Heise i Jydske Saml. 4 R. I, 301 f. — 6) K B 1567, 30/6. Skolebygningen laa efter Resens Atlas (Uldall Fol. 186. VI.) paa Hjørnet af St. Matthiasgade og det nuværende Skolestræde. Tæt herved laa de saakaldte »Skoleboder«, muligvis Boliger for Lærere og Disciple. — 7) Diplom. Vib. 1540, 26/8; 1555, 14/2; 1558, 10/12.

Vitskøl til Len, saaledes at han skulde underholde det samme Antal Peblinge i Viborg Skole¹.

Da Resen begyndte sin Skolegang i Viborg, befandt Skolen sig netop i en stærk Blomstringsperiode. Aarsagerne hertil er forskellige. Flere af de første lutherske Biskopper — især Kjeld Juul — havde vist Skolen varm Interesse², men først og fremmest staar det i Forbindelse med den storstilede Gave, Frederik II havde ladet den blive til Del 1574, idet han knyttede et lille »Kommunitet« til den ved at henlægge 38 Sognes Kongetiender til 30 Disciples Underhold³. I Fundatsen hedder det udtrykkelig, at Kongen havde bragt i Forfaring, at der var en god Skole i Viborg, men at mange fattige Skolepersoner af Trang maatte afbryde deres Skolegang i Utide. Paa dette uheldige Forhold vilde Kongen nu raade Bod, men bestemt forlanges det, at kun de Disciple, der har udmærket sig ved Kundskaber og godt Levned, og som ikke har Raad til at betale deres eget Underhold, maa blive optaget i denne Stiftelse, hvis Bestyrelse henlægges under Stiftets Biskop og de to ældste Kanniker. Stipendiet skulde kunne nydes i indtil seks Aar, og med Tidens vanlige Omhu fastsættes det nøje, at Bispisningen skulde bestaa i to Maaltider daglig, hvert paa tre Retter Mad og med en Pot Øl til hvert Maaltid.

Det er sikkert ikke uberettiget at formode, at den Mand, der staar bag denne Gave, er NIELS KAAAS, hvis varme Interesse for Studiernes Trivsel er velbekendt, og som netop Aaret i Forvejen var blevet Kongens Kansler⁴. Han havde selv i sin Tid gaaet 9 Aar i Viborg Skole og glemte ikke siden dens Tarv⁵. Rimeligvis var han yderligere blevet tilskyndet til at virke til Gavn for Skolen af den daværende Biskop i Viborg, PEDER THØGERSEN, der ogsaa var en meget skoleinteresseret Mand⁶. Ved et heldigt Sammentræf af Omstændigheder havde Skolen imidlertid ikke blot formaaende Velyndere i denne Periode, men fik ogsaa snart en fremragende Rektor i Magister JAKOB HØLM. Tilmed siger en

1) K B 1563, 22/7; 24/7. — 2) K S 3 R. IV, 521 f. — 3) Fundatsen i Orig. paa Perg. i Viborg B A, Pk. 2 vedr. Viborg Latinskole (L A, Viborg); trykt i Hofman, Fundationer III, 311—315. At sætte denne Gave i Forbindelse med Opførelsen af Skoleskuespillene 1584 er en Misforstaaelse, først fremsat af Alb. Thura i hans Valvæ apertæ (Addit. 4°. 205) p. 600 og i hans Idea p. 77; jvfr. H. J. Ranchs Danske Skuespil, udg. af S. Birket Smith, S. IX ff. — 4) Jvfr. S. 134. — 5) J. Slangendorpii Oratio funebris de vita et obitu Dn. Nicolai Kaasii B 2. — 6) K S 3 R. IV, 506—7.

ældre Kilde til Viborg Skoles Historie udtrykkelig, at Biskoppen og Rektoren arbejdede sammen i bedste Forstaaelse, den ene paa at befæste Skolens ydre Stilling, den anden paa at udvikle dens indre Liv, og deres Samarbejde bar i høj Grad Frugt¹.

Jakob Holm², der blev Resens Rektor, og i hvis Hus Resen blev optaget som Kostgænger³, skal være udgaaet fra Viborg Skole⁴ og blev senere 1571 immatrikuleret i Wittenberg⁵, hvor han nogle Aar efter, 1574, som den øverste tog Magistergraden⁶. D. 14de Oktober samme Aar blev han Rektor i Viborg⁷ og maa snart have indlagt sig Fortjenester, thi allerede 1577 blev han tillige Medlem af Domkapitlet sammesteds⁸.

Erik Pontoppidan kalder Holm »ein guter Humanist«⁹ og sikert med Rette. Ganske vist har han kun efterladt sig eet eneste Skrift — nogle latinske Vers fraregnede —, men dette vidner meget fordelagtigt om hans Lærdom. Det er en 1574 i Wittenberg udgivet, paa Græsk skrevet Afhandling om Dydens Væsen¹⁰. Bogen røber ikke nogen særlig Originalitet, da den for Størstedelen bestaar af sammenkædede Citater fra græske Forfattere, men den viser et ret omfattende Kendskab til den græske Litteratur. Forfatteren gaar ud fra Aristoteles' Bestemmelse af Dyden og anser i det hele sit Arbejde for et Udtog af Aristoteles' Etik, som i høj Grad har hans Beundring¹¹. Derved bliver han typisk for den melanchtoniske Humanisme, som i Etikken praktisk talt i lige Grad bygger paa Bibelen og den antikke Sædelære. —

Den lange latinske Tilskrift til Absalon Juul til Villestrup, som danner Bogens Indledning, er oplysende med Hensyn til Holms Standpunkt som Skolemand. Stærkt betoner han her Vigtigheden af den gode og forstandige Opdragelse — ved den uddannes nemlig Dyden til en anden Natur (*habitus*)¹², og han mener, at en vel ledet Optugtelse baade kan sætte nogenlunde Skik paa de helt tøjlesløse og paa dem, der af Naturen har ringere Anlæg for det gode, saavel som den kan lægge en Dæmper paa de begavedes for store Voldsomhed og føre de middelmaadige,

1) K S 3 R. IV, 506—7. — 2) Biografier af J. Holm hos Pontoppidan, *Annales* III, 183; K S 3 R. III, 721—732 og V. A. Secher, *Meddelelser om Slægten Secher* S. 23—26. — 3) *Ligpr. Progr. fun.* — 4) K S 3 R. III, 721. — 5) *Album acad. Vitebergensis* II, 198. — 6) *Liber facultatis philosophicæ* II i Wittenberg U A, nu U B Halle. — 7) K S 2 R. V, 366. — 8) K B 1577, 7/3. — 9) *Annales* III, 183. — 10) *Qvod virtus habitus sit ad consulto et sponte agendum aptus . . . definitiva methodus . . . scripta a Jacobo Johanne Holmio. Witeberg. 1574.* — 11) *ib.* A 4; *jvfr.* A 3; B 8; C 2. — 12) *ib.* B 1.

de jævnt gode, frem til en passende Handlemaade¹. For alle disse forskellige Naturer er saaledes Opdragelsen af den største Betydning — det er jo den, der udfylder, hvad der mangler fra Naturens Haand². —

Sikkert var det derfor et heldigt Valg, naar Peder Thøgersen beskikkede Jakob Holm til Viborg Skoles Rektor, og han opfyldte derved fuldtud den Bestemmelse i Fundatsen af 1574, som udtrykkelig havde paalagt Biskoppen »at forordinere og tilskikke en god forfaren og vellærd Skolemester, som flitteligen og vel studeret haver, hvilken som skikkelig er at informere og optugte Ungdommen in artibus dicendi, fundamento religionis og andre nyttige Lærdomme³«.

II. Til Oplysning om Skoleforholdene i Viborg Skole i sidste Fjerdedel af det 16de Aarhundrede har vi en meget vigtig Kilde, der desværre endnu ikke er udgivet i sin Helhed, i de »Leges scholasticæ Vibergenses«, som blev vedtaget af Kannekollegiet c. 1575⁴, og som hovedsagelig var beregnet paa Skolens Kostgængere (elemosynarii). Det vil blive nødvendigt at dvæle ret indgaaende ved dem, dels fordi de paa væsentlige Punkter danner Baggrunden for Resens Liv baade som Discipel og siden ogsaa som Lærer i Viborg, og dels fordi det i en Tid, da vort Kendskab til de enkelte Personligheders Anskuelse og Indsats er ret indskrænket, er saa meget desto vigtigere at agte nøje paa Institutionernes Bestemmelser for derigennem at lære Tidsalderens Aand at kende. Selvom Resen ikke selv har hørt til Skolens Kostgængere, hvad der maaske ikke lader sig forene med vore ældste Kilders Meddelelser om, at han havde sin Bolig i Jakob Holms Hus, saa maa man dog sikkert have Ret til at gaa ud fra, at den Aand, der prægede det vibergensiske Kommunitet, paa mange Maader maa have øvet sin Indflydelse paa Skolen som Helhed.

To Gange daglig — Kl. 10 og Kl. 5 — samledes Alumnerne til Maaltid under Ledelse af en af Hørerne, Provsten (præpositus)⁵.

1) ib. B 2. — 2) ib. B 3. — 3) Hofman, Foundationer III, 314. — 4) Leges scholasticæ Vibergenses, med Undertitel: Harmonia de ratione cum discendi tum vivendi præscripta elemosynariis regiis in schola Vibergensi et ab universo consistorio comprobata circiter annum 1575. (E donat. varior. 4°. 24. U B). Til Dels paa Grundlag af dette Haandskrift skrev H. H. Blache to — dog ikke helt tilfredsstillende — Afhandlinger om Skoletugtens Historie i ældre Tider i H T 3 R. IV, 109—146 og V, 477—86. — 5) Leges § 26.

Men forøvrigt havde Disciplene indbyrdes Opsyn med hverandre, idet der udvalgte enkelte blandt dem, notarius og communes morum censors, som havde til Opgave at optegne og melde, hvad de saa og hørte af usømmelige Ting¹. Med Hensyn til Kravene om ordentlig Opførsel gaar Bestemmelserne meget i Enkelt-heder: ikke blot var naturligvis al Utugt, tidlige Ægteskaber uden Forældrenes Samtykke, Slagsmaal, Tyveri og Plyndring af Haver paa det strengeste forbudt², men Lovene indeholder ogsaa en Mangfoldighed af Forskrifter vedrørende almindelig Sømmelighed — passende Opførsel paa Gader og Stræder, Ærbødighed mod lærde og hæderlige Mænd og ældre Kvinder, forstandig Maadehold overfor Bordets Glæder (i Erindring af det gamle Ord: *Esse decet vivas, vivere non ut edas*), anstændig Tone overfor ældre saavel som ogsaa indbyrdes osv. —, saaledes at Alumnerne i et og alt kunde virke som lysende Forbilleder for hele Skolen³. Mange af disse Regler om almindelig Optræden og god Bordskik forekommer nu smaalige eller selvfølgelig, men det bør ikke glemmes, at de sikkert har haft en ikke ringe Betydning som et haardt tiltrængt Kursus i de simpleste Begreber om civiliseret Fremtræden i en Tid, hvor vel en stor Del af Disciplene kom fra Smaakaarshjem og ikke paa Forhaand kendte meget til det, man forstod ved »civilitas morum«⁴.

Ulige mere interessante er dog Bestemmelserne om Kostgængernes aandelige Føde. Paa ægte melanchtonisk Vis fordres det først og fremmest, at der skal lægges Vind paa Guds Ord i Forening med smukke og nyttige Videnskaber⁵. Ved Fællesmaaltiderne skulde Disciplene give Prøver paa, hvad de havde indprentet sig af Lærdomsstof og af de Visdomsord i Form af smukke Sentenser fra de klassiske Forfattere, som Tidsalderen i saa høj Grad yndede⁶. Desuden skulde Alumnerne udover de Pensa, som fordredes i Skolen, flittig lægge sig efter Læsningen af Forfattere som Cicero, Terents og Virgil, hvis skønne Fremstilling og værdifulde Indhold burde tjene dem som Mønster⁷. Især skulde de dog øves i latinsk Stilskrivning, denne »optimus et præstantissimus dicendi effector et magister«⁸. Strengt blev det fordret, at de altid skulde bruge Latin som Talesprog⁹; endvidere skulde der

1) ib. § 27—28. — 2) ib. § 17. 18. 19. — 3) ib. § 23. 11. — 4) Skolelovene forudsætter i det hele, at Erasmus af Rotterdams Bog *De civilitate morum* skulde være Rettesnoren for Disciplenes Liv ib. § 10. — 5) ib. § 2. — 6) ib. § 6. — 7) ib. § 4. — 8) ib. § 4. — 9) ib. § 5 jvfr. § 9.

bibringes dem Grundreglerne af Rhetorik, Musik og Aritmetik, og — hvad der har særlig Interesse — ogsaa græske Forfattere skulde læses med stor Omhu¹. I Forbindelse hermed staar Kravet om, at den fælles Bordbøn enten skulde være paa Latin eller paa Græsk².

Alle disse Bestemmelser er ganske vist stadfæstede af Viborg Domkapitel, men det ligger nær at antage, at det er Jakob Holm, der har ført dem i Pennen. De bærer nemlig helt igennem Præg af at være forfattede af en Mand, der var gennemtrængt af humanistisk Dannelse³. Overalt begrundes han sine Krav med Henvisninger til de klassiske Forfattere, og han er ikke bange for nu og da at lade et græsk Citat glide ind i sin Stil. — Skolelovene er tillige i høj Grad mærkværdige ved det milde Maadehold, som præger dem, og hvorved de danner en paafaldende Modsætning til saa mange andre af vore ældre Skolelove med deres endeløse Pryglebestemmelser, saaledes f. Eks. det næste Sæt Skolelove fra Viborg fra 1604, hvoraf et væsentlig Afsnit træffende bærer Navnet: »jus virgarum«⁴. Kun een eneste Gang omtales legemlig Revselse⁵, ellers er Hovedgrundsætningen for Straffen: større eller mindre Bøder i Forhold til Forseelsens Størrelse⁶. Selvom dette Princip ikke kan kaldes uangribeligt, er det dog interessant at se et Forsøg paa Anvendelsen af en mildere Fremgangsmaade end Samtidens ellers saa haardhændede Skoletugt. Det er et Udslag af samme Aand, naar Lovene for Viborg Skole desuden overalt tager Sigte paa at vække Disciplenes Æresfølelse⁷ og overfor Lærerne betoner, at det er deres Pligt at elske Disciplene som selve Studierne⁸.

Tager man alle disse Forhold i Betragtning, kan man sikkert gaa ud fra, at ogsaa Skolelivet i Viborg i disse Aar i flere Henseender har baaret et Særpræg. Var Skolen mindre end f. Eks. Ribe Skole, idet den kun havde fem Klasser mod Ribe Skoles

1) ib. § 4. — 2) ib. § 8. — 3) Han frygter især »artium lingvarumque honestarum inimicos« (De virtute C 2), og han afskyr »cyclopica ἀναρχία (ib. A 3). Hermed kan jævnføres lignende Udtryk i Leges schol. om »boatus Cyclopicus« (§ 9) og »nulla Jovis cyclopium animos reverentia tangit« (§ 33). — 4) H T 3 R. IV, 109 f. — I Diplom. Vibergense S. 304—305 er aftrykt et mærkeligt Dokument af 1555 14/1, hvori en Del Kanniker i Viborg paaberaaber sig Frederik Barbarossas Privilegium af 1158 for at hævde Skoledisciplenes Uafhængighed af de verdslige Domstole. — 5) § 26. — 6) Eksempler i § 3. 4. 7. 8. 31. — 7) ib. § 19. — 8) ib. § 24. Blache mener urigtigt (H T 3 R. IV, 124), at denne Paragraf

seks¹, saa er det sandsynligt, at denne Mangel er blevet opvejet ved den Overbygning paa Skolen, som Disciplenes Fællesbord var Udtryk for, og ved den mere fremtrædende Plads, det græske Sprog indtog i Undervisningen. En Humanist, saa vel bevandret i den græske Litteratur som Jakob Holm, har sikkert ikke ladet dette Sprog træde tilbage i sin Skole. Alt i alt er der Grund til at antage, at Viborg Skole har hævdet en ærefuld Plads blandt de Latinskoler, som var paavirkede af de humanistiske Reformbestræbelser, der gør sig gældende i Skolevæsenet herhjemme efter 1560.

Foruden Jakob Holm er kun een af de Hørere, der paa denne Tid virkede i Viborg, kendt af Navn. Det er den CHRISTEN NIELSEN FOSS (eller Reff)², som senere under Studier i Genf traadte i nært Forhold til Theodor Beza³, og som derpaa blev ansat som Rektor i Viborg, hvor han af en af sine Disciple faar det Vidnesbyrd, at han søgte at indpode de unge kryptokalvinske Lærdomme⁴. Til Trods herfor synes Resen dog at have staaet i et venskabeligt Forhold til ham. I hvert Tilfælde har vi fra 1611—12 bevaret to Breve fra Foss til Resen, der er yderst venlige og stærkt betoner deres gamle Venskab⁵, som maaske er grundlagt i Resens Skoletid. —

Skolelovene af 1575 gjorde det til en ubetinget Pligt for Alumnerne at overvære den teologiske Læsemesters Forelæsninger og optegne, hvad de der hørte⁶. Christian III havde henlagt forskellige Præbender til Underhold for en god, lærd Teolog i Viborg⁷, og denne Mand holdt sine Forelæsninger i et stort Kapel ved nordre Side af Domkirkens Kor⁸. Muligvis har vi et Minde om disse Forelæsninger i et Haandskrift af Hans Poulsen Resen: »*Conciones aliquot Wiburgenses festinanti calamo exceptæ 1580*«, som siden gemtes i hans Sønnesøn, Peder Resens Bogsamling⁹. I Resens Skoletid var formodentlig Hans Pedersen Butzer, der havde studeret i Wittenberg, lector theologiæ¹⁰.

drejer sig om Disciplenes Pligt til at elske Lærerne. Der staar dog tydeligt »præceptores oportet discipulos . . . amare.

1) K S 3 R. IV, 507. — 2) K S 3 R. IV, 532—538. — 3) D M 4 R. II, 372. — 4) J. Worm, Lex. over lærde Mænd II, 163. — 5) Maaske ikke helt uden Bihensigter, da han det ene Sted beder Resen hjælpe hans Søn til det kgl. Rejsestipendium. Brevene er dateret 1611, 22/10 og 1612, 26/5 og findes i U A, Pk. 473. — 6) § 3. — 7) Diplom. Vibergense 1555, 14/2 og 1557, 14/8. — 8) Ursin, anf. Skrift S. 113. — 9) Bibl. Res. p. 345. — 10) K S 3 R. IV, 528—9.

Forøvrigt havde Disciplene naturligvis her som andetsteds Pligt til at deltage i Sangopvartningen Morgen og Aften. Adskillige Aar senere erindrer Biskop Jens Gjødesen i Aarhus Resen om, hvordan det gik til hermed i Resens egen Tid i Viborg, da hele Skolen to Gange daglig kom sammen i Koret og ikke tog sig det nær, at der hengik en hel Time med denne Øvelse¹. Antagelig har derfor Resen med de øvrige Skoledisciple deltaget i den »Ottesang«, som under Ledelse af en Del af det vibergensiske Præsteskab fandt Sted i Domkirkens Kor Kl. 4½ om Morgenen, og hvori man — omend med Urette — har villet se en Levning af den katolske Sjælemesse for Erik Glipping, den saakaldte »Vaadesang«².

Paa hvilket Trin i sin Uddannelse Resen har været, da han kom i Viborg Skole, ved vi ikke. Ligprædikenen fortæller, at han her gjorde »synderlig Profect udi sine lingvis oc artibus liberalibus«, men muligvis har han været noget langsom i sin Udvikling, idet han først 1581 — 20 Aar gammel — blev anset for moden til at afgaa til Universitetet. Nogen Adgangseksamen her til fandtes endnu ikke³, men Tidspunktet for Dimissionen afgang af vedkommende Skoles Rektor, som skulde forsyne den unge Mand, der vilde drage til Universitetet, med sit testimonium. Netop de vibergensiske Skolelove havde i Tilslutning til Kommunitetsfundatsen af 1569 strengt indskærpet Skolens Rektors Pligten til ikke letsindigt at give testimonium til Disciple, som for hurtigt vilde »flyve til Akademiet«⁴. Man tør vel derfor gaa ud fra, at Resen efter Tidens Fordringer havde naaet den fornødne Modenhed, da han efter ni Aars Skolegang i forskellige af Landets bedste Skoler ved Paasketid 1581 forlod Viborg⁵.

---

1) Rørdam IV, 614. jvfr. Leges § 3. — 2) Jvfr. om dette Spørgsmaal A. Heises indtrængende Undersøgelse i K S 4 R. I, 380 f. — 3) En saadan indførtes først efter 1621. Rørdam III, 417. D M 5 R. I, 45. — 4) § 32. — 5) Ligpr. Progr. fun.

KAPITEL V

Studieaar i København.

I. D. 18de Maj 1581 kom Resen til København som Student¹. For at blive akademisk Borger maatte han imidlertid forinden udholde Depositsen, denne barbariske Skik, hvor de unge Dimittender først udklædtes som Dyr og siden gennemprygledes og næsten mishandlede af de ældre, derpaa maatte gennemgaa en kortere Prøve i den kristne Børnelærdom og give Underretning om deres Skolegang for endelig tilsidst at modtage Salt og Vin som Tegn paa Visdommen og Glæden over dens Erhvervelse. Depositsen var tydeligt nok præget af sin middelalderlige Oprindelse, og naar man efter Reformationen dog havde bibeholdt denne Skik ved Københavns Universitet, da var det ikke blot sket med Krav om Maadehold i de vilde Løjer, men tillige med stærk Betonning af den dybere aandelige Betydning, der laa bag de ydre Ceremonier. Betegnende nok hedder det i Universitetsfundatsen, at Depositsen er gavnlig til i Tide at vænne de unge til at prøve de Skuffelser og Fortrædigelser, som er Videnskabens Dyrkere forbeholdt, og til at lære dem »multum interesse inter indoctum et doctum²!«

En af de nærmest følgende Dage — for Resens Vedkommende d. 20de Maj 1581³ — aflagde den unge Student derpaa Studentereden for Rector magnificus — paa det paagældende Tidspunkt Teologen Dr. Anders Lauridsen — og lovede derigennem at være de akademiske Love hørig og lydlig. Disse Love⁴ indeholdt iøvrigt kun ret selvfølgelige Forskrifter om Sømmelighed og Beskedenhed i Opførsel, Forbud mod alle natlige Uroligheder, Tyveri, Utugt, Drukkenskab og lignende samt Krav om Guds frygt, Lydighed mod Professorer og Flid i Studeringer. Han gav dernæst sit Navn til Rektor, som indførte det i Universitetets Matrikel, og han var nu virkelig blevet Borger i den Stat i Staten, som Universitetet dengang var i langt højere Grad end senere, og havde sin Del i alle de Goder, der sammenfattede under Begrebet »scholastica libertas« i Tidernes Løb var blevet hjemlet Professorer og Studenter.

1) Ligpr. Progr. fun. — 2) Cragii Annales, ed. Gram. Add. p. 129. jvfr. Johs. Stephanius' Tale 1603 hos Rørdam IV, 541 f. — 3) Ligpr. Progr. fun. — 4) [B. C. Sandvig], Supplement til Kong Chr. III's Historie. Kbh. 1779. S. 41—46.

Ved samme Lejlighed sørgede Rektoren for at give den unge Rus en Privatpræceptor, en Professor, som kunde være ham behjælpelig med Raad og Daad, og som særlig skulde føre Tilsyn med hans Studier, thi Universitetsfundatsen havde anset det for at være imod Guds Lov at tillade saa unge Mennesker at leve deres Liv frit efter eget Ønske uden noget Tilsyn¹. Ofte blev Studenten ved denne Lejlighed tinget i Kost hos den samme Professor. Hvem der blev Resens Privatpræceptor, kan desværre ikke oplyses, da Universitetsmatriklen mangler for disse Aar, men der er flere Ting, der kunde tyde paa, at det har været Hebraisten Johannes Sacerides². —

Resens Studier skulde nu begynde, og som deres senere Udvikling viser, maa han først have taget fat paa den Lectio pædagogica, som efter den daværende Studieordning dannede Grundvolden i det akademiske Kursus³. Denne lectio pædagogica, som henhørte under det filosofiske Fakultet, og som dannede Forberedelsen til Baccalaureatet, omfattede væsentlig Fagene Grammatik, Rhetorik og Dialektik. Særlig den grammatiske Undervisning, der bestod i Læsning af græske og latinske Forfattere med tilhørende Fortolkning d. v. s. en bredere Omskrivning af Værkernes Indhold, samt i latinske Tale- og Skriveøvelser, har vistnok ikke fjernet sig synderligt fra den tilsvarende Undervisning i Skolerne, medens naturligvis Kravene i Dialektikken, der hvæssede de unges Tanke, og i Rhetorikken, der skulde lære dem at udtrykke deres Tanker i en smuk Form, har været større. I særlig Grad blev der selvfølgelig lagt Vægt paa at vinde den størst mulige Færdighed i den videnskabelige Verdens fælles Tungemaal, Latinen, hvori mange Studenter trods Skolens evindelige Terperi stod langt tilbage. Man søgte ogsaa at fremelske Evnen til at udtrykke sig i bunden Stil paa Latin. Desværre blev Resultatet, som rimeligt var, gennemgaaende kun indholdsfattige og kunstlede Rimerier, — saaledes som det f. Eks. fremgaar af de latinske Ærevers o. lign. af Resen, som findes spredt rundt om i hans senere Skrifter.

Heller ikke Græsk og Hebraisk blev forsømt, idet der netop i Aarene omkring 1580 gjorde sig stærke Bestræbelser gældende for at bibringe Studenterne et nogenlunde fyldigt Kendskab til disse Sprog⁴.

1) Cragii Annales. Add. p. 127. — 2) Jvfr. S. 52. — 3) Cragii Annales. Addit. p. 127. — 4) Rørdam II, 307 ff.

II. Frederik II's Tidsalder er med Rette blevet betegnet som »en gylden Tid«¹ saavel for Universitetet som for Aandslivet i dets Helhed. Ved Samarbejde mellem Kongen og en Række fremragende Adelsmænd var der skaffet Universitetet saa gode ydre Kaar som aldrig før — ikke mindst ved den saakaldte nye Fundats af 1571 og ved Stiftelsen af Kommunitetet, — og det aandelige Liv havde været i rig Blomstring, takket være en Skare ypperlige Universitetslærere. Den Student, som i Aaret 1581 blev optaget i de lærdes Lav, har næppe kunnet undgaa at føle Eftervirkningerne af disse Forhold, selvom Universitetet netop paa dette Tidspunkt befandt sig i en Stilstandsperiode, blandt andet fordi det havde mistet flere af de Lærere, som i den foregaaende Menneskealder havde skaffet det Berømmelse over hele Europa, og som havde hævet Skolen til en første Rangs Plads. Humanisten Erasmus Lætus havde saaledes trukket sig tilbage 1574², og »Danmarks almindelige Lærer« Niels Hemmingsen havde 1579 maattet vige paa Grund af dogmatiske Stridigheder³.

Dog var det kendeligt, at hans Aand endnu hvilede over Universitetet. Hans Lærebøger brugtes stadig i vidt Omfang, og hans Anskuelse deltes sikkert for en stor Del af Professorerne, som næsten alle havde været hans Disciple⁴.

Der var dog ingen blandt de daværende Universitetslærere, som kunde komme Niels Hemmingsen paa Siden i Retning af Begavelse eller Lærdom. Ringest synes det at have staaet til i det Fakultet, Resen først skulde stifte Bekendtskab med, det filosofiske. Gennemgaar man Rækken af de Mænd, der virkede som Lærere her, møder man — med et Par enkelte Undtagelser — overalt Billedet af lidet betydelige, uproductive og uselvstændige Mænd, der hverken som Personligheder, som Universitetslærere eller som Videnskabsmænd har formaaet at efterlade blivende Spor.

Antagelig har Resen først givet sig til at høre Forelæsninger hos en af de pædagogiske Professorer, men hvem han har hørt, enten CHRISTEN MIKKELSEN eller HANS RASMUSSEN SKOMAGER eller DESIDERIUS FOSS, som alle virkede i dette Tidsrum, lader sig ikke afgøre med Sikkerhed og kan forsaavidt være ganske

1) Casp. Bartholin, De ortu, progressu et incrementis regiae academiae Hafniensis. C. jvfr. Johs. Caselius, Ad. seren. principem Chr. IV . . . paramytetikos. 1588. A 2 f. — 2) Rørdam IV, 254—255. — 3) K S 2 R. IV, 311. — 4) Rørdam II, 335 f. 338 f.

ligegyldigt, da de alle beskrives som temmelig ubetydelige Aander¹. Det samme gælder den rhetoriske Professor HANS THOMSEN AURIFABER, der i henved et halvt Aarhundrede ved sin Evneløshed og Forsømmelighed var en Byrde for Universitetets Lærerstand², — og Professoren i Dialektik CLAUS HAMMER, som endog 1585 maatte lide den Ydmygelse at blive rykket ned til det lavere Professorat i Græsk³, har næppe heller været et lumen scholæ.

Det var saaledes ikke de gunstigste Kaar, hvorunder Resen begyndte sine Studier. Muligvis tør man sætte det i Forbindelse med disse uheldige Forhold, at han pludselig afbrød sine Studier og d. 1ste August 1581⁴ drog til det nærliggende Rostock Universitet, hvor han gjorde sig bekendt med den derværende Studieordning og knyttede Forbindelser med mange gode Mænd. Men hvad enten Forholdene her heller ikke har været efter hans Ønske, eller han har følt, at han endnu ikke besad den fornødne Modenhed til at drive Studier i Udlandet, vist er det, at han ikke lod sig immatrikulere i Rostock og efter kort Tids Forløb vendte hjemad. Allerede d. 22de August var han igen i den danske Hovedstad⁵.

Med fornyede Kræfter tog han fat paa sine afbrudte Studier, og har Lærerkrafterne ladet adskilligt tilbage at ønske, saa har hans Flid og ypperlige Evner til Gengæld gjort ham det muligt i forbavsende kort Tid — knapt et halvt Aar efter at han var blevet indskrevet ved Universitetet — at naa sit første Maal paa den akademiske Løbebane, idet han d. 7de November 1581 blev promoveret til baccalaureus philosophiæ⁶.

Der foreligger ikke nøjagtige Efterretninger om Formen for den Prøve, Baccalaureatskandidaterne skulde gennemgaa i Frederik II's Tidsalder, saalidt som om Omfanget af de Kundskabsfordringer, der blev stillet til dem. Dog synes det, som om Prøven har bestaaet dels af en privat Eksamen for de filosofiske Professorer og en offentlig for Doktorerne i de højere Fakulteter, dels af en privat og en offentlig Disputats⁷.

Derimod havde allerede Universitetsfundatsen givet udførlige Forskrifter om Promotionen af Baccalaurerne⁸, der skulde foretages af det filosofiske Fakultets Dekan i det pædagogiske Auditorium i Overværelse af en saa talrig akademisk Forsamling som

1) Rørdam II, 630—32. 638 f. 646. — 2) ib. II, 490. — 3) ib. II, 569—72. — 4) Ligpr. Progr. fun. — 5) ib. — 6) Ligpr. — 7) Norske Magasin, udg. af N. Nicolaysen, II (Kria. 1858), 130. — 8) Cragii Annales. Addit. p. 132.

vel muligt. Efter Taler af Promotor og af de vordende baccalaurei over grammatiske, rhetoriske og dialektiske Spørgsmaal skulde Dekanen efter deres ved denne Lejlighed udtalte Ønske overgive dem »inferiorem cathedram ad docendum«. Derpaa blev der overrakt dem Bøger, først lukkede som Tegn paa, at de nu havde udlært, siden aabne som Tegn paa, at deres Læretid ikke var endelig afsluttet, hvorpaa hele Højtideligheden sluttede med en Takketale af en af de nypromoverede. Saaledes har sikkert ogsaa Promotionen formet sig den Dag, Resen opnaaede sin første akademiske Grad.

Men Studiernes Vej er lang, og Resen var endnu kun ved Begyndelsen. Det er i højeste Grad sandsynligt, at han efter sin Promotion har faaet Plads i Kommunitetet, som særlig var bestemt for Baccalaurere¹, men det kan ikke bevises, da Kilden til Oplysning herom, Kommunitetsmatriklen, desværre mangler for netop disse Aar².

Imidlertid er Resen ilet videre paa Studiernes Bane for at naa sit næste Maal, Magistergraden. For at komme i Besiddelse af denne Værdighed skulde man foruden at have udvidede Kundskaber i de tre Fag, som ogsaa Baccalaurprøven omfattede, godtgøre sin Viden i Fysik, Matematik og Etik³. Sikkert har Resen heller ikke i den følgende Tid ligget paa den lade Side. Af de Forelæsningshefter, der siden fandtes i hans Bibliotek, ses det, at han endnu i Aaret 1581 har hørt Professor Hans Rasmussen Skomagars Forelæsninger over Melanchtons Lærebog i Fysik⁴. Den ordinære Professor i dette Fag var iøvrigt den ikke meget fremragende CLAVS LAURIDSEN SCAVENIUS⁵, medens de matematiske Fag paa dette Tidspunkt røgtes af den siden saa bekendte Teolog JØRGEN DYBVAD⁶.

Det er fremdeles i høj Grad at formode, at Resen ikke har forsømt Lejligheden til at uddybe sine Kundskaber i det græske Sprog under Vejledning af den dygtige Professor PEDER AAGESEN (HAGGÆUS), der med sin stærke humanistiske Interesse staar som en af Ramus' mest erklærede Tilhængere ved Københavns Universitet⁷. I hvert Tilfælde har Resen vidst at skaffe sig adskillige af Haggæus' Forelæsningshefter baade af teologisk, dialektisk og grammatisk Indhold⁸. —

1) H S III, 336 f. — 2) H S III, 343. — 3) Cragii Annales. Add. p. 127. — 4) Bibl. Res. S. 344. Nr. 56 i 4°. — 5) Rørdam II, 486 f. — 6) ib. III, 499 f. Jvfr. S. 290 ff. — 7) ib. II, 605 f. Jvfr. S. 160. — 8) Bibl. Res. S. 346. Nr. 107—110 i 8°.

Utvivlsomt har han ogsaa i dette Tidsrum lagt Grunden til sine store Kundskaber i Hebraisk. Undervisningen i dette Fag blev 1557—94 bestridt af Hollænderen JOHANNES SASCERIDES, en stille Videnskabsmand, der roses for grundig Lærdom, hvad hans Skrifter ogsaa bekræfter¹. Sascerides har betydelige Fortjenester af Udbredelsen af Kendskabet til Hebraisk herhjemme, men var forøvrigt tillige stærkt interesseret i systematisk Teologi og latinsk Digtning. Skønt han ved en bestemt Lejlighed var optraadt skarpt mod Niels Hemmingsen², stod han dog vistnok i sit teologiske Standpunkt hans Retning nær. Han var i sin Tid blevet stærkt anbefalet af Melancthon³, som gammel Nederlænder saa han med Sympati paa sit Hjemlands Kirke⁴, og ofte betoner han Vigtigheden af kirkelig Fordragelighed og sin Afsky for dogmatiske Kampe⁵.

Det synes, som om Resen er traadt i et nærmere Forhold til denne Mand, der muligvis ogsaa har været hans Privatpræceptor. Herpaa kan det dels tyde, at Sascerides er den første Professor, under hvis Præsidium Resen optraadte som Disputator, dels at Resen siden som Professor var ivrig for at forsvare denne sin Lærers gode Navn og Rygte⁶, og endelig, at han har ejet en temmelig betydelig Samling af Sascerides' Manuskripter, vistnok til Dels i Form af Nedskrifter af Forelæsninger, han selv har hørt. Blandt disse Haandskrifter findes Prædikener, Fortolkninger til Jesaja og de 12 smaa Profeter, Afhandlinger om de aandelige Typer (imagines) i det gamle og nye Testamente, og et Skrift »*De arcana seu interna theologia*« samt en grammatisk Forelæsning over Salmerne netop fra 1582⁷. Muligvis er det efter Tilskyndelse af denne Mand, at Resen 1581 gav sig til at forfatte en kort Oversigt over Jødefolkets Historie efter det babyloniske Fangenskab *ὡς ἐν συνόψει*, som nu er gaaet tabt⁸.

Det synes at fremgaa af denne Forelæsningsliste, at Resen allerede nu er begyndt at vove sig ind paa Teologiens Enemærker. Dette bestyrkes endvidere med al forønskelig Tydelighed af den første Disputats, ved hvilken Resen er optraadt. Den fandt Sted

1) Rørdam II, 495 f. — 2) K S 2 R. IV, 285. — 3) Om hans Tilknytning til Melancthon se Dän. Bibl. IV, 175—6 og Gelehrter Männer Briefe an die Könige in Dännemark, herausg. von A. Schumacher. II, 80. — 4) Johs. Sascerides, De agni sev Christi victoria. Hafn. 1577. A 2. — 5) ib. A 3 v ff. A 6. — 6) Jvfr. S. 144. — 7) Bibl. Res. S. 343. Nr. 12—13. Fol. S. 344. Nr. 31—32. 42. S. 346. Nr. 88 i 4°. S. 347. Nr. 128—129 i 8°. — 8) ib. S. 345. Nr. 57. 4°.

d. 31te Marts 1582 under Sascerides' Præsidium og handlede om den tredje Bøn i Fadervor¹.

Allerede fra Universitetets Nyordning havde man i Melanchtons Aand lagt megen Vægt paa, at der af Professorer og Studenter hyppigt blev afholdt Disputationer², som man ansaa for saare gavnlige, ja nødvendige for de studerende, Synspunkter, som forøvrigt ogsaa Resen selv siden har delt³. Men det var udtrykkelig blevet betonet, at det skulde være nyttige og fornuftige Spørgsmaal, man drøftede, saa at den ukyndige Hob ikke blev fristet til at foragte Studierne. Hvorledes Forfatterskabet til de enkelte Disputatser skal tænkes, om det skyldes Præses eller Respondens eller begge i Forening, lader sig kun sjældent bestemme alene ud fra den foreliggende Disputats, men det staar fast, at Teserne i hvert Tilfælde ikke maatte indeholde Tanker, som Præses ikke vilde godkende. For Respondentens Vedkommende laa Hovedvægten ikke paa hans eventuelle Andel i Disputatsens Tilblivelse, men paa den Dygtighed og Behændighed, hvormed han var i Stand til at forsvare de opstillede Sætninger og saaledes bevise sin dialektiske Færdighed⁴.

Ved Københavns Universitet skulde Disputationerne begynde Kl. 8 Morgen. Handlingen blev indledet med, at Respondens holdt en Tale, hvorpaa Opponenterne, først de unge, siden Magistrene, rykkede frem, og Kl. 10 skulde Forhandlingerne være til Ende⁵.

Hovedspørgsmaalet i den Disputats, ved hvilken Resen for første Gang er optraadt som Respondens, er dette: Hvorledes kan Guds Vilje, d. v. s. den tredje Bøn, virkeliggøres i Verden, da jo alle Mennesker er besmittede af Synden, som strider mod Guds Vilje? (Th. 3). Svaret herpaa finder Forfatteren deri, at Guds Vilje kan opfyldes, saalænge Gud tilgiver vore Synder, og saalænge vi ikke saa meget af egen Vilje begaar Synd som bærer Synden som et Kors (inviti patimur). (Th. 4). Forudsætningerne for, at Gud vedblivende skal kunne tilgive vore Synder, er seks, (Th. 5): vi skal i Tro paa Kristus vise os trofaste i at bære de Lidelser, der paalægges os af Gud (Th. 6—7); gode Dage skal

1) Themata de tertia petitione dominicæ precatationis, ad quæ die XXXI Martii respondebit Johannes Pavli Resensis, præside Johanne Sasceride. Hafniæ 1582. 1 Blad i Fol. — 2) Cragii Annales. Addit. p. 112 ff. — 3) H. P. Resen, Theses logicæ de disputatione. Hafn. 1596. — 4) J. Oskar Andersen, Holger Rosenkrantz den Lærde S. 26 f. — 5) Cragii Annales. Addit. p. 114.

føre os til Stilhed og Ydmyghed, ikke til Hovmod (Th. 8 f.); vi skal ikke afvise andre ulykkelige Syndere, saalænge der er Tegn paa indre Omvendelse og sand Guds frygt, hvorved især Kærligheden til den kristne Fred og Forsonlighed spiller en Rolle (Th. 11 f.); fremdeles maa der altid findes et oprigtigt og brændende Ønske hos os om at blive befriet fra Syndens besmittende Magt (Th. 14), ligesom vi ogsaa skal ønske, at vore Medbrødre kan faa Del i Guds forjættede Lyksalighedsstand (Th. 16—17); og endelig skal vi beflitte os paa ved Kristi Naade at søge Retfærdighed for Gud og Kærlighed til Næsten (Th. 18). Opfyldes disse Betingelser i Sandhed, kan man sige, at Guds Vilje sker Fyldest paa Jorden.

Det næste Vidnesbyrd om, at Resen er optraadt ved en Disputats, foreligger fra Efteraaret 1582, da det i Universitetets Regnskab hedder, at der er blevet uddelt en Daler til Hans Poulsen, som d. 28de Oktober havde disputeret, d. v. s. han har modtaget den sædvanlige Belønning¹, som uddeltes til de Studenter, især Baccalaurere, der havde præsideret ved en offentlig Disputats paa Universitetet. Dette svarer ganske til Ligprogrammets Meddelelse om, at Resen den Dag »disputerit publice in pedagogio«. Har der foreligget trykte Teser som Grundlag for denne Forhandling, er de i hvert Tilfælde nu forsvundne.

At Resen vedblivende har beskæftiget sig med teologiske Studier, ser man deraf, at man et halvt Aar senere — d. 1ste Maj 1583 — træffer ham som Respondens ved en Disputats om Kristi Liv paa Jorden² af den teologiske Professor ANDERS LAURIDSEN, med hvis Datter Resen iøvrigt 13 Aar senere skulde blive gift³. Disputatsen, der er ret omfangsrig, idet den bestaar af 56 Theses, gennemgaar de enkelte Led i Kristi Liv og viser overalt, hvorledes enten Forudsigelserne om Kristi Liv i det gamle Testamente finder deres Opfyldelse i det nye Testamente, eller hvorledes der til de enkelte Begivenheder i Kristi Liv (f. Eks. Indstiftelsen af Daab og Nadver) svarer et Forbillede, en Typus, i den jødiske Historie, som saaledes finder sit Modbillede, sin Antitypus, i det nye Testamente. Hovedresultatet af denne Udvikling sammen-

1) Univ. Regnskaber 1582 1/5—1583 1/5. U A. — 2) Theses scopum, finem et seriem historiæ vitæ Christi Θεανθρώπου ab evangelistis, et inprimis a Luca descriptæ, continentes, de quibus Kalendis Maij, præside Andrea Laurentio, Johanne Paulino Resense respondente, publice, deo juvante, disputabitur. Hafniæ 1583. 4°. — 3) Jvfr. S. 147.

fattes i, at Kristus er »verus ille Messias et humani generis salvator«. Disputatsen slutter med en Porisma, en Sætning til særlig Drøftelse, om det farlige i at udsprede falske Lærdomme om Kristi Person og Gerning. Resen skulde siden i Livet af dyrekøbt Erfaring faa Bekræftelse paa denne Sætnings Gyldighed.

Tør man slutte ud fra Resens Optræden som Respondens ved en Disputats hos Anders Lauridsen, ligger det nær at antage, at han ogsaa har været nøje knyttet til denne dygtige Universitetslærer, der som Teolog var en af Niels Hemmingsens mest trofaste Disciple¹.

Om Resen ogsaa er kommet i Forbindelse med den anden teologiske Professor JAKOB MADSEN AARHUS, ubestridt Universitetets ejendommeligste Aand i disse Aar², kan ikke oplyses. Det maa dog vel antages, at han allerede i sin Studietid har været indenfor Rækkevidden af de mærkelige filosofiske og metodiske Studier, som var Jakob Madsens Hovedinteresse. En Del Aar senere ser man, at Resen i sin »Parva Logica« Gang paa Gang henviser til denne »meget omhyggelige« Mands Metodelære³, og Resens egen Virksomhed for at skaffe forbedrede Skolebøger til Veje betyder paa mange Maader en Virkeliggørelse af hans Tanker⁴.

Resens Discipelforhold til Mænd som Anders Lauridsen og Sacerides saavel som Indholdet af de ovenfor omtalte Disputatser gør det sandsynligt, at han paa dette Tidspunkt som Flertallet af de studerende har sluttet sig til den filippistiske Skoleteologi, som allerede maa være traadt ham i Møde hos Peder Hegelund. Særlig den stærke Fremhævelse af det typologiske Moment i Disputatsen fra 1583 synes at vise Afhængighed af Melanchtons eller Niels Hemmingsens Synspunkter⁵, og det er at formode, at Resen til videre Orientering i den systematiske Teologi har be-

1) Rørdam II, 615 f. Resen har ejet et Eksemplar af Anders Lauridsens »Commentarii in Locos communes Phil. Melanth. 1578«, (Bibl. Res. S. 343. Nr. 23 i 4°), men det kan ikke ses, hvornaar det er kommet i hans Besiddelse. — 2) Rørdam II, 608 ff. — 3) Parva Logica L 8; jvfr. R v. Ogsaa i De sancta fide 30 v og i Pontoppidan, Annales III, 673 taler Resen med Veneration om J. M. Aarhus. — 4) Jvfr. S. 255 f. og S. M. Gjellerup, Biskop Jens Dinesen Jersin S. 46. 48. Om Stavemaaden i Resens første Disputatser, der synes beslægtet med J. M. Aarhus' ramistisk paavirkede Ortografi, skyldes direkte Paavirkning fra denne Mand, kan næppe afgøres med Sikkerhed, da man ikke ved, hvor megen Del Bogtrykkeren eller Korrektøren har haft paa den ydre Redaktion af Datidens Skrifter. — 5) Niels Hemmingsen, Opuscula. 1586. p. 599 f.

nyttet den stærkt udbredte »*Enchiridion*« af Niels Hemmingsen¹, en Bog, om hvilken han mange Aar senere sagde, »at den næsten var i alles Hænder«².

Resen var saaledes kommet et godt Stykke henad Studiernes Bane, da han pludselig maatte afbryde sit Arbejde og forlade København af Frygt for den Pest, som var udbrudt her. 1581 berettes det, at Pesten, der skildres som en Fjerdedagsfeber, hærgede Jylland³, og siden bredte den sig til København, hvor Kansleren i Begyndelsen af Juni 1583 paabød, at Universitetet skulde lukkes, da Pesten tog til⁴. Da var Resen imidlertid allerede borte; d. 1ste Maj havde han endnu været Respondens ved den ovenomtalte Disputats, men »ved Pinsedagstide«⁵ — d. v. s. omkring 18de—19de Maj — brød han op og drog til Jylland, sikkert forsynet med det *testimonium publicum*, det Vidnesbyrd om Studier og Sæder, som Universitetslovene⁶ paabød de bortdragende at indhente hos Rector magnificus.

KAPITEL VI

Lærergerning i Viborg.

Efter at have forladt København har Resen antagelig begivet sig til sit Hjem, idet det vel har været hans Agt siden at vende tilbage til Universitetet for at fortsætte sine Studier. Men medens han var hjemme, fik han ved sin gamle Skole i Viborg tilbudt en Stilling som Hører, som han tog imod og tiltraadte d. 6te August 1583⁷. Ligprædikenen — og efter den flere andre Kilder — lader Resen blive Konrektor i Viborg. Dette er imidlertid urigtigt; thi Stillingen som Konrektor oprettedes først 1642⁸. Snarere har det sin Rigtighed, som det fremstilles i Peder Villadsens Bidrag til Viborg Skoles Historie, at Skolen ved Peder Thøgersens og Jakob Holms fælles Bestræbelser i den Grad var

1) H. Ehrencron-Müller, Forfatterlexikon IV, 8. — 2) H. P. Resen, *De gratia universali* I, 50. Blandt de Haandskrifter af Peder Haggæus, som Resen har ejet, var ogsaa hans »*Notata ad enchiridion theologicum Hemmingii*« (Bibl. Res. S. 346. Nr. 108 i 8°). — 3) K S 2 R. V, 374. — 4) Rørdam IV, 318. — 5) Ligpræd. Progr. fun. — 6) B. C. Sandvig, Suppl. til Chr. III's Historie S. 46. — 7) Ligpr. — 8) Jydske Registre 1642, 13/3 (R A).

blevet søgt, at det havde været nødvendigt at oprette en ny Klasse, og til at undervise denne samt til at gaa Rektoren til Haande i hans mange og besværlige Forretninger blev nu Resen antaget¹, men hans Ansættelse havde — som ogsaa Progr. fun. bemærker — kun en midlertidig Karakter.

Ganske urigtigt er det ogsaa, naar de ældste Kilder bemærker, at han blev antaget af den, af hvis Vilje han tidligere havde været afhængig², nemlig Jakob Holm, thi denne Mand havde allerede d. 3die November 1581 ombyttet Rektoratet med Stillingen som teologisk Læsemester³. Resens Overordnede som Rektor i denne Tid var derimod Magister PEDER JENSEN HØG, der efter Studier i Tübingen og Frankfurt var blevet Jakob Holms Efterfølger som Rektor, ligesom han vel siden blev hans Eftermand som Lektor⁴.

Allerede tidligere under Behandlingen af Resens Skolegang er der omtalt, hvad der kan vides om Skoleforholdene i Viborg i dette Tidsrum, hvorfor det her maa være tilstrækkeligt at henviser dertil.

Blandt vibergensiske Disciple fra Resens Lærertid kender vi to, som begge siden vandt sig bekendte Navne: den ene var ALBERT SKEEL til Fussingø, død 1639 som Rigsadmiral og Rigsraad, der 1583 sendtes til Skole i Viborg⁵, og med hvem Resen utvivlsomt senere er truffet sammen baade i Padua 1590⁶ og under Englandsrejsen 1606⁷; den anden var CHRISTEN SØRENSEN LONGOMONTANUS, Tycho Brahes bekendte Medhjælper, som i 11 Aar (1577—88) gik i Viborg Skole⁸, og som siden i 35 Aar var Resens Embedsbroder ved Universitetet. Om denne sidste, der hemmeligt havde forladt sit Hjem for at søge til Skole i Viborg, fortælles det, at han allerede i sin Skoletid begyndte paa de matematiske Studier, som senere skulde gøre hans Navn berømt⁹.

Forøvrigt har der sikkert nu været Lejlighed for Resen til at gøre nærmere Bekendtskab med en Del af de lærde og ansete Mænd, der samledes i Viborg paa lignende Maade som i Ribe.

1) K S 3 R. IV, 507. Det er dog urigtigt, naar Resen der betegnes som «*ivrum ab exteris academiis vocatum*». — 2) Progr. fun. «*cujus nutu paucis retro annis computatis tyro pependerit*». — 3) K S 2 R. V, 375. — 4) K S 3 R. IV, 507. jvfr. S. 530—532. K S I, 276—280 og Addit. Fol. 80. S. 390. — 5) Johan Borchardson, Ligpr. over Albret Skeel til Fussingø. 1639. O 3. — 6) Resen ankom d. 25/10 til Padua, A. Skeel 30/10 s. A. Suhms Saml. til den danske Hist. II, 3. S. 12. — 7) S. 122. 284. — 8) Vinding p. 212. — 9) ib.

En Slægtning og Navnefælle af hans Rektor fra Ribe, PETER HEGELUND, var Borgmester her¹; en ejendommelig Personlighed var ogsaa Landstingshørerens GUNDE CHRISTENSEN GRØN, i hvis Hus den saakaldte »viborgske Tradition« bundfældte sig²; Stiftets Biskop og Skolens Tilsynsmand var fremdeles PETER THØGERSEN, og ogsaa JAKOB HOLM boede stadig — nu som Lektor — i Byen; i denne Mand, der 1587 blev Superintendent i Aalborg³, fandt Resen siden en tapper Forbundsfælle i sin Kamp for Exorcismens Bevarelse⁴. — Blandt Kannikerne var den mærkeligste OLUF SKYTTE, der i sin Tid havde været Skolens Rektor og som saadan Niels Kaas' udmærkede Lærer, men som nu blot levede i Byen som Kannik og som Universitetets »Procurator«⁵. Med dennes Svigersøn HIERONYMUS JUSTESEN RANCH, »Karrig Nidding«s lunerige Digter, der i over en Menneskealder var Præst ved Graabrødrekirken⁶, sluttede Resen et varmt Venskab. Blandt de yderst faa Privatbreve til Resen, som Tilfældet har levnet os, er der netop et Par fra Ranch⁷. Disse Breve — som ogsaa hans Skrifter — giver et smukt Indtryk af Ranchs Personlighed, baade af hans muntre Sind og af den dybt religiøse, lidt vemodige Grundstemning, der danner Baggrunden for hans digteriske Virksomhed⁸. Brevene oplyser tillige, at Resen og Ranch siden indbyrdes vekslede Gaver: kæmpestore Fisk blev fra Jylland sendt til Resen, og til Gengæld skænkede han Ranch og hans Hustru sine Skrifter.

Opholdet i Viborg blev ikke af lang Varighed for Resen. Kansler NIELS KAAS, der — antagelig gennem Peder Thøgersen — havde hørt om hans udmærkede Fremgang i Studierne⁹, sendte ham nemlig Bud og Brev d. 25de April 1584 med Forespørgsel, om han vilde paatage sig at rejse udenlands med Frederik Munk¹⁰, og vel ogsaa med hans Broder Hans Munk, der dengang opholdt

1) Ursin, Viborg. S. 70. Addit. Fol. 80. S. 405 ff. Jydske Saml. 2 R. I, 105 ff. — 2) Jvfr. A. Heise i Jydske Saml. VI, 232—236. — 3) Heg. Cal. K S 2 R. V, 375—6. 3 R. III, 723—5. — 4) S. 279. Ogsaa paa anden Maade synes Resen at have staaet i vedvarende venskabelig Forbindelse med Jakob Holm jvfr. Danske Saml. 2 R. VI, 250. — 5) K S 3 R. IV, 512—515. Breve fra ham er trykt hos Rørdam IV, 315 f. 336 f. — 6) Om denne Mand er meddelt fyldige Oplysninger i Indledningen til S. Birket Smiths Udgave af H. J. Ranch, Danske Skuespil og Fugleviser. Kbhvn. 1876—77. — 7) Trykt hos Rørdam IV, 512. 584—585. — 8) Saaledes hans smukke Sang om Lykkens Ubestandighed i »Danske Skuespil« S. 264—5. — 9) 1577 var Niels Kaas blevet Lensmand paa det nærliggende Asmild Kloster (Kr. Erslev, Danmarks Len og Lensmænd 1513—1596 S. 156). — 10) Ligpr. Progr. fun.

sig i Tyskland, og som antagelig havde mistet deres Hovmester. Resen begav sig straks afsted, men da Anders Krag i Mellemtiden var gaaet ind paa at ledsage de to unge Adelsmænd paa Rejsen¹, maatte Resen vende tilbage med uforrettet Sag til Viborg d. 13de Juni. D. 26de Juni begyndte han igen paa sin tidligere Gerning².

Men ikke lang Tid efter — d. 26de Juli s. A.³ — fik han atter Bud fra Kansleren med Kaldelse til at rejse udenlands med den unge Frederik Rosenkrantz. Denne Gang blev det Alvor, og Resen tog derpaa Afsked med sin Skolegerning, men han bevarede altid en særlig Interesse for Viborg Skole⁴.

Forinden maa han dog i Viborg have oplevet den pragtfulde Hylding af Christian IV, som fandt Sted d. 16de Juni 1584⁵. Næppe samme Dag, men snarere to Dage senere, d. 18de⁶, blev der af Skolepersonalet opført et Skuespil »Kong Salomons Hylding«, forfattet til denne Lejlighed af Hieronymus Justesen Ranch. De vibergensiske Skolelove ansaa i Tidens Aand Opførelsen af Komedier for et vigtigt Led af Undervisningen⁷, og som Lærer ved Skolen har Resen sikkert overværet denne Forestilling. Om han selv har taget Del i den, kan maaske være mere tvivlsomt, da han først d. 13de Juni var vendt tilbage fra sin mislykkede Rejse. I hvert Tilfælde har han haft Lejlighed til at tage et Rundskue over, hvad Danmark besad af fornemme Mænd og Kvinder, thi som Hieronymus Ranch udtrykker det: her samledes ikke blot Kong Frederik II og hans Dronning, den unge Prins og Prinsesserne, men

Oc Rigens Raad oc Yppere Mend,
Nøriutlands Geystlig' oc Verslige stend,
Landsdomere, Lensmend oc Adelens flor,
Bisper, Prelater oc Domherrers Chor,
Oc all' wdkoren aff dette Land
Stod her i kreitenz Mand hoss Mand⁸.

1) Jvfr. A. Krag, *Laurea Apollinea* p. 149—150. — 2) De sidste Data kun i Ligpr. — 3) Ligpr. — 4) Jvfr. hans Bestræbelser for at skaffe Viborg Skole en Rektor 1604—1605. K S 2 R. IV, 757. 4 R. IV, 525. — 5) Dagen var ikke d. 12te Juni, som P. Resen (*Kong Frederik den Andens Krønike* S. 340) og N. Slange (*Chr. IV's Historie* S. 5) angiver, men d. 16de, som Frederik II selv opgiver det i sine Kalenderantegnelser (H T 3 R. IV, 562). — 6) H. J. Ranch, *Danske Skrifter*. Indledn. XXXVII. — 7) § 31. Tilfældigvis kender vi Navnet paa en af de Disciple, som deltog i Opførelsen 1584, en Raadmandssøn fra Viborg, der hed Jørgen, og som siden blev Præst i Serup (A. C. Krog, *Samlede Efterretn. om Viborg* S. 168). — 8) *Danske Skuespil* S. 20—21.

ANDET HOVEDAFSNIT

(1584—1591).

KAPITEL I

Indledning. Fr. Rosenkrantz.

I. Overalt i Europa blev i det 16de og 17de Aarhundrede en »peregrinatio academica«, en Studierejse til fremmede Lande, anset for et af de vigtigste Midler til at opnaa en mere omfattende videnskabelig og kulturel Dannelse.

Ganske særlig maatte en Udenlandsrejse betragtes som et nødvendigt Led i den unge Adelsmands Studieplan, saa meget vigtigere, som han kun derved kunde samle de Kundskaber og vinde den kavallermæssige Optræden, som var uundværlig i en Periode, hvori den gamle Krigeradel afløstes af en Embeds- og Hofadel.

Denne Betragtningssmaaede var ogsaa dybt rodfæstet i Danmark. De hundreder af adelige Ligprædikener, som er bevarede fra dette Tidsrum, vidner klart nok herom, naar de i næsten stereotype Vendinger fortæller, hvorledes selv mindre bemidlede Familier — ofte sikkert med store personlige Ofre — drog Omsorg for, at deres Sønner paa standsmæssig Vis skikkedes til fremmede Lande »deres adelige Exercitia at forfremme«, og de i rigt Maal overleverede Tilførsler i Udlandets Universitetsmatrangler, Stambogsblade og Breve taler det samme Sprog om Studierejser, der ofte strakte sig over fem, ti, ja endnu flere Aar. Ikke faa af de unge Adelsmænd satte deres Velfærd til paa disse Rejser ved Drik, Dobbelt og vildt Liv, og kun for ganske enkelte som f. Eks. Holger Rosenkrantz den Lærde og Christian Barnekow, begge Resens Venner, blev Studieopholdet i det fremmede Grundlaget for en virkelig lærd Dannelse. Det store Flertal af Adelsmænd nøjedes vistnok med at bese Udlandets Mærkværdigheder og tale med berømte Mænd, med yderligere at dygtiggøre

sig i ridderlige Øvelser som Fægtning, Ridning, Dans o. l. og med at tilegne sig et større eller mindre Kendskab til de levende Sprog¹.

Selvom denne ydre Politur ofte kan synes dyrt købt, saa bør Betydningen af de adelige Udenlandsrejser i denne Periode dog ikke derfor undervurderes — de var en af de vigtigste Veje, hvorved Forbindelsen mellem Danmark og de store Kulturlande stadig holdtes levende. Hertil bidrog i høj Grad den Omstændighed, at de unge Adelsmænd næsten altid blev ledsagede af Hovmestrene, hvem det var overdraget baade at bestyre de økonomiske Forhold og at føre Tilsyn med deres Disciples Studier og Levned².

Til Præceptorer søgte man gerne at faa de mest lovende, ældre Studenter, for hvem Rejsen da bød en gunstig Lejlighed til fortsatte videnskabelige Studier. Da Præceptorerne som Regel besad større Forudsætninger end deres Disciple for at kunne drage Næring af de Aandsstrømninger, de kom i Berøring med, er det forstaaeligt, at det i nok saa høj Grad var gennem dem, at der tilførtes det hjemlige Kulturliv frisk Blod. At ogsaa Resen senere paa sin Vis blev en Kulturbærer herhjemme, skyldes derfor sikkert i høj Grad den lykkelige Skæbne, der 1584 førte ham ud paa en Studierejse, der skulde komme til at strække sig over et Tidsrum af henved syv Aar. —

Før Afrejsen har sikkert baade Resen og hans Discipel efter Tidens Skik forsynet sig med Stambøger, hvori Venner og Bekendte skulde efterlade sig et Erindringsblad, forsynet med deres Navn under et bevinget Ord og en mere eller mindre sirlig Tilskrift til Bogens Ejer³.

1) Datidens Udenlandsrejser er behandlet hos A. Tholuck, *Das akademische Leben I*, 305 ff.; S. M. Gjellerup, *Nogle Bemærkninger om Samfundsforholdene, især Opdragelsen hos den danske Adel i Tidsrummet 1536—1660* (H T 4 R. IV, 1 ff.); Rørdam II, 285 ff. III, 436 ff.; N. M. Petersen, *Bidrag til den danske Litteraturs Historie. 2den Udg. III*, 26 ff.; Henny Glarbo, *Studier over danske Adelsmænds Udenlandsrejser i Tiden 1560—1660* (H T 9 R. IV, 221 ff.); Samme, *En Adelsskole i det 16. og 17. Aarhundrede* (Studier fra Sprog- og Oldtidsforskning Nr. 127. Kbhvn. 1923). — 2) Typisk for en Hovmesters Instruks er en Forpligt af 1582, trykt i H S III, 109—111. — 3) Jvfr. Robert u. Richard Keil, *Die deutschen Stammbücher des sechzehnten bis neunzehnten Jahrhunderts*. Berlin 1893. (især S. 51 ff.). A. Thiset i P T 5 R. II, 8 ff.; Emil Madсен i *Vor Fortid*, udg. af Jul. Clausen, III, 366 ff. — Et klassisk Udtryk for Opfattelsen af Stambøgernes Betydning har Melanchton givet i følgende Ord:

I den rige Samling af Stambøger, som Det kgl. Bibliotek besidder, findes endnu et smukt Oktavhaandskrift, indbundet i Pergament (Thott 8°. 572), som paa Indersiden af Bindet med Resens egen Haand bærer Paaskriften »Joh. Pavllinus Resenius«. En nærmere Undersøgelse vil vise, at man her staar overfor Resens »Philotheca« fra den midterste Del af hans Udenlandsrejse. Stambøger fra de andre Afsnit af den synes nu tabte.

Som saa ofte i Datidens Stambøger, findes der ogsaa her i broget Mangfoldighed bevaret Erindringer om Slægtninge og Venner, om Studiefæller og berømte Lærere, Navnene paa Tidens største Aander Side om Side med mangen en ubekendt Students Navnetræk. — Bortset fra en flygtig Omtale et enkelt Sted hos Rørdam¹ er Resens Philotheca aldrig tidligere blevet benyttet, men der vil i det følgende jævnlig blive henvist til det, da dets Efterretninger selvfølgelig ikke blot er af den største Kildeværdi f. Eks. til at tidfæste Resens Ophold i de forskellige Byer², men dobbelt kærkomne, da vi fra denne Periode af hans Liv næsten ikke ejer andre Kilder. End ikke et Brev fra hans Udenlandsrejse har Tiden levnet. Gennem Stambogen vil det dog være muligt for et længere Tidsrum at følge Resen fra By til By, ja næsten at være til Stede, naar han veksler Haandtryk med sin Samtids Berømtheder.

II. Den unge Adelsmand, som blev betroet den 23-aarige Resen som Discipel, var endnu kun en Dreng paa 13 Aar. FREDERIK ROSENKRANTZ var Søn af HOLGER ROSENKRANTZ (1517—1575), Herre til Boller og Rosenvold, Rigsraad og Rigsmarsk³, en Mand, som A. S. Vedel har betegnet som »en drabelig oc stateilig anseenlig Mand, baade inden oc uden Lands, huor hand skulde bruges for sit Fæderne Land«⁴, og som Erasmus Lætus i sine velkendte, elegante latinske Vers har besunget for Trofasthed,

»Duas propter causas aliorum inscribimus libris rogati: primo ut librorum possessore olim recordentur, suisque posteris indicent, quibus in locis et quo tempore versati sint; secundo, ut certa habeant testimonia, quibuscum familiariter vixerint, et quod vera amicitia illis fuerint conjuncti«. (K S 4 R. V, 5).

1) Rørdam III, 573. — 2) Et typisk Eksempel paa Værdien af Stambøger til at fastsætte en Mands Rejserute findes i K S 2 R. III, 660 ff. jvfr. 4 R. V, 36 ff. Stambøgenes Kildeværdi er træffende udviklet af Arnold Luschin von Ebenreuth i Sitzungsberichte der Wiener Akad. Bd. 127. Abh. II, 9—10. — 3) Jvfr. A. Heise i H T 5 R. VI, 2—72 og i B L XIV, 236 ff. — 4) Bricka og Gjellerup, Den danske Adel i det 16—17 Aarhundrede I, 280.

ubestikkeligt Retsind og urokkelig Fasthed¹. Fr. Rosenkrantz's Moder var Faderens anden Hustru, KAREN GYLDENSTJERNE, hvem han havde ægtet 1568². Med Rette har A. Heise kendetegnet »Fru Karen Holgers« som et typisk Eksempel paa de myndige og handlekraftige Kvinder, som Datidens Adels historie er saa rig paa, men tillige som en Dame, der var i høj Grad trættekær og herskesyg³.

1571 — antagelig i Juli Maaned⁴ — blev Fr. Rosenkrantz født, og i September s. A. blev han med stor Højtidelighed døbt paa Skanderborg Slot. Kong Frederik II var til Stede ved den Løjlighed, og Barnet blev opkaldt efter ham⁵. Fire Aar senere var baade Frederik og hans ældre Broder Otto Christopher nærværende ved deres Faders Dødsleje paa Bygholm. D. 4de Marts 1575 døde nemlig Holger Rosenkrantz og blev begravet i den store Familiebegravelse i Ut Kirke ved Horsens⁶. Her findes endnu en Mindetavle med Portrætter af ham, hans Hustru og fire Børn, malede 1578⁷. Billedet af den lille Frederik Rosenkrantz viser selvfølgelig kun barnlige, lidet individuelle Træk, men det fine, smalle Ansigt vidner dog afgjort om Racepræg.

Efter heldigt at være kommet igennem pestagtige Sygdomme⁸ blev Frederik og hans Broder d. 30te Juli 1582 optaget i »disciplina domestica« hos Resens gamle Rektor, Peder Hegelund i Ribe⁹. Aaret efter betegnede Hegelund Brødrene som »optimæ indolis et spei adolescentuli« i Fortalen til sine »Epigrammata«, og 1584 forlod de begge Skolen i Ribe, Frederik d. 15de Maj¹⁰.

Jørgen Rosenkrantz til Rosenholm var 1575 blevet Værge for sine Broderbørn¹¹, og da Tiden nu kom, da de var modne til at sendes til fremmede Lande, har han formodentlig betroet sin gode Ven Niels Kaas at finde en Hovmester, der kunde lede

1) Rerum Danicarum libri undecim p. 412—414. — 2) HT 5 R. VI, 42. — 3) ib. 68. — 4) ib. 48. — En Udtalelse i et Brev fra Fru Karen af 1571, 18/3 (Breve til og fra Kristoffer Gøje og Birgitte Bølle, udg. af G. Bang, S. 182) synes at tyde paa, at hun paa det paagældende Tidspunkt har været frugtsommelig. — 5) HT 5 R. VI, 48. — 6) Bricka og Gjellerup, anf. Skrift I, 93. — Otto Christopher var født d. 28de Oktbr. 1569 (Heg. Cal.). — Om Epitafiet over Holger Rosenkrantz se Erik Pontoppidan, Marmora Danica II, 185 f. — 7) Billedet er malet 1578 (jvfr. Marmora Danica II, 185 f.). En Gengivelse deraf findes i Danske Herregaarde ved Aar 1920 III, 179. — 8) HT 5 R. VI, 65. — 9) Heg. Cal. Ifølge samme Kilde var Brødrene bortrejste i Maj og Novbr. 1583. D. 15de Oktbr. 1583 stod Fru Karen Fadder hos Peder Hegelund. — 10) ib. — 11) HT 5 R. VI, 67.

Rejsen. At Valget for Frederiks Vedkommende faldt paa Resen, er allerede omtalt, og d. 25de August 1584 forlod Resen og hans Discipel Danmark¹.

KAPITEL II

Rostock.

I. Allerede i sit første Studenteraar havde Resen søgt til Rostock², og da han anden Gang skulde drage ud, blev Rejsens første Maal atter den gamle Hansestad, som med sine svære Mure og talrige Kirketaarne endnu den Dag i Dag har bevaret saa meget af svundne Tiders Stemning.

Af mange Grunde maatte det i det 16de Aarhundrede være nærliggende netop at vælge denne By til Udgangspunkt for et Studieophold i det fremmede. Man var ikke fjernere fra Hjemmet, end at man i Løbet af ganske kort Tid kunde vende tilbage, og trods det fremmedartede i Omgivelserne var mangfoldige Forhold saa nøje beslægtede med de hjemlige, at Overgangen fra det tilvante blev formidlet paa næsten umærkelig Maade. Intet Under derfor, at Rostock allerede fra Senmiddelalderen havde hørt til de tyske Universitetsbyer, som kunde opvise det største Antal Studenter fra de nordiske Lande³.

Hertil kom endvidere det nære personlige Forhold, der især efter Reformationen bestod mellem de rostockske Lærde og deres Aandsfæller i Danmark, et Fællesskab, som yderligere støttedes ved Slægtskabsforbindelser mellem det danske Kongehus og de mecklenburgske Hertuger. Det var ikke sjældent, at de danske Konger aflagde Besøg i Mecklenburg — saaledes havde Frederik II 1579 i længere Tid opholdt sig i Rostock⁴ —, og ved disse Besøg blev der ogsaa nærmere Adgang fra begge Sider til at gøre personlige Bekendtskaber. Ikke faa Rostockerprofessorer — Noviomagus, Bording, Capitaneus, Knopper — havde desuden

1) Ligpr. Progr. fun. — 2) Jvfr. S. 50. — 3) O. Krabbe, Die Universität Rostock S. 290—291 og især Die Matrikel der Universität Rostock, herausg. von Adolph Hofmeister. Jvfr. Matrikler over Nordiske Studerende ved fremmede Universiteter, udg. af L. Daae, S. 30 f. og Chr. Lange i Norske Samlinger I (Kria. 1852), 72 f. (norske Studerende i Rostock 1419—1660). — 4) H. F. Rørdam, Historieskriveren Arild Hvitfeldt S. 58. D. Chytræi Epistolæ p. 1128. 1132.

staaet i dansk Tjeneste, og en livlig Brevveksling mellem Danske og Mecklenburgere vedligeholdt Forbindelsen, som ogsaa gav sig Udtryk i det anseelige Antal Skrifter, som af rostockske Forfattere dediceredes fremragende Mænd i Danmark, saaledes ogsaa i den Periode, hvori Resens og Rosenkrantz' Ophold i Rostock indtraf¹.

For studerende bød Rostock et behageligt Opholdssted. Det er ikke blot hos Rostockerpoeten Peder Lindeberg², at man træffer en svulmende Begejstring over Fødebyens Herligheder, men ogsaa hos andre samtidige Forfattere, f. Eks. hos Erasmus Lætus³, genlyder de samme Toner. Stemningsfuldt skildres Rostock som en smuk og velbefæstet By, omgivet af frugtbare Marker og beskyttet af Warnowflodens Bølger, Borgerne prises for deres Virkelyst og Rigdom, og til behagelig Efterretning for de mange fremmede Trækfugle betones det stærkt — selv fra katolsk Side⁴ —, at Klimaet var sundt, og at Omkostningerne ved at leve dér var rimelige, da der fandtes rigeligt Forraad paa alle Slags Levnedsmidler. En Rejsende ved saaledes at berette om de mange mærkelige Fiskeretter, som man kunde diske op med i Rostock⁵, og enstemmigt taler hele Samtiden med Begejstring om det fortrinlige Rostockerøl, der »paa en vidunderlig Maade styrker og nærer Mennesket«⁶.

Den største Tiltrækning øvede dog selvfølgelig Universitetet og

1) Den kirkelige og videnskabelige Forbindelse mellem Danmark og Rostock vilde være et meget frugtbart Emne for en Monografi, som ikke burde savnes. Jvfr. allerede Gottlieb Mohnikes Ord 1837 i hans »Des Johannes Frederus' Leben und geistliche Gesänge« II, 47. — Foruden de Skrifter, som vil blive nævnt i det følgende, kan af Arbejder med Dedikation til danske Mænd fra Aarene 1584—1586 nævnes: P. Lindebergius, *Hodoeporicon*. 1586. (Fr. Lange); jvfr. samme Forfatters mange Digte vedrørende danske Forhold og Personligheder i hans *Juvenilium partes tres*. 1595. — Johs. Freder, *Articulorum symboli apostolici . . . explicatio*. 1584. (Biskop Jens Nielsen i Oslo). Samme Forfatters Ud-gave af David Chytræi *Catechesis*. 1585 og *Summa doctrinæ de vera dei agnitione . . .* 1584 (Biskop Hans Laugesen). — D. Chytræus, *In historiam Josvæ, judicum . . . explicationes*. 1591. (Tilegnelse af 1577 til Frederik II). — 2) *Hodoeporicon*. 1586. D 2 v; *Juvenilia*. 1595. p. 26—27; *Chronicon Rostochiense posthumum*. 1596. p. 139 ff. — 3) Erasmus Lætus, *Rerum Danicarum libri XI*. Francof. 1574. p. 329. Jvfr. *Baltische Studien* XXX, 83 f. H. Møller i Johs. Posselius, *Orationes*. 1589. p. 36—42. D. Chytræus, *Orationes* 534 ff. — 4) P. Cratepoleus, *Catalogus academi-arum*. 1593. p. 85. — 5) Michael Frank i *Baltische Studien* XXX, 87. — 6) P. Lindeberg, *Chronicon Rostochiense* p. 143. jvfr. Erasmus Lætus, *anf. Skrift* p. 416.

det Aandsliv, der blev baaret frem af dette. Selvom man ikke vil følge Lindeberg, der i sin patriotiske Iver betegner Rostock som et »Musernes Helicon og et Nordens Paradis«¹, saa maa det dog indrømmes, at Universitetet i Rostock i anden Halvdel af det 16de Aarhundrede indtog en fremragende Plads blandt Nordeuropas Akademier².

Efter en afgjort Nedgangsperiode i de sidste Aartier før Reformationen havde Universitetet siden oplevet en stærk Fornyelse, ikke mindst da den aarhundredgamle Kamp mellem de mecklenburgske Hertuger og Raadet i Rostock om Overhøjhedsretten over Universitetet var blevet bragt til Afslutning ved Forlig 1563 og 1577³. En særlig varm Støtte havde Universitetet haft i Hertug Johann Adolph († 1576)⁴, men dets Blomstring maa dog især tilskrives den Mand, som gennem et halvt Aarhundrede kom til at staa som en Levendegørelse af det hele Universitet, Teologen og Historikeren DAVID CHYTRÆUS (1530—1600)⁵.

I sin tidlige Ungdom havde Chytræus i Wittenberg været en af Melanchtons kæreste Disciple⁶, og 1551 var han med sin Lærers Anbefaling kommet til Rostock⁷, hvor han snart paa næsten enestaaende Maade blev den førende Personlighed. 1572 kunde han selv udtale, at næsten alle de daværende Professorer skyldte hans Indflydelse deres Ansættelse⁸, og overalt — baade i og

1) Hodoeporicon. 1586. D 2 v. — 2) Om Universitetets almindelige Historie se især Otto Krabbe, Die Universität Rostock im 15ten und 16ten Jahrhundert. Rostock 1854. A. Tholuck, Das akademische Leben II, 100 ff. Etwas von gelehrten Rostockschen Sachen I—VI. Rostock 1737—1742 med Fortsættelse i »Weitere Nachrichten . . .« I—VI. 1743 ff. (citeres i det følgende: Etwas). — Til S. 41 ff. i G. C. F. Lisch, Mecklenburg in Bildern. Rostock 1844 findes et interessant Billede af Universitetets Udseende 1585 efter en Originaltegning i Raadhusarkivet. — 3) Krabbe, Rostock S. 580 f. 629. — 4) ib. S. 627 f. — 5) Om Chytræus se Vita Davidis Chytræi . . . Rost. 1601, der indeholder Programma funebre, Mindetaler af C. Sturcius, J. Goldstein, L. Bacmeister, talrige Mindedigte etc. Otto Fr. Schützius, De vita Davidis Chytræi . . . commentariorum libri quatuor. I—IV. Hamburg 1720 ff. Otto Krabbe, David Chytræus. Rost. 1870 og fra den nyeste Tid Detloff Klatt, Chytræus als Geschichtslehrer und Geschichtsschreiber i Beiträge zur Geschichte der Stadt Rostock V (Rost. 1911), 1—203. Her en smuk og træffende Karakteristik af Chytræus' Personlighed S. 4. 10 f. 21 f. Om hans Portræt ib. S. 189 ff. — 6) Vita Dav. Chytræi M 4. Krabbe, Chytræus S. 14 ff. 29 ff. Jvfr. Epistolæ Chytræi p. 112. 1213 f. og Orationes Chytræi p. 331. — 7) Krabbe, Chytræus S. 40 f. — 8) Epistolæ Chytræi p. 209.

udenfor Rostock — erkendte man, at han i særlig Forstand var Akademiets »columna«¹.

Foruden som menneskelig Personlighed at være en af de mest tiltalende Skikkelser i det efterreformatoriske Tyskland tiltrak Chytræus sig i lige Grad Opmærksomhed ved sine ualmindelige administrative Evner, der ogsaa fandt rigelig Anvendelse udenfor Rostock², ved sin ypperlige Undervisning og ved sin betydelige Lærdom i de teologiske og humanistiske Fag. Vidnesbyrd herom foreligger i de talrige Skrifter, han har efterladt, og som med deres afrundede Fremstilling i smukt, klart Latin er typiske for Melanchtonismens Lærevis. Til at forøge hans Berømmelse tjente endvidere den udstrakte lærde Brevveksling, som han hele sit Liv igennem førte med det halve Europa³. Et væsentligt Formaal med disse »Briefzeitungen«, som man træffende har kaldt dem⁴, var at samle Materiale til de historiske Arbejder, han bestandig havde under Hænder, men han kom ogsaa gennem dem til at øve Indflydelse paa mange af sin Samtids videnskabelige, kirkelige og personlige Forhold.

Endelig bør det tilføjes, at Chytræus frem for nogen nærede en varm Interesse for danske Forhold. Flere Gange havde man — omend forgæves — søgt at knytte ham til Københavns Universitet⁵, og allerede før 1584 stod han i Brevskifte med Mænd som Tyge Brahe, Arild Huitfeld, Niels Hemmingsen, Biskopperne Hans Laugesen og Poul Madsen⁶ foruden med en Række mindre

1) Krabbe, Rostock S. 667. David Herlicius, De academiis totius mundi. Greifswald 1592. A 7 v. — 2) Krabbe, Chytræus S. 191 ff. 270 ff. 312 ff. — 3) D. Chytræi Epistolæ. Hanoviæ 1614. — Hos Schütz, De vita D. Chytræi IV, 147 ff. findes en alfabetisk Fortegnelse over alle C.'s indtil da trykte Breve. — 4) D. Klatt i Beiträge zur Geschichte der Stadt Rostock V, 150 f. Med Rette siger Klatt (ib. S. 151), at det var »dringend erwünscht« at faa en samlet Nyudgave af alle C.'s Breve, hvoraf mange endnu er uudgivne, bragt i Stand. Fra Danmark vilde der kunne leveres en betydelig Samling hertil. — 5) Epistolæ Chytræi p. 366—7. 1137. jvfr. Vita Dav. Chytræi E 4. H 2—2 v. Schütz, Commentarii I, 70—71. — 6) Epistolæ Chytræi p. 1279. 1125—6 (jvfr. Rørdam, Arild Hvitfeldt. Tillæg. S. 34—35). 1190—91. 710. 733—4. 836. K S 2 R. IV, 291—293 (her især Betoning af det nære Forhold mellem Københavns og Rostocks Universitet; jvfr. H S III, 327). Jvfr. Rørdam II, 285—6. En Fortegnelse med Oplysninger om den rette Datering af Chytræi mange udaterede Breve findes i C. F. Brickas Samlinger i Ny kgl. S. 4°. 2997. Pakke I. Talrige Breve fra Chytræus — til Dels in originali — findes i Det kgl. Bibliotek, især i Bøllingske Brevsamling, udenlandsk Afdeling, og i Rigsarkivets Diplomatarium Langebekianum. Jvfr. ogsaa Gelehrter Männer Briefe an die Könige in Dännemark, herausg. von A. Schumacher, III, 153—184.

Aander. Der foreligger desuden mangfoldige Vidnesbyrd om, hvorledes han omsorgsfuldt har taget sig af Studenter fra Danmark og Norge, ja selv fra det fjerne Island¹.

II. I September 1584 blev Fr. Rosenkrantz og »Johannes Paulinus Resensis« immatrikulerede i Rostock, medens den teologiske Professor Johannes Freder (den Yngre) var Rektor². Sikkert har de fundet en velvillig Modtagelse i Byen, hvor Navnet Rosenkrantz synes at have haft en god Klang³. Ogsaa Resens Velynder Niels Kaas var højt anset i Rostock. Der findes ikke faa Breve til ham fra Chytræus, f. Eks. netop fra Aaret 1584⁴, og ogsaa af andre Medlemmer af det lærde Kollegium i Rostock blev den danske Kansler jævnlig hyldet baade i Prosa og Poesi⁵.

Ligprædikenen⁶ fortæller, at Resen og hans Discipel »lagde dennem i Losemente til den hæderlige og høj lærde Mand, nu salig med Gud, D. LUCAM BACHMEISTERUM« (1530—1608)⁷.

Denne Mand havde i sine yngre Dage været Lærer for de danske Prinser Magnus og Hans og siden Dronning Dorotheas Hofpræst i Kolding. Han havde følt sig nær knyttet til det danske Kongehus⁸, men hans Prædikener, hvori han strengt revsede Hoffets Laster, skal i den Grad have vakt Misstemning hos Hofpersonalet, at han maatte trække sig tilbage⁹, og han blev

1) Epistolæ Chytræi p. 12. 273 f. 397—9. 710. 762—3. 841—2. 875. A. Jonas, Apotribe calumniæ. Hamburg 1622. p. 30. 82—85. 112. — 2) Die Matrikel der Universität Rostock, herausg. v. A. Hofmeister. II, 213. — 3) Jvfr. S. 82. Den Tale, som Johs. Freder holdt ved Tiltrædelsen af sit Rektorat i April 1584, og som han udgav 1590 under Titel De divo Georgio, er meget passende tilegnet Jørgen Rosenkrantz. (Etwas 1739, S. 31). Om Jørgen Rosenkrantz's Anseelse i Rostock se ogsaa Christopher Sturcius, Panegyricus . . . Christiano IV . . . dictus. Rost. 1596. B 4 v. 1584 stod Chytræus dog endnu ikke i Forbindelse med J. R. (jvfr. Epistolæ Chytræi p. 610 ff.). — 4) Epistolæ Chytræi p. 548—9. 562—3. jvfr. 67—9. 69—70. 307—9. 340—342. 416. 609—10. 623. 702. 702—3. 774—5. 1137—39. 1580 havde Chytræus tilegnet Kaas sin Bog Oratio de statu ecclesiarum hoc tempore in Græcia, Africa . . . Rost. 1580. — 5) P. Lindeberg, Juvenilia. 1595. p. 80—81. 120. 122. C. Sturcius, Panegyricus B 4. — 6) G 4 v. — 7) Se P. Tarnovius, Oratio de Luca Bacmeistero. Rost. 1608 (2 Udgaver fra samme Aar). Krabbe, Rostock S. 636 f. Johs. Møller, Cimbria literata II, 46—50. Etwas 1738. S. 85 f. 1740. 727 f. 762 f. Gennemgang af hans Skrifter ib. 1738. S. 595 f. 627 f. 692 f. — 8) Tarnov, anf. Skrift C. C 3 ff. I Fortalen til sine Formæ precatationum piarum. Witteb. 1559 omtaler Bacmeister Christian III med megen Varme. — 9) Tarnov C 3 v—C 4. Om sin Utilfredshed med Forholdene i Kolding har Bacmeister selv udtalt sig i et Brev, trykt i Epistolæ diversi argumenti, ed. A. H. Lackmann. Hamburg 1728. p. 177—179. I nogle autobio-

da 1562 Prof. theol. i Rostock og Præst (Superintendent) ved Byens Hovedkirke, St. Mariekirken¹. Trods gentagne Tilbud andetstedsfra — bl. a. om at blive Prof. theol. i København² — blev han paa denne Post til sin Død 1608³.

Bacmeisters Portræt⁴, der fremstiller en Mand med grove Ansigtstræk og et tungt og alvorligt, lidet intelligent Udtryk, giver vistnok ogsaa et træffende Spejlbillede af hans Indre. Bacmeister hørte paa ingen Maade til Bannerførerne i Aandens Verden, men ved trofast og ærligt Arbejde havde han tjent sig op til en Stilling, som han kunde udfylde med Ære. Han sad selvfølgelig inde med en stor Del af Tidens humanistiske Dannelse⁵, men hans Betydning ligger overvejende paa det praktiske Omraade. Som Teolog var han som de øvrige teologiske Professorer en typisk Formidler af den melanchtonisk farvede Epigonlutherdom, dog med Forkastelse af den kalviniserende Retning⁶, varmt interesseret i Kirketugt⁷ og anset som Prædikant og Sjælesørger⁸. Hans Skrifter, der ligeledes gennemgaaende bærer et praktisk Tilsnit⁹, er lidet betydelige. Et enkelt opnaaede dog at blive genudgivet saa sent som 1755 af den pietistiske Adam Struensee¹⁰.

Allerede Melanchton havde fremhævet Bacmeisters fredelskende

grafiske Optegnelser (trykt hos E. J. Westphalen, Monumenta inedita I, 1553 f.) siger Bacmeister selv forsigtigt *scum igitur causas quasdam haberem deserendi aulam . . .*.

1) Tarnov C 4. En Anbefalingskrivelse for Bacmeister af 1560, 5/3 er trykt hos Krabbe, Rostock S. 637. — 2) Rørdam betvivler (Biographisk Leksikon I, 392—3) denne Efterretning, som findes hos Møller, Cimbria literata II, 47. At Møller dog har Ret, viser Bacmeisters egen Meddelelse herom (Westphalen, Monumenta I, 1649). — 3) Die Matrikel der Universität Rostock, udg. af Hofmeister, II, 294. Sin Glæde over de gode Forhold i Rostock har Bacmeister udtalt i et Brev, trykt i *Epistolæ diversi argumenti*, ed. A. H. Lackmann. 1728. p. 196—7. — 4) Westphalen, Monumenta I, til S. 1656. — 5) Jvfr. f. Eks. Fortalen til de ovenfor nævnte Formæ precationum. 1559. — 6) Jvfr. *De sacramentis thesæ theologicæ ad disputationem propositæ anno MDLXXI in Academia Rostochiana a Luca Bachmeistero, theologiæ doctore et professore. Cum annotationibus Zachariæ Ursini . . . Neustadii Palat. 1584.* — 7) Tarnov C 4 v—D; F. B. Krey, *Andenken an die Rostockschen Gelehrten* IV, 33—39. — 8) Tarnov D 2—D 2 v. — 9) Saaledes de ovennævnte Formæ precationum og *De modo concionandi*. 1570. (tilegnet Henrik a Bruchofen, Dekan i Lunde Kapitel). Desuden forskellige Mindetaler og Fortolkninger. — 10) Lucas Bacmeisters *Kurze Einleitung in den Brief an die Hebræer in teutscher Sprache* herausgegeben. (Ekspl. i Berlin). I Fortalen betoner Adam Struensee, at denne Bog er særdeles nyttig for Studenterne til at blive klar over Forskellen mellem Typer og Antityper.

Sindelag¹, og ogsaa andre i Tiden taler om hans sjældne Evne til at bilægge Stridigheder². Som mangeaarig Professor i det teologiske Fakultet og som nær Ven af Chytræus³ blev han naturligvis ogsaa ligesom denne betragtet som en af Akademiets Støtter⁴.

Selv efter sin Bortgang fra Danmark stod Bacmeister i livlig Forbindelse med Danske, dels ved Brevveksling⁵, dels derved, at hans Hjem var stærkt eftertragtet som Bolig for Studenter fra Norden. Saaledes havde før Resens Tid f. Eks. Christian Friis til Borreby⁶, Jacob Bjørn til Stenalt⁷ og Ivar Stub, den senere hebraiske Professor⁸, været optaget i hans Konvikt, og senere skulde det for en Tid blive Hjemsted for Holger Rosenkrantz den Lærde⁹. Fra Forhandlinger 1587 om Optagelse heri af en ung Adelsmand Frederik Skovgaard ved man, at Bacmeister beregnede sig 1½ Thaler om Ugen i Pensionspris¹⁰.

I en latinsk Mindetale fra mange Aar senere har den bekendte Professor Poul Tarnow af sin Ungdoms Lærer tegnet et Billede, der ikke blot er præget af Pietet og Beundring, men som ogsaa udmærker sig ved en Friskhed og en fint forstaaende Følelse, som er sjælden at træffe i Datidens ofte altfor panegyriske Lovtaler over afdøde. Da Tarnow aabenbart har haft et nøje personligt Kendskab til Bacmeister og meddeler mange malende Smaa-træk fra hans Liv, faar hans Tale tillige betydeligt Kildeværd. Gennem hans Skildring bliver man f. Eks. paa en mærkelig levende Maade stillet Ansigt til Ansigt med Bacmeister, naar han samlede de unge ved sit Bord. Gæstfrit og venskabeligt — hedder det her¹¹ — tog Bacmeister mod fremmede Studenter, der kom til Rostock, naar han først, som den skarpsindige Menneskekender han var, ved Samtale havde sikret sig, at han havde at gøre med Folk, der fortjente hans Tillid. Da han var en Mand,

1) Krabbe, Rostock S. 637. — 2) Etwas 1738. S. 86—87. — 3) Vita Davidis Chytræi D 2 v. — 4) P. Lindeberg, Hodoeporicon. 1586. D v. — 5) Jvfr. Epistolæ diversi argumenti, ed. A. H. Lackmann. 1728. p. 155. 198 ff. 200 f. 201 f. A. Schumacher, Gelehrter Männer Briefe III, 329—331. Et Originalbrev fra 1578, 2/4, til Arild Hvitfeldt findes i U A, Pk. 1212. Et Stambogsblad fra B. til Caspar Bartholin, dat. 1606, 27/6, findes i Ny kgl. Saml. 8°. 359. — 6) Bricka & Gjellerup, Den danske Adel I, 154. — 7) ib. I, 527. — 8) Rørdam IV, 545. — 9) J. Oskar Andersen, Holger Rosenkrantz d. Lærde S. 17 ff. Det er saaledes urigtigt, naar Henny Glarbo (HT 9 R. IV, 259) siger, at det var hos Jacob Bacmeister, Holger Rosenkrantz boede. — 10) A. Schumacher, Gelehrter Männer Briefe III, 333—5; jvfr. K B 1584—88. S. 848. — 11) Tarnow, anf. Skrift E.

der forstod at holde god Skik og Orden, var det derfor ikke underligt, at velhavende Folk i Udlandet ansaa det for det retteste at anbringe deres studerende Sønner i hans Konvikt. Ved Bordet søgte Bacmeister altid at krydre Maaltidet ved lærde Samtaler, der kunde anspore de unge til Studier og gode Sæder, eller ogsaa fortalte han Erindringer fra sit eget Liv eller om, hvad han havde hørt eller læst om Døgnets Begivenheder. Derimod tillod han ingen at sidde hen i uhøflig Tavshed eller at diske op med tve-tydige Historier. At man ved Vittigheder og Spøg havde de ubehøvede til Bedste for deres Uvidenhed, havde han dog intet imod. Til ikke ringe Adspredelse var ogsaa den Musik, der jævnlig lød ved Maaltiderne. Ved saadanne Lejligheder holdt Bacmeister sig ikke selv tilbage fra at spille — fra Barnsben elskede han Musikken, der var hans bedste Forfriskelse efter Studierne.

At Bacmeisters Hjem tillige har været Samlingspunkt for mange af de Personligheder, som skal omtales i det følgende, maa anses for temmelig givet. Hans Husholdning stillede derfor store Krav til den, der skulde lede den, ikke mindst fordi han tillige havde en stor Børneflokk, deriblandt fem Sønner, der alle blev bekendte som Videnskabsmænd, Lucas som Teolog og Faderens Efterfølger, Jacob som Orientalist, Johannes og Matthæus som Medicinere og Henrik som Jurist¹. Da Resen kom til Rostock, var Bacmeister lige blevet Enkemand, men Aaret efter tvang Børnenes Opdragelse og Husførelsens Vidtløftighed ham til et nyt Ægteskab, denne Gang med en Raadsherres Enke Catharina Beselin². En særlig Glans faldt der desuden i disse Aar over Bacmeisters Hus, da han i Efteraaret 1585 for femte Gang blev valgt til Universitetets Rektor³. Ved sin Overtagelse af Rektoratet holdt han en Tale om sin Ungdoms Lærer, Lüneburgeren Lucas Lossius, hvori han bl. a. i Forbigaaende omtalte sit eget Ophold i Danmark og med stor Glæde mindedes sine Forbindelser med saa mange udmærkede og lærde Mænd i dette blomstrende Rige⁴.

1) Tarnov E 4. P. Freher, *Theatrum virorum eruditione clarorum* p. 476—477. Etwas 1739. S. 534 f. 1741. 459 f. 829 f. — 2) Tarnov E 4. — 3) Michaelis 1585 — Paaske 1586. A. Hofmeister, *Die Matrikel der Univ. Rostock II*, 217. — 4) L. Bacmeister, *Oratio de Luca Lossio, studiorum juventutis sedulo et felici formatore . . . habita die 21 Octobris anno 1585*. Rost. 1586. Om danske Forhold ib. D.

III. Resens Stilling som Mentor — særlig naar man tager hans Discipels meget unge Alder i Betragtning — maa selvfølgelig i høj Grad have lagt Beslag paa hans Tid og Kræfter. Om hans Virksomhed som Lærer for Rosenkrantz foreligger der endnu et Minde i de »*Scholia succincta et facilia in arithmetica Gemmæ Frisii*...«, som dog først saa Lyset 1611¹, og hvis Fortale fortæller om det store Værd, som Resen tillagde Aritmetikken baade til at skærpe Forstanden og som en Forskole til de øvrige Videnskaber². Gennemgangen af Aritmetikken blev i Rostock paabegyndt d. 10de September 1585 og endt d. 29de April 1586³. Naar Resen valgte netop at lægge Nederländeren Gemma Frisius til Grund for denne, staaer det sikkert i Forbindelse med, at denne Mand nød megen Anseelse i Rostock, hvor der ofte blev holdt Forelæsninger over hans Skrifter⁴.

Bestemt til Brug for Undervisningen af Fr. Rosenkrantz var antagelig ogsaa de »*Annotata in Cosmographiam Hutteri, script. Rostochii 1585*« af H. P. Resen, som i Haandskrift fandtes i hans Sønesøns Bogsamling⁵, medens nogle andre, sammesteds nævnte Haandskrifter fra Rostockeropholdet, *Collectanea* af astronomisk og astrologisk Art og en Fortsættelse af »*Chronologia Chytræi*«, paabegyndt 1584⁶, snarere synes at have tjent hans private Brug.

Skønt Hovedparten af Resens Tid saaledes sikkert medgik til den private Undervisning hjemme, saa maa det dog formodes, at han enten alene eller i Forbindelse med sin Discipel har haft Lejlighed til at drage Fordel af Universitetets almindelige Undervisning. Det er fra andre Eksempler⁷ bekendt, hvorledes en Hovmesters Uddannelse af den Discipel, der var ham betroet, ikke blot foregik ved Hjemmeundervisning, men ogsaa ved at føre ham til Universitetets Forelæsninger og Disputationer. Om Resens Forhold i Rostock i denne Henseende er vi imidlertid kun sparsomt underrettet.

I en Tid som det 16de Aarhundrede, hvor Teologien indtog

1) Se nærmere herom S. 269. — 2) A 4 ff. — 3) Bogens Kolofon. — 4) Krabbe, Rostock S. 604. 705. Om Gemma Frisius se A D B VIII, 555—6. En Sammenligning mellem Resens Skrift og Gemma Frisius, *Arithmeticae practicae methodus facilis*. Antwerpen 1581, vil vise, at Resens Arbejde er en selvstændig Række Antegnelser til Gemma Frisius, i Sandhed Scholia, en forklarende og udfyldende Gennemgang af de arithmetiske Regler, oplyst ved et meget stort Antal Eksempler og Skemata. — 5) Bibl. Res. S. 345. Nr. 76 i 4°. — 6) ib. S. 344. Nr. 54 i 4°; S. 346. Nr. 86 i 4°. — 7) J. O. Andersen, Holger Rosenkrantz d. Lærde S. 17 ff.

en saa altbeherskende Førsteplads, var det ikke let tænkeligt, at man selv ved en Adelsmands Studier helt skulde forbigaa de teologiske Fag. Formodentlig har derfor Fr. Rosenkrantz allerede paa dette Tidspunkt søgt den Begynderundervisning, som blev givet af den nederste — den femte — teologiske Professor i Form af en Gennemgang af et Katekismeskript af Melanchton eller Chytræus¹.

Da det sikkert under alle Omstændigheder maa have haft en særlig Interesse for Resen at stifte Bekendtskab med den teologiske Lærevis, som var den herskende i Rostock, vil det være nødvendigt at kaste et Blik paa Forholdene i det teologiske Fakultet.

Allerede fra 1564, da Fakultetet fik nye Statuter², var DAVID CHYTRÆUS den førende Personlighed³. Hans Indflydelse i teologisk Henseende skyldes dels hans Forelæsninger og Skrifter, dels hans kirkepolitiske Virksomhed. Af hans teologiske Arbejder bør især nævnes hans »Catechesis«⁴ og hans »Regulæ vitæ«⁵, der i hans egen Levetid opnaaede at udkomme i henholdsvis 30 og 15 Oplag⁶, samt hans »Onomasticon theologicum«⁷, et Datidens Kirkeleksikon. Selv indrømmer Chytræus, at han i høj Grad har øst af Melanchtons Arbejder, »aurea illa Philippi scripta«⁸, og hans egne Skrifter viser baade formelt og reelt en Forfatter, der paa mønstergyldig Maade fortsætter den filippistiske Skoleteologi. Men hvor ægte Filippist Chytræus end i mange Henseender er, saa betyder dette dog ikke, at han var villig til at følge sin beundrede Lærer paa hans dogmatiske Afveje. For Chytræus var Luthers Skrifter altid det primære, Stenen, hvorpaa Melanchtons Tanker burde prøves⁹.

1) Krabbe, Rostock S. 595—6. Netop 1584 udgav Johs. Freder: Oratio de dignitate et præstantia doctrinæ cælestis, initio prælectionis catecheseos habita. Om Freder (1544—1604) se Etwas 1739. S. 23 f. 611 f. — 2) Krabbe, Rostock S. 592 f. — 3) ib. S. 632 f. — 4) Det kgl. Bibl. besidder en Udgave heraf, trykt i Witt. 1585. — 5) Kgl. Bibl. ejer foruden Udgaver fra 1555. 1559. 1582 og 1593 en Udgave Witt. 1585, der ved en Epistola dedicatoria af 1580, 12/4 er tilegnet Prins Christian (IV). Bogen er i høj Grad typisk for Melanchtonismens Forening af kristne og antikke Begreber. Baade Opbygning, Indhold og Eksempler vidner herom. — 6) Beiträge zur Geschichte der Stadt Rostock V, 100—101. — 7) Første Udg. udkom 1557. Kgl. Bibl. ejer desuden Udgaver fra 1560. 1564. 1578 (tilegnet Biskop Johs. Silldorph [Skjelderup] i Bergen). 1591. — 8) Epistolæ Chytræi p. 106 f. jvfr. ib. p. 227. 507. 746; og Orationes Chytræi p. 494 ff. — 9) Epistolæ p. 111—112.

Chytræus' Standpunkt kom fuldstændig til at præge hele det teologiske Fakultet i Rostock og betinger saaledes i betydelig Grad den Rolle, dette kom til at spille i Datidens kirkelige Kamp¹. Som Chytræus betragter ogsaa hans nære Venner og Disciple LUCAS BACMEISTER og SIMON PAULLI² Luthers og Melanchtons Skrifter, vel forstaaede og ikke fordrejede, som et sammenhængende Lærekompleks, der giver det klareste Udtryk for den evangeliske Sandhed³. Derfor gjorde Rostock bestemt Front ikke blot mod Flacianismen, men ogsaa mod hele den kryptokalviniske Retning, som førtes frem af en Kreds af Melanchtons Disciple i Wittenberg⁴.

For at værne Kirken mod disse og andre Misvisninger gik Chytræus og hans Kolleger med til Konkordieformlen, der fik symbolsk Gyldighed i Mecklenburg⁵. Chytræus deltog endog selv i Udarbejdelsen af denne Enighedsformel, men som den overordentlig fredelskende Natur han var, skete dette ikke af Forkærelseslyst, men udfra Ønsket om at skabe den kirkelige Fred og Enighed, som han — sin melanchtoniske Afstamning tro — ansaa for et af de højeste Livsgoder⁶. Chytræus blev da heller ikke nogensinde Tilhænger af en absolut Ubikvitetslære⁷ og opgav aldrig — som saa mange af Datidens Zeloter — Brodersindet overfor Calvinisterne⁸. Med det her skildrede Standpunkt som Baggrund er det forstaaeligt, at Rostock af Katolikkerne betegnedes som en satanisk Rede⁹, og at man satte alle de derværende fremragende Lærere paa Index¹⁰, men ogsaa, at Rostock overalt i det protestantiske Tyskland blev anset for Midtpunktet for gammeldags luthersk Ortodoksi, som et Arnested for en Retning,

1) Krabbe, Rostock S. 632 f. — 2) Om Simon Paulli (1534—1591), Professor i Rostock fra 1560, se L. Bacmeister, *Oratio de Simone Pavli, superintendente ecclesiae et professore Academiae Rostochiensis celeberrimo*. Rost. 1591; og *Etwas 1738 S. 273 f. 312 f. 337 f. 815 f.* — 3) Chytræi *Epistolæ* p. 146—7; jvfr. *ib.* p. 240—241. *Orationes* p. 476. — 4) Krabbe, Rostock S. 643 f. jvfr. S. 658. — 5) *ib.* S. 663. 664—5; jvfr. Krabbe, Chytræus S. 328 ff. — 6) *Epistolæ* p. 1006 f. 1190—91. — 7) *ib.* p. 1006 f. *Orationes* p. 485—487. I 1570 har Chytræus dog maaske kunnet gaa med til en ubikvitas absoluta, jvfr. Krabbe, Chytræus S. 264 ff. 330 f. 387. 393. — 8) Se især det smukke Brev af 1600, 4/4, fra Chytræus til den reformerte Teolog J. J. Grynæus i Thott Fol. 484. — 9) P. Cratæpoleus, *Catalogus academiærum*. 1593. p. 85. — 10) *Index Hispanicus*, udg. af Antonius a Sotomajor. Madrid 1667. (S. 253 D. Chytræus. S. 751 L. Bacmeister. S. 584 J. Caselius. S. 645 J. Posselius. S. 799 N. Chytræus). *Index librorum prohibitorum*. Romæ 1877. (S. 20 L. Bacmeister. S. 62 D. og N. Chytræus. S. 53 Caselius. S. 256 Posselius).

der i sin Iver for ren Lære og grundigt Bibelstudium ikke glemte den praktiske Fromhed over Skolestridighederne¹.

Hvad enten Resen har hørt teologiske Forelæsninger i Rostock eller ikke², saa kan han dog næppe have undgaaet at modtage et ret stærkt Indtryk af den ejendommelige teologiske Aand, som raadede dér, allermindst naar han havde fleraarigt Ophold i Lucas Bacmeisters Hjem. Vigtige Sider af den Teologi, som udvikledes af Chytræus og hans Fæller, Betoningen af Enheden i Luthers og Melanchtons Standpunkt og af Værdien af Bibelstudiet og den praktiske Fromhed, genfindes i Resens senere teologiske Helhedsopfattelse³. Med al Anerkendelse af de Aandsstrømninger, han ellers har været i Berøring med, kan dette tyde paa, at Ungdomsindtrykkene fra Rostock har hørt til de blivende i Resens Liv.

IV. At Resen og Rosenkrantz har hørt Forelæsninger under det filosofiske Fakultet i Rostock, foreligger der derimod uomtvistelige Vidnesbyrd om.

Ogsaa i dette Fakultet var den herskende Aandsretning den gennem CHYTRÆUS formidlede melanchtoniske Humanisme⁴, men Helhedspræget var rigere nuanceret end i det teologiske Fakultet, takket være den Række fremragende, indbyrdes stærkt forskellige Universitetslærere, som netop i disse Aar var knyttet til Universitetet som »Artister«, og som derved i høj Grad bidrog til at drage den lærde Verdens Øjne mod Rostock.

Tilknytningen til den konservative Humanisme viste sig fremfor alt i Fakultetets Stilling til det vigtigste af Datidens forberedende Fag, Dialektikken, idet man med Chytræus afgjort holdt fast ved den aristoteliske Filosofi i Melanchtons Bearbejdelse. Som den virkelig frisindede og ægte videnskabelige Aand Chytræus var, vilde han dog ikke helt afvise den filosofiske Oppositionsretning Ramismen, men som det nødvendige Læregrundlag

1) Krabbe, Rostock S. 677. Meget smukt har Chytræus udtalt sig om sine ledende teologiske Synspunkter i et Brev fra 1575 til Universitetet i Wittenberg (Epistolæ p. 240—241) og i en Tale: *Oratio de studio theologiæ exercitiis veræ pietatis et virtutis potius quam contentionibus et rixis disputationum colendo* (Orationes p. 472 ff.). Jvfr. ogsaa hans *Oratio de studio theologiæ recte inchoando* (ib. p. 650 ff.). — 2) I sin *Parva Rhetorica* 1606 anbefaler Resen Chytræi *Regulæ vitæ* »quo libello juniores uti possunt commodissime«. — 3) Jvfr. S. 366. — 4) Krabbe, Rostock S. 713 ff.

blev han staaende ved den aristoteliske Filosofi, han i sin Ungdom havde overtaget gennem Melanchton. Flere Breve fra Chytræus viser klart nok hans Standpunkt¹. Det er derfor med Urette, at baade Ramus² og hans senere Beundrere³ har regnet Chytræus for en virkelig Tilhænger af Ramismen. Fra anden Side i Fakultetet blev Ramismen stærkt angrebet⁴, medens Aristoteles fandt en skarpsindig Fortolker i den yngre MATTHIAS FLACIUS († 1593)⁵.

Blandt det filosofiske Fakultets Lærere var NATHAN CHYTRÆUS (f. 1543)⁶, David Chytræus' Broder, vel ikke den mest berømte, men en højst karakterfuld Personlighed. Han havde i sin Ungdom færdedes paa aarelange Studierejser, som han tildels har beskrevet i forskellige Digtsamlinger⁷, han besad et grundigt Kendskab til den latinske Litteratur og var selv ikke nogen uheldig latinsk Digter. Typisk for hans poetiske Virksomhed er især hans »*Poemata*«, der var udkommet 1579 med Tilegnelse til Frederik II⁸. Baade her og andetsteds fandt han ofte Lejlighed til at besyngne danske Forhold og Personligheder, f. Eks. Niels Kaas⁹.

Nathan Chytræus' teologiske Sympatier gik i kalvinsk Retning, og da han var et for selvstændigt og muligvis ogsaa for uroligt Hovede til at kunne bøje sig for de herskende Anskuelser, blev han tilsidst — 1593 — fordrevet fra Rostock¹⁰. Et kærnefuldt lille Forsvarsskrift, han har efterladt, om de Punkter, Striden især drejede sig om, Nadveren, Kristi menneskelige Naturs

1) Chytræi Epistolæ p. 929. — 2) P. Ramus, Defensio pro Aristotele. Paris 1571. p. 119. At Ramus kunde føres til denne Antagelse, kan dog forklares ud fra Chytræus' meget smigrende Brev til ham fra 1570 (Chytræi Epistolæ p. 547—8). — 3) Ch. Waddington, Ramus. Paris 1855. S. 393. — 4) Jvfr. S. 78. Chytræi Epistolæ p. 824 f. 929. — 5) Krabbe, Rostock S. 732—734. Etwas 1739. S. 828. J. Oskar Andersen, Holger Rosenkrantz S. 21. — 6) Etwas 1739. S. 337 f. 371 f. 474 f. jvfr. 209 f. 248 f. 279 f. 377 f. 1740. S. 703 f. Krabbe, Rostock S. 727 f. Krabbe, D. Chytræus S. 261 f. — 7) Saaledes Hodoeporicon. Rost. 1568. Hodoeporica sive Itineraria. Frankf. 1575 (Heri er p. 165 og p. 207 ff. optaget poetiske Rejsebeskrivelser af to danske Mænd Hans Frandsen og Anders Lemvig). Variorum in Europa itinerum deliciae. Ed. 3. 1606, tilegnet Christian IV. — 8) Poematum Nathanis Chytræi præter sacra omnium libri XVII. Rost. 1579. — 9) Poemata p. 210. N. Chytræus' Fortolkning af Jo. Casæ Galateus seu de morum honestate et elegantia. Frankf. 1637, bærer en Tilegnelse af 1577, 13/9 til Niels Kaas, der prises som »idea et exemplum« paa det, der skildres i den paagældende Bog. — 10) Krabbe, D. Chytræus S. 418 ff. I et Brev af 1594, 7/3 fra Bremen skriver Nathan Chytræus, at »furæ Flacianorum« har fordrevet ham fra Rostock (Thott Fol. 484).

Allestedsnærværelse og Exorcismen, vidner paa en ejendommelig Maade om, at der stod en Mand bag Ordene¹. Som Universitetslærer i de humanistiske Fag var Nathan Chytræus højt anset, og i Melanchtons Aand fastholdt han bestemt det gamle Krav: *abeant studia in mores*²!

At Resen i hvert Tilfælde har kendt Skrifter af Nathan Chytræus, fremgaar deraf, at han i sin »Parva Rhetorica« henviser til hans Arbejder³.

En nær Ven af Nathan Chytræus⁴ og en med ham beslægtet Aand, omend af større Vingefang, var Fakultetets berømteste Medlem, JOHANNES CASELIUS (1533—1613)⁵.

I de Aar, Resen besøgte Rostock, stod han vel endnu ikke i sin Berømmelses fulde Glans som efter 1589, da han var blevet Professor i Helmstedt, men hans Anseelse var dog allerede saa stor, at han næsten overskyggede David Chytræus. Med forskellige Afbrydelser havde Caselius siden 1560 virket i Rostock som Lærer i Filosofi og Rhetorik. Hans Interesser var ogsaa udpræget humanistiske. Man har kaldt Caselius den sidste blandt de store Humanister i Tyskland⁶ og med Rette: ikke blot besad han en ualmindelig grundig Lærdom i de klassiske Fag og forstod selv med største Færdighed at udtrykke sig paa rent ciceroniansk Latin, men han var tillige en utrættelig Forkæmper for det gamle humanistiske Dannelsesideal. Ofte har han udtalt sig herom, klarest maaske i et Skrift fra 1579 »*De ludo litterario*«⁷. Den Betydning, der tilkommer Caselius som den gode Smags Værner og som Vogter af de antikke Kulturværdier i en Tid, der var ved at tage Skallen for Kærnen, kan næppe sættes for højt.

Hans ypperlige Undervisning drog en stadig voksende Strøm af Studenter til Rostock, og ved sine overordentlig talrige Skrif-

1) Christliche vnd richtige Glaubens bekendnus Nathanis Chytræj. s. l. 1592. (Ekspl. i U B, Rostock). — 2) Saaledes i en Tale, holdt under Resens Ophold i Rostock: *Oratio de officiis adolescentiæ litteratæ* . . . Rost. 1586; jvfr. ib. D 5. — 3) *Parva Rhetorica* F 5. — 4) Ikke faa venskabelige Breve fra N. Chytræus til Caselius c. 1590—1597 findes i Kgl. Bibl., Bøllingske Brevsaml., Udenlandsk Afdel. — 5) *Etwas* 1738. S. 380 f. 1739. S. 123 f. 151 f. 380 f. 644 f. 1740. S. 701 f. Krabbe, Rostock S. 720 ff. E. L. T. Henke, *Georg Callixtus I* (1853), 48 f. — 6) H. Kämmel i A D B IV, 40. — 7) Skriftet tjener ogsaa til Forsvar for den Lærevise, som i de humanistiske Fag var fælles for hele Universitetet i Rostock (jvfr. ib. S. 195—6). Typisk for Caselius' humanistiske Standpunkt er ogsaa et smukt Brev fra 1594 fra ham til den danske Prins Ulrik (*Epistolæ J. Caselii*. 1623. p. 290—334).

ter¹ og ved sin Brevveksling², der synes at have været endnu mere vidtstrakt end Chytræus', forstod han altid at gøre sig til Midtpunktet for de humanistisk interesserede Kredse i Tyskland. Næsten alle hans Biografer er dog enige om³, at mere end ved sin Indsats paa enkelte Omraader har Caselius virket i Kraft af sin ædle, gennemkultiverede Personlighed. Selvom man med Rette kan pege paa en Begrænsning hos ham i hans manglende Forstaaelse for visse Sider af det samtidige Aandsliv⁴, saa vil ingen kunne nægte, at man i Johannes Caselius møder en fribaaren, harmonisk Aand, der i en ualmindelig Grad var præget af Humanismens bedste Sider.

I teologisk Henseende var Caselius Melanchtonianer til det yderste. Tidlig lærte han at nære Afsky for turbæ ecclesiasticæ⁵, og for at dæmme op mod det frembrydende Barbari indlod han sig endog i Forhandlinger med den kryptokalvinske Peucer i Wittenberg⁶. Under sin Professortid i Helmstedt skulde han komme til at gøre bitre Erfaringer om den haandfaste Dogmatisme, som var i Frembrud⁷.

Som Filosof var Caselius en endnu mere konservativ Forkæmper for Aristoteles end Chytræus og stod derfor skarpt afvisende overfor Ramismen⁸.

1) Det kgl. Bibliotek besidder et smukt Udvalg heraf i et Samlingsbind, indeholdende 78 Skrifter af Caselius (Kat. 80 II—34). Ikke faa af Skrifterne er forsynede med egenhændige Tilskrifter fra Caselius. — 2) Breve fra Caselius er trykt i Joann. Caselii Epistolarum centuria una ad viros principes. Helmstedt 1619. Volumen alterum epistolarum Joannis Caselii ad viros nobiles. ib. 1623. Joan. Caselii Epistolæ bonæ frugis plenæ . . . ed. Henr. Vegetius. Hamburg 1641. Opus epistolicum exhibens Joannis Caselii epistolas ad principes, nobiles . . . ed. Justus a Dransfeld. Frankf. 1687. Som en Ledetraad i de ældre Samlinger tjener den soranske Professor Henrik Ernsts Viri nobilissimi Joannis Caselii librorum in certas classes distributio. Hamburg 1651, og Polycarp Lyser, De epistolis Joannis Caselii editis, ineditis atqve edendis i Apparatus literarius . . . societatis colligentium. Coll. I. Witt. 1717. 36 Briefe des Philologen Johannes Caselius, geschrieben zu Rostock im April und Mai 1589. Herausg. v. Johs. Clausen (Jahresbericht des königlichen Christianeums in Altona 1900). I Danmark findes der meget righoldige Samlinger af Breve fra Caselius, dels til den reformerte Teolog J. J. Grynæus (Thott Fol. 484), dels i fire svære Kapsler i Gl. kgl. Saml. 4°. 2127 (Afskr. fra det 18de Aarh.). Desuden i Ny kgl. S. 4°. 613. — 3) Se især Fr. Koldewey, Geschichte der klassischen Philologie auf der Universität Helmstedt. Braunschweig 1895. S. 38—54. — 4) Jvfr. en mere end kølig Karakteristik af Caselius ved J. Oskar Andersen i Kirkeleksikon for Norden I, 483. — 5) Brev til D. Chytræus i Caselii Epistolæ. 1687. p. 725—7. — 6) ib. p. 732—734. 36 Briefe S. 9. — 7) A D B IV, 42. — 8) J. Caselius, De ludo literario. 1579. p. 189 ff. 194 ff. 36 Briefe S. 10.

Caselius var ikke blot stærkt begejstret for Studierne, men nærrede ogsaa en ikke mindre varm Kærlighed til de studerende. Allerede i Rostock var hans Hjem — som senere ogsaa i Helmstedt — et aandeligt Brændpunkt af høj Rang¹. Som saa mange andre Rostockere var han ogsaa levende interesseret i danske Forhold². Der var i sin Tid Tale om at gøre ham til Hovmester for Christian IV³; Frederik II har han ofte prist i høje Toner som en ægte Videnskabernes Beskytter⁴, og med en lignende Beundring saa han op til Niels Kaas, til hvem han har rettet flere Breve og Dedikationer⁵.

At Rosenkrantz — og saaledes ogsaa Resen — under deres Studieophold har været i Forbindelse med dette Universitetets store lumen, maa anses for overvejende sandsynligt, ikke mindst da man ved, at Caselius' Forelæsninger især søgtes af de fremmede Adelsmænd⁶, og at han nærrede en særlig varm Interesse for de unge adelige, som kom fra Danmark⁷. I en tilfældig Bemærkning mange Aar senere siger Resen tilmed, at »doctissimus Johannes Caselius« i svundne Dage (olim) havde meddelt ham et Brev fra Gregor den Store i sin »Phalereus«⁸. Denne »*Phalereus sive de elocutione liber*« er en meget omfattende Lærebog i Rhetorikken, som netop udkom under Resens Ophold i Rostock i 1585, forsynet med en smuk Tilegnelse til Niels Kaas. Naar Forfatteren heri taler om, at han plejer at hjælpe de unge danske Adelsmænd til Rette med deres Bestræbelser »for at forædle deres Aand og Tale«, saa ligger det nær at tænke sig, at Rosenkrantz (og Resen) har været i deres Tal.

Det kan endelig ogsaa bemærkes, at i et Eksempplar, som Det kgl. Bibliotek besidder af Caselius' Udgave af Xenophons Erindringer om Sokrates, og som ligeledes udkom i Rostock 1585, er den græske Tekst forsynet med talrige latinske Bemærkninger, til Dels indskudt mellem Linjerne, som alle er skrevet med en Haand, der utvivlsomt er Resens⁹.

1) Krabbe, Rostock S. 722. — 2) Caselii Epistolæ. 1623. p. 36 (til Tycho Brahe). p. 290 f. 341—352. 36 Briefe S. 6—7. — 3) Brev fra Caselius af 1584, 5/2, til H. Belov (Afskr. i Ny kgl. S. 4°. 613). — 4) J. Caselius, Friderico II regi Dania ad regni senatores *ἐπιτάμιος*. Rost. 1588. (især G 4). Ad serenissimum principem Christianum IV, designatum regem Dania *παράμυθητικός*. Rost. 1588. Epistolæ. 1619. p. 195—206. Ep. 1687. p. 428. — 5) Epistolæ. 1623. p. 9—10. Ep. 1687. p. 360—364. Ded. i Phalereus. 1585 (se ovenfor.) — 6) Krabbe, Rostock S. 723. — 7) Jvfr. Udtalelser i den ovenfor citerede Phalereus. — 8) Parva Rhetorica M 7 v. — 9) Xenophontis de dictis et factis memorabilibus Socratis libri quatuor. Ed. Johs. Caselii. Rostochii 1585.

Et endnu vissere Vidnesbyrd om, at Resen og Rosenkrantz har drevet Studier ved det filosofiske Fakultet i Rostock, foreligger i deres Forhold til Fakultetets tredje betydelige Lærer, JOHANNES POSSELIUS (1528—1591), der fra 1554 virkede som Professor i Græsk¹.

Et Portræt, der er bevaret af Posselius², viser os en Mand med et ualmindelig særpræget Ansigt. De magre Træk, der ligesom forlænges af det spidse, tvedelte Hageskæg, og som beherskes af en skarptskaaet Ørnenæse og et Par hvasse Øjne, vidner om en ejendommelig Forening af Kløgt og Viljeskraft. Til dette Udtryk svarer ogsaa det Billede, man kan danne sig af hans Personlighed.

Ældre og nyere Forfattere har været enige i at henregne Posselius til sin Tids mest fremragende Kendere af det græske Sprog³, og han faar det Lov, at han udbredte Kendskabet til Græsk til hele Tyskland og Norden⁴.

De ikke faa Skrifter, som Posselius har efterladt, viser ham som en lidenskabelig Elsker af græsk Sprog og græsk Kultur. Gang paa Gang har han slaaet til Lyd for Betydningen af Kendskab hertil. Den, der nu om Dage ikke kan Græsk, kan ikke regnes til de lærdes Lav, siger han et Sted⁵; thi den græske Kultur er Grundlaget for alle de øvrige Videnskaber, og det græske Sprog er det lærdeste og skønneste af alle, Kilden og Vejen til al anden Viden. Hvor naturligt var det ikke, at da man i Middelalderen forsømte Studiet heraf, sank alt hen i barbarisk Uvidenhed! Først efter Konstantinopels Fald kom Studiet af Græsk igen til Ære, men — tilføjer Posselius — medens Grækenland faldt i Tyrkernes Vold, og Sporene af den gamle Kultur udslettedes, maa man nu søge til Tyskland som det rette Musernes Sæde.

Samtiden tillagde med ikke ringe Overdrivelse Posselius Hædersnavnet »den tyske Homer«⁶, men vist er det, at han med stor Lethed udtrykte sig i græske Vers. Hans Emnevalg synes dog ofte mærkeligt. Ikke blot skrev han nemlig græske Mindedigte

1) Etwas 1738. S. 218 f. 221 f. 830 f. 1740. S. 637—40. Johs. Møller, *Cimbria literata* II, 661—665. Et Brev fra Posselius til Frederik II (af 1578, 21/4) er trykt hos A. Schumacher, *Gelehrter Männer Briefe* III, 300—301. — 2) E. J. Westphalen, *Monumenta inedita* III, til S. 1204. — 3) A D B XXVI, 460—461. — 4) Møller, *Cimbria literata* II, 661. — 5) *Calligraphia oratoria*. 1590. S. 3 f. jvfr. ogsaa Fortalen til *Σύνταξις* Græca. 1594 og Johs. Posselius, *Orationes octo*. Frankf. 1589. p. 120 f. 135 f. 145 f. — 6) *Petri Bambanii Posselius redivivus*. Rost. 1608. D 3.

over sine afdøde Venner¹, men han forfattede ogsaa paa Græsk en metrisk Gengivelse af Søn- og Helligdagens Evangelier og Epistler², ja endog en Oversættelse af Luthers Katekisme paa græske Vers³.

Størst Betydning fik Posselius som Lærer. Han holdt flittigt Forelæsninger — især til Bedste for de yngre — over de forskellige græske Forfattere, navnlig dog Tragikerne og Homer⁴. Til videre Øvelse i Sproget udgav han desuden en Syntaks⁵, som blev anvendt ogsaa i Danmark⁶, et latinsk-græsk Leksikon⁷ og en Samling af de vigtigste græske Udtryk og Sætninger til daglig Brug⁸, ordnede som i en moderne Parlør.

Et interessant Minde om Resens og Rosenkrantz' personlige Forhold til denne Mand er bevaret i et Skrift, som han 1586 udgav under Titel »*Apophtegmata ex Plutarcho et aliis scriptoribus selecta inque locos communes redacta Græce et Latine*«. Af Originaludgaven synes nu kun at foreligge eet — noget defekt — Eksempplar i Universitetsbiblioteket i Rostock. — Bogen selv er en Samling af Citater af græske Forfattere med vedføjede latinske Oversættelser, ordnede efter Indholdet i Realrubrikker som f. Eks. Venskab, Lærdom, Bøn, Dyd o. l. Med sine hundreder af »Tankeprog« maa dette Skrift have været en sand Guldgrube for de mange mindre opfindsomme Hjerner, som i denne Tidsalder atter og atter skulde indskrive aandrige Fyndprog i deres Venners Stambøger. Bogen synes da ogsaa at have gjort Lykke, da den kom i flere Oplag⁹.

1) *Epitaphia clarorum et piorum aliquot hominum . . . Græce scripta*. Rost. 1565, tilegnet den danske Rigsraad, Lic. jur. Caspar Paslich. — 2) *Evangelia et epistolæ, quæ diebus dominicis et festis sanctorum in ecclesia usitato more proponi solent, Græcis versibus reddita et postremo recognita*. Francof. 1583 (den ældste Udgave i Det kgl. Bibl. og i U B, Rostock); ved en Fortale af pridie Paschæ 1578 tilegnet Frederik II af Danmark. — 3) Den omtales som udkommet 1589 (Etwas 1738. S. 253—254). Selv Møller (*Cimbria literata* II, 664) har ikke set dette Skrift, som jeg forgæves har eftersøgt i Danmark og Tyskland. Et lignende Skrift er Posselius, *Regulæ vitæ versibus Græcis illustratæ et recognitæ*. Rost. 1582. (Ekspl. Preuss. Staatsbibl., Berlin). — 4) Krabbe, Rostock S. 546—547. — 5) *Σύνταξις Græca utilissimis exemplis illustrata*. Kgl. Bibl. besidder Udgaver fra 1594 og 1602, U B i Rostock allerede fra 1565 og 1569. — 6) Sorø I, 586. — 7) *Calligraphia oratoria lingvæ Græcæ*. Kgl. Bibl. Udgaver 1590. 1605. 1609. 1626. U B, Rostock 1585. — 8) *Familiarum colloqviorum libellus Græce et Latine*. Kgl. Bibl. en Udg. Witt. 1614, U B, Rostock en Udg. Witt. 1587. — 9) Kgl. Bibl. ejer en Udg. Frankfurt 1595; Preuss. Staatsbibl., Berlin, desuden en Udg. Witt. 1595.

Originaludgaven har imidlertid en særlig Interesse derved, at den bærer en længere Tilegnelse til Fr. Rosenkrantz, dateret Rostock d. 10de August 1586, d. v. s. et Par Maaneder efter at han havde forladt Byen. Posselius omtaler her Rosenkrantz i højst smigrende Udtryk, og selvom man maa opfatte en Del heraf som en ikke ualmindelig *captatio benevolentiae*, saa stemmer det dog meget godt med andre Kilder, naar Posselius fremhæver Rosenkrantz' straalende Begavelse, gode Opførsel og ualmindelige Lyst til at lære. Ofte havde Posselius haft Lejlighed til at erfare dette, fordi Rosenkrantz dels flittigt og stadigt havde været Tilhører ved hans egne Forelæsninger, dels havde fulgt den Del af de øvrige Professorers Undervisning, der passede for hans Alderstrin. Aldrig havde Fr. Rosenkrantz — som saa mange af hans Stand — ment, at den rette adelige Hæder bestod i Forfædrenes ansete Slægt og Rigdom og forøvrigt i et pralende, vildt Liv, men han havde altid stræbt efter den sande Fortjeneste til Kirkens og Fædrelandets Gavn! Der var da al Grund til at tro, at han i Lærdom og Dygtighed, i Kløgt og tapre Gerninger vilde blive en værdig Efterfølger af sin Farfader, Fader og Farbroder, den berømte Jørgen Rosenkrantz. Derfor havde ogsaa Moderen, Fru Karen gjort klogt i at sørge vel for hans Uddannelse, og hun havde handlet forstandigt ved at betro Opsynet med hans Liv og Studier til »den beskedne og lærde unge Mand Johannes Pauli Resenius«, ganske som Peleus betroede Achilles til Keiron paa Grund af hans usædvanlige Retskaffenhed og Kyndighed.

Om Resen har været i Forbindelse med andre af de mindre bekendte Professorer, maa staa hen, men i endnu højere Grad end i teologisk Henseende synes han paa det humanistiske Omraade at staa i Gæld til Rostock. Allerede i Ribe, i Viborg og i København havde Resen vel været under Paavirkning af den samme Aand, men han havde næppe nogetsteds før set den melanchotoniske Humanisme brænde med saa ren og klar en Lue som her.

V. Universitetsmatriklen for Rostock udviser, at der i de Aar, Resen opholdt sig her, blev immatrikuleret et ikke helt ringe Antal danske og norske Studenter¹. Det skulde være underligt, om der ikke blandt disse har været gamle Kendinge — flere af Studenterne var endog fra Ribe og Viborg. Vi mangler dog nu sikre Efterretninger om, hvilke af disse Landsmænd Resen har

1) Die Matrikel, herausg. v. Hofmeister, II, 213 ff.

truffet sammen med. Det er at formode, at han allerede nu har mødt den Mag. HERMAN LIPPER, som han siden var sammen med i Wittenberg, og som var meget yndet af Caselius¹. Det er ogsaa sandsynligt, at han har været i Forbindelse med JACOB FABRICIUS, der blev indskrevet i samme Maaned som Resen². Fabricius døde 1640 som Generalsuperintendent i Slesvig og var i sin strenge lutherske Rettroenhed, i sit Forsvar for Exorcismen og i sin Kamp mod Kryptokalvinismen paa slesvigsk Grund et værdigt Sidestykke til Resen³.

Om hans Forhold til Resen i Rostock er intet opbevaret, men det synes, som om han i en senere Periode har fulgt Resen med Interesse⁴. — En Mand af en noget anden Støbning var ANDERS MIKKELSEN KOLDING, som Resen siden skulde komme til at promovere til Magister⁵. —

D. 30te Maj 1586 rejste Resen og Rosenkrantz tilbage fra Rostock⁶ til Danmark, hvor de i det følgende Halvaar opholdt sig for — som det hedder — at hilse paa Forældre og Venner⁷. Fru Karen Gyldenstjerne stod nu i sin fulde Glans. Hun var netop 1585 blevet færdig med Opførelsen af Herregaarden »Rosen-vold«, som var bestemt for Fr. Rosenkrantz⁸, og var antagelig i fuld Gang med »Boller«, der skulde tilhøre den anden Søn, Otto Christoffer⁹.

Da Efteraaret kom, begyndte Rejselivet imidlertid igen. D. 11te November¹⁰ drog de atter bort fra Danmark. Rejsen gjaldt nu Reformatoreernes berømte By, som skulde blive deres Hjemsted for et længere Tidsrum.

---

1) Jvfr. S. 95. Johs. Caselius, 36 Briefe S. 6—7. — 2) Sept. 1585 blev han Magister i Rostock. Die Matrikel der Univ. Rostock II, 217. — 3) Moller, Cimbria literata I, 163—165. Autobiografi i J. M. Krafft, Jubel-Gedächtnis. Hamburg 1723. S. 416—30; jvfr. 366 f. I hans egenhændige Levnedsoptegnelser (Thott 4°. 1928 b) er Opholdet i Rostock desværre behandlet meget kortfattet. En Del Breve fra ham findes i Gl. kgl. Saml. Fol. 1104. — 4) H S IV, 64. — 5) Jvfr. S. 303. — 6) Ligpr. — 7) Progr. fun. — 8) F. Richardt og T. A. Becker, Prospecter af danske Herregaarde I, Nr. 12. — 9) ib. II, Nr. 12. — 10) Ligpr. Progr. fun. — Peder Hegelund noterer under 14—15 Novbr. 1586, at Fr. og Otto Christopher Rosenkrantz fik Afsked af kgl. Maj. og drog til Tyskland. (Heg. Cal.)

KAPITEL III

Wittenberg.

I. I Aaret 1502 var Universitetet i Wittenberg blevet stiftet¹, og allerede 1505 træffer man danske studerende her. Da Reformationens røre dernæst for Alvor begyndte, søgte Studenter fra Norden i en stadig voksende Strøm mod den By, hvorfra en saa mægtig Bevægelse udgik, og et meget stort Antal af de Mænd, der siden kom til at medvirke ved Reformationens Gennemførelse i deres Hjemland, blev for Livet præget af at have været Luthers og Melanchtons Disciple².

Den Afhængighed af den sachsiske Kirke, hvori den danske i næsten to Menneskealdre efter Reformationen befandt sig, i Forbindelse med det nære personlige Forhold, der bestod mellem de danske Konger og Reformatorerne³, bidrog naturligvis yderligere til, at Wittenberg ogsaa for de følgende Aartier maatte øve en særlig Tiltrækning paa danske Studenter. Skønt Universitetet efter Reformatorernes Død mistede meget af den Glans, som tidligere havde omstraalet det, saa vedblev man dog stadig — i hvert Tilfælde i Danmark — at betragte et Ophold ved »Leucorea« — som Universitetets europæiske Navn lød — som et meget vigtigt Led i en Adelsmands og i en Teologs videre Uddannelse. Det var derfor maaske nok saa meget Efterklangen fra en svunden Storhedstid som det daværende Universitets egen Anseelse, der 1586 drog Rosenkrantz og Resen til den By, der for Samtidens Lutheranere stod som et nordisk Medina⁴.

1) Kejser Maximilians Privilegium af 1502, 6/7 er aftrykt hos Fr. Israël, *Das Wittenberger Universitätsarchiv, seine Geschichte und seine Bestände* (Forschungen zur Thüringisch-Sächsischen Geschichte IV, 1913), S. 96 ff. — Om Universitetets Historie se Gottfridus Svevus, *Academia Wittebergensis*. Witt. [1655]. (Uddrag heraf i K S 2 R. IV, 73 ff); J. C. A. Grohmann, *Annalen der Universität zu Wittenberg*. I—III. Meissen 1801—1802; Walter Friedensburg, *Geschichte der Universität Wittenberg*. Halle 1917. — 2) Om de Danske Studeringer i Wittenberg se K S 2 R. I, 455 ff; IV, 70 f; 4 R. III, 814 ff. — 3) *Gelehrter Männer Briefe*, herausg. v. A. Schumacher, II, 1 ff. 255 f. Aarsberetninger fra Det kgl. Geheimearchiv I, 215—296. — 4) Betragtningen af Wittenberg som Reformatorernes By genfindes hos flere samtidige Forfattere, saaledes hos P. Lindebergius, *Hodoeporicon*. 1586. A 4, der smukt siger om Luther og Melanchton: *quos nec tempus edax rerum cariesqve senilis / Nec livor poterit, nec tollere tarda vetustas*; og hos Cratepoleus, *Catalogus academiaram*. 1593. p. 97—8.

I Modsætning til den rolige og harmoniske Udvikling, som havde fundet Sted i Rostock, helt igennem præget af Chytræus' støtte Personlighed, havde det aandelige Liv i Wittenberg udviklet sig under heftige Brydninger. Wittenberg havde vel oprindelig vundet sit Ry som Udgangspunkt for Luthers Virksomhed, men reelt blev det dog her som andre Steder MELANCHTON, der kom til at øve den afgørende Indflydelse paa Universitetslivet baade i humanistisk og i teologisk Henseende. Som Docent i praktisk talt fem forskellige Fag havde han været Universitetets bærende Kraft¹ og det til Trods for, at han dog selv maatte opleve, at hans stærkere og stærkere Hældning mod Kalvinismen gav Stødet til, at det strengere lutherske Parti skilte sig ud og drog til Jena.

Efter sin Død 1560 blev Melancton i Wittenberg æret næsten som en Gud, og hans gamle Universitet vedblev at være Hjemstedet ikke blot for den filippistiske Skoleteologi, men ogsaa for den Retning, der særlig i Nådverlæren nærmede sig den kalviniske Teologi². Som Fører i begge Henseender optraadte hans nære Discipel og Svigersøn CASPAR PEUCER, en alsidig og højt begavet Videnskabsmand³. En Række Aar fortsattes Udviklingen fredeligt i dette Spor, indtil Kurfyrsten i Kursachsen AUGUST II fra 1572⁴ begyndte at fjerne sig fra Kalvinismen, som han oprindelig havde staaet nær. Som Følge heraf kom det 1573 til et voldsomt Opgør: Kansleren Craco, Peucer og en Del af de teologiske Professorer kastedes i Fængsel og blev siden tvunget til at underskrive en Bekendelse om den lutherske Nådverlære. De undgik dog ikke derved at blive afsat, medens andre af deres Kolleger frivilligt opgav deres Embeder. Der forestod nu en gennemgribende Udrensning af Kryptokalvinismen i Sachsen. Ny — ivrigt lutherske — Professorer, de saakaldte »Straffeteologer«, traadte i de gamles Sted, Kirkevisitationer sattes i Gang over hele Riget, og d. 1ste Januar 1580 udkom der en omfattende Forordning, hvorved Kirke- og Universitetsvæsenet nyordnedes⁵. Professorer og Docenter blev sat under et skrappt Tilsyn, og Universitetsforfatningen ændredes. En Kansler — altid en af de teologiske Professorer — skulde i Forening med et akademisk Raad styre Universitetet, men under stadig Kontrol af permanente kurfyrstelige Kommisærer. Endelig skulde Konkordieformlen overalt anvendes som

1) Friedensburg, anf. Skrift S. 290 f. — 2) ib. S. 294 f. — 3) ib. S. 274. 290. — 4) ib. S. 296 ff. — 5) Codex Augusteus, ed. J. C. Lünig, I (Lpz. 1724), 715 ff.

Prøvesten for luthersk Ortodoksi. Da ikke mindre end fem Professorer nægtede at underskrive denne, blev de alle afsat i Januar 1581¹.

Den ortodokse Reaktion havde saaledes fuldstændigt sejret, da August II pludselig døde d. 11te Februar 1586, hvad der gav Anledning til en ny, ikke mindre stærk Omvæltning. Den nye Hersker — CHRISTIAN I — var nemlig ligesom sin meget formaerende Kansler NICOLAUS KRELL venligsindet overfor Kalvinismen. Foreløbig ophævedes derfor Konkordieformlen, og Præster og Professorer forpligtedes igen blot paa Augsburgerkonfessionen som tilstrækkelig Lærenorm. Imidlertid forberedtes videre Skridt til en Tilbageførelse af Tingenes Orden fra før 1580².

Da Resen i Slutningen af Aaret 1586 kom til Wittenberg, maa han have modtaget Indtrykket af, at Universitetet befandt sig i en ejendommelig Mellemtilstand. Det gamle var endnu ikke helt ophævet, og det ny havde ikke vundet endelig Form og Fasthed. Den Tid, han tilbragte der, var dog lang nok til, at han fuldt ud skulde opleve Følgerne af det nye Styre. Ikke faa af Professorerne fra August II's Tid forsvandt i disse Aar enten ved at blive afskedigede eller ved frivilligt at drage bort til andre Universiteter, deriblandt den fremragende ortodokse Teolog POLYCARP LYSER, der 1587 gik til Braunschweig³; nye filippistiske Lærere traadte i deres Sted, og endelig — d. 24de August 1588 — udstedtes den nye Universitetsordning, der ophævede de fleste af Bestemmelserne fra 1580⁴. Styrelsen af Universitetet blev igen væsentlig lagt i Hænderne paa Rektor og Dekanerne, Konkordieformlen afskaffedes fuldstændigt, al teologisk Polemik fra Prædikestolen blev forbudt, og det blev kraftigt indskærpet, at man til Grund for de teologiske Forelæsninger især skulde lægge Melanctons Skrifter, navnlig hans »Loci«, som jo selv Luther havde erkendt for et fortræffeligt og i den teologiske Litteratur enestaaende Værk⁵.

Denne filippistiske Reaktion blev saaledes ført ligesaa fuldstændigt frem til Sejr som den lutherske Modbevægelse, den afløste. At den imidlertid selv ikke var andet end et Gennemgangsled til en fornyet »Udrensning« i ortodoks Aand, som ikke skulde

1) Friedensburg, anf. Skr. S. 315—316. — 2) ib. S. 321 ff. — 3) ib. S. 322. Liber decanorum facultatis theologicæ academiæ Vitebergensis, ed. C. E. Foerstemann, Lpz. 1838. p. 64. — 4) Liber decanorum p. 161 ff. — 5) ib. p. 165; jvfr. p. 174.

lade vente ret mange Aar paa sig, stod dengang næppe nogen klart.

II. Fr. Rosenkrantz og Resen blev indskrevet i Matriklen i Wittenberg d. 8de December 1586, medens Teologen Dr. Andreas Jodocus var Rektor¹. Desværre er der ikke bevaret Efterretninger om de Forelæsninger, de her kan have hørt, men gennem Resens Philotheca er man til Gengæld fyldigt underrettet om den store Kreds af wittenbergske Universitetslærere, de har været i personlig Forbindelse med.

At Flertallet af de Mindeord, som disse har efterladt sig i Stambogen, er daterede i Dagene omkring d. 22de Februar 1589, Dagen for Resens Afrejse fra Wittenberg, tyder paa, at de maa opfattes som Afskedshilsner til en bortdragende Ven og lader formode, at hans Forhold til disse Mænd har haft Karakteren af mere end et flygtigt Bekendtskab.

M. H. t. Lærerkrafter kunde Wittenberg som Helhed næppe taale Sammenligning med Rostock. Til Dels paa Grund af de urolige Tidsforhold synes især det teologiske Fakultet at have været præget af en mat Stemning, der ikke blev bedre ved Lysers Bortdragen 1587 og Johannes Matthæus' Død 1588². Den betydeligste blandt de tilbageværende var utvivlsomt GEORG MYLIUS (1548—1607), der tillige var Universitetets Kansler og Præst ved Slotskirken³. Et af Tidens bedste Hoveder har i høje Toner berømmet ham, bl. a. for glimrende Forretningsdygtighed, levende aandelig Interesse og ildfuld Veltalenhed⁴, og faktisk kom han siden til at indtage en saa fremskudt Plads i den lutherske Kirke i Sachsen, at man har betegnet ham som en kirkelig Atlas⁵. — Samme Retning som Mylius tilhørte ogsaa den anden teologiske Professor, der var tilbage fra August II's Tid, ANDREAS JODOCUS († 1599), men han beskrives som ganske ubetydelig⁶. En ægte Repræsentant for Filippismen var derimod DAVID VOIT (1529—1589), der havde hørt til Melanchtons nær-

1) Album Academiae Vitebergensis II (Halis 1894), 344. — 2) Liber decanorum, ed. Foerstemann p. 64. — 3) A D B XXIII, 142—3. R E³ VIII, 217. Et meget langt Æredigt fra 1603 til Mylius findes i Caspar Bartholin, Epigrammata extemporanea. Hafn. 1621. — 4) Jordani Bruni Opera, ed. F. Fiorentino, I, Pars I, 240—241. — 5) Gustav Frank, Die Jenaische Theologie in ihrer geschichtlichen Entwicklung. Lpz. 1858. S. 27—30, især S. 27—28. — 6) Jücher II, 1899. Friedensburg S. 325.

meste Disciple¹. Alle disse tre Mænd har skrevet i Resens Stam-bog².

Hans Bekendtskabskreds synes imidlertid ogsaa at have omfattet Medlemmer af det Fakultet, som vistnok dengang var det mest blomstrende, det juridiske. For danske maa det især have været af Betydning at kende VITUS WINSHEIM (1521—1608)³, der ofte blev brugt i diplomatiske Sendelser, ogsaa til Danmark, og som var bekendt for sin store Velvilje mod danske studerende⁴. Holger Rosenkrantz kaldte ham nogle Aar senere en »egregius Calvinista«⁵, og den samme stærke Hædning mod Kryptokalvismen kan man iagttage hos hans Kolleger EBERART a WEYHE (f. 1553)⁶ og PETER VUESEMBECK (1546—1603)⁷, der begge maatte vige efter 1590, da de ikke vilde underskrive Konkordieformlen. Weyhe var den betydeligste af disse, omend han endnu var mest bekendt som en fremragende Bearbejder af Statsretten og først senere skulde vinde sin egentlige Berømmelse som Deltager i det praktiske Statsmandsarbejde. — Ogsaa de øvrige juridiske Professorer, JOHANNES ZANGER (1557—1607), som tillige besad gode teologiske Kundskaber⁸, og ANDREAS PAULL (1543—1590)⁹ har Resen kendt, ligesom han ogsaa har været i Forbindelse med to medicinske Professorer FRANCISCUS FABER († 1593)¹⁰ og SALOMON ALBERTUS († 1600), af hvilke den sidste især var kendt for sine selvstændige anatomiske Studier¹¹.

Langt det største Antal Bekendte havde Resen dog — som naturligt var — blandt det filosofiske Fakultets Lærere. August II og især Christian I havde været stærkt optaget af at forbedre Tilstanden i dette Fakultet¹². Som Melanchtonianer forlangte Christian I dog bestemt, at Fakultetets officielle Standpunkt skulde være Aristotelismens i Melanchtons Bearbejdelse. »Ramisteriet«

1) Jöcher IV, 1698. Johs. Haussleiter, Aus der Schule Melanchtons. Greifswald 1897. S. 150 f. — 2) Ph. 16. 17. 23. — 3) Ph. 68. Moller, Cimbria literata II, 1006. Et smukt Epitaphium over Winsheim findes endnu i Wittenberger Stadtkirche. — 4) Troels Lund, Chr. IV's Skib paa Skanderborg Sø II, 19 f. 34. 41. D M 4 R. II, 368 jvfr. K S 3 R. I, 145. — 5) K S 3 R. I, 130. — 6) Ph. 3. A D B XLII, 273—277. Han har dateret sin Tilskrift d. 28 de Febr. 1589. Det maa enten være en Fejlskrift eller være »ny Stil«; thi d. 28de Febr. gl. Stil havde Resen forladt Wittenberg. — 7) Ph. 96. R. Stintzing, Geschichte der deutschen Rechtswissenschaft S. 714—715. J. Bruni Opera Latina I, Pars I, 239. — 8) Ph. 5. A D B XLIV, 685. Bruno, anf. Skrift S. 241. — 9) Ph. 2. Jöcher III, 1308. — 10) Ph. 20 b. G. Svevus, Acad. Witeberg. Ooo 2v. — 11) Ph. 20. A D B I, 215. — 12) Friedensburg S. 330. Codex Augusteus I, 743 f.

derimod var strengt forbudt i de offentlige Forelæsninger, og kun Opponentterne ved filosofiske Disputationer maatte det være tilladt at bruge Argumenter, hentede fra Ramus' Dialektik¹.

Da Resen antagelig særlig har drevet Studier under det filosofiske Fakultet, er det af Interesse at se, til hvilke Lærere han har knyttet sig. Blandt saadanne kan da nævnes Professoren i Logik ANTONIUS EUONYMUS fra Kärnten, der var blevet optaget i Fakultetet 1585², Matematikeren Dr. med. ANDREAS SCHATO († 1603)³ og Fysikeren Dr. med. CASPAR STRUBIUS⁴. Begge de sidstnævnte roses for deres Forening af medicinske Kundskaber og Lærdom i de Fag, de docerede. Sit Kendskab til Hebraisk har Resen kunnet forøge hos M. VALENTIN SCHINDELER († 1604)⁵, der har betydelige Fortjenester af den hebraiske Leksikografi, og om hvem det fortælles, at han jævnlig drog til Böhmen for ved personlig Omgang med de derværende Jøder at skaffe sig Oplysninger om deres hemmelige religiøse Skikke⁶. At ogsaa Resen i sine senere eksegetiske Arbejder ofte viser Hensyntagen til rabbinsk Teologi, kan maaske til Dels skyldes Paavirkning fra denne Mand.

Over græsk Litteratur blev der holdt Forelæsninger af NICOLAUS THODENUS⁷, der — som det smukt blev sagt — paa værdig Maade forstod at formæle de attiske Vinranker med Latiums Elme⁸. Professor i Poesi var M. ALBERTUS VOITUS⁹, medens den latinske Veltalenhed var betroet Magistrene ANDREAS FRANKENBERGER¹⁰ († 1590) og MICHAEL REICHART († 1597)¹¹. En Del af de filosofiske Professorer var Kryptokalvinister; i hvert Tilfælde vides det, at Strubius, Schindeler og Thodenus maatte fortrække, da det lutherske Reaktionsparti igen kom til Magten efter 1590¹².

Foruden denne Række Universitetslærere kan der blandt Resens Bekendte endnu nævnes nogle Videnskabsmænd, som vel ikke var fast knyttede til Universitetet, men som dog synes at

1) Liber decanorum, ed. Foerstemann p. 172. — 2) Ph. 102. Det filosofiske Fakultets Dekanatsbog II (i Wittenberger U A) under Aaret 1585. — 3) Ph. 26. Jöcher IV, 227. Bruni Opera I, 1 p. 238. — 4) Ph. 37. Bruno, anf. Skrift p. 238. — 5) Ph. 27. A D B XXXI, 291—2. — 6) Fr. Wokenius, De professorum lingvarum orientalium Academiae Wittenbergensis in philologia sacra meritis. Witt. 1730. p. 17—20. — 7) Ph. 25. — 8) J. Bruni Opera I, 1. S. 237. — 9) Ph. 80. Jöcher IV, 1698. — 10) Ph. 31 og 75. Jöcher Suppl. II, 1211. — 11) Ph. 74. Jöcher Suppl. VI, 1609. — 12) Friedensburg S. 348.

have staaet i en vis Forbindelse med dette, saaledes de hertuge-
lige Børns Lærer M. JOHANNES GRUNIUS¹, men især Dr. theol.
JOHAN MAJOR (1533—1600)², der havde været en af Melanchtons
nærmeste Disciple. 1560 var han blevet Professor i Veltalenhed,
men havde iøvrigt siden haft en ejendommelig Skæbne. 1579—81
sad han i Fængsel som indviklet i en Falskmøntnerhistorie, siden
blev han afsat og bortvist fra Byen, fordi han ikke vilde under-
skrive Konkordieformlen³, men kom dog efter August II's Død
tilbage og stod i en vis Anseelse ved Universitetet, hvor han
synes at have virket som Privatdocent, indtil han ved den nye
Reaktion 1590 igen maatte vandre i Fængsel⁴. I teologisk Hen-
seende var Major en forbitret Fjende af Konkordieformlen og af
de Mænd, der bar den frem, især P. Lyser og Selnecker, som
han angreb i formfuldendte Epigrammer, hvori han viste sit
Mesterskab i at sige teologiske Grovheder i klassiske Vendinger.
Sin største Betydning havde han dog som begavet og frugtbar
latinsk Digter. Allerede 1558 var han blevet Poeta laureatus, og
en virkelig Kender i Samtiden sagde smukt om ham, at han
ejede Evnen til at lokke Muserne til de leukoriske Sletter og
Elbens Bredder⁵.

Paa det allerbageste Blad i Resens Stambog staaer der med
store klodsede Bogstaver »In silentio et spe erit fortitudo vestra;
scriptum manu PHILIPPI MELANTHONIS⁶. Som Resen bemærker
i en Efterskrift, er denne Filip »den store Melanchtons Søn«, et
noget mislykket Menneske, der 1564 var blevet Universitetets
Notar, og som i sine ældre Aar ved værdig Optræden synes at
have villet gøre Bod for sin Ungdoms Synder⁷. I en meget lang
Aarrække hørte han uanfægtet af alle Omskiftelser til Universi-
tetets faste Inventar, hvis ejendommelige Haand nødvendig maatte
mangle i de wittenbergske Studenters Stambøger⁸.

Ogsaa fra de døde har Resen vidst at skaffe sig Erindrings-

1) Ph. 82. Det filosofiske Fakultets Dekanatsbog under Aaret 1590. Han
døde 1591, jvfr. Svevus, Acad. Witt. Zzz 2. — 2) Ph. 71. I sin Jubilæus Chris-
tianus fra 1617 aftrykker Resen et Digt af Major om Luther. — 3) Liber de-
canorum p. 63. — 4) G. Frank i Zeitschrift für wissenschaftliche Theologie, her-
ausg. v. A. Hilgenfeld, VI (Halle 1863), 116 ff. — 5) J. Bruni Opera I, 1. p. 238
jvfr. ib. p. 17. — 6) Ph. 159 b. — 7) Nikolaus Müller, Philipp Melanchtons letzte
Lebenstage. Lpz. 1910. S. 106 ff. — 8) Eksempler fra Danmark findes i Stam-
bøger, der har tilhørt Wulfgang Rhumann (Ny kgl. S. 8°. 389 h); Laurids Hol-
gersen (Thott 8°. 563); Poul Thrane (Thott 4°. 1848); Johs. Oporinus (Ny kgl.
S. 8°. 388) og Caspar Bartholin (Ny kgl. S. 8°. 359).

blade. En Seddel, der var indklæbet bag i hans Rejsebog, men som nu næsten helt er forsvundet, vidner herom, da den nemlig, som Resen nedenunder har skrevet, har indeholdt en Prøve paa Luthers Haandskrift.

III. Wittenberg bød saaledes paa ganske gode Muligheder for videre Uddannelse, især i humanistisk Retning, og Resen og hans Discipel synes ogsaa at have benyttet sig deraf. Et Optegnelsehefte, som fandtes i Peder Resens Bibliotek, tyder paa, at de bl. a. har hørt Schatos Forelæsninger over Gemma Frisius' Aritmetik¹, som de allerede havde stiftet Bekendtskab med i Rostock, og det af Resen forfattede Skrift »*Initia geometrica*«, som udkom 1612², er i sig selv et Minde om, at de i Aaret 1587 var beskæftigede med Studiet af Euklids Geometri og med lidt Astro-nomi³. Endelig dikterede Resen 1588 en kort Forklaring over den augsburgske Trosbekendelse, som Fr. Rosenkrantz nedskrev⁴.

I Wittenberg har Resen imidlertid ikke blot været optaget af at undervise sin Elev, men han har ogsaa i den Grad kunnet fortsætte sine egne Studier, at han 1588 kunde indstille sig til Erhvervelsen af den højeste Grad indenfor det filosofiske Fakultet, Magisterværdigheden. Vore ældre Kilder fortæller, at Resen ved denne Lejlighed blev Nr. 1 blandt ikke mindre end 38 Magistrander⁵. At denne Efterretning er rigtig, bekræftes af Tilførslen i den endnu bevarede Dekanatsprotokol i Wittenberger-universitetsarkivet⁶. At han naaede et saa gunstigt Resultat, er et meget værdifuldt Vidnesbyrd om hans fremragende Evner og Lærdom; thi det var udtrykkelig blevet bestemt, at Magistrandernes Rækkefølge alene skulde bestemmes ud fra Hensynet til deres videnskabelige Dygtighed⁷.

Man kan ikke i Enkeltheder gøre Rede for, hvor store Kundskabskrav der paa dette Tidspunkt stillede til en vordende Magister. I Almindelighed krævedes der Kendskab til Fysik, Matematik og Etik⁸, og Universitetsordningen af 1580 giver væsentlig

1) Bibl. Res. S. 344. Nr. 34 i 4°. — 2) Jvfr. S. 269. — 3) *Initia geometrica* p. 91. 117. — 4) Bibl. Res. S. 345. Nr. 58 i 4°. — 5) Ligpr. Progr. fun. — 6) Nu i U B, Halle. En Del af Arkivet findes i Universitetsforvaltningskontoret i Halle. En grundig Gennemgang af de ældre Arkivalier vilde utvivlsomt bringe meget interessant Stof vedrørende danske Forhold for Dagen. Om Arkivets Historie se det i Note 1. S. 84 nævnte Skrift af Fr. Israël. — 7) *Codex Augusteus* I, 746. — 8) *Cragii Annales*, ed. Gram, Add. p. 127.

Udtryk for de samme Fordringer, idet den dog særlig lægger Vægt paa Aristoteles' Dialektik, Fysik og Etik¹. Efter at have aflagt et foreløbigt Løfte om at møde med jævnt gode Kundskaber skulde Magistranderne prøves af Fakultetets Professorer, medens de øvrige Magistre blot skulde være tavse Tilhørere². Resens Eksamen har antagelig fundet Sted i Begyndelsen af September 1588. Hans Eksaminatorer var de ovennævnte Professorer Euonymus, Schato og Thodenus samt M. Johs. Hagius og M. Simon Gronneberg³. Derefter fulgte den højtidelige Promotion, som for Resens Vedkommende fandt Sted d. 10de September⁴, antagelig i det nye Kollegium Fridericianum⁵, hvis samtidige Inventar endnu er bevaret i Luthermusæet. For Ceremoniellet ved denne Handling fandtes et nøje udformet Reglement fra Melanchtons Haand⁶. Efter at Magistranderne havde aflagt en Ed⁷ — bl. a. paa at være det filosofiske Fakultets Dekan lydig og paa altid at arbejde til Gavn for Wittenbergeruniversitetet — holdt Promotor en Tale, hvorved han i den hellige Treenigheds Navn erklærede dem for rette Magistre at være. Han overgav dem derpaa et Kateder som Tegn paa deres tilkommende Lærergerning, Bøger, som skulde symbolisere selve Lærdommen, Magisterhatten, hvis runde Form især skulde paamine om Iver for Fred og om Sædernes Renhed, og endelig Ringen som et Sindbillede paa deres Værdighed, nu de var givet Filosofien til Ægte. Efter flere Taler sluttede Handlingen med en Bøn⁸, affattet af Melanchton, der højst betegnende for hans Standpunkt bl. a. fremhævede, at den største Velgerning, det ene Menneske kan yde det andet, bestaar i »doctrinæ communicatio⁹».

At Dagens Højtidelighed sluttede med et Magistergilde, havde allerede Melanchton fundet passende¹⁰, og August II's Bestræbelser

1) Codex Augusteus I, 746. — 2) Optegnelser i det filosof. Fakultets Dekanatsbog (U B, Halle) II, 1554 ff. jvfr. Codex Augusteus I, 746. — 3) Dekanatsbogen II, 335—336. — 4) ib. — 5) Friedensburg S. 335 Note 1. — 6) »Forma creandi magistris liberalium artium, usitata in academia Witebergensi, præscripta a Phil. Melan.« i den ovennævnte Dekanatsbog II, 877 ff. — 7) ib. p. 876 »Juramentum magistrandorum«. — 8) ib. »Gratiarum actio usitata in promotionibus magistrorum, præscripta a Phil. Mel.« — 9) Balthasar Menciuss, Decanatus ita scriptus . . . Witt. 1606. (Eksp. i U B, Halle) indeholder en Beskrivelse af en Magisterpromotion 1580. At det er dette Aar, fremgaar af en Sammenligning med Dekanatsbogen. Hos Menciuss synes Ceremoniellet dog en Del mere udvidet end efter Dekanatsbogens Bestemmelser. — 10) Dekanatsbogen II (bagi).

for at formindske Omfanget af dette »prandium Aristotelicum«¹ har sikkert her saavel som andetsteds ikke haft større Betydning overfor hævdvunden Skik.

Det var kun Resen, der 1588 vandt Magistergraden, men hans dobbelte Virksomhed som Lærer og Elev havde i den Grad baaret Frugt, at Ligprædikenen over Resen om Fr. Rosenkrantz kan bemærke, at han »haffde da saa viit forfremmet sig udi sine lingvis, artibus liberalibus oc philosophia, at hand met Berømmelse ocsaa kunde promoverit in Magistrum philosophiæ, om hans Stand oc Stat det haffde taalet oc tilsted«.

Efter 1588 har Resen og Rosenkrantz antagelig stadig drevet Studier, omend nu under friere Former. Da en Ven af Resen netop i dette Aar betegner ham som »antiqvitatis studiosissimus«², tør man nok formode, at han nu særlig har lagt Grundvolden til den klassiske og patristiske Lærdom, som hans senere Skrifter fortæller saa tydeligt om. At han ogsaa har deltaget i en Del Disputationer i Wittenberg, maa anses for hævet over enhver Tvivl, da det allerede blev betragtet som en selvfølgelig Forudsætning for at blive Magister, at vedkommende »flittig havde disputeret«³. Det maa i denne Sammenhæng i høj Grad beklages, at den store Samling Disputatser fra Wittenbergeruniversitetet, som findes i Tilknytning til Luthermusæet, stadig henligger ukatalogiseret⁴, saa at man derved er afskaaret fra Kilder til nærmere Oplysning om, i hvilket Omfang han saavel som de øvrige Danske har deltaget i disse Disputationer.

IV. Hvor Resen og Rosenkrantz har boet i Wittenberg, har det ikke været muligt at oplyse. Antagelig har de dog haft til Huse hos en eller anden af de mere ansete Professorer, for hvem det var en kærkommen Indtægtskilde at have Studenter — helst af fornem Byrd — boende hos sig. August II havde fastsat strenge Regler ikke blot for Studenterne, men ogsaa for dem, hvem Opsynet med disse var betroet. I Særdeleshed havde han indskærpet, at ogsaa fornemme Forældres Børn skulde være de samme Regler for Levned og Studier underkastede som de andre, men Universitetets Rektor skulde tillige med særlig Flid agte paa, hvem og hvorledes de var, der blev beskikket til Præceptorer for de unge

1) Codex Augusteus I, 746. — 2) Ph. 155. — 3) Codex Augusteus I, 746. jvfr. ib. S. 727. — 4) Meddelelse fra Prof. J. Jordan i Wittenberg.

Adelsmænd; thi paa deres Uddannelse laa større Vægt end paa »almindelige Folks«¹.

Formodningen om, at det har været et temmelig fornemt Sted, Resen har boet, bekræftes ved Undersøgelsen af hans Bekendtskabskreds, særlig af den lille Gruppe, der i Stambogen betegner sig som hans »convictores«.

Som saadan optræder 1588 M. JOHANNES MICHAEL BEUTHER († 1618), en Søn af den europæisk berømte Jurist og Historiker Michael Beuther i Strassburg og siden selv juridisk Professor i Faderens By². En anden juridisk Husfælle var den unge Nürnberger HIERONYMUS FETZER, der døde 1624 som Dr. jur. og Raadsherre i sin Fødeby³. Langt mere interessant var dog dennes Mentor VITUS WOLFRUM (1564—1626), der ogsaa har forsynet Stambogen med en meget hjertelig Tilskrift⁴. Han var tidlig blevet hjulpet frem af den fetzerske Patricierfamilie og blev i Wittenberg for Livet paavirket af den ortodokse P. Lyser⁵. Faa Aar senere — 1593 — blev han Superintendent i Zwickau og stod nu i over en Menneskealder som Vogter af Konkordieformlens Teologi. I sin Virksomhed som Forfatter af Andagtsskrifter og Salmer, der er præget af den gammellutherske Fromhedstype, som kirkelig Administrator og som heftig Bekæmper af Kalvinismen minder han stærkt om Resen i dennes senere Skikkelse. Som Resen forenede ogsaa han en grundmuret Lærdom med en glødende Begejstring for Luther, hvem han allerede et Par Aar efter sit Wittenbergerophold i et særligt Skrift hyldede som »den anden Elias«⁶.

Ikke mindre venskabelige Tilskrifter til »den højst behagelige Husfælle« findes desuden fra to unge Mennesker, JOHANN FRIEDERICH og JODOCUS VON SCHIERSTEDT⁷, som tilhørte en ældgammel sachsisk Adelslæggt. Den ene er formodentlig den Johann Friede-

1) Codex Augusteus I, 756 f. — 2) Ph. 103. Jöcher II, 1064. Johs. M. Beuther synes ikke at være indskrevet i Matriklen, hvor man derimod træffer hans Broder Michael Philip Beuther, der siden blev Dr. theol. og Generalsuperintendent i Zweibrück. (Alb. II, 325). — Om Faderen se Rørdam, Arild Hvitfeldt S. 18—19 og Rørdam, Monumenta hist. Dan. 2 R. I, 351 ff. — 3) Ph. 99. G. A. Will, Nürnbergisches Gelehrten-Lexicon I, 429. Suppl. I, 331—332. — 4) Ph. 115. A D B XLIV, 130—132. Hermann Klotz, D. Veit Wolfrum, Superintendent zu Zwickau 1593—1626. Zwickau 1892. — 5) Klotz S. 12. — 6) V. Wolfrum, Lutherus Elias, hoc est D. Martini Lutheri et Eliæ Thesbitæ comparatio. Jena 1591. — 7) Ph. 93 og 93 b. J. C. Eilers, Chronicon Beltizense. 2te Aufl. Witt. 1743. S. 533—542.

rich v. Schierstedt, der døde 1624 som Gehejmeraad og Amtmand i Giebichenstein, højt fortjent paa Grund af sit gode Embedsstyre. — Foruden disse Husfæller viser Stambogen, at Resen i Wittenberg har haft Lejlighed til at træde i mere eller mindre nært Venskabsforhold til en Række af sine samtidige Medstuderende baade fra Danmark og Udlandet. Det er i høj Grad lønnende at kaste et Blik paa denne hans Bekendtskabskreds, som omfatter stærkt forskelligartede, ofte fremragende og særprægede Personligheder. Er det gamle Ord sandt: »Sig mig, hvem du omgaaes, og jeg skal sige dig, hvem du er«, saa vil disse tilsyneladende saa tørre Notitser kaste et rigere facetteret Lys over Resens Personlighed end det, man er vant til at se den i.

Med Forbigaaelse af de ikke helt faa, hvis Navne ikke med Sikkerhed kan identificeres, eller som helt er forsvundne¹, er det naturligt at begynde med de af hans Landsmænd, som bevisligt har været immatrikulerede i Wittenberg.

Meget venlige Tilskrifter findes saaledes fra MARCUS SIMON, der siden blev Diakon i Tønder²; fra LAURITS ANDERSEN fra Roskilde³, som 1589 blev Magister i Wittenberg⁴ og faa Aar senere skulde blive Resens Svoger; fra Historikeren CLAVS CHRISTOFFERSEN LYSKANDER, der ligeledes tog Magistergraden her, og som siden synes at have været en trofast Tilhænger af Resens lutherske Retning⁵; fra den senere Landsdommer GUNDE LANGE til Bregning⁶, og fra en Rostockerbekendt Mag. HERMAN LIPPER, død 1616 som Provst i Kregome⁷. Den i Øjeblikket mest lovende af Resens danske Venner var dog ISAK GRØNBÆK, der rejste paa

1) Blandt saadanne kan af danske anføres følgende: Martinus Georgius Alanburgensis (Ph. 154); Georgius Christophori f. (Ph. 66); Petrus Stenius (Ph. 132) og Johannes Georgius, der betegner Resen som »conterraneus ac præceptor meus charissimus« (Ph. 149). — 2) Ph. 142 b. Album acad. Viteberg. II, 349. Møller, Cimbria literata I, 629. — 3) Ph. 131. Album II, 331. — 4) Det filosof. Fak.'s Dekanatsbog 1589, 18/3. Et Minde om Laurids Andersens Magisterpromotion er et lille Skrift »Laurentio Andreæ F. Roschildensi Dano gradum magisterii . . . suscipienti gratulantur amici«. Witt. s. a. 4°, hvori bl. a. Resens Wittenbergerbekendte L. Scavenius og H. Rump har skrevet Digte. Det kgl. Bibl.'s Eksemplar bærer en egenhændig Tilskrift fra L. Scavenius til Lyskander. — 5) Ph. 60. Dekanatsbogen 1586, 13/9 (forbigaaet hos Rørdam, Lyskander S. 19). jvfr. S. 410. — 6) Ph. 90. Album acad. Vit. II, 349. B L X, 24. — 7) Ph. 155. Album II, 359. Med Henblik paa hans senere Skæbne (K S 2 R. V, 101—2. 118) lyder de Ord, han skrev, ret ominøst: »Si quid feceris pulchri cum labore labor recedit, at pulchrum manet: si vero turpitudinem aliquam cum voluptate commiseris, voluptas abit, sed turpitude te committatur semper«.

det kgl. Rejsestipendium¹. Han var sikkert allerede nu i stærk Udvikling mod det kryptokalvinistiske Standpunkt, som han tydelig viste nogle faa Aar senere². Medens han opholdt sig i Wittenberg, udgav han forskellige Skrifter, der bl. a. vidner om, at han i filosofisk Henseende søgte Tilknytning til Aristoteles³. Han har aabenbart besiddet en vis Anseelse ved Universitetet, da det blev ham overdraget at holde en Mindetale ved Frederik II's Død. Denne Tale, som ogsaa foreligger udgivet, blev holdt i »det store Auditorium« d. 5te Juni 1588⁴. Sikkert har hans Landsmænd ikke svigtet ved den Lejlighed. — Grønæk døde som Biskop i Throndhjem 1617. Han synes stadig at have bevaret venskabelige Følelser for Resen. Mærkeligt er det at se, at han 1614 hørte til de meget faa af Rigets Biskopper, der ikke gjorde Indsigelse mod Resens Lærestandpunkt⁵.

En endnu mere interessant Bekendtskabskreds synes Resen at have haft blandt de samtidige udenlandske studerende. Nogle af disse tilhørte det højeste Aristokrati, andre skulde naa frem til meget betydningsfulde Pladser i den lærde Republik i deres Samtids Europa.

Til de fornemste hørte utvivlsomt de to Brødre ERNST († 1611) og AUGUST († 1636)⁶, der begge blev Hertuger i Brunsvig og Lüneburg, den sidste dog først 1633 efter i mange Aar at have været Biskop i Ratzeburg. Paa Grund af sin fornemme Stand havde Ernst faa Aar i Forvejen været Rektor ved Universitetet, og ved deres Bortrejse 1589 skænkede de til dette et pragtfuldt Erindringsbæger af Guld⁷. — En anden Repræsentant for Aristokratiet var den ungarske Baron MICHAEL FORGACZ til Gimes, hvem Resen muligvis siden igen har truffet i Italien⁸. Nogle Breve, der er bevaret fra ham, gør Indtryk af at være skrevet

1) Ph. 142. Alb. II, 344. K S 2 R. I, 348—349. — 2) D M I, 79 f. VI, 336 f. — 3) *Ἀνακεφαλαιώσεις* disputationis Aristotelicæ de virtute: in usum puerorum instituta. Witeb. 1589 og Partitionum oeconomicarum ex Xenophonte et Aristotele liber. Wit. 1592. Et Eksempel af De virtute med Forf.'s egenhændige Tilskrift til Laurids Scavenius findes i U B, Uppsala (Nord. Tidsskrift för Bok- och Biblioteksväsen IV, 33). — 4) Oratio funebris in memoriam et honorem . . . Friderici Secundi, Daniæ et Norwegiæ regis . . . in celeberrima Witebergensium academia Non. Jun. An. 1588 recitata. Witeberg. s. a. — 5) Domsreferatet C 3 af Aktst. Nr. XXXIII. — 6) Ph. 143 og 9. W. Havemann, Geschichte der Lande Braunschweig u. Lüneburg II, 483 f. 687 f. — 7) Album acad. Viteberg. II, 320. 370. — 8) Ph. 4. Alb. II, 350. Jvfr. S. 123.

af et Menneske, der var levende begejstret for de klassiske Studier¹.

I SIMON ULRICH PISTOR, der døde 1615 som Gehejmeraad og Dr. jur. i Berlin², bekendt for sin rige humane Dannelse, har Resen truffet en Mand, der skulde blive en meget ivrig Forkæmper for Kalvinismen, medens en anden Bekendt HENRIK RUMPIUS (1561—1626) under Studier hos den fælles Lærer Schindeler allerede var paa Vej til at blive en af sin Tids berømteste Orientalister. 1592 blev han Professor i Helmstedt, men endte sine Dage i sin Fødeby Hamburg som det derværende Gymnasiums største Pryd³.

En ualmindelig interessant Gruppe blandt Resens udenlandske Venner danner den lille Koloni af Italienerne, som dengang studerede i Wittenberg. Den første i Tid blandt disse var SCIPIO GENTILE (1563—1616)⁴, der af religiøse Grunde tidligt var flygtet fra sit Fædreland. Han var kommet til Wittenberg før 1586, og i [Februar] 1587 skriver han i sin »kære og lærde Vens« Stambog. Efter et uroligt Vandrelev blev han siden juridisk Professor i Altdorf, hvor han døde 1616⁵. Scipio Gentile var en fremragende Begavelse paa det juridiske Omraade, men ogsaa i høj Grad begejstret for Digtekunsten⁶. Desuden var han i Besiddelse af en sjælden Elskværdighed, der gjorde det let for ham at vinde Venner. Allerede i Wittenberg⁷ var han bekendt herfor, men hans sydlandske, letbevægelige Kunstnertemperament forledte ham siden til et saa ubundet Liv, at hans Optræden med Rette vakte stærkt Anstød.

Endnu betydeligere var dog hans ældre Broder ALBERICO GENTILE (1552—1608)⁸. Han var allerede Dr. jur. og juridisk

1) Valentis Acidali Epistolarum centuria I. Hanoviae 1606. p. 3—13. jvfr. 25 f.; 27 f.; 34 f. — 2) Ph. 117. A D B XXVI, 192—193. — 3) Ph. 159, Møller, Cimbria literata I, 577 f. — 4) Ph. 8 b. Michael Piccartus, Laudatio funebris Scipionis Gentilis. Norimbergæ 1617. C. S. Zeidler, Vitæ professorum juris. Norimb. 1770. p. 104—140. R. Stintzing, Geschichte der deutschen Rechtswissenschaft I, 392—395. — 5) Som Professor har han bl. a. skrevet i Laurids Hølgersens Stambog 1604 (Thott 8°. 563) og i Caspar Bartholins 1607 (Ny kgl. S. 8°. 359). — Breve fra ham findes i Marqvardi Gudii et doctorum virorum ad eum epistolæ, ed. P. Burmann. Ultrajecti 1697. p. 335 ff. — 6) Endnu 1764 udkom i Avignon en Udgave af Tasso, La Gerusalemme liberata »colle osservazioni di Niccolò Ciangulo e di Scipio Gentili« i 2 Bd. — 7) M. Piccart, anf. Skrift C 2. — 8) Ph. 8. J. F. Jugler, Beyträge zur juristischen Biographie VI (1780), 126 f. D N B XXI, 124—127.

Docent i Oxford, da han i August 1586 som politisk Udsending fra England kom til Wittenberg¹. Ogsaa han betegner i sin Tilskrift Resen som sin »lærde og meget kære Ven«. Under sit Ophold i Wittenberg holdt Alberico Forelæsninger² og udgav flere Skrifter, hvoraf et er tilegnet de ovennævnte brunsvigske Hertuger Ernst og August³. Allerede i Juni 1587 vendte han dog tilbage til England, hvor han vandt stor Berømmelse som Grundlægger af den moderne Folkeret, bygget op paa ikke-teologiske Principper. Baade i England og i Italien har han i den nyeste Tid igen fundet fortjent Paaskønnelse.

Antagelig gennem Brødrene Gentile er Resen kommet i Forbindelse med en af det moderne Europas største Aander, GIORDANO BRUNO. Efter at være flygtet bort fra Dominikanerklostret i Nola havde Bruno i mange Aar flakket om paa Studievandring, deriblandt i England, hvor han havde haft Lejlighed til rigest at udfolde sine Evner⁴. Et heftigt Sammenstød med Rector magnificus i Marburg i Juli 1586, grundet paa, at man der nægtede ham jus docendi⁵, drev ham fra denne By, og i August s. A. var den 38-aarige Mand kommet til Wittenberg⁶. Han traf her sin gamle Ven Alberico Gentile, som tog sig varmt af ham, og som skaffede ham Ret til at læse paa Universitetet⁷. Bruno holdt Forelæsninger over Aristoteles, hvis Logik han dog betragtede med megen Kritik⁸. Naar man erindrer den kanoniserede Stilling, Stagiriten indtog i Wittenberg, vil man forstaa, at Brunos Standpunkt ikke vakte udelt Begejstring, men trods nogles Indsigelser fik han dog uanfægtet Lov at fortsætte⁹. Bruno var i det hele under dette Ophold stærkt optaget af logiske Studier. Særlig arbejdede han med Raymundus Lullus' ejendommelige System, hvorom han 1587 udgav sit bekendte Skrift »*De lampade combinatoria Lulliana*«¹⁰.

1) ib. Han blev immatrikuleret 1586, 8/8 (Album acad. Viteb. II, 339). — 2) Friedensburg S. 327. — 3) De diversis temporum appellationibus liber. Hanoviae 1607. (Fortalen er dat. Wit. 12 Kal. Oct. 1586). Preussische Staatsbibl. i Berlin besidder et Eksemplar af hans i Witt. 1586 udgivne Skrift De nascendi tempore disputatio. — 4) W. Dilthey, Gesammelte Schriften II, 297 f. 308. — 5) Catalogus studiosorum scholæ Marpurgensis per annos 1527—1628, ed. Jul. Cæsar, III, 54—55. — 6) Album acad. Vit. II, 340 a. Om hans Ophold i Wittenberg se Grohmann, Annalen I, 174—175. II, 199—201. Friedensburg S. 340. — 7) V. Spampinato, Vita di Giordano Bruno con documenti editi e inediti. Messina 1921. S. 702 jvfr. 416—418. — 8) ib. S. 420. — 9) Friedensburg S. 340; jvfr. Bruni Opera II, Pars II, 231—3. — 10) Opera Latine conscripta II, Pars

Om Resen har hørt Giordano Brunos Forelæsninger, kan ikke oplyses. Usandsynligt er det vel ikke, da man tilfældigvis ved, at deres fælles Ven Michael Forgacz har været Brunos Tilhører¹. Vist er det imidlertid, at de har været i personlig Forbindelse, da Bruno i Resens Stambog har efterladt sig et Erindringsblad. Baade i Betragtning af Forfatterens berømte Personlighed og af den Omstændighed, at der ellers kun kendes to eller tre andre Stambogsblade fra Brunos Haand², fortjener det at gengives her i sin Helhed³:

Salom. Pythag.
 Quid est quod est?
 Ipsum quod fuit.
 Quid est quod fuit?
 Ipsum quod est.
 Nihil sub sole noui.
 Jordanus Brunus Nols.
 Witebergæ 20
 septembr. 1587.

Som en fjern og fremmedartet Gæst maa den italienske Visdomselsker have virket i Luthers gamle By. Et klart Indtryk heraf faar man gennem den »*Oratio valedictoria*«, som han holdt paa Universitetet d. 8de Marts 1588 kort før sin Afrejse⁴. I denne Tale udfolder Bruno alle sine mest blændende og ejendommelige Egenskaber. Med storslaaet Veltalenhed skildrer han sin brændende Kærlighed til Sandheden og Visdommen, som fra hans tidligste Ungdom har staaet for ham som en elsket Brud, det gjaldt at vinde, og med dramatisk Lidenskabelighed maler han Tilhørerne for Øje, hvilke Lidelser, hvilke Kampe, hvilken Nød

II, 227—327. Jvfr. ogsaa hans *De progressu et lampade venatoria logicorum* fra 1587 i Opera II, Pars III, 3—84.

1) Spampanato S. 420. Om Forgacz's Interesse for Bruno se Valentis Acidali *Epistolarum centuria* I (1606), 10. — 2) To Stambogsblade, daterede 1587, 18/9, og 1588, 8/3, begge fra Wittenbergopholdet og af samme Indhold som det her aftrykte, findes gengivne hos Spampanato S. 664. Et tredje udateret (c. 1587) er aftrykt hos C. Sigwart, *Kleine Schriften*. 1889. I, 118. — 3) Ph. 54. Et egenhændigt Brev, dat. 1598, 17/9, fra J. Bruno til en anden berømt Mand, der har været knyttet til Danmark, Meursius, findes i Thott 4°. 1843. Afskrift af dette og to andre Breve af 1593, 7/4 og 1598, 27/5, findes i Gl. kgl. Saml. 4°. 3072 — 4) Opera I, Pars I, 3 ff.

denne »furore heroico« har kostet¹. Med ikke mindre Glød skildrer han derpaa al Sandhedssøgens erklærede Fjende, Paven, denne Ulv og Løve, der er den underjordiske Tyrans Stedfortræder, og med jublende Begejstring priser han Luther, der ene mod de mange havde haft Mod til her — ja, netop her i Wittenberg — at fælde »hin Cerberus med den tredobbelte Tiara«². Derfra glider Taleren naturligt over til at berømme det daværende Wittenberg som et Musernes Tempel, gæstfrit mod Visdommens Elskere og udmærket ved den sande »philosophica libertas«³. Revet med af sin mægtige Fantasi hæver han sig endelig tilsidst i en digterisk Skuen op til de Guddomme, der befolker Skove og Lunde, Floder og Søer, ja til de evige Stjernebilleder over Wittenberg i Bøn om, at de vil beskytte og bevare Byen⁴. — Der er ikke meget i denne Tale, der minder om Resen; og dog tør man næppe paastaa, at Mødet med Bruno har været helt uden Betydning for ham. Som i Almindelighed Bekendtskabet med den italienske Kreds kan have været en gavnlig Forskole for hans senere Italiensophold, saa kan Bekendtskabet med Bruno have bidraget til at nære den Begejstring for Nyplatonismen og den dermed følgende Trang til Spekulation, næsten i panteistisk Retning, som er saa stærkt fremtrædende i Resens senere teologiske Helhedsopfattelse.

Skulde man endelig nævne et Par specielle Punkter, hvor Resen kan antages at staa i Gæld til Bruno, maatte det være den fælles Forkærlighed for Nicolaus Cusa⁵ og muligvis ogsaa for Lullus, hvis »Ars brevis« Resen siden omtaler⁶, og i Smag med hvilken han selv har dannet et »Begrebernes Hjul« i sin »Parva Logica«⁷. Naar omvendt Bruno i en samtidig Tale omtaler, hvorledes Ungdommen fra alle Egne søger til Wittenberg, ogsaa »incolæ Polarium insularum«, og naar han sammesteds priser de danske Konger Christian IV's og Frederik II's Omsorg for Videnskaben⁸, er det næppe uberettiget at sætte disse Udtalelser i Forbindelse med hans danske Bekendte. —

En kærkommen Afbrydelse i det daglige Studieliv har sikkert

1) ib. p. 3 f., 9. 12. 21 f. — 2) ib. p. 19 f. (p. 21: Hic stygius ille canis coactus est aconitum evomere). Træffende bemærker Dilthey (Gesam. Schriften II, 310), at det, der betog Bruno ved Luthers Personlighed, var hans »furore heroico«, ikke hans specielle dogmatiske Meninger. — 3) Opera I, 1 P. p. 22. — 4) ib. p. 24—25. — 5) ib. p. 17. Jvfr. S. 368 og 479. — 6) Parva Rhetorica C 2. — 7) Parva Logica Mv. — 8) Opera I, 1. p. 21. 18.

de Besøg været, som de i ikke ringe Antal modtog af Landsmænd, der af en eller anden Grund lagde Vejen om gennem Wittenberg. Det er nemlig sandsynligt at henføre en Del af Stambogens Tilskrifter, der er dateret Wittenberg, men som stammer fra Mænd, der ikke har været immatrikulerede der, til saadanne Trækfugle. I 1587 fik de Besøg af to Adelsmænd CHR. BROCKENHUUS og JENS BILDE¹, d. 4de Maj 1588 skrev Frederik Rosenkrantz's Broder OTTO CHRISTOPHER med kluntede Bogstaver paa ubehjælpsomt Tysk i Resens Stambog². I September Maaned s. A. kom til dem den senere Viborgerlæge Dr. med. PEDER IVERSEN³, der kalder Resen »udmærket fortjent af sig«, og JACOB ROSENKRANTZ, vistnok den Fætter til Frederik Rosenkrantz, der døde 1616 som Lensmand paa Hagenskov, bekendt for sin Rigdom⁴. Endelig traf Resen i Oktober s. A. sammen med JOHAN KARLSSON DE MORNAY, Friherre til Varennes, (1566—1608), som af sin Svoger Axel Oxenstierna fik det Lov, at han hørte til sin Tids kundskabsrigeste Adelsmænd⁵.

V. Ligprogrammet over Resen siger udtrykkelig, at Resen og Rosenkrantz ikke levede som de, der med Flid skyr Lyset og Menneskers Selskab og sætter en Ære i at begrave deres Lærdom i Stilhed, men at de tværtimod var besjælede af en ganske anden Stemning. Den store Mængde Bekendte, som er omtalt i det foregaaende, bekræfter fuldt ud denne Udtalelse, som ogsaa kan belyses fra en anden Side. Et nøjere Studium af Stambogen viser nemlig, at de jævnlig har afbrudt deres Ophold i Wittenberg for at gøre Udflugter til Omegnens Byer, ikke for at lade sig immatrikulere der, men snarere blot for at tage de derværende Mærkværdigheder i Øjesyn og stifte Bekendtskab med berømte Mænd.

Allerede i December 1586 tog de saaledes for første Gang til Leipzig, hvor Julen tilbragtes⁶. Denne By berømmes af samtidige Forfattere for sit rige Handelsliv, sine pragtfulde Byg-

1) Ph. 67. 76. — 2) Ph. 113 b. Jvfr. B L XIV, 287. — 3) Ph. 130; jvfr. K S 5 R. V, 249. Suhms Saml. II, 3. S. 7. Jydske Saml. VI, 234. — 4) Ph. 75 b. B L XIV, 249. — 5) Ph. 85. Svenskt biografiskt Lexicon. Ny följd. VII, 89. — 6) Stambogsbladene fra dette Ophold er dateret mellem d. 22 og 31 Decbr. Hverken Resen eller Rosenkrantz er optaget i Matriklen jvfr. Die jüngere Matrikel der Universität Leipzig 1559—1809, herausg. v. Georg Erler. I. Lpz. 1909.

ninger og sit ypperlige Universitet¹. De forsømte da heller ikke Lejligheden til her at hilse paa en Del lærde Mænd: Medicinerne GEORG MASBACH² og BALTHASAR GITLER³, Logikeren VOLFGANG TRUBENBACH⁴, Fysikeren JOHAN CRAMER⁵, Digteren JOHANNES ALBIN⁶, Rektoren ved den store St. Nikolajskole Mag. JOHANNES OETTWEIN⁷ og Præsterne ved Nikolajkirken, den iøvrigt ret ukendte GEORG JUSTUS⁸ og den mere betydelige JOHANNES SALMUTH († 1622), tillige Prof. theol.⁹. Denne sidste var netop i disse Dage i fuldt Opbrud, da han lige var blevet udnævnt til Hofpræst i Dresden¹⁰. Som det Ord, han skrev i Resens Stambog, viser, var han begejstret for kirkelig concordia, men hans Virksomhed gik ganske afgjort i kryptokalvinsk Retning. Et Udslag heraf var saaledes hans vellykkede Arbejde for at faa Exorcismen fjernet.

En ganske anden Type var Leipzigs berømteste Mand, Dr. NICOLAUS SELNECCER († 1592)¹¹, Generalsuperintendent og Præst ved St. Thomas Kirken, en af Konkordieformlens Fædre og i sin senere Periode en af de mest fremragende Repræsentanter for den strenge Lutherdom. Hans Personlighed er lidet tiltalende; Herskesyge, Utaalsomhed og en utrolig Stridbarhed er fremtrædende Karaktertræk hos ham, men Eftertiden vil dog ikke herover glemme, at han ikke blot var en enestaaende virksom Natur, hvad bl. a. hans 175 Skrifter vidner om, men ogsaa en højtbegavet Salmedigter, udmærket ved store poetiske og musikalske Fortrin¹². Samme Aar som Selneccer fik Besøg af Resen, havde han maattet holde en Mindetale over Frederik II af Danmark, sikkert en lidet behagelig Beskæftigelse for en ivrig Tilhænger af Konkordieformlen. Med stor Behændighed kom han dog ud

1) P. Cratepoleus, Catalogus academiærum. 1593. p. 57—59. N. Chytræus, Hoæporica. 1575. p. 89. 138—139. — 2) Ph. 28 b. — 3) Ph. 29. Jöcher II, 1009. — 4) Ph. 45 — sikkert ved en Skrivefejl dateret 1585 23/12. W. Linke, Niedersächsische Familienkunde. Hannover 1912. S. 371. — 5) Ph. 47. Jöcher I, 2168. — 6) Ph. 35. Jöcher I, 217. — 7) Ph. 40. Jöcher Suppl. V, 996. Otto Kaemmel, Geschichte des Leipziger Schulwesens. Lpzg. 1909. S. 98 f. jvfr. S. 135. Alb. Forbiger, Beiträge zur Geschichte der Nikolaischule in Leipzig. I, 16—17. — 8) Ph. 39. — 9) Ph. 28. A D B XXX, 274. J. A. Gleich, Annales ecclesiastici. Dresden 1730. I, 401—452 (Her Portræt af Salmuth). — 10) D. 27. Decbr. 1586 holdt han sin Afskedsprædiken i Leipzig. Gleich, Annales I, 409. — 11) Ph. 143 b. Gleich, Annales I, 89—183. A D B XXXIII, 687—692. O. Kirn, Die Leipziger theologische Fakultät in fünf Jahrhunderten. Lpzg. 1909. S. 59 ff. (Her S. 60 et Portræt af Selneccer). — 12) Jvfr. R E³ XVIII, 184—191.

over Vanskelighederne ved at omtale Kongens afvisende Stilling overfor dette Bekendelsesskrift med den Vending, at der ingen Grund var for Danmark til at antage Konkordieformlen, da der dér kun havde hersket den rene Lære¹!

I Slutningen af Maj 1588 rejste Resen og Rosenkrantz til Meissen, hvor der fandtes en bekendt Adelsskole St. Afra, med hvis betydelige, stærkt kalvinsk sympatiserende Rektor JOHANNES LADISLAUS de gjorde Bekendtskab².

D. 30te Maj træffer vi for anden Gang Resen i Leipzig, hvor han i en dansk Student SØREN POULSEN KOLDING's Stambog skrev nogle Ord, der er ejendommelige ved deres stærke Beundring for Melanchton³.

Trinitatis Søndag samme Aar tilbragte de i Erfurt. Byens Storhedstid var nu forlængst forbi. Det halvt katolske, halvt evangeliske Universitet var i stærkt Forfald, og den Skare fremragende Humanister, som tidligere havde kastet Glans over det, var for længe siden døde og borte⁴. En ægte Humanist havde Universitetet dog tilbage i den lutherske Mag. ANTONIUS MOKER († 1607)⁵, der var Professor i Græsk, og som atter og atter manede til fornyet Arbejde i Musernes Tjeneste og til Kamp mod det frembrydende Barbari. Naar han indtrængende fremhæver Kravet om at studere Bibelen i Grundsprogene⁶ og om at holde fast ved den ægte Aristoteles uden Hensyntagen til de middelalderlige Fortolkere⁷, er det, som om man hører en Efterklang af den tidlige Humanismes mægtige Feltraab: Ad fontes!

Mokers Mindeord til Resen er nedskrevne i »coenobium Augustinianum«, Luthers gamle Kloster. En Erindring, der sikkert

1) Nic. Selnecker, Sechs sonderbare Leichpredigten . . . 1590. Y ff., især Y 3. Ganske det samme Standpunkt indtog siden i Danmark Jesper Brochmand, jvfr. hans *Confutatio apologiæ ducis Christiani Wilhelmi*. 1653. III, 1612. — 2) Ph. 158 b (1588 29/5). Jöcher II, 2202. Suppl. III, 1034—1035. Th. Flathe, *Sanct Afra*. Lpzg. 1879. S. 64 ff. — 3) Thott 8°. 581. Søren Kolding blev dog først immatrikuleret i Leipzig 1588, 16 Okt. K S 2 R. II, 520. — 4) F. W. Kamp-schulte, *Die Universität Erfurt in ihrem Verhältnisse zu dem Humanismus und der Reformation*. 1—2. Trier 1858. Acten der Erfurter Universität, herausg. v. J. C. Hermann Weissenborn. Halle 1884. — 5) Ph. 92. J. C. Mutschmann, *Erfordia literata I* (Erfurt 1729), 46—52. Acten der Erf. Univ. S. 461. — 6) Mokerus, *Libri tres de pia et liberali disciplina atqve educatione liberorum*. Franckf. 1577. p. 108 f. 114. — 7) ib. p. 112 f. Om Vigtigheden af at lære Græsk ib. p. 114 og i hans *Opusculum continens orationes et programmata*. Erphordix 1591. p. 15 f. 69 b f. 87 ff.

skriver sig fra dette Besøg, har Resen bevaret i en tilfældig Ytring mange Aar senere, hvor han fortæller om Luthers Bibel, »som findes endnu paa gammel Tydsk tegnet igennem med hans egen Haand i Liberiet til Erfordt¹.

D. 2—4de Juni opholdt Resen sig i Jena, hvor det allerede i Peder Palladius' Studieaar i Wittenberg havde været de danske Studenters Skik at tage hen². Universitetet her, der var oprettet 1558, havde siden Matthias Flacius' Dage været Sæde for den strenge ortodokse Lutherdom³. Den betydeligste af de Mænd, Resen her gjorde Bekendtskab med, var det teologiske Fakultets Dekan Dr. AMBROSIUS REUDENIUS (1543—1615)⁴, der har udfoldet en ret frugtbar Forfattervirksomhed, især af eksegetisk Art. Resen hilste ogsaa paa den juridiske Professor LIBERIUS HOFMAN⁵ og paa en ellers lidet bekendt Mand HERMANN WESLING⁶, der berømede Resen for »sokratisk Viden«!

Allerede d. 9de Juni var Resen i Prag, hvor han traf sammen med Rudolph d. II's Raadsherre M. NICOLAUS MAJUS⁷, og d. 15de Juni — antagelig paa Tilbagevejen — besøgte han i Freiberg⁸, der var berømt for sine store Fyrstebegravelser, en Mag. BASILIUS ZEILING⁹.

KAPITEL IV

Tilbagerejse, Ophold i Danmark, ny Udrejse.

I. Som ung Magister forlod Resen Wittenberg sammen med Fr. Rosenkrantz d. 22de Februar 1589¹⁰. Ikke faa af deres Venner har dateret deres Mindeord netop denne Dag. Allerede den næste

1) H. P. Resen, Det gyldne Griff. 1610. B 2. Jvfr. en nøje Paralel til denne Udtalelse i Resens Lutherus triumphans c. 1624. E 6 v. — 2) Danske Skrifter, udg. af Lis Jacobsen, V, 94. — 3) Ernst Borkowsky, Das alte Jena und seine Universität. Jena 1908. S. 14 f. 37 f. Gustav Frank, Die jenaische Theologie in ihrer geschichtlichen Entwicklung. Lpzg. 1858. Om Jena se P. Lindebergius, Hodoeporicon. Rost. 1586. A 4—A 4 v. Her kaldes Byen »deliciæ Musarum Musarumqve theatrum«. — 4) Ph. 30. J. C. Zeumer, Vitæ professorum . . . in illustri Academia Jenensi. Jenæ 1711. I, 93—96. Jöcher II, 2027. Suppl. VI, 1861—1862. — 5) Ph. 77. Jöcher II, 1661. — 6) Ph. 107. — 7) Ph. 157. Jöcher Suppl. IV, 469. — 8) J. S. Grübler, Historische Beschreibung des churfürst-sächs. Begräbnisses und der gesammten fünff Kirchen zu Freyberg. 1—2. Dresden 1732. — 9) Ph. 152 b. — 10) Ligpræd.

Dag var de i Hovedstaden i Anhalt, Zerbst, hvor der fandtes et fortrinligt Gymnasium illustre¹. Resen benyttede Lejligheden til at hilse paa Gymnasiets meget fortjente Rektor, GREGORIUS BERSMANN (1538—1611), en brav Humanist, der var særlig interesseret i den latinske Litteratur², og paa Superintendenten sammesteds WOLFGANG AMLING († 1606), der i endnu højere Grad end Bersmann var Kryptokalvinist³. Gymnasiet blev overordentlig stærkt søgt af Udlændinge⁴. Intet Under derfor, at Resen her traf Landsmænd; foruden ERIK VASBYRD (til Eriksholm, † 1615) og hans Broder JODOCUS (til Søgaard, † 1611)⁵, to Kendinge fra Wittenberg NIELS GLAD (Nicolaus Lætus)⁶, siden Præst i Odense, og LAVRIDS SCAVENIUS⁷, som begge var blevet Magistre i Wittenberg⁸. Den sidste blev senere Resens Kollega ved Universitetet, derpaa Biskop i Stavanger, og det vides, at Resen en Meneskealder efter dette Møde bevarede venskabelige Følelser for ham⁹.

To Dage senere — den 25de Februar — var Rejsefællerne i Helmstedt, der var særlig bekendt for sit Universitet, Academia Julia, som var stiftet 1576¹⁰. Det befandt sig endnu kun ved Begyndelsen af sin store Blomstringsperiode, da det skulde blive Sæde baade for rig, humanistisk Kultur og for en teologisk Retning, der forenede moderat, antikonkordistisk Lutherdom med et fredsommeligt Sindelag. Giordano Bruno, som i disse Aar studerede her, har udtalt sig med stor Beundring om Helmstedt¹¹. Naturligvis var der ogsaa her en Række berømte Mænd, som man ikke burde forsømme at hilse paa: Historikeren og Genea-

1) J. C. Beckmann, *Historie des Fürstenthums Anhalt. Zerbst 1710*. I, 252 f. At Resen ikke er immatrikuleret her, er efter den desværre endnu uudgivne Matrikel velvilligst oplyst mig af Archivrat Dr. Wäschke i Zerbst. — 2) Ph. 65. A D B II, 507—508 og Guilielmus Schubert, *De Gregorio Bersmano philologo et poëta*. Servestæ 1853. — 3) Ph. 64. A D B I, 399—400. — 4) Et Minde om en Danners Studier her er Ægidius Lavrentii, *Oratio de cometarum genere et subjecto . . . habita Servestæ Anhaltinorum pridie Kal. Septemb. anni MDIOXCIII*. Servestæ s. a. — 5) Ph. 42 og 74 b. Begge Brødre var 1588 blevet immatr. i Wittenberg (jvfr. Album II, 361). De øvrige Oplysninger efter A. Thisets Samlinger i R. A. — 6) Ph. 148. Rørdam, Arild Hvittfeldt S. 221. 236—8. 248. J. C. Bloch, *Den fyenske Gejstlighedens Historie* I, 738—752. — 7) Ph. 61. A. Faye, *Christianssands Biske- og Stiftshistorie* S. 203 f. — 8) *Filosof. Fakultets Dekanatsbog*. 1587, 12/9; 1586, 13/9. — 9) Det kgl. Biblioteks Eksp. af Resens *De gratia universali 1615 ff.* bærer en egenhændig Tilskrift fra Resen til Scavenius. — 10) E. L. T. Henke, *Georg Calixtus und seine Zeit*. 2. Ausg. Halle 1853. I, 1 ff. *Jahrbücher für Deutsche Theologie XXI* (1876), 232 f. — 11) *Opera* I, 1. p. 33.

logen REINERUS REINECCIUS († 1595)¹, Anatomen JOHS. BÖKELIUS († 1605), der havde studeret i København², den kryptokalvinske Superintendent og Prof. theol. JOHANNES HEDERICUS († 1617)³, Juristen JOHANNES BORCHOLT († 1593)⁴, der var nok saa bekendt for sit pragtfulde Hjem, der med de mange studerende, som var optaget deri, næsten var som et lille Hof⁵, og endelig den mest ejendommelige Skikkelse, den teologiske Professor DANIEL HOFMAN (1538—1611), et stridbart og uroligt Hovede, der med sin stærke Selvstændighedstrang havde vanskeligt ved at finde Hvile hos nogen af Tidens kirkelige Retninger⁶. — Foruden Tilskrifter fra disse berømte Mænd findes der fra dette Sted nogle Mindeord, der er gennemstrømmet af en ganske anderledes varm Undertone, og som derfor gør det sandsynligt, at Resens Bekendtskab med Nedskriverne heraf skyldes mere end en enkelt Dags flygtige Samvær. Dette gælder Mindebladene fra Juristen HAJO VAN NESSEN († 1620), der endte som Universitetets Kansler⁷, og fra en Breslauer ved Navn DANIEL RINDFLEISCH (Bucretius), som muligvis er den Mand af samme Navn, der efter et omtumlet Rejseliv døde 1601 som Læge i Breslau⁸.

Som særlig hjertelige maa dog nogle Ord fremhæves, der er nedskrevet af en Bekendt fra tidligere Tid, JANUS GRUTER (1560—1627)⁹, der dengang var en ung Mand, jævn gammel med Resen, men som inden mange Aar skulde komme til at høre til de største Navne indenfor den klassiske Filologi i Tyskland. Da han har holdt Forelæsninger i Rostock 1586, har han maaske første Gang truffet Resen der. Naar Gruter taler om deres »gamle Venskab, som dog evigt skal bestaa«, kan det være tvivlsomt, om Resen siden brød sig om at mindes dette, da han var blevet Ortodoksiens Forkæmper i sit Fædreland, medens Gruter sad som Professor i det kalvinske Heidelberg¹⁰.

1) Ph. 41. A D B XXVIII, 17—19. Afskr. af et Brev af 1584 6/5 fra Niels Kaas til Reineccius findes i Addit. Fol. 264. I. — 2) Ph. 58. Moller, Cimbria literata II, 69—70. — 3) Ph. 13. Jöcher II, 1442—43. A D B XI, 303. — 4) Ph. 19. A D B III, 155—6. R. Stintzing, Geschichte der deutschen Rechtswissenschaft I, 402—5. P. Lindebergius, Hodoeporicon. 1586. D v. — 5) J. F. Jugler, Beyträge zur juristischen Biographie II, 239. — 6) Ph. 24. A D B XII, 628—629. R E³ VIII, 217 f. — 7) Ph. 97 b. A D B XXIII, 446—7. — 8) Ph. 110. Jvfr. en Tilførsel i Artisternes tyske Nations Matrikel i Padua 1590. Han er næppe identisk med den Mand af samme Navn, som døde som Dominikanermunk i Frankrig (J. Echard, Scriptores ordinis prædicatorum II, 470). — 9) Ph. 109 b. A D B X, 68—71. Friedensburg, anf. Skrift S. 329—330. — 10) D B III, 231 ff. er aftrykt to Breve fra Gruter til Holger Rosenkrantz.

Fra Helmstedt gik Rejsen til Braunschweig (d. 27de Februar). Stambogen viser kun en eneste Tilførsel herfra, men til Gengæld fra en af de største i Datidens teologiske Verden, Dr. POLYCARP LYSER (1552—1610), den tidligere Professor i Wittenberg, der nu var Vicesuperintendent i Braunschweig¹. Som Discipel af Jacob Andreä og som Medarbejder ved Konkordieformlen hørte han til Forkæmperne for den strengeste lutherske Ortodoksi. Han nød tillige stor Anseelse som Prædikant og var ligesom den ham nærtstaaende Selnecker en uhyre frugtbar Forfatter. Den danske Adelsmand Sigvard Grubbe, som ofte havde hørt ham i Wittenberg, sagde om ham, at han paa Prædikestolen mere forbandede end velsignede², hvorimod den unge Holger Rosenkrantz nogle Aar senere i sin hyperortodokse Periode priste ham i høje Toner³. — Lyser nærrede især et fanatisk Had til Calvinismen, hvis Kristologi forekom ham beslægtet med Muhammedanismen⁴, og fra ham stammer det bekendte Slagord, at ortodokse Lutheranere hellere maatte pleje Omgang med Papister end med Calvinister⁵. Resens senere Virksomhed giver i begge Henseender Udtryk for den samme Betragtningmaade.

Efter et Ophold i Lüneburg d. 2den Marts⁶ gik Rejsen direkte nordpaa, og d. 10de Marts kom Resen og Rosenkrantz til Ribe, hvor de tog ind hos deres gamle Ven PEDER HEGELUND⁷. Sammen med dem fulgte en JOHANNES ROGGE fra Emden, som det dog ikke har været muligt at skaffe nærmere Oplysninger om. Muligvis har han været deres Rejsefælle paa hele Vejen — i hvert Tilfælde hørte han til Resens Wittenberger Venner⁸. Efter d. 12te at have taget Afsked baade med Peder Hegelund⁹ og to andre Bekendte, Præsten ved St. Kathrine Kirken LAURIDS ÆGIDIUSSEN¹⁰ og den teologiske Lektor M. SØREN GLUD¹¹, og muligvis ogsaa med Biskoppen Mag. HANS LAUGESSEN¹², der alle

1) Ph. 15. A D B XVIII, 523—6. R E³ XI, 428—430. A. Tholuck, Der Geist der luth. Theologen Wittenbergs S. 4 f. — 2) Uldall 4°. 449 S. 6. — 3) K S 3 R. I, 128. — 4) P. Lyser, Calvinismus. 2 Udg. Lpzg. 1596. S. 85 b. — 5) P. Lyser, Christianismus, Papismus et Calvinismus. Dresden 1602. Fortale (Pr. Staatsbibl., Berlin). — 6) Ph. 123 fra en Lucas Damianus. — 7) Heg. Cal. — 8) Ph. 116 b (skrevet i Witt. 14 Febr. 1589). Rogge blev immatr. 1586 17/8 (Album II, 340). — 9) Ph. 134 b. — 10) Ph. 134. jvfr. S. 35. — 11) Ph. 120 b. Kinch, Ribe By II, 243 f. 317 f. I et Brev af 1602, 23/9, til Venusin sendte Glud hjertelige Hilsener til Resen (K S 3 R. I, 291). — 12) Ph. 72. Hans Tilførsel er dateret »die æquinoctii veri anni 89«, som var d. 20de Marts. Muligvis har Resen derfor først truffet ham senere, eller ogsaa er Dagen for Ankomsten til Boller urigtig (14de for 24de?).

skrev meget smigrende Mindeord til den hjemvendte Magister, drog de atter af Sted og kom da endelig d. 14de Marts 1589¹ tilbage til Fru Karen Gyldenstjerne paa Boller, som nu var bygget færdig.

II. I den følgende Tid har Resen rimeligvis besøgt sin egen Slægt; i hvert Tilfælde nævnes han ikke som nærværende, da Fru Karen med begge sine Sønner besøgte Peder Hegelund den 24de April². Imidlertid er han dog senere, antagelig sammen med Rosenkrantz, rejst til København, hvor den 12-aarige Prins CHRISTIAN d. 31te Maj skrev i hans Philotheca³. Det var Resens første, os bekendte Møde med den Konge, han i sit senere Liv skulde arbejde i saa nær Tilknytning til, og det lyder næsten som et Motto over de kommende Dages Samvirke, naar Prinsen allerede ved denne Lejlighed skrev de berømte Ord: Regna firmat pietas, et Valgsprog, som Resen ofte skulde vende tilbage til⁴. — Ved samme Lejlighed traf han ogsaa Prinsens Broder Prins ULRIK⁵ og hans Tugtemester Mag. HANS MIKKELSEN⁶, som Resen senere træffende kaldte »en ung Mand, som siden blev promoveret og vidt berømmet for sin synderlige Skikkelighed til Ungdommen at oplære⁷».

Endnu d. 6te Juni var Resen i København, hvor han talte med Sjællands Biskop, Dr. POUL MADSEN⁸, men en Uges Tid senere, en stille Junidag med klart Vejr og enkelte drivende Skyer⁹, satte Fr. Rosenkrantz og Resen over til Hveen. De var ledsaget af ELIAS OLSEN MORSING, Tycho Brahes haandgangne Mand, og de traf ogsaa godt Selskab paa Øen, thi Dagen i Forvejen var netop ankommet ANDERS SØRENSEN VEDEL¹⁰, der i disse Maaneder færdedes paa sine Vandringer for med egne Øjne at se de Steder, han vilde beskrive i sin store Krønike¹¹. I to Dage opholdt de sig paa Uranienborg, og sikkert har de som alle andre samtidige med stor Beundring iagttaget dette pragtfulde og sindrige Anlæg, maaske det skønneste Udtryk for Renæssancekulturen i Danmark. Da de den 11te Juni, netop Sommersolhvervsdagen, brød op, skrev deres Vært med kraftige Træk i Resens Stambog

1) Ligpr. Progr. fun. — 2) Heg. Cal. — 3) Ph. 1. — 4) Jvfr. S. 439. — 5) Ph. 1. — 6) Ph. 133. K S 2 R. VI, 154 f. H T 2 R. III, 245 f. — 7) Ligpræd. over Henrik Lykke. 1612. B 6 v. — 8) Ph. 157 b. — 9) Tyge Brahes meteorologiske Dagbog, udg. af F. R. Friis. Kbh. 1876. S. 126. — 10) ib. — 11) C. F. Wegener, A. S. Vedel. 1846. S. 164—165.

et af sine yndede Fyndsprog: »Medullas, non cortices«¹. Ogsaa Vedel, der samme Dag drog videre til Skaane², efterlod som Erindring et dybsindigt Ord: »Nullum virtuti majus theatrum conscientia«³.

I den følgende Maanedstid har Resen antagelig opholdt sig i København. I hvert Tilfælde er en Del Tilskrifter i Stambogen daterede i Dagene mellem d. 16de og 20de Juli, deriblandt fra hans gamle Lærer Prof. theol. ANDERS LAURIDSEN⁴, der dog ikke skulde opleve, at Resen fem Aar senere ægtede hans Datter⁵, — fra Medicineren Prof. ANDERS CHRISTENSEN, der i et enkelt Ord ligesom samlede Summen af hele sin videnskabelige Livserfaring⁶, — fra Ramisten Prof. ANDERS KRAG⁷ og fra Matematikeren Prof. JØRGEN DYBVAD⁸. Der skulde ikke hengaa mange Aar, førend de venskabelige Følelser hos de sidstnævnte to var stærkt kølnede. — Ogsaa Elias Morsing traf Resen endnu engang i København⁹.

De mange Hilsener, samlede i faa Dage, tyder paa, at Opbruddets Time var nær; og naar det især er de københavnske Professorer, som nu er repræsenterede, staaer det muligvis i Forbindelse med, at Resen allerede d. 8de April¹⁰ havde haft den glædelige Oplevelse af Universitetet at faa tildelt en Portion af det kgl. Rejsestipendium paa 150 Dlr. for 1½ Aar¹¹. Dette Stipendium var indstiftet 1569 med tre Portioner for Teologer og een for en Mediciner. For at nyde Stipendiet skulde man i Følge Fundatsen være promotus Magister og iøvrigt kendt »duelig og bekvem til at blive en Doctor in Theologia . . . og udi Fremtiden at kunne med Ære, Frugt og Gavn være en Professor her udi Universitetet eller en Superintendent her udi Riget«¹².

At Resen nu kom i Betragtning ved Tildelingen, var saaledes

1) Ph. 49. — 2) T. Brahes meteorologiske Dagbog S. 126. — 3) Ph. 158 I. Tilskriften er udateret, men det synes rimeligst at henføre den til Besøget paa Uranienborg. — 4) Ph. 158 II. — 5) Jvfr. S. 147. — 6) Ph. 91. Praxis medica, ut bellum, inexperto dulcis: audendum tamen est auspice deo, arte duce, comite experientia, luce methodo. — 7) Ph. 126 b. — 8) Ph. 156. — 9) Ph. 147. F. R. Friis, Elias Olsen Morsing og hans Observationer. Kbh. 1889. Endelig findes der (Ph. 155 b) en Tilskrift, dat. Hafniæ 1589, 18 Juli, fra en Andreas Schollius Herbornensis, som jeg kun har fundet omtalt i Atti della nazione Germanica . . ., ed. A. Favaro. I, 252. — 10) Ligpr. jvfr. Progr. fun. — 11) Ligpr. tilføjer, at han desuden »siden« fik tildelt 200 Spdlr. for 2 Aar. — 12) Beckman, Historia communitatis regiæ Havniensis p. 179—180. jvfr. Rørdam I, 83 og Kr. Carøe i P T 6 R. VI, 139—152.

en smuk Anerkendelse af hans Studier. Træffende siger Ligprædikenen, at det skyldtes, at »der vaar da ingen Tvivl paa, han jo for sin Skikkeligheds og Lærdoms Skyld skulde blive sit Fæderneland til Nytte, Gavn og Ære«.

III. Den 29de Juli 1589 rejste Resen atter ud. Rejsen gjaldt nu *la bella Italia*¹. Ligesom tidligere var han i Følge med Fr. Rosenkrantz, men hans Stilling har muligvis nu mere været en Rejseledsagers end egentlig en Hovmesters. Takket være Stam-bogen vil det ogsaa denne Gang være muligt for en stor Del at følge Resen fra Sted til Sted.

Rimeligvis har de igen lagt Vejen over Hertugdømmerne og Hamburg. Det er derfor ikke usandsynligt til dette Tidspunkt at henføre Bekendtskabet med Hebraisten og Teologen HENRIK MOLLER (1530—1589), som efter at være blevet afsat som Professor i Wittenberg paa Grund af Kryptokalvinisme levede sine sidste Aar som Læge i Hamburg².

D. 11te August var Resen i hvert Tilfælde i Stade³ og d. 20de s. M. i Emden. Muligvis staar hans Besøg i denne noget afsides liggende By i Forbindelse med Bekendtskabet med den tidligere nævnte Johannes Rogge. For første Gang kom Resen paa dette Sted i nærmere Berøring med afgjort kalvinske Kredse. Kirken i Emden regnedes for Moderkirken for de nederlandske Menigheder, og Lærepræget var endnu strengt kalvinsk⁴. Som Vogter af dette stod paa Resens Tid især Præsten MENSIO ALTING (1541—1612)⁵. Han indtog en skarpt afvisende Holdning overfor Lutherdommens Førere, f. Eks. Egidius Hunnius, men var derimod — som hans gode Ven Historikeren Ubbo Emmius fortæller⁶ — højt anset af alle renlivede Calvinister som Beza, Johs. Piscator, Pierius og Pezelius. Resen hilste her paa denne Mand⁷, paa hans Aandsfrænde Præsten JOHANNES PETREJUS⁸ og paa Byens Sekretær HENRIK PAULINUS⁹.

Fra Emden gik Rejsen videre til Bremen (d. 22de August). Foruden et Par lidet kendte Venner¹⁰ traf Resen i denne By CHRI-

1) Ligpr. Progr. fun. — 2) Ph. 63a (udat.). Moller, *Cimbria literata* I, 426. — 3) Ph. 151 (Tilskrift fra cand. chirurg. & med. Antonius Doesborch). — 4) Ubbo Emmius, *De statu reip. et ecclesie in Frisia orientali* . . . 1616. p. 17. — 5) A D B I, 368—369. — 6) Ubbo Emmius, *Mensonis Altingii Vita*. 1728. p. 160—161. — 7) Ph. 145 b. — 8) Ph. 145. Ubbo Emmius, *Vita* p. 29. 77. — 9) Ph. 146. Paulinus stod i Brevveksling med Chytræus. *Chytræi Epistolæ*. 1614. p. 614. 623. — 10) Petrus de Vischer (Ph. 146 b) og Daniel Molinæus (Ph. 136).

STOPHORUS PEZELIUS (1539—1604), der ligesom sin Ven H. Møller i Hamburg 1574 var blevet afsat fra sit Professorembede i Wittenberg, hvorefter han 1581 blev Superintendent i Bremen og 1584 Lærer ved det nyoprettede Gymnasium¹. Ikke mindst ved hans Indsats kom denne Lærestanstalt til at indtage en førende Stilling paa reformert Grund². Det lykkedes endvidere Pezelius at gøre den bremiske Kirke helt kalvinsk, og han optraadte desuden som en heftig Stridsmand overfor sin Tids lutherske Teologer. Der skulde komme den Tid, da Resen som Sjællands Biskop maatte forbyde sine Præster at læse Skrifter af denne Mand³.

Tilfældet vilde, at Resen i Bremen skulde blive ført sammen med en Personlighed af ganske usædvanlig Art. Det var den vidtberømte Astrolog og Alkymist JOHN DEE (1527—1608)⁴, en af Datidens Spiritister, der efter en højst eventyrlig Skæbne nogle faa Maaneder tidligere var ankommet fra Prag, hvorfra han paa Katolikernes Tilskyndelse var blevet udjaget. Det fortælles, at han i Bremen var omgivet af en Hestgarde og talrige Vogne til sit Gods og sit Følge. Kort Tid efter drog han tilbage til sit Fædreland, England, hvor han døde 1608 i grænseløs Fattigdom, skyet som Troldmand og Aandemaner. Om hans mystiske Aandsretning vidner klart nok hans Erindringsord til Resen: »Fortis imaginatio mira rerum in Dianæa architectatur exemplaria»⁵.

Efter et Ophold i Cassel d. 4de September, hvor der blev Lejlighed til et Besøg hos de to afgjort filippistiske Præster LUCAS MAJUS († 1598)⁶ og CASPAR CRUCIGER d. yngre (1525—97), den sidstnævnte en paa Grund af Kryptokalvinisme forjaget Wittenbergerprofessor⁷, blev det næste Hvilepunkt Marburg (d. 6te September). Universitetet her havde oprindeligt været Sæde for en filippistisk Lutherdom, der bevidst vilde holde Midtvejen mellem Kalvinisme og Ubikvitarisme. Efter 1582 var dog den strenge lutherske Retning for en Tid kommet til Magten, og den arbejdede her som andetsteds paa at skaffe Konkordieformlen

1) Ph. 63 II. A D B XXV, 575—577. — 2) C. Ikenius, Oratio de illustri Bremensium schola. Bremæ 1741. p. 48 f. — 3) Zwergius, Sjæll. Clerisie S. 139. I Ny kgl. S. Fol. 1305 (Nr. 70) findes i Original et Digt af Pezelius til Arild Hvitfeldt og Jonas Charisius. — 4) D N B XIV, 271—279. Th. Smith, Vitæ quorundam eruditissimorum et illustrium virorum. Lond. 1707. (Nr. VIII). — 5) Ph. 140 b. Resens Besøg omtales dog ikke i The private diary of Dr. John Dee, ed. J. O. Halliwell. Lond. 1842. — 6) Ph. 96 b I. Jöcher III, 69. Suppl. IV, 467—8. — 7) Ph. 96 b II. A D B IV, 622—623.

Gyldighed i Hessen¹. Foregangsmanden paa dette Omraade var Teologen EGIDIUS HUNNIUS (1550—1603), som Resen nu lærte at kende netop i hans største Glansperiode (1582—92)². Baade teologisk og kirkepolitisk hørte Hunnius til de betydeligste Repræsentanter for den »ægte« Lutherdom, og da han 1592 blev Professor i Wittenberg, kom han til at høre til Førerne i den anden ortodokse Reaktion. Den unge Holger Rosenkrantz, som netop opholdt sig der paa dette Tidspunkt, kunde næsten ikke finde Ord stærke nok til at prise denne »divini verbi propugnator zelotes«, der var hele Tysklands Lys³, og i et Skrift fra sine sidste Aar har Resen selv prist Hunnius som en »ypperlig og vidtberømt Doctor«⁴.

Større Betydning for det almindelige videnskabelige Liv i Europa havde dog en Mand, som Resen heller ikke forsømte at gøre sin Opvartning, RUDOLPH GOELENIUS (1547—1628)⁵, som i henvend et halvt Aarhundrede kastede Glans over Marburgeruniversitetet. Eftertiden har klarere end Samtiden erkendt, at han ikke var nogen original, endsige genial Begavelse, men han besad en selv for den Tid ualmindelig polyhistorisk Viden, som han paa højst tiltalende Maade forstod at lægge frem i sine tallose Skrifter. De Hædersnavne som »den kristne Aristoteles« og »den Marburger Platon«, som hans Beundrere tillagde ham, gælder dog ikke bogstaveligt. Han er helt igennem den typiske Eklektiker i sin Bearbejdelse af de filosofiske Videnskaber. Skønt han vilde holde fast ved Aristoteles som den største Filosof, staar han saaledes ogsaa under Paavirkning af Platon og Ramus. Som Teolog var han Kalvinist, men afskyede de teologiske Skænderier. — Da Goclenius' Søn nogle faa Aar senere studerede i København, optraadte han paa mindre heldig Maade i en Censursag, hvori Resen tog Modpartens Parti⁶, og i et Skrift fra 1620 retter Resen et skarpt Sidehug mod Faderen⁷.

Blandt danske Videnskabsmænd havde Goclenius en Del Venner, saaledes Tyge Brahe og flere af de ældre Professorer som

1) A. Tholuck, Das akademische Leben II, 280 ff. K. W. Justi, Grundzüge einer Geschichte der Universität zu Marburg. Marburg 1827. — 2) Ph. 69. R E³ VIII, 455—9. — 3) K S 3 R. I, 124—125. 125. 127. 128. — 4) Ph. Nicolai, Theoria vitæ æternæ. Hafn. 1632. e 2. — 5) Ph. 64 b. Mærkeligt nok skrev Goclenius her et Ord, der siden med en skarp Brod skulde blive vendt mod Resen: »Qvi fingit nova verba, simul nova dogmata gignit«. — A D B IX, 308—312. — 6) K S 2 R. V, 72. — 7) De gratia universali IV, Th. 326.

Nic. Theophilus, Thomas Fincke¹ og Kurt Aslaksen², hvorimod Mænd som Ole Worm³ og Caspar Bartholin⁴ behandlede ham med Haan.

Endnu hilste Resen her i Marburg paa Medicineren Prof. VICTORINUS SCHÖNFELDT⁵ og kom saa endelig d. 7de September til Frankfurt am Main⁶. »Her anbragte den vise Natur Verdens Idé (orbis speciem)«, siger en samtidig Forfatter, der i høje Toner priser denne rige Handelsstad som Samlingspladsen for al tænkelig Pragt og Herlighed. Hvad der ellers var spredt over hele Jordkloden, det fandtes her hos »Mercur's Datter, Phoibos' Søster«⁷.

Det var almindelig Skik, at Italiensfarere gjorde Ophold i denne By for der at søge Rejseselskab med Købmænd, der skulde drage sydpaa over Alperne⁸. Dette har sikkert ogsaa været Resens Plan.

KAPITEL V

Italien.

I. Den første italienske By, som Resen søgte til, blev Padua, Oldtidens Patavium, Livius' Fødestad⁹. Paa de mange rejsende, som besøgte denne By i det 16de Aarhundrede, synes den at have gjort et behageligt Indtryk¹⁰. De taler om dens faste Mure og marmorindfattede Porte, om dens mange kunstneriske Mindesmærker og pragtfulde Bygninger; de glemmer heller ikke at berømme den botaniske Have, den første i sin Art i Europa, med

1) Fortalen til R. Goclenius, *Adversaria ad exotericas aliquot Julii Cæsaris Scaligerii acutissimi philosophi exercitationes*. Marpurgi 1594, tilegnet Prof. Nic. Theophilus i København. — 2) C. Aslac, *De natura coeli triplicis*. 1597. A 2 v. — 3) O. Worm, *Baccalaureus philosophiæ*. Hafn. 1622. C 2. Goclenius har dog skrevet i Ole Worms Stambog (Rostgd. S. 8°. 31). — 4) Caspar Bartholin, *Illustr. quæstionum miscell. exercitatio VI*. Hafn. [1618] er rettet mod Goclenius' Behandling af Spørgsmaalet *resurrectio mortuorum*; jvfr. O. Wormii *Epistolæ* I, 39. — 5) Ph. 153. A D B XXXII, 303. — 6) *Ligpr. Progr. fun.* — 7) P. Lindebergius, *Hodoeporicon*. 1586. C 4 v. — 8) Se f. Eks. DM 4 R. II, 374. — 9) L. Volkmann, Padua. Lpz. 1904. — 10) Se saaledes A. N. & J. Reusnerus, *Hodoeporicorum . . . libri VII*. Basil. 1580. p. 271. 309; P. Cratepoleus, *Catalogus academiæ*. 1593. p. 77—78; P. Lindebergius, *Hodoeporicon*. Rost. 1586. B 3 v; Cypr. Eichovius, *Liber insignium aliquot itinerum*. 1606. p. 129—131; N. Chytræus, *Hodoeporicon*. 1568. B 6 v og *Hodoeporica*. 1575. p. 77.

dens Rigdom af sjældne Planter og Træer¹, og Sundhedskilderne, fontes Aponi, der kunde bringe Lægedom for saa mange Slags Sygdomme. De mindes den intelligente og velvillige Befolkning og de mange lærde og berømte Mænd, og de priser i høje Toner Omegnens Skønhed og dens Frugtbarhed paa Korn og Grøntsager, paa Olie og Vin.

Frem for alt ejede Padua dog et berømt Universitet², stiftet saa tidligt som 1222, men nyordnet 1517³. Allerede længe havde det været Genstand for ualmindelig Velvilje fra Dogerne i Venedig, hvorunder Byen hørte, og man havde med Held søgt at knytte de fortrinligste Lærerkræfter, ogsaa fra Udlandet, hertil.

Universitetet havde til Huse paa Byens Hovedgade i en Bygning, som oprindeligt havde været en gammel Gæstgivergaard, men som særlig ved Jacopo Sansovinos Kunst var blevet omdannet til et Renæssancepalæ af en ejendommelig Helhedsvirkning. Med den rige Udsmykning, med den stemningsfulde Gaard, omsluttet af Loggiaer i to Stokværk, med det gamle, anatomiske Teater og de mange Vaabenskjolde til Minde om fortjente Akademikere er det endnu den Dag i Dag et talende Vidnesbyrd om det lærde Paduas Storhedstid i det 16de og 17de Aarhundrede⁴.

For den, der hidtil kun havde været kendt med det akademiske Liv i Nordeuropa, maa det have været en stor Overgang at stifte Bekendtskab med den italienske Universitetsorganisation, der hvilede paa et langt friere og mere demokratisk Grundlag. Dette gav sig særlig Udtryk i den betydelige Indflydelse paa Valget af Rektor og de øvrige akademiske Embedsmænd, som var tilstaaet Studenterne⁵. Ogsaa paa et andet Omraade viste det fremmedartede Præg sig. Skønt Universitetet i Padua formelt dannede en Enhed, udgjorde det dog i Virkeligheden to sideløbende Universiteter, idet det allerede 1399 var blevet delt i to ret skarpt adskilte Afdelinger: Juristerne og Artisterne (hvorunder ogsaa henregnedes Teologer og Medicinere). Deres ind-

1) Grundlagt 1533. Et Billede af Haven i J. Tomasini Gymnasium Patavinum p. 84 f. — 2) Om Universitetets Historie se Antonius Riccobonus, De gymnasio Patavino. Patavii 1598; J. Ph. Tomasinus, Gymnasium Patavinum. Utini 1654; J. Facciolatus, Fasti gymnasii Patavini. I—II. Patavii 1757. En kortfattet, god Oversigt findes hos Antonio Favaro, L'università di Padova. Venezia 1922. Jvfr. ogsaa A. Favaro, Saggio di bibliografia dello studio di Padova. I. Venezia 1922. — 3) Facciolatus, anf. Skrift II, 1 f. — 4) A. Favaro, L'università di Padova S. 87 ff. Et Billede af Universitetets Udseende i det 16de Aarh. hos Tomasinus, anf. Skrift. Til p. 40. — 5) Tomasinus p. 44.

byrdes Selvstændighed understregedes yderligere derved, at hver Afdeling valgte sin Rektor og sine »consiliarii«¹. Rektorskifterne, Universitetets største Festligheder, fandt Sted i Byens Domkirke hvert Aars 1ste og 2den November, og takket være Italienernes Sans for Fest og Farver formede de sig som pragtfulde Skuespil².

Studenterne ved hvert af de to Universiteter var inddelt i en meget lang Række »Nationer«, samlede i to Hovedgrupper: citramontani og oltramontani. Blandt de sidste indtog »Natio Germanica«, hvortil ogsaa Danskerne henregnedes, en Særstilling baade paa Grund af sin Talrigbed og de betydelige Friheder, der var tilstaaet den³. I Spidsen for den tyske Nation stod en consiliarius og 6 seniores⁴, der bl. a. bestyrede Fælleskassen og Biblioteket samt førte Matriklerne, som ogsaa indeholder kortfattede Efterretninger om Medlemmernes senere Livsskæbne, og de ejendommelige »Acti«, som nu er under Udgivelse⁵, og som med deres fyldige Beretninger om Nationens indre Liv og Forhold udadtil selvfølgelig er en Kilde af enestaaende Værdi. Nationens Samlingsmærke var den tyske Kejserørn⁶, som ogsaa anbragtes over de Begravelsespladser, der i Kirkerne var indrømmet Nationen, for Juristernes Vedkommende i et Kapel i Eremitanikirken⁷, for Artisternes i den ældgamle Benediktinerkirke St. Sophia⁸. De venetianske Doger beskyttede af politiske Grunde stærkt den tyske Nation, som bl. a. havde opnaaet Frihed for at blive indstævnet for verdslige Domstole, endog i Gældssager⁹. Da der særlig efter 1570 havde været idelige Gnidninger mellem den katolske Gejstlighed og de protestantiske Studenter, lykkedes det endvidere Nationen 1587 efter langvarige Forhandlinger at erhverve det meget vigtige Privilegium skriftlig at faa Sikkerhed mod de Gejstliges, særlig Inkquisitionens Overgreb, naar Medlemmerne blot ikke vakte offentlig Anstød¹⁰.

1) ib. p. 44—45. Facciolatus I, p. XXX. — 2) Tomasinus p. 148. Om andre Universitetsfester ib. p. 214. — 3) Jvfr. Fortalen til Riccobonus, anf. Skrift. Om Nationen især Tomasinus p. 46 f. — 4) Atti, ed. B. Brugi I, 332. — 5) Atti della nazione germanica dei legisti nello studio di Padova per cura di Biagio Brugi. I. Venezia 1912. — Atti della nazione germanica artista nello studio di Padova, ed. A. Favaro. I. ib. 1911—12. Jvfr. ogsaa Sitzungsberichte der phil.-hist. Classe der kais. Akademie der Wissenschaft in Wien CXIII, 745 f. — 6) Tomasinus p. 47. — 7) J. Salomonius, Urbis Patavinæ inscriptiones. Patavii 1701. p. 232. — 8) ib. p. 272. — 9) Tomasinus p. 49. — 10) B. Brugi i Atti del R. Istituto veneto di scienze, lettere e arti. VII, T. V. 1017 ff. Jvfr. samme Forf.'s Gli scolari dello studio di Padova nel cinquecento. Padova 1905. S. 71 ff. — At Gnidningerne ikke helt var ophørt, fremgaar af H S III, 99—100.

Padua var igennem hele det 16de og 17de Aarhundrede Ty-skernes Yndlingsuniversitet i Italien. Som v. Ebengreuths aarelange, utrættelige Forskninger har eftervist, har der i Aarene 1580—99 i Padua studeret 3286 Studenter henhørende til *Natio Germanica*, d. v. s. $\frac{4}{9}$ af samtlige tyske Studenter, som drog til Italien¹.

Ogsaa talrige Danskere søgte til denne By, særlig i det 17de Aarhundrede², men ogsaa før Resens Tid kan der blandt Juristerne nævnes Mænd som Kansler Chr. Friis³, den lærde Jacob Bjørn til Stenalt⁴, Sten Bilde til Billesholm⁵ og flere andre, og blandt Artisterne Lægerne Peder Sørensen⁶ og Anders Christensen⁷ og fremfor alle Thomas Fincke (fra 1583)⁸, der blev Nationens consiliarius og indlagde sig betydelige Fortjenester ved at stifte et medicinsk Bibliotek og ved at faa den ovennævnte Begravelsesplads i St. Sophiakirken indrettet. Danskerne synes overhovedet at have været vel ansete i den tyske Nation. I hvert Tilfælde kan der opregnes en meget lang Række danske Adelsmænd, som har beklædt Embeder i Nationen, særlig dog efter 1590, hvorfor man ogsaa i Universitetets Samling af Vaabenskjolde jævnlig træffer Danskes⁹.

Før 1591 var den regelmæssige Føring af Universitetsmatriklen i Padua endnu ikke begyndt¹⁰. Derimod maatte enhver nyankommende melde sig hos sin Nations consiliarius og indskrive sig i Nationens Matrikel. Matriklen for Juristerne af den tyske Nation i Padua, en smuk Pergamentscodex, som desværre endnu er uud-

1) Sitzungsberichte der phil.-hist. Classe der kais. Akad. . . in Wien. Bd. 127. Afhdl. II, 20—21. — 2) Se Suhms Saml. til den danske Historie II, 3 H. 6 f. og Kr. Carøe i P T 6 R. IV, 201 ff. V, 104 f. Jvfr. Erik Pontoppidan, *Gesta et vestigia Danorum extra Daniam I*, 124 f. — 3) Suhms Saml. II, 3 H. 11. — 4) ib. S. 12. — 5) ib. — 6) ib. S. 6. — 7) ib. — 8) ib. S. 7. Atti, ed. Favaro, I, 200. 203. 220. passim. Chr. Ostenfeld, *Oratio in obitum D. Thomæ Finckii*. Hafn. 1656. p. 41 f. Naar det her p. 45 siges, at der i Sophiakirken findes *«marmoratæ Finckii laudes aureis literis incisæ»*, maa det forstaas om, at Indskriften paa Epitafiet over de der begravede Artister meddeler, at denne Begravelse indrettedes, medens Fincke var consiliarius. Dette er hos Rørdam (III, 552) blevet til, *«at de medicinske Studenter i Padua ved hans Bortgang oprejste ham en Æresstøtte i den derværende Sofiekirke . . .»*. Derimod findes hans Vaabenskjold endnu ophængt i Universitetets Aula magna (jvfr. P T 6 R. IV, 205). — 9) Jvfr. [Fr. Nardi], *Nomina et inscriptiones Danorum academicis officiis in universitate Patavina functorum, quæ sub eorum signis gentilitiis in eadem universitate prostant*. Patavii 1852. — 10) *Matricula universitatis legistarum (U A, Padua) I Bd. 1581—1669* er ufuldstændigt for Aarene 1581—1591.

givet, viser da ogsaa, at Fr. Rosenkrantz og »Joh. Pavlinus Resenius Danus« d. 25de Oktober 1589 egenhændigt har indført deres Navne heri som Medlemmer af Nationen¹. Rektor var dengang en Græker, Antonius Ulastus fra Kreta, som forøvrigt det følgende Aar blev landsforvist paa Grund af Stridigheder med en Kollega².

I Padua havde Resen og Rosenkrantz fast Standplads indtil d. 2den April 1591³, idet de dog i Sommermaanederne 1590 afbrød deres rolige Ophold her for at gøre en Rundrejse til andre Egne i Italien.

II. Naar de unge Adelsmænd i saa stort et Tal strømmede til Padua, da var det især for at lære det italienske Sprog og deltage i de ridderlige Øvelser, som Byen var berømt for⁴. I begge Dele tilegnede ogsaa Fr. Rosenkrantz sig stor Færdighed under sit paduensiske Ophold, ja Ligprædikenen over Resen siger endog, at han i ridderlige Exercitier »forfremmede sig . . . saa, at ingen kunde gøre hannem noget for derudi, der han omsider kom ind i sit Fæderneland igen«⁵. Det var endvidere ofte Skik, at de udenlandske Adelsmænd benyttede Lejligheden til i Padua at lære Spansk⁶. Muligvis har derfor Fr. Rosenkrantz ogsaa her erhvervet sig det Kendskab til dette Sprog, som han siden berømmes for⁷.

I Sammenligning med disse Øvelser blev de egentlige Universitetsstudier sikkert en Biting. Det er dog muligt, at Rosenkrantz har hørt Forelæsninger under det Universitet, han hørte til. Der blev i Padua daglig læst baade over Kirkeretten og Kejserretten⁸.

1) *Matricula Germanorum juridicæ facultatis Patavii I (1546—1669)*, 204 (U A, Padua, Nr. 459). Med en senere Haand er der ud for Resens Navn tilføjet »D. Primarius S. S. Theol. Profess. in Regia Acad. Hafniense & Sielandiæ Superattendens fl.[oruit] A° 1625«. — Ligpræd. siger, at Resen kom til Padua d. 12 Okt. Efter ny Stil, som brugtes i Italien, bliver dette d. 22 Okt. Der er da maaske hængaet et Par Dage, før han blev indskrevet i Matriklen. — 2) Tomasinus p. 429. Facciolatus II, 27. — 3) Ligpr. — 4) Tomasinus p. 133—134. Vinding p. 205. Chr. Hansen Riber, Ligpr. over Jørgen Lunge. 1619. B 4—B 4 v. Hans Mikkelsen, Ligpr. over Jørgen Skeel. 1632. V v. — 5) H v. — 6) Vinding p. 205. H. P. Resen, Ligpr. over Chr. Barnekov D 5. — 7) *Epistolæ inter T. Brahe et Olig. Rosencrantz*, ed. F. R. Friis, p. 75—6. — 8) Tomasinus p. 69—70. Om det juridiske Studium i Padua se *Nuovo Archivio Veneto. Nuova serie XIV*, 72 f.

Naar ogsaa Resen lod sig indskrive under Universitetets juridiske Afdeling, har det selvfølgelig været af Hensyn til Fr. Rosenkrantz. Ogsaa han benyttede imidlertid Lejligheden til at lære Italiensk, som han talte flydende til sin Dødedag¹. Usandsynligt er det heller ikke, at han som den musikelskende Natur, han var, har deltaget i det blomstrende Musikliv, som især udfoldede sig blandt den tyske Nations Medlemmer².

Om Omfanget og Arten af hans øvrige Studier er det derimod vanskeligt med Vished at danne sig nogen Forestilling. Kom Resen til Padua d. 25de Oktober 1589, er han netop indtruffet to Dage, før man i den gamle Familiegrav i St. Antonio stedede den Mand til Hvile³, som næsten gennem en Menneskealder havde øvet den største Tiltrækning paa de udenlandske studerende, Filosofen JACOBUS ZABARELLA. Han havde været en skarpsindig og selvstændig Forsker, og selvom han i Hukommelse og i Færdighed til hurtigt at besvare Indvendinger maatte staa tilbage for andre, saa nød han dog et saadant Ry som Fortolker af Aristoteles, at hans Skrifter læstes overalt i Europa og stadig lokkede nye Skarer til Padua⁴. Eksempelvis kan det saaledes nævnes, at Jacob Arminius 1586 var draget hertil først og fremmest for at høre denne Filosof⁵, og da den unge Holger Rosenkrantz faa Aar senere — 1591 — studerede i Rostock, fik han Zabarellas Skrifter anbefalet som den eneste Nøgle, der kunde lukke op for Stagiritens Visdom⁶. Det var da intet Under, at Fremmedbesøget i Padua tog stærkt af i det første Aar efter Zabarellas Død⁷. Endnu levede dog hans filosofiske Kollega og bitre Modstander FRANCISCUS PICCOLOMINEUS (1520—1604), der ogsaa var en Kender af Aristoteles, men som især gjorde sig Umage for at bringe det forsømte Studium af Platonismen paa Fode igen, idet han tillige søgte at forene Platon og Aristoteles⁸. Zabarella havde især interesseret sig for Metodelæren, paa hvilket

1) Ligpr. H—H v. Progr. fun. taler om *æximia cultura, qva adeo familiarem sibi eam [o: lingvam Italicam] reddiderat, ut singulari et facundia et promptitudine omnia animi sensa exprimere potuerit.* — 2) Tomasinus p. 133. — 3) A. Riccobonus, In obitu Jacobi Zabarellæ Patavini Oratio. Patavii 1590. Kolofon. Atti, ed. Favaro, I, 279. — 4) Nic. Papadopulus, Historia gymnasii Patavini. Venet. 1726. I, 331—332. Emil Weber, Die philosophische Scholastik des deutschen Protestantismus S. 18. 49 f. — 5) Caspar Brantius, Historia vitæ Jacobi Arminii. Brunsvigie 1725. p. 16. — 6) K S 3 R. I, 119. — 7) Atti, ed. Favaro, I, 279. — 8) J. P. Tomasinus, Elogia illustrium virorum. Pat. 1630. p. 208—211, især p. 209. Riccobonus, Gymnasium p. 49. Papadopulus I, 331—332.

Omraade han har blivende filosofiske Fortjenester, men var derved kommet i Strid med Piccolomineus, som fra ca. 1583 skarpt kritiserede hans Standpunkt¹. Striden fortsattes i en Del Aar og gav Genlyd vidt omkring. Det er meget sandsynligt, at ogsaa Resen under sit Ophold i Padua er blevet ført nærmere ind i de dengang brændende Spørgsmaal. Vist er det nemlig, at han siden i sin Fremstilling af Metodelæren paa et enkelt Punkt er afhængig af Zabarella², og desuden baade der og andetsteds citerer alle de Skrifter af Zabarella og Piccolomineus, hvori de har udviklet deres forskellige Opfattelser³.

Om Resen har været i Forbindelse med andre filosofiske Universitetslærere, er ubekendt⁴. Padua besad i hvert Fald dengang en dygtig Humanist i ANTONIUS RICCOBONUS (1541—99)⁵, Universitetets første Historieskriver. Han var Professor i Veltalenhed, men var desværre vel hengiven til Nydelse af de vicentinske Vine⁶.

Opholdet i Padua har næppe heller været ganske uden Betydning for Resens teologiske Studier. Paa hans Tid var der her fire Professorater i Teologi og Metafysik, hvoraf de to fulgte den scotistiske, de andre to den thomistiske Lærevis⁷. Naar man ser, hvorledes Resen senere, især i »Clavis theognosias«⁸ 1614, giver Prøver paa en forbavsende Belæsthed i Middelalderens Skolastikere, tør man maaske formode, at hans Kendskab hertil er grundlagt i denne Periode. At han i hvert Tilfælde har beskæftiget sig med teologiske Studier i Padua, fremgaar af Listen over hans efterladte Haandskrifter, hvori der bl. a. nævnes en anonym paduensisk Kommentar til Apokalypsen, afsluttet 1539, som Resen fandt i Padua 1590⁹. Desuden findes der endnu i Stockholm et smukt Pergamentshaandskrift af Nicolaus Lyra's Fortolkning til Apokalypsen, som han ligeledes har købt i Padua 1590¹⁰. Her eller andetsteds i Italien har han antagelig ogsaa er-

1) Riccobonus p. 97—98. jvfr. Pietro Ragnisco i Atti del R. Istituto Veneto 6 Ser. 4, S. 1217—1252. — 2) Jvfr. S. 173. — 3) I Resens Parva Logica R 2 v nævnes netop som Zabarellas Skrifter Duo priores libri de methodis og Apologia libri de doctrina ordinis contra Piccol. og som Piccolominis Universa philosophia de moribus og Comes politicus. Jvfr. ogsaa H. P. Resen, De illustri gratia Th. 69. — 4) Om de øvrige filosofiske Studier se Tomasinus p. 322 f. 326 f. — 5) ib. p. 340. Jöcher III, 2090. Suppl. VI, 2098—99. — 6) P. Freherus, Theatrum virorum eruditione clarorum p. 493. — 7) Tomasinus p. 281 f. 284 f. 287 f. 289 f. — 8) Jvfr. S. 426. — 9) Bibl. Res. S. 344. Nr. 49 i 4°. — 10) Stockholms kgl. Bibl. M S. A 7 a Perg.

hvervet sig flere andre Haandskrifter af lignende Beskaffenhed, en Bog af Peter Paulus Vergerius »De ingenuis moribus«¹, to smaa Takketaler af Franciscus Zabarella fra 1393 og 1402² samt en italiensk Apokalypsekommentar fra 1384 af Fredericus de Venetiis »cum glossis Lyrani«³. — Umuligt er det heller ikke, at han i samme Tid har skaffet sig den smukke venezianske Kvartudgave af Bernhard af Clairvaux' Værker fra 1583, som Det kgl. Bibliotek nu besidder⁴. De Bemærkninger, Resen har føjet til i denne, er i hvert Fald skrevet med en Skrift, som synes at stamme fra et forholdsvis tidligt Tidspunkt i hans Liv.

Ganske givet er det endvidere, at han i Italien maa have haft Lejlighed til personlig at modtage et stærkt Indtryk af den daværende katolske Kirkes Lære og Gudstjenesteform og af den almindelige italienske Kultur. Siden sit Møde med Bruno og Brødrene Gentile har Resen ikke været helt uden Forbindelse med italiensk Aandsliv, men Opholdet i Italien har selvfølgelig betydet, at han ved Selvsyn og udvidet Læsning har faaet dette Kendskab stærkt uddybet. Et Vidnesbyrd herom er den Savonarolaoversættelse, som han en Del Aar senere udgav⁵. Baade her og andetsteds viser Resen et mere end almindeligt Kendskab ikke blot til Savonarola, men ogsaa til mange af dennes samtidige som f. Eks. Franciscus Spiera, der netop i Padua »fortrød saa ynckeligen oc mistrøsteligen, at han haffde faldet fra Evangelii Bekiendelse«⁶, Angelus Politianus »en drabelig Papist oc lærd Mand«⁷, Nicolaus Macchiavelli, »som ellers icke lod sig for meget bevege aff Religionen«⁸, Johannes Picus Mirandula, som Resen berømmer for »hans megen Forstand oc Skarpsindighed offuer alle andre i siin Tiid«⁹, Marsiglio Ficino »en af de synderligste, som da leffuede«¹⁰, Sixtus Senensis, Ambrosius Catharinus o. fl. a.¹¹. — Det kan ogsaa nævnes, at Resen endnu saa sent som i et Skrift, der udkom to Aar før hans Død, med Varme omtalte Senenseren Bernardino Ochino, med hvis Liv, aandelige Udvikling og Skrifter han synes at være temmelig fortrolig. Han kendte

1) Bibl. Res. S. 343. Nr. 20 i 4°. — 2) ib. — 3) ib. Nr. 1 i Fol. — 4) D. Bernardi . . . Opera. Venetiis 1583. Det kgl. Bibl. ejer ogsaa to andre Bøger, som har tilhørt H. P. Resen, og som han muligvis har erhvervet netop i denne Periode: Operum omnium Sancti Ephraem Syri Tomus primus, ed. Ger. Vossius, Romæ 1589, og Vita S. Augustini Episcopi . . . , per August. Fivizanium, Romæ 1587. — 5) Det gyldene Griff paa Bibelen. Kbh. 1610. Jvfr. S. 361 ff. — 6) Det gyldene Griff A 9 v. — 7) ib. B 4. — 8) ib. B 4 v. — 9) ib. B 6. — 10) ib. B 7 v — 11) ib. B 8 v ff. jvfr. A 9.

saaledes ikke blot Ochinos latinske Bog om Prædestinationen »Labyrinthe«, men ogsaa hans italienske Prædikener og Katekismebearbejdelse¹.

III. Endnu vanskeligere end at aftegne Gangen i Resens Studier er det at sige, hvilket Indtryk Italiens yppige Natur og rige Kunst kan have efterladt hos denne tunge Vesttjyde. Selv har han intet optegnet derom, og man vil forgæves i alle hans Skrifter spejde efter Ytringer, der kunde besvare dette Spørgsmaal. Kun en eneste Udtalelse har man, der kunde tyde paa, at hans Øje ikke har været helt tillukket for Kunstens Herlighed, naar han et Sted i Forbigaaende taler om, at et Medlem af den tyske Nation er mindet i Padua »med samme Nations skønne Monument«². Naar man endvidere betænker hans Kærlighed til Musikken og til det skønt klingende italienske Sprog, saa er det nok muligt, at der hos den unge Resen har været mere blide og mere menneskelige Sider, end man efter den ældres barske Udseende og Optræden paa Forhaand vil være tilbøjelig til at antage.

Som Medlem af den tyske Nation kan han næppe have undgaaet i hvert Tilfælde for en Del at føle Eftervirkningerne af de Begivenheder, som satte Sindene i Bevægelse indenfor hans egen Nation. Nationens »Atti«, der har bevaret saa mangt et malerisk Billede fra Datidens Studenterliv, fortæller, at man i den Tid, Resen opholdt sig i Padua, var optaget af Stridigheder med den polske Nation³, men ganske særlig af en noget gaadefuldt Historie med to unge tyske Studenter, som var blevet lokkede til bevæbnede at gaa ud ved Nattetid. At bære Vaaben var imidlertid strengt forbudt, og de unge Mænd blev kastet i Byens Fængsel. Nationen kom i den Anledning i en voldsom Bevægelse, endeløse Forhandlinger og stormende Retsscener fulgte, indtil Sagen endelig — som sædvanlig — blev jævnet ved den venezianske Doges Mellekomst⁴. Man maa formode, at ogsaa Resen med Interesse har fulgt denne dramatiske Sags Forløb. I hvert Tilfælde viser senere Udtalelser af ham, at han har haft et godt Kendskab til Nationens indre Organisation⁵. — Resen maa ogsaa i Padua have haft Lejlighed til at træffe Landsmænd. Det er dog uvist, om han er truffet sammen med JACOB SVAN-

1) H. P. Resen, *Instructio executionis catecheticae*. Kbhvn. 1636. Q 6—Q 7.

2) Ligpr. over Chr. Barnekow D 3. — 3) Atti, ed. B. Brugi, I, 324 f. — 4) ib. S. 331 f. — 5) Ligpræd. over Chr. Barnekow D 3.

NING¹, JAKOB ROSENKRANTZ, MOGENS ULFELD og den senere Rigskansler JAKOB ULFELD², der kom hertil 1587, og som man møder i tidligere eller senere Perioder i hans Liv. Om den sidstnævnte ved vi dog, at han hørte til Resens gode Venner, og at de i deres Ungdom havde færdedes meget sammen i Udlandet³. Derimod maa det anses for givet, at han har truffet — og muligvis rejst sammen med — sin senere medicinske Kollega ved Universitetet GELLIUS SASCERIDES og med JONAS CHARISIUS, som blev indskrevet i Artisternes Matrikel samme Dag som Resen i Juristernes⁴, ligesom han vel ogsaa har gjort Bekendtskab med ALBERT SKEEL, siden Herre til Fussingø og Rigsraad, der blev immatrikuleret d. 30te Oktober 1589⁵. Det er endvidere temmelig sandsynligt, at han ogsaa her har mødt den bekendte SIGVARD GRUBBE⁶, der dog ikke kom til at høre til hans Venner. Fremfor alle bør dog den lærde CHRISTIAN BARNEKOW nævnes. Paa sine lange Udenlandsrejser, der varede 16 Aar og kostede over 20,000 Daler⁷, kom han ca. 1588 til Padua, hvor han en kort Tid blev consiliarius i Juristernes Nation⁸. Han hører til de faa Mennesker, som Resen har udtalt sig om med virkelig Varme, og den Skildring, han i sin Ligprædiken over Barnekow 1612 har efterladt af dennes Paduaophold, bærer i den Grad den personlige Erindrings Præg, at den fortjener nøjere at omtales. Han fortæller her⁹, hvorledes Barnekow, den vidtberejste og erfarne Mand, i høj Grad vandt alle Menneskers Yndest, »saa at alle de, som omgikkes med hannem, havde stor Gavn og Anledning ved hannem til Studering og Øvelser og takkede hannem derfor, som de vel maatte og bleve saa forfremmede baade ved hans Paamindelser og Eksempel dem selv ogsaa til Fromme og Ære«¹⁰. Barnekow indbød i Sandhed ogsaa til Beundring. Som altid saaledes studerede han ogsaa nu med den yderste Flid, skrev bl. a. med

1) Juristernes tyske Nations Matrikel 1587 6/11 (jvfr. S. 36). — 2) ib. 1587, 5/9; 15/12 (jvfr. S. 417). Resen har personlig staaet Mogens Ulfeld nær, jvfr. S. 306. — 3) Ny kgl. S. 4°. 2149. — 4) Artisternes tyske Nations Matrikel (U A, Padua) 1589, 25/10. Om Sascerides' Ophold i Padua se Fontes rerum Hungaricarum I, 228—230. Atti, ed. Favaro, II, 10—11. Jvfr. Th. Bartholin, Cista medica. Hafn. 1662. p. 171—175. — 5) Tyske Nations Juristmatr. Jvfr. Johan Borchardsen, Ligpr. over Alb. Skeel til Fussingø. 1639. O 3 v. — 6) Jvfr. hans Dagbog i Uldall 4°. 449. S. 23 ff (dette Afsnit er desværre delvis forbigaaet af Rørdam i hans Udgave af Dagbogen i D M 4 R. II, 361 ff). — 7) H. P. Resen, Ligpr. over Chr. Barnekow D 3 v. — 8) Suhms Saml. II, 3 H. 11. Atti, ed. B. Brugi, I, 331. — 9) D—D 3. — 10) ib. D 2.

egen Haand Uddrag af Platon, Xenophon, Plutark og andre Skribenter og læste til langt ud paa Natten, »naar andre sove, saa de maatte friligen bekende, han gik dem alle tilforne ikke aleneste i saadan drabelig Forfarenhed, men derforuden endnu i al Flid og Flittighed og sparede hverken Tid eller Bekostning derpaa«¹.

Resen har sikkert ogsaa haft Lejlighed til at forny Bekendtskabet med to udenlandske Studiefæller fra Wittenberg, den ungarske Baron MICHAEL FORGACZ², der opholdt sig her i lang Tid, og DANIEL RINDFLEISCH³.

IV. Det var almindelig Skik, at de unge Adelsmænd, der studerede i Padua, paa et givet Tidspunkt afbrød deres Ophold dér for at gøre en Rundrejse i Italien. I Almindelighed gik denne Rejse over Florens, Siena til Rom og Sicilien, undertiden ogsaa til Malta, hvorfra enkelte sejlede videre til det hellige Land og Ægypten⁴.

I god Overensstemmelse med denne Sædvane brød Resen og Rosenkrantz op fra Padua d. 15de April 1590 og drog mod Rom⁵, hvor de opholdt sig nogle Uger og besaa saavel de gamle som de nyere Mindesmærker⁶. Om de har haft samme Held som deres Landsmand Sigvard Grubbe⁷ to Aar tidligere til at høre Paven — Sixtus V — læse Messe, maa vi dog lade usagt.

Fra Rom gik Rejsen d. 27de Maj til Sicilien⁸ og derfra videre til Malta. Undervejs svævede de den 3die Juni i meget stor Fare paa Grund af tyrkiske Sørøvere⁹. Det er ikke utænkeligt, at den Rædsel, som Resen ved denne Lejlighed har været udsat for, kan have bidraget til at lægge en stærkere Tone af det selvoplevede over hans mange senere Udtalelser i Bønner og Andagtskrifter om den truende Tyrkerfare¹⁰.

1) ib. D 2 v. — 2) Atti, ed. Brugi, I, 331. Jvfr. Breve fra Forgacz og hans Mentor i *Fontes rerum Hungaricarum*, ed. A. Veress. I (Budapest 1915), 226. 233—4. 239—42. jvfr. 94. — 3) Artisternes tyske Nations Matrikel 1590, 1/7. Jvfr. S. 106. — 4) Til Oplysning om de danske Italiensfareres Rejseruter kan der eksempelvis henvises til følgende af Resens Samtidige, der er omtalt hos Vinding, *Acad. Hafn.* p. 205; H. Bang, *Ligpræd. over Otto Brahe*. 1610. B 4—B 4 v; Samme, *Ligpr. over Sten Rosensparre*. 1612. B 7—B 8; Hans Mikkelsen, *Ligpr. over Jørgen Skeel*. 1632. V v; Samme, *Ligpr. over Korfits Rud*. 1631. P 2; Chr. H. Riber, *Ligpr. over Otto Skeel*. 1635. S. 38; *Progr. fun. over Mogens Ulfeld*, d. 1616. (U B). Jvfr. ogsaa Cypr. Eichovius, *Liber insignium aliquot itinerum*. 1606. p. 143 f. — 5) *Ligpr. Progr. fun.* — 6) *Progr. fun.* — 7) *Uldall* 4°. 449. S. 31. — 8) *Ligpr.* — 9) *ib. Progr. fun.* — 10) F. Eks. i *De sancta fide* A 6

D. 15de Juni¹ kom de dog endelig velbeholdne til Malta, »til den Ordens Riddere, som der ere bestilte imod Tyrken at tage Vare baade med Galejer og Befæstninger, som dennem sammesteds ere betroede og overantvordede«². Højst interessant maa det have været at tage alt dette i Øjesyn, selvom der ikke forlyder noget om, at Fr. Rosenkrantz som sin samtidige Studiefælle Mogens Ulfeld fik Lejlighed til med stor Tapperhed at hjælpe Maltesserridderne under et tyrkisk Angreb, hvad der indbragte ham Stormesterens varmeste Beundring³.

Malta blev den yderste Grænse for Resens Rejse. Derfra vendte de tilbage til Italien, hvor de gjorde et Ophold i Siena, som Padua bekendt for sine skønne Bygninger, sin frugtbare Omegn og sine lærde Mænd⁴. D. 7de August 1590 indskrev de sig begge i den tyske Nations Matrikel, som endnu bevares i Siena⁵, men det har sikkert blot været af praktiske Grunde. Om noget Studium ved Universitetet, som forøvrigt dengang befandt sig i en Blomstringsperiode⁶, kan der paa Grund af deres korte Ophold ikke have været Tale. Snarere maa man tænke sig, at de netop paa denne Tid har søgt til Siena, fordi der hvert Aars 15de August afholdtes en stor Fest i Byen med ridderlige Øvelser, Kamp mellem Bøfler o. l.⁷. Et lille Rejseminde fra denne By har Resen opbevaret i en langt senere Udtalelse om Luthers Romerrejse, idet han siger, at den gik over Florens, »saa de til Senis paa Vejen vise endnu det Kammers, han der laa paa hos de Augustiner«⁸.

Fra Siena drog Rejsefællerne tilbage til Padua, hvor de igen ankom d. 26de August⁹.

---

1) Ligpr. Progr. fun. — 2) H. P. Resen, Ligpr. over Chr. Barnekow C 7 v. — 3) Progr. fun. over Mogens Ulfeld (i U B). Om et andet Besøg paa Malta 1598 se H S III, 100. — 4) P. Lindebergius, Hodoeporicon. 1586. B 4 v. N. Chytræus, Hodoeporicon. 1568. C 3 og Hodoeporica. 1575. p. 69. P. Cratepoleus, Catalogus academiæ. 1593. p. 87—88. — 5) Biblioteca comunale. A, XI, 13 indeholder de egenhændige Tilførsler paa Papir; A, XI, 14 er en Renskrift paa Pergament (jvfr. Uddrag heraf i P T 4 R. III, 54 f.) I Renskriften er der udfør Resens Navn tilføjet: *Obiit archiepiscopus Havniensis*. — 6) Luigi Moriani, *Notizie sulla università di Siena*. Siena 1873. S. 31 f. — 7) *The Encyclopædia Britannica XXV* (1911), 48. — 8) *Det gyldne Griff C v.* — 9) Ligpræd. Progr. fun. — H. P. Resen blev ikke den eneste af Slægten, som kom til at studere i Padua. 1653 tog hans berømte Sønneson Peder Resen den juridiske Doktorgrad her (jvfr. Papadopulus, *Historia gymnasii Patavini II*, 327—328). Hans pragtfuldt udstyrede Doktordiplom gemmes endnu in originali i Addit. 4°. 106.

KAPITEL VI

Hjemrejse. Besøg i Genève.

Et godt halvt Aar opholdt Resen og Rosenkrantz sig for anden Gang i Padua. Saa gik Rejsen hjemad. D. 2den April 1591 brød de op og — som Ligprædikenen siger — »tog [de] deres Kaas igen ind udi Tyskland igennem Lombardien, Graabunten, Svitzerland, Saphoien, Gennevesers Gebet, Burgundien og Elsass«.

Under Hjemrejsen fik Resen Lejlighed til at studere i Genève. Universitetet her hørte til de nyere i Europa, da det var blevet stiftet 1559¹, men i Betydning overgik det langt mange af de ældre Universiteter. Fra alle Kanter af den protestantiske Verden strømmede Studenter til denne By for ligesom at lære selve Hjerteslaget i den kalvinske Kristendom at kende. Intet Under derfor, at heller ikke Resen vilde vende hjem til sit Fædreland uden med egne Øjne at have set det ejendommelige kirkelige og akademiske Liv, som udfoldede sig i Calvins gamle By.

Oprindelig havde det været krævet, at enhver fremmed studerende skulde underskrive en kalvinsk Trosbekendelse. Denne Bestemmelse var dog blevet ophævet 1576², og man fordrede nu blot en almindelig Erklæring om at være lydige mod Byens og Universitetets Love og om at leve fromt efter Guds Ord efter at have afsvoret al katolsk Vranglære og alle fordømte og aabenbare Kætterier³. Paa dette aflagde den nyankomne Ed for Universitetets Rektor og de fra 1581 indsatte Skolarker⁴. Derefter blev han indført i »le livre du recteur«. For Resens Vedkommende skete dette d. 30te Juli 1591, medens Teologen Prof. Ch. Perrot var Rektor⁵. — Da Resen allerede d. 20de September igen var i Frankfurt, kan hans Ophold i Genève ikke have været synderlig langvarigt, højst ca. 1½ Maaned. Ikke desto mindre maa det antages at have haft sin Betydning for hans Udvikling.

1) Charles Borgeaud, Histoire de l'université de Genève. L'académie de Calvin 1559—1798. Genève 1900. — 2) ib. S. 140—141. — 3) Formlen er trykt hos Borgeaud S. 149—150. — 4) ib. S. 151. — 5) Le Livre du Recteur. Catalogue des Étudiants de l'Académie de Genève de 1559 à 1859. Genève 1860. S. 44 (jvfr. et Uddrag heraf ved C. F. Bricka i P T IV, 333). — Ogsaa Fr. Rosenkrantz var med i Genève. Han er dog ikke indført i Rektorens Bog, men under 1/8 s. A. i »Stemmata illustrium principum, generosorum comitum . . . quos pietatis et literarum amor in Scholam Geneuensem adduxit« (Ms. fr. 151 b i U B, Genève) Fol. 37. (Velvillig Meddelelse fra U B).

Efter heldigt at have staaet en voldsom Krise igennem i Aarene 1586—87¹ var Universitetet 1590 igen i sin forrige Blomstring. Den alt overskyggende Personlighed i denne Periode var Calvins Efterfølger THEODOR BEZA († 1605), der som Organisator af Kalvinismens Skole- og Universitetsvæsen indtager samme Stilling som Melancthon paa luthersk Grund². Som Teolog var han urokkelig i sin kalvinske Ortodoksi, og i filosofisk Henseende var han en ligesaa renlivet Aristoteliker, afgjort forkastende overfor Ramismen.

Selvfølgelig har Resen hørt Bezas Forelæsninger, som var overordentlig stærkt besøgte af Udlændinge³. Herom fortæller f. Eks. de to berømte hollandske Teologer, Jacob Arminius og Wtenbogaert, som kun ganske faa Aar tidligere havde studeret i Genève⁴. Ogsaa hans Prædikener hver Søndag i Byens Hovedkirke samlede en stor Tilhørerskare. Sigvard Grubbe, der studerede her 1582—84, fortæller, at der altid var saa mange Tilhørere ved hans Prædikener og Taler, som Kirken og Auditoriet paa nogen Maade kunde rumme⁵. Maalet for hans Tale som for hans litterære Arbejder var fremfor alt at kommentere Skriften i ægte kalvinsk Aand, og som Ekseget havde han et stort Navn. Det er sandsynligt, at Resen er blevet i høj Grad betaget af hans eksegetiske Forelæsninger. Fra en Udtalelse af en Modstander af Resen vides det, at der havde været en Tid i hans Ungdom, da han satte megen Pris paa den kalvinske Skriftudlægning⁶. Sikkert er det ogsaa, at han enten nu eller senere med stor Omhu har gennemstuderet den Udgave af det nye Testamente ved Beza, som netop var udkommet i Genève 1589, og hvoraf han ejede et Eksemplar⁷. Selv i hans egen Bibeloversættelse 15 Aar senere synes der at være Punkter, hvor han staar i Gæld til Beza⁸.

At Resen personlig har kendt denne mærkelige Mand, der var som en Levendegørelse af hele det kalvinske Teokrati, er vel tænkeligt. Det var en Ærgerrighed hos alle fremmede at komme i personlig Berøring med ham og faa ham til at skrive i deres Album⁹. Sigvard Grubbe taler desuden om den overordent-

1) Borgeaud S. 189 f. — 2) ib. S. 313—330. Et glimrende Portræt af Beza er gengivet paa Tavlen til S. 330. — 3) Borgeaud S. 318. — 4) C. Brantius, *Historia vitæ Jacobi Arminii*. 1725. p. 10 f. Johs. Wtenbogaerts *Leven*. 1647. (Voor-Reden; upag.) — 5) Uldall 4°. 449. S. 11. — 6) K S 2 R. VI, 320—321. — 7) *Bibl. Res.* S. 256. — 8) *Jvfr.* S. 224. — 9) Borgeaud S. 318. Beza har 1602, 9/8 skrevet i Wulfgang Rhumanns Stambog (Ny kgl. S. 8°. 389 h).

lig elskværdige Maade, hvorpaa han modtog ham og Rejsefæller og siden forsynede dem med Breve til flere Danske, deriblandt til Niels Hemmingsen, som han ærede »som en af de lærdeste Teologer og som en Broder i Christo«¹.

Foruden Beza var der endnu to teologiske Professorer, den strengt ortodokse ANTOINE DE LA FAYE († 1615), en urolig, ærgerrig Aand af højst tvivlsom Karakter, der uden at eje Evner som aandelig Fører for enhver Pris vilde være Bezas Efterfølger², og CHARLES PÉROT († 1608), der var af en langt finere og blødere Støbning, mindre interesseret i korrekt Læreform end i Bevarelsen af det kristne Brodersind³. Ikke uden Grund skrev han i Wtenbogaerts Album: »Beati pacifici, quoniam filii dei vocabuntur«⁴.

Ikke blot det teologiske, men ogsaa det juridiske og filologiske Studium blomstrede i denne Tid, det ene især repræsenteret af den humanistiske JACQUES LECT († 1611)⁵, det andet af den europæisk berømte ISAAC CASAUBON († 1614), der var Professor i Græsk⁶.

En Ejendommelighed ved Universitetslivet i Genève var de offentlige teologiske Disputationer, der afholdtes under Ledelse af Perrot, hvor enhver kunde faa Ordet, selv Katolikker⁷. Muligvis har Resen taget Del i disse og derved vundet den Yndest, som han synes at have besiddet i Genève. I et Indlæg mod ham mange Aar senere siger nemlig hans Modstander Ivar Stub, at Resen var i den Grad anset i Basel (»om jeg husker ret«), at en af de mest fremragende Universitetslærere stillede ham en akademisk Ansættelse i Udsigt tilligemed et Ægteskab med hans Datter⁸. Henførelsen af denne Historie til Basel, som forekommer selv Meddelelsen usikker, er usandsynlig, baade fordi Resen ikke synes at have studeret i Basel⁹, og fordi man der nødtigt ansatte Udlændinge som Professorer¹⁰. Derimod kan den meget vel passe paa Opholdet i Genève, og at der ligger en historisk Sandhed til Grund herfor, maa anses for givet, da Stub ellers

1) Uldall 4e. 449. S. 10. 16. (jvfr. D M 4 R. II, 372—3). 19. Se ogsaa H. P. Resen, *De gratia universali* I, 53—54. — 2) Borgeaud S. 232 ff. — 3) *ib.* S. 257. *La France Protestante*. 1 Udg. VIII, 195 f. — 4) Johs. Wtenbogaerts *Leven*. — 5) Borgeaud S. 296 f. — 6) Mark Pattison, *Isaac Casaubon*. Lond. 1875. S. 8—83. — 7) Borgeaud S. 632. jvfr. S. 154. 158. — 8) K S 2 R. VI, 320—321. Jvfr. S. 195. — 9) K S 5 R. II, 400 f. — 10) A. Tholuck, *Das akademische Leben* I, 156. II, 315.

næppe kan tænkes at ville have bragt den til Torvs i et officielt Indlæg.

Hvad det var for en Ansættelse og en Professor, det drejede sig om, har det ikke været muligt at oplyse. Vist er det imidlertid, at Resen ikke tog imod Tilbudet. Betydningen af denne Tildragelse for hans teologiske Udviklingsgang vil blive undersøgt i en anden Sammenhæng¹, og det maa her være tilstrækkeligt at sige, at den antyder et nærmere Forhold mellem Resen og kalvinistiske Kredse, end hans senere Liv lader formode, da han f. Eks. har udtalt sig i de skarpeste Udtryk om Beza². — I hvert Tilfælde har hans Ophold her været langt nok til at faa et levende Indtryk baade af Lære og af Liv paa reformert Grund. Ikke mindst i den sidstnævnte Henseende maa Opholdet have været lærerigt. Selvom man havde søgt at gøre Disciplinen for de udenlandske studerende lidt mildere end for Byens egne Sønner, var Forskellen dog forsvindende³. Fra det Øjeblik, den fremmede Student var optaget ved Universitetet i Genève, var han underkastet en Disciplin, der næsten tilintetgjorde al personlig Frihed. Enhver Adspredelse var saa godt som udelukket, Dans, Kortspil, Værtshusbesøg o. l. var selvfølgelig bandlyst, og næsten daglig Overværelse af Gudstjenesten var paabudt⁴. For den, der var vant til de tyske Byers velordnede, men ingenlunde rigoristiske Universitetsliv og til de endnu friere Former i Syden, maa denne klosteragtige Tugt have virket med en skrækindjagende austeritas. Med Rette har derfor Universitetets fortjente Historieskriver Charles Borgeaud fremhævet⁵, at der var intet, der i den Grad gjorde Indtryk paa de mange fremmede i Genève som netop den Stemning, der prægede denne Europas mest ejendommelige Universitetsby, hvor Borgere og Akademikere indadtil var forenede ved en rigoristisk Ensartethed i Styre og Levesæt og udadtil stod sammen i ubrødeligt Sammenhold mod de Fjender, der atter og atter truede Byens Liv og Frihed med Undergang.

* * *

D. 20de September var Resen i Frankfurt am Main, og d. 18de Oktober 1591 satte han igen Foden paa sit Fædrelands Grund⁶. — Næsten syv Aar havde hans Udenlandsfærd været,

1) S. 195. — 2) F. Eks. De gratia universali II, 62. III, 144. V, 66. 291. — 3) Borgeaud S. 165 f. — 4) ib. S. 166. — 5) ib. S. 170. — 6) Ligpr. Progr. fun.

netop de syv Aar, der i en vis Forstand maa kaldes de frugtbarreste i et Menneskes Liv. Da han tiltraadte Rejsen, var han 23 Aar gammel, var saaledes ude over den første Læretid og den første Udvikling, men var dog ikke ældre, end at Sindet endnu var modtageligt for alt fremmedartet, Aanden bøjelig nok til at optage og forarbejde Paavirkninger fra de mest forskelligartede Retninger. Hvor betydningsfuldt maa det da ikke have været for den, hvis Liv hidtil havde været omsluttet af det 16de Aarhundredes Danmark som af en snæver Ramme, netop paa dette Tidspunkt at træde i Forbindelse med de sydligere Landes saa langt rigere Kulturudvikling!

Stille, regelbundet Studieliv havde i disse Aar vekslet med Rejselivets Uro og Farer. Fjerne Lande havde Resen set, fremmede Sprog havde han lært. Kunstens og Historiens Mindesmærker var overalt traadt ham i Møde. Til at lære de berømteste Mænd at kende havde der været sjældent gunstig Lejlighed, og blandt de yngre havde han i Venskab sluttet sig til mange, der i Fremtiden skulde komme til at høre til de ypperste i Europa. Maalt i det ydre havde hans Rejser strakt sig fra Nordtysklands Kyster til Middelhavets Øer, og i aandelig Henseende havde de omfattet det germanske, italienske, gallisk-schweiziske Kulturomraade. I en Periode, der i mange Henseender maatte kaldes en Aandens Brydningstid, havde han haft Adgang til personlig at stifte Bekendtskab med alle Tidens førende Retninger i deres Brydning og deres Sammenspil: paa teologisk Grund baade med streng Lutherdom og med Filippisme, baade med Kalvinisme og Katolicisme, og i Filosofien saavel med Aristotelismen som med Ramismen og de friere Retninger.

Hvilket Udbytte bragte Resen da med sig hjem fra sit Ophold i det fremmede? Sikkert mange Slags Erfaringer og den Modenhed, som kun vindes ved Rejselivets Omskiftelser, sikkert ogsaa betydelig Tilvækst i Lærdom, hvorpaa den nyerhvervede Magistergrad var som et Symbol, sandsynligvis ogsaa en stærkere Dragelse mod Filippismen¹, men utvivlsomt først og fremmest af Selvsyn et Overblik over sin Samtids aandelige Europa, som mange Aars Studier hjemme ikke vilde have kunnet veje op.

Kan hændes, at der vil være dem, der synes, at Høstens Udbytte blev sparsomt i Forhold til Vandreaarenes rige Udsæd. Nægtes kan det vel heller ikke, at man kunde have ventet en

1) Jvfr. S. 194.

videre Synskreds, en mindre snæverhjetet Konfessionalisme af den Mand, som i saa rigt et Maal havde suget Næring af den europæiske Kultur, og som havde været Giordano Brunos Ven. Ikke desto mindre maa det dog hævdes, at Resens Studierejser paa mange Maader blev en vigtig Forudsætning for, hvad han senere var og virkede. At han selv har set tilbage paa sit Ophold i det fremmede som en rig Grødetid, tør man vel slutte deraf, at han siden i sit Liv skænkede en meget betydelig Kapital til Udenlandsrejser for studerende, selvom det ikke maa glemmes, at man ogsaa i Udformningen af Reglerne for dette Stipendium¹ træffer den samme Synskredsens Indsnævring, som er saa typisk for den ældre Resens hele Standpunkt.

* * *

Før vi følger Resen videre paa hans Livsbane, vil der være Grund til at kaste et Blik paa den Skæbne, som blev hans mangeaarige Rejsefælle til Del, bl. a. ogsaa fordi Resen blev indblandet i den i et afgørende Øjeblik.

Den udmærkede Uddannelse, der var blevet FR. ROSENKRANTZ til Del, synes i høj Grad at have baaret Frugt. Mange fremragende Mænd i Samtiden priste senere i høje Toner hans Begavelse og ypperlige Kundskaber, deriblandt Tycho Brahe, der kalder ham en »in literis ac lingvis bene versatum juvenem«², fremdeles Niels Krag, som tilegnede ham sin Udgave af Heraklides Ponticus³, Jon Jensen Kolding, Corraducius og Holger Rosenkrantz⁴. Da han tillige hurtigt opnaede stor Gunst ved Hove, ikke mindst som betroet Tillidsmand mellem Regeringsraadet og Kongen⁵, syntes han at have en ualmindelig straalende Løbebane foran sig, som dog brat blev afbrudt ved et Kærlighedsforhold, han indlod sig i med en Jomfru i »Dronningens Fruerstue« RIGBORG BROCKENHUS. Dette er saa ofte omtalt i Litteraturen⁶, at det

1) Samling af de for Universitetets Legater gældende Bestemmelser. S. 597—598. — 2) Epistolæ, quas . . . Tycho Brahe et Oligerus Rosenkrantzius inter se dederunt. Ed. F. R. Friis. Havn. 1896. — 3) Heraclidæ Pontici de politiis libellus. Ed. Nic. Cragius. 1593. — 4) J. J. Kolding, Daniæ descriptio nova. Francf. 1594. p. 163—4. Tycho Brahe, Epist. citat. p. 75—6. H. Rosenkrantz i et Brev til Faderen af 1592, die Epiph. Ny kgl. S. 4°. 2091. Vol. III. — 5) Eksempler herpaa i K B 1594, 2/11; 1595, 15/5, 23/5, 13/6. — 6) Tycho de Hofman, Histor. Efterretn. om danske Adelsmænd II, 110 ff. HT 4 R. IV, 502 f. Fynske Saml. VIII, 379 f.

her maa være tilstrækkeligt at minde om et Par Hovedpunkter. Da Forholdet ikke forblev uden Følger, flygtede baade Fr. Rosenkrantz og Rigborg Brockenhus fra Hoffet. Begge blev dog paa-grebne¹, og da Sagen baade af Kongen og den krænkede Kvindes Fader indstævnedes for Rettertinget, faldt der her d. 15de—16de Oktober 1599 to — væsentlig enslydende — Domme, efter hvilke Fr. Rosenkrantz i Henhold til Kap. 15—16 i Gaardsretten af 1562 vedrørende Jomfrukrænkelse i Kongens Gaard blev dømt til at være æreløs og miste to Fingre, Rigborg Brockenhus til at inde-spærres i livsvarigt Fængsel².

En gammel Beretning, der i sin nuværende Skikkelse stammer fra 1739, men som efter Sprog og Stil at dømme maa være langt ældre, fortæller, at før Dommen blev fældet, fik Fr. Rosenkrantz Valget mellem »at udvelle enten hand ville miste sit lif, eller sin ære, og da hand var sindet at udvelle det første, skal D. Brochmand, som hafde været hans Informator, kommet til ham og foreholdt ham, at det var en casus conscientiae, hvorved hand kunde forspilde sin Salighed, thj efterdj hand hafde frihed at udvelle livvet, kunde hand ey vælge døden uden at forkorte sit lif, og være sin egen Mordere, blef saa derved persvaderet og udvalgte det sidste. Hvorpaa hans degen og Vaaben blef brudt, og hand maatte rømme Landet³.

At der i denne Forbindelse tales om Brochmand og ikke om Resen, er aabenbart urigtigt, men derfor kan Beretningen meget godt i sin Helhed være rigtig. Det er paa Forhaand ikke uden indre Sandsynlighed, at en Mand som Resen ved en saa alvorlig Lejlighed maatte føle sig kaldet til at optræde som sin gamle Discipels Sjælesørger, og at Rosenkrantz virkelig har staaet overfor det ovennævnte Valg, som vel ikke omtales i Dommen selv, ses klart af de samtidige Kalenderoptegnelser af Ejler Brockenhus, der under d. 15de Oktober 1599 noterer, at det blev Fr. Rosenkrantz »anbot ath misthe Halssen eller Erenn⁴. — At iøv-

1) Jvfr. K B 1599, 15/7, 18/7. Heg. Cal. 1599, 17/8. — 2) V. A. Secher, Kongens Rettertings Domme 1595—1604 S. 275 f. — Rigborg Brockenhus havde 1599, 24/7 født en Søn, der fik Navnet: Holger Frederiksen Rosenkrantz. (Fynske Saml. VI, 431). Hun døde først 1641 (ib. VII, 193). Et ejendommeligt Vidnesbyrd om hendes Trofasthed mod hendes Ungdomselskede har William Christensen fremdraget i P T 7 R. IV, 10. — 3) Klevenfeldts Saml. i R A. Dok. vedrør. Fam. Rosenkrantz; et Læg, der bærer Paaskriften »Rosenkrantzers Genealogie ved Hr. Anders Samsing 1739«. — 4) Fynske Saml. VI, 434.

rigt hele denne Tragedie har gjort et gribende Indtryk paa Resen som paa de fleste i Samtiden, maa anses for hævet over enhver Tvivl.

Fr. Rosenkrantz fik dog sin Dom saa meget formildet, at han slap for at miste sine Fingre mod at love at drage i Krig mod Tyrkerne¹. Efter Dommen drog han til Tycho Brahe i Prag² og siden til Ungarn, hvor han indlagde sig stor Berømmelse ved sin Tapperhed. Forskellige Forsøg paa at faa Christian IV til at tage Fr. Rosenkrantz til Naade igen³ strandede paa Kongens ubøjelige Modstand⁴, og d. 18de August 1602 døde han i Mähren som Følge af Saar, han havde paadraget sig ved at skille to Duel-lanter⁵. Sit sidste Hvilested fandt han i Teinkirken i Prag, men selv af dette er nu ethvert Spor forsvundet⁶.

1) Jvf. et Brev fra en af Dommerne, Axel Brahe, til Holger Rosenkrantz, dat. 1599, 17/10. Brevet giver en gribende Skildring af Retssagens Forløb (Afskr. i Diplom. Langebec. i R A). — 2) Breve og Aktstykker vedr. Tyge Brahe, udg. af F. R. Friis, S. 137. Jvf. T. Brahe & Olig. Rosenkrantz, Litterære citat. p. 71 f. 75. 76. 57 f. — 3) Se især to Breve af 1601, 25/11 og 8/12 til Chr. IV fra kejserlige Befalingsmænd (Breve til danske Konger i R A). — 4) Typisk er Chr. IV's Brev af 1602, 22/4 som Svar paa de ovennævnte Breve. (Tyske Kancelli. Ausländisch. Registrant 1602). — 5) Holger Clementsen Foxius, *Epicedion in obitum . . . Dn. Friderici Rosenkrantz de Rosenvold. Witeberg. 1603.* — 6) Hans Grav var allerede forsvundet, da F. R. Friis søgte efter den i 1868 (Dansk Tidsskrift, udg. af H. Scharling, 1869. I, 232). Ogsaa jeg selv har forgæves eftersøgt den. — Epitafiet over ham er trykt hos Tycho de Hofman, anf. Skrift S. 111.

TREDIE HOVEDAFSNIT

PROFESSORATET I DIALEKTIK 1591—1597

KAPITEL I

Stilling ved Universitetet.

I. Det blev ikke længe, Resen kom til at staa ledig paa Torvet efter sin Hjemkomst fra Udlandet. D. 18de Oktober 1591 var han igen i Danmark, og allerede d. 28de November¹ blev han kaldet til at være Professor i Dialektik ved Københavns Universitet, fordi han — som Ligprædikenen træffende bemærker — paa sin Rejse »haffde synderlig forfremmet sig oc vaar en smuck lærd oc skickelig ung Mand«.

Det var en meget betydelig Forfremmelse, der herved blev Resen til Del. Professoratet i Dialektik blev anset for den første Plads i det filosofiske Fakultet, dels paa Grund af den store Betydning, man tillagde dette Fag, dels fordi der til dette Embede var knyttet Forpligtelsen til at holde teologiske Forelæsninger som Stedfortræder for Sjællands Biskop, naar denne var optaget af Visitatsrejser. Derigennem faldt der ligesom en Afglans fra det fornemme teologiske Fakultet tilbage paa den dialektiske Professor, og ved at blive stillet paa denne betroede Post slap Resen for besværligt at arbejde sig op gennem de forskellige Lærerstillinger i det filosofiske Fakultet, men kunde ved given Lejlighed roligt rykke ind i det Fakultet, som han naturligt syntes bestemt for, det teologiske.

Den Mand, hvem Resen kunde takke for denne hurtige og store Fremgang, var hans gamle Velynder, Kansleren NIELS KAAS². Det er tidligere omtalt³, hvorledes Niels Kaas antagelig som Lensmand paa Asmild Kloster havde faaet Øje paa Resen og siden skaffet ham den lange Udenlandsrejse med Frederik

1) Ligpr. — 2) Jvfr. ogsaa Ligpr.'s Udtryk om Kaas »denne salige Mands synderlige Fordrer«. — 3) S. 58.

Rosenkrantz. Den udmærkede Kansler, der har gjort sig saa fortjent ved at beskytte Studierne og deres Dyrkere, har aabenbart heller ikke i de mellemliggende Aar tabt Resen af Syne, og da det logiske Professorat ved Peder Haggæus' Død d. 16de September 1591¹ var blevet ledigt, har han som det mest formaaende Medlem af Regeringsraadet og i sin Egenskab af Universitetets øverste Tilsynsmand (conservator) vidst at benytte sin Indflydelse til hurtigt at knytte Resen til Universitetet. Resen havde da al Grund til siden at mindes Niels Kaas som sin »Mæcenat gratissima memoria perpetuum colendus«², og ganske i Samklang med andre samtidige Vidnesbyrd³ fortæller han om, hvorledes Niels Kaas, der kunde kappes med Teologer og Historikere i Lærdom baade i kirkelig og verdslig Historie, ofte ved Hjælp af sin udmærkede Hukommelse fornøjede sig med at gentage den filosofiske Skolelærdom, som han i sin Ungdom havde faaet indprentet af sin Lærer Niels Hemmingsen⁴.

Universitetets Professorer fik ikke i denne Periode kgl. Ud nævnelse⁵, derfor var Kanslerens Kaldelse tilstrækkelig, og d. 4de December⁶ aflagde Resen for Konsistorium Professoreden, der fra gammel Tid omfattede de tre Punkter: trofast at varetage det betroede Embedes Tarv, ikke at røbe Universitetets Hemmeligheder for nogen og saavidt muligt at bevare Fred og Endrægtighed med Embedsbrødrene⁷. Tre Dage derefter — d. 7de December — begyndte han sine Forelæsninger⁸.

II. Før vi gaar over til Skildringen af Resens Indsats paa det filosofiske Omraade, vil det være rimeligt først at betragte de Forhold, der dannede Rammerne for hans Gerning, derunder ogsaa hans Stilling blandt de øvrige Professorer saavel som den Rolle, han kom til at spille i Universitetets Styre indadtil og udadtil.

Professoratet i Dialektik var blevet oprettet ved Universitetsfundatsen 1539, der havde paalagt dets Indehaver at holde to Forelæsningsrækker, en større og en mindre. Den vigtigste af disse var naturligvis den egentlig dialektiske, som skulde finde

1) Rørdam II, 606. Om Dødsdagen hersker der Uvished i de ældre Kilder. — 2) Parva Logica. 1605. Præfatio. — 3) Se S. 68 f.. jvfr. ogsaa Jo. Casæ Galateus, ed. N. Chytræus. 1588. Ded. — 4) Parva Log. Præf. — 5) Rørdam I, 430. — 6) Ligpr. Progr. fun. — 7) Rørdam IV, 6. — 8) Parva Log. Præfatio. — Ligpræd. og Progr. fun. har urigtigt 16 Decbr.

Sted i fire ugentlige Timer paa de sædvanlige Forelæsningsdage, Mandag, Tirsdag, Torsdag og Fredag, og som skulde bestaa i en Gennemgang af de dialektiske Regler paa Grundlag af en af Tidens bedste Haandbøger, især Melanchtons.

Hertil skulde saa føjes en Oversigt over de rhetoriske Regler, ogsaa helst efter Melanchtons Anvisninger, og en Tale af Cicero skulde gennemgaaes for at oplyse den praktiske Anvendelse af Reglerne. Samme Øjemed tjente den anden Forelæsningsrække, der afholdtes Mandag og Tirsdag, og som bestod i en Gennemgang af Skrifter af Virgil, Ovid og Livius. Det betones dog udtrykkeligt, at den rhetoriske Forelæsning kun er at betragte som en Art Hjælpeforelæsning — man havde jo desuden en særlig Lærer i Rhetorik — og saa snart som muligt skulde den dialektiske Professor vende tilbage til sit Hovedfag¹.

Onsdag var efter den fælles Læseplan bestemt til Repetition², og særlig Læsemesteren i Dialektik var det paalagt at holde sine Disciple til omhyggeligt at indprente sig Reglerne udenad, saaledes at de til enhver Tid kunde have dem paa rede Haand³. — Lørdag var Disputationernes Dag, hvor Professorer og Studenter offentlig viste deres Skarpsindighed og Frugten af deres majsommelige Studier⁴. Søndag Eftermiddag anvendtes til de saakaldte declamationes, de smukt udarbejdede Taler over et eller andet Emne, som Tiden i saa høj Grad yndede, og hvis rette Indhold og Form særlig skulde overvaages af den pædagogiske, den dialektiske og den rhetoriske Professor⁵.

Foruden disse Pligter tilfaldt der siden 1569 den dialektiske Professor det særlige Hverv i Sjællands Biskops Fraværelse at holde teologiske Forelæsninger⁶. Saa vidt man kan forstaa af en Konsistoriebeslutning af 1570, blev Forholdet ordnet paa den Maade, at de dialektiske Forelæsninger blev afbrudt, saalænge Biskoppen var borte, saaledes at Professor dialectices i den Tid alene kunde hellige sig Arbejdet med Teologien, da man havde anset det for umuligt, at een Mand med Omhu kunde undervise baade i Teologi og i Filosofi⁷.

Om Resens dialektiske Forelæsninger skal der tales andetsteds⁸; hans rhetoriske blev siden benyttet som Grundlag for den Lærebog i dette Fag »Parva Rhetorica«, som han udgav

1) Cragii Annales, ed. Gram, Addit. p. 106—107. jvfr. p. 100. — 2) ib. p. 100. — 3) ib. p. 106. — 4) ib. p. 101. — 5) ib. p. 115—116. — 6) Rørdam IV, 220—221. — 7) K S 2 R. I, 36. — 8) S. 161 f.

1606¹, og om hans teologiske Forelæsninger, der afholdtes Onsdag og Lørdag, ved man blot, at han i Aaret 1596 dikterede en Række Forklaringer til den augsburgske Trosbekendelse² og derpaa i samme Aar gav de studerende en Oversigt over de vigtigste Tildragelser i Reformationshistorien³. Denne Oversigt kom over 20 Aar senere til at danne Grundstammen i hans bekendte Jubilæumsskrift »Lutherus triumphans«, men vi ejer ingen Midler til at afgøre, om denne Bog indeholder en uforandret Gengivelse af Forelæsningerne fra 1596 eller muligvis en Bearbejdelse af disse.

Den Lønning, som var forbundet med det dialektiske Professorat, maatte efter Tidens Lejlighed kaldes meget tilfredsstillende. Oprindeligt havde de filosofiske Professorers Lønning udgjort 70 Daler⁴, 1555 blev den forhøjet til 100 Daler⁵, og 1571 havde den igen opnaaet en meget betydelig Forøgelse, idet den faste Pengeløn nu blev beregnet til 150 Rdl. Desuden blev Professorernes Andel i Smørrente og anden Smaaredsel fastsat til $\frac{2}{5}$ af den samlede Værdi, og endelig — hvad der var det vigtigste — blev de seks øverste Professorer i det filosofiske Fakultet nu fødte Medlemmer af Roskilde Domkapitel, idet de hver fik overdraget et af de Præbender, som i sin Tid var stiftet af Erkebiskop Jens Grand. En særlig Lønforhøjelse opnaaede den dialektiske Professor, idet han paa Grund af sit Vikariat for Biskoppen skulde have alt, hvad der blev tilovers af de 6 Præbender, naar hver i Forvejen havde faaet sin Part⁶. I Henhold til disse Bestemmelser affattede Professorerne d. 8de Oktober 1571 et Delingsdokument, hvorved de indbyrdes traf Bestemmelser om, hvormeget der skulde tilkomme enhver. Efter denne Overenskomst tilfaldt der Læsemesteren i Dialektik af hans egen Lod (A) og af den overskydende Lod (offuerløbslod) (B) følgende:

A. 16½ Pd. Korn, 1½ Boelsvin, 12½ Td. Havre, 2 Lam, 4 Gæs.

B. 1 Læst Korn, ½ Boelsvin, 12 Td. Havre, 1 Lam, 2 Gæs.

A. 16 Høns, 7 Mark, 6½ Skilling, 9 Skoler Smør.

B. 8 Høns, 7½ Mark, 1 Skilling, 5 Fjerdings, 8 Skoler Smør.

1) S. 261. — 2) Bibl. Res. S. 344. Nr. 55 i 4°. — 3) H. P. Resen, *Lutherus triumphans*. c. 1624. E 3 v. — 4) *Cragii Annales*. Addit. p. 106—107. — 5) B. C. Sandvig, *Suppl. til Chr. III's Historie* S. 154—155. — 6) *Rørdam IV*, 229—236, især S. 232.

Ligeledes skulde han have Ret til $\frac{1}{3}$ mere Brænde end de øvrige Professorer af de Skove, som hørte til Præbenderne, og som iøvrigt skulde drives i Fællesskab, ligesom han skulde have to Parter af den i Datiden vigtige Indtægtskilde, Oldensvinene, hver Gang de andre tog een¹. — Da Universitetsregnskaberne for Aarene 1591—97 mangler, kan det ikke med Sikkerhed godtgøres, hvor meget Resen har oppebaaret, men store Afvigelser fra den ovenfor opstillede Oversigt har næppe fundet Sted². Da det tilfældigvis vides, at han d. 12te Juli 1598 frasagde sig Solrød og Haudrup Tiender³, fremgaar heraf, at Bestyrelsen af disse altsaa er tilfaldet ham indenfor dette Tidsrum, og tænker man paa Resens Forretningsdygtighed og Evne til at samle Formue i senere Perioder, kan man næppe tvivle om, at han forstandigt og myndigt har forstaaet at bestyre baade sine Indtægter og det Bøndergods, der siden 1571 henlaa under hver enkelt Professors Forvaltning.

III. Ogsaa i Universitetets almindelige Styre kom Resen til at gribe ind, hvad der laa nær, da han som Professor dialectices indtog den første Plads i sit Fakultet. I Begyndelsen træffer man vel ikke mange Spor af hans Virksomhed, men den, der gennemgaar de bevarede Rester af Konsistoriets Forhandlinger, der med deres spredte og ufuldstændige Efterretninger om dette Tidsrum dog er saa vigtige Kilder til Universitetets Historie, kan ikke undgaa at se, hvorledes hans Optræden allerede i disse tidlige Aar bliver bestemtere og bestemtere, og hvorledes hans Indflydelse er i stadig Stigen.

1592—94⁴ virkede Resen som Universitetets notarius, d. v. s. som den blandt Professorerne, der havde til Opgave at nedskrive Konsistorialforhandlingerne, være til Stede ved Regnskabsaflæggelser og lignende Forretninger, forfatte Programmer i Rektors Navn samt udstede Testimonier og forskellige andre

1) K S 2 R. IV, 166—170. — 2) Herpaa kan antagelig ogsaa den Omstændighed tyde, at den meget smukke Vidisse paa Perg. af dette Dokument, udstedt 1594, 7/11, som findes i UA, Pk. 135, ogsaa er undertegnet af Resen. — 3) K S 2 R. I, 63. — 4) Jvf. den Liste over Universitetets Notarer, som med Resens egen Haand er indført bagi Consistorii Copiebog 1538—1602 in Fol., UA. Rørdam synes mærkeligt nok ganske at have overset denne Liste (jvfr. hans Notarfortegnelse III, 651).

Dokumenter. I fast Løn modtog Notaren 20 Daler, men han havde en betydelig Ekstraindtægt ved de forskellige Sportler, han havde mere eller mindre retmæssigt Krav paa. Derfor var ogsaa denne Stilling i høj Grad eftertragtet¹. Det Bind af Acta consistorii, som Resen har ført, er gaaet tabt², men endnu findes der enkelte Minder om hans Virksomhed som Notar i nogle Dokumenter i Universitetsarkivet vedrørende Smørum og Eggerslev-magle Kirker³.

Fra Notarværdigheden steg Resen 1594 til at blive Dekan for det filosofiske Fakultet⁴. Kun dette Fakultets Dekan blev valgt, og Valget fandt Sted samtidig med Rektorskiftet i Maj—Juni Maaneder⁵. Ogsaa denne Post var temmelig eftertragtet paa Grund af den Indflydelse og de betydelige Indtægter, der var forbundne med den⁶.

Blandt Dekanens Hverv var det vigtigste at promovere Baccalaurere og Magistre. Det var næppe hvert Aar, at en Baccalaur-promotion fandt Sted, og Magisterpromotioner var endnu sjældnere. Skønt de officielle Lister mangler, kan man dog se, at det er lykkedes Resen at føre et forholdsvis meget stort Antal studerende frem til de første akademiske Værdigheder. D. 23de Februar 1595 udstedte han som Dekan et Program som Indbydelse til Studenterne under det filosofiske Fakultet til at melde sig til Baccalaureatsprøven⁷. Programmet, der udmærker sig ved et meget smukt og pynteligt Latin, er næppe forfattet af Resen, men efter Tidens Skik af Notaren, dengang Professor Laurids Scavenius⁸, men det indeholder i hvert Tilfælde ikke Tanker, som Resen i Ordets egentligste Forstand ikke vilde underskrive. Programmet udvikler smukt, hvorledes Menneskets Fortrin bestaar i Fornuften og Talen, og hvorledes den naturlige Tale- og Tankefærdighed fører til Udviklingen af Grammatik og Logik, Videnskaber, der forbereder Sindet for de Dybder, der findes i Filosofien og i al anden Lærdom. Derfor handler de unge klogt, naar de følger deres Læreres Raad og Kongens Bud om i Tide

1) Cragii Annales. Addit. p. 116. K S 2 R. I, 34. 56. Rørdam II, 670 f. III, 650 f. — 2) Det ældste nu bevarede Bind af A. C. begynder 1599. — 3) Pk. 704, U A. — 4) Ligpr. — 5) Rørdam III, 462. Første Gang, Resen nævnes som Dekan, er dog 1594, 6/11. K S 2 R. V, 67. — 6) Rørdam I, 385—386. I Resens Dekanat blev Konsistoriums Kopibog i 4° (1594—1613), nu i U A, indrettet. Talrige Steder er der med hans Haand gjort Tilføjelser til de indførte Aktstykker. — 7) Eksp. i U B. — 8) Jvfr. Note 4 S. 137.

at gøre sig fortrolige med disse Studier. Ikke mindre billigt er det, at de lader deres Kundskaber komme offentligt til Syne, d. v. s. indstiller sig til Baccalaureatsprøven. — Indbydelsen slog an; paa Grundlag af et særligt Skrift af Resen blev de unge prøvede d. 19de Marts, og d. 21de s. M. kunde han ved et nyt Program¹ indbyde Videnskabernes Velyndere til at overvære Promotionen af ikke mindre end 17 nye Baccalaurere d. 22de Marts.

En anden stor og vigtig Promotion fandt Sted i samme Aar, da Resen, efter forudgaaende Prøvelse d. 6te Maj, kunde promovere 9 Magistre i Filosofien d. 8de Maj 1595. Ogsaa ved denne Lejlighed udstedte Resen et Program, ligesom han ogsaa udgav en Samling Teser². Medens vi ikke kender Navnene paa Baccalaurerne, har vi bevaret Listen over Magistrene. Af denne ser man, at Resen ved Skæbnens lunefulde Spil blandt andre har promoveret to Mænd til Magistre, Niels Mikkelsen Aalborg og Niels Paaske, som vi siden møder igen i hans Liv, den ene som hans teologiske Modstander, den anden som hans Svigersøn og teologiske Vaabenfælle. — De øvrige Magistrander har ikke efterladt sig synderlige Spor³.

IV. I Modsætning til Studieforholdene i Resens Studenteraar syntes Københavns Universitet ved hans Tiltrædelse som Professor at gaa en ny Blomstring i Møde. I det teologiske Fakultet var Sjællands Biskop, PEDER JENSEN WINSTRUP, vel ikke den betydeligste, omend hans Arbejde endnu ikke i den Grad var præget af Magelighed og Holdningsløshed som siden⁴, men større Interesse knytter der sig til den ramistisk paavirkede Professor HANS OLUFSEN SLANGERUP⁵ og til den nyansatte JØRGEN DYBVAD, der med al sin kantede Uelskværdighed ikke var nogen ubetydelig Mand⁶. Det medicinske Fakultets to Lærere, ANDERS LEMVIG og ANDERS CHRISTENSEN, havde begge studeret mange Aar i Udlandet og var højt ansete baade som udmærkede Læger og som Mænd, der paa en fortrinlig Maade egnede sig til at bestride praktiske Forretninger⁷, en Egenskab, de maatte dele med deres eneste juridiske Kollega, Sønderjyden NICOLAUS THEOPHILUS, der blev stærkt brugt i diplomatiske Sendelser, og hvis

1) Eksp. i U B. — 2) Ligesaa. Om Resens Teser se S. 168. Ligpr. har urigtigt som Promotionsdag d. 20 Maj. — 3) Se P T III, 127—128 og K S 3 R. IV, 35. — 4) Rørdam III, 562—570. — 5) ib. II, 648—53. — 6) ib. III, 499—508. Se ogsaa S. 290 f. — 7) Rørdam II, 621—627; 653—659.

Lærervirksomhed synes at have udmærket sig ved Dygtighed og Klarhed¹.

Særlig lovende var Forholdene dog i det filosofiske Fakultet. Af den gamle Tids Lærerstand var der foruden JOH. SASCERIDES, der var stærkt mærket af Svaghed², endnu kun tilbage de to ubetydelige Professorer HANS GULDSMED og HANS RASMUSSEN SKOMAGER³, men Fakultetet talte desuden blandt sine Medlemmer en Række yngre Kræfter, hvoraf flere var paa Vej til at erhverve sig europæisk Berømmelse, og som til enhver Tid vilde have været en Pryd for Universitetet.

Ved Resens Tiltrædelse virkede allerede de to berømte Ripensere, Brødrene NIELS og ANDERS KRAG, ved Universitetet; Niels, Diplomaten og Historikeren, som Professor i Historie (fra 1592 dog i Græsk)⁴, Anders, Lægen og den varme Talsmand for den ramistiske Filosofi, som Professor i Fysik⁵. Ogsaa IVAR STUB, denne begavede og lærde, men yderst stridbare Videnskabsmand, var allerede 1589 blevet knyttet til Universitetet, om han end først 1594 ved Overtagelsen af Professoratet i Hebraisk kom paa sin rette Hylde⁶; og i samme Aar som Resen traadte ind i de akademiske Læreres Kreds, var ogsaa THOMAS FINCKE blevet ansat, foreløbig dog kun som matematisk Professor⁷. Endelig overtog 1594 LAURIDS SCAVENIUS, den mindst fremragende blandt de yngre, Posten som Professor pædagogicus⁸.

Hvorledes blev nu Resens Forhold til disse Mænd, og hvilken Plads kom han i dette Tidsrum til at indtage i den indre Universitetspolitik? Af Konsistoriums Forhandlinger fremgaar det, at det ikke har manglet paa Spaltninger i de højlerdes Kreds. Personlige Forhold og Stridspunkter kunde splitte Professorsamfundet i Partier, og faglige Modsætninger kunde gøre sig stærkt gældende. Endnu saa lang Tid efter Reformationen kunde man paa visse Punkter spore Eftervirkningerne af den middelalderlige skarpe Sondring mellem de tre højere Fakulteter paa den ene Side og »Artisternes« paa den anden som en lavere Klasse, omend disse sidste ved 1566 at opnaa Sæde i Konsistorium havde faaet en langt større Indflydelse paa Universitetets Styre end tidligere⁹.

1) Rørdam II, 632—637. — 2) K S 2 R. V, 65—66. — 3) Jvfr. S. 49—50. — 4) Rørdam III, 522—541. — 5) ib. S. 508—21. — 6) ib. S. 542—550. Jvfr. S. 313 f. — 7) Rørdam III, 550—562. — 8) ib. S. 577—580. Han var Resens Bekendt fra Udenlandsrejsen (jvfr. S. 105). — 9) K S 2 R. I, 14—15.

1594 døde Kansler Niels Kaas, og da en ny Kansler blev udnævnt efter næsten to Aars Forløb 1596, blev det den myndige CHRISTIAN FRIIS til Borreby¹, der i den Grad fordrede Lydighed af sine undergivne, at Universitetets Selvstyre praktisk talt blev sat ud af Kraft i den Tid, han holdt Magten i sin Haand².

Interessant er det at se, hvorledes Resen øjeblikkelig tog det kloge Parti bestemt at holde paa, at Kansleren skulde raadspørges, førend Universitetet fattede nogen Beslutning. Allerede tre Uger efter Kanslerens Tiltrædelse ser vi for første Gang Resen indtage dette Standpunkt, som han i den følgende Periode kom til at hævde endnu stærkere³.

Under Forhandlingerne om Universitetets Forhold dannede der sig i disse Aar blandt Professorerne en bestemt Partistilling, som man uden større Forandring genfinder under Behandlingen af alle vigtigere Spørgsmaal. Paa den ene Side kunde man være sikker paa at finde Brødrene Anders og Niels Krag, paa den anden Thomas Fincke og Resen, og uden om denne Kærne grupperede de øvrige Professorer sig. Mærkeligt nok finder man i denne Periode næsten altid Ivar Stub paa Resens Side, hvor bitre Fjender de end siden blev.

Allerede i November 1594 havde Resen et mindre Sammenstød med NIELS KRAG i Anledning af, at man havde vedtaget, at Reglerne for Naadensaarene skulde ændres og udskrives paa Dansk⁴. En Maanedstid senere⁵ mødte Niels Krag med et dansk, Resen med et latinsk Udkast til disse »constitutiones«. For Resens Udkast stemte kun han selv og Thomas Fincke, de øvrige foretrak Krag, og efter nærmere Overvejelse blev Konstitutionerne i Krag's Form vedtaget d. 4de Juni 1597⁶. Resen led altsaa et Nederlag ved denne Lejlighed, og af Forhandlingerne ser man, at han tog det temmelig ilde op, at man vilde vrage hans Arbejde. Især bebrejdede han Krag, at han ændrede de hidtil gældende, fra Forgængerne overtagne Regler — med andre Ord: Resen er allerede paa dette Tidspunkt konservativ i Universitets-spørgsmaal. I den senere Strid⁷ om disse Konstitutioner blev Resen ikke indblandet, hvorimod han et halvt Aar efter denne Strids Begyndelse yderligere kom i et spændt Forhold til Niels Krag. Anledningen var den, at Krag i et Konsistoriemøde d.

1) Jvfr. S. 414 f. — 2) Rørdam III, 475. — 3) 1596, 1/7. K S 2 R. V, 89. — 4) ib. 2 R. I, 57. — 5) ib. 2 R. V, 68. — 6) ib. S. 99. — 7) Rørdam III, 91—92.

7de Juni 1595¹ blev paamindet om med større Flid at passe sine Pligter som Universitetslærer. Han undskyldte sin Forsømmelighed med, at han efter kgl. Befaling var optaget af historiske Studier, og for de følgende 8—10 Uger, da han endnu vilde være beskæftiget med Arkivundersøgelser, bad han om, at en af de andre Professorer vilde overtage hans Forelæsninger. Dette blev ogsaa bevilget med alle Stemmer mod een — Resens, hvorpaa Krag truende sagde, at vilde Professorerne ikke godvillig opfylde hans Ønske, skulde han »vel faa Raad til«, at de skulde komme til at gøre det alligevel. Nogle Maaneder senere² mødte han ogsaa med et Kongebrev af det Indhold, at naar Niels Krag var hindret i Kongens Bestilling, skulde en anden af Professorerne læse i hans Sted³. Dette Kongebrev vakte stærk Modstand i Konsistorium; særlig protesterede Resen, Fincke og Ivar Stub, som hævdede, at Brevet stred mod Universitetets Fundats. De følgende langvarige Forhandlinger kan her forbigaaes, saa meget mere som man ikke med Vished kan se, hvad Sagen endte med, men betegnende for den fordragelige Stemning, der herskede ved Universitetet, er, hvad der berettes om Konsistoriemødet d. 7de Januar 1596⁴, hvor det hedder: »Resenius klager paa D. Niels Crag, at han har in Consistorio slaget Knep for hans Næse og gjort hannem den Spot, at han ikke havde gjort sit Officium; og byder fordi at lægge i Rette hans rationes laborum, om de maatte høres og ses, om derudi fattes noget«. — Selvfølgelig vilde Professorerne ikke give sig til at undersøge den flittige Resens Forhold, de bad ham om at opgive Sagen, hvad han ogsaa gjorde efter at være blevet forsynet med et diligentia testimonium.

Heller ikke til ANDERS KRAG synes Resen at have næret særlig Kærlighed. Dette fremgaar af en Tvistighed, der maa forekomme Nutiden at dreje sig om en Ubetydelighed, men som i den Grad bragte Lidenskaberne i Kog, at den — som Rørdam træffende bemærker — »behandledes næsten som en Sag, der gjaldt Universitetets Ve og Vel«⁵. Medens Anders Krag 1596 var Rector magnificus, beskyldte han nemlig Prof. Ivar Stub for ulovligt at have ladet fælde et Træ, som havde staaet paa Universitetets Gods⁶. Sagen var lige ved at blive indbragt for Uni-

1) K S 2 R. V, 71. — 2) ib. S. 76—77. — 3) Trykt hos Rørdam III, 42. —

4) K S 2 R. I, 60 og V, 78. — 5) Rørdam III, 35. — 6) K S 2 R. V, 81.

versitetets højeste Styre, da man paa Forslag af Fincke, Lemvig og Resen enedes om, at Professorerne selv skulde paadømme Sagen. Interessant er det at se, at Krag under Sagens videre Forhandling som Dommere fik udskudt baade Fincke og Resen som formentlig partiske for Stub¹. Forøvrigt endte Striden først halvandet Aar derefter, da det endelig efter Sagens Bølgen frem og tilbage lykkedes Kansleren at faa et Forlig bragt til Veje og paa den Maade at stifte Fred blandt de stridslystne Professorer².

Ogsaa i en Sag, der angik Personer udenfor de akademiske Læreres snævre Kreds, blev Resen blandet ind, om der end nu kun foreligger ikke ganske klare Antydninger af, hvorledes han stillede sig til dens Enkeltheder. Det var den langvarige og pinlige Trætte, som ingen ringere end TYCHO BRAHE havde rejst mod Lægen GELLIUS SASCERIDES i Anledning af en hævet Forlovelse mellem denne og en Datter af Tycho, Margrethe Brahe. Det er tidligere omtalt, hvorledes Resen i hvert Tilfælde een Gang har besøgt Tycho Brahe paa Uranienborg³, men i Resens Stilling i denne Sag sporer man ingen Erindring om deres Gæstevenskab. Med den Stridslyst, som var et saa fremtrædende Træk i Tycho Brahes Karakter, forfulgte han haardnakket Sagen, indstævnedes den for Konsistorium og krævede i et vidtløftigt Indlæg at faa sin Sag »beskrevet« af Professorerne⁴. Det synes, som om Tycho Brahe havde vægret sig ved at ville foranstalte Brylluppet mellem hans Datter og tilkommende Svigersøn paa stands-mæssig Maade, ligesom han ogsaa havde villet drage personlig Fordel af sin Datters Forbindelse med den unge Videnskabsmand. Talrige Rygter blev bragt i Omløb, og da Sagen kom for i Konsistoriums Møde d. 6te Marts 1596⁵, blev der bl. a. læst en Seddel fra Tycho Brahe til Resen, hvori han udtalte Ønsket om, at Resen vilde aflægge sit Vidnesbyrd om, hvordan det var gaaet til ved den sidste »Mesterkost« (Magistergilde), hvor Sascerides skulde være fremkommet med en Del temmelig mærkelige Udtalelser om Tycho og Margrethe Brahe. Resen svarede temmelig vrangent, at det ikke var hans Pligt at vidne om, hvad der snakkes i »Ølsmaal«, og han vilde i hvert Tilfælde først have sine Kollegers Paalæg, før han udtalte sig. Da man havde føjet ham

1) K S 2 R. V, 82. — 2) ib. S. 93. — 3) S. 108. — 4) D M 4 R. II, 29. Hele Sagen er omtalt hos Rørdam III, 66. — 5) D M II, 302.

heri, afgav han sin Forklaring, der forøvrigt var affattet saaledes, at den i Realiteten var ganske intetsigende. Tilmed viste han sig, støttet af sin tro Forbundsfælle fra lignende Lejligheder Thomas Fincke, i et nyt Møde i Slutningen af samme Maaned¹ højst uvillig til at gaa med til at give Tycho Sagen beskrevet. Det er forkasteligt, sagde han, at »professoribus obtruderes iudicium« i dette Spørgsmaal; Sagen hører slet ikke under Konsistorium; baade Biskoppen og Gellius Sascerides havde jo selv protesteret mod Universitetets Indblanding heri. Fremdeles forekom det ham urimeligt, at Professorerne skulde anses for »saa ørkesløse, at vi kunde tractere det, os intet vedkom«, og endelig var han bange for, at Konsistorium ved at indlade sig paa hele dette Spørgsmaal skulde synes at tilsidesætte det skyldige Hensyn til deres tidligere Kollega, Prof. Johannes Sascerides, Faderen til Gellius Sascerides. Da Professorerne to Dage senere² alligevel enedes om, at Tycho Brahe skulde faa sin Sag beskrevet, var der kun een, der stemte imod: Resen, der blot ønskede, at det hele aldrig var kommet for. — Hovedgrunden til Resens Uvilje mod at blandes ind i hele denne Sag var antagelig først og fremmest Hensynet til Prof. Johannes Sascerides, der havde været hans Ungdoms Lærer.

De ovenfor omtalte Stridigheder var alle af personlig Natur, men Resen kom ogsaa til at tage Del i en Trætte, som havde sit Udgangspunkt i fakultetsmæssige Hensyn. Spørgsmaalet drejede sig om Tilsynsretten med Kommunitetet. Fundatsen for denne Stiftelse havde overdraget Tilsynet til det teologiske Fakultet i Forbindelse med Dekanen for det filosofiske Fakultet³, men et senere Kongebrev af 27/1 1574⁴ syntes at have udvidet de tilsynsførendes Kreds til »Rektor, Dekanus og menige Professorer«. 1591 var Striden om disse Bestemmelers rette Fortolkning i fuld Gang, idet man især forhandlede om Teologernes Ret til at revse og mulktre nogle genstridige Alumner samt om deres Beføjelse til uden Rektors Mellemløst at forordne noget eller at affatte Love for Kommunitetet⁵. Et Kongebrev af 20/2 1593⁶ løste Spørgsmaalet saaledes, at Universitetets Rektor i Forbindelse med de teologiske Professorer (med Undtagelse af Biskoppen) og Dekanen i det filosofiske Fakultet fire Gange aarligt

1) D M II, 284. — 2) ib. S. 305. — 3) Beckman, *Communitatis Regiæ Havn. historia* p. 160—182. — 4) Rørdam IV, 252. — 5) K S 2 R. I, 51. — 6) Rørdam IV, 396—8. K S 2 R. V, 66.

skulde visitere Kommunitetet og træffe de fornødne Forholdsregler til Sikring af god Orden og Skik. Imidlertid blussede Striden op paany 1595, da Resen var Dekan, og som saadan havde promoveret sine 17 nye Baccalaurere. D. 31te Marts 1595¹ begærede Resen nemlig, at disse nye Baccalaurere i Henhold til den Praksis, som havde udviklet sig, skulde have Adgang til at nyde Kongens Kost. Dette var faktisk et Indgreb i Teologernes ved Kommunitetsfundatsen hjemlede Eneret til Udnævnelse af nye Alumner. Resens Forslag blev ikke taget til Følge paa Grund af Modstand fra Teologerne, som endog i Oktober 1595 af den næste Dekan, Ivar Stub, krævede, at der foreløbig ikke maatte promoveres flere Baccalaurere². Ja, endnu i Januar 1596³ forhandlede man om Sagen, da den teologiske Professor Hans Olufsen Slangerup med et alt andet end velvilligt Sideblik til sine flittige filosofiske Kolleger — derunder ogsaa indbefattet Resen — udtalte sig for, at man ikke saa ofte skulde promovere, »helst fordi promoti ere stolte, drikke, og kand ikke bestaa in disputatione publica«. — Spørgsmaalet blev en Kilde til Strid ogsaa i den næste Periode, men da var Resen gaaet over i det teologiske Fakultet, og samtidig havde han i sin Stilling til denne Sag foretaget en fuldstændig Kovending⁴.

V. Blandt Forhold, der i disse Aar angik hele Universitetet, og som Resen derfor ogsaa berørtes af, kan anføres, at Forelæserningerne i September og Oktober Maaneder 1592 var afbrudt paa Grund af Pest⁵, og at Universitetet selvfølgelig ogsaa kom til at spille en Rolle ved den pragtfulde Højtidelighed, hvorved Christian IV blev kronet d. 29de August 1596. Universitetets daværende Rektor, Jørgen Dybvad, holdt en lang og meget alvorlig Tale⁶, og man havde ogsaa paatænkt at lade Studenterne opføre Komedier ved denne Lejlighed. I den Anledning havde Konsistorium rettet en særlig Opfordring til Resen, om han i Forbindelse med Notaren vilde forestaa Ledelsen deraf. Han syntes temmelig uvillig heroverfor⁷, og siden hører man i denne Forbindelse kun Tale om de pædagogiske Professorer, saa han har næppe indladt sig derpaa⁸.

1) K S 2 R. I, 58. V, 69. — 2) ib. V, 76. — 3) ib. I, 60. Jvfr. Epistolæ et acta ad vitam Tychoonis Brahe pertinentia, ed. Eiler Nystroem, p. 95—96. — 4) S. 214. — 5) Rørdam IV, 392. K S 2 R. V, 65. — 6) Rørdam III, 80 f. IV, 423—424. — 7) K S 2 R. V, 84. — 8) ib. I, 61.

Af Konsistoriums Forhandlinger fra disse Aar fremgaar det, at Resen nu og da er optraadt til bedste for en og anden, der har søgt hans »patrocinium«. Saaledes forhandlede han 1594¹ med Konsistorium paa den bekendte københavnske Boghandler HANS AALBORG's Vegne om Lejemaal af et Kapel i Frue Kirke, antagelig til Boglade, og i 1595 talte han til Gunst for en Person af temmelig tvivlsom Beskaffenhed, Rostockerpoeten MARTIN SCHWARZBACH, der drog fra Land til Land og ved sine smigrende Digte til lærde og fornemme Herrer søgte at vinde Anseelse og Guld. Ogsaa til København var han kommet, hvor han i et Digt havde ladet alle Muser og Gratier besyngede de herværende Professorer, — saaledes havde Charis taget sig af Resen!² Da Prins Christians Kroning nærmede sig, fik han Resen til paa sine Vegne at bede Konsistorium om Tilladelse til at lade trykke et Digt, han havde skrevet i den Anledning, hvad de dog maatte afvise som liggende udenfor deres Myndighedsomraade³, og senere fik han ogsaa Afslag paa sin Ansøgning om at faa Lov til at »exhibere en comediam«⁴. Han maa imidlertid have forstaaet grundig at lægge sig ud med de københavnske Studenter; thi d. 20de April 1595 udstedte de et Program⁵, hvorved de advarede alle Europas Universiteter og Studenter mod denne omløbende, bedrageriske og løgnagtige Person, og i Juli samme Aar maatte Resen igen tale til hans Forsvar i Konsistorium, da der var udgivet et særligt Smædeskrift mod ham af en udenlandsk Magister, som studerede i København, en Søn af Professor Goclenius i Marburg⁶. Vi ved ikke, hvordan hans Sag endte, men da han i Juli samme Aar begærer et Testimonium af Konsistorium, er det sandsynligst at tænke sig, at han har forladt det utaknemmelige København for stedse⁷.

1) K S 2 R. V, 68. — 2) Martinus Schwartzbach, Laubensis Silesius, Musarum et Charitum Poëmata in honorem celeberrimæ Hafniensis Academiæ. Hafn. 1594. Hovedindholdet af Digtet til Resen kan maaske gengives saaledes: Næppe var du født, førend Camoenerne ofrede dig Kys og forudsagde, at »Mæcenus nostri temporis« var kommet til Verden — og med Rette: fra dine første Aar smilede Logikken til dig, og den højtflyvende Matematik blev ikke skjult for dig, lige saa lidt som Naturens forborgne Dybder. Søger du Veltalenhedens Kilder, mangler dit Foredrag ikke Ynde, hvad enten det former sig bredere eller knappere. — Et lignende Digt af samme Forf. »Carmen elegiacum de sui temporis professoribus Rostoch.« fra 1590 er trykt i Bützowsche Ruhestunden. Th. XIV, 45—51. (Ekspl. i U B, Rostock). — 3) K S 2 R. I, 57, V, 68. — 4) ib. V, 69. — 5) Rørdam IV, 404. — 6) K S 2 R. V, 72. — 7) Jvfr. om hele Sagen Rørdam III, 49—53.

Om Resens personlige Forhold i denne Periode bør det endnu anføres, at han 1594 ægtede en Datter af sin tidligere, nu afdøde, Lærer, Prof. theol. Anders Lavridsen, — BARBARA ANDERSDATTER. Hun var dengang 26 Aar gammel (født 8de Marts 1568), men sad allerede Enke efter Kanniken Hans Lavritsen i Roskilde, der var død d. 5te December 1592¹. Peder Hegelund anfører i sin Kalender, at d. 1ste Marts 1594 holdt M. Hans Resen Jaord med Barbara Andersdatter; d. 14de April drak de Fæstensøl i Roskilde, og d. 14de Juli s. A. stod deres Bryllup i København. Antagelig blev det efter Tidens Skik fejret i det Lavshus i Kompagnistræde, som tilhørte »Helligtrefoldighedslav udi det danske Kompagni«, hvori Resen var blevet optaget som Broder ved »Juledrikken« 1593². D. 19de Oktober 1596 fødtes der Ægteparret en Søn, der fik Navnet HANS (Johannes), den senere sjællandske Biskop³. —

Det er kun Brudstykker, der er levnet til Oplysning om Universitetets indre Forhold i det sidste Tiaar af det 16de Aarhundrede, og ofte kan man kun antydningvis slutte sig til Resens Stilling til disse Forhold. Saa meget synes dog at være vist, at han allerede fra første Færd er præget af det Samspil af Ejendommeligheder, som for en saa væsentlig Del betinger hans stærkt voksende Indflydelse i den følgende Periode. Hans Optræden vidner baade om Mod til at staa alene med sit Standpunkt og om Vilje til at sætte dette igennem paa Trods af andres Modstand, men ogsaa om den Utaalsomhed og Stejlhed overfor anderledes tænkende, hvorved han senere i sine Modstanderes Øjne kom til at staa som en ubøjelig Despot.

---

1) F. R. Friis, Roskilde Domkirke S. 114. Heg. Cal. 1592, 5/12. — 2) N. P. Jensen, Medlemmerne i Hellig Trefoldigheds Laug udi det danske Kompagni. Kbhvn. 1904. S. 26. — 3) Progr. fun. over H. H. Resen. 1653.

KAPITEL II

Studiet af Dialektikken i det 16de Aarhundrede.

I. I det 16de og 17de Aarhundredes Studieordning indtog Dialektikken en meget vigtig Plads i den filosofiske Forberedelse, som dannede den nødvendige Forudsætning for Beskæftigelsen med de egentlige Fagvidenskaber.

For at forstaa Resens Indsats som Professor i dette Fag vil det være nødvendigt at kaste et Blik paa den ejendommelige Skæbne, som den aristoteliske Filosofi har haft i den lutherske Kirke. — Særlig Betydning for Forstaaelsen af Udviklingsgangen paa dette Omraade tilkommer der naturligvis Luthers og Melanchtons Opfattelse af Filosofiens, især Dialektikkens, Væsen og Værdi.

Siden Skolastikkens Begyndelse havde Aristotelismen været den herskende i den katolske Kirke, og under sin Studietid ved Universitetet i Erfurt var ogsaa MARTIN LUTHER grundigt blevet indviet i den aristoteliske Skolevisdom¹. Men med det nye religiøse Grundsyn, der var i Udvikling hos ham — især i Tiaaret 1510—20 —, brød ogsaa et stigende Fjendskab mod Stagiritens Herredømme frem. I en Disputats fra 1517 udtaler han ikke blot den berømte Sætning, at Aristoteles' Etik er Naadens værste Fjende, men han forkaster ganske afgjort enhver Forbindelse mellem aristotelisk Filosofi og kristen Teologi². Endnu skarpere udtrykker han sig i et samtidigt Privatbrev: Vidste man ikke, at Aristoteles havde været et Menneske, skulde man tro, at han havde været en Djævel³. Væsentlig samme Standpunkt genfinder man endnu i Reformationsskriftet: »*An den christlichen Adel deutscher Nation von des christlichen Standes Besserung*«, hvori han djærvt kæmper for at faa hele den aristoteliske Filosofi jaget af Gaarde og kun tager det Forbehold, at Logikken, Poetikken og Rhetorikken udtogsvis kan faa Lov til at blive tilbage, da de er gavnlige til Øvelse for unge Mennesker⁴.

Saaledes var hans Opfattelse, da MELANCHTON 1518 kom til Wittenberg. Melanchton besad ikke blot — ligesom ogsaa Luther

1) Otto Scheel, Martin Luther I (1916), 170—187. — 2) 1517, 4/9. Opera Latina, ed. H. Schmidt, I, 318 f. Th. 41. 43. 44. 47. 50. — 3) 1517, 8/2. M. Luthers Briefwechsel, herausg. v. E. L. Enders, I, 85—86. — 4) Werke (Erlangerausg.) XXI, 344—6.

— et godt Kendskab til Aristoteles, men han var tillige i høj Grad fyldt af Begejstring for denne Filosof. Som en Fanfare klinger hans Tiltrædelsesforelæsning i Wittenberg 1518 om de genfødte Studier. Det er ægte Humanisme, der slaar os i Møde i Løftet om at ville fremme »*bonas litteras ac renascentes Musas*«, og hele Talen er som en eneste Krigserklæring overfor det skola-stiske Barbari. Bort fra Skolastikken og tilbage til Kilderne! er hans Feltraab. Dette gælder ogsaa Aristotelesstudiet — det er den virkelige, den ægte Aristoteles, det gælder at kalde frem, Grundlaget for al Videnskab¹.

Imidlertid foregik der snart en afgørende Forandring med Melanchton. Under Luthers Indflydelse tilegnede han sig det nye religiøse Grundsyn, men hermed fulgte ogsaa Fjendskabet overfor den tidligere saa højt priste Aristoteles. Det gjaldt ikke blot om at afryste Romerkirkens Aag, man maatte ogsaa sprænge Aristotelismens Lænker. Klart træder dette Standpunkt frem i en Tale fra 1521. Det er et voldsomt og ubehersket Sprog, den ellers saa blide og sagtmodige Magister Philip fører her, og ganske i Luthers Aand udtaler han den skarpeste Fordømmelse af det aristoteliske Lærdomshele. Hvad skal dog Kristenheden med denne ugudelige Hedning?² Ganske lignende Udfald mod Aristoteles som den store »rixator« træffer man ogsaa i den samtidige Førsteudgave af Melanchtons »*Loci communes*«³.

Men snart indtraadte der et Tilbageslag og netop gennem den samme Melanchton. Humanisten i ham kunde trods alt ikke kvæles, og da man — særlig efter Speierrigsdagen 1526 — skulde bygge den ny Kirke og Skole op, viste det sig i Praksis, at man ikke kunde undvære en fast Studieordning, og skulde ikke alt synke hen i Barbari, maatte man gribe tilbage til det gamle Grundlag, til den aristoteliske Filosofi.

Det klareste Udtryk for dette ændrede Standpunkt er en Tale af Melanchton om Filosofiens Nytte fra 1536. Paa indtrængende Maade viser han her, hvorledes Filosofien i dens aristoteliske Skikkelse er en uundværlig Forberedelse til Teologien, om den end paa ingen Maade maa opkaste sig til Herskerinde over denne. Forkaster man den filosofiske Fordannelse, opnaar man kun at fremkalde en »*theologia inerudita*«, som er en »*Ilias malorum*«⁴.

1) C R XI, især 15. 22. Denne Tale kalder Resen i »*Lutherus triumphans*« F 3 en »*sermo pulcherrimus*«. — 2) C R I, 301 ff. 304. — 3) C R XXI, 82. 101. 117. — 4) ib. XI, 278 f. især S. 280. 282.

At det særlig er Dialektikken, som er det værdifulde i denne filosofiske Skoling, har Melanchton udviklet i en Tale 1528. Det hævner sig bittert — hedder det her — hvis man vil springe dette Trin over og straks kaste sig ind i de højere Videnskaber. Man vil da aldrig opnaa nogen virkelig Lærdom, men kun faa fat paa en Skygge deraf¹. Ingen Videnskab kan læres eller erkendes uden dette Hjælpemiddel, som »tradiit viam et recte docendi et perspicue docendi«². At det er hos Aristoteles, at man skal søge dette Videnskabens Grundlag, belyser Melanchton yderligere i en Tale om Aristoteles fra 1537, som helt igennem er baaret af den dybeste Beundring for Stagiriten, baade for hans Forskervener og for hans menneskelige Personlighed³. — Havde Melanchton tidligere under Luthers Paavirkning skiftet Standpunkt, kan man nu tale om, at Melanchton til Gengæld i nogen Grad paavirker Luther til Gunst for Aristoteles, selvom det med Rette er blevet fremhævet, at Luthers Stilling overfor Aristoteles altid er præget af stærk Kølighed, som hans Natur i det hele ganske anderledes maatte føle sig i Pagt med Livets haandfaste Virkelighed end med Filosofiens Abstraktioner⁴. Hovedbetydningen paa dette Omraade tilkommer saaledes stadig Melanchton. Som de senere Aars Undersøgelser har godtgjort, er hans hele Filosofi og en stor Del af hans Teologi gennemtrukket med Aristotelisme⁵. Melanchton er dog ingenlunde »ren« Aristoteliker, men han er bevidst Eklektiker. Dette gælder ogsaa de Skrifter, der for vor Undersøgelse er af særlig Interesse: de dialektiske og de rhetoriske. Allerede 1520 udgav Melanchton for første Gang en Fremstilling af Dialektikken, som fulgtes af stærkt omarbejdede Udgaver 1528 og 1547, de berømte »*Erotemata*«⁶.

Betegnende for Melanchtons pædagogiske Grundopfattelse er allerede den indledende Bestemmelse af Dialektikken som »ars seu via recte, ordine et perspicue docendi«⁷. Skriftet er iøvrigt

1) C R XI, 159 f. — 2) ib. S. 160—161. — 3) ib. S. 342 f. Jvfr. ogsaa et Brev til Camerarius af 1547, 1/9. C R VI, 655. — 4) Karl Hartfelder kalder i sin »Philipp Melanchton als Praeceptor Germaniae«. Berl. 1889. S. 204 f. Luther for Melanchtons genialeste Discipel. Udtrykket maa dog i nogen Grad begrænses, jvfr. P. Petersen, Geschichte der aristotelischen Philosophie im protestantischen Deutschland. Lpzg. 1921. S. 114. 117. — Om Luthers senere Stilling overfor Aristoteles se især hans Tischreden (Weimarausg.) Nr. 155; 2412 b; 3608 d; 5012; 5440. Hans anerkendende Dom over Melanchtons Dialektik Nr. 5082 a. — 5) P. Petersen S. 101 f. Hartfelder S. 177 f. — 6) Udgivet i C R XX, 709 ff. og XIII, 311 f. — 7) ib. XIII, 513.

delt i fire Bøger, hvoraf de tre første, pars judicatrix, fremstiller den logiske Metode, medens den sidste, pars inventrix, behandler det Stof, som skal undergives denne Metode. Bogen viser klart, at Melanchton i et Hovedpunkt, Tanken om den nøje Forbindelse mellem Logik og Rhetorik, fjerner sig fra Aristoteles og er Discipel af Humanisten Rudolf Agricola¹. Trods al humanistisk Bestræbelse for at holde sig til den »ægte« Aristoteles, ser man fremdeles, at Melanchton dog stadig er tilbøjelig til stærk Hensyntagen til Aristoteles' Fortolkere, især de ældre². Derimod er han i sin Fremhævelse af Værdien af Slutningslæren, som der gives en bred Fremstilling af, i nøje Overensstemmelse med Aristoteles³. Overhovedet er det aristoteliske Element stærkt voksende de senere Udgaver.

Melanchton er ingen original Filosof, men hans Lærebøger besad overordentlig store pædagogiske Fortrin: opbyggede paa en solid Grundvold af Kundskaber forenede de Klarhed og Overskuelighed i Fremstillingen med et smukt og rent Latin. Som det i Teologiens Historie blev Melanchtons Opgave at sammenarbejde Luthers mange spredte Tanker til en systematisk Enhed, saaledes er hans Betydning i Dannelsens Historie, at han tog sig den mægtige Opgave paa at redde det værdifuldeste ud af de forbigangne Aarhundreders Kultur, fremstille det i en renere og klarere Form og saaledes overgive det til Efterslægten⁴. Paa faa andre Omraader viser denne hans Betydning sig saa klart som netop paa Dialektikkens, hvor hans Lærebøger næsten blev som kanoniske i den lutherske — eller som den rettere bør kaldes — den melanchtoniske Skole. Hurtigt fulgte det ene Oplag af »Erotemata« paa det andet, atter og atter dannede de Grundlaget for Forelæsninger ved de protestantiske Universiteter, og snart optraadte der en talrig Skare af Efterfølgere og Efterlignere blandt Melanchtons Disciple, hvoraf mange tog sig for at forfatte lignende Lærebøger i større eller mindre Omfang »ex Philippo

1) P. Petersen S. 61 f. og Hartfelders smukke Undersøgelse (anf. Skrift S. 217 ff.) samt Rudolf Agricola, De inventione dialectica. Colon. 1579. p. 242. 404 f. C R III, 676. — 2) C R VI, 655. — 3) Saaledes hele tredje Bog af Erotemata. C R XIII, 593 f. — 4) En fint forstaaende Skildring af Melanchtons Betydning som Præceptor Germaniæ gives hos W. Dilthey, Gesammelte Schriften II, 162 ff. S. 162 hedder det, at Melanchton var »eine Verkörperung des gesamten Wissens der Zeit«.

Melanchtone et Aristotele«, som de ofte hedder¹. — Den melanchtoniske Filosofi fik dog i Tidens Løb gennem sin Enehersken ved baade lutherske og reformerte Universiteter den sørgelige Følge, at Melanchtons oprindelige Formaal: at bane Vejen til Kildestudiet af Aristoteles, ganske gik af Minde, og Studenterne foretrak at nøjes med den mere bekvemme Genvej til Stagiritens Visdom, som man besad i Melanchtons Lærebøger. Det mangler da heller ikke paa Klager over dette Forhold fra mere grundige Aander i Tiden², og i sidste Halvdel af Aarhundredet — i Resens Tidsalder — indtræder der en tydelig Reaktion imod det overfladiske Aristotelesstudium. Tilskyndelsen hertil synes at være udgaaet fra de italienske Logikere, særlig JUL. CAESAR SCALIGER og Padovenserne, fremfor alle JACOBUS ZABARELLA, som med deres Interesse baade for den egentlige Logik, for Metafysikken og for Metodelæren banede Vejen for et fornyet Aristotelesstudium efter Kilderne og ofte i Tilknytning til de skolastiske Fortolkere fra ældre og nyere Tid. Denne Bestræbelse begrænsedes imidlertid ikke til Italien, men førtes snart videre til det protestantiske Aandsomraade, hvor navnlig den fremragende Kender og Fortolker af Aristoteles, JACOB SCHEGK i Tübingen, og Altdorfer-skolen (Scherb, Mich. Piccart) virkede i samme Retning³.

Ogsaa Kampene med Ramismen førte ind paa Kildestudier af Aristoteles og hans Fortolkere, da det fra aristotelisk Side gjaldt om at godtgøre, at deres Opfattelse af Aristoteles var den »ægte«. — Saaledes var Studiet af Aristoteles ca. 1590 i fuld Gang over hele Europa, og ogsaa Resen er stærkt paavirket af denne Retning i Tiden.

II. Aristoteles' Filosofi i melanchtonisk eller endnu renere Skikkelse blev dog ikke eneraadende i det 16de Aarhundrede. Fra en helt anden Kant af den lærde Verden end Wittenberg blev der gjort et kraftigt og interessant Forsøg paa at bryde Stagiritens Eneherrdømme. Æren herfor tilkommer den franske Filosof og Pædagog PIERRE DE LA RAMÉE (Petrus Ramus, 1515

1) Joh. Herm. ab Elswich, De varia Aristotelis in scholis protestantium fortuna, trykt som Indledning til Johs. Lavnoius, De varia Aristotelis in academia Parisiensi fortuna. Witt. 1720. p. 44 f. P. Petersen S. 109 ff. — 2) A. Tholuck, Der Geist der lutherischen Theologen Wittenbergs S. 56. — 3) E. Weber, anf. Skrift S. 14 f. 21 f.

—72)¹. Tidligt kom han til at studere i Paris, og som et Forvarsel om hans senere Standpunkter er det, at han 1536 til Emne for sin Disputats for Magistergraden i ungdommeligt Overmod valgte den Sætning: Alt, hvad Aristoteles har sagt, er falsk². I et langt senere Skrift har han givet en interessant Fremstilling af sin filosofiske Udvikling³. Han fortæller her om, hvordan han under sin idelige Sysselsættelse med Studiet af Aristoteles' Organon tilsidst blev grebet af Fortvivlelse over det ringe Resultat, de mange Aars haarde Slid havde bragt ham. Trods sine dybtgaaende Studier havde han ikke vundet nogen klar Erkendelse af Logikkens Væsen, og i Mismod lod han i flere Aar de filosofiske Studier hvile til Fordel for rhetoriske og grammatiske. Stadig brændte dog det logiske Problem ham i Sjælen, og det kom først til et Gennembrud hos ham, da han under fornyede Studier af Aristoteles og andre logiske Forfattere førtes til Læsningen af Platons Skrifter⁴. Under Indflydelse af Sokrates' Udtalelser⁵ vandt han Klarhed dels over, at den filosofiske Forskning skulde være aldeles frit stillet, ganske uafhængig af nogen Autoritet eller forudfattede Meninger⁶, dels over, at det at tænke (*ratione uti*) var det samme som at udtrykke sine Tanker (*disserere*). Den første Følge heraf — siger han selv — var en ubeskrivelig Lettelse, — det var, som om der fra ham var blevet væltet en Byrde, tungere end Ætna. Nu havde han nemlig vundet et nyt Grundsyn, og udfra dette prøvede han derpaa den aristoteliske Filosofi. Et Vidnesbyrd herom er det lidenskabelige Stridsskrift, som han kort Tid efter udgav, »*Animadversiones Aristotelicæ*«, der Blad for Blad er fyldt med de skarpeste Angreb paa Aristoteles og saaledes giver et talende Udtryk for mange Aars indestængte, bitre

1) Ch. Waddington, Ramus, sa vie, ses écrits et ses opinions. Paris 1855. For P. Petersen er Ramus mest »den overfladiske Franskmand« (S. 128), og han kender ikke Waddingtons Biografi. — 2) Waddington S. 28—9. — 3) Scholæ dialecticæ, lib. IV og XIII i hans Scholæ in liberales artes. 1578. (I Resens Eksemplar af dette Skrift i Det kgl. Bibl. er Hovedstederne stærkt understreget af Resen). Jvfr. ogsaa R.'s Defensio pro Aristotele. 1571. p. 121. — 4) I sin Oratio initio suæ professionis habita anno 1551. Parisiis 1551. p. 23 f. anstiller Ramus en Sammenligning mellem Platon og Aristoteles. — 5) Oratio. 1551. p. 28. Scholæ p. 317. — 6) For Forskningens Frihed leverer Ramus et varmt Forsvar i Oratio. 1551. p. 9. 23. Pro philosophica Parisiensis academïæ disciplina oratio. Parisiis 1551. p. 24. Scholæ p. 426.

Følelser¹. Snart tog han sig ogsaa selv for at levere en ny Bearbejdelse af Logikken efter klare og forenklede Grundsætninger², og da han var blevet kgl. Professor ved Pariser-Universitetet og Forstander for Collège de Presles, der under ham oplevede en stærk Blomstring, fik han ypperlig Lejlighed til i Praksis at gennemprøve sit filosofiske og pædagogiske System.

Selvfølgelig vakte hans Kritik af det nedarvede Læresæt og af Videnskabernes næsten kanoniserede Lærefader den skarpeste Modstand, særlig i Paris, der fra gammel Tid var Aristotelismens Højborg. Hertil bidrog endvidere den Omstændighed, at Ramus 1561 gik over til den reformerte Kirke³, hvad der tillige forklarer, at hans Retning paa Forhaand var egnet til at vinde Indgang ved reformerte eller kryptokalvinsk paavirkede Universiteter, medens den betragtedes med afgjort Mistillid af de strengere lutherske Retninger.

Den Forfølgelse, han blev Genstand for, betegner han selv et Sted som en »Ilias miseriarum«⁴, men trods alt formaaede hans Fjender ikke at fortrænge ham: hans Skrifter som hans Ry fløj henover Landene, og i Tusindevis flokkedes Disciple fra hele Europa om hans Lærestol⁵. Gennem sin Dialektik og sin fremragende Indsats paa Undervisningens Omraade, som skal omtales i en anden Sammenhæng⁶, kom han en dyb Trang hos Tiden i Møde. Hans Foragt for alt skolastisk Barbari⁷, hans Forsvar for ægte humanistisk Dannelse⁸ som for Modersmaalets Ret⁹, hans Krav om klarere og bedre Fremgangsmaader for al Undervisning¹⁰ var Tanker, der baaret frem af hans egen glimrende Veltalenhed og skønne Fremstillingsform¹¹ slog an og fængede Europa over.

1) Animadversionum Aristotelicarum libri XX [1543]. Lutetiae 1548. Især p. 3 f. 165. 220. 358. 463. — 2) Scholæ p. 428. — 3) Waddington S. 134. — 4) Defensio pro Aristotele p. 121. jvfr. Oratio. 1551. p. 10. 32 f. Orat. pro phil. p. 39. 121—22. — 5) Oratio de studiis philosophiae et eloquentiae conjungendis, Lutetiae habita anno 1546. Parisiis 1549. p. 6. Orat. pro phil. p. 104—5. — P. Ramus har skrevet i en dansk Students Stambog 1568: Morten Knudsens Stambog Ny kgl. S. 8°. 365. Om hans Sammentræf med Tycho Brahe i Augsburg se Defensio p. 116—117. — 6) Jvfr. S. 244. — 7) Scholæ, Præfatio. At angribe »sophistica rabies« er det samme »qvod Ursos, qvod Tigres, qvod Leopardes irritare«. Oratio. 1549. p. 1. 7. Pro phil. p. 91. — 8) Hele Oratio. 1549. Pro philos. p. 75 f. 77. — 9) Waddington S. 232 f. 249 f. — 10) Hele Oratio de studiis. 1549. Animadvers. Præfatio. Oratio. 1551. p. 18. — 11) Typisk for Ramus som Forfatter og Taler er især hans Oratio. 1551, hvor han paa Højdepunkterne hæver sig til det virkelig storslaaede og overalt viser et Mesterskab i sin Beherskelse af den ciceronianske Latinitet.

Sikkert har disse Tanker været af en uberegnelig Betydning for Dannelsens Historie, ogsaa ved den Indflydelse, de ofte kom til at øve paa anden og tredje Haand ved at indgaa som Led i beslægtede Strømninger. Dette bliver da det vigtigste Resultat af Ramus' Virksomhed, selvom hans Modstandere sikkert har Ret i, at han, som saa mange, viste større Styrke i at bryde ned end i at bygge op, ligesom de med god Grund kunde kritisere hans lidenskabelige Kampmaade overfor anderledes tænkende¹, hans ofte noget overfladiske Gliden hen over de dybeste Spørgsmaal² og hans stærke personlige Forfængelighed. Ofte fremhæver han nemlig sit eget Værd, ja giver sine Læsere at forstaa, at han paa en ganske særlig Maade var kaldet til at være den store Fornyer i Videnskabens Verden³.

Betragter man den Logik, Ramus fremstillede, viser det sig snart, at han i fremtrædende Grad er paavirket af det Synspunkt, som Humanister som Rudolf Agricola⁴ og Johs. Sturm havde hævdet, at Logik og Rhetorik skulde sammensmeltes til een Videnskab: Dialektik⁵. I samme humanistiske Retning peger ogsaa Kravet om, at man fremfor alt skal se paa Logikkens Nytte, dens usus. Ramus kan ikke trættes af Gang paa Gang at slaa den Sætning fast, at det ikke er utallige spidsfindige og unyttige Regler, man skal se hen til, men til Logikkens sande og praktiske Anvendelse⁶. I Forlængelse af denne Tankegang ligger ogsaa Ønsket om, at Dialektikken kun rent udtogsmæssigt skal læres som System, men at dens Regler skal læses ud af og atter og atter oplyses ved Undersøgelsen af den praktiske Brug, som man træffer hos Oldtidens klassiske Forfattere. Først da bliver Logikken et levende Hele og ikke en død Stofmasse, hvis Udenadslæren kun er til usigelig Plage for de unge⁷.

Ramus deler sin egen Dialektik i to store Hoveddele: inventio og iudicium⁸. Uden iøvrigt at gennemgaa alle Enkeltheder maa

1) Hele Skriftet Pro phil. 1551 er saaledes rettet mod Pariseruniversitetets »malus genius«, jvfr. p. 11. 24. 59. 103. — 2) P. Petersen S. 128 f. — 3) Hans stærke Selvbevidsthed er især fremtrædende i Oratio. 1551. p. 13. 15. Defensio p. 120 f. Talen Pro philos. er et eneste Vidnesbyrd om, at Ramus har opfattet sin Metode som skelsættende. — 4) Jvfr. Scholæ. Præfatio. — 5) Oratio. 1549. p. 8. Oratio. 1551. p. 25 ff. Pro philos. p. 66. 81. — 6) Oratio. 1549. p. 4. Scholæ. Præf. p. 425—6. 427. Animadvers. p. 5. Oratio. 1551. p. 28 f. (Filosofiens usus er den Lapis Lydius, hvorpaa dens Værd skal prøves). — 7) Oratio. 1551. p. 18. Oratio. 1549. p. 4. 6 v. Jvfr. de i Note 5 anførte Steder. — 8) Institutionum Dialecticarum libri III. Parisii 1549.

det være tilstrækkeligt her at gøre opmærksom paa, at han overalt tilsigter en gennemgribende Forenkling af den aristoteliske Logik¹. Saaledes bortfalder f. Eks. i Begrebslæren Afsnittene om Prædikamenter og Prædikabilier, og i Slutningslæren indskrænkes Slutningsfigurerne Antal til to. Ligeledes bortskærer han overalt med haard Haand alle de spidsfindige og indviklede specielle Inddelinger og Regler, som han fandt, at den overleverede Logik besad i et saa overvættets rigt Maal, og som kun skyldtes den senere Bearbejdelse af Aristoteles². Sagen er nemlig den, at bortset fra de allermest bitre Ungdomsskrifter staar Ramus ikke uden Ærbødighed overfor Aristoteles. Han vil ikke erkende, at det er Aristoteles, der har skabt Logikken, men han ærer ham som en stor Bearbejder af denne Videnskab³, selvom han finder, at hans »Organon« er »chaos qvoddam«⁴. Manglerne ved den aristoteliske Logik skyldes derfor især Aristoteles' Disciple og senere Efterfølgere, som har tillagt deres Lærer Anskuelser og Skrifter, som aldeles ikke stammer fra denne selv⁵. Naar man derfor vil en Reform af Logikken, kan man meget vel tage sit Udgangspunkt hos Aristoteles, og man kommer da til de tre Hovedregler for al Erkendelse, som danner Grundlaget for Ramus' hele Arbejde⁶, og som efter hans nære Ven Omer Talons Vidnesbyrd⁷ bestandig var Genstand for hans Eftertanke som for hans Undervisning: at al Videnskab skal være almengyldig (*κατὰ παντός*), af samme Art (*καθ' αὐτό*) og udtrykt i sin almindeligste Form (*καθ' ὅλον πρῶτον*, universaliter). Ramus' Logik bliver derved faktisk kun en reformeret aristotelisk Logik, ikke et fuldstændig nyt System. Der er derfor heller ikke noget urimeligt i, at Ramus i et af sine sidste Skrifter, et Forsvarsskrift mod den strenge Aristoteliker Jacob Schegk, helt igennem taler Aristoteles' Sag og søger at vise, at han selv er i nøje Overensstemmelse med ham⁸. Med hans

1) Logikken findes i sit Væsen, omend kun i uudviklet Form, hos ganske jævne Mennesker Pro philos. p. 63. Defensio p. 126. Frømhævelse af Logikkens høje Værd Animadvers. Præf. p. 326—7. 428. Pro phil. p. 56. — 2) Udtalelser om det overflødige Stof i den gamle Logik i Animadvers. Præf. p. 60 f. 86 f. 361 f. 466. Pro philos. p. 18 f. Jvfr. ogsaa Præfat. til Institut. dialect. — 3) Scholæ p. 427. — 4) ib. p. 427. Animadvers. p. 466. 467. — 5) Om Fortolkernes Ødelæggelse af Aristoteles se Scholæ p. 329. Animadvers. p. 4—5. 469. (Fortolkerne er »sepia«). Pro philos. p. 91. 101. Scholæ p. 333. 361. — 6) Scholæ p. 427—8. Jvfr. 361. 544. — 7) P. Rami Dialectica Avdomari Talæi prælectionibus illustratæ. Basileæ 1569. p. 295. — 8) Især Defensio pro Aristotele adversus Jac. Schecium. Lausanæ 1571. p. 32. 79; men allerede ogsaa i Pro philos. p. 83. 84.

første Kampskrifter i Minde klinger det tilsyneladende mærkeligt, naar Ramus nu atter og atter hævder, at han er den sande Aristoteliker og Schegk Aristoteles' Modstander, men i Virkeligheden er der ingen dybere Modsætning til Stede i hans Standpunkt, naar man blot betænker, at den Aristoteles, som Ramus bygger paa, vilde de egentlige Aristotelikere kun kalde en uægte, en lemlæstet Aristoteles.

Bartholomæusnattens Forvirring bød Ramus' hjemlige Modstandere en gunstig Lejlighed til at rydde ham af Vejen paa den mest hjerteløse Maade¹, men hans Tanker vedblev i over en Menneskealder efter hans Død at sætte Sindene i Bevægelse. Som i levende Live saaledes vedblev de ogsaa efter hans Bortgang at dele den lærde Verden i to Lejre, Aristotelikere og Ramister.

Baade Wittenberg og Genève² brød Staven over Ramismen, men især i Sydvesttyskland fandt Ramus mange Tilhængere. En særlig Afskygning indenfor denne Retning fik Navnet Semiramister eller Pseudoramister³, fordi de som f. Eks. FR. BEURHUSIUS⁴ vilde lade den ramistiske og den melanchtoniske Logik gaa op i en højere Enhed. I Begyndelsen af det 17de Aarhundrede var Ramismens Saga ude. Af ydre Grunde til dens Undergang kan man nævne den skarpe Forfølgelse, den var Genstand for ved mange lutherske Universiteter, hvor det hed: Ramismus est gradus ad Calvinismus⁵. — Vigtigere er dog den indre Grund: dens fuldkomne Mangel paa Interesse for den aristoteliske Metafysik⁶, der for den ny Tid stod som den Nøgle, der kunde lukke op for Tilværelsens dybeste Hemmeligheder.

III. Ogsaa i Danmark blev den filosofiske Udvikling præget af Modsætningen mellem Melanchtonisme og Ramisme. Den første Studieplan for Københavns Universitet efter Reformationen krævede dialektisk Undervisning efter Aristoteles, Melanchton, Cæ-

1) Waddington S. 251. 258 f. jvfr. hans Anathema over Charpentier S. 283. — 2) Jvfr. S. 126. Borgeaud, Histoire de l'université de Genève S. 110 f. 114—115. — 3) J. H. Elswich, anf. Skrift p. 66 f. Waddington S. 394 f. G. Frank, Geschichte der prot. Theol. I, 323. — 4) Fr. Beurhusius, P. Rami Dialecticæ, libris duobus et Philippi Melan. dialecticæ libris quatuor descriptæ, comparatio. Francofordi 1603. — 5) Frank, anf. Skrift I, 323. — 6) Om Ramus' Afvisning af Metafysikken se Animadvers. p. 326—327. Defensio p. 42. Scholæ p. 933 f.

sarius og Rudolf Agricola¹, og den endelige Universitetsfundats fastslog yderligere, at det var Melanchtons Filosofi, der skulde være den herskende i København². Det er ogsaa kendeligt, at det første Slægtled af Universitetslærere i logisk Henseende har været Melanchtons fuldtro Disciple. Saaledes fremsætter PEDER PALLADIUS etsteds kort sin Grundanskuelse af Filosofien, som ganske stemmer overens med Melanchtons, endog i Ord og Udtryk³. NIELS HEMMINGSEN har vel ikke efterladt sig Skrifter vedrørende den egentlige Logik, men i sin Bog om den rette Læreorden, som han anser for det skønneste og nyttigste i Verden, kommer han ofte ind paa Omtalen af dialektiske Forhold, og han gør det paa en saadan Maade, at man klart forstaar, at det er Aristoteles' Filosofi, bearbejdet af Cicero, Rudolf Agricola og navnlig Melanchton, som bør danne Hovedhjørnestenen i al videnskabelig Dannelse⁴.

Ganske det samme melanchtoniske Grundpræg træder en klart i Møde i den smukke og veltalende »*Oratio de studiis philosophicis theologiae studioso necessariis*«, som 1545 blev holdt af Humanisten JENS SINNING⁵, der da i nogle Aar havde virket som Professor dialectices. I sin Studietid i Wittenberg havde han ikke blot vundet Melanchtons varme Venskab⁶, men ogsaa som en trofast Discipel fuldt ud tilegnet sig sin Lærers Synspunkter. Med ordret Tilknytning til Melanchton bekæmper han i den nævnte Tale med Forfærdelse Tanken om en »*theologia inerudita*«, som bedst afværges ved et grundigt Studium af Dialektik og Rhetorik. Dialektikken maa vel ikke gøre sig til Herskerinde over Teologien, men den er uundværlig, naar man skal drage Slutninger udfra Skriftordet⁷.

Der kan saaledes næppe være Tvivl om, at Melanchtons Aand ogsaa i Danmark beherskede Filosofiundervisningen i det meste af det 16de Aarhundrede, men dens Herredømme blev dog heller ikke her ubestridt.

1) *Ordinatio lectionum*, trykt i *Magazin für Kirchengeschichte und Kirchenrecht des Nordens*, herausg. v. Fr. Münter, I, 274. — 2) *Cragii Annales*. Add. p. 106—107. — 3) *Formula visitationis provincialis*. 1555. D 8—D 8 v. — 4) *De methodis libri duo*. Lips. 1578. Dialektikkens Betydning p. 45. 89 f. 154 f. Aristoteles p. 71. 175. Melanchton, »*præceptor meus charissimus*«, p. 12. jvfr. p. 28. 37. 154. — 5) Udgivet af A. S. Vedel, Ripis 1591. — 6) *ib.* Tillægget bagi Bogen. — 7) *ib.* B v; B 2. Typisk melanchtonisk er en Sætning som denne: »*luce clarius est liberali eruditione et usu bonarum artium ecclesiae ministros atque doctores non mediocriter adjuvari*«, C 2 v.

1580 fik Ramismen nemlig en ypperlig Forkæmper ved Københavns Universitet i den nyansatte Professor JAKOB MADSEN AARHUS¹. Idet vi ser bort fra hans ramistiske Interesse paa Fonetikkens og det danske Sprogs Omraade, skal det her fremhæves, at man i hans Forelæsning »*Doctrina de ratione docendi descendive artes et disciplinas*»² finder en nøje Tilknytning til Ramus baade i Fremhævelsen af de tre ovenomtalte aristoteliske Grundsætninger for al Videnskab³, i Kritikken af den aristoteliske Logik⁴ og i Betonningen af, at man især skal agte paa Videnskabens usus og opgive alle »*qvæstiones inutiles*»⁵.

Som Foregangsmand paa det ramistiske Omraade blev han ogsaa berømmet af ANDERS KRAG⁶, hos hvem den ramistiske Paavirkning lyser frem endnu friskere og klarere. Særlig gennem tre Ungdomsskrifter, udgivne under et Studieophold i Basel⁷ »*Rameæ Scholæ et Defensio Petri Rami*» 1582, »*Aristotelica et Rameæ*» 1583 og »*Laurea Apollinea Monspeliensis*» 1586 har Krag aabenlyst bekendt sig som Ramismens afgjorte Talsmand. Med en glødende Beundring for Petrus Ramus, vore Tidens Platon⁸, vir ad artes et lingvas docendas plane natus et factus⁹, kaster han sig ind i et varmt Forsvar for denne Lærers Reformbestræbelser overfor Datidens samlede Viden. Krag er fuldt overbevist om Rigtigheden af de tre ramistiske Grundsætninger for al Videnskab, disse »*catholicæ leges*»¹⁰, og han deler ganske sin Mesters Synspunkt overfor Tilegnelsen af humanistiske Kundskaber, som skal forløbe gennem en dobbelt Virksomhed, dels ved en Analysis, en Undersøgelse af de klassiske Forfatteres Indhold og Form, dels ved en Genesis, en Genskaben af dette Indhold og denne Form¹¹. Hvad Logikken angaar, har Krag ogsaa overtaget Ramus' fra hans senere Skrifter bekendte, mere maadeholdne

1) Rørdam II, 608 f. Jvfr. S. 55. S. M. Gjellerup, J. D. Jersin S. 39—40. — 2) Udgivet Basileæ 1590. — 3) ib. p. 15—16. — 4) ib. p. 16. 43—44. Det ramistiske Skema for Logikken p. 98. Ramus omtales p. 66. — 5) ib. p. 12. 19. 22—23. Forskningens Frihed p. 17. — 6) A. Krag, *Laurea Apollinea*. Præf. p. 3. — 7) At Krag netop i Basel gav Udtryk for sine ramistiske Sympatier, er næppe uden Forbindelse med den Omstændighed, at Ramus havde opholdt sig her længe 1568—1569 og vundet talrige Tilhængere. Waddington S. 193 f. — 8) *Rameæ Schol.* a 3 v—4. — 9) *Laurea* p. 51. Jvfr. ogsaa *Ram. Schol.* a 5 v og a 8 »P. Ramum virum de omni literarum genere post hominum memoriam omnium optime meritum«. — 10) *Ram. Schol.* a 4 v. *Aristotelica* Præf. og p. 31. — 11) *Ram. Schol.* a 5. jvfr. P. Ramus, *Pro philos.* 1551. p. 26 ff.

Opfattelse af Aristoteles' Betydning¹, og hans egne Udviklinger om Logikkens Væsen og Inddeling er som skrevet ud af Ramus' Bøger². Fremfor alt er Anders Krag som sit beundrede Forbillede paa ægte humanistisk Vis opfyldt af en hellig Begejstring for Forskningens Frihed og Selvtændighed³, og han er beredt til at bryde en Lanse mod enhver, der anfægter den.

Ganske de samme Træk genfinder man hos den Mand, der havde været Resens Lærer, og som blev hans nærmeste For­gænger som Professor i Dialektik, PEDER HAGGÆUS⁴. En nøjere Undersøgelse af hans Skrifter viser, at han i en langt stærkere Grad, end det hidtil er blevet erkendt, har været som et Talerør for Ramus' Anskuelse. Den samme Inddeling af Logikken i inventio og iudicium⁵, den samme Fremhævelse af Analysis og Genesis som Undervisningens Trin⁶, den samme Betoning af Videnskabens usus⁷, det samme Krav om de dialektiske Reglers Tilegnelse gennem den bestandige og udbredte Læsning af de klassiske Forfattere⁸ er altsammen Træk, som med tilstrækkelig Klarhed vidner om, at ogsaa Peder Haggæus har hørt til den ny Retnings ivrigste Talsmænd. —

Foruden disse meget typiske Eksempler paa Ramisme har der været mange andre herhjemme, der mere eller mindre aabenlyst har været paavirkede af Ramismen — Mænd som Livlægen Peder Sørensen⁹, Venusin¹⁰, Hans Olufsen Slangerup¹¹, Johs. Stephanus¹², Kurt Aslaksen¹³ o. fl., men dens Herredømme viger stærkt efter 1600. Tilfældigt er det næppe, at baade den strengere Lutherdoms Sejr over Kryptokalvinismen og Ramismens Neder-

1) Ram. Schol. a 4. b 7. Aristotelica p. 32. — 2) Laurea p. 18. 56 f. 187. — 3) Ram. Schol. a 4. a 8. Laurea, Epist. dedic. — 4) Rørdam II, 605. Jvfr. S. 51. — 5) Themata. Hafn. 1581. Th. log. 1 og 6. De causa discrepantiæ et fundamento conformitatis inter dialecticos deqve dialecticæ definitione et partitione . . . Hafn. 1589. Th. 33. 38. — 6) Themata Th. log. 8. De causa Th. 23. — 7) Themata Th. log. 7. De causa Th. 3. 7. 13. 15—17. — 8) De causa Th. 21. — 9) D M 6 R. I, 339. — 10) Rørdam III, 600. IV, 473. 532. Jvfr. K S 3 R. I, 257. — 11) Rørdam, Lyskanders Levned S. 263. — 12) Rørdam IV, 439. 498—9. 590—1. — 13) Jvfr. S. 299. — Et smukt Udvalg af hele den samtidige filosofiske Litteratur vedr. Striden mellem Aristotelikere og Ramister fandtes i Jesper Brochmands Bibliotek (Arne Magn. Saml. 4°. 901. S. 378 f. 390 f.). Nævnes kan det ogsaa, at der i den bekendte flensborgske Rektor Poul Sperlings Excerpt- og Kladdebog fra c. 1580 findes adskilligt, der vidner om, hvorledes den ramistiske Interesse var levende herhjemme i dette Tidsrum. (Gl. kgl. S. 4°. 3092. I, 1 Afdel. S. 47 f. S. 51 v f. S. 53 v f).

lag overfor en fornyet Aristotelisme væsentlig synes at falde sammen. I begge Henseender hører Resen til det sejrende Parti og har forberedt Udviklingen.

KAPITEL III

Resens Standpunkt og Betydning paa det filosofiske Omraade.¹

I. D. 7de December 1591 holdt Resen sin Tiltrædelsesforelæsning over Logikken. Denne saavel som hans andre logiske Forelæsninger fandtes siden i Haandskrift i hans Sønnens Bibli-

1) Ved Fremstillingen af Resens Standpunkt som Logiker ser jeg ganske bort fra det Haandskrift, der gemmes som Thott 4°. 585, og som paa Ryggen bærer Betegnelsen »J. P. Resenii Prælect. Logicæ«. Med Undtagelse af denne Titel, som er samtidig med Bogens Indbinding i d. 18de Aarhundrede, lader der sig nemlig ikke fremføre noget Vidnesbyrd til Fordel for Resens Forfatterskab. Haandskriftet selv, der er skrevet af to forskellige Hænder, een løsere og een fastere, der paa forskellige Steder afløser hinanden, er et Kollegiehefte — antagelig i renskrevet Stand — og giver ingen Oplysning om Forfatteren. Paa første Side staar der blot skrevet med en tredje Haand: »Ex donatione seu communicatione Thomæ Thomæ Hövlingii«, og til Uvskrift har det kun Ordene: »Compendium sive Introductio Logices. Anno 1603«. Af dets Slutning fremgaar det, at det er endt 1604, 26de Januar. Skønt disse Aarstal kan fortolkes som gældende ikke Tidsrummet for Forelæsningsernes Afholdelse, men for Nedskriftens — eller Renskriftens — Affattelse, taler de dog snarere mod Resen som Forfatter, da det 1603 var seks Aar siden, han havde opgivet sit logiske Professorat (og vel ca. 5 Aar siden, han havde fuldenendt de ekstraordinære Forelæsninger over Aristoteles' Organon, som han havde paataget sig efter sin Udnævnelse til Prof. theol., jvfr. S. 201). — Langt vægtigere er dog de indre Grunde mod Resens Forfatterskab. Dette gælder først og fremmest Stilen. I Stedet for Resens Fremstillingsform, der ikke blot i »Parva Logica«, men ogsaa i andre, i videnskabeligt Øjemed udarbejdede Skrifter, er kortfattet, ofte næsten aforistisk, og overlæst med Citater og Eksempler, træffer vi hos den anonyme Forfatter en langt strengere Læreudvikling, der næsten stadig fremtræder i Syllogismernes stramme Klædebon, ja ofte former sig som en bestandig Debat med Tilhørerne. Der poneres, der konkluderes, der rejses Indvendinger, som atter gendrives, og det er en Sjældenhed at træffe Citater eller Kildehenvisninger. Ogsaa reelt er Haandskriftet præget af en mange Gange stærkere Formalisme, end man træffer hos Resen, selvom det skal indrømmes, at man ogsaa enkelte Steder hos denne kan finde Spor af den strenge Sønderdeling af Stoffet gennem Divisioner og Subdivisioner, som er den aristoteliske Logik i Kød og Baar. Den anonyme

tek¹. Ingen Lektionskataloger er bevarede for Københavns Universitet fra Tiden før 1600, saa man vilde have været ilde stædt, om Resen ikke selv tilfældigvis i Fortalen til sin »Parva Logica« havde meddelt Efterretninger om Planen for de Forelæsninger, han i

Forfatter lægger derimod overalt Vægt paa en vidtdreven Begrebsspaltning, som flere Steder (II, 16 og især 17) anskueliggøres ved Opstillingen af Skemata i billedlig Form. — Ogsaa Hovedinddelingen af de to Skrifter er vidt forskellig. Resens Inddeling af Logikken er fremstillet nedenfor, og denne hans Stofordning finder man ikke blot i »Parva Logica« fra 1605, men tildels allerede 1597 i »Stoikeiosis« og endnu 1609—10 baade i den anden »Stoikeiosis« og i »Initia parvæ Logicæ«. Det er da næppe troligt, at Resen 1603—04 skulde have opgivet sin hidtidige Disposition til Fordel for den, man træffer i Haandskriftet. Dette rummer fire Hovedafdelinger (tractatus), hvoraf de tre sidste behandler Logikken under Synspunkterne: apprehensio, enunciatio, argumentatio. Ogsaa Fordelingen af fælles logisk Stof er stærkt afvigende, ligesom de anvendte Eksempler er forskellige (jvfr. f. Eks. Kapitlerne om Slutningsfigurerne). Endvidere viser Behandlingen af Enkeltheder store Forskelle. Ikke blot er Haandskriftets Forfatter langt mere vidtløftig i sin Fremstilling — hvori man vel strengt taget ikke behøver at finde noget fældende Særkende — men langt mærkeligere er det, at man ikke paa de Steder, hvor de to Forfattere behandler fælles Stof, træffer de Udviklinger, som er ejendommelige for Resen i hans mindre Fremstillinger, hvad der er dobbelt paafaldende, naar man ser hen til, hvor stærkt Resen følte sig bundet til den Behandlingsmaade, han engang havde anvendt. — Endelig indtager den anonyme Forfatter Standpunkter, som kun meget vanskeligt kan forenes med Resens Meninger, f. Eks. m. H. t. Definitionen af Logikken, der bestemmes som »Logicam esse vere et proprie scientiam et nullo modo artem« (I, 4 jvfr. I, 3), hvorimod Resen stadig hævder, at den er en »ars rationis«. Haandskriftets stærke Interesse for den aristoteliske Metafysik (I, 6) og for Anvendelsen af de logiske termini i Teologien (II, 21) findes heller ikke hos Resen, ja staar i direkte Modstrid med hans teologiske Standpunkt, der netop ser med afgjort Mistillid paa Anvendelsen af de logiske Kategorier i Teologien (jvfr. S. 368). — Af disse Grunde maa det anses for overmaade usandsynligt, at det paagældende Haandskrift er af H. P. Resen, og det kan derfor lades ude af Betragtning i denne Sammenhæng. Muligvis staar vi her overfor et nyskolastisk, katolsk Arbejde, hvorpaa bl. a. den Omstændighed kunde tyde, at af de faa Forfattere, som nævnes, er Hovedparten katolske, — Metafysikere som Fonseca (II, 2. 4. 9. 19. 22. III, 17), Franciscus Tolet (II, 4) eller Teologer som Thomas Aquin (II, 14), Gabriel Theologus og Richard af St. Victor (II, 21). — Tilbage staar blot Spørgsmaalet: Hvorledes er Resens Navn blevet bragt i Forbindelse med dette Haandskrift? Forklaringen herpaa forekommer mig at ligge deri, at Bogens sidste Blad rummer nogle Optegnelser af teologisk Art, gjorde med en meget flygtig Haand, og som er betegnede som »Argumentationes exceptæ in disputatione D. Resenii«, og man er da ved Bogens Indbinding i det 18de Aarhundrede uden videre gaaet ud fra, at ogsaa Haandskriftets øvrige Dele stammede fra samme Kilde.

1) Bibl. Res. S. 343. Nr. 18 B in Fol. og S. 346. Nr. 106 i 8°.

dette Tidsrum havde holdt. Han fortæller da her, at han i det første Toaar — altsaa vel især Tiden 1592—93 — lagde Melanchtons Dialektik til Grund for sin Gennemgang af Logikken, hvad der var i Overensstemmelse med Universitetsfundatsen og tillige Udtryk for Kansler Niels Kaas' bestemte Ønske, idet han dog stadig jævnførte Melanchtons Fremstilling med Aristoteles og de øvrige fortrinligste Logikere og ikke forsømte under sin Behandling at inddrage det Stof, som i Almindelighed henføres under Rhetorikken. I det følgende Treaar — altsaa vel 1594—96 — gik han over til Fortolkningen af selve Aristoteles' Organon, idet han af Hensyn til den praktiske Indøvelse af de aristoteliske Regler samtidig læste over Ciceros Topica og Paradoxa. Endelig gav han selv en Fremstilling af hele den aristoteliske Logik, sammenfattet under Synspunkterne Apprehension og Comprehension, og fik saaledes Lejlighed til en samlet Behandling af det meget Stof, som hos Aristoteles findes spredt i forskellige Skrifter og paa forskellige Steder.

Denne sammenfattende Helhedsfremstilling af Logikken fra Resens Haand findes ikke mere i sit oprindelige Omfang, men naar man vil søge at danne sig en Forestilling om Resens Standpunkt som Logiker og om det Stof, hans Forelæsninger har indeholdt, vil det sikkert være rimeligst at lægge hans bekendte Skolebog »Parva Logica«¹ til Grund. Denne Bog stammer ganske vist fra en lidt senere Periode — 1605 —, men vi har Resens egne Ord for, at man i dette Skrift møder en noget forkortet Gengivelse af hans akademiske Forelæsninger². Tilmed er vi i Stand til for enkelte Partiers Vedkommende at vise den næsten ordrette Overensstemmelse med Skrifter, der stammer fra Resens filosofiske Professortid.

II. »Parva Logica« begynder med en Definition af Logikken, som Resen bestemmer som »ars rationis seu utendi ratione, qvæ a parte usitatioe Dialectica seu ars disserendi vocatur communiter«. Logikkens Opgave er at behandle Begreberne, saavel adskilte som i Forbindelse med andre, dels under Analysens Synspunkt (apprehensio), dels under Syntesens (comprehensio), og

1) Parva Logica Philippi et Aristotelis etc. selecta et ordinata per Joh. Pavl. Resenium. Pro junioribus. Hafn. 1605. 8°. Om Udtog af denne Bog se S. 259—260. — 2) Parva Log. Præf.

disse to Synspunkter angiver saaledes Bogens Hovedinddeling¹. Den første Del deles igen i et kategorisk og et topisk Afsnit.

Efter at have sondret mellem Forestillinger om Enkelthing og Almenbegreber, ad hvilke man trinvis naar op til et højeste Begreb (ad certam aliquam supremam, inferioribus omnibus communissimam [notionem])², giver Resen under Behandlingen af apprehensio categorica en Fremstilling baade af Læren om de fem Prædikabilier, overtaget som den var fra Porphyrius, og af Prædikamenterne³, idet han dog ved disse sidste især lægger Vægt paa de første fire (substantia, qvantitas, qvalitas og relata)⁴. De øvrige seks behandles ganske summarisk i eet Kapitel⁵. Apprehensio topica — Læren om de Forhold, hvori de enkelte, adskilte Begreber kan bringes til hverandre — indeholder Udviklingen om 10 forskellige Forholds Natur (causa, effectum, subiectum, adjunctum, dissentaneum, comparatum, divisio, definitio, nomen, testimonium)⁶.

Skriftets tredje Afsnit indeholder Læren om comprehensio logica, d. v. s. den egentlige doctrina iudicativa, og denne henføres da dels til Undersøgelsen af de enkelte axiomata, de enkelte Dømmes Begreber i Forhold til Sætningens forskellige Dele og i Forhold til andre axiomata⁷, og dels til Syllogistikken. Her — i Bogens fjerde Hovedafdeling — er vi ved Kærnepunktet i hele Skriftet. Efter en Fremstilling af Syllogismens almindelige Væsen⁸ udvikler Resen de naturlige Slutningsmaader (ratiocinationes naturales), fordelt i de fra den ældre Logik overtagne fire Slutningsfigurer⁹; dernæst gaar han i en Række Kapitler over til at behandle »Crypsis syllogistica«, alle de mange afledede Slutningsformer, Ombytninger og Reduktioner, derunder bl. a. ogsaa den afkortede Slutning (enthymema), Induktionen, Eksemplet og Kædeslutningen¹⁰, for tilsidst at ofre et Kapitel paa de sammensatte og hypotetiske Syllogismer¹¹. Resten af Skriftet fremstiller Metodelæren, som siden skal omtales.

Bogens Titel angiver, at Resen anser sit Skrift for et Udvalg

1) Parva Log. A 7 f. — 2) A 8 v. — 3) A 8 f. B 2 v f. — 4) B 3 v f. — 5) B 8 — B 8 v. Substansbegrebet spalter Resen i substantia tenuissima (spiritus) og substantia crassior (corpus). Mennesket er »mirabiliter« skabt af begge Dele og er derfor et animal divinum et rationale (B 3—B 4 ff.). — 6) C ff. — 7) E 5 ff. Et Axiom defineres som »Axioma est simplicium notionum sev terminorum una sententia nexa absolutaqve comprehensio«. — 8) F 8 ff. — 9) G 4 v ff. — 10) G 6 ff. — 11) K 5 v ff.

af Aristoteles' og Melanchtons Lære om Logikken¹; og han gør det med Rette; thi det er ganske overvejende til disse to Forfattere, at han støtter sig.

Tilknytningen til Aristoteles er helt igennem stærk og formelt stærkere fremtrædende end hos Melanchton — overalt anfører Resen saaledes de græske Benævnelser paa Logikkens forskellige Begreber og Dele, i mange Enkeltspørgsmaal søger han hos Aristoteles den Grund, hvorpaa han vil bygge², og lejlighedsvis giver han direkte Udtryk for sin bevidste Tilslutning til denne Filosof. F. Eks. berømmer han den aristoteliske Opstilling af Slutningslæren som en »libra catholica iudicii dianoëtici sev syllogistici«³, ligesom han i det hele paaberaaber sig Aristoteles' Vidnesbyrd til Bedste for Enkeltheder i Fremstillingen af denne⁴. Man mærker saaledes en tydelig Bestræbelse for at komme det ægte aristoteliske saa nær som muligt, som ogsaa giver sig Udslag ved Fremdragelsen af de ældste Kommentatorers Vidnesbyrd⁵.

Men ogsaa paa Melanchtons Fremstilling af den aristoteliske Logik bygger Resen; dog kan man ingeniende betegne hans Skrift blot som »en nøje Kopi« af Melanchtons »*Erotemata dialectices*«⁶. For det første er — som omtalt — den aristoteliske Islæt hos Resen langt stærkere end hos Melanchton, og flere Steder skyder Resen Melanchton til Side for Aristoteles⁷. Dernæst er de humanistiske Synspunkter, der overtagne fra Rudolf Agricola saa stærkt prægede Melanchtons Bog gennem Betoningen af Sammenhængen mellem Rhetorik og Dialektik, ikke slet saa fremtrædende hos Resen. Allerede den indledende Definition er betegnende. Det er en Logik, Resen vil skrive, og overfor dette strengere Begreb træder Dialektikken beskedent til Side. Dialektik eller *ars disserendi* er kun Logik »*a parte usitatore*«⁸. Endelig er den formelle Inddeling stærkt forskellig hos de to Forfattere. Melanchtons Hovedinddeling i en *pars inventrix* og en *pars iudicatrix* er hos Resen opgivet til Fordel for den ovennævnte. Hele *pars inventrix*, der indeholder Stoffet for den logiske Behandling, og som er meget omfattende hos Melanchton, er udeladt, selv

1) Jvfr. det Motto, Resen har anbragt paa Bagsiden af Titelbladet: *Magnus Aristoteles placuit tibi, magne Philippe, | Ex vobis Logica hæc nomine Parva datur.* — 2) F. Eks. B 3 v. I 6. — 3) G 5 v. Jvfr. G 6. — 4) G 7. Jvfr. H 2 v. — K 6 er Resen sig bevidst, at han behandler Stof, som ikke i strengeste Forstand hører ind under den aristoteliske Logik. — 5) Jvfr. S. 176. — 6) Saaledes W. Norvin i Sorø I, 588. — 7) Saaledes P. L. C 7 v. D 2 v. — 8) ib. A 7.

om en Del enkelte Punkter herfra behandles i Resens Afsnit om apprehensio topica. Endelig kan det bemærkes, at Resen heller ikke holder sig tilbage fra nu og da at kritisere Enkeltheder hos Melanchton¹.

Paa den anden Side maa man heller ikke være blind for den ret stærke Tilknytning til Melanchton, der ogsaa findes hos Resen. Denne Tilknytning viser sig bl. a. gennem den nogenlunde overensstemmende Behandling af en Del logisk Stof, som ogsaa Melanchton lægger Vægt paa, især hele Slutningslæren, et Omraade, hvor man iøvrigt klarest ser Melanchtons Afhængighed af den fælles Kilde, Aristoteles. Slægtskabet mellem Melanchtons og Resens Fremstillinger viser sig fremdeles stærkest i forskellige formelle Ejendommeligheder. Saaledes anvender Resen atter og atter de Eksempler, Melanchton har dannet eller fremført, og fra Melanchton har han ogsaa overtaget alle de Kunstord (Barbara, Celarent, Darii, Ferio o. s. v.), der anvendtes som Huskeord til Betegnelse af de forskellige Slutningsfigurer². Herved bygger Resen gennem Melanchton videre paa den middelalderlige, skolastiske Logik, idet disse Benævnelser stammer fra Wilhelm Shyreswood og især er bragt i Kurs af Petrus Hispanus³. Ganske i Melanchtons Aand er det ogsaa, naar Resen for at oplyse de logiske Regler Gang paa Gang bruger Eksempler hentede fra Dogmatikken eller den kristne Kirkes Forhold⁴.

En Sammenligning mellem Resens og Melanchtons Skrifter vil ikke ubetinget falde ud til Fordel for Resen. Vel er han mere aristotelisk, men den plastiske og skønne Fremstillingsform og den klare og overskuelige Begrebsinddeling, der gør Melanchtons Lærebog saa fortrinligt egnet til pædagogisk Brug, vil man for-gæves søge hos Resen, hvis »Logica« er overlæst med Enkeltheder, der modarbejder Overblikket.

Foruden at søge Tilknytning til Aristoteles og Melanchton viser det sig iøvrigt, at Resen i sin Arbejdsmaade er gaaet i høj Grad eklektisk frem, og han bliver derved typisk for store Kredse af Logikere i det 16de Aarhundredes Slutning, som ganske vist stræbte at komme tilbage til den ægte Aristoteles, men som til-lige med stor Frihed gjorde Brug af Skrifter af andre Logikere

1) Saaledes C 7 v. D 2 v. — 2) G 5 ff. jvfr. C R XIII, 607 ff. — 3) C. Prantl, Geschichte der Logik III, 16. 49. Petrus Hispanus omtales rosende i Parv. Log. L 5. — 4) Eksempler: Treenigheden D 7 v; Skriftens Betydning E 4 v—E 5; bibelske Forhold C 4 v. D 4 v.

saavel fra deres egen Tid som fra tidligere Tidsrum. Ved denne eklektiske Fremgangsmaade, som for Resten langt fra er fremmed for Melanchton selv, søgte man at skabe en Udsoning mellem de forskellige logiske Retninger og Skoler, om end denne ofte blev af en temmelig udvortes Natur.

Af de græske Aristotelesfortolkere tillægger Resen især Porphyrius¹ Betydning, men citerer ogsaa Galen²; af den latinske Kulturs Repræsentanter nævner han fra Oldtiden Cicero³, Quintilian⁴ og Boëthius⁵, af nyere navnlig Laurentius Valla⁶ samt Melanchtons og Ramus' fælles Læremester Rudolf Agricola⁷. Naturligvis glemmer han heller ikke den af ham saa stærkt beundrede Augustin, idet han ikke blot citerer hans Hovedværker som »De civitate dei«⁸ og »De doctrina christiana«⁹, men ogsaa viser Kendskab til hans mere afsidesliggende, filosofiske Ungdomsskrifter som »Contra Academicos«¹⁰, »De ordine«¹¹, »De immortalitate animæ«¹², »De qvantitate animæ«¹³ og »Soliloqvia«¹⁴.

Af Autoriteter fra sin egen Tid henviser Resen til de over hele Europa berømte Logikere Jul. Scaliger¹⁵, J. Zabarella¹⁶ og til Strassburgeren Johs. Sturm¹⁷, der havde betydet saa meget for Ramus¹⁸.

Særlig tydeligt træder denne eklektiske Fremgangsmaade frem, hvor Resen sammenstiller og sammenligner de forskellige Logikeres Definitioner og Betegnelser for logiske Begreber — saaledes f. Eks. i Afsnittet om Axiomernes rette Forstaaelse¹⁹, om Præmissernes Navne²⁰ og om Betegnelserne for Kædeslutningerne (sorites)²¹.

Medens det derfor er vanskeligt at afgøre, hvor meget Stof Resen direkte har hentet fra Aristoteles, og hvor meget han har overtaget fra Melanchton, da han bygger stærkt paa begge disse Forfattere, saa maa det betragtes som ganske afgjort, at den Indflydelse, Ramismen kan have øvet paa hans Standpunkt som Logiker, er ganske forsvindende. Kun tre Gange i Afsnittet om

1) A 8 v. B. B 2 v. I 2. — 2) C. C 4. — 3) B 3. D 4 v. — 4) I 3. — 5) D 3. E. L. — 6) H 2. — 7) H 7 v. I 3 v. I 4. I 5 v. — 8) Jvfr. Citatet, der indleder Bogen. — 9) Ligesaa og H 7 v. Sidstnævnte Sted anbefaler Resen dette Skrift for »studiosis adolescentibus«. — 10) Indledende Citater. O 8. — 11) Ligesaa P 3 v. — 12) G. L 4. — 13) D 4. G. — 14) D 4. Jvfr. ogsaa Henvisninger til De magistro N 6 v; til De vera religione O 6 og til Princip. Rhetor. P 3. — 15) I 4 v. K 3 v. — 16) I 2. — 17) K 7. — 18) Waddington, Ramus S. 34—35. 190 ff. — 19) E 6. — 20) G 2 v. — 21) K v.

den formelle Logik i »Parva Logica« citeres Ramus, og alle tre Steder i Spørgsmaal af ganske underordnet Natur¹, og desuden vil der næppe i Resens Logik kunne træffes Spor af de Tanker, der var ejendommelige for Ramus' Bearbejdelse af denne Videnskab: den stærke Indskrænkning af det overleverede, skolastisk prægede Stof, Hævdelsen af de to Slutningsfigurer fremfor den ældre Logiks fire, Betoningen af den praktiske, dialektiske Færdighed fremfor Indprentningen af Systemets Regler o. s. v. Tværtimod er Resens Fremstilling stærkt mærket af den skolastiske Arv, og med Omhu fremstiller han netop Lærestykker som f. Eks. Prædikabilier, Prædikamenter og lign., som Ramus forkastede i sin Behandling.

III. Foruden den systematiske Helhedsfremstilling af den formelle Logik i »Parva Logica« foreligger der som Vidnesbyrd om Resens Virksomhed paa dette Omraade fra hans Professortid fem smaa Skrifter, nemlig: *Theses logicæ περί τοῦ λόγου*, *Logica problemata I—II*, *Theses logicæ de disputatione* og *Stoikeiosis logicarum hypothesisium*. Af disse har de sidste to Skrifter hidtil været ukendte og er først i den allernyeste Tid blevet fremdraget af deres Skjul i et Samlingsbind i Videnskabernes Selskabs Bibliotek i Throndhjem².

Fælles for de tre første af denne lille Gruppe Skrifter er det, at de indeholder Samlinger af Teser, mere eller mindre udførlige, der har været anvendt som Grundlag for de Prøver, vordende Baccalaurere og Magistre blev underkastede, medens de to sidste kun er Disputatser, afholdt for Øvelsens Skyld. Tillige er de interessante ved den Omstændighed, at de for fleres Vedkommende klart nok danner Forarbejderne til Resens Fremstilling i »Parva Logica«, ligesom de ogsaa er velegnede til at give en Forestilling om den overordentlig grundige Maade, hvorpaa det logiske Studium i det 16de Aarhundrede blev drevet ved Københavns Universitet. Ikke blot blev nemlig de logiske Kildeskrifter i Aristoteles' Organon gennemfortolket under stadigt Hensyn til hans

1) C v anføres Ramus' Definition paa Aarsagsbegrebet; H 3 v anvendes hans Eksempler ved Syllogismus expository og K 2 nævnes hans Betegnelse for sorites. Smstds. nævnes ogsaa hans Discipel Omer Talon. — 2) Jeg er Dr. phil. Lauritz Nielsen Tak skyldig, fordi han har henledt min Opmærksomhed paa disse Skrifter, hvoraf fotograferede Eksemplarer nu findes i Det kgl. Bibliotek i København.

Kommentatorer, og ikke blot blev Logikken foredraget i systematisk Form, men man søgte ogsaa ved Disputatser paany at gennemarbejde og indøve Stoffet, saa at intet Spørgsmaal, det være stort eller lidet, blev ladet ude af Betragtning. Særlig oplysende i denne Sammenhæng er Resens »*Logica problemata*«, 1595—96¹. De bestaar kun af Spørgsmaal, hvoraf flere tydeligt nok angaar almindelige Stridspunkter blandt Datidens Logikere. De behandler saavel Hovedspørgsmaal i den aristoteliske Logik som meget specielle Punkter. Til den første Art kan henregnes Spørgsmaal som: om genera og species har en selvstændig Tilværelse, eller om de blot er til i den menneskelige Bevidsthed? (I, Th. 1.). Om species er vigtigere end genus? (I, Th. 14). Om Kategoriernes Antal er ti eller snarere større eller mindre? (II, Th. 4). Om habitus og affectio er een species eller flere? (II, Th. 17). Om Kategorierne mere har Henblik paa nomina end paa res? (II, Th. 32). — Mere specielle Punkter angaar derimod Spørgsmaal som: om Mennesket kan eksistere uden Evne til at le? (I, Th. 25), eller: om Lidenskaberne er qualitates eller hører til en anden Kategori? (II, Th. 19).

En bestemt systematisk Plan, der skulde ligge til Grund for Udgivelsen af disse fem Tesesamlinger, kan næppe paavises. De er typiske Lejlighedsskrifter, hvis Emner sikkert nøje slutter sig til det lige gennemgaaede Forelæsningsstof, og Fremstillingen er stærkt forskellig fra de nøgne Spørgsmaal i »*Problemata*« til den bredere Behandlingsmaade i de øvrige Teser, men selv de mest afrundede bærer i høj Grad Karakteren af at være Forarbejder.

Ind imellem Fremkomsten af »*Problemata*« ligger Udgivelsen af »*Theses logicæ περί τοῦ λόγου*«², hvori Resen besinder sig paa,

1) *Logica problemata repetita ex libro primo Organi, qvi inscribitur Porphyrii Isagoge. De qvibus explicandis pro liberalium studiorum et artium lavrea disputabunt ad diem XIX Martii juvenes honesti et docti XVII. Præsïde Joh. Paul. Resenio Decano. Hafniæ 1595. 4°.* — *Logica problemata repetita ex libro secundo Organi, qvi est de categoriis. De qvibus explicandis disputabit ad diem XXXI mensis Januarii Joh. And. Roeskildensis. Præsïde Joh. Pavl. Resenio. Hafn. 1596. 4°.* — 2) *Theses logicæ περί τοῦ λόγου, de qvibus pro magisterio philosophico respondebunt ad diem VI Maj honesti et docti viri D. Christian Severin. Stub. D. And. Christian Skovgardius. D. Martinus Pet. Hovius. D. Nicol. Michaël. Alburg. Daniel Joh. Vehaniensis. Nicol. Christ. Paschatius. Alexander Joh. Hafnianus. Ægidius Lavrent. Ripensis. Janus Aqvivallinus Ripensis. Præsïde Joh. Pavl. Resenio. Decano. Hafn. 1595. 4°.*

hvad Menneskets Sjæl og Fornuft er, en passende Opgave for den, der vil behandle Fornuftens Kunst, Logikken. Han bestemmer da først den menneskelige Sjæl som Menneskets »altera pars, qvæ creatur divinitus, spiritualis, intelligens, separabilis ab ipso corpore, immortalis« (Th. 1). Det er Menneskets Særkende fremfor Dyrene, at det er i Besiddelse af Aandslivets Kræfter, der deles i Vilje og Fornuft (intellectus), ja deri bestaar dets Gudbilledlighed (Th. 2—5). Den Videnskab, der udvikler Fornuftens Brug, er Logikken, som med Rette kaldes *ars rationis* (Th. 7). Ved dens Hjælp kan man komme til Klarhed over, hvad Sjælen er. Thi det er ubeskriveligt vanskeligt at sige noget bestemt om dens Væsen, førend man har undersøgt dens Virkemaade (opera) (Th. 9). En nøjere Betragtning viser da, at den menneskelige Fornuft virker paa dobbelt Maade, dels som ingenium, der opfatter og samler ind, dels som *judicium*, der bedømmer og levedegør det indsamlede Stof. (Th. 10). Det er denne sidste Virksomhed, som er Logikkens egentlige Opgave. Jo bedre den naturlige Dømmekraft skærpes, desto sikrere vandrer man. (Th. 12). Til disse Udviklinger er der tilsidst føjet 9 *problemata* af psykologisk Indhold, især om Sjælens Udødelighed.

Den her fremstillede Opfattelse af Logikken som en *ars rationis* genfindes siden i »*Parva Logica*«; men i endnu højere Grad viser »*Stoikeiosis*« 1597¹ sig at være et Forarbejde til denne Bog. Ikke blot er Hovedpræget og Inddelingen den samme, men Sætning efter Sætning ses næsten ordret at være overført fra »*Stoikeiosis*« til »*Parva Logica*«. Da der ovenfor er gjort udførligt Rede for Resens Helhedsanskuelse af Logikken, maa det her være tilstrækkeligt at nævne, at han i »*Stoikeiosis*« først fremsætter sin velbekendte Bestemmelse af Logikkens Væsen (Th. 1), dernæst drøfter Inddelingen af Logikken og fastslaar det videnskabelige Kunstsprogs Betydning (Th. 2—6) og derpaa fremstiller den Del af Logikken, som han kalder *Apprehensio*, Læren om *νοήματα simplicia et separata*, d. v. s. Prædikabilierne (Th. 7—33) og Prædikamenterne (Th. 37—65). — Som Titlen angiver, er Disputatsen tænkt som en Indledning til Studiet af »*Organon*«, og den inde-

1) *ΣΤΟΙΧΕΙΩΣΙΣ* logicarum hypothesium pro aditu faciliore ad Organ. Aristot. et ejus pars 1 de apprehensione categorica. De qva disputabit ad XXX April Henning Magn. Lund. Præside Joh. Pavl. Resenio. Hafn. 1597. 4°. (Ekspl. i Thronhjelm.)

holder en udførlig Fortolkning af de Bestemmelser, som findes der.

En Særstilling indtager Resens »*Theses logicæ de disputatione dialectica*«¹. Han forlader her den formelle Logiks faste Grund og gaar over til Dialektikkens, den praktiske Disputerekunsts, mere svævende Omraade. I en vis Forstand er denne Disputats Resens mest interessante Arbejde fra disse Aar, ti det viser ham som et ægte Barn af sin Tidsalder med dens stærke Tiltro til Ordkampen som den »*ipsa regia et philosophica via*«², ad hvilken man kan vandre fremad mod Visdom.

Den dialektiske Drøftelse, som Resen fremstiller særlig paa Grundlag af Aristoteles' Topiks 8de Bog, er en *praxis logica*, som giver sig af med de uløste Enkeltspørgsmaal (*problemata*) — derfor er det ikke muligt paa Forhaand at opstille faste Regler for deres Besvarelse. Antallet og Arten af Beviser maa rette sig efter det enkelte Tilfælde (Th. 1—3), og smukt fastslaa Resen, at Hovedformaalet for al videnskabelig Drøftelse er Sandheden og ikke blot Ordkæmpernes (*agonistici*) Sejr (Th. 61). Til en virkelig Ordkamp hører der tre Personer, Angriberen (*interrogans*), Forsvareren (*respondens*) og en Dommer (*arbiter*) (Th. 4—5). Hvilken Plads skal nu disse tre Personer indtage i Disputationen? Maalet for den, der angriber, maa være at føre Samtalen saadan frem og tilbage, at Modparten nødes til at indrømme det, der staar i Modstrid med hans Standpunkt (Th. 6—8). Derfor er det nødvendigt at have fuldstændig Klarhed saavel over sine egne som over Modstanderens Forudsætninger. Fremdeles maa man fuldkomment beherske alle logiske Angrebsmidler, især naturligvis Syllogismerne, men man maa ogsaa være vel hjemme i »*cryptis*«, d. v. s. alle de Maader og Kunstgreb, hvormed man kan gøre sin Modstander tryk, overlister ham og paa den Maade berøve ham Sejren (Th. 10—25). Resen har vist selv Følelsen af at være paa farlig Grund her og fjerne sig fra sin smukke Grundsatning om Sandheden som Kampens ophøjede Maal; thi han indrømmer, at disse Midler grænser op til det sofistiske (Th. 25). —

Lige saa vigtigt som for Angriberen er det for Forsvareren at have Overblik over sine egne Teser saavel som over de Indvendinger, der kan tænkes rejst imod dem (Th. 41, 43). Hoved-

1) *Theses logicæ de disputatione dialectica*. Ex IIX lib. top. Aristotelis propositæ. De quibus disputabit ad XVII Julii Petrus And. Hafnianus. Præsides Joh. Pavl. Resenio. Hafn. 1596. 4°. (Ekspl. i Thronhjelm). — 2) ib. Th. 100.

reglen for ham maa være, ikke at indlade sig paa at forsvare noget, der strider mod den sunde Fornuft eller mod gode Sæder (Th. 42), og han gør vel i til en vis Grad at gøre sin Modstander Indrømmelser, idet han dog ikke opgiver sin Hovedtese og bestandig fordrer Undtagelser for sit særlige Tilfældes Vedkommende (Th. 43).

Stor Betydning har det, at der ved enhver Ordkamp er en Dommer til Stede, som kan billige de gode Argumenter og skride ind mod falsk Bevisførelse, hvad enten den skyldes Uredelighed fra de paagældende eller blot Fejl i selve Slutningskæden (Th. 61 f. Th. 73—88). Undertiden kan en Dommer dog tillade, at et urigtigt Argument anvendes, hvis der derigennem kan skaffes større Klarhed over hele Spørgsmaalet (Th. 64—65).

Skriftets sidste Del (Th. 89—100) behandler Forudsætningerne for at være en god Dialektiker. Fra Naturens Side maa man være et godt Hovede — ellers har man ingen Dømmekraft — og man maa være i Besiddelse af Kendskab til de almindelige Ting, der kan sættes under Forhandling og især selvfølgelig til Logikkens Grundregler — ellers kan man ikke udvælge og prøve sine Beviser (Th. 89—94). Til disse Forudsætninger kommer saa Øvelsen (*exercitatio*), der navnlig viser sig i Færdigheden i hurtigt at kunne danne Slutninger (Th. 95 ff.). Forøvrigt skal man være varsom med at disputere med hvemsomhelst, og det kan hælde, at man bliver nødt til overfor uredelige at anvende urigtige Slutninger (*pravas ratiocinationes*), selvom det dog er »minus pulchrum«! (Th. 99).

IV. Fremstillingen af Resens Virksomhed som Logiker vilde ikke være fuldstændig, hvis ikke ogsaa hans Metodelære blev gjort til Genstand for Opmærksomhed. Metodelæren findes i sin Helhed behandlet som femte Afsnit af »Parva Logica« 1605.

Paa Erkendelsens Omraade adskiller Resen en dobbelt Virksomhed¹. Den ene — *methodus* — har til Opgave at efterspore og finde Sandheden; den anden — *ordo* — bestaar i at opstille de fundne Sandheder paa rette Maade². Som ægte Melanchtonianer viser Resen sig i sin Bestemmelse af Metoden, idet han med bevidst og ordret Tilknytning til Melanchton fastslaar, at den er »*habitus viam faciens cum ratione*« eller »*via seu instrumentum*

1) Parva Log. L 3 v ff. — 2) Jvfr. hertil P 2 v.

cognoscendi«, Erkendelsens Fremskriden fra det sikre og kendte til det mindre kendte¹. Metoden adskilles dels i en *methodus generalis*, dels i en *methodus specialis*. Den almindelige Metode, — der atter spaltes i en *principalis* og *minus principalis* — anvender alle den formelle Logiks Bestanddele, men dog især Slutningslæren, og bruges ved al aandelig Undersøgelse, Bedømmelse og Frembringens², og Resen anskueliggør den billedligt ved en »*rota methodica inventionis logicæ generalis*«³, der viser de Muligheder, der foreligger for de forskellige Begrebers Forbindelse. Den specielle Metode, ogsaa kaldet *methodus philosophica* i særlig Forstand, adskiller sig fra den foregaaende ved at kræve langt større Nøjagtighed. Den er en *scientia demonstrativa*, som kun taler om de strengt nødvendige Ting, og som i sin Bevisførelse kun bruger Begreber, henhørende til samme genus, især *universalia affirmata*. Klarest viser den sig i sin hele Strengthed ved de matematiske Beviser⁴. Til den nærmere Udformning af denne Metode benytter Resen her de Træk fra Aristoteles, som netop Ramus havde gjort opmærksom paa, til hvem der ogsaa udtrykkelig henvises⁵. Forøvrigt findes der en Række forskellige Former for denne specielle Metode, og hele dette Afsnit er meget oplysende for Resens filosofiske Standpunkt. Paa den ene Side er han ikke helt tilfreds med den ældre Tids Opstilling af de mange forskellige Afarter af Metoder⁶, paa den anden Side slutter han sig ikke uforbeholdent til Zabarellas saa betydningsfulde Kritik af den gængse Metodelære gennem hans selvstændige og klare Adskillelse mellem den analytiske og syntetiske Metode, *methodus resolutiva* og *methodus demonstrativa*⁷. Ogsaa her gaar Resen nemlig eklektisk til Værks: fra Zabarella, som han citerer⁸, optager han Tanken om at behandle den analytiske Metode først, den Metode, der ad Induktionens Vej gaar fra de enkelte Virkninger tilbage til Aarsagen, og i Zabarellas Aand er det, naar han mest anser denne Metode for en »*ministra demonstrativæ*«⁹. — Men det viser tilbage til den ældre Forsknings Standpunkt¹⁰,

1) L 4. jvfr. C R XIII, 573. — 2) L 4 v ff. — 3) M v. Johs. Stephanius siger herom (i sin S. 260 omtalte Bearbejdelse af Resens Logica) »*Rotam methodicam, quam miro artificio acutissimus Resenius invenit et subjunxit*. — 4) Parv. Log. M 2 f. — 5) M 2 v. M 3. — 6) M 4. — 7) Jacobus Zabarella, *Opera logica*. Lugd. 1586. p. 93. 107. Jvfr. E. Weber, *Die philosophische Scholastik* S. 49 f. — 8) *Parva Log.* M 4 v. — 9) *ib.* M 4; jvfr. Zabarella p. 108. — 10) Zabarella p. 94 f. Niels Hemmingsen, *De methodis*. Rost. 1555.

naar han dernæst ikke blot opstiller Modstykket til den her nævnte Metode i den apodiktiske (*methodus demonstrativa*)¹, som fra Aarsagen søger frem til Virkningerne, men ogsaa en *methodus diæretica* (*divisiva*)² og en *methodus definitiva*³. Her føler man, at ældre og ny Tidens Standpunkter staar uformidlede Side om Side.

Den demonstrative Metode tillægger Resen en særlig Betydning indenfor Teologien, naar man ud fra Skriftens Udsagn vil drage Slutninger⁴; den divisive Metode er især udviklet af Platon, og med Rette advarer Resen under Omtalen af denne mod »*nimia subtilitas*«⁵, — det var jo Tidsalderens som hele denne Filosofis Achillesehæl at henfalde til en vidtgaaende Formalisme. — Sin Behandling af disse Metoder slutter Resen med et Citat af Ramus, der viser Metodelærens Betydning⁶.

Efter Omtalen af de Maader, hvorpaa Sandheden vindes, gaar Resen i nøje Tilslutning til Aristoteles og Melanchton over til at vise, hvorledes man skal gribe og opløse »*falsa ac sophistica*«⁷. Derved bliver det nødvendigt først at bestemme, hvori Faldgruberne — *fallaciæ* — bestaar, hvorfor Resen i en stærkt specialiseret Fremstilling behandler disse *fallaciæ* efter deres Oprindelse, idet de dels skyldes Ordenes og Sætningernes Dobbelttydighed, dels Forvirring i Begreberne⁸. Som Følge heraf maa disse »*vitiosa argumenta*« imødegaas paa dobbelt Maade, enten ved at paavise deres formelle Fejl (udfra selve Fejlslutningen) eller ved en nøjere Undersøgelse af det Stof (*materia, res*), hvorpaa de bygger, hvad der igen giver Lejlighed til Opstillingen af en Række specielle Fremgangsmaader⁹.

Det sidste Afsnit i »*Parva Logica*«, der danner et Modstykke til den egentlige Metodelære, optages af Fremstillingen af Læreordenen. Naar man har fundet det rette og afvist det falske, gælder det at fremstille Resultaterne i den rigtige Orden og Sammenhæng. Under Paaberaabelse af en lang Række Autoriteter (Sokrates, Platon, Aristoteles, Horats, Cicero, Qvintilian, Augustin og flere andre) hævder Resen med stor Styrke Vigtigheden af den rette Læreorden¹⁰, og han viser sig derved i dette Stykke som stærkt paavirket af Melanchton¹¹ — og af dennes ægtefødte

1) Parv. Log. M 5 v f. — 2) M 7 f. — 3) M 8 v f. — 4) M 6. — 5) M 7 v. M 8. — 6) N v. — 7) N 2 ff. — 8) N 2 ff. N 7 v ff. — 9) O 6 f. — 10) P v ff. — 11) C R XIII, 513.

Discipel Niels Hemmingsen, som han ogsaa henviser til¹, — for hvem Lærerens klare og systematiske Fremstilling var Videnskabens alfa og omega. Resen finder her Lejlighed til at afvise Ramus' Sammenblanding af Begreberne *methodus* og *ordo*², men lægger iøvrigt for Dagen, at han trods sin strengere Aristotelisme dog i flere Stykker var befrugtning af de humanistiske Synspunkter om den nøje Forbindelse mellem Rhetorik og Logik, som Rudolf Agricola først havde gjort sig til Talsmand for i Tyskland, og som i større eller mindre Udstrækning var ført videre af Melancton og Ramus. Hele dette Afsnit behandler nemlig i Virkeligheden nok saa meget Rhetorikken som Logikken. Det er derfor heller ikke underligt, at Resen paa dette Omraade Gang paa Gang støtter sig netop til Udtalelser af Agricola.

Hovedreglen for Læreordenen finder Resen deri, at man altid forudskikker det, som gør Forstaaelsen af det følgende mere indlysende³. Afvigelser fra de strenge, logiske Regler kan man i særlige Tilfælde tillade sig⁴, men i Behandlingen af de forskellige Videnskaber maa man kræve den strengeste Orden⁵, saaledes at man kan sige, at den logiske Grundlov — og det baade hos Aristoteles og hos Ramus — er »*a summo genere per intermedia ad ima descendere*«⁶. Med Rette har Ramus gjort opmærksom paa, at dette er Hovedhjørnestenen i den naturlige Logik baade for Prometheus og for Moses og endnu mere for Sokrates og Platon, som paa Læreordenens Omraade er de førende Aander, medens Aristoteles paa dette Punkt træder i Baggrunden⁷.

V. Den ovenfor givne Gennemgang af Resens Skrifter vil antagelig være tilstrækkelig til at kendetegne hans filosofiske Standpunkt i Tiden før 1600.

Som Logiker er han Aristoteles' Discipel⁸; »Organon« er Kilden til al regelret Tænkning og Uddannelse⁹, og til Fortolkningen af Aristoteles' logiske Skrifter knytter hans Hovedinteresse sig — baade i Forelæsninger, i Disputatser og i »*Parva Logica*«. Han viser et indtrængende Kendskab til Stagiritens ofte dunkle Tanke-

1) N. Hemmingsen, *Opuscula theol.* p. 7—10. jvfr. *Parv. Log.* P 3 v. — 2) *ib.* — 3) P 4. Aldeles tilsvarende Udtalelser herom hos Ramus, *Institutiones dialect.* 1549. p. 133. — 4) Herom i Afsnittet *De crypsi ordinis.* Q ff. — 5) Q 6 ff. — 6) Q 6 v. — 7) *ib.* ff. — 8) Jvfr. Citaterne fra Cicero om Aristoteles i Slutningen af *De disp. dialectica.* — 9) *Stoikeiosis.* 1597. Th. 2.

gang¹, til hvis Opklaring Udtalelser af de græske Fortolkere er ham af særlig Vigtighed² — fremfor alle dog af Porphyrius³, denne gennem Aarhundreder saa højt beundrede Filosof, som i nyere Tid ikke blot Ramus⁴ med bidende Skarphed havde kritiseret, men om hvem allerede Luther 1517 havde ønsket, at han aldrig havde været til⁵. — I mange Stykker er Resen paa-virket af Melanchton og derigennem af Rudolf Agricolas humanistiske Retning⁶, selvom han i de egentlig logiske Afsnit bevidst søger bag om Melanchton til den ægte Aristoteles. I det hele fremstiller han dog ingen ren Aristotelisme; ogsaa overfor »divinus ille Platon«⁷ staar han med Ærbødighed, og hans Filosofi er for en stor Del Eklekticismens. Platon og Aristoteles nævnes i samme Aandedræt som Autoriteter⁸, og i Melanchtons Aand er det, at Udtalelser af de antike Forfattere og Bibelsprog stilles Side om Side som Bevissteder. Et typisk Sted findes i Th. 4 i Theses logicæ fra 1595, hvor Bestemmelsen af Sjælens Væsen bekræftes ud fra 10 Bibelsteder og 3 Aristotelessteder. Ogsaa den brogede Sværm af forskelligartede Kildehenvisninger, som ledsager dette Skrift, er i ydre Henseende et talende Udtryk for hans Eklekticisme. Af den nyere Tids Forskning er han ikke upaa-virket, men han staar naturligvis i større Gæld til Aristotelikere som Jac. Schegk⁹, Jul. C. Scaliger¹⁰ og Zabarella end til Aristoteles' Modstandere.

Interessant er Resens Stilling til Ramus. Resen er som nævnt saare langt fra at dele Ramus' skarpe Kritik overfor den aristoteliske Logik, men særlig i sin Fremstilling af Metodelæren nødes han til oftere at tage Hensyn til ham, skønt han dog af og til

1) Typiske Eksempler herpaa i Parv. Log. M 8 v. Q 8—R. — 2) Jvfr. S. 167. Alexander Aphrodisiensis (Parv. Log. L 4 v. L 5. N 7 v). Galen og Hippokrates oftere i Stoikeiosis. Her ogsaa Ammonius Th. 4. 8. 34. 69. Avicenna Th. 6. Averroës i Parv. Log. M 5. — 3) Om Porphyrius' Betydning se C. Prantl, Geschichte der Logik I, 626 f. og Adolf Busse i Commentaria in Aristotelem Græca IV, Pars I, p. VI; Resen i Logica problemata I. Stoikeiosis Th. 12. 13. 16. 34 (Arbor Porphyriana). — 4) Animadversiones Aristotelicæ p. 60—85, især 77—79. — 5) Briefe, ed. Enders, I, 85. — 6) Om Rudolf Agricola se Parv. Log. L 7. O 8. P 2 v. Jvfr. ogsaa hans Benyttelse af Johs. Sturm ib. L 7. P. Q 3. — 7) Parv. Log. M 6; jvfr. ib. L 5. P 2 v. — 8) Theses logicæ. 1595. Th. 4. — 9) Kaldes »doctissimus« i Parv. Log. M 2. P v. — 10) Om ham se E. Weber, anf. Skrift S. 18 f. Hans Hovedværk var »Exercitationum Philosophicarum libri XV ad Hier. Cardani libros de subtilitate«. Dette citerer Resen siden i »Clavis theognosias« p. 9 v. 13. 18 v. 25. 57 v. 70. 79 v.

afviser hans Opfattelser¹ og kun sjældent slutter sig til ham, og da næsten altid blot i mindre betydende Enkeltheder² — i Hovedspørgsmaalene følger han de gamle Stier.

Ud fra sin positive Læreudvikling kan Resen afgjort ikke kaldes Ramist, og selv Betegnelsen »Semi-Ramist« er sikkert for stærk. Snarere kunde man tænke sig en Paavirkning fra Ramus i den overmaade ringe Interesse, Resen viser den aristoteliske Metafysik. Denne, det 17de Aarhundredes Yndlingsvidenskab, var vel endnu kun i sit Frembrud, og da Resen nogle Aar senere skal bygge sin egen teologiske Helhedsanskuelse op, saa er det ikke til Stagiriten, han gaar tilbage, men til den augustinske Nyplatonisme.

I Filosofiens Historie i Danmark staar Resen saaledes som den, der hovedsagelig fortsætter og uddyber den melanchtoniske Tradition uden nærmere Tilknytning til den ramistiske Retning, som i det 16de Aarhundredes sidste Fjerdedel havde vundet saa begejstrede Tilhængere herhjemme. Snarere kan det se ud til, at Resen ved sin konservative Holdning har bidraget til at vende Stemningen mod denne friere Retning. I Begyndelsen af 1592 sendte den unge Holger Rosenkrantz sin Fader en filosofisk Disputats fra Rostock, som han havde været Respondens ved, og tilføjede, at han ansaa det for sandsynligst, at de københavnske Professorer blot vilde dadle den, naar de saa, at han støttede sig til Aristoteles³; men 1595 maa den ramistisk paavirkede Venusin skrive til sin islandske Ven Arngrim Jonsen, at han var blevet hindret i at udgive en Række teologiske og filosofiske Arbejder paa Grund af Modstand fra dem, som praler med store Titler, og som ikke vil vide af andet, end hvad de har øst af »Postillerne eller Aristoteles«. Kom en ny Opfattelse til Orde,

1) Parv. Log. L 6. L 7. P 3 v. — 2) ib. M 3. M 3 v. M 6 v. M 7. P 8 v. R v. At Resen grundigt har studeret Ramus har man et tydeligt Vidnesbyrd om i hans endnu bevarede Haandeksemplar af Ramus' »Scholæ in liberales artes«. Basileæ 1578 (nu i Det kgl. Bibl.). Dette Eksemplar er hensynsløst gennemstreget af Resen, og adskillige Steder i Marginen findes der Tilføjelser med hans velbenedte, karakteristiske Haand. Disse Tilføjelser lader sig kun delvis læse, dels paa Grund af Skriftens Slethed, dels fordi en Del Bogstaver og Stavelser er gaaet tabt ved Bogens Indbinding i Frederik III's Tid, men de synes overvejende blot at angaa Enkeltheder, ikke Resens Helhedsopfattelse af Logikken eller Ramus' Indsats. — 3) Ny kgl. S. 4°. 2091. Vol. III (Brev af 1592, 6/1). Jvfr. J. Oskar Andersen, Holger Rosenkrantz S. 30 f.

hed det straks, at den ikke hørte til den sædvanlige Læreform (non esse in Academiis receptam)¹.

Hovedmanglerne ved Resens filosofiske Skrifter er deres tunge og uoverskuelige Fremstillingsform, rent bortset fra det, der efter vort Standpunkt maa anses som forældet og urigtigt i den Metode, hvorefter Stoffet behandles. Det er, som om Resen overalt overvældes af det uhyre Stof, og hans Fremstilling taaler ikke nogen Sammenligning med Melanchtons og Niels Hemmingsens klare og gennemskuelige Behandling af lignende Emner, slet ingen med Ramus' pragtfulde og veltalende Prosa². Men som Resens Hovedfortrin paa dette Omraade — som ogsaa senere paa det teologiske — maa fremhæves hans ualmindelig grundige Lærdom. Selvom sikkert en Del af det rige Stof, han fremstiller, er overtaget som Tidens filosofiske Fællesgods, der gaar igen fra Lærebog til Lærebog, saa bliver der nok tilbage, der kan vidne om en meget betydelig Belæsthed i Oldtidens, Middelalderens og den nyere Tids filosofiske Litteratur.

Til Resens Virksomhed som Logiker knytter der sig endvidere den Interesse, at han er den første i dansk Litteratur, som har givet en Helhedsfremstilling af Logikken. Tidligere havde man paa dette Omraade herhjemme kun haft akademiske Teser og Enkeltundersøgelser; de, der vilde have en systematisk Fremstilling, maatte gaa til Udlandet. Hvor ubehjælpsomme og afhængige af fremmede Forbilleder Resens logiske Skrifter end er, og hvor snart de end maatte vige for Caspar Bartholins over hele Europa berømte Lærebøger, der baade besad langt større pædagogiske Fortrin og var endnu strengere Udtryk for den Aristotelisme, som Tiden fordrede, saa er Resen dog den, der har brudt Isen, og staar i denne Henseende som Caspar Bartholins betydeligste Forløber i Danmark³.

1) Arngrim Jonas, *Apotribe calumniæ* p. 83. — 2) Resen kan dog ikke nægte Ramus' Veltalenhed sin Beundring (Parv. Log. Q 2 v). — 3) I Fortalen til sin »Enchiridion logicum ex Aristotele et opt. ejus interpretum monumentis«, Argent. 1608, nævner Caspar Bartholin en Række Logikere, hvis Skrifter han har benyttet. Til dem føjer han »præceptores meos, quorum et lingua et libris adjutus [sum]« og nævner som den første blandt disse Resen.

FJERDE HOVEDAFSNIT

PROFESSORATET I TEOLOGI 1597—1615

KAPITEL I

Tilbageblik paa den kirkelige Udvikling, især i Danmark, før 1600.

Med det ny Aarhundredes Begyndelse tager ogsaa Resens teologiske Indflydelse Fart. Der vil da være Grund til først at kaste et Blik paa den kirkelige Udvikling siden Reformationen, især i Danmark, og ganske særlig paa den teologiske Retning — Kryptokalvinismen —, hvis Banemand Resen blev.

Udviklingsgangen i den lutherske Protestantisme er i høj Grad bestemt ud fra Forskellen mellem Luthers og Melanctons Teologi, som igen maa søge sin dybeste Forklaring i Modsætningen mellem Reformatorernes Temperamenter og Forudsætninger: LUTHER som den helt igennem lidenskabeligt religiøse, skarpt supernaturalistiske Personlighed, der baaret af en dyb Stemnings- og Erfaringsbaggrund ikke veg tilbage fra de dristigste Konsekvenser, og som med Forkærlighed tænkte og udtrykte sig i paradoksalt klingende Antiteser, — MELANCTON som den stilfærdige, fromme Videnskabsmand og Lærer, der ikke havde gennemlevet sin Mesters svære Sjælekampe, men som ledet af sin altbeherkende Kærlighed til metodisk Klarhed og Orden formaaede at sammenfatte det spredte, at bringe Enhed i Disharmonierne og at fremstille Resultaterne i et rent og skønt Sprog.

Medens Melancton oprindeligt havde været en blot i Formen selvstændig Formidler af Luthers grundlæggende religiøse Tanker — saadan som han især fremtræder i første Udgave af sine berømte *Loci* fra 1521 —, udviklede han sig i Aarenes Løb til en ogsaa i Indholdet selvstændig Teolog, der paa vigtige Punkter afveg fra Luther. Dette skyldtes dels hans pædagogiske Stræben efter større Klarhed, dels hans stærkere og stærkere Tilbage-

venden til sine tidligere humanistiske Idealer og Forudsætninger, og dels hans voksende Frygt for at bryde med den gamle, traditionsmæssige Teologi. Denne Udvikling fandt især Sted i Tiaaret 1525—35, fortsattes dog stadig til hans Død 1560 og fremtræder klarest i sin relative Afslutning i 2den Udgave af *Loci* 1535¹. Ved sin Opgivelse af Prædestinationslæren, ved sin Fremstilling af Bodslæren — herunder ogsaa af den forensiske Opfattelse af Retfærdiggørelsen — og af Lovens Betydning for de kristne fremtræder dette Værk som et Forsøg paa en systematiserende Gennemarbejdelse af Luthers spredte Tanker. I mange Henseender har det formaaet at glatte Kanterne ud, men er ogsaa ofte gaaet Glip af Ejendommelighederne ved det oprindelige lutherske Standpunkt.

Melanchtons *Loci* fra 1535 blev af grundlæggende Betydning for den filippistiske Skoleteologi. Da hans Fremstilling stadig kom i ny Oplag og Udgaver, da den atter og atter kommenteredes af hans Disciple², og da den overalt blev anvendt som Lærebog ved de protestantiske Universiteter, er det forstaaeligt, at det netop var Melanchtons afrundende Gengivelse af Luthers Tanker, der i væsentlig Grad for lange Tider kom til at beherske det teologiske Studium saavel i Tyskland som i Norden.

Allerede Udgaven af 1535, men endnu mere Melanchtons senere Skrifter viste, at trods Tilknytningen til Luthers Teologi besad Melanchton en stærk Lyst til at gaa sine egne dogmatiske Veje. Dette lagde sig først og fremmest for Dagen ved den principielle Traditionalisme, hvorved han supplerede Skriftens Tanker gennem den Teologi, som var udformet af »antiquitas erudita«, og — hvad der stod i Forbindelse hermed — ved hans ændrede Kirkebegreb, der stærkere og stærkere betonedede Kirken som et Læresamfund, en *ecclesia doctrix*³. Desuden viste Forskellighederne sig paa en Række specielle Punkter, især i hans Stilling til Prædestinationen og Nadveropfattelsen. Denne Tilbøjelighed til at indtage Særstandpunkter blev imidlertid skæbnesvanger for den lutherske Kirke, navnlig efter Luthers Død 1546,

1) C R XXI, 334—559. Fr. Loofs, *Leitfaden zum Studium der Dogmengeschichte*. 4te Aufl. (1906). S. 787 f. 842 f. Gustav Frank, *Geschichte der protestantischen Theologie I*, 65 f. O. Ritschl, *Dogmengeschichte des Protestantismus II*, 226 ff. — 2) W. Gass, *Geschichte der protestantischen Dogmatik I*, 51 f. — 3) O. Ritschl I, 276 ff. 341 ff.

da Melanchton kom til at staa som den tyske Protestantismes Fører. Det var en Stilling, som den blide og stilfærdige Lærde aabenbart slet ikke var skikket for, og ved sin vaklende Holdning kommer han i høj Grad til at bære Ansvaret for den Række bitre teologiske Stridigheder, der hærgede Tyskland i den følgende Menneskealder, og som bidrog baade til at uddybe Kløften mellem Lutherdommen og Kalvinismen og til at tilspidse Modsætningerne mellem de forskellige Retninger indenfor Tilhængerne af den augsburgske Bekendelse¹. — Ved dogmatisk at nærme sig Synergismen og ved kirkepolitisk at tiltræde vidtgaaende rituelle Indrømmelser overfor Katolikkerne i Leipzigerinterimet fremkaldte Melanchton dog en stærk Reaktion mod sig gennem det gnæsiolutheranske Parti², repræsenteret af M. Flacius, Wiggand o. fl., der var fyldt af en glødende Begejstring for at hævde den lutherske Reformationsbevægelses skarpt afgrænsede Egenart overfor andre, formidlende Tendenser. Modsætningerne mellem Gnæsiolutheranerne og Melanchtons Disciple (Filippisterne) maa især forstaas udfra Gnæsiolutheranernes principielt strengere Biblicisme, støttet af en bestemt udformet Lære om Skriftens Verbalinspiration³ med Brod mod den melanchtoniske Traditionalisme, men fandt iøvrigt Udløsning gennem en Række Stridigheder vedrørende specielle Punkter som Adiafora, de gode Gerningers Betydning, Synergismen og Nadverlæren. Særlig dette sidste Spørgsmaal fik en altoverskyggende Betydning i den følgende Tids teologiske Kampe, ogsaa herhjemme. Medens Luther dels paa realistisk Vis fastholdt Realpræsensen i Nadverelementerne med skarp Front overfor Calvin, dels søgte at begrunde sin Nadveropfattelse ved en spekulativt farvet Kristologi, udviklede Melanchton — især i Modsætning til alle katoliserende Tendenser — en spiritualistisk Nadverlære, forkastede derunder Luthers Spekulation, viste Ulyst til at give nærmere Begrebsbestemmelser af Realpræsensen og var ikke utilbøjelig til at nærme sig den kalvinske Opfattelse, om end han dog næppe nogensinde helt har tiltraadt denne⁴. Gnæsiolutheranerne derimod fastholdt bestemt den realistiske Opfattelse.

1) ib. II, 332 ff. — 2) ib. II, 351 ff. 359 ff. — 3) ib. I, 367 ff. — 4) Loofs S. 861 f. O. Ritschl IV, 10 ff. 25 f. Denne Forf. har paa interessant Maade (IV, 22 f. 29) belyst Forskellen mellem Melanchtons og Calvins Opfattelse gennem deres Forstaelse af Sætningen: Christus totus est ubiqve, sed non totum. For Melanchton betyder det, at Kristi Logos og hans menneskelige

Spørgsmaalet fik især Betydning ved den store Nadverstrid i Sachsen 1574 ff. Det kan synes tvivlsomt, om det teologiske Fakultet i Wittenberg delte Calvins Nadverlære, saadan som det blev beskyldt for, og ikke snarere blot repræsenterede det melanchtoniske, spiritualiserende Mellemstandpunkt¹, men givet er det, at ikke faa, der var udgaaet fra den filippistiske Retning faktisk baade her og andetsteds drog de fulde Konsekvenser af Melanchtons Standpunkt og havnede i en mere eller mindre tydeligt udtalt kalvinsk Nadveropfattelse. Denne yderliggaaende Fløj af Filippismen gled da virkelig over i det, som Modstanderne kaldte Kryptokalvinismen.

Som Modstandere overfor denne Skole kom der imidlertid til at staa en ny Ortodoksi, der forkastede Melanchtons Afvisning af en nøje Forbindelse af Lærestykkerne om Nadveren og Kristologien, og som i Tilknytning til den Spekulation, der var indledet af Luther, netop søgte at uddybe Nadveropfattelsen ved en ny Gennemarbejdelse af hele Kristologien, specielt ved en Begrundelse eller Forklaring af Realpræsensen gennem Læren om *Communicatio idiomatum*. Kristi menneskelige Natur fik efter denne Opfattelse Del i den guddommelige Naturs Herlighedsegenskaber, særlig Ubikviteten, som saa igen kunde opfattes enten som en *omnipræsencia absoluta* (Tübingerskolen) eller som en *Multivolipræsens* (Chemnitz)².

Nadverstridighedernes Forløb fik afgørende Betydning for den gamle Filippismes Skæbne som selvstændig Retning i Tyskland. Den yderliggaaende Fløj af Skolen gik praktisk talt over i Kalvinismen, medens den konservative Fløj sluttede sig til den Retning af ikke-filippistiske Teologer, som vel ikke var identiske med de tidligere Gnæsiolutheranere, men som især i Kristologien og Nadverlæren vilde bygge videre paa Luther. Skønt adskillige af denne Skoles Repræsentanter — som D. Chytræus, Nic. Selnecker, Martin Chemnitz o. fl. — var begyndt som Melanchtons Disciple og paa andre Punkter aldrig mistede deres oprindelige

Sjæl, der er det egentlig konstituerende for hans Menneskelighed, er overalt, medens hans Menneskelegeme er bundet i Himlen. For Calvin betyder det, at Kristi Logos samt den ved den hellige Aand formidlede »Fjernvirkning« af hans i Himlen indesluttede Menneskelighed (*corpus + anima*) er overalt.

1) Saaledes især — i Modsætning til tidligere Opfattelser — O. Ritschl IV, 33 ff. 44 ff. — 2) G. Frank I, 161 f. W. Gass I, 64 f. O. Ritschl IV, 70 f.

Præg¹, kom de dog faktisk til at staa som de, der brød Staven over væsentlige Sider af Filippismen, ikke mindst ved deres Deltagelse i de kirkepolitiske Bestræbelser for gennem strengere og strengere Bekendelsesskrifter at afgrænse det »ægte« lutherske². Slutstenen paa dette Arbejde blev Konkordieformlen, som i sin iøvrigt ret maadeholdne Antifilippisme var en afgjort Sejr for den egentlig lutherske Kristologi og Nadverlære.

Konkordieformlen skaffede dog ikke den Enighed og Fred til Veje, som man havde haabet. Dels gav den ved sine noget uklare Formuleringer blandt sine Tilhængere³ Anledning til Strid om den nøjagtige Fortolkning af disse Udtryk, dels bidrog den til at tilspidse Modsætningen mellem Calvinisme og Lutherdom, navnlig m. H. t. Prædestinationslæren, Nadveropfattelsen og Kristologien. Under disse Kampe kom det ogsaa til at gaa ud over Resterne af Filippismen, idet man gerne fra streng luthersk Side slog denne Retning i Hartkorn med Calvinismen, baade paa Grund af dens direkte kalviniserende Opfattelser og paa Grund af dens personlige og videnskabelige Fordragelighed overfor Calvins Disciple. Tilmed bidrog den nye lutherske Ortodoksi ved sin bevidste Tilknytning til Luther og ved sin skaanselsløse Af-dækning af Halvhederne hos Melanchton til ganske at stille Luthers trofaste Kampfælle i Skygge⁴. Under disse Forhold forstaar man, at Filippismen i Tyskland, der blot fik en svag Genoplussen i Wittenberg 1586—91, maatte vige overfor sin kraftigere Mod-stander, som direkte forberedte den luthersk-ortodoksistiske Ud-vikling i det 17de Aarhundrede.

II. Den danske Kirkeordinans forudsætter, at Kirkens Nyordning finder Sted efter Luthers Grundsætninger som overensstemmende med den hellige Skrift, modsat alle menneskelige Op-digtelser⁵, men fastsætter ingen skarpt afgrænset Norm for Læretypen. Heller ikke indeholder Ordinansen nogen Symbolforpligtelse i den Lydighedsed, Præsterne skulde aflægge⁶. De skulde blot forkynde Evangeliet rettelig og forvalte Sakramenterne efter Kristi Indstiftelse⁷. Det samme Indhold har ogsaa den ældste

1) Loofs S. 911. — 2) G. Frank I, 132 ff. — 3) ib. I, 251 ff. 262. — 4) ib. 290 ff. O. Ritschl IV, 59 ff. H. Heppe, Dogmatik des deutschen Protestantismus I, 103 ff. — 5) K O S. 40 ff. — 6) ib. S. 75. — 7) ib. S. 48 ff.

bevarede Ordinationsed fra 1564¹. At man imidlertid ikke ved disse Bestemmelser vilde godkende enhver Form for Kirkelære, viser Ordinansens Henvisning til de Bøger, Præsterne skulde eje: Skriften, Melanchtons Apologi og Loci, Luthers Kirkepostille og Katekisme samt de sachsiske Visitationsartikler². Paa Grundlag af disse Forfattere tænkte Lærepræget altsaa udformet, og man lod sig iøvrigt nøje med Bevidstheden om, at man i Superintendentembedet havde en Institution, der stod som Garant for Renheden i Præsternes Lære.

Man var dog fra Regeringens Side fra første Færd stærkt interesseret i at vaage over kirkelig Ensartethed i Rigerne. Dette kan f. Eks. ses af de strenge Forordninger, CHRISTIAN III udstedte 1553 og 1555 mod »Vederdøbere, Sakramenterer og andre Sværmere«³, som ikke maatte vinde Indpas i Landet, ligesom man ogsaa 1557 ved Udarbejdelsen af en »Tabula de coena domini«, der blev underskrevet af Universitetets Professorer, forlangte Fastholden ved den lutherske Nadverlære⁴.

FREDERIK II fulgte i kirkelig Henseende ganske i sin Faders Fodspor. Typisk er hans Afvisning af Indbydelsen til Deltagelse i Tridentinerkonciliet 1561⁵, ligesom han s. A. i Anledning af Fyrstemødet i Naumburg hævdede blot at ville blive staaende ved Augsburgerbekendelsen af 1530⁶. Desuden lod han 1569 Fremmedartiklerne udarbejde for netop at modvirke, at Landets Børn ved Indvandrere fra fremmede Lande skulde forføres fra »den rene og uforfalskede Lærdom, som vi haver annammet«, og som man særlig fandt udtrykt i den augsburgske Bekendelse⁷.

Danmark blev dog ikke derfor helt forskaanet for de Stridigheder, som greb saa dybt ind i hele den protestantiske Verden. Allerede fra ca. 1550 havde man ogsaa i dansk Teologi kunnet mærke en Modsætning mellem de Teologer, der som Brødrene Palladius følte sig nøje knyttede til Luther, og de udelukkende filippistisk paavirkede⁸. Førstemanden blandt disse var NIELS

1) K S 3 R. IV, 470—471. — 2) K O S. 119. jvfr. K S 2 R. II, 450—451. Cragii Annales, ed. Gram. Add. p. 102. — 3) Rørdam, Kirkelove I, 364—5. 485—8. — 4) Rørdam IV, 78—86. — 5) Pontoppidan, Annales III, 378—379. — 6) J. H. Gelbke, Der Naumburgische Fürstentag. 1793. S. 113—115. Jvfr. ogsaa den danske Kirkes Confessio fra s. A. (K S 3 R. IV, 473 ff.). — 7) Rørdam, Kirkelove II, 126—134. jvfr. K S 2 R. IV, 231 f. — 8) Rørdam I, 258 f. 267.

HEMMINGSSEN (1513—1600)¹, som ved et Studieophold i Wittenberg var blevet næsten bjærgtagen af Melanchton², hvem han ofte omtaler med stor Beundring og Hengivenhed³. Hjemvendt fra Tyskland blev han ca. 1542 Professor ved Københavns Universitet — fra 1553 i Teologi⁴ — og kom ved sin ypperlige Undervisning og frugtbare Forfattervirksomhed paa afgørende Maade til at præge et helt Slægtled af danske Teologer. Særlig ved sin Stilling til Tidens Nadverstridigheder blev han tillige Kryptokalvinismens betydeligste Repræsentant herhjemme. I den ovenomtalte Nadverbekendelse fra 1557, som er affattet af ham, fastholdt han dog endnu den luthersk-melanchtoniske Nadverlære, selvom han med stor Varsomhed omtalte den kalviniske⁵, og i sin *Enchiridion theologicum* fra s. A. fremstillede han ligeledes den ortodokse Opfattelse⁶. Der er dog Tegn til, at han privat og i sine Forelæsninger har udtalt sig noget anderledes⁷, men endnu 1569, da den strenge Lutheraner Jacob Andreae søgte at prøve Hemmingsens Rettroenhed, udtalte han sig paa luthersk Vis⁸. At han imidlertid ikke har sympatiseret med det egentlig lutherske Standpunkt, viser hans Skrift »*Demonstratio indubitatae veritatis de Domino Jesu*« 1571, hvori han skarpt angreb Ubikvitetslæren, de ægte Lutheraneres Yndlingsdogme⁹. Men først 1574 fremsatte han i sit teologiske Hovedværk »*Syntagma institutionum christianarum*« en ren kalvinisk Nadverlære. Nadveren er et Pant, der forvisser den troende om Guds Naade, hedder det her paa kalvinisk Vis, og Nadvergæsten modtager Kristi Legeme og Blod ikke i Henseende til Stedet — thi Kristi Legeme er i Himlen — men »ratione fidei hominis legitime utentis sacra Christi coenae«. Derfor forkaster han ogsaa heri *manducatio oralis* og *indignorum*¹⁰. — Hermed var Kryptokalvinismen aabenlyst traadt frem i Danmark.

1) Udførligere Biografier af Niels Hemmingsen findes hos Gjessing, Jubel-Lærere III, 1—46; Jens Møller, Historisk Calendar II, 325—402 og især Rørdam II, 425 ff. — 2) K S 2 R. IV, 319. — 3) N. Hemmingsen, *Opuscula theologica*. Genevæ 1586. p. 332. jvfr. p. 12. 72. 132. 587. 588. Jvfr. ogsaa K S 2 R. IV, 323 f. — 4) D M 3 R. VI, 10. Vinding p. 76. — 5) Rørdam IV, 80. — 6) Udg. 1564. p. 329. 332. 336. jvfr. K S 2 R. IV, 310. — 7) ib. 2 R. IV, 250. jvfr. *Opuscula* p. 1305. — 8) D B I, 58—69. K S 2 R. IV, 743—744. — 9) *Opuscula* p. 629. 630. jvfr. allerede Udtalelser i hans *Catechismi qvæstiones*. Witt. 1564. p. 262. — 10) *Opuscula* p. 808—809.

Den følgende Tids Begivenheder er saa ofte fremstillet¹, at det maa være tilstrækkeligt at antyde Hovedpunkterne. Hemmingsens Standpunkt gav i første Omgang kun Anledning til en privat Formaning fra Kongen² og Udstedelsen af et Brev til Bisperne om, at Præsterne skulde holde sig Augsburgerkonfessionen efterrettelig uden at opvække nogen »ny, subtilig Disputats«³. Videre Følger fik det derimod, da Frederik II's Svoger, Kurfyrst August af Sachsen havde opdaget, at Flertallet af hans Teologer var kalviniserende⁴ og til Støtte for deres Standpunkt henviste til Niels Hemmingsens Udtalelser, hvad der gav ham Anledning til at klage til Frederik II⁵. De københavnske Professorer blev nu sammenkaldt paa Slottet og truede med Dødsstraf, hvis de ikke lærte »simpliciter juxta Confessionem Augustanam«⁶. Teologerne afgav derpaa en mærkelig og aabenbart ikke sandfærdig Erklæring om, at de ikke blot vilde lære, men ogsaa havde lært i Overensstemmelse med Augustana⁷. Derimod slap Hemmingsen denne Gang for at genkalde sin Lære. Men da Kurfyrsten aabenbart ikke har følt sig tilfredsstillet hermed og paa ny næste Aar klagede over Niels Hemmingsen, forlangte Kongen en utvetydig Genkaldelse af denne⁸. Efter meget vidtløftige og pinlige Forhandlinger i Konsistorium, der kun frembyder Billedet af Forvirring og Modløshed⁹, og hvor Hemmingsens egen Stilling ikke var uangribelig¹⁰, bekvemmede han sig endelig til at udstede en Tilbagekaldelse af den Nadverlære, han havde fremsat i Synagma, og som indrømmedes at være »juxta sententiam Calvinic«. Samtidig bekendte han sig til en Nadveropfattelse, som skulde gælde for luthersk, men som i Virkeligheden kun er melanchtonisk, idet den blot som Confessio variata taler om, at Kristus »substantialiter« er til Stede i Nadveren og der tilbyder alle sit sande Legeme og Blod, og ikke nævner noget om manducatio oralis¹¹.

1) Navnlig hos Rørdam II, 129 f. og C. Rosenberg, Nordboernes Aandsliv III, 232 ff. — 2) K S 2 R. IV, 299. — 3) Rørdam, Kirkelove II, 234—235. Samtidig blev ogsaa »Tabula« fra 1557 oversat til Dansk med en skarpere Afvisning af Kalvinismen. Denne Oversættelse skyldes — efter H. P. Resens Vidnesbyrd — mærkeligt nok Niels Hemmingsen selv. (K S 2 R. I, 423). — 4) G. Frank, anf. Skrift I, 140 f. — 5) K S 2 R. IV, 298. — 6) ib. S. 297—300. — 7) ib. S. 300—303. — 8) Rørdam IV, 267—268. — 9) K S 2 R. IV, 278—286. — 10) Jvfr. især hans forkastede Genkaldelse af Marts 1576 ib. S. 303—309. — 11) ib. S. 309—310.

Fra ivrig luthersk Side blev der dog stadig ytret Misfornøjelse med Hemmingsen¹, og da der 1578 var udkommet et Eftertryk af Syntagma i Genève², og Kurfyrsten igen havde klaget³, blev dette uden Tvivl Aarsagen til, at Frederik II, træt af det bestandige Overhæng, d. 29de Juli 1579 kort og godt meddelte, at Hemmingsen »en Tid lang« skulde være afsat og forvist til Roskilde⁴. Denne Suspension blev faktisk ensbetydende med Afsættelse, da han aldrig kom til at vende tilbage til sin tidligere Gerning.

Niels Hemmingsen er typisk for den Gren af Filippismen, der i Nadverlæren blev direkte kalvinsk. Trods sin Tilbagekaldelse 1576 fastholdt han Resten af sit Liv et kalviniserende Standpunkt paa dette Omraade⁵. Heller ikke mærker man, at hans Fjernelse fra Universitetet paa noget andet Punkt paavirkede ham i antikalvinsk Retning. I Kristologien, som han oprindeligt havde fremstillet paa filippistisk Vis⁶ med afgjort Forkastelse af den specielt lutherske Ubikvitetslære⁷, syntes han snarere mere og mere at nærme sig Kalvinismen, særlig ved sin fortsatte Bestridelse af Ubikvitetslæren, ved sin Opfattelse af Communicatio idiomatum og ved sin Betonning af Kristi Menneskeligheds Realitet⁸. Samme Indtryk gør ogsaa andre Sider af hans Virksomhed, saaledes hans talrige Kommentarer med deres stærke Hensyntagen til kalviniske Eksegeter og hans Redaktion af Ægteskabsforordningen 1582, der væsentlig bygger paa Genève's Les ordonnances ecclesiastiques⁹. Nævnes kan det ogsaa, at medens han med en vis velvillig Overbærenhed saa paa Luther¹⁰ — hvad der siden vakte stor Forargelse hos Resen¹¹ — følte han sig broderlig knyttet til Beza og andre reformerte Teologer¹², med hvem han stod i livligt Brevskifte¹³. Det staar da i god Overensstemmelse hermed, at hans Anseelse var stærkt stigende i den reformerte Verden, og at hans Skrifter fandt en rig Udbredelse baade blandt tyske og hollandske, blandt franske og engelske Calvinister¹⁴, og

1) ib. S. 260. 274. — 2) ib. S. 274. — 3) Jvfr. H. P. Resen, De gratia universali I, 52. P. Resen, Fr. II's Krønike S. 318. — 4) K S 2 R. IV, 311. Om hans Ophold i Roskilde se O. Arhning i Aarbøger, udg. af Hist. Samfund for Kjøbenhavns Amt. 1925, S. 84 ff. 1927, S. 139 ff. — 5) Helveg, Den danske Kirkes Hist. efter Reform. 2. Udg. I, 246—247. — 6) Opuscula p. 341. — 7) ib. p. 255. 629 f. 701 f. — 8) N. Hemmingsen, Immanuel. 1615. p. 91. 95 ff. 116. 79. 38. 46. 84 f. jvfr. 97 ff. — 9) V. A. Secher, Corpus constitut. Daniæ II, 270 ff. — 10) Immanuel. 1615. p. 112. — 11) De gratia universali V, 225. — 12) Immanuel. 1615. p. 90. — 13) K S 2 R. IV, 323 ff. — 14) Se især H. Ehrencron-Müller, Forfatterlex. IV, 7 f.

det skønt han stadig viste sig som ægte Melanchtonianer ved at bestride den absolute Prædestinationslære¹.

Under Brevvekslingen med Kurfyrsten af Sachsen hævdede Frederik II gentagne Gange, at han vilde fastholde den Læreform, der byggede paa Confessio Augustana og fremfor alt ikke bryde med den Consensus, som havde hersket i den danske Kirke siden hans Faders Dage². Udfra dette Standpunkt maa hans Indgriben overfor Kryptokalvinismen forstaaes, men ikke mindre interessant er det at se, at han ligesaa bestemt vendte sig mod Forsøgene paa skarpere at afgrænse det »ægte« lutherske. Saaledes afviste han at tage Del i Forhandlingerne om »den torgiske Bog« 1576³, men endnu bestemtere tilbageviste han Bestræbelserne for at faa Konkordieformlen indført i Danmark. Selv brændte han egenhændig dette Bekendelsesskrift⁴, og et Kongebrev af 24de Juli 1580 — et af de strengeste, man kender, — forbød paa det alvorligste at indføre eller sælge Konkordieformlen, ja den maatte end ikke findes hos Præster og Skolemænd, med mindre de vilde have deres Kald forbrudt, da den indeholdt »fremmed og ubevant Lære« (Ubikvitetsdogmet), der kunde være farlig for »den rette Lære og Enighed«, som hidtil havde hersket i den danske Kirke⁵. I et Brev fra samme Aar til Henrik af Navarra udtalte Frederik II ligeledes klart, hvorledes det var hans kirkelige Ideal at bevare den »sinceritas ac tranqvillitas«, han havde overtaget fra sin Fader, og at han paa ingen Maade vilde tillade sine Teologer at forstyrre Freden ved nye Disputatser⁶.

Den samme Opfattelse blev i den følgende Tid hævdet af den Formynderregering, som under Christian IV's Mindreaarighed styrede Riget. Allerede kort efter Frederik II's Død fastslog Regeringsraadet som sit kirkepolitiske Program at ville haandhæve den fra Fædrene overtagne Religion, der byggede paa Confessio Augustana, og bestemt gribe ind overfor de Personer, der førte nogen »disputerlig Materie« frem eller paa egen Haand foretog Forandringer i den bestaaende Liturgi⁷. I god Overensstemmelse hermed udstedtes der strenge Forbud mod at opvække

1) Navnlig i sin Tractatus de gratia universali. 1591. — 2) K S 2 R. IV, 256. 257. 264—265. — 3) ib. S. 258. 267—268. — 4) Ægtheden af denne Beretning er eftervist af Rørdam II, 209—210. — 5) Rørdam, Kirkelove II, 322—323. Rørdam IV, 306—307. — 6) K S I, 249. — 7) Rørdam III, 9.

»nogen nye Disputats«¹, og i Praksis greb Raadet f. Eks. ind baade overfor Venusin, der paa egen Haand havde udeladt Exorcismen², og overfor Præsten Isak Grønæk, som forkyndte den kalviniske Prædestinationslære³. Af Regeringsraadets Medlemmer var især JØRGEN ROSENKRANTZ ivrig for at værne Kirken mod alle kalviniserende Indflydelser⁴, medens dog STEN BRAHE, der 1593 fik Sæde i Raadet, var stærkt paavirket af Kryptokalvinismen⁵.

III. Der tilkommer NIELS HEMMINGSEN en ret enestaaende Plads i vor ældre Kirkehistorie ved den umaadelige Indflydelse, han kom til at øve paa det samlede Kirke- og Skolevæsen. Ved sin Postil og sin Pastoralteologi satte han sit Præg paa store Dele af det praktiske Kirkeliv, ved sin Lærergerning og sine talrige videnskabelige Skrifter bestemte han for lange Tider Udviklingsgangen i flere Fag. Fremfor noget fik Niels Hemmingsen Betydning som den mest virksomme Formidler af Melanchtonismen, baade af dens humanistiske Idealer for Skolen og Universitetet og af den filippistiske Skoleteologi. Derfor maa hans Retning i dansk Teologi først og fremmest karakteriseres som Filippisme. Som saadan bærer den helt igennem de samme Ejendommeligheder som den tilsvarende Retning i Tyskland: et Drag af Intellektualisme modsat al Mystik, en realistisk Bestræbelse for at blive staaende ved de religiøse og etiske Tanker, Skriften direkte indeholdt, og som man klarest fandt formuleret i Melanchtons Loci fra 1535, en deraf følgende Uvilje mod al Spekulation, særlig i Kristologien, og en stærk Betoning af Værdien af kirkelig Fordragelighed⁶. I Forbindelse hermed stod den ringe Interesse, man nærede for Luther, der faktisk ganske kom til at blegne i Sammenligning med den »uforlignelige« Melanchton⁷, og hvis Skrifter trængtes stærkt tilbage til Fordel for Forfattere af den formidlende Retning. Derfor kom Filippisterne ogsaa efter 1580 til at staa med udpræget Fjendskab overfor Konkordieformlens Mænd, et Fjendskab, der ikke blot som hos Biskop

1) Rørdam, Kirkelove II, 445. — 2) K S 3 R. I, 249. — 3) D M I, 83—84. VI, 337—340. — 4) Jvfr. P. Hegelund, Epigrammata. Ded. K S 2 R. IV, 300. 3 R. I, 159. Epistolæ D. Chytræi. 1614. p. 611. — 5) H T 5 R. VI, 616 f. især 649. — 6) Dette allerede fremhævet af Niels Hemmingsen i Opuscula p. 1258. — 7) Jvfr. Udtalelser af P. Hegelund (jvfr. S. 32) og af Johs. Pistorius (Rørdam, Monumenta historiæ Dan. 2 R. II, 617).

Jakob Madsen Vejle¹ i Odense lod sig nøje med en haanlig Om-
tale af dette Bekendelsesskrift, men som undertiden hos andre
steg til et lidet kristeligt Had².

Ved sin Hældning mod Kalvinismen paatrykte Niels Hem-
mingsen imidlertid ogsaa store Dele af den hjemlige Filippisme
et Præg af Kryptokalvinisme. Hvor stærkt dette Præg har
været, er dog meget vanskeligt at afgøre. Fra luthersk Side i
Tyskland blev det gjort gældende, at Kalvinismen var »sehr ein-
gewurzelt« i Danmark³. Dette er næppe rigtigt⁴, men det er sik-
kert ogsaa vel optimistisk, naar Frederik II i sit Forsvar for
den danske Kirkes Læreenhed fremhæver, at Niels Hemmingsen
var det eneste Eksempel paa den kalvinske Indflydelse her-
hjemme⁵.

Om der var mange eller faa, der i Hjertet hyldede Niels Hem-
mingsens Nadveropfattelse, er et Spørgsmaal, der i Følge Sagens
Natur ikke lader sig besvare; officielt vovede denne Opfattelse
sig ikke mere frem. Men dette betyder ikke, at Kryptokalvinismens
Saga dermed var forbi. Et meget stort Antal af Danmarks Bi-
skopper, Professorer og Præster havde jo været Niels Hemming-
sens Disciple, og som Filippister var de prædisponerede til at se
med Fordragelighed paa den kalvinske Teologis Repræsentanter
og vante til uden Ængstelse at benytte kalvinske Forfatteres
Arbejder i mange mindre vigtige Spørgsmaal.

Det er dog kun i de færreste Tilfælde muligt i det enkelte
at afgøre, hvornaar Filippismen i disse Aar slaar over i Krypto-
kalvinisme. Dette hænger bl. a. sammen med, at der er noget
ejendommeligt dulgt over Niels Hemmingsens Retning. Af ydre
Grunde var man afskaaret fra at rykke ud med Sproget, og man
maatte derfor benytte sig af de officielt fastslaaede Formuleringer,
som i Praksis kunde fortolkes paa forskellig Maade. Ved Be-
dømmelsen af en Mands Lærestandpunkt bliver det derfor ofte
vigtigere at agte paa, hvad han ikke siger, end paa de positive
Udtalelser og udfra hans almindelige Sympati for Retninger og

1) K S 3 R. I, 135. Jvfr. Jens Nilssön, 32 Prædikener, udg. af A. Brandrud
og O. Kolsrud. Kria. 1917. S. 87 ff. — 2) Saaledes i det Ønske, Hemmingsens
nære Discipel Johs. Pistorius fremsatte i Anledning af Jacob Andreæ's Død
1590. (Rørdam, Monumenta 2 R. II, 580). — 3) K S 2 R. IV, 263. — 4) Alle-
rede 1567 taler en af Fuggers Agenter i en Indberetning om, hvorledes de dan-
ske Prædikanter stærkt ivrede mod Kalvinisterne (D M 6 R. II, 15). — 5) K S
2 R. IV, 266. 267. 268.

Personligheder at slutte tilbage til hans eget Stade. Glemmes maa det heller ikke, at det var Filippismen i Kødets baaret at være en formidlende Retning. Der var derfor indenfor denne Plads til mange Mellemandpunkter lige fra en overvejende luthersk præget Tilknnytning til Melanchton til en direkte kalviniserende Filippisme. — Der er dog ikke faa Tegn, der peger i Retning af, at Kryptokalvinismen i de sidste tyve Aar af det 16de Aarhundrede har vokset sig stærkere og stærkere i Danmark.

Den Sympati, Filippismen altid havde vist overfor Calvinismen, maatte med en indre Nødvendighed forøges efter Fremkomsten af en ny luthersk Ortodoksi, der betragtede begge Retninger væsentlig som ensartede Størrelser. Den indirekte Virkning af de Forfølgelser, man fra denne Side iværksatte overfor Melanchtons Disciple, blev da ogsaa den, at Filippisterne yderligere søgte Tilknnytning til Calvinismen som den bedste Forbundsfælle i den fælles Kamp overfor Konkordieformlens delvis spekulative Teologi. I Danmark kom endvidere hertil, at NIELS HEMMINGSEN stadig var en Faktor af stor Vigtighed. Hans fortsatte, aldeles utilslørede Sympatiseren og Fraterniseringen med Calvinismen maatte selvfølgelig være af stor moralsk Betydning for ligesindede Landsmænd, ikke mindst da man selv efter hans Afsættelse vedblev at hylde ham som patriæ oculus, organon ecclesiæ dei utilissimum o. l.¹, medens man fra ortodoks luthersk Side ansaa ham for Calvinismens Tjener og Beskytter og hans Skrifter for gennemtrukne med Calvinisme².

Fremdeles bør det fremhæves, at Kryptokalvinismen synes at have fundet et ret stærkt Tilhold i visse Kredse af Adelen. Dette skyldes sikkert i høj Grad — baade hos disse og hos andre — de talrige Studiebesøg ved reformerte Universiteter. Matriklerne fra Universiteterne i Basel, Genève, Heidelberg, Herborn og Marburg³ kan saaledes opvise et ikke ganske ringe Antal studerende fra Danmark, og 1593 omtales de danske Studenter i Tübingen som aldeles kalviniserende⁴. Betegnende er det sikkert ogsaa, at en Mand som den bekendte Sigvard Grubbe i sin Rejse-dagbog fremstiller de strenge Lutheranere i Wittenberg næsten

1) Rørdam III, 118—119. K S 2 R. IV, 319. — 2) Se især et Brev af 1593, 16/9 fra Samuel Huber i Gl. kgl. S. 4°. 2091. Vol. III. Jvfr. J. O. Andersen, Holger Rosenkrantz S. 53—54. — 3) Se K S 5 R. II, 400 f. P T IV, 331 f. K S 5 R. V, 138 f. P T 6 R. II, 36 f. 104 f. K S 5 R. I, 281 f. — 4) Se det i Note 2 citerede Brev.

som Kættere, medens han finder, at den sande og rette Religion blomstrer i Genève¹.

Der findes ogsaa fra denne Periode Eksempler paa Skolemænd i Danmark, som søgte at indpode deres Disciple kalviniske Lærdomme², og vore Dages boghistoriske Undersøgelser har vist, at Datidens Biblioteker udmærkede sig ved en stor Rigdom paa melanchtoniske og reformerte Forfatteres Skrifter, men var langt mindre vel forsynet med Luthers og de strengere Lutheraneres³.

Som typiske for Synet paa de kirkelige Forhold herhjemme fra ortodoks luthersk Side kan endelig nævnes de Udtalelser, som den unge HOLGER ROSENKRANTZ under sit Studieophold i Wittenberg fremsatte i Breve til sin Fader. Naar han her betvivler, at der i Danmark findes ægte Lutheranere — alle Studenter, der kom hjemmefra, udspyede jo den kalviniske Gift! — og sætter Kættermærket paa en Række bekendte Teologer, deriblandt ogsaa Resen⁴, er hans ungdommelige Hyperortodoksi naturligvis let gennemskuelig, men Udtalelserne er sikkert et ejendommeligt Vidnesbyrd om den Ængstelse, hvormed man fra strengt lutherske Kredse fulgte den kirkelige Udvikling herhjemme. At der virkelig laa noget til Grund for denne Frygt, viste den næste Menneskealders Begivenheder endnu klarere.

Niels Hemmingsens Afsættelse havde saaledes ikke været ensbetydende med en Overvindelse af den kryptokalviniske Retning, og den Ensartethed og Ro, man ved Regeringsforanstaltninger havde tvunget igennem, var blevet af en temmelig udvortes Natur. Det kirkehistoriske Opgør mellem den kalviniserende Filippisme i den danske Kirke og den strengere lutherske Retning stod stadig tilbage. Dette Opgør var forbeholdt det ny Aarhundrede, og som den følgende Tids Historie viser, antog det Formen af en aarelang Kamp, der maatte ende med Liv eller Død for en af Parterne.

---

1) D M 4 R. II, 369—370. 372. — 2) Worm, Lex. III, 163. Gjellerup, Jersin S. 26—27. — 3) O. Walde i Nord. tidsskrift f. bok- och biblioteksväsen IV, 39. — 4) K S 3 R. I, 125. 132. 135. 158. 159.

KAPITEL II

Resens teologiske Udviklingsgang.

Naar det ovenfor er antydet, at det blev Resen, der kom til at fælde Kryptokalvinismen i den danske Kirke, melder naturligt det Spørgsmaal sig: Hvorledes er Resen kommet til det Standpunkt, hvorfra han maatte betragte Kalvinismen som den lutheriske Kirkes farligste Fjende?

Førend vi følger Resen i hans Optræden i de vigtige kirkelige Spørgsmaal, der kom til at ligge for i Perioden indtil 1614, og førend Enkeltheder i hans teologiske Helhedsanskuelse gennemgaas, vil der derfor være Grund til at søge at danne sig et Overblik over Hovedlinierne i hans teologiske Udvikling. Desværre maa det siges, at lige saa vel underrettet man er om de ydre Omstændigheder i Resens Liv, lige saa lidt ved man om hans personlige Udvikling. Hans Standpunkt som Teolog kendes i Virkeligheden ikke, førend han som 40-aarig Professor udgiver sine første selvstændige Arbejder. Disputatserne fra hans Ungdom kan der nemlig ikke tilkomme større Betydning i denne Sammenhæng, da de blot er Skolearbejder uden synderligt personligt Præg.

Selv har han intetsteds udtalt sig om sit Sjælelivs dybeste Rørelser, og heller ingen fra hans nærmeste Kreds ved noget at berette om hans Udvikling. Har den formet sig jævnt og roligt uden bratte Omslag, eller er det tænkeligt, at Resen som ikke faa af sine nærmeste aandsbeslægtede herhjemme i Samtiden, Mænd som Holger Rosenkrantz, Jens Dinesen Jersin og Caspar Bartholin¹ har gennemlevet en stærk aandelig Gæringstid, der har ført til et afgørende Brud med Fortiden? Og i saa Fald, hvornaar har denne Begivenhed fundet Sted, og har den tillige haft en gennemgribende Ændring af hans Lærestandpunkt til Følge? Vi ved det ikke; vi bevæger os jo i en Tidsalder, der paa dette Omraade er stærkt forbeholden i sine Udtalelser, ikke i det sjælegranskende 18de Aarhundrede, og de Slutninger, man maaske tør drage ud fra det foreliggende spinkle Materiale, maa i høj Grad komme til at bære Gisningens usikre Præg.

1) J. O. Andersen, Holger Rosenkrantz den Lærde S. 97 ff. S. M. Gjellerup, J. D. Jersin S. 133 ff. Jul. Petersen, Bartholinerne og Kredsen om dem S. 13 ff.

Hvad beretter da vore Kilder om dette Spørgsmaal? Givet er det, at Resen allerede paa et tidligt Tidspunkt er traadt i Forbindelse med Filippismen gennem en af dens mest typiske Repræsentanter, Peder Hegelund i Ribe, der blev hans nære Ven. Det samme filippistiske Grundpræg maa han ogsaa have mødt i Viborg, og især i Studieaarene først i København, hvor alle hans Lærere havde hørt til Niels Hemmingsens Kreds, og senere i Rostock, hvor Melanchtons Navn holdtes højt i Ære, skønt man ikke vilde følge ham i hans kalviniserende Tendenser. Endelig maa han antages i endnu højere Grad at have været udsat for Paavirkning fra Melanchtonismen i Wittenberg, der netop i Resens Studieaar ganske overvejende stod under Indflydelse fra denne Retning.

At have levet under saadanne væsentlig ensartede aandelige Forhold i sin Opvækst og Studietid maa desuden sikkert tillægges en langt større Betydning den Gang end i senere, mere individualistisk prægede Tidsaldrer, hvor den enkelte lettere kan unddrage sig Indflydelse fra den herskende Retning og gaa sine egne Veje.

Maa det saaledes paa Forhaand synes at være en sandsynlig Formodning, at Resen ved Afslutningen af sin Studietid har staaet paa den filippistiske Skoleteologis Stade, saa hæves denne Formodning næsten til Vished gennem de eneste personligt prægede Linier, der foreligger fra Resens Haand fra hans Ungdomsaar. Det er det tidligere nævnte Stambogsblad fra et Besøg i Leipzig 1588, hvor han skrev de mærkelige Ord¹:

Arte, animo et vita cunctos superare Melanchton,
 Tu poteris solus: te juvat ergo seqvi.
 Qvalis erit pastor Christi gregis arte et actu
 Aut sophus: is talis quisqve Melanchtonius.

Endvidere maa det vel ogsaa betragtes som et Vidnesbyrd om Resens oprindeligt melanchtoniske Standpunkt, at Niels Hemmingsens nære Ven², Kansler Niels Kaas, viste sig som hans trofaste Velynder og skaffede ham Ansættelse ved Københavns Universitet. Endelig bør det ikke glemmes, at Resen aldrig —

1) Thott 8°. 581. Jvfr. S. 103. — 2) Se herom Johs. Pistorius' Udtalelser i H. F. Rørdam, Monumenta historiae Danicæ 2 R. II, 589.

sin stærkt voksende Beundring for Luther til Trods — kom til at staa med Foragt overfor Melanchton som saa mange af dem, der vilde kalde sig Luthers ægte Disciple. Fra næsten enhver Periode af hans Liv findes der Ytringer, der aander Ærbødighed for Melanchton, og til sin sidste Tid viste han sig paa vigtige Punkter teologisk afhængig af den filippistiske Tradition¹.

Har Resen saaledes — som Flertallet af Datidens danske Teologer — været under stærk Indflydelse fra filippistisk Side, kan det ogsaa tænkes, at han har delt den Sympati for og teologiske Hældning mod Kalvinismen, som i de sidste Aartier af det 16de Aarhundrede næsten med Nødvendighed fulgte med Filippismen.

At dette skulde have været Tilfældet, blev allerede hævdet i hans egen Levetid. Bortset fra en flygtig henkastet Ytring i et Privatbrev fra den unge HOLGER ROSENKRANTZ, der 1592 søgte at mistænkeliggøre mange danske Teologer som Kryptokalvinister, deriblandt ogsaa »ille, nescio qvalis, Risenius«², træder denne Opfattelse frem hos Prof. IVAR STUB i et Indlæg mod Resen fra 1609, hvori han beskylder ham for Lutherforgudelse og for i denne Henseende at dreje sig efter Magthaverne. Stub begrundet især sin Anklage ved Henvisningen til Resens Forhold i Genève (Basel), hvor man fra reformert Side havde gjort ham glimrende Tilbud om akademisk Ansættelse og Ægteskab med en Professor-datter³. Om Stub har Ret i, at der i Resens Iver for at hævde det strengere lutherske Standpunkt kan have blandet sig Forstaaelsen af, at det var ad den Vej, han selv politisk kunde naa frem til Magten⁴, er vel ikke umuligt, — hvem formaar at udrede Motivernes spegede Spind? —, men det er uretfærdigt at antyde, at det skulde have været den eneste Grund til hans Standpunkt. Der er nok i Resens Liv, der viser ham som en Mand, der af Anlægspræg hørte til den gamle lutherske Skole,

1) Se S. 366 og 2den Del. J. O. Andersen, Holger Rosenkrantz S. 351—352. — 2) K S 3 R. I, 135. — Ganske samtidig med denne Udtalelse er et Digt til Resen af Venusin, dat. 1592, 3. Juni (Ny kgl. S. 8°. 271. S. 160), der priser ham som »spes una in ruinis« og roser ham for hans heltemæssige Iver for at bringe Fortidens Skatte frem for Dagens Lys, men denne Forherligelse gælder sikkert hans filosofisk-humanistiske Bestræbelser, ikke hans Teologi, hvad der ogsaa sandsynliggøres derved, at disse Udtalelser findes i Venusin's Mund. — 3) K S 2 R. VI, 320—321. — 4) Jvfr. hertil ogsaa Christoffer Dybvads Beskyldninger i D M 4 R. II, 228.

og det ser snarere ud til, at Resen har bragt Kongen og Kansler Chr. Friis bort fra en oprindelig Sympati for Kryptokalvinismen, end at han skulde have lempet sig efter deres Standpunkt.

Stubs Henvisning til Resens Ungdomsoplevelse i Schweiz er heller ikke absolut fældende. Langt vigtigere, end at der fra reformert Side blev gjort Resen et fordelagtigt Tilbud, er det dog, at han allerede dengang viste et saa maadeholdent Standpunkt, at han ikke modtog dette Tilbud.

Selvom det derfor sikkert vil være urigtigt at lægge for meget ind i Stubs Udtalelse, hvis Vidneværd taber noget i Betydning, fordi den er fremsat i polemisk Øjemed, saa tør man dog nok slutte, at naar en saa ærlig Personlighed som Ivar Stub i et officielt Indlæg turde sige, at Resen havde pralet med sin Anseelse i Genève, og at det ikke var ubekendt, hvor højt han faa Aar tidligere havde sat Calvin¹, saa vilde han næppe vove at slynge en saadan Udtalelse ud, hvis der ikke laa nogen Sandhed til Grund. Dette fører saaledes til at antage, at der har været en Periode i Resens Liv, da han saa med mildere Øjne paa Kalvinismen end 1609 og følgende Aar, hvor han næppe vilde skøtte om Ros fra den Kirke, der allerede da stod for ham som den store babyloniske Skøge. Ogsaa psykologisk kunde Resens senere Forfølgelse af Kryptokalvinismen meget vel forklares ud fra en Følelse, der var beslægtet med den frafaldnes Had overfor den tidligere saa beundrede Retning. — Desuden taler alene den Omstændighed, at Resen virkelig for sine Studiers Skyld har søgt til Genève, omend han kun opholdt sig der et kortere Tidsrum, for, at han har følt en Dragelse mod Kalvinismen. I samme Retning peger det ogsaa, at adskillige af hans Ungdomsvenner — deriblandt f. Eks. Janus Gruter² — var Calvinister, og at han i sine Studieaar gjorde ikke faa Professorer og Kirkemænd af udpræget kalvinsk eller kryptokalvinsk Partifarve sin Opvartning, hvad sikkert en ortodoks Lutheraner af Resens Type fra hans senere Aar vilde have undladt. Blandt disse Mænd var f. Eks. Pezelius, hvis Skrifter Resen siden forbød sine Præster at læse³, og Rudolf Goclenius, der betegnede ham som »sacrae theologiæ ejusqve purioris et sincerioris studiosus«⁴.

1) Stub hentyder især til Resens høje Værdsættelse af den kalvinske Skriftfortolkning. At han har Ret heri, bestyrkes ved Resens Benyttelse af Bezas Udgave ved sin Bibeloversættelse, jvfr. S. 229 f. — 2) S. 106. — 3) Zwergius, Det siellandske Clerisie S. 139. — 4) Ph. 64 b.

Det bevarede Materiale synes saaledes at berettige til den Formodning, at Resen i sin Studietid og maaske i de første Aar af sin Professortid har været Filippist med et kryptokalvinsk Anstrøg, selvom det ikke i Enkeltheder lader sig afgøre, hvor stærkt fremtrædende dette har været. En enkelt Ytring endnu fra Aar 1600 om Nadverens Betydning minder dog meget om lignende Udtryk herom fra filippistisk-kalvinske Kredse¹, men er for lidet udførlig til, at man derudfra med Sikkerhed kan slutte til en kalviniserende Nadveropfattelse hos Resen. Kort efter Aar 1600 synes imidlertid ethvert kalvinsk farvet Træk at være forsvundet, og hele Resens Forfatterskab og kirkelige Optræden i Perioden indtil 1614 er overvejende — og bevidst — præget af Tilknytning til Luther og af Kampstilling overfor kalviniserende Retninger.

Der maa saaledes i Resens Liv være foregaaet en Udvikling bort fra Calvinismen og tildels fra Filippismen. Naar han saa overordentlig hyppigt i sine opbyggelige Skrifter — ogsaa fra denne Periode — taler om den alvorlige Kamp for den daglige Pønitense og paa luthersk Vis i stærke Farver skildrer den enkelte Menneskesjæls bitre Strid for bestandig paany at ty ind til Guds Naade og vinde Fred for Synden og Djævelen², saa lyder det ikke som tillært Skoleteologi, men lader formode, at der ligger noget selvoplevet til Grund for denne Tale. Uden derfor maaske at have oplevet et egentligt Gennembrud er Resens Kristendomsopfattelse undergaaet en Fordybelse og en Inderliggørelse, som meget vel kunde finde Tilknytning til de mellem Luther og Melancton fælles reformatoriske Synspunkter i Filippismen, men som i sit Væsen stærkere er i Slægt med Luthers kraftige Realisme og mystiske Trosinderlighed end med den blide Melanctons mere afrundede Læreform, og som i hvert Tilfælde er afgjort forskellig fra den forstandsbetonede Calvinisme. Men hvornaar har denne Udvikling fundet Sted?

Med Henblik paa det ovenomtalte Stambogsblad og Udtalelserne af Rosenkrantz og Stub maa den i hvert Tilfælde antages at være foregaaet efter Udenlandsrejsen, og det ligger af for-

1) I De agapis. 1600. Th. 1 kalder han Nadveren »convivium mysticum unionis suæ arcissimæ seu concorporationis solidissimæ cum ecclesia« og betegner den Th. 13 som en »concoenatio Christianorum«. — Om lignende Udtryk i kryptokalvinske Kredse se H. Heppe, Dogmatik des deutschen Protestantismus I, 144 f. 188 f. — 2) Jvfr. S. 371.

skellige Grunde nær at henlægge den til Aarene omkring Aarhundredskiftet. Endnu i et Skrift fra Aar 1600 har Resen — som ovenfor nævnt — udtalt sig om Nadverens Betydning i Vendinger, der kunde synes at vise tilbage mod kalvinsk Indflydelse, og i samme Skrift nævner han for sidste — og eneste — Gang i alle sine Skrifter før 1615 Calvins og Bezas Navne¹. Men fra Disputatserne 1603—04, fra sin Deltagelse i Arbejdet for Bibeloversættelsen 1604 ff., da han er den eneste, der ikke frygter Mistanke for Kryptokalvinisme, og endnu mere fra sin Optræden i Exorcismestriden 1606 er Resen afgjort Talsmand for den strengere lutherske Retning.

Før ca. 1604—06 maa Omslaget hos Resen derfor være indtruffet. At henlægge det netop til Aarene omkring 1600, kan ogsaa psykologisk støttes af ikke faa Omstændigheder.

Netop disse Aar var i en sjælden Grad rige paa Dødsfald blandt Resens nærmeste. Som det senere skal omtales, gik en Række af hans Kolleger, Venner som Modstandere, bort i Løbet af faa Aar², men endnu mere maa det have grebet ham, at han i Aaret 1600 mistede sin gamle Fader, Præsten i Resen³, og Aaret efter sin unge Hustru. At især dette Dødsfald har rystet ham dybt, har man Vidnesbyrd om dels i det Epitaphium, som han lod opsætte over hende i Roskilde Domkirke⁴, og som trods ikke ringe Søgthed i Udtryk og Tankegang taler den oprigtige Sorgs Sprog, dels i den Omstændighed, at han faa Maaneder efter Hustruens Død paa den højtideligste Maade lod sine Kolleger ved Universitetet aflægge et Løfte om i Tilfælde af hans egen Død at ville sørge for hans Børn⁵. Der hengik da ogsaa — mod Tidens Skik — en Række af Aar, inden han paa ny indlod sig i Ægteskab, og nogle Udtalelser, som den ellers i personlige Spørgsmaal saa ordknappe Mand saa sent som 1612 ved den unge Dronnings Død rettede til Christian IV, giver sikkert paa en ejendommelig Maade Udtryk for noget selvoplevet, naar de skildrer den Sorg, der faar Hjertet til »at krympe og knibe sig ind af Ve og Smerte« ved at miste en Ægtefælle »ufordomendes i fælles ung Alder«⁶.

Næppe mange Aar efter Hustruens Død mistede Resen tillige

1) De agapis Th. 4. — 2) Jvfr. S. 207 f. Det bør maaske ogsaa tilføjes, at blandt hans udenlandske Bekendte døde David Chytræus 1600, og s. A. blev Giordano Bruno brændt. — 3) Jvfr. S. 15. — 4) Zwerghus, anf. Skrift S. 160—161. — 5) A C 1602, 27. Febr. — 6) Ligpræd. over Dr. Anna Catharina. Præf. 4—5.

en Datter¹, og man bør ogsaa erindre, at det netop var i disse Aar, at Tragedien med hans mangeaarige Discipel og Rejsefælle Fr. Rosenkrantz indtraf, og kort efter fulgte hans tidlige Død 1602². Alt i alt maa der i dette Tidsrum have været Begivenheder nok, der kan have stemt Sindet til mere end almindelig Alvor, og som for en Natur af Resens Støbning maa antages at have virket i Retning af religiøs Fordybelse, hvad der bliver dobbelt sandsynligt, naar man fra hans senere Liv ved, hvorledes alvorlige Tidsomstændigheder som Trediveaarskrigen o. l. virkede i samme Retning³.

Men ogsaa andre Forhold kan have bidraget til, at de gamle Guder blegnede. Først og fremmest bør i denne Henseende Bekendtskabet med Holger Rosenkrantz nævnes. — Hvor-naar Resen og Holger Rosenkrantz første Gang har mødt hinanden, vides ikke, men antagelig har det været paa et tidligt Tidspunkt — Holger og Frederik Rosenkrantz var jo Fætre. I hvert Tilfælde træffer vi dem i nærmere Forbindelse i Aaret 1600⁴, med andre Ord paa en Tid, da Rosenkrantz netop havde oplevet det Gennembrud i Retning af alvorlig Bibeltro og levende Fromhed, der saa afgørende kom til at præge hans kirkelige Indsats⁵.

Selvom Resen aldrig blev »Rosenkrantzianer« i snævrere Betydning, udviklede der sig et varmt Venskab mellem disse to Mænd, der kirkelig set kæmpede for det samme Maal: en ortodoks Lutherdom, omsat i praktisk Arbejde for Kirkelivets Forbedring. Hvor meget de gensidig kan have betydet for hinanden, kan ikke afgøres, men begge Retningslinier er den samme. Endnu før denne Periode var til Ende, ser vi Rosenkrantz i saa nært Forhold til Resen, at han faar dennes Forelæsningsopskrifter til Gennemsyn⁶, og at han med største Varme udtaler sig om Værdien af Resens Skrifter⁷. Skønt han ikke tog i Betænkning lejlighedsvis at sige Resen sin uforbeholdne Mening om Mangler ved hans Arbejde⁸, saa var Venskabet mellem dem dog saa grundfæstet, at Rosenkrantz i den store Strid 1614 stillede sig Side

1) Progr. fun. — 2) Jvfr. S. 130—131. — 3) Se 2den Del. — 4) K S 3 R. V, 722—723. — 5) J. Oskar Andersen, Holger Rosenkrantz S. 100. — 6) Kall. 4°. 297. S. 91 b. — 7) ib. S. 91. jvfr. S. 89 b, hvor Rosenkrantz regner sig »inter sinceros et constantes tuos amicos atque cum de ipsius tua, tum de ecclesie patriæ haud nisi te salvo sat integra salute religiose sollicitos.« — 8) Jvfr. S. 397.

om Side med ham og rimeligvis har været den, der i et kritisk Øjeblik paa afgørende Maade har medvirket til at redde ham fra Fald¹.

Foruden Forholdet til Holger Rosenkrantz maa man endnu pege paa Indflydelsen ad litterær Vej, som maaske ikke har været mindst virksom til at fremkalde et teologisk Omslag. Først og fremmest gælder dette Resens Skriftstudium. Allerede Aar 1600 finder vi ham optaget af Spørgsmaal vedrørende Fastsættelsen af den rette Bibeltekst², og det vældige Arbejde faa Aar senere med den nye Bibeloversættelse har selvfølgelig ført ham endnu dybere ind i Forstaaelsen af Skriftens Tanker.

Haand i Haand hermed er der imidlertid — som hans Skrifter vidner om — gaaet en udbredt, sammenlignende Læsning i Kirkefædrene, især Augustin, den tyske Mystik og Luthers Skrifter³. Den store Fortrolighed med Luthers Tanker, som Resen allerede i denne Periode aflægger saa talrige Prøver paa, (og som især træder frem i hans Skrifter efter 1609), er selvfølgelig kun vundet ved indtrængende Fordybelse i hans Værker⁴. Disse Studier maa derfor antages i høj Grad at have virket befrugtende paa hans teologiske Udvikling, ikke mindst da han har ment derigennem at kunne uddrage en Helhedsanskuelse, hvori hans Trang til en mystiskfarvet Spekulation kunde finde Udløsning, saadan som især hans kristologiske Udviklinger fra 1611—13 vidner om.

Alt i alt maa det da siges, at det kun var naturligt, at Resen udfra disse Forudsætninger fandt sin Plads blandt Forkæmperne for den teologiske Reaktion i Retning af en strengere Lutherdom, som allerede i mange Aar havde været i Udvikling i Tyskland som Afløsning af den mere og mere hensygnende Filippisme⁵, selvom Resens Teologi paa ingen Maade er identisk med de teologiske Læreformer, der udvikledes andetsteds. Herudfra maa hans Optræden i den følgende Tids Begivenheder forstaaes og bedømmes.

---

1) Jvfr. S. 434. — 2) K S 3 R. V, 722—723. — 3) Jvfr. S. 364 f. — 4) I Det kgl. Bibliotek findes endnu Resens stærkt gennemstregede Eksemplar af Luthers Skrifter, M. Lutheri Opera omnia. Witt. 1558 fl. Et »88« under Resens Navn paa Titelbladet synes at angive det Aar — 1588 —, da han har købt Værket. — 5) G. Frank, Geschichte der prot. Theologie I, 277 f. 290 f. 398 f.

KAPITEL III

Almindelig Stilling ved Universitetet 1597—1607.

I. Professoratet i Dialektik havde Resen sikkert altid — Tidens Skik tro — kun tænkt sig som et Gennemgangsled til noget bedre. Før det 16de Aarhundrede var rundet ud, aabnede der sig da ogsaa en Vej fremad, idet den teologiske Professor Hans Olufsen Slangerup døde d. 27de December 1596¹.

Straks efter Nytaar drøftede man i Konsistorium Spørgsmaalet om, hvem der skulde være hans Efterfølger. Man var i Tvivl om, hvorvidt Universitetet selv skulde foreslaa en Mand til denne Post eller overlade hele Sagens Afgørelse til Kansleren. For at komme til Klarhed herover lod man underhaanden Biskop Winstrup og Prorektor, Professor Anders Krag spørge Rigshofmesteren Christoffer Walkendorf til Raads, og d. 7de Januar 1597 kunde disse to Mænd meddele, at Rigshofmesteren havde raadet til helt at overlade Sagen til Kansleren. Det trak længe ud med Afgørelsen, og først d. 3die April 1597² kaldede Kansler Chr. Friis til Borreby Resen til nederste Professor i Teologien³. Efter en gammel Opgivelse skal han have tiltraadt sit nye Embede d. 28de April⁴, hvad der stemmer meget godt med, at Niels Krag og Venusin i Breve fra Begyndelsen af Maj 1597 kunde fortælle deres islandske Ven Arngrim Jonsen, at Resen nu var blevet Slangerups Efterfølger⁵.

Der hengik dog endnu en rum Tid, før han helt var løst fra Forpligtelserne fra sin tidligere Virksomhed: d. 30te April var han Præses ved en filosofisk Disputats, og d. 22de Maj meddelte han Konsistorium, at han i Overensstemmelse med Kanslerens Ønske i ekstraordinære Forelæsninger vilde gennemgaa Resten af Logikken og de Bøger af Aristoteles, som han ikke var blevet færdig med⁶.

At Resen nu rykkede op i det teologiske Fakultet, havde sin naturlige Forudsætning deri, at han var Indehaver af den øverste Post i det filosofiske Fakultet, og at han som Biskoppens Vikar var vant til at holde teologiske Forelæsninger, men

1) Vinding p. 158. — 2) K S 2 R. I, 62—63; 2 R. V, 95. — 3) H. P. Resen, Parva Rhetorica. Fortalen. Ligpr. og Progr. fun. har — saaledes urigtigt — 2. April. — 4) Ligpr. Progr. fun. — 5) Arngrim Jonas, Apotribe calumniæ p. 91. 92. — 6) K S 2 R. V, 99.

man tør maaske tillige betragte hans Forfremmelse som en Belønning for det føjelige Sindelag, han fra Begyndelsen havde vist overfor den Kansler, der i saa høj Grad skulde blive den ny Tids Mand.

Det var selvfølgelig en betydelig Befæstelse af en Mands ydre Position at faa Sæde i det Fakultet, som Datiden ubestridt ansaa for det ypperste, men det betød ogsaa en stor økonomisk Vinding. De teologiske Professorers Lønning havde oprindelig udgjort 150 Dalere¹, som 1555 var blevet forhøjet til 200²; men især var Lønningsvilkaarene blevet forbedrede 1571: den faste aarlige Pengeløn sattes nu til 300 Dalere; der tilfaldt endvidere hver Professor et Præbende i Roskilde Domkapitel, og Professorerne i de højere Fakulteter fik — mod ringe Godtgørelse — Ret til at tage tre Parter af en Del Naturalydelser (Smørrente, Bolsvin, Smaaredsel og lignende), medens der kun tilkom »Artisterne« to Parter. Som 2den teologisk Professor tilfaldt Præbendet Værløse Resen³, og der findes Træk fra denne Periode i Acta consistorii, som tyder paa, at han har været meget nidkær til at vaage over sine Indtægter⁴.

II. For fuldt ud at kunne hævde sin Stilling som Lærer i Teologien maatte Resen imidlertid først disputere for den teologiske Doktorgrad. Universitetsfundatsen gik som en Selvfølge ud fra, at de Mænd, der fik Plads i det teologiske Fakultet, var »promoti doctores«⁵, og det var Tidens almindelige Tankegang, særlig udviklet af Melanchton, at først ved Opnaaelsen af denne Værdighed fandt en Mands akademiske og embedsmæssige Løbe-

1) Cragii Annales. Add. p. 103. — 2) B. C. Sandvig, Suppl. til Chr. III's Historie S. 154—6. — 3) Rørdam IV, 229 f. — Om Resens Forhold som Medlem af Roskilde Domkapitel vides saa godt som intet (jvfr. dog S. 210). Om de sædvanlige Pligter for Prælater og Kanniker m. H. t. Regnskabshøring, Ægte-skabssagers Paakendelse, Almissers Udredelse etc. findes Oplysning i Kapitlets Statuter (en Afskr. heraf i D K XII 8 a, Diverse sagligt ordnede Dok.). Om Præbendets nøjagtige Størrelse findes Oplysninger i en Jordebog i Arne Magn. S. 4°. 876. — 1598 tilfaldt der Resen Greve Tiende, 1603 (som Rector) tillige Frue Kirkes Tiende (K S 2 R. I, 63. 4 R. IV, 106). — 4) ib. 2 R. I, 64 og Acta consist. 1600, 16/7, hvor han bestemt kræver Reparation af sin Bolig. Et Eksempel paa Resens meget bestemte Optræden som Husband overfor de Bønder, der hørte til det ham som Universitetslærer tillagte Gods, findes i A C 1605, 6/3, hvor der berettes om, hvorledes han skarpt gik en Bonde i Glim paa Klingen, hvem han havde anklaget i Konsistorium for »møgen vskickelighed«. — 5) Cragii Annales. Addit. p. 101.

bane sin egentlige Afslutning¹. Den teologiske Doktorgrad var Kronen paa alle akademiske Grader, og den burde uddeles sjældent og kun til Mænd, om hvis Værdighed man kunde være fuldt overtydet. Man ser da ogsaa, at det 1597 var 6 Aar, siden en Mand herhjemme (Winstrup) var blevet Dr. theol., og der skulde derefter hengaa 10 Aar, før den næste Doktor blev kreeret². Hertil bidrog naturligvis ogsaa de ret betydelige Omkostninger, som var forbundne ved Erhvervelsen af denne Grad³. Alene i Gaver til forskellige maatte Resen ved sin Promotion betale 100 Daler⁴.

Den Disputats, som gav Resen Adgang til den teologiske Doktorværdighed, omfatter 56 Teser og bærer Titelen: *Theses, quibus repetitur summa veræ et incorruptæ doctrinæ, quam nostræ ecclesiæ profitentur de bonis operibus, de quibus deo juvante pro licentia accipiendi gradum doctorum in theologia die 15 junii disputabit reverendus et doctissimus vir M. Joh. Pavl. Resenius, præside Georgio C. Dibvadio. Hafn. 1597.* — Den maa betegnes som et almindeligt akademisk, stærkt filippistisk præget Skolearbejde, der i ingen Henseende hæver sig op over lignende Arbejder fra denne Tidsalder. Man maa ikke vente her at træffe nogen Originalitet eller Særstandpunkter — Forfatteren betoner udtrykkelig (Th. 5), at han vel skal vogte sig for at blande ny Lærdomme ind i sit Arbejde, og at han blot vil følge den Vej, som er be- traadt af Melanchton og andre, »*quæ doctrinam a Luthero repurgatam fideliter tradiderunt*«.

Heller ikke udmærker Afhandlingen sig ved særlig Klarhed. Der opstilles ganske vist (Th. 6) et femdobbelte Tema, der aabenbart er direkte laant fra Melanchton⁵, men det er, som om den Traad, der skulde fastholde de enkelte Led, i den følgende Fremstilling i nogen Grad slappes, hvad der til Dels er en Følge af Tidsalderens lidet udviklede systematiske Evne.

Efter at have betonet den uadskillelige Forbindelse mellem Retfærdiggørelsen og dens Frugter, bona opera, der dels 'skal være den enkelte til Bekræftelse paa det nye Livssamfund med Gud, dels tjene andre i Menigheden til et godt Forbillede (Th. 1—3), fremsætter Forfatteren først Definitionen paa gode Ger-

1) K. Hartfelder, Philipp Melanchton als Præceptor Germ. S. 466 f. O. Krabbe, Die Universität Rostock S. 636. — 2) F. E. Hundrup, Biograph. Efterretn. om Dr. theol. S. 12 ff. — 3) Cragii Annales. Addit. p. 130. jvfr. Bestemmelserne 1610 (Rørdam IV, 607—610). — 4) A C 1625, 12/2. — 5) C R XXI, 762.

ninger, der bestemmes som de Gerninger, der udspringer af en sand Tro, og som udøves ved den hellige Aands Hjælp i Overensstemmelse med Guds Lov, saaledes at de tjener Gud til Ære og vor Næste til Gavn (Th. 8). Derpaa behandles de enkelte Led i denne Definition. Først hævdes det, at det er den af Gud givne, urokkelige Lov, som bestemmer den gode Gernings Indhold (Th. 10—15), dernæst betoner Forfatteren, at kun hos de ved Aanden genfødte Mennesker træffer man gode Gerninger i egentlig Forstand (Th. 21—24), og kun disse Menneskers gode Gerninger vil Gud kendes ved, ikke paa Grund af Gerningerne selv, der kan være svage og ufuldkomne nok, men propter filium mediatorem (Th. 28—35). Gerningernes Ufuldkommenhed maner til Ydmyghed og viser det falske i Hyklernes Paastand om, at de kan retfærdiggøres ved deres egne Værker (Th. 35. 38). Aarsagen til, at de genfødte skal beflitte sig paa gode Gerninger, finder Forfatteren især deri, at vi er forpligtede overfor Gud som vor Skaber, Herre, Fader og Velgører (Th. 46—48). Der gives en »necessitas debiti seu mandati«, som leder til den rette Handlemaade (Th. 48), og denne fører iøvrigt skønne Frugter med sig: Styrkelse af Troen, Undgaaelse af Guds Straf, Forventning om timelige og evige Belønninger samt Bevidstheden om, at man derved bliver et Forbillede for mange (Th. 50—54). — Af Enkeltheder af særlig Interesse kan nævnes den stærke Afvisning af Værdien af Hedningernes Dyder. Vel kan der ogsaa hos ikke-genfødte være »heroici motus«, men deres Handlinger falder alligevel udenfor Begrebet bona opera i egentlig Forstand, da de ikke ledes af den hellige Aand (Th. 21—24. 28—31). — Fremdeles er de polemiske Træk stærkt fremtrædende, navnlig overfor Romerkirken. Læren om opera supererogatoria forkastes (Th. 20), og med særlig Kraft vender Forfatteren sig imod det tridentinske Koncil og imod Bellarmin, der har hævdet, at der tilkommer Paven som højeste Kirkemyndighed en Ret til at paabyde, hvad Mennesker skal tro og gøre (Th. 16—19).

Er det Resen eller Dybvad, der er Forfatter af dette Skrift? Spørgsmaalet lader sig ikke med absolut Sikkerhed besvare udfra det foreliggende Kildestof, men den Formodning, der gør Dybvad til Forfatteren¹, synes at have overvejende Sandsynlighed for sig. Det er sikkert typisk for Jørgen Dybvad, der saa levende inter-

1) Rørdam i D M 4 R. II, 116.

esserede sig for en Højnelse af det moralske Liv, at netop Emnet »de gode Gerninger« er valgt. Fremdeles taler den megen Polemik mod Romerkirken, særlig mod Bellarmin, stærkt for Dybvads Forfatterskab. Allerede fra 1592 var han optaget af at belyse Stridspunkter mellem Lutheranerne og Romerkirken¹, 1603 anmeldte han en særlig Forelæsningsrække mod Bellarmin², og i hans senere Skrifter findes saa skarpe Udfald mod Katolikkerne, at hans voldsomme Polemik endog blev en af de Anklager, der førte til hans Fald³. Endelig findes der et vist Lighedspræg mellem denne Tesesamling og det Skrift, som 7 Aar tidligere havde skaffet Dybvad selv den teologiske Doktorgrad: *Theses, quibus repetitur summa veræ et incorruptæ doctrinæ, quam nostræ ecclesiæ profitentur de justificatione hominis peccatoris coram Deo*. Hafniae 1590. — For Resens Forfatterskab kunde tale den stærke Benyttelse af Udtalelser af Kirkefædrene⁴, især af Augustin, som flere Gange berømmes⁵, men ogsaa Dybvad har andetsteds givet Prøver paa et indtrængende Kendskab til Kirkefædrene — f. Eks. havde han Aaret forud udgivet en Tale netop af Augustin⁶. — De mange Henvisninger til Kirkefædrene i Skriftet om de gode Gerninger har iøvrigt sin særlige Grund deri, at det for Forfatteren gælder at paavise, hvorledes Jesuiterne giver sig af med at vildlede Folk ved urigtige Citater, løsrevne fra deres Sammenhæng⁷.

Tilbage stod den højtidelige Doktorpromotion, hvortil Universitetets Rektor indbød ved et særligt Program⁸. Foran Alteret i den rigt smykkede Vor Frue Kirke skulde den nye Doktor promoveres, og Promotionen fik derved næsten Karakteren af en Gudsdom — den teologiske Doktorgrad var jo væsentlig en Prøvelse af den paagældendes Rettroenhed.

I nøje Tilknytning til Middelalderens Skik og Brug havde Universitetsfundatsen foreskrevet et højtideligt Ceremoniel for Doktorpromotioner⁹. Under Klokkeklange skulde det samlede Universitet, Professorer og Studenter, i en pragtfuld Procession under Anførsel af Rector magnificus vandre over i Universitets-

1) Se Fortalen til J. Dybvad, *Canones vetustæ synodi, quæ Gangræ . . . celebrata est*. Hafn. 1592. — 2) Jvfr. S. 293. — 3) Jvfr. S. 294. — 4) Især Th. 43. — 5) Th. 13. 37. 53 og især 27. — 6) *Concio Augustini de ebrietate vitanda*. Hafn. 1596. — 7) Th. 42. — 8) Er nu tabt. Prog. til »*Doctoratus theologicus J. P. Resenii*« 1597, 23/6 nævnes i en gl. Programfortegnelse i Gl. kgl. S. Fol. 1071. — 9) *Cragii Annales*. Add. p. 134 ff.

kirken. Efter Taler af Promotor og Promovend aflagde denne et helligt Løfte om altid at ville lære Guds Ord purt og rent, hvorefter selve Promotionen fandt Sted. Derpaa blev der overgivet den nye Doktor et Kateder, Bøger, Doktorring og Doktorhat, hvorefter han tilsidst modtog et Kys. Ogsaa disse Skikke, som havde deres dybe sindbilledlige Betydning, havde man overtaget fra de katolske Universiteter og bibeholdt i de lutherske Kirker. Noget forskellig var Maaden, hvorpaa deres Betydning blev udlagt. Ved Københavns Universitet fastholdt man antagelig den Udlæggelse, som Niels Hemmingsen havde givet i Slutningen af det 16de Aarhundrede, hvorefter Katederet betegnede Retten til at undervise, til at udvikle den sunde Lære og modstaa Kættene, og Bøgerne Kilden, hvoraf denne Lærdom skulde øses, de profetiske og apostolske Skrifter. Ringen var et Tegn paa den kyske Troskab, som den nye Doktor skulde bevare overfor Teologien, og Hatten symboliserede den Sjælens Frimodighed og uovervindelige Styrke, som sømmer sig for den sande Troens Stridsmand, medens endelig Kysset var Billedet paa den Enhed, som burde være tilstede i Lære og Bekendelse. Efter endnu en Tiltale om disse Tings Betydning var det ofte Skik, at et Barn — i Reglen en dertil forberedt Professorsøn — traadte frem og forelagde den nypromoverede et vanskeligt Spørgsmaal til Besvarelse, hvorefter hele Handlingen sluttede med en Takketale og Fællesbøn¹.

Næppe meget afvigende fra den her beskrevne Skikkelse har Handlingen formet sig den Dag — den 23de Juni 1597² —, da Hans Poulsen Resen blev kreeret til Doktor i Teologien af Rector magnificus, Professor Jørgen Dybvad, i Overværelse af en meget talrig og fornem Forsamling, der talte baade Kongen, Kansleren og en stor Del af Adelen i sin Midte. Et ejendommeligt Træk fra denne Promotion er tilfældigvis blevet opbevaret for Eftertiden. Just som Handlingen skulde tage sin Begyndelse, indløb der fra Norge Meddelelse om, at mange Mennesker var omkomne af Hungersnød, hvad der i den Grad gjorde Indtryk paa Dybvad, at han fattede det Forsæt at benytte sin Tale ved denne Lejlighed til at rette en indtrængende Opfordring, særlig til Adelen, til at vise Gavmildhed mod de ulykkelige, til hellere at sælge

1) Rørdam IV, 222—227. En noget afvigende Fortolkning af Ceremoniellets Betydning i Cragii Annales. Add. p. 135 f. — 2) Denne Datum efter Ligr. Progr. fun. og Heg. Cal.

deres Guldkæder og Kostbarheder end at tillade uskyldige at dø. For at give sin Tale forhøjet Virkning besluttede han efter Samraad med Resen og Anders Lemvig selv at optræde i en tarvelig Klædning, der kunde svare til Talens alvorlige Indhold. Han traadte derfor frem uden Pragt og holdt en Tale, som vakte den største Opmærksomhed¹.

Er Promotionsdagen i sig selv en Mærkedag i en Videnskabsmands Liv, vel værd at mindes, saa maa det for Resen have været med en ganske egen Følelse, at han paa den Dag har set tilbage paa sit Liv. Netop paa samme Dag for 25 Aar siden havde han begyndt sin Skolegang i Holstebro² — hvor langt havde dog ikke dette kvarte Aarhundrede bragt ham!

III. Forholdene i det teologiske Fakultet, hvori Resen nu fik Sæde, var ikke ubetinget behagelige. Samarbejdet mellem hans nærmeste Kolleger, den noget magelige, fredelskende Sjællands Biskop PÆDER WINSTRUP og Summus theologus JØRGEN DYBVAD forløb ikke altid uden Gnidninger, og samme Aar, som Resen blev Professor, brød Striden ud i lyse Luer. Oprørt forlod Winstrup Konsistorium og forsikrede, at han ikke vilde have det mindste at skaffe med Universitetets Anliggender, saa længe Dybvad var Rektor³. I de følgende Aar bedredes Forholdet ikke synderligt. Selvom man hører om en Forsoning mellem Dybvad og Winstrup, uvist i hvilken Anledning, talte Winstrup dog et Par Aar efter om sin ældste Kollegas »importunitas⁴. — Der skulde ikke hengaa mange Aar, før Resen blev begges Overmand.

Hvad Resens almindelige Stilling ved Universitetet angaar, saa var hans Indflydelse i meget betydelig Stigende, især efter at man havde passeret det ny Aarhundredes Grænse. Havde han i sine første Professoraar jævnlige maattet staa ene med sit Standpunkt, saa er det nu tydeligt, at det ofte er ham, der kommer til at præge Udviklingens Gang. Aarsagen hertil er ikke blot den, at han efterhaanden i Embedsalder kom til at høre til de ældste Universitetslærere, heller ikke blot Mandens faste Karakter og Dygtighed, men den maa søges i et Samspil af flere Omstændigheder. Af stor Betydning var det, at Sammensætningen af Professorkredsen i Løbet af faa Aar stærkt ændredes. Tidligere Modstandere forsvandt, og Venner og Tilhængere traadte til Dels

1) Rørdam IV, 576. — 2) Ligpr. — 3) K S 2 R. I, 63. — 4) ib. 4 R. IV, 519. 768.

i deres Sted. Saaledes kan det nævnes, at ANDERS KRAG døde 1600¹, medens hans Broder NIELS KRAG 1602 forlod Universitetet for at blive Forstander for Skolen i Sorø². Han døde dog i samme Aar, og det bør siges til Resens Ære, at han trods sit tidligere spændte Forhold til Niels Krag dog søgte at hjælpe hans Enke, Else Mule, til bedre Kaar³.

Af de ældre, som maa antages overvejende at have staaet i venskabeligt Forhold til Resen, døde den gamle HANS GULDSMED 1602⁴, ANDERS LEMVIG 1603⁵ og Juristen CLAVS THEOPHILUS 1604⁶, medens ANDERS CHRISTENSEN 1602 var blevet Forstander i Sorø efter Niels Krag⁷, og LAURIDS SCAVENIUS allerede 1600 var gaaet over i en Præstestilling⁸. Resens trofaste Kampfælle fra tidligere Tid THOMAS FINCKE rykkede 1603 op i det medicinske Fakultet⁹, og tør man slutte ud fra Professorernes Stilling i vigtigere Afgørelser i den følgende Tid, saa maa man sikkert til Resens Tilhængere blandt de nyansatte især nævne hans gamle Discipel CHR. SØRENSEN LONGOMONTAN, der 1605 blev Professor mathematices¹⁰, og GELLIUS SASCERIDES, paa hvis Side Resen tidligere havde staaet i Sagen mod Tycho Brahe, og som 1603 blev Professor medicinæ, efter at man heldigt havde afværget Jørgen Dybvads Søn, Christoffer Dybvads Anstrengelser for at komme ind i Fakultetet¹¹; fremdeles HANS JENSEN ALAN, som 1602 fik det pædagogiske Professorat, og hvis Valg til Universitetets Notar Resen fik sat igennem 1604¹², og endelig Juristen LEONARD METZNER, der ansattes 1605¹³. JON JAKOBSEN VENUSIN, der blev Professor i Fysik 1600¹⁴, hørte vel til en anden teologisk Retning end Resen, men stod forøvrigt i et personligt venskabeligt Forhold til ham¹⁵. Mere tvivlsomt er Resens Forhold i denne Tid til to Mænd, JOHANNES STEPHANIUS og KURT ASLAKSEN, hvoraf den første 1597 blev Resens Efterfølger som Professor logices¹⁶,

1) D M 4 R. IV, 5. — 2) K S 4 R. IV, 99. 116. — 3) ib. S. 116. — 4) Kurt Aslaksen, Theol. oc histor. Beskriffuelse om den reformerede Religion. 1622. Aar 1602. — 5) ib. Aar 1603. — 6) ib. Aar 1604. — 7) K S 4 R. IV, 101. — 8) ib. S. 88. — 9) ib. S. 106. — 10) ib. S. 526. Ordinarius blev han 1607. ib. S. 781. — 11) ib. S. 109. jvfr. S. 108. — 12) ib. S. 101. 118. — 13) ib. S. 529. — Et ganske interessant Eksempel paa Resens Optræden som Opponent ved Disputationer foreligger i Referatet af hans Indvendinger mod denne Mands Theses de nuptiis. Hafn. 1608 (Rørdam III, 628). — 14) K S 4 R. IV, 91. — 15) Jvfr. S. 301. — 16) K S 2 R. V, 99. I Nord. Tidsskr. f. bok- och biblioteksväsen IV, 39 har O. Walde fremdraget en Udtalelse af Stephanus, der paa interessant Maade viser dennes store Beundring for Niels Hemmingsen.

og den anden 1600 blev Professor pædagogicus (og 1602 Prof. i Græsk)¹. De hørte begge afgjort til hans teologiske Modstandere, men Stephanius, der var en ypperlig Diplomat, forstod behændigt at undgaa al aaben Strid, og Aslaksen, der ikke var af nogen synderlig klippefast Karakter, lod sig i hvert Fald siden uden større Vanskelighed bøje af Resen.

Endnu vigtigere end disse talrige Personskifter var dog Resens Forhold til Kansleren. Det er allerede ovenfor omtalt², hvorledes Resen paa et ganske tidligt Tidspunkt klart havde indset, at Universitetet — i hvert Tilfælde formelt — altid burde bøje sig for denne Kansler, der bestemt forlangte sin Vilje respekteret af Professorerne³. Dette Standpunkt fastholdt han ogsaa i denne Periode. Allerede et Par Gange før Aar 1600 raadede han i tvivlsomme Spørgsmaal til at skyde Sagen ind under Kanslerens Afgørelse⁴, og da han blev Rektor 1602, er det et bestandigt tilbagevendende Udtryk, at Rektor bekendtgør snart dette, snart hint »ex mandato magnifici dn. cancellarii«⁵. Ja, selv efter 1603, da Resen ikke længere var Rektor og som Universitetets Overhoved paa Embedsvegne naturligt skulde forhandle med Kansleren, er det dog ham, der atter og atter formidler Kanslerens Vilje, ofte i meget betydningsfulde Spørgsmaal⁶. Det er da rimeligt at slutte, at Resen ved sin kloge Politik har forstaaet at sætte sig i et saadant Forhold til Chr. Friis, at han ikke har haft vanskeligt ved at udøve en betydelig Indflydelse paa hans Bestemmelser f. Eks. i saa vigtige Spørgsmaal som Skolereformen og Bibeloversættelsen, der forudsætter et nært Samarbejde mellem disse to Mænd⁷. Man kan i hvert Tilfælde aldeles ikke forstaa Resens stadig voksende Magtstilling i disse Aar uden at tage dette Forhold i Betragtning. — Et ganske talende Eksempel paa den Betydning, man i Almindelighed tillagde Resen allerede før 1607, foreligger fra Klosterlasses Besøg 1606. Det ser nemlig ud til at være mere end et Tilfælde, at de tre Mænd, til hvem han sendte Eksemplarer af sit Propagandaskrift, var Kongen, Kansleren — og Resen⁸.

Hovedkilden til Oplysning om Resens Stilling ved Universi-

1) K S 4 R. IV, 88. 99. — 2) Jvfr. S. 141. — 3) Et typisk Eksempel paa Universitetets Afhængighed af Kansleren er omtalt i K S 4 R. IV, 527. — 4) ib. 2 R. V, 104—105. 113. — 5) Saaledes ib. 4 R. IV, 104. 105. 107. — 6) ib. 114. 518. 524—5. 528 (ut ipsius verbis retulit Dnus. D. Resenius). — 7) Jvfr. S. 248 f. 220. — 8) K S 4 R. IV, 533. Et fjerde Eksempel var dog bestemt for Venusin.

tetet er naturligvis stadig Acta consistorii¹, men hvor meget denne Række end vinder i Kildeværdi derved, at man fra 1599 har de originale Bind, saa indeholder de nu sjældnere end tidligere Oplysning om de enkelte Professorers Stemmegivning ved Konsistoriemøderne, hvorfor det ikke er muligt i den Grad at efterspore Partistillingen som før 1599. Saa meget er dog klart, at Resen ikke af kollegiale Hensyn har ladet sig bevæge til at opgive Særstandpunkter, selv om han lejlighedsvis maatte træde op mod selve Universitetets Rektor². Af Forskydninger i den hidtidige Magtfordeling kan det mærkes, at Resen 1599 stod sammen med NIELS KRAG i en Sag om at afvise en gullandsk Præst³, og at man i Oktober 1598 for første Gang træffer IVAR STUB som Resens Modstander⁴. Det blev ikke sidste Gang.

IV. Af Konsistoriums Forhandlinger fremgaar det iøvrigt, at Resen i disse Aar har været en virksom Medarbejder ved Universitetsadministrationen. Sammen med sine Kolleger maatte han deltage i Behandlingen af meget forskellige Sager. Flere Ting tyder paa, at han har været temmelig stærkt interesseret i Regnskabsvæsenet. 1603 sørgede han saaledes for, at der blev udarbejdet Regnskabsbøger for de 10 Kirker, som Universitetet havde jus patronatus til⁵, 1604 er det til ham, Fru Lisbeth Rosenkrantz henvender sig for at faa Lov til at beholde et Laan paa 1000 Daler af Universitetets Midler⁶, og 1605 er han i Stand til at give Oplysninger om en Pengesum, som den nylig afdøde Professor Anders Lemvig havde testamenteret til Akademiet⁷. — Af og til gav han Forslag til Besættelse af forskellige Embeder⁸, og jævnlig optraadte han til Gunst for en og anden, som havde Konsistoriums Velvilje behov⁹. I Spørgsmaal om den rette Forstaaelse af Universitetspraksis vaagede han nøje over, at der blev taget skyldigt Hensyn til Kanslerens Ønsker¹⁰. — I Juli 1600 optraadte han som Repræsentant for Roskilde Domkapitel i Forhandlingerne om Fastsættelsen af Naadensaaret efter NIELS

1) Udgivet af H. F. Rørdam i Uddrag i K S 4 R. IV, 69—125. 512—33. 768—801. — 2) ib. S. 90. 92. A C 1600, 16/7. — 3) K S 4 R. IV, 77. — 4) ib. 2 R. V, 113. — 5) ib. S. 109. Jvfr. ogsaa A C 1603, 29/6 og 30/7. — 6) K S 4 R. IV, 124. Efter A C 1604, 14/1 fik Resen det Hverv at skrive til Jomfru Dorete paa Torbenfeldt, som havde taget nogle Bønder fra et af Universitetets Præbender, »ut si nolit lubens, jure repetatur«. — 7) K S 4 R. IV, 523. — 8) ib. S. 118. 119. — 9) ib. S. 120. (jvfr. 2 R. I, 66—67). — 10) ib. S. 524.

HEMMINGSSEN¹. I Mødet d. 24de Maj samme Aar havde Rector magnificus højtideligt meddelt, at denne berømte Mand var afgaaet ved Døden Dagen forud og paa hans Hustrus Vegne anmodet de tilstedeværende Professorer om at komme til Stede ved hans Jordefærd, hvad de ogsaa lovede². Man kan da med en vis Sandsynlighed gaa ud fra, at ogsaa Resen d. 28de Maj har været med til at vise den Mand den sidste Ære, hvis hele Retning han skulde blive en saa skarp Modstander af³.

Paa en ganske særlig Maade kom Resen til at gribe ind i Universitetets Styre, da han 1602 — for første Gang — blev Rector magnificus. Som omtalt blev Dr. Niels Krag i December 1601 udnævnt til Forstander for den kgl. Skole i Sorø, og hans Afgang fra Universitetet medførte naturligt, at han ogsaa opgav Rektoratet, som han netop paa det Tidspunkt beklædte. Rektorskiftet skulde normalt finde Sted Torsdag efter Pinse⁴, men allerede d. 22de Februar 1602 fratraadte Krag⁵. Da det efter Skik og Brug denne Gang tilkom Teologerne at besætte Rektorposten, valgte de Resen, hvis Rektorat saaledes kom til at omfatte næsten fem Fjerdingaar.

De Sager, som kom for i denne Tid, er velegnede til at give et Begreb om, hvad det 17de Aarhundrede fordrer af den Mand, der blev stillet i Spidsen for Universitetet. Det var et ansvarsfuldt og til Tider meget vanskeligt Hverv, som derved tilfaldt ham. Opgaven var først og fremmest den dobbelte baade at værne Universitetets Friheder og Rettigheder til det yderste og dog at undgaa at fornærme Kansleren eller andre mægtige Adelsmænd, hvis Interesser ikke altid faldt sammen med Universitetets⁶. Til at gøre Fyldest krævedes der baade Fasthed og Bøjelighed og en ikke ganske ringe Forstand paa praktiske Spørgsmaal. Alt tyder paa, at Resen har besiddet disse Evner, og hans Rektorat blev i flere Henseender af stor Betydning for Universitetet.

Som Rektor besad Resen den øverste Myndighed indenfor den akademiske Stat, og der mangler ikke Eksempler paa, at han har forstaaet at udøve den. Modvillige Professorer blev bøjet ved

1) ib. S. 91. — 2) ib. S. 87. — 3) Begravelsesdagen efter D M 4 R. IV, 4. — Det er kun en Formodning af Rørdam (III, 118—119), at det var Resen, der hindrede Udgivelsen af et Epicedium over Niels Hemmingsen. — 4) Rørdam IV, 219 f. — 5) K S 4 R. IV, 99. — 6) At det gjaldt at lempe sig efter Adelsmænd, som man haver Behov til Landstings, udtalte Resen aabent en Gang (A C 1600, 26/1).

Kanslerens Hjælp¹, genstridige Degne blev taget alvorlig i Skole og truet med Embedsfortabelse², og u lydige Fogeder maatte med Taarer afbede deres Forseelse i Konsistorium³. Mange Slags Klager blev bragt ind for Rektoren, snart over en Student, der var i Gæld og uden offentligt testimonium havde sneget sig bort⁴, snart over en Person, som havde lovet en Præsteenke Ægteskab, men »siden havde slaget det hele i Vand med hende«⁵. Dødsfald fremkaldte Nyansættelser og Oprykning for de øvrige Professorer⁶, og Præster og Degne skulde ansættes ved de Kirker, hvortil Universitetet havde Kaldsret⁷. Mellem Professorerne indbyrdes fandt Tiendefordelinger Sted⁸, og forskellige akademiske Bestillinger, der gik paa Omgang, skulde efter Tur besættes med nye Mænd⁹.

Ogsaa de afdøde Professorer kunde volde Vanskeligheder, idet deres Enker skulde forsørges¹⁰. Saaledes opstod der en langvarig Trætte mellem Enkerne efter de to Brødre Anders og Niels Krag¹¹. Da den tildels angik Naadensaaret af et Kanonikat i Ribe Kapitel, hvoraf der tilkom Universitetet en Andel, var dette stærkt interesseret i Mellemværendet. Der gemmes endnu i Universitetsarkivet to Breve¹² til Resen denne Sag vedrørende fra hans gamle Rektor Peder Hegelund, hvoraf man faar et meget godt Indtryk af Stridens Bitterhed. Omsider lykkedes det dog at stifte Fred.

En væsentlig Side af Rektorens Virksomhed bestod i Bestyrelsen af Universitetets Pengevæsen. Han skulde føre dets Regnskab — Aargangen 1602—03 mangler dog nu —, det kgl. Rejsestipendium skulde udbetales¹³, Istandsættelser af Universitetsbygningerne¹⁴ — derunder Biblioteket — skulde bekostes, gamle, fattige Akademikere maatte understøttes¹⁵, og Rektoren blev meget let indblandet i forskellige Jordegodsforretninger, saaledes som man fra Resens Rektorat kan se det af Forhandlingerne med Adelsmanden Eustachius v. Thümen om det rette Skel mellem hans og Universitetets Marker¹⁶. Kom hertil Ledelsen af Kon-

1) K S 4 R. IV, 105. — 2) ib. S. 102. — 3) ib. S. 113. 116. 119. jvfr. A C 1604, 4/2. — 4) K S 4 R. IV, 101. 103. — 5) ib. S. 103. — 6) ib. S. 99. 106. — 7) ib. S. 101. 102. 103. — 8) ib. S. 99. 106. — 9) ib. S. 101. 104. — 10) ib. S. 102. — 11) ib. S. 100. 102. 104. 105. jvfr. 116. — 12) Daterede 1603, 30/1 og 15/3, i U A, Nr. 474. — 13) K S 4 R. IV, 100. — 14) ib. S. 101. 106. — 15) ib. S. 105. — 16) ib. S. 101. Jvfr. et Brev fra Arild Hvitfeldt af 1602, 13/7 og to Breve fra v. Thümen til Resen af s. A. 14/6 og 15/7, det første af disse i Afskrift med Resens egen Haand, i U A Pk. 482. III.

sistoriums Forhandlinger og af de akademiske Festligheder¹, Udstedelse af Programmer², Deltagelse i Censurering af Bøger³ foruden andre Pligter, forstaaer man, at der var nok, der kunde lægge Beslag paa en Rektors Tid og Kræfter.

Et Minde om den Interesse, Resen lagde for Dagen i Bestyrelsen af Universitetets Forhold, har man i Konsistoriums Kopibog 1538—1602 i Folio, der rundt omkring bærer talrige Bemærkninger og Tilføjelser med Resens Haand.

Særlige Vanskeligheder blev der beredt Resen i hans Rektorat ved en pinlig Strid, som Universitetet førte med Lunds Domkapitel i Aarene 1602—04 om Afgiften af Naadensaar, som skulde tilfalde Universitetet. Uden i Enkeltheder at forfølge denne overmaade vidtløftige Sag⁴ maa det være tilstrækkeligt at bemærke, at særlig Aaret 1603 var fyldt af Forhandlinger desangaaende. Som Universitetets Rektor har Resen selvfølgelig taget ivrig Del i disse Forhandlinger, selv om man nu ikke i det enkelte kan afgøre, hvor meget der skal tilskrives ham personlig⁵. I den Arkivpakke, der rummer Sagens Dokumenter, træffer man atter og atter Paategninger med Resens Haand samt en Oversigt over Stridens Hovedpunkter, forfattet af Resen, — tydelige Vidnesbyrd om, i hvor høj Grad den har optaget hans Tanker⁶.

Langt vigtigere end disse løbende Forretningsager var det dog, at Resen ved Kanslerens Hjælp fik gennemført visse almindelige Bestemmelser, som længe bevarede deres Gyldighed. Saaledes fik han fastsat en bestemt Orden, hvori Professorerne skulde disputere⁷, givet Regler for Benyttelsen af Universitetsbiblioteket⁸ og for Adgangen til at nyde det kgl. Rejsestipendium⁹, samt indført den endnu bestaaende Skik, at Professorerne hvert Aar i Lektionskataloger skulde bekendtgøre de Forelæsninger, de agtede at holde »cum in honorem Academiae tum in studiosae juventutis emolumentum«¹⁰.

Saaledes kunde Resen sikkert med en god Samvittighed se tilbage paa det tilendebragte Aar, da han med den sædvanlige

1) K S 4 R. IV, 105. jvfr. 2 R. V, 202.¹ — 2) I U B findes et Program af 1603, 27/9 som Indbydelse til Prøvelse af 29 Baccalaurere. — 3) K S 4 R. IV, 103. — 4) Jvfr. herom Rørdam III, 183 f. IV, 535. 550 f. — 5) K S 4 R. IV, 106. Ogsaa siden optraadte Resen flere Gange i denne Sag ib. S. 116. 121. — 6) U A, Pk. 471. — 7) K S 4 R. IV, 107. jvfr. 105. jvfr. 524. — 8) S. 214. — 9) K S 4 R. IV, 104. 114. jvfr. 2 R. V, 115—116. — 10) ib. 4 R. IV, 106.

Takketale til Konsistorium traadte tilbage fra Rektorværdigheden d. 24de Juni 1603¹.

V. To akademiske Institutioner, Kommunitetet og Universitetsbiblioteket, nød i særlig Grad godt af Resens Interesse.

Det er tidligere berørt, at Resen i sin Tid som Medlem af det filosofiske Fakultet havde været med til at gøre Indsigelse mod Teologernes Eneret til Udnævnelse af Kommunitetsalumner². Det virker da mærkeligt kun et Par Aar efter hans egen Oprykning i det teologiske Fakultet — i April 1599 — at se ham slutte sig til Jørgen Dybvad og indtage lige det modsatte Standpunkt, idet de i Henhold baade til Kommunitetsfundatsen og til Skik og Brug krævede denne Rettighed alene for Teologerne, i hvert Tilfælde saalænge, indtil — som de kløgtigt tilføjede — »Cancellarius explicerer Fundatsen anderledes«³.

Nogle Aar senere var der igen Strid om dette Punkt. Den daværende Rektor Ivar Stub følte sig fornærmet over Teologernes aabenbart stærkere og stærkere voksende Myndighed paa dette Omraade, som han ikke vilde bøje sig for. Han sagde kort og godt, at han ikke vilde have med Kommunitetet at bestille, med mindre han blev respekteret som »persona principalis«⁴. Der er dog intet, der tyder paa, at de teologiske Professorer af den Grund har ladet sig noget sige. Tværtimod er der Tegn til, at deres Indflydelse vedblivende har gjort sig stærkt gældende i den følgende Tid⁵. Den originale Kommunitetsmatrikel, som betegnende nok med Resens Haand bærer Paaskriften »Liber facultatis theologicæ«⁶, synes at vise, at de teologiske Professorer har delt Tilsynet med Kommunitetet mellem sig saaledes, at hver af dem fungerede eet Aar. De indførte da egenhændigt i Matriklen Navnene paa de nye Alumner, som hvert Aar blev udnævnt efter en Eksamen. Resen har efter 1597 ført Matriklen for Aarene 1604, 1607, 1609, 1611 og 1613⁷.

Som Medlem af Tilsynet for denne Stiftelse var han 1603 — muligvis i sit eget Rektorat — efter Øvrighedens Befaling med

1) ib. S. 107. Derefter var Resen et Par Gange fungerende Vicerektor. ib. S. 113. — 2) Jvfr. S. 144. — 3) K S 2 R. V, 117. — 4) ib. 4 R. IV, 517. — 5) 1604, 8/5 udstedte Resen et Program som Indbydelse til Prøvelse af dem, der ønskede at blive Kommunitetsalumner (genoptrykt hos Rørdam IV, 555—556) jvfr. ogsaa H S III, 338—340. — 6) U A. — 7) Jvfr. H S IV, 338. 355. 357.

til at affatte nye Love for Kommunitetet, hvoraf Dele længe bevarede deres Gyldighed som Led af senere Reglementer. Disse Love indeholder dels Bestemmelser om almindelig god Orden og Sømmelighed, dels skærpede Regler med Hensyn til de Øvelser (ogsaa i Musik), Disputationer og Oplæsninger, der skulde finde Sted under Spisningen. For Overtrædelser blev der fastsat et strengt Bødesystem¹.

Muligvis var disse Love fremkaldte ved en Del Uroligheder, som Kommunitetsalumnerne i Aaret 1603 havde gjort sig skyldige i, da de i sluttet Skare og med truende Ord drog til Konsistorium for at klage over den ildelugtende Kost, der blev stillet for dem. Da de ikke vilde lade sig tale til Rette, bød Professorerne Pedellen fængsle en af Ordførerne, Christen Madsen. Optøjerne tog nu til i Voldsomhed, og Resen var aabenbart den eneste, der havde Myndighed nok til at faa Chr. Madsen til at vandre i Carcer². Faa Dage efter var dog Modet gaaet af Urostifteren, og fra Fængslet skrev han et ydmygt Brev til Resen³. Bortvisning fra Universitetet, Fængsel og Bøder blev det eneste Resultat, disse urolige Hoveder opnaaede⁴. — Næste Aar — 1604 — kom Resen igen til at spille en Rolle ved en lignende Lejlighed, da han holdt skarpt Forhør over Provsten i Kommunitetet i Anledning af den »Banket«, som Studenterne skulde have foranstaltet der, idet de i Løbet af ganske faa Uger havde optrukket 16 eller 18 Tønder Tyskøl⁵.

Resen var i det hele nidkær for at hæve Studenterlivet og kendte i den Henseende ingen Personsanseelse. I December 1606 klagede han saaledes i Konsistorium over sin egen Stifsøn, som føjtede om paa Gader og Stræder ved Nattetide⁶. Paa den anden Side var han ogsaa rede til at tage sine Studenter i Forsvar, enten de blev overfaldet af Baadsmænd⁷, eller hvis Københavns Slots-herre eller andre vilde udøve Jurisdiktion over dem⁸.

VI. Af gennemgribende Betydning blev endvidere Resens Virksomhed for Universitetsbiblioteket⁹. Fra gammel Tid bestod dette af to Samlinger, dels Vetus Bibliotheca, dels det saakaldte »Frands Tolders Liberi«, skænket til Universitetet 1565

1) Beckman, Comm. regiæ historia p. 27—32. — 2) K S 4 R. IV, 110—111. — 3) ib. S. 112. — 4) Jvfr. Rørdam III, 185 f. — 5) K S 4 R. IV, 513—514. — 6) ib. S. 772. — 7) ib. 2 R. V, 107. — 8) ib. 4 R. IV, 117. 254. — 9) Rørdam III, 652 ff.

af den litterært interesserede Tolder og Kannik Frands Villumsen¹. Hertil kom yderligere en meget betydelig Gave 1601, idet den medicinske Professor Anders Lemvig skænkede sin store og værdifulde Bogsamling til Biblioteket². Maaske har dette været Anledningen til en Nyordning af Biblioteksforholdene, som hidtil mildest talt havde været beskedne. Resens Rektorat betegner Vendepunktet heri, og Resen er Sjælen i den hele Virksomhed.

Allerede 1602 var der blevet affattet bestemte Regler for Benyttelsen af Frands Tolders Samling³, og samme Aar havde Resen faaet optaget et nøjagtigt Inventarium over dens Indhold⁴. Desuden viste han i dette Aar megen Omhu ved at overvaage Afleveringen af de historiske Haandskrifter, der havde været i Niels Krag's Besiddelse, og som sammen med de øvrige Historiografafleveringer blev en saa vigtig Bestanddel af Bibliotekets Haandskriftsamling⁵. Som Rektor klagede han over, at mange af Bøgerne var blevet borte, og forlangte, at der skulde affattes nye Kataloger og nye Laaneregler, ligesom han fik Biblioteksbygningen udbedret⁶. Der blev da ogsaa 1603 fastsat et nøje Reglement for Universitetsbibliotekaren⁷ og desuden for Benyttelsen af Anders Lemvigs Bibliotek udstedt Love, som bl. a. bærer Resens Underskrift⁸. Endnu vigtigere var dog Udarbejdelsen af Kataloger, som paabegyndtes i April—Maj 1603⁹, og allerede i Februar 1604 kunde Resen i Konsistorium forevise Fortegnelsen baade over Bibliotekets ældre og yngre Bestanddele¹⁰. Denne Katalog findes endnu i Universitetsarkivet.

Samtidig blev det sat igennem, at Biblioteksloftet ikke længere skulde benyttes til Kornkammer, og at der hvert Aar skulde anvendes Penge til Forøgelse af Bogsamlingen. I Overensstemmelse hermed blev der straks indkøbt en stor hebraisk Bibel samt Baronii Annales.

Tør man tro Ligprædikenen over Resen, har han personlig ydet et meget betydeligt Arbejde ved Ordningen og Opstillingen af Bøgerne, saadan som det endnu var at se 1638¹¹. God Hjælp, især ved Katalogaffattelsen, har han dog haft af Professorerne

1) ib. IV, 202 f. — 2) ib. IV, 502. — 3) ib. IV, 527—528. — 4) ib. IV, 531—532. — 5) Afleveringslisten er trykt hos S. Birket Smith, Om Kjøbenhavns Universitetsbibliothek før 1728 S. 112—121. — 6) K S 4 R. IV, 106 (jvfr. 104). — 7) Rørdam IV, 553—554. — 8) ib. IV, 554—555. jvfr. K S 4 R. IV, 118. — 9) ib. S. 107. — 10) ib. S. 118. — 11) Jvfr. Progr. fun.

Christen Hansen Riber og Hans Jensen Alan, der var Bibliotekarer¹.

Det nyordnede Bibliotek fik ved Nytaar 1605 en meget smuk Forøgelse, idet Christian den Fjerde skænkede sit kgl. Haandbibliotek til Universitetet. Dette bestod af en herlig Samling, der især var rigt forsynet med Reformationstidens teologiske Skrifter, ofte i skønne Eksemplarer². Utænkeligt er det vel ikke, at denne store Gave staaer i nogen Forbindelse med Resen, der var vel anskrevet ved Hove. Noget Kildevidnesbyrd herom findes dog ikke. Men vist er det, at Gaven i høj Grad glædede Resen, og i en Disputats, han udgav samme Aar, glemte han ikke at takke Kongen i et latinsk Digt³:

Aucta, tibi ingentes, Rex terqve qvaterqve benigne,
 Immensum grates, Bibliotheca canit.
 Æternum vivat Rex terqve qvaterqve beatus:
 Qvartus qvi Christi nomen et omen habet.

Selv viste Resen sin Interesse for Samlingens Forøgelse paa den skønneste Maade, da han det følgende Aar fra sin Rejse i England medbragte en Række Haandskrifter, som han havde erhvervet der — utvivlsomt for sine egne Midler —, og som nu blev indlemmet i Biblioteket⁴.

KAPITEL IV

Bibeloversættelsen 1603—1607.

I. Aarene omkring 1604 er i Resens Liv kendetegnede ved en ualmindelig livlig Virksomhed, som paa afgørende Maade kom til at sætte Spor i Kirkens, Skolens og Universitetets Historie. Hans Arbejdskraft blev dog maaske stillet paa sin største Prøve,

1) K S 4 R. IV, 771. 772. 800. — 2) Jvfr. den endnu bevarede Katalog i Arne Magn. S. 4°. 901 og Birket Smith, anf. Skrift S. 20 f. — 3) H. P. Resen, De illustri dei gratia disp. IV. Bagsiden. Jvfr. Resens Omtale af Boggaven i De officiis studiosorum H 3. — 4) Birket Smith, anf. Skrift S. 20. Jvfr. S. 290.

da han 1604 fik den mægtige Opgave betroet at levere en fuld-
stændig dansk Bibeloversættelse efter Grundteksten¹.

Da Christian III's Bibeloversættelse var blevet fuld-
endt 1550, havde den unge lutherske Kirke dermed faaet skænket
et Storværk, der i lige Grad fik Betydning for Kirkelivet og for
det danske Sprogs Udvikling². Denne Oversættelse, der byggede
paa Luthers tyske Gengivelse af Grundteksten, tilfredsstillede for
lange Tider det kirkelige Behov, og da man en Menneskealder
senere skred til Udgivelsen af en ny Oversættelse, den saakaldte
Frederik II's Bibel fra 1589, blev denne Oversættelse væsent-
lig blot en Nyudgave af Christian III's, forbedret med en Del
Tekstrettelser efter Originalen og forsynet med forskellige op-
lysende Tillæg.

Baade Christian III's og Frederik II's Bibler var statelige
Folioværker, smukt trykte og udstyrede med mange Billeder,
men de var saa kostbare, at det kun var Kirkerne og meget
velstaaende private, der kunde overkomme at anskaffe dem.
Det var da ikke mærkeligt, at der ved det ny Aarhundredes
Begyndelse føltes Trang til en bekvem Haandudgave af Bibelen,
der i videre Udstrækning kunde vinde Indgang i Hjemmene.
Desuden kunde der være Grund til at ønske en nøjagtigere Over-
sættelse end den Gengivelse paa anden Haand, som forelaa i de
hittidige danske Bibler. For at imødekomme denne Trang er-
hvervede den lærde Boghandler, Mag. Hans Aalborg, der i sin
Tid havde forestaaet Forhandlingen af Frederik II's Bibel, i
Forening med den kgl. Møntmester Nicolaus Svabe d. 7de Sep-
tember 1603 et kgl. Privilegium for 10 Aar paa at optrykke den
danske Bibel i Oktavformat til Bedste for dem af Rigets Under-
saatter, som ikke havde Evne til at købe Folioibiblerne³.

Da Kongen imidlertid blev gjort opmærksom paa, at der i
»den sidste in folio udgangne danske Bibel« (o: Frederik II's)
skulde findes mange store Fejl, foranledigede dette et nyt Konge-

1) De historiske Forhold ved Resens Bibeloversættelse er tidligere frem-
stillet af P. W. Becker i hans *De Jo. Pauli Resenii versione Danica sacrae
scripturae commentatio*. Hafn. 1831, første Prøve af en paatænkt, men aldrig
udført Fremstilling af de danske Bibeloversættelsers Historie (jvfr. ib. p. 7), og
af Rørdam i *K S 2 R. VI*, 294 ff. og i *Univ. Hist. III*, 148 ff. — 2) Om de
danske Bibeloversættelser i Almindelighed se C. T. Engelstoft i *Nyt theologisk
Tidsskrift VII* (1856), 329 ff. og C. J. Brandt, *Udsigt over vore danske Bibel-
oversættelsers Historie*. Kbhvn. 1889. — 3) *K S 2 R. VI*, 301.

brev (af 24de November s. A.) til Universitetets Rektor med Paabud om, at han skulde drage Omsorg for, at nogle af Professorerne, som var egnede dertil, forinden kom til at revidere det nye Optryk af Bibelen, saa at »den med muligste Flid, korrekt og uden al Vildfarelse maa udi Prent udkomme«¹. Dette Brev blev læst i Konsistorium d. 3die December², men da det antagelig ikke er blevet hørt med Glæde, blev Læsningen gentaget d. 1ste Februar 1604³, og Rector magnificus Klavs Theophilus gav nu i en Tale Udtryk for Professorernes Stemning overfor denne Sag. Paa den ene Side var man klar over, at den gamle Oversættelse var plettet af saadanne Fejl, at det vilde være skændigt ikke at rette dem, paa den anden Side vilde Professorerne yderst nødtigt indlade sig paa at foretage en indgribende Revision, hvad der meget let kunde føre med sig, at de hos den ukyndige Hob blev udskreget som kalviniserende. Særlig den sidste Betragtning er interessant. Antagelig har det nemlig været i temmelig frisk Minde i Universitetskredse, hvilke Vanskeligheder den sidste Bibelrevision havde haft at kæmpe med, da man var blevet stillet overfor den ret uløselige Opgave baade at skulle foretage Rettelser og dog betragte Luthers Tekst næsten som kanonisk⁴. Skønt det ikke har været Eftertiden muligt at opdage den kalviniserende Tendens i Frederik II's Bibel⁵, forekom den dog de strengere lutherske Kredse mistænkelig, — Resen f. Eks. fandt den saaledes uluthersk og paavirket af Züricherbibelen⁶. Saa man endelig hen til Udlandet, var der ogsaa fra den nærmeste forudgaaende Tid Eksempler baade fra Sachsen og Hamburg paa, at Bibelrevision meget let kunde give Anledning til Anklage for Kryptokalvinisme⁷. Der var da Grund nok for Professorerne til at holde sig tilbage, og man vedtog derfor, at Sagen burde opsættes baade paa Grund af sin Farlighed og af Hensyn til det Arbejde, det vilde føre med sig, indtil man havde faaet talt nærmere med Kansleren. Professorerne ønskede tillige, at ogsaa alle Biskopperne skulde drages med ind i Arbejdet med Bibelrevisionen, hvad der er højest betegnende for den

1) Trykt efter Orig. ib. S. 302. — 2) ib. S. 303. — 3) ib. — 4) Forhandlingerne herom er trykt ib. 2 R. I, 203 f. — 5) Jvfr. Engelstoft i Nyt theol. Tidsskrift VII, 343. — 6) K S 2 R. VI, 434. — 7) Om Versio Crelliana se A D B XVII, 120 ff., om David Wolders store Bibelværk 1596 ib. XLIV, 542 og Møller, Cimbria literata I, 739 ff. Andre Eksempler findes omtalt hos Søren Lintrup, Vindiciæ historico-theologicæ. 1692. p. 107.

Frygt for at paatage sig Eneansvaret for kirkelige Forandringer, som er et gennemgaaende Træk i denne Periode.

Først tre Fjerdingsaar senere — d. 12te September — var Sagen igen for i Konsistorium¹. Det var nu klart, at det var Kanslerens Vilje, at Bibelværket skulde fremmes. Professorerne vilde ogsaa — selvfølgelig! — bøje sig herfor, men fandt paa den Undskyldning, at man ikke kunde foretage sig noget, uden at Sjællands Biskop var til Stede. Hvilke Forhandlinger, der i den følgende Tid har fundet Sted, kender man ikke², men d. 17de Oktober³ meddelte Resen fra Kansleren, at Revisionen skulde sættes i Bero, indtil der kom videre Besked. Han forhandlede derefter atter med Kansleren, og efter et forgæves Forsøg paa at faa Kongen i Tale, blev han endelig d. 25de Oktober kaldt op paa Slottet og havde en Samtale med Christian IV, hvad der blev af afgørende Betydning for den ny Bibeloversættelses Skæbne. Kongen havde spurgt, om det virkelig var saa nødvendigt med en forbedret Oversættelse, eftersom Troens Væsen ikke afgang af eksegetiske Smaatterier⁴. Resen havde da forklaret, hvorledes meget i Oversættelsen af 1589 var udeladt, andet misforstaaet og atter andet urigtigt oversat⁵. Grunden til Professorernes Uvilje mod at gaa i Gang med en Revision var deres Frygt for at komme i Vanry for Kalvinisme. Hertil svarede Kongen: »Det har intet paa sig«. Saa meget af Samtalen refererede Resen den næste Dag i Konsistorium⁶. Hvad han derimod ikke meddelte, førend en Uge senere⁷, var det Resultat, han for sit personlige Vedkommende sikkert havde opnaaet ved samme Lejlighed⁸. Herom faar man Besked i et Kongebrev, dateret

1) K S 2 R. VI, 303. — 2) Det fortjener maaske at bemærkes, at et Slags Konkurrenceforetagende udkom netop i dette Aar, idet Bogtrykkeren Henrik Waldkirch udsendte en Kvartudgave af det nye Test. efter Fr. II's Oversættelse. Herpaa havde han allerede tre Aar tidligere faaet et kgl. Privilegium for 10 Aar (K B 1601, 5/6). — 3) K S 2 R. VI, 303. — 4) »siquidem particularia ista nihil derogarent fidei articulis«. — 5) Jvfr. et lignende Udtryk i Kongebrevet af 25/10 s. A. ». . . derudi findes ikke alene saare mange Errata, men ogsaa at hele Vers udi Texten aldeles ere udeladte paa adskillige Steder. . . . Om det Materiale, Resen havde samlet i den Anledning, se S. 233. — 6) K S 2 R. VI, 304. Fortolkningen af dette Sted volder P. W. Becker (anf. Skr. p. 17 f.) en Del Kvaler, idet han ikke er klar over, hvorvidt Resens Ytringer gælder en ny Oversættelse, foretaget af ham selv, eller blot Revisionen af Frederik II's Oversættelse. Hertil maa dog bemærkes, at for Samtiden synes de to Begreber at have været identiske. — 7) K S 2 R. VI, 304. D. 31. Okt. 1604. — 8) Jvfr. hertil Resens Udtalelser i Forsvaret overfor Ivar Stub (K S 2 R. VI, 319): »nihil

samme Dag som den ovennævnte Samtale fandt Sted, og af det Indhold, at Hans Aalborg og Nicolaus Svabe i Forening med Resen skulde have Bevilling til at udgive Bibelen, men paa den Betingelse, at det blev Resen overdraget at »korrigere« den, »som han vil ansvare og være bekendt for Os«. Dog skulde Universitetets Professorer foretage et sidste Gennemsyn af Oversættelsen¹. Det ser saaledes ud til, at Professorernes Forhalingspolitik har været lige ved at lykkes, indtil Resen traadte til og med fast Haand greb Tøjlerne. Han var ikke blot den eneste, der var villig til at tage Hovedparten af Arbejdet paa sig, men som ogsaa havde Mod til at bære Ansvaret. — Selvfølgelig maa Resen i lang Tid forud have syslet med denne Plan og haft Forarbejder liggende², thi hans Oversættelse er ikke en Revision, men ganske væsentlig et nyt Arbejde, og allerede 3 Dage efter at han havde bekendtgjort Kongens Vilje for sine Fagfæller, kunde han til Revision fremlægge den første Prøve af sin Oversættelse af det nye Testamente, Lørdagen d. 3die November 1604³, Kl. 8 Morgen. Man fortsatte den 7de November⁴, men hvornaar man er kommet til Ende med det nye Testamente, kan ikke med Bestemthed angives; antagelig er det dog sket før Midten af September Maaned 1605. Thi d. 19de September dette Aar udstedtes der et Kongebrev⁵, hvori det hedder, at Kongen i den Grad havde fundet Behag i den Prøve paa den ny Bibeloversættelse, som man havde tilstillet ham, at han til Gengæld for den Tid, Møje og Bekostning, som Gennemførelsen af Bibelværket vilde medføre, undte Aalborg og Svabe i Forening med Resen som deres Medinteressent et kgl. Privilegium for 10 Aar paa Udgaver af Bibelen baade i dens Helhed og i enkelte Dele, baade i stor Oktav og i Decimooktav. Samtidig blev det tidligere Privilegium for Aalborg og Svabe alene kasseret⁶.

ausus fui aut tentabam, quod ullo modo exiret . . . ante expressum mandatum S. R. M. et coram oretenus.

1) Trykt — efter Sjæll. Teg. — hos Rørdam, Kirkelove III, 21. Becker, anf. Skrift p. 15—16. Nærmere Forskrifter om, hvorledes Oversættelsen skulde indrettes, omtales ikke i dette Kongebrev, men først i Privilegiet af 1605, 19/9. — 2) Dette bestyrkes ogsaa ved Progr. fun., hvor det hedder, at Resen fik Befaling til at udgive Oversættelsen »cum . . . pio zelo versaretur . . . in exponendis sacrarum literarum monumentis«. — Allerede 1600 finder man Resen optaget af Undersøgelser af de forskellige Bibeludgavers indbyrdes Forhold. K S 3 R. V, 722—723. — 3) ib. 2 R. VI, 304. — 4) ib. — 5) Trykt — efter Sjæll. Reg. — ib. S. 305—306. — 6) ib. S. 301.

Det ny Privilegium taler om, at Bibeludgiverne havde ladet berette, at de ikke blot var i Færd med at udgive den hele Bibel, men at de ogsaa »dennem haffuer foretaget at lade prendte de brugeligste Bøger deraff . . . . i en liden Format i Decimooctavo, den menige Mand thill beste«. Netop i dette Format udgik der d. 22de November 1605¹ fra Hans Aalborgs Presse »*Det ny Testamente paa Danske. Igiennemseet met flid*«, i to Bind og forsynet med kgl. Privilegium. Resen sendte Gaveeksemplarer heraf rundt til sine Venner, bl. a. til Hieronymus Justesen Ranch og Peder Hegelund².

Arbejdet standsede dog ikke hermed. Allerede to Dage efter Erhvervelsen af det ovennævnte Privilegium mødte Resen i Konsistorium med en Protest, fordi »*Revisio Bibliorum* blev forsømt, dog ikke for sin Skyld«³. Antagelig er man da igen gaaet i Gang med Arbejdet, — tilfældigvis hører vi, at Begyndelsen af Jobs Bog blev revideret d. 8de Februar 1606⁴. I April samme Aar udkom de fem Mosebøger som Prøveoversættelse⁵. En Standsning i Arbejdet fremkaldtes ved Rejsen til England, men efter Hjemkomsten tog Resen fat med fornyede Kræfter. I November 1606 var Bibelrevisionen til Ende⁶, og Trykningen af den hele Bibel kunde tage sin Begyndelse. St. Hansdag 1607⁷ blev det sidste Ark trykt, og saaledes forelaa nu det hele Værk under Titel: »*Biblia, Paa Danske, Det er, Den gantske hellige scriptis Bøger igennem seete med flijd effter den Ebræeske oc Grækeske text etc. det negste mueligt vaar, Oc effter som de paa andre atskillige Tunge-maal vaare best vdsatte. — Effter vor allernaadigste Herris K. Christian den IIII Christelig Befalning. — Prentede i Kiøbinghaffn, Aar 1607. Med H. K. M. synderlig Privilegio*«.

II. Denne Bibeludgave, den egentlige Resenske Bibel, afviger ikke meget fra de ovenfor omtalte Prøvetryk. Den adskiller sig fra disse blot ved et andet Format — stor Oktav —, ved andre Titelblade og ved Tilføjelsen af Fortaler og nogle Tillæg bag i Bogen, medens selve Teksten er ganske uforandret, idet Satsen fra Prøvetrykkene er blevet benyttet i den endelige Udgave.

1) Sidste Blad i Udgiven. — 2) Rørdam IV, 585. Heg. Cal. 1606, 8/1. — 3) K S 2 R. VI, 304. — 4) ib. S. 319. — 5) De Fem Mose Bøger paa Danske. Igiennem seete met Flijd. Kbhvn. 1606. Paa bagerste Side Oplysning om, at Bogen blev trykt færdig d. 19de April ved Niels Mikkelsen hos Hans Aalborg. — 6) K S 2 R. VI, 304. — 7) Oversættelsens sidste Blad.

Derfor er heller ikke de Ord og Sætninger, der anførtes som manglende i Mosebøgerne 1606¹, føjet ind paa deres Plads, men optræder atter 1607 i Mangelslisten. Kun nogle ganske ubetydelige Ændringer af ortografisk Art er nu og da foretaget i Randnoterne. — Langt større Forskelligheder frembyder Resens Oversættelse i Sammenligning med sin nærmeste Forgænger, Frederik II's Bibel. Fremtraadte denne som et stateligt Folioværk, trykt med store, smukke Typer og forsynet med talrige Træsnit, saa gør det typografiske Udstyr i den ny Oversættelse et paafaldende tarveligt Indtryk. Her findes ingen Billeder i rigt ornamenterede Rammer, de pyntelige Renæssanceinitialer er afløst af nogle højst jævne Frakturinitialer, og selve Tekstsiderne, der er delt i to Spalter, er trykt med nogle uanseelige, meget gnidrede Typer, der ofte besværliggør den nøjagtige Læsning, og som senere fremkaldte Klager over den »heell smaa Stijl, som icke kan aff huermand lesis, sønderlich aff gammel folk«². Bogens største ydre Prydelse bestaar i de fire Titelblade, der afgrænser Værkets forskellige Dele. Af disse er det første og de to sidste ganske ens i Udsmykning, idet de i Træsnit fremstiller Moses og David som Hovedfigurer, derover Optrin fra den gamle og nye Pagt og forneden forskellige Profeter og Apostle. Desuden er de forsynet med latinske Bibelsprog og Christian IV's Valgsprog: Regna firmat pietas. — Det andet Titelblad indeholder blot Titlerne paa de gammeltestamentlige Skrifter i 2den Part, indsluttet af en ornamenteret Ramme.

Det ydre Udstyr peger saaledes klart hen paa Bogens Bestemmelse: at være en Haandudgave til overkommelig Pris.

Ogsaa paa andre Punkter viser de to Oversættelser sig at være forskellige. Resens Oversættelse er delt i fire Parter, de tre første omfattende det gamle Testamente og med fortløbende Paginering (514 Blade), den sidste bestaaende af det nye Testamente (136 Blade). De indledende Bemærkninger om Oversættelsens Tilblivelse, den vidtløftige Konkordans eller Sagregister, ordnet efter Realrubrikker, samt Luthers Fortaler til hvert enkelt Skrift og Parafrasen foran hvert Kapitel, som fandtes i Udgaven 1589, er udeladt, derimod er der ved hvert af de apostoliske Breves Slutning bibeholdt den korte Oplysning om, hvor Brevet er skrevet, og hvem der har overbragt det, dog gengivet i Resens

1) Oversættelsens sidste Blad. — 2) K S 2 R. VI, 433.

Sprog. Bevaret er ogsaa det Register over Søn- og Helligdagens Epistler, Lektier og Evangelier, som findes i Bogens Slutning, men ogsaa det optræder i omredigeret Form. — Teksten i Frederik II's Bibel var delt i Kapitler og tillige i mindre Afdelinger, mærkede A, B, C osv. Kapitelinddelingen er selvfølgelig bibeholdt hos Resen, men den anden Inddeling er opgivet til Fordel for Adskillelsen i Vers. Resens Bibel er saaledes den første danske Bibel, der bygger paa den Versinddeling, som først var indført af Henrik Stephanus i hans Udgaver 1551 og 1555¹.

Ligesom i Oversættelsen af 1589 er den nye Bibel ledsaget af Randnoter, der dels omfatter Parallelsteder, dels reelle og formelle Forklaringer til dunkle Steder i Teksten. Randnoterne hos Resen er dog ganske anderledes korte end hos Forgængeren; ofte er en hel Sætning afløst af en enkelt forklarende Glose (jvfr. f. Eks. Matth. 16, 18 ff.), og undertiden er tidligere Forklaringer ganske udeladt (f. Eks. Mark. 9, 49). Ogsaa Parallelstederne er helt igennem ændrede; nogle Henvisninger (især til samme Skrift) er udeladt, medens nye er føjet til paa andre Steder.

Ordningen af de bibelske Skrifter er væsentlig den samme i de to Oversættelser; kun er i det gamle Testamente den indbyrdes Rækkefølge mellem de apokryfe Bøger ændret paa et Par Punkter, og i det nye Testamente er Hebræerbrevet anbragt lige efter Pauli Brev til Filemon, efterfulgt af Jakobs Brev foran Petersbrevene, ganske som i Theodor Bezas Udgave 1589.

Foruden en »Correctur«, en Liste over Mangler og Trykfejl, som findes allerbagest i Værket, har Resen føjet fire Fortaler til, dog uden at sætte sit eget Navn herunder, een foran hver af Bibelens fire Parter. Den anden og tredie af disse handler kun om Bibelens Inddeling, de to andre er mere personlige. I den første² fremhæves Betydningen af Troen som eneste Betingelse for at forstaa Bibelskrifterne, der ikke kan udgrundes ved »Sjælens fornuftige Skarpsindighed«. Den sidste Fortale betoner især Forskellen mellem den gamle og nye Pagt, navnlig betragtet m. H. t. de gammeltestamentlige — forbilledlige — Ofre og det sande store Offer, Kristi Soningsdød paa Golgatha.

1) J. S. Irgens, De trykte græske nye Testaments Historie. Kria. 1907. S. 23. 80 ff. — I Privilegiet af 1605, 19/9 (K S 2 R. VI, 305) hedder det udtrykkelig, at den nye Oversættelse skal »distingveris med Capitell och Vers, som det seg bør«. — 2) Genoptrykt i K S 2 R. VI, 306—307.

III. Til at løse en saa mægtig Opgave som den: for første Gang paa Dansk at levere en fuldstændig Bibeloversættelse efter Originalteksterne besad Resen mange Forudsætninger. Foruden at være jernflittig og ukuelig i sin Arbejdslyst var han fra sin Ungdom i Besiddelse af omfattende Kundskaber i Grundsprogene, Hebraisk og Græsk, og der var næppe nogen anden herhjemme, som kunde maale sig med ham i Kendskabet til Fortolknings Historie. I flere af sine Skrifter fra denne Periode har han lejlighedsvis givet Prøver paa sin dybe Fortrolighed med de mange Opfattelser, der var gjort gældende m. H. t. omstridte Skriftsteder¹. Han kendte ikke blot de græske og latinske Eksegeter, men var ogsaa velbevandret i Middelalderens og den nyere Tids Fortolkere — især Lyranus, Erasmus og Luther —, ja, citerer ikke sjældent Rabbinernes Kommentarer². I Forbindelse hermed staar hans nøje Kendskab til Bibeludgavernes og Oversættelsernes Karakter³, som man f. Eks. kan se det af hans Drøftelse af Ægt-heden af det bekendte Comma Johanneum (1 Joh. 5, 7—8), som han nærmest synes tilbøjelig til at forkaste⁴, skønt han dog med-tager det i sin Oversættelse.

Om det Ideal for en Bibeloversættelse, som foresvævede Resen, har han givet os Oplysninger i nogle Udtalelser i et Skrift, der kun ligger tre Aar efter hans egen Oversættelse, Udtalelser, som maaske tillige i nogen Grad kan anses for et Forsvar for hans eget Arbejde⁵.

Efter at have betonet Vanskelighederne ved at overføre Skrif-ten fra et Sprog til et andet, et Arbejde, der er det højeste og vanskeligste paa Jorden og umuligt uden »Guds egen synderlig Aand oc Naade«, da man derved lærer sin egen Vankundighed og Fornuftens Uskikkethed til at fatte de aandelige Ting at kende, lader Resen os forstaa, hvilke Krav man bør stille til en Bibeloversættelse.

Den gode Oversættelse er den, der »bliffuer negst ved Ordene vdi Eenfoldighed«, og som ikke trægter efter, at det straks skal klinge for Ørene paa menneskelig og verdslig Vis med »Staffering effter Veltalenheds fornuftige Kunst«. Med Rette har Luther

1) F. Eks. De illustri dei gratia Th. 62. 96 ff. 195 ff. Exegesis aphoristica Th. 13 ff. — 2) De conjugio et polygamia Th. 11. 28. De deo triuno Th. 13—14. 16. 18. 21. 60. 61. De uno mediatore I, Th. 90. — 3) Især i hele De illustri gratia dei (navnlig Th. 195—197). — 4) De deo triuno Th. 24. — 5) Det gyldne Griff. 1610. Fortalen C 5 ff.

Gang paa Gang indskærpet, at den hellige Aand taler paa en anden Maade, derfor skal man ogsaa vænne sig til denne Udtryksmaade, og »saa meget mueligt er, holde meget aff det Hebræiske oc Grækske Spraack, som samme Bøger først ere screffne paa«. Resen lader os aabenbart ikke i Tvivl om, at han foretrækker den Oversættelse, som er den mest ordrette¹.

Maalt med dette Ideal maa hans eget Arbejde siges at have opnaaet en høj Grad af Fuldkommenhed. Hovedejendommeligheden ved Resens Oversættelse er nemlig den, at den holder sig ganske nær, ja næsten slavisk til de hebraiske og græske Originaler. Det er dens store Fortrin i Sammenligning med de tidligere danske Oversættelser, og i denne Henseende er den ogsaa blevet fremhævet af alle kyndige fra tidligere og senere Tider som et Mønster paa Dygtighed og Nøjagtighed.

Men med dens Fortrin hænger ogsaa dens store Mangler sammen. Resen evnede vel at levere en dygtig ordret Oversættelse, men det er ikke lykkedes ham at skabe et Værk, der som Christian III's Bibel kunde staa som et Sprogmindesmærke i dansk Litteratur. Aarsagen hertil maa dels søges i hans Ideal at bevare den størst mulige Troskab overfor Bibelens Bogstav, dels i hans ringe Evne til at udtrykke sig i sit Modersmaal og endelig i hans Mangel paa Øre for Forskellighederne mellem det danske og de fremmede Tungemaal. Han har ikke været opmærksom paa, at man ikke uden at gøre Vold paa det danske Sprogs Ejendommeligheder uden videre kunde overføre græsk, end sige hebraisk Udtryksmaade og Sætningsbygning. Det er derfor ikke uden Grund, at en saa ypperlig Kender som Skat Rørdam taler om »Resens udanske Oversættelse«, der har »mishandlet« det danske Sprog².

Dog er Klagerne over dens Uforstaaelighed til Tider blevet overdrevet³. Der gives Partier i denne Oversættelse — særlig i de historiske Skrifter i det gamle Testamente og i Evangelierne —, som meget vel lader sig læse, hvorimod Sammenhængen og Klarheden ofte glipper, naar Oversætteren skal gengive Tekster med mere tankemæssigt Indhold som f. Eks. Talerne hos Profeterne, Davids Salmer eller de udviklede paulinske Tankegange,

1) Det gyldne Griff. 1610. Fortalen C 6 v. Jvfr. ogsaa Titlen paa hans egen Oversættelse. — 2) Jvfr. S. 233 Note 15. — 3) P. Severinsen i Dansk Portrætgalleri, udg. af Johs. Madsen, V, 78.

som bugter sig frem og tilbage¹. I det hele faar man kun et meget afbleget Indtryk af den stærkt forskelligt prægede Stil hos de bibelske Forfattere.

Manglerne bliver særlig paafaldende ved en Sammenligning med dens Forgænger. Ulighederne mellem de to Oversættelser kan hidrøre fra forskelligt Tekstgrundlag, men skyldes ganske overvejende deres vidt forskellige Sprogtone, skønt det er øjensynligt, at Resen saa vidt gørligt søger at holde sig saa nær som muligt til den ældre Oversættelse, vistnok især i Skriftsteder, der var meget kendte (f. Eks. Hebr. 4, 12). Det er ikke altid let at sige, hvori den store Forskel mellem de to Oversættelser bestaar. Ofte er det kun Smaating — en forskellig anvendt Overgangspartikkel, en anden Oversættelse af et enkelt Ord eller en lidt ændret Ordstilling, der betinger den forskelligartede Stil, men det ene med det andet bidrager til at forvandle Flugten og Farten i Christiern Pedersens djærve Prosa til en tung og jordbundet Kryben hos Resen. Et Par Tekstprøver fra de to Oversættelser vil klarest kunne belyse dette Forhold².

Frederik II's Bibel. 1589.

Salomons Prædiker. I, 1—8.

Denne er Predickerens Tale, Dauds Søns, Kongens i Jerusalem.

Det er altsammen idel Forfengelig-
ghed, sagde Predickeren, Det er
altsammen idel Forfengelig-
ghed. Huad haffuer Menniken mere aff
all sin Møye, som hand haffuer
vnder Solen? En Slect forgaar, den
anden kommer, Men Jorden blif-
fuer euindelige. Solen gaar op oc
gaar ned, oc løber til sin Sted, at
hun kand gaa op igen. Været gaar
mod Synden, oc kommer omkring
til Norden, oc omkring igen til den
Sted som det begynte.

Alle Vand løbe i Haffuit, allige-

Resens Oversættelse 1607.

Predickers, Dauds Søns, Kon-
gens i Jerusalems Ord. ²(Det*er)
idel Forfengeligghed, † sagde Predi-
cker, idel Forfengeligghed det er alt-
sammen Forfengeligghed. ³Huad
Gaffn haffuer Menniket i † † all sin
Møye, som hand bemøyer sig met
vnder Solen? ⁴En Slect gaar, oc
en Slect kommer, men Jorden
staar euindelige. ⁵Oc Solen gaar
op, oc Solen gaar ned, oc haster
til sin Sted, der som hun gaar op
igen. ⁶Hun gaar mod Synden, oc
kommer om til Norden, Værit som
gaar om oc om, farer frem, oc
Været kommer igien til sine Om-
gange. ⁷Alle Floder løbe i Haffuit,

1) Se f. Eks. Gen. 49. Salm. 30. Rom. 5. 2 Kor. 5. Ef. 3. — 2) Andre Tekstprøver er tidligere meddelt af C. Molbech i Bidrag til en Historie- og Sprogskildring af de danske Bibeloversættelser fra det XVde Aarhundrede S. 107—108 og af Rørdam i K S 2 R. VI, 429—430. — Drøftelsen af Enkeltheder maa iøvrigt overlades til Eksegeter og nordiske Filologer.

* All verdslig Handel. † Forfengeliggheders Forfengeligghed. † † aff.

uel bliffuer Haffuit icke fuldere. Til den Sted, som de vdflyde, flyde de hen igen.

Jakob 3, 1—8.

Kjere Brødre. Huer Mand tage sig icke til at vere Lærere, oc vider, at wi skulle faa dis større Dom. Thi wi haffue alle Brøst mangfoldige.

Oc huo som icke haffuer Feil i noget Ord, hand er en fuldkommen Mand, oc kand ocsaa holde det gantske Legeme i Bidzel. Se wi holde Heste i Bidzel, at de skulle lyde oss, oc wi styre det gantske Legeme. See, alligeuel at Skibene ere store, oc driffuis aff stercke Vær, saa styris de dog met it lidet Roer, did som hand vil, der dem styrer. Saa er oc Tungen it lidet Lem, oc kommer stor Ting aff Sted. See, en liden Ild, huilcken en Skow tender hand op? Oc Tungen er ocsaa en Ild, en Verden fuld aff Wretferdighed. Saa er Tungen iblant vore Lemmer, oc besmitter det gantske Legeme, oc optender all vor Omgengelse, naar hun er optent aff Helffuede.

Thi all Naturen, Diur oc Fule, oc Hugorme oc vnderlige Ting i Haffuit, bliffue temde, oc ere temde aff menneskelig Natur. Men Tungen kand intet Menniske temme, det wrolige Onde, fuldt aff dødelig Forgiffelse.

oc Haffuit det bliffuer icke fuldt, til den Sted fra huilcken Flodene løbe, did kommer de igien at løbe.

Mine Brødre, bliffuer icke mange Lærere†, effterdi I vide, at wi skulle faa dis større Dom. ²Thi wi falde alle i mange Stycker.

Om nogen icke falder i Ord††, hand er en fulkommen Mand, som kand holde det gantske Legeme i Temme. ³See, wi legge Tømme i Hestenis Mund, at de skulle lyde oss ad, oc wi vende deris gantske Legeme. ⁴See, oc Skibene, som ere saa store, oc driffuis aff stercke Vær, vendis met it saare lidet Roer, did som Styremandens Mod vil. ⁵Saa er oc Tungen en liden Lem, oc ophøier sig storlige. See, en liden Ild, huilcken Materie tender hand op? ⁶Oc Tungen er en Ild, Wretferdighedsens Verden*. Saa er Tungen sat iblant vore Lemmer, som besmitter det gantske Legeme, oc optender vor Fødsels Hiul**, oc er optent aff Helffuede***.

⁷Thi all, baade Diurs oc Fules, baade Ormes oc de Tings i Haffuit deris Natur temmes, oc ere temde aff den menneskelig Natur. ⁸Men Tungen kand intet Menniske temme, (hun er) en wbetuingelig ond Ting, fuld aff dødelig Forgiffit.

† Mestere. †† Tale. * Mangfoldighed.
** Vort Liffs Løb. *** Gehenna.

Selv om Resen har billigt Krav paa, at man regner ham til Gode, at mangt et Udtryk, som nu lyder forældet i vore Øren, har haft en ganske anden Klang for Samtiden, og desuden, at han selv har søgt at bøde paa Uforstaaeligheden af de vanskelige Steder ved at indskyde supplerende Ord¹ og talrige Randgloser,

1) Disse Ord var sat i Parentes, og Parenteserne gik igen i de senere danske Bibler som de »Hager«, der for mange Læsere var en stor Gaade (jvfr. Rørdam III, 151).

saa kan dog ingen være i Tvivl om, hvem af de to Oversættere, der har ejet den største Evne til at mestre sit Sprog. Trods den større bogstavelige Nøjagtighed hos Resen maa hans Oversættelse i Virkeligheden ikke have bidraget synderligt til en klarere Forstaaelse af de bibelske Tekster, særlig ikke hos dem, der ikke i Forvejen var hjemme i Grundsprogene.

IV. Spørger man om, hvilket Grundlag og hvilke Hjælpemidler Resen har benyttet til sit Arbejde, vil det være yderst vanskeligt at besvare dette Spørgsmaal. Titelbladet oplyser, at Oversættelsen er foretaget efter den græske og hebraiske Tekst »det nægste mueligt vaar«, men Resen har intetsteds udtalt sig om de Tekst-udgaver, han har benyttet. Der fandtes allerede ved Aar 1600 en saa stor Mængde Bibeludgaver og Bibelværker, at man ikke med Sikkerhed kan udpege, hvad der har tjent ham til Forlæg. For det gamle Testaments Vedkommende er det dog af mindre væsentlig Betydning, da Afvigelserne mellem de forskellige Udgaver her var forsvindende.

M. H. t. det nye Testamente er det sandsynligt, at han har benyttet THEODOR BEZA's store Udgave fra 1589, som var i høj Kurs i Tiden før den saakaldte Textus receptus¹. Til Støtte for denne Formodning kan foruden Enkeltheder dels anføres, at han følger samme Ordning af de nytestamentlige Skrifter som Beza, dels, at der i hans Sønnens Bibliotek fandtes et Eksemplar af netop denne Udgave fra 1589 »manu propria diligentissima Joh. Pauli. Resenii notatum«².

Ikke væsentlig fyldigere Svar kan der gives paa Spørgsmaalet om, hvilke Oversættelser, der har tjent Resen til Hjælpemidler. Man har formodet, at han har benyttet sig af den ældre engelske³ og af Piscators herbornske Bibel⁴. Det er muligt, men da hele Resens Materiale til Oversættelsen nu er gaaet tabt⁵, vil man næppe kunne komme Sagen væsentlig nærmere, end den er udtrykt i Titelen paa Resens Oversættelse, hvor der siges, at de bibelske Skrifter er gengivet efter Grundteksten, og »effter som

1) Om denne Udgave se Irgens, anf. Skrift S. 85—86. — Ogsaa Textus receptus bygger paa en Udgave af Beza fra 1565. — 2) Bibl. Res. S. 256. — 3) A. F. Mehren i Nyt theol. Tidsskrift, udg. af Scharling og Engelstoft, IX, 75. — 4) L. Helveg, Den danske Kirkes Historie efter Reform. 2 Udg. I, 266. — Om Piscators Bibler se Zeitschrift für historische Theologie, herausg. v. Illgen, 1841. 4 H. S. 125. 134. — 5) Jvfr. S. 235.

de paa andre atskillige Tungemaal vaare best vdsatte«. Netop fordi Materialet er gaaet til Grunde, og man saaledes er afskaaret fra at lære Resens Arbejdsmaade at kende i Enkeltheder, vil en Sammenligning mellem Teksten 1607 og andre Oversættelser næppe lede til almengyldige Resultater, idet man ikke fra Ligheder paa enkelte Steder tør slutte til gennemgaaende Afhængighed af bestemte Kilder.

Givet er det naturligvis, at den nærmest foregaaende danske Oversættelse fra 1589 — trods alle Forskelligheder — paa mange Punkter maa have været vejledende for ham¹. Tilfældigvis ved vi fra en Optegnelse af Resen selv fra en Snæs Aar senere, at han nøje havde sat sig ind i de ældre danske Oversættelsers Karakter. Han havde sammenlignet Christian III's og Frederik II's Bibler indbyrdes og dem igen med deres Grundlag, Luthers tyske Oversættelse, og anmærket hvert Sted, hvor der fandtes Uoverensstemmelser. Dette kunde man se af de Eksemplarer af de gamle Oversættelser, som han for Eftertidens Skyld lod bevare paa Universitetsbiblioteket, og hvori han ogsaa havde samlet en Del Efterretninger om de tidligere danske Bibeloversættelsers Historie². — Af udenlandske Oversættelser er det sandsynligt, at han især har benyttet TH. BEZA's latinske, som ledsagede hans ovennævnte Udgave af det græske nye Testamente. Det fortjener at anføres, at f. Eks. alle de Afvigelser fra Luthers Oversættelse hos Resen, som P. W. Becker anfører³, er i Overensstemmelse med Teksten hos Beza.

Antagelig har han ogsaa haft Nytte af de store Polyglotbibler, som Tiden yndede saa meget. Det er saaledes fristende at antage, at han har brugt det store Bibelværk, som var besørget udgivet af ARIAS MONTANUS (1526—98)⁴. Det var højt anset herhjemme i denne Tidsalder⁵, og et Eksemplar deraf var netop blevet indkøbt til det kgl. Haandbibliotek 1587, vistnok til Brug ved den forrige Bibelrevision⁶. Resen har i hvert Fald kendt dette Arbejde og citerer det af og til i Skrifter fra denne Periode⁷, og i »Parva Rhetorica« 1606 har han udtalt sig ud-

1) Jvfr. S. 227. — 2) K S 2 R. VI, 433—434. — 3) Anf. Skrift S. 25—26. — 4) P. Freher, *Theatrum virorum eruditione clarorum* II, 1492. — 5) K S 2 R. VI, 423. 443. Jvfr. ogsaa Th. Bang, *Nupera divina beneficia erga Daniam*. Hafn. 1631. D 4. — 6) *Danske Samlinger* I, 97. — 7) *De uno mediatore* I, Th. 37. 74. 90. Gl. kgl. S. Fol. 124. S. 47. — 8) *Parva Rhetorica*. 1606. I 7 v—I 8.

førligt om Arias Montanus⁸ i Anledning af, at han her aftrykker en Del af dennes metriske Gengivelse af Melanchtons Rhetorik. Skønt det falder den luther-begejstrede Resen stærkt for Brystet, at Montanus 21 Gange i dette Værk omtaler Luther »minus honorifice«, saa kan han dog ikke andet end udtale sig meget rosende om denne »vir doctissimus«, der var saa langt bedre end de fleste af hans katolske Embedsbrødre. Resen beklager oprigtigt, at han ikke gjorde Skridtet fuldt ud og helt gik over til den evangeliske Sandhed, som han dog stod saa nær. — Et enkelt Punkt ved Resens Oversættelse fortjener en særlig Omtale. Den bekendte Stiftsprovst Morten Reenberg fremsatte engang 1705 i et Privatbrev til Prof. Hans Steenbuch den Opfattelse, at den Resenske Version paa Grund af »den Calvinistiske Genie, som her og der kan mærkes« til Grundlag havde haft den italienske Oversættelse, som blev udgivet af GIOVANNI DIODATI¹. Denne Opfattelse bygger sikkert paa en fuldstændig Misforstaaelse, som det fremgaar af de Undersøgelser, som A. Jantzen og Overrabbiner D. Simonsen uafhængig af hinanden anstillede 1901². Hovedargumentet mod Reenberg er det, at Diodatis Oversættelse først udkom 1607, saaledes at det er højst usandsynligt, at Resen overhovedet kunde have naaet at benytte denne Oversættelse til sit Arbejde. Fremdeles er de to Oversættelser vidt forskellige i Anlæg: Resens knap og bogstavret, Diodatis bred og omskrivende. De Ligheder, Reenberg tænker paa (uden dog desværre at anføre hvilke), maa antages at skyldes ensartede Studier. Svagere er det Argument, som A. Jantzen ogsaa anfører, at Resen som stærkt luthersk præget ikke har kunnet tænkes at benytte et reformert Bibelarbejde. Forholder det sig som ovenfor fremstillet, at han virkelig paa sine Steder har foretrukket Beza fremfor Luther, har man maaske tillige Nøglen til den rette Forstaaelse af Reenbergs Ord. De formentlige Ligheder med Diodati skyldes da ikke Resens Benyttelse af dennes Værk, men sikkert Beza som fælles Grundlag for baade Resen og Diodati, idet denne sidste som streng Calvinist, ja som Bezas Efterfølger som Pro-

1) K S 5 R. I, 160 jvfr. ib. 3 R. III, 501 »thi hvor der exorbiteres, er det Italica Diodati enten in textu eller notis saa lig, som den Version kunde vaared anset for authentique«. Der sigtes aabenbart til »La Bibbia. Cioè i libri del Vecchio e del Nuovo Testamento. Nuouamente traslatati in lingua Italiana da Giovanni Diodati di nation Lucchese«. s. I. 1607. — 2) K S 5 R. I, 311—315.

fessor i Genève, maa antages at bygge paa sin Forgængers Bibelarbejder¹.

V. Trods alle Mangler var det en Bedrift, Resen havde udført ved at oversætte den hele Bibel, lige imponerende ved sit Omfang som ved den Lærdom, der laa bag. Der skulde da ogsaa gaa over 230 Aar, førend en enkelt Mand — J. C. Lindberg — igen leverede en fuldstændig Bibeloversættelse paa Dansk efter Originalerne.

Det har derfor sin Interesse at stifte Bekendtskab med den Dom, som Samtid og Eftertid har fældet om Resens Arbejde. Naar man undtager Prof. IVAR STUB, hvis Kritik senere skal omtales², synes Resens Samtid at have stillet sig meget anerkendende overfor den nye Bibeloversættelse, som man kan se det af Udtalelser af Prof. JOHS. STEPHANIUS³, af PEDER NIELSEN GELSTRUP⁴ og af H. J. RANCH⁵, der med Forventning saa hen til Arbejdets Fuldendelse. Særlig var dog Prof. KURT ASLAKSEN velvillig stemt. Ikke blot taler han en Del Aar senere i sin Kirkehistorie⁶ om det »lovlige og mødige Arbejde«, som Resen med stor Omhyggelighed leverede, men under Striden med Ivar Stub 1609 forsvarede han Oversættelsens Nøjagtighed⁷, og i sine samtidige Forelæsninger anbefalede han Studenterne at benytte Resens Oversættelse paa Grund af dens nøje Tilknytning til Originalen⁸. Man kan ogsaa minde om, at 1619 priste HANS KRAFT⁹ Bibeludgaven af 1607 som en af Christian IV's store Velgerninger mod den danske Kirke, og i Ligprogrammet ved Resens Død hedder det, at hans Oversættelse var i den Grad fuldkommen, at ikke en Tøddel burde tilføjes, tages fra eller forandres!

Den senere Eftertids Dom over Resens Arbejde har været mærkværdig enstemmig. Saa godt som alle har været enige i at rose Oversættelsens Nøjagtighed og i at dadle dens tunge og stive Sprog. En saadan Udtalelse findes f. Eks. fra det 17de Aarhundredes Midte hos den fremragende kielske Kirkehistoriker CHRISTIAN KORTHOLT, der dog har et skarpt Blik for Manglerne

1) Om Diodati se R E³ IV, 671—672. Richard Simon, *Disquisitiones criticæ*. Lond. 1684. p. 210 f. — 2) Jvfr. S. 315 f. — 3) K S 2 R. VI, 297. — 4) Overs. af Johan Arndt, *Liber naturæ eller Naturspejel*. Kbhvn. 1618. Fortalen. — 5) Rørdam IV, 585. — 6) *Theol. og histor. Beskrivelse*. 1622. F v. — 7) K S 2 R. VI, 314. — 8) Forelæsningerne er bevarede i et — upagineret — Kollegiehefte, paabegyndt 1608, i Thott 4°. 227. — 9) Pæan Danicus. Hafn. 1619. p. 61.

hos Resen¹. En noget gunstigere Dom træffer man lidt senere hos den strengt ortodokse Lutheraner JOHANN FRIEDRICH MAYER i Greifswald², men det skyldes sikkert, at han i dette Spørgsmaal væsentlig bygger paa et Brev fra Prof. theol. HANS WANDAL³, der som Efterkommer og Aandsfrænde af Resen aabenbart følte sig forpligtet til at værge hans Minde, især overfor Kortholts Standpunkt. Hans Udtalelser kunde dog ikke forandre den almindelige Dom, som havde nedfældet sig, og som man uden store Forandringer finder udtrykt i det 18de Aarhundrede hos udenlandske Bibelkendere som den franske Oratorianer JACOBUS LE LONG⁴, JOHANN GEORG HAGEMANN⁵, SIEGMUND JACOB BAUMGARTEN⁶ og hos danske som ERIK PONTOPPIDAN⁷, D. G. ZWERGIUS⁸ og C. L. TYCHONIUS⁹. Ganske den samme Opfattelse kommer i det 19de Aarhundrede til Orde hos saa vidt forskellige Mænd som C. MOLBECH¹⁰, C. T. ENGELSTOFT¹¹, A. F. MEHREN¹², H. F. RØRDAM¹³, C. J. BRANDT¹⁴ og SKAT RØRDAM¹⁵.

VI. Ogsaa i den Skæbne, som overgaar et Værk, ligger ofte en indirekte Dom udtalt. I den Henseende har Resen ingen Grund til at beklage sig.

Da han havde fuldendt sit Arbejde, lod han sit Manuskript lægge ind paa Universitetsbiblioteket for at bevares til Erindring for Eftertiden¹⁶. Men han opgav ikke af den Grund at sysle med Arbejdet med Bibeloversættelsen. Allerede paa det sidste Blad i det nye Testamente fra 1607 havde han udtalt, at de Fejl, som endnu kunde findes, »skal met Guds Hielp nocksom visis oc videre forklarais . . . efter som det end ocsaa allerede begynt er,

1) De variis scripturæ editionibus tractatus theologico-historico-philologicus. Kiel 1686. p. 358. — 2) Historia versionis Germanicæ bibliorum D. Martini Lutheri. Hamburg 1701. p. 70 f. — 3) ib. p. 68—72, dat. Hafniæ 3 id. Sept. 1697. — 4) Bibliotheca sacra. Lips. 1709. II, 288—289. — 5) Nachricht von denen fürnehmsten Uebersetzungen der heil. Schrift. Quedlinburg 1747. S. 165. — 6) Nachrichten von merkwürdigen Büchern VI (Halle 1754), 290—291 jvfr. Samme, Nachrichten von einer Hallischen Bibliothek VI, 2 f. — 7) Annales III, 577 b ff. — 8) Det sjæll. Clerisie S. 137. — 9) Chr. Giessing, Tychoniana II, 34—35. — 10) Bidrag til en Historie . . . S. 95—96. — 11) Nyt theol. Tidsskrift VII, 344. — 12) ib. IX, 75. — 13) K S 2 R. VI, 296—7. Univ. Hist. III, 150—151. — 14) Udsigt over de danske Bibeloversættelsers Historie S. 49. — 15) Det nye Testamente. 2 Udg. 1894. S. I—II. — Bemærkninger om specielle Punkter i Resens Oversættelse findes i Th. Bartholin, De libris legendis. 1676. p. 197 f. — 16) Progr. fun. Ligpr. Jvfr. Hans Wandals Brev hos J. F. Mayer, Historia vers. Germ. p. 70 f.

oc skal . . . effter haanden forfærdiges . . .«, og med en paatænkt ny Udgave for Øje blev han ved at forbedre sin Tekst, hvortil han ogsaa fik Hjælp af sin Klient, Prof. Peder Gelstrup¹. Denne ny Udgave lod imidlertid vente paa sig, og da Udgaven fra 1607 20 Aar senere næsten var udsolgt, maatte Resen opleve, ja selv anbefale², at hans Bearbejdelse blev skudt til Side for et forbedret Optryk af Frederik II's Bibel, den saakaldte Christian IV's Kirkebibel fra 1633.

Der var den Ejendommelighed ved Resens Oversættelse, at den aldrig var blevet autoriseret, og man brugte saaledes faktisk to temmelig forskellige Bibeltekster Side om Side. Typisk for Synet paa de to Oversættelser er Universitetets Erklæring fra 1629³, hvori Frederik II's Bibel betegnes som nyttig »for den gemene Mand, Resens for lærde Folk, som ser efter Fontes«. I Praksis brugte man de to Tekster jævnsides, — saaledes indskærper f. Eks. Resen selv i et Synodalmonitum fra 1617, at baade Christian III's, Frederik II's og hans egen Bibel skal findes ved Kirkerne⁴, og man hører jævnligt, at Resens Tekst benyttedes af Præster ved Udarbejdelsen af deres Prædikener⁵.

Imidlertid var det kun forbigaaende, at Resens Arbejde blev trængt tilbage. Hans egne Samlinger, som senere gik over til hans Arvinger⁶, nærmede sig mere og mere Fuldstændighed. 1638 siges det, at han »haffuer siden paa ny fra Begyndelse til Enden igiennemseet samme Bibel oc corrigerit, huis endnu kunde være forseet, huilcken saaledis ligger gandske ferdig til Trycken«⁷. Disse Samlinger kom til Nytte, da et Kongebrev kun et halvt Aar efter Resens Død paalagde den senere Erkebiskop HANS SVANE at besørge en ny og forbedret Udgave af Teksten af 1607⁸. Denne Revision resulterede i den Svanningske Bibel fra 1647. Der har hersket ikke ringe Uenighed om, hvor stor Andel i denne Udgave man skal tillægge Svane, og hvor stor Resens efterladte Forarbejder⁹. Spørgsmaalet vil næppe nogensinde kunne løses, da

1) K S 2 R. VI, 434. — 2) ib. — 3) ib. S. 432. — 4) ib. S. 300. — 5) J. F. Mayer, anf. Skrift p. 71. Fynske Saml. VII, 170. — 6) Progr. fun. — 7) Ligpr. — 8) K S 2 R. VI, 425. — 9) Den Opfattelse, at Svane kun har besørget Korrektoren, bygger især paa WANDAL's Brev hos Mayer, Historia vers. Germ. p. 70 f. og udtales uforbeholdent hos JENS MØLLER (Histor. Calender I, 295) og til Dels hos L. HELVEG i Den dsk. Kirkes Historie efter Reform. 2 Udg. I, 406. RØRDAM henstiller Sagen som uafgjort (K S 2 R. VI, 426—427), medens ENGELSTOFT (Nyt theol. Tidsskrift VII, 348—349) har Betænkeligheder ved at bygge paa Wandal, et ikke-samtidigt, næppe ganske upartisk og paa andre

disse Forarbejder sikkert er gaaet til Grunde ved Universitetsbibliotekets Brand 1728. Men vigtigere er det at se, at den Svanningske Bibel i meget høj Grad bygger paa Resens Udgave fra 1607. Derigennem fik Resens Arbejde Betydning næsten som en *Textus receptus* for alle de følgende danske Bibeludgaver, officielt udgivne til Kirkebrug¹.

Saaledes vandt den Resen—Svanningske Tekst en overordentlig Udbredelse — især i det 18de Aarhundrede gennem Waisenhusets talrige Bibeludgaver fra 1716², men ogsaa gennem de konkurrerende Udgaver, som samtidig blev udgivet af Bogtrykkeren Hans Laurentsen; og da man i det 19de Aarhundredes Begyndelse skred til en fornyet Revision af det nye Testamente — Udgaven af 1819 —, saa betonedes Revisionskommissionen udtrykkelig, at den ikke vilde bryde med den ældre Oversættelses »Troskab og ærværdige Oldsprog«³. Resens Oversættelse af det nye Testamente levede paa den Maade videre, indtil den ved den sidste autoriserede Oversættelse af 1907 — 300 Aar efter den første Udgave — blev saa grundigt ændret, at det oprindelige Præg ganske er forsvundet. Stærkere Mærker af Resens Aand bar dog endnu længere Oversættelsen af det gamle Testamente og det til Trods for, at Revisionen heraf fra 1871 har fjernet ikke faa af de Mangler, der klæbede ved den ældre Gengivelse.

Det bør endvidere nævnes, at ogsaa paa Island fik Resens Oversættelse Betydning. Da Biskop Thorlak Skulason 1637—44 foretog en Revision af den islandske Bibeloversættelse, benyttede han nemlig i høj Grad Resens Arbejde⁴. Fra dette overtoges bl. a. Inddelingen i Vers, men samtidig vandt ogsaa en meget

Punkter ikke helt nøjagtigt Vidne. Hertil kommer endvidere — mener Engilstoft — at Svane til Medarbejdere har haft Hans Hansen Resen og P. Winstrup d. Yngre. — Da disse var H. P. Resens nære Slægtninge, kunde det maaske netop tyde paa, at de havde brugt hans Forarbejder, om hvilke Progr. fun. udtrykkelig bemærker, at »hæredes amplissimi [viri] possident«. Forøvrigt er det primære Kildested herfor næppe — som Engilstoft siger — Zwergius, Sjæll. Clerisie S. 287, men et Sted i Bibl. Res. p. 212, hvor der nævnes »Joh. Pauli Resenii Biblia Danice, edita per Joh. Joh. Resenium, Petrum Vinstrupium et Johannem Svaningium 1647«.

1) Jvfr. om de følgende Bibeludgaver Nytt theol. Tidsskr. VII, 329 ff. og C. J. Brandt, anf. Skrift. — 2) Fortalen til Det nye Testamente, Kbhvn. 1716, dat. 1716, 25/1, udtaler, at Oversættelsen bygger paa Versionen af 1647. — 3) Det nye Test. 1819. Fortalen. — 4) F. Johannæus, *Historia ecclesiastica Islandiæ* III, 719—720.

stor Del Danismer Indpaa i den islandske Oversættelse, hvad der har skaffet hans Arbejde megen Dadel hos senere Forskere¹.

Resens Bibeloversættelse har i høj Grad Krav paa at mindes af Eftertiden, ikke blot paa Grund af dens eget Værd og som et fremragende Vidnesbyrd om Oversætterens Lærdom og Aandskraft, men fremfor alt paa Grund af den ejendommelige Skæbne, der er blevet den til Del. Maaske paa intet andet Punkt har Resen efterladt sig saa dybe Spor i den danske Kirkes Historie som netop gennem dette Arbejde.

KAPITEL V

Jesuitrangrebene.

Europas Kirkehistorie i anden Halvdel af det 16de Aarhundrede er for en stor Del præget af Romerkirkens Kampe for at genvinde, hvad der var gaaet tabt ved Reformationen. Der kom ogsaa den Tid, da det saa ud, som om Kontrareformationens Bølger skulde skylle ind over Danmark.

Denne Bevægelse mærkes dog først herhjemme i de nærmeste Aar omkring Aarhundredskiftet², og Aarsagen hertil maa først og fremmest søges i den stærke Tiltrækning, som de tyske Jesuiter-skoler udøvede paa denne Tid. Jesuiternes Skolevæsen med de ypperlige Undervisningsmetoder, særlig i Latin, stod langt over det samtidige protestantiske, og det er derfor forstaaeligt, at mange i Danmark af alle Stænder lod sig bevæge til at sende deres Børn og unge til Optugtelse og Uddannelse hos Tidens mest fremragende Pædagoger³. Ganske særlig Betydning fik Jesuiterkollegiet i Braunsberg, der var stiftet 1565, og som i Løbet af kort Tid blev et Samlingspunkt for Ungdommen fra alle Østersølandene⁴.

1) Jón Helgason, Islands Kirke fra Reform. S. 75—76. D B VIII, 102 ff. —

2) Hvis der virkelig har været et Collegium societatis Jesu Hafniense c. 1560, som der synes at være Spor af (jvfr. O. Walde i Nord. tidsskrift för bok- och biblioteksväsen IV, 331—332), har det næppe haft synderlig Indflydelse. —

3) Hele dette Spørgsmaal er tidligere fremstillet i Sammenhæng af Fr. Münter i Magazin für Kirchengeschichte und Kirchenrecht des Nordens II, 4 Stück, 1—50 og — bedst — af Rørdam (III, 153 ff.). — 4) B. Duhr, Geschichte der

Medens man endnu i Slutningen af det 16de Aarhundrede havde anset det for en ganske uskyldig Ting at studere hos Jesuiterne¹, kom Sagen nu til at staa i et andet Lys. Samtidig med at lære Latin og Filosofi indsugede de unge den ægte Tro og den sande Religion, forsikrede Jesuiterne²; men for de protestantiske Gejstlige tog Forholdet sig anderledes ud: den filosofiske Undervisning var blot den Madding, hvormed Jesuiterne fik Disciplene til at bide paa Krogen for derpaa at ødelægge dem ved at inddryppe den papistiske Læres Gift i deres Sjæle³.

Det manglede da heller ikke paa fremsynte Mænd, der var rede til at advare deres Samtid mod de Farer, der herfra truede den lutherske Kirke. Paa dette Omraade kunde baade strengt lutherske Teologer og Mænd af den filippistiske Skole staa broderligt Side om Side. Saaledes drog den dygtige Biskop i Lund, MOGENS MADSEN, 1602 i en bekendt Landemodetale kraftigt til Felts mod Jesuiterne, hvis Historie, Væsen, Maal og Midler han skildrede med mørke Farver⁴, og hans Standpunkt deltes ganske af Prof. JOHS. STEPHANIUS, der fandt, at Jesuiterne var Kirkens værste Fjender⁵, hvis djævelske Skarn man vel burde vogte sig for⁶. Lidt mere vakkende var VENUSIN, der flere Gange maatte forsvare sig mod Anklager for selv at være paavirket af Jesuiterne⁷. Derimod var JØRGEN DYBVAD's Uvilje mod enhver Form for Katolicisme bekendt nok⁸, og han fandt paa dette Omraade Sympati hos RÆSEN, der talte hvasse Ord om Jesuiterne, som han betegnede som en ny, yderst farlig Sekt, hvis besmittede Samfund var fyldt med ugudelig Overtro og Hyklere⁹.

Til den kirkelige Forargelse kom endvidere Frygt af politiske Grunde. Mærkelige Afsløringer om storpolitiske Planer, der var rettet mod Danmark fra katolsk Side, kom netop 1604 for Lyset i et Skrift af Ditmarskeren JONAS HENRIKSEN¹⁰. Hvor meget der

Jesuiten in den Ländern deutscher Zunge I, 180 ff. II. 1 Abt. 375 ff. Rørdam III, 155. M. Matthiæ, Tessaradecas orationum synodarium. Hafn. 1614. p. 142 v. 161. Litteræ annuæ societatis Jesu 1600, p. 540. 1601, p. 771 f. 1602, p. 723 f. 1605, p. 950 f. (1603—4 haves ikke her i Landet).

1) K S 2 R. V, 837. — 2) Litteræ annuæ 1600, p. 540; 1605, p. 951. — 3) M. Matthiæ, Orationes p. 143. 152. 157 f. Mads Jensen Middelfart, Encoenia sacra B 2 v. — 4) Oratio de secta Jesuitica, habita Lundæ in Synodo Dioccesana 1602 29/6 (Orationes p. 141 v ff.). — 5) K S 2 R. V, 199. — 6) ib. S. 206. jvfr. 3 R. I, 745. — 7) Rørdam IV, 514 og K S 3 R. I, 256 jvfr. dog ib. 2 R. IV, 756. — 8) Jvfr. S. 293. — 9) Parva Logica Præf. — 10) Consilium politicorum

laa til Grund for hans Udtalelser, er ikke let at vide, men de er i hvert Tilfælde ejendommelige som Udtryk for, hvor opskræmt Tiden var¹.

Den stadig voksende Mængde Studenter, der havde studeret hos Jesuiterne, og som nu lidt efter lidt vendte tilbage til Fædrelandet, nødte Universitetet til at beskæftige sig indgaaende med dette Spørgsmaal. Heller ikke Resen kunde i Følge sin hele Stilling undgaa at blive indblandet i disse Forhold. Første Gang, vi hører om hans Optræden paa dette Omraade, er i December 1603², da man i Konsistorium behandlede en Sag vedrørende en jesuitisk Student, JOHANNES MARTINI PETRAFONTANUS UDBYNERUS, som flere Gange havde ønsket Tilladelse til at optræde som Privatdocent ved Universitetet³. I Overensstemmelse med Universitetsfundatsen holdt Resen bestemt paa, at Ansøgerens teologiske Anskuelse i hvert Tilfælde først burde prøves, og han tilbød sammen med Dybvad at eksaminere ham, »om hand vor sincerus in articulis Christianæ religionis«. Forøvrigt vedtog man, at man vilde indhente Kanslerens Tilladelse til at træffe en principiel Ordning overfor de tilbagevendende jesuitiske Studenter.

Dette skete ogsaa, da Petrafontanus et halvt Aar senere igen henvendte sig til Universitetet for at blive optaget i Matriklen i Anledning af, at han skulde rejse udenlands som Hovmester. Resen tog ham nu for sig i Konsistorium og gennemeksaminerede ham grundigt om hans Opfattelse af Synden, Forudbestemmelsen, Helgeners Paakaldelse, Messen, Skærsilden og lignende, idet han forlangte, at han skulde bekende, at han af Hjertet afskyede de papistiske Vildfarelser paa disse Punkter. Fremdeles krævede Resen, at han skulde nyde Nadveren paa luthersk Vis. Udbyneder bøjede sig for disse Vilkaar og blev derpaa immatrikuleret⁴, og paa lignende Maade bar man sig nu i Fremtiden ad overfor de Studenter, der var mistænkte for Jesuitisme. Dog manglede det

de ratione et via regiones septentrionales ad cultum sedis Romanæ reducendi . . . s. l. 1604. — I Bibl. Res. (S. 162) fandtes dette Skrift i Manuskript.

1) Selv opgiver Forf. at have sin Viden fra særdeles velunderrettede Kredse i Italien (anf. Skrift S. 46). Fr. Münter stiller sig ret tvivlende overfor Værdien af hans Udsagn (Den danske Reformationshistorie II, 631), men Rørdam har paavist Kilder, der gør hans Fremstilling ikke helt usandsynlig (Univ. Hist. III, 160). — At Skriftet har vakt Opsigt, fremgaar af N. M. Aalborg, Forklaring offuer St. Johannis Obenbaring. 1611. A 4. — 2) K S 2 R. IV, 754. — 3) ib. Allerede i Juli 1603 havde han første Gang fremsat dette Ønske. — 4) ib. S. 755—756.

ikke paa dem, der mente, at Universitetet gik for lemfældigt til Værks overfor de »jesuitiske« Studenter¹, hvoraf ikke helt faa omtales i Universitetets Akter i den nærmest følgende Tid².

Trods Dybvads Modstand blev Petraftonanus Magister samme Aar³, og det synes, som om Resen derpaa har været temmelig forsonlig stemt overfor ham, idet han vistnok interesserede sig for at faa ham til Rektor i Viborg, hvad der dog strandede paa Kongens bestemte Modstand⁴. At Resen ikke har hørt til de mest uforsonlige, fremgaar med stor Tydelighed af to Breve til ham fra Petraftonanus, hvori denne anraaber ham om Hjælp og mindes de Velgerninger, Resen paa flere Maader har bevist ham. Midt i hans Tilværelses Skibbrud er Resen ham et »Asylum et sacra mea Anchora«⁵.

I Oktober 1604 blev der i Konsistorium forhandlet »de quodam scripto Jesuivico, som Resenius haffde, cui esset respondendum«⁶. Næppe helt uden Grund har man ment⁷, at det her drejer sig om det mærkelige aabne Brev, som blev sendt til Københavns Universitet under Foregivende af at være forfattet af danske Studenter i Udlandet, men som i Virkeligheden skyldtes Jesuiterpateren LAURITS NIELSEN (kaldet KLOSTERLASSE)⁸. Det var stilet til Københavns Professorer og begyndte beskedent med en Opfordring til fornyet Undersøgelse af det vigtige Spørgsmaal om den sande Religion, men mundede ud i en utilsløret Lovprisning af Romerkirken og Fordømmelse af Luthers Lære som Djævelens Værk⁹. Der er ingen bestemte Tegn til, at Københavns Professorer har optaget den tilkastede Handske. Muligvis har Regeringen ikke ønsket, at Universitetet skulde indlade sig for meget i offentlig Polemik. Mere eller mindre forblømt vender det nemlig Gang paa Gang tilbage i disse Aar, at Kongen — af politiske Grunde — ikke ønskede for stærkt Røre om denne Sag¹⁰.

Efter jesuitiske Beretninger, som dog kan være stærkt farvede,

1) K S 2 R. IV, S. 841—843. H S IV, 128. — 2) K S 4 R. IV, 517. 770. 771. — 3) ib. 2 R. V, 757. — 4) ib. — 5) ib. S. 758—760, hvor Brevene — efter Originaler i U A — findes aftrykte. — 6) ib. 4 R. IV, 519. — 7) Rørdam III, 158. — 8) Exemplum literarum, qvas studiosi ex Dania et Norvegia regnis extra patriam literarum gratia degentes ad professores Academiæ Hafniensis in Dania dederunt Anno 1602, 1 Octobris. Rost. 1603. Forfatterskabet fremgaar af den danske Oversættelse heraf, udg. Brunsberg 1608. — 9) Exemplum B 2 v. C 2 v. C 3 v. — 10) K S 2 R. IV, 755. V, 220. 227.

skal Christian IV i Begyndelsen, som saa mange andre, have været tilbøjelig til at se med ret velvillige Øjne paa Jesuiternes Skolevirksomhed¹, men han maa i saa Fald have skiftet Tanker, thi fra 1604 stod baade han og Kansleren fast paa, at der for Alvor skulde sættes Bom for den jesuitiske Propaganda og dens Følger hertillands.

Klart træder dette Standpunkt frem i det vigtige Kongebrev af 6te Oktober 1604, der kategorisk forbyder at give de Personer, der er opdragne hos Jesuiterne, noget Kald i Kirker eller Skoler, for at de ikke til sin Tid skulde fremkalde »en stor Forandring udi Religionen«².

Dette Brev virkede som et Tordenslag i de jesuitiske Skoler. En Jesuiterpater, Andreas Obremetz i Braunsberg, skrev nogen Tid efter, at Følgen af denne Forordning var, at alle unge danske, som befandt sig i det daværende Konvikt og Alumnat, »som paa Kommando« var forsvundet³. — Men herhjemme hilste Resen Ediktet med Glæde. At sende sine Børn til Jesuiterne var for ham det samme som at opofre dem paa den grusomste Maade til Moloch i Stedet for at hellige dem til den sande Gud⁴.

At Besættelsen af gejstlige Embeder med jesuitisk uddannede Mænd virkelig kunde rumme en alvorlig Fare for den bestaaende Kirke, havde vist sig, da Biskoppen i Lund 1604 maatte rejse Tiltale mod den jesuitisk uddannede JENS HAGGÆUS, der var Rektor i Malmø, og som aabenlyst propaganderede for Jesuiterne⁵. Han blev tilsidst afsat, og Resen har ogsaa været indblandet i hans Sag, men uvist i hvilket Omfang. Det synes dog, som om han ogsaa her er optraadt med Maadehold⁶.

1) Litteræ annuæ soc. Jesu 1600, p. 540. 1601, p. 772. 1602, p. 725. 726. Sidste Sted omtales ogsaa Kanslerens (is, qvi a rege pene secundus est) Interesse for jesuitisk Skolevæsen. 1602, p. 726 fortæller det, at en jesuitisk Student, som af Universitetet var indbudt til at tage Magistergraden, ikke indlod sig herpaa, da det vilde være en Vanære, »si quorum ille præceptorem propemodum agere posset, ab iis eruditionis honorem ac testimonium reportaret«. — 2) Trykt efter en Original i Rørdam, Kirkelove III, 16—17, efter en Afskrift i K S 2 R. IV, 758. Om Publikationen af dette Brev se ib. 4 R. IV, 519, i Ribe Stift ib. 2 R. V, 838—841. Om Winstrups Formaninger mod Jesuitismen se K S 2 R. V, 54. 55. — 3) B. Duhr, anf. Skrift II, 1 Abt. 376. Ediktet omtales ogsaa i Litteræ annuæ 1605, p. 952—953, der især dvæler ved de hjemvendtes Standhaftighed i Bekendelsen. — 4) Parva Log. Præf. Jvfr. lignende Udtalelser af den filip-pistisksindede Poul Mortensen Aastrup (Bricka og Gjellerup, Den danske Adel I, 20.) — 5) K S 2 R. V, 206—7. 209. 211. 212. Litteræ annuæ soc. Jesu 1605, p. 951. — 6) K S 2 R. V, 211; ib. 4 R. IV, 771 omtales en jesuitisk Student, der var

Det sidste og største Angreb, der fra jesuitisk Side blev rettet mod Danmark, fandt Sted i Aaret 1606, da selve Jesuiterpateren LAURITS NIELSEN vovede sig ind i Landet. Da Sagen ofte er udførligt fremstillet¹, og Kilderne blot omtaler Resen paa et enkelt Punkt, maa det være tilstrækkeligt at antyde et Par Hovedlinjer. Efter i sin Ungdom at være blevet jesuitisk paavirket var Nordmanden Laurits Nielsen (1539—1622) 1564 traadt ind i Ordenen og arbejdede fra nu af Resten af sit lange Liv som et af Kontrareformationens mest virksomme Redskaber. I en sjælden Grad forenede denne mærkelige Mand betydelige Evner med en ukuelig Virketrang. Et Forsøg paa at bringe Sverrig ind under Romerkirken var ganske vist mislykkedes for ham 1580, men det havde ikke kunnet bringe ham bort fra Planerne om at føre Norden tilbage til Moderkirkens Skød, og 1606 kom han i dette Øjemed til Danmark. Hans Hensigter var klare nok, da han til Kongen, Kansleren og Resen havde sendt Eksemplarer² af sit store Skrift »*Confessio Christiana*«, som indeholdt en vidtløftig, apologetisk Fremstilling af den katolske Kirkelære, som han opfordrede Kongen og Adelen til at antage³. Stor blev naturligvis Forbitrelsen over dette aabenlyse Propagandaskrift, og man greb straks til alvorlige Forholdsregler. I et Møde i Konsistorium, som ogsaa Resen overværede, lod Kongen Laurits

Resen anbefalet af Biskoppen i Aalborg. — Det ses ikke, om Resen ogsaa har været indblandet i Sagen mod den jesuitiske Student Laurits Mogensen, der havde gjort sig skyldig i grovkornede Løjer ved et Præstekalente (jvfr. D M 3 R. VI, 168 ff.).

1) M. J. Medelfar, *Encoenia sacra* B 3. Rørdam III, 170 f. Andreas Brandrud, *Klosterlasse*. Kria. 1895. S. 190 f. Hovedkildstederne findes K S 2 R. V, 221 f. 4 R. IV, 533. Rørdam IV, 563—4. — 2) K S 4 R. IV, 533. Efterretningerne om de Eksemplarer, Laurits Nielsen førte med sig og uddelte, har givet Anledning til nogen Strid. (Jvfr. Aug. Perger, *Jesuiterpateren Laurits Nielsens*, saakaldt »Klosterlasse«. Kria. 1896. S. 98 ff.). Naar Perger (S. 106) formoder, at det Eksemplar, som Stephanus sendte Biskop Mogens Madsen (K S 2 R. V, 226) var Resens, som han havde laant, saa er det en ren og skær Konstruktion. — Et hidtil ukendt Dedikationseksemplar af *Confessio chr.*, nu i Helsingfors, er omtalt i Nord. tidsskrift för bok- och biblioteksväsen IV, 205—206. — 3) *Confessio christiana de via domini, qvam christianus populus in tribus regnis septemtrionalibus Danie, Svecie et Norvegie constanter confessus est annis a Christi fide suscepta amplius sexcentis usqve ad Christianum tertium Danie Norvegieqve et Goestavum Svecie reges. Cracoviae 1604.* — Fortalen viser en vis Kløgt ved at appellere til Kongens og Adelens Standsfølelse og Slægtstradition. 2 Eksemplarer af dette nu yderst sjældne Skrift fandtes i Bibl. Res. (S. 202. 278).

Nielsen skarpt tiltale af Dr. JONAS CHARISIUS, som tilsidst forkyndte ham Kongens Befaling, at han inden en Dag skulde rømme Land og Rige¹.

Selvom det er muligt — som man fra jesuitisk Side paastaar² — at Laurits Nielsen har været en højsindet Mand, besjælet af den største Offervillighed for den Sag, han tjente, saa maa det dog siges, at hans Optræden i Danmark er præget af en ubegribelig Dristighed. Sikkert beholder hans Biograf, A. Brandrud, Ret i sin Formodning om, at hans sidste Missionsforsøg maa finde sin Forklaring baade i Ukendskab med de hjemlige Forhold og i en altfor sangvinsk Stemning³.

Fra 1608 synes Jesuiternes Missionsbestræbelser for en Tid at have tabt Danmark af Syne, og der hersker ogsaa Tavshed herom i deres egne Skrifter⁴. Resen kom vel ikke til at spille nogen særlig fremtrædende Rolle ved Afværgelsen af det sidste store Jesuiterangreb, selvom hans Virksomhed viser, at han i det hele tog levende Del i de Forholdsregler, man traf mod en katolsk Reaktion. Saa meget desto vigtigere blev derimod hans Indsats i den store, positive Modforanstaltning mod Jesuiterindflydelsen: Skolevæsenets Forbedring.

KAPITEL VI

Skolereformen 1604.

I. Der er tidligere under Fremstillingen af Resens Skolegang givet en saa fyldig Udsigt over Latinskolevæsenets Historie i Danmark i det 16de Aarhundrede⁵, at det her maa være tilstrækkeligt at minde om Hovedpunkterne.

Som det er Luthers reformatoriske Synspunkter, der blev de bestemmende paa det religiøse Omraade, saaledes er det ME-

1) Jvfr. S. 243 Note 1. — 2) A. Perger, anf. Skrift S. 105. — 3) Brandrud, anf. Skrift S. 194. 210. 237. — 4) Fr. Münter, Den danske Reformationshistorie II, 648. — 5) S. 20 f. Skolevæsenets almindelige Historie findes fremstillet hos Rasmus Nyerup, Historisk-statistisk Skildring af Tilstanden i Danmark og Norge III, 1 Afd. 3 f.; J. E. Rietz, Skånska skolväsendets historia. Lund 1848; P. N. Thorup, Historiske Efterretninger om Ribe Cathedralskole. Ribe 1846, og især i en grundlæggende Afhandling af W. Norvin i Sorøbogen I, 548—675.

LANCHTON, der afgjort kom til at præge den »lutherske« Kirkeskole i de evangeliske Landskirker, hvorfor man ogsaa med Rette har givet ham Hædersnavnet »Præceptor Germaniæ«. I en Tale fra 1543 har Melancthon givet et samlet Udtryk for de Tanker, der i denne Henseende har været bestemmende for hans Virksomhed. Fremfor alt peger han paa Værdien af solide humanistiske Kundskaber for den, der som Præst skal være Lærer for andre. Derfor er det en Nødvendighed saavel for Kirken som for det borgerlige Samfund at have en vel underbygget Latin-skole¹.

Denne Opfattelse genfindes ogsaa i den danske Kirkeordinans, som tillige rummer de grundlæggende Bestemmelser for Skolens Nyordning herhjemme efter Reformationen². Dens Kilde synes især at være de tilsvarende Afsnit af den sachsiske Visitationsbog³, og den ensidige Betoning af Fagene Religion og Latin, som man møder her, er typisk for Synet paa Latin-skolen væsentlig som en Forberedelsesskole for vordende Præster. Kundskabsfordringerne i de humane Fag er saa tarvelige, at man træffende har kunnet tale om Kirkeordinansens »vingestækkede Humanisme«⁴.

Af Vigtighed for Skolevæsenets Udvikling i den nærmest følgende Tid blev især den Uniformitetstabel, som PEDER PAL-LADIUS udarbejdede 1546⁵, og som tilsigtede at tilvejebringe større Enhed i Undervisningen end Ordinansens spredte Bestemmelser⁶, der tilmed næppe overalt blev overholdt.

Men det mærkeligste Dokument i vor ældre Skolehistorie er dog det Udkast til en ny, latinsk Kirkeordinans fra ca. 1560, som allerede længe med Rette har tiltrukket sig Skolehistorikernes Opmærksomhed⁷. Baade ved sin Grundopfattelse af Vigtigheden af et godt udviklet Latinskolevæsen, for at Kirken ikke skal synke ned i »Uvidenhedens Mørke«, og ved sine Bestemmelser om Enkeltheder er den et typisk Udtryk for den melanch-

1) C R XI, 606—618, især 612. 616. — 2) K O S. 89 f. — 3) K S 2 R. II, 71 jvfr. Fr. Paulsen, Geschichte des gelehrten Unterrichts auf den deutschen Schulen und Universitäten. Leipzig 1885. S. 184 f. — 4) Norvin i anf. Skrift I, 570. — 5) Rørdam, Kirkelove I, 257. II, 35—37. — 6) Noget tydeligere og mere afgrænset end i den danske K O fremtræder Kravene dog i den latinske Redaktion af K O (Cragii Annales, Add. p. 51—55). — 7) Findes — desværre endnu uudgivet — i Gl. kgl. Saml. 4°. 3182. Omtalt af Rørdam (Univ. Hist. II, 446. K S 2 R. IV, 225—31), af S. M. Gjellerup, J. D. Jersin S. 23 f. og af Norvin, anf. Skrift I, 574.

toniske Humanisme. Det er derfor heller ikke uden Grund, at man har gættet paa, at Niels Hemmingsen var Forfatter hertil¹. Udkastet betegner et ret betydeligt Fremskridt fra den ældre Ordning saavel ved sine Krav om forøget Klasseantal som ved sin langt stærkere Fremhæven af Betydningen af et grundigt Kendskab til de gamle Sprogs Grammatik og Syntaks, ikke mindst hvad Græsken angaar. Humanistisk præget er ogsaa de fint forstaaende Regler om den rette Udtale af Latinen og Kravene om en mildere Skoletugt.

Desværre fik dette Udkast aldrig Lovskraft, men faktisk kom det til at udøve en ret betydelig Indflydelse paa vort Skolevæsen, som det fremgaar af de omtrent samtidige Undervisningsplaner for Skolerne i København, Roskilde, Odense, Viborg og Ribe², der tydeligt nok er paavirkede af den Humanisme, som der kom til Orde.

Trods deres gennemgribende og kulturbevarende Betydning blev Melanchtons Skoletanker dog ikke eneraadende i det 16de Aarhundrede. Ogsaa fra Frankrig kom Skolevæsenets Udvikling til at modtage et værdifuldt Tilskud. Dette skyldtes Ramismen³. Baade paa det filosofiske og paa det pædagogiske Omraade har PETRUS RAMUS virket i høj Grad befriende, men man bør ikke glemme, at hans filosofiske Indsats først og sidst bunder i pædagogiske Hensyn. Som Pædagog udmærker Ramus sig ved lige stærk Interesse for Sprogene som for Realfagene og ved sin Fremhævelse af Modersmaalets Plads i Undervisningen⁴. Sin pædagogiske Fremgangsmaade har han interessant udviklet i et særligt Skrift »*Oratio pro philosophica Parisiensis Academicæ disciplina*« 1551. Som Fremstillingen heri viser, er Kærnen i hans Undervisning som i hele hans System den praktiske Øvelse (Usus)⁵. Kundskabstilegnelsen foregaar efter Ramus under en dobbelt Virksomhed, dels en Analysis, hvorved Eleven gennem selvstændig Læsning i de antikke Forfattere mærker sig deres Ejendommeligheder og de Regler, de har fulgt, dels en Genesis, hvorved han ligesom genskaber det Stof, han før stiftede Bekendtskab med

1) Rørdam II, 446. — 2) Jvfr. S. 29 f. og S. 42 f. Olaus Theophilus, Paræneses. Hafn. 1573. V, 4 ff. R. Nyerup, anf. Skrift S. 26 f. Fynske Saml. I, 45 ff. — 3) Det virker derfor i høj Grad paafaldende, at Ramus' Navn overhovedet ikke nævnes hos Fr. Paulsen, anf. Skrift! — 4) Waddington, P. Ramus S. 348. 353. 233. 350. 417. 431. Jvfr. den nedennævnte Oratio af Ramus p. 40. 49. — 5) ib. p. 38. 50.

og saaledes ad praktisk Vej indøver de Regler, han udvandt ved sin Læsning¹. I det hele er det en Ejendommelighed hos Ramus, at han vil bort fra Tidens stærke Vægtlæggen paa Udenadslæren af de mange Regler, der hvilede som en knugende Byrde², og føre Undervisningen ind i et mere levende og interessant Spor. Hans egen Undervisning blev baaret af en bred humanistisk Helhedsanskuelse, som stærkt betonedede den store Sammenhæng i alle Videnskaber, der danner en »completus orbis doctrinæ ἐγκυκλοπαιδεία³».

Ogsaa i Danmark vandt Ramismen — som tidligere omtalt⁴ — begejstrede Tilhængere, der kæmpede baade for dens filosofiske og dens pædagogiske Fortrin. Det synes dog, som om den herhjemme mest har været en litterær Bevægelse, der overvejende fik Betydning for Universitetsundervisningen og ved sin Fremhævelse af det danske Sprogs Værdi. Hvor langt den er naaet ned i det praktiske Skoleliv, er derimod vanskeligt at afgøre. Den har i hvert Tilfælde ikke naaet at præge Skolelovgivningen, som ganske staar i Melanchtons Tegn, men derfor kan den godt i det stille have øvet en større Indflydelse, end det nu er muligt at efterspore. Da der synes at bestaa en vis Sammenhæng mellem Kryptokalvinismen og Ramismen, er det ikke usandsynligt at formode, at der i denne kryptokalvinske Tidsalder har været en Del Skolemænd, som har været paavirket af de nye Ideer, der ligesom laa i Luften i aandelig interesserede Kredse.

Hvordan det end forholder sig hermed, saa er der i hvert Fald ikke faa Omstændigheder, der tyder paa, at Latinskolevæsenet paa mange Steder herhjemme har oplevet en Blomstring i Frederik II's Tidsalder. Skolemænd som f. Eks. PEDER HEGELUND i Ribe, JAKOB HOLM i Viborg⁵ og HANS MIKKELSEN paa Herlufsholm⁶ er Borgen herfor. Men fra ca. 1590 kan man spore en Nedgang, og allerede 1594 taler et Kongebrev skarpe Ord om den »Uskikkelighed og Uflid«, som gaar i Svang i mange Skoler, til Dels paa Grund af slette Lærere og manglende Tilsyn⁷.

1) Oratio. 1551. p. 27 f. 30 f. — 2) ib. p. 26. »... nobisqve persvademus pueros longe magis exemplo, imitatione, diligentia, consvetudine grammaticos, oratores, philosophos qvam præceptis fieri«. — 3) ib. p. 52. Jvfr. p. 57—58. — 4) Jvfr. S. 159. — 5) Se S. 29 f. og S. 41 f. — 6) K S 2 R. VI, 157—171. — 7) Rørdam, Kirkelove II, 519—520. Tidligere Klager over Tidens Skolevæsen findes i J. Sinning, Oratio de studiis philosophicis. 1591. A 2 v og i Diplomatarium Vibergense, ed. A. Heise, p. 338.

Med dette som Baggrund forstaaer man derfor meget vel, at baade Adelen og andre formuende Folk efterhaanden foretrak at sende deres Børn andetsteds hen — til Tidens ypperste Læremestre Jesuiterne¹, og at jesuitisk uddannede Mænd siden vandt Indgang som Huslærere i fornemme Huse i Danmark².

Fra sin Stiftelsestid havde Jesuiterordenen været stærkt interesseret i at oprette Skoler, ogsaa for de saakaldte »externi«, som ikke selv med Tiden var bestemt til at blive Medlemmer af Ordenen³. Særlig i Tyskland udfoldede Jesuiterne en livlig Virksomhed paa dette Omraade, hvorom man har tydelige Vidnesbyrd i den lange Række Skoleplaner, som er bevaret fra det 16de Aarhundrede⁴, og som 1599 fandt deres Afslutning i den »*Ratio atque Institutio Studiorum Societatis Jesu*«, der fik almindelig Gyldighed for hele Ordenens Skolevæsen⁵. Jesuiterne var berømt for deres Sprogundervisning, særlig i Latin, hvor de lagde Vægt paa at uddanne en Latinitet efter strengt ciceroniansk Mønster⁶, men de udmærkede sig ogsaa som Lærere saavel i Græsk og Hebraisk⁷ som i Rhetorik og Dialektik, i hvilket sidste Fag Aristoteles naturligvis udgjorde Hovedhjørnestenen⁸. Fremdeles var de i Besiddelse af en videre almenpædagogisk Synskreds end Protestanterne. Saaledes viste de rigtig Forstaaelse for Ferier som nødvendige Afbrydelser af Studierne⁹, og de kendte andre Midler end Ferlen til at anspore deres Disciple. De var blandt de første, der indførte Konkurrencer, Uddeling af Belønninger, Karakterer o. l. som Midler til at vække de unges Kappelest¹⁰.

En Sammenligning mellem Jesuiterskolerne og Datidens protestantiske viser, at der ingen principiel Forskel bestod mellem disse to Skoleformer. Fraregner man Religionsundervisningen, hvor Jesuiterne byggede paa Peter Canisius' Katekisme¹¹, er det

1) Jvfr. S. 236 og Fr. Paulsen, anf. Skrift S. 261 ff. — 2) Litteræ annuæ societatis Jesu. 1602, p. 726. — 3) Monumenta Germaniæ pædagogica II, 1 Afd. 25. 36. — 4) Samlede og udgivne af G. M. Pachtler i Monumenta Germ. pædag. II, Tom. 1. Typiske Eksempler findes S. 149 f. 230 f. 249 f. — 5) Udgaven Moguntii 1600 er benyttet. — 6) Monumenta II, 1. S. 145. 171. Ratio p. 111 f. 141 f. — 7) Jvfr. Note 4. — 8) Monumenta II, 1. S. 77. 151. 231. Ratio p. 75. 78. — Biskop Mogens Madsen ytrer dog ogsaa Uvilje mod Jesuiternes Filosofiundervisning (Orationes p. 152). — 9) Monumenta II, 1. S. 131. — 10) Præmier: Monum. II, 1. S. 73. Kappelstrid: ib. S. 167. Examina: ib. S. 144. 146. 201. God Disciplin: ib. S. 325. Jvfr. Ratio p. 16 f. 89 f. 95. 99 f. — 11) Monum. II, 1. S. 254.

mærkeligt at iagttage den Overensstemmelse, der gør sig gældende i Maal og til Dels i Midler. Derfor kunde f. Eks. mange af de samme Skolebøger anvendes begge Steder¹. Kun udmærkede Jesuiterne sig ved en langt større Dygtighed og Energi i det praktiske Skolearbejde, saa at selv protestantiske Pædagoger i Samtiden² nødtes til at yde dem fortjent Anerkendelse derfor.

II. At Frygten for Jesuiterkolerne var den vigtigste Aarsag til, at man 1604 skred til en Reform af det danske Skolevæsen, fremgaar klart af det Kongebrev, som nyordnede Skoleforholdene³. Dette Kongebrev⁴ indeholder tillige en lidet lystelig Skildring af den daværende Tilstand og giver os derved indirekte Nøglen til Forstaaelsen af den Tiltrækning, som Jesuiterkolerne udøvede. Gang paa Gang finder Ansættelse af uduelige Lærere Sted, hedder det her, og der klages stærkt over, at Ungdommen forvirres ved den Planløshed, der behersker Undervisningen. Man bruger ikke de samme Lærebøger overalt og bebyrder tilmed Disciplene med vidtløftig Dikteren. Den paabudte Repetition af Stoffet og den flittige Indøvelse i at tale og skrive Latin forsømmes. Katekismeundervisningen drives langtfra med den tilbørlige Kraft⁵. Ja, førend Disciplene til Bunds har lært Begyndelsesgrundene i latinsk Grammatik, jager man dem frem til Græsk og Dialektik, som de mangler de fornødne Forudsætninger for at tilegne sig.

Stod det virkelig saa slet til med Skolerne, som dette Kongebrev lader formode, var det klart, at man maatte gribe til energiske Midler for at bedre Forholdene, og til alt Held ejede Tiden netop den Mand, der med Kraft kunde tage Opgaven op — Resen. Som Lærer i Viborg, som Hovmester for Fr. Rosenkrantz og som snart mangeaarig Professor havde han haft rig Lejlighed til at beskæftige sig med Skolespørgsmaal, og de følgende Begivenheder viser tydeligt nok, at det var Resen, der blev den drivende Kraft i Bevægelsen. — Saavel Kongebrevet om Besøg i Jesuiterkolerne fra d. 6te Oktober 1604⁶ som en

1) Monum. II, 1. S. 317. — 2) B. Duhr, Geschichte der Jesuiten I, 289 f. — 3) Efter en jesuitisk Kilde (Litteræ annuæ soc. Jesu 1601, p. 772) skal Christian IV til en Begyndelse blot have opfordret Winstrup »pseudoarchiepiscopus Daniæ« til at formane de unge danske Mænd til at dygtiggøre sig, saaledes at de kunde tage Kampen op med de jesuitiske Disputatorer! — 4) Rørdam, Kirkelove III, 17—18. — 5) Paa dette Sted synes man næsten at kunne høre Resens Stemme klinge igennem. — 6) Se S. 240.

senere Ytring af Resen¹ oplyser, at man i hvert Tilfælde fra Begyndelsen af Oktober 1604 i Regeringskredse har beskæftiget sig med Planer om en Reform af Skolevæsenet, men først d. 22de Oktober² bekendtgjorde Resen i Konsistorium efter udtrykkelig Befaling fra Kongen og Kansleren, som forøvrigt ogsaa var bekendt for sin Skoleinteresse³, at nu skulde det være Alvor med Reformerne. Samme Dag dateredes ogsaa det ovenfor omtalte Kongebrev, som indeholder de fyldigste Efterretninger om, hvad der var Regeringens Maal⁴.

Først og fremmest krævede man Enhed over Undervisningen baade i større og mindre Skoler. Dernæst blev det paalagt Superintendenterne at have et »flittigt og grandgiveligt Indseende« dels med Skolerne i Almindelighed, dels med at Undervisningens Ensartethed blev fremmet, og endelig fordrede man — for at hæve Lærerstanden —, at alle Rektorer ved de større Skoler skulde være Magistre, og at alle øverste Hørere her og alle Rektorer ved de mindre Skoler skulde være Baccalaurere.

Som Middel til at fremhjælpe den større Planmæssighed i Undervisningen omtaler Kongebrevet, at der af Universitetets Professorer var blevet udarbejdet to Aktstykker, en »*Tabella scholastica*« og de dertil hørende »*Admonitiones necessariae ad pietatem et profectum juventutis scholasticæ*«. Det er Resen, der har udarbejdet disse Aktstykker, som han fremlagde til Konsistoriums Billigelse d. 22de Oktober, og som d. 7de November s. A. fik kgl. Stadfæstelse⁵. De er vigtige som Kilder baade til Oplys-

1) I Resens »*Simplex narratio plenius paulo continuata*« om Skolebøger i Danmark efter 1604, dateret 3 Sept. 1633, indgivet til Kansler Chr. Friis til Kragerup (Original i D K., Indk. Breve). — 2) K S 4 R. IV, 518—519. — 3) C. Aslac, *Oratio funebris in memoriam Chr. Frisii*. 1616. D 4. — 4) Findes trykt — efter en Orig. i Fyns B A — hos Rørdam, Danske Kirkelove III, 17—20, hos V. A. Secher, *Corpus constitutionum Daniæ* III, 175—178, hos J. E. Rietz, anf. Skrift S. 614—16 samt paa Latin i Resens Udgave af *Instructio visitationis Saxonicae* 1608 og i let omredigeret Form i Den norske Kirkeordinans 1607, S. 62 b f. — Brevet udsendtes næppe samme Dag, det var dateret. Der maatte nødvendigvis hengaa nogen Tid, før de i Brevet omtalte Skoleplaner var godkendt af Konsistorium. Derfor blev det ogsaa først læst d. 7de Novbr. i Konsistorium (K S 4 R. IV, 519—520). Om Brevets øvrige Publikation se K B 1604, 22/10. — Hele Indledningen til Brevet er væsentlig en Gentagelse af Brevet af 6/10 s. A. om Forbud mod at sende Børn til Jesuiterkolerne. — Skolereformens Historie er tidligere behandlet af Nyerup, anf. Skrift S. 80 f. Rietz S. 84 f. og Rørdam III, 161 f. — 5) K S 4 R. IV, 519. 520.

ning om Resens pædagogiske Standpunkt og om hans Indsats i Skolereformen 1604¹.

Admonitionerne fremhæver bestemt, at Gudsfrygt er Skolens Hovedøjemed, hvorfor de ogsaa som Midler til Opnaaelse af dette Formaal indskærper Udenadslæren af Katekismen, Læsning i den latinske Bibel samt flittig Kirkegang under Lærernes Opsyn². M. H. t. selve Skoleplanen betones Vigtigheden af nøje Efterlevelse af den befalede »Tabella scholastica«. Bestemte Tider skal hver Dag og Uge anvendes til Repetition af det tidligere lærte Stof, og i det hele skal Hukommelsen opøves ved flittig Udenadslæren³. Dikteren skal derimod undgaas — hellere maa man udgive Skolebøger. — Af særlig Betydning er det, at Disciplene vænnes til at tale og skrive godt Latin. Saa vidt muligt skal de altid tale Latin og mindst to eller tre Gange ugentlig beskæftiges med skriftlige Udarbejdelser paa dette Sprog, foruden selvfølgelig med Oversættelser fra Latin til Dansk. Herigennem skal der vindes Fortrolighed med det Gloseforraad, som de ved deres Læsning har samlet sig, og der skal navnlig vaages over, at de ikke blander ikke-klassiske Udtryk ind i den gode Latin. At tale slet Latin er jo langt værre end at tie stille!

Øvelser i Versskrivning maa ikke drives altfor ivrigt med de Elever, som af Naturen er upoetiske Sjæle⁴.

Et særligt Kapitel ofrer Resen paa Kravene om Skønskrivning (*pictura elegans*). Børnene skal baade have Metaltavler med ophøjede Mønsteralfabeter, hvorpaa de med en Trægriffel skal lære at efterfølge de enkelte Bogstavers Skriftræk, og endvidere tynde Trætavler med Linjer, som kan skydes ind under deres Skrivepapir, saa at Skriften kan staa pynteligt paa lige Linjer. Der skal ogsaa vaages over, at den samme Skriftform overholdes gennem hele Skolen⁵.

1) Rørdam (III, 164) og efter ham Secher (*Corpus const.* III, 177) siger, at det fremgaar af *Acta consistorii*, at Resen har udarbejdet disse Aktstykker. Strengt taget staar dette vel ikke direkte udtrykt i A C, men Sammenhængen paa det paagældende Sted (*Binas igitur Resenius tabulas expositus legendas, quæ continebant supradicta etc.*) synes at hæve det over enhver Tvivl, at Resen er Ophavsmanden hertil. En Undersøgelse af Stilen i »*Admonitiones*» — den tunge Latinitet med de lange Perioder og ofte mærkeligt afsnubbede Udtryk — taler ogsaa ganske afgjort for Resens Forfatterskab. Endelig kan det nævnes, at begge Aktstykker findes optaget i et Skrift af Resen, hans Udgave af *Instructio visit. Saxon.* 1608. H—H 3 v. — 2) § 1—4. — 3) § 5—7. — 4) § 9. — 5) § 8. Saaledes ogsaa i K O fra c. 1560, der træffende forkaster den Opfattelse:

Admonitionerne indfører tillige fire faste aarlige Ferier: ved Jul, Paaske og Pinse samt i August Maaned¹ og fastslaar yderligere Kirkeordinansens forstandige Regel, at de Børn, som Rektoren ved 12-Aars Alderen stadig finder sløve og uegnede til Studeringer, efter en Prøve skal ophøre med Skolegangen, saa at de i Tide kan bruge deres Kræfter til anden Uddannelse². De mange Regler af rent moralsk Art, som optager en saa stor Del af vore ældre Skolelove, overlader Resen med rigtig Takt den forstandige Rektor for hver Skole at fastsætte³.

Den medfølgende »*Tabella scholastica*«, der fastsætter Pensa fra første Klasses ABC-Læsning og Skrivning til sidste Klasses mere omfattende Kundskabsstof, frembyder ogsaa mange interessante Træk i Sammenligning med tidligere danske Skoleplaner⁴.

Et Fremskridt er det allerede, at Tabellen regner med seks Klasser mod Kirkeordinansens fem; men endnu vigtigere er Indførelsen af nye Fag som Aritmetik, Geometri, teoretisk Musik og — under særlige Omstændigheder — Hebraisk samt Udvidelsen af Kundskabsfordringerne i allerede bestaaende Fag, navnlig i Græsk, men ogsaa i Dialektik og Rhetorik.

Hovedvægten laa dog stadig paa Fagene Religion og Latin. Som Grundlag for Religionsundervisningen foreskrives Luthers Katekisme paa Dansk og Latin, den latinske Bibel og for de senere Alderstrin Melanchtons »*Examen*«, Wittenbergerkatekismen samt det nye Testamente paa Græsk. — I Latin omfatter Listen over de klassiske Forfattere, der skulde læses, Æsop, bearbejdet af Camerarius, desuden selvfølgelig Cicero (Brevene, Talerne og *De officiis*), fremdeles Terents, Ovid, Vergil, Horats, Properts og Cæsar. Som Hjælpemidler anbefales dels den gamle Grammatik

»*quasi doctrina antecellere maximo certe probaretur argumento, si pessime pingeret.*«

1) § 7. — 2) § 10. Jvfr. K O S. 97 og P. Palladius i Rørdam, Kirkelove I, 475. — 3) § 10. — 4) Det fortjener dog at bemærkes, at vi nu kun kender Tabellen i den Skikkelse, hvori den fremtræder i den norske Kirkeordinans fra 1607 (S. 65—68 b). At den dog i trykt Form allerede er fulgt med Kongebrevet af 1604 22/10, fremgaar af K S 2 R. V, 839, men ved de bevarede Originaler af dette Brev i Odense og Aalborg B A findes *Tabella scholastica* ikke mere vedlagt. Den er siden genoptrykt hos Nyerup, anf. Skrift, til S. 82. Skønt man kunde formode, at Tabellen i sin opr. Form havde set noget anderledes ud, da den omtaler adskillige Skolebøger, der endnu ikke var til, holder denne Antagelse næppe Stik, som det kan ses ud fra Resens Udtalelser i hans *Simplex narratio*.

Donat og den nye af Melanchton, dels en Række af de Samlinger af Talemaader og faste Udtryk, som Tiden i saa høj Grad yndede. Blandt saadanne nævnes større og mindre Udgaver af den venetianske Humanist Aldus Manutius' »Phrases« og af Nederländeren Hadrian Junius' Ordsamling (Nomenclator) samt »Colloquia« af den spanske Filosof Luis Vives¹ og af den franske Humanist Corderius. Ogsaa Erasmus af Rotterdam's Colloquia anbefales, og af denne Forfatter skulde der desuden læses hans Adagia og det i pædagogisk Henseende saa nyttige Skrift »De civilitate morum«². Naturligvis glemte Planen heller ikke den gamle Distichasamling, som gik under Catos Navn³.

I Overensstemmelse med Admonitionerne indtager Repetition, Udenadslæren og latinsk Stilskrivning en betydelig Plads paa Tabellen. Ogsaa om græsk Stil tales der⁴, og i dette Fag, som nu skulde læres allerede fra fjerde Klasse (mod Ordinansens sidste Klasse), skulde man bruge den almindelig udbredte Clandardus' Grammatik. Disciplene skulde naa frem til ikke blot at kunne læse det ny Testamente, men ogsaa Isokrates, Lukian og Theognis. — Til Brug ved Undervisningen i Logik (fra femte Klasse) skulde man anvende Resens større og mindre Lærebøger efter Melanchtons Mønster, medens Franskmanden Talæus' Lærebog skulde lægges til Grund for Rhetorikken. Undervisningen i Aritmetik, der praktisk talt var det samme som almindelig Regning, skulde bygge paa Nederländeren Gemma Frisius' Lærebog, og Musikundervisningen paa Schweitzeren Glareanus. Fordringerne i Hebraisk og Geometri omfattede ikke mere end Begyndelsesgrundene.

Skolereformen af 1604 hviler i alt væsentligt paa et konservativt Grundlag. Den afspejler overvejende Melanchtons Standpunkt, som det f. Eks. var udtrykt i Kirkeordinansen fra ca. 1560, med hvis Bestemmelser Reformplanen fra 1604 paa flere Punkter viser en umiskendelig Lighed. Der kan overhovedet

1) I Fortalen til Stoikeiosis logic. præcept. 1609 taler Resen om »doctissimus et gravissimus Lud. Vives: qvem cuperem alii quoqve consulerent mature«. — 2) Dette Skrift anbefaledes ogsaa stærkt i K O fra c. 1560. Nu kendes ingen dansk Udgave heraf tidligere end 1646, i Bibl. Res. omtales derimod S. 140 en Udgave »Latine et Danice«, Hafn. 1626. I Parva Rhetorica F 5 v anbefaler Resen varmt Erasmus' Liber de conscribendis epistolis. — 3) Af denne Bog'er endnu bevaret københavnske Udgaver fra 1581. 1626. 1657. 1691. — Bogen citeres af Resen i De illustri gratia Th. 66. — 4) Jvfr. Admonitiones § 9 og K O fra c. 1560.

næppe være nogen Tvivl om, at Melanchton for Resen har staaet som den højeste pædagogiske Autoritet. Et Par Aar senere kalder han ham »optimus ille juventutis informandæ magister«¹, og i god Overensstemmelse hermed er det, at den Kreds af Forfattere, hvis Skolebøger anbefales — Aldus Manutius, Erasmus, Hadrian Junius, Vives, Johs. Sturm, Camerarius — alle hører til Repræsentanterne for den ældre Humanisme, som enten havde været Melanchtons Grundlag eller selv var blevet præget af ham. Særligt betydningsfuldt er det i denne Sammenhæng ogsaa, at Resen paa et saa vigtigt Omraade som Dialektikken væsentlig blev staaende ved den aristoteliske Logik i melanchtonisk Form og derved spærrede Vejen for den ramistiske Bearbejdelse af denne Videnskab.

Trods dette konservative Præg er der dog Punkter, hvor man kan paavise en Indflydelse, der peger ud over Melanchton, og som gør det sandsynligt, at Resen ikke har været helt upaa-virket af Tidens Reformkrav, hvad enten dette nu skyldes en direkte Indflydelse fra Ramismen eller blot en Eftervirkning fra de Retninger, der havde fundet deres Udgangspunkt hos Ramus.

Denne Indflydelse viser sig dels ved den Plads, som Real-fagene har tilkæmpet sig paa Skoleplanen, dels i den noget større Betydning, der blev tilkendt Modersmaalet, især ved de Skolebøger paa Dansk, som enten anbefaledes i Planen eller skylder denne deres Fremkomst. I samme Retning synes ogsaa den Omstændighed at pege, at en afgjort Ramist vandt Fodfæste paa Skoleplanen i Omer Talon (Talæus), der var Ramus' nærmeste Ven og Medarbejder², ligesom ogsaa Resens stærke Fremhæven af den praktiske Indøvelse af Stoffet er beslægtet med Ramus' Krav i denne Retning³. Alligevel maa man dog betegne den Indvirkning paa Skoleordningen af 1604, der kan skyldes Ramismen, som højst beskeden; og paa det Omraade, hvor de mest værdifulde Fremskridt findes, — de fornyede humanistiske Krav over-

1) Instruct. visit. Saxon. 1608. G 6. Ogsaa Melanchtons nære Discipel Rektoren i Chemnitz A. Siber anføres som pædagogisk Autoritet. (Admonit. § 9, jvfr. Fr. Paulsen, anf. Skrift S. 202.) — 2) Om Talæus se Waddington S. 32—33. 60. 64 f. 98. 155. 308. — 3) Jvfr. den ramistisk klingende Udtalelse i Fortalen til Stoikeiosis 1632: »Usus, usus faciet utramqve paginam et sic præcepta recte intellecta comprobabit in omnibus pulcherrime«, og Fortalen til Stoikeiosis log. 1609, der stærkt betoner »usum per omnia«.

for de gamle Sprog, især Græsk, — er det umuligt at afgøre, om man staar overfor en Indflydelse fra Ramismen eller Melanchtonismen, thi i dette Stykke var deres Maal det samme.

Man tør næppe heller med Sikkerhed tale om en direkte Paa-virkning fra Jesuiterskolerne. Som omtalt var den principielle Forskel mellem protestantisk og jesuitisk Skolevæsen kun ringe. Det er dog sandsynligt, at den stærke Vægt, som Skoleordningen lægger paa en forbedret Latinundervisning, er tænkt som et Modtræk overfor Jesuiternes Førerskab paa dette Omraade, og paa et Par enkelte underordnede Punkter tør man muligvis tale om en Efterligning af Jesuiternes Hjælpe midler ved Opdragelsen¹.

Skønt den nye Skoleordning paa ingen Maade var en gennemgribende Reform af vort Latinskolevæsen, saa betyder den dog — maalt efter Tidens Forhold — et Fremskridt, særlig ved den stærkt forbedrede Græskundervisning og ved Indførelsen af Real-fagene.

Det har derfor sikkert været med ret store Forventninger, at man i ledende Kredse har set hen til dens Virkeliggørelse. Resens egen Stemning lærer man at kende gennem den begejstrede Henvendelse til Christian IV, hvori han det følgende Aar lykønskede Kongen til Reformens Gennemførelse. Det er en glad Fortrøstning, der kommer til Orde her, thi for Resen var der ingen Tvivl om, at Skolernes Nyordning vilde betyde et umaadeligt Gode for Ungdommen, og at den vilde være det sikreste Mittel mod den Afsindighed at sende de unge til Jesuiterne, et Bolværk »contra Antichristum et Antijesum«².

Om Virkeligheden fuldtud har svaret til Forventningerne, er dog et andet Spørgsmaal, og Bedømmelsen af Skoleordningens Betydning vil til Dels afhænge af dette Spørgsmaals Besvarelse.

Kun faa Aar senere — 1608 — klagede Rigets Bisper over, at Tilstanden i mange Skoler stadig var yderlig slet, bl. a. paa Grund af Mangelen paa tilstrækkeligt uddannede og lønnede Lærere³. Det er derfor forstaaeligt, at man i tidligere Tid har

1) Saaledes m. H. t. Ferier, Examina og Oppassere (observatores) blandt Disciplene (Admonit. § 4. 7. 10). — Et mærkeligt samtidigt Eksempel paa Indførelse af Examina og Belønninger til flittige Disciple har man fra Aarene 1605—1610 fra Ribe Skole under Poul Mortensen Aastrups Rektorat (P. N. Thorup, Histor. Efterretn. om Ribe Cathedralskole I, 90—91). — 2) Parva Log. Præfatio. — 3) Pontoppidan, Annales III, 579.

været tilbøjelig til at mene, at Reformen væsentlig blev paa Papiret. Denne Opfattelse er dog næppe helt rigtig¹.

Reformen var ganske vist kun det første Led i en hel Række Bestræbelser for at forbedre Skoleforholdene og har naturligvis ikke straks kunnet træde i Kraft, bl. a. paa Grund af Mangel paa de fornødne Lærebøger, men alene den Omstændighed, at mange af de Skolebøger, som Reformen affødte, i den Grad er blevet slidt op, at knap Titlerne er blevet tilbage, er et vægtigt Vidnesbyrd om, at den var andet og mere end blot et Udkast. Tilmed har den nyeste Tids Undersøgelser om Sorø Skoles Tilstand i denne Periode godtgjort, at Undervisningen paa dette Sted, der endog var tænkt som en Mønsterskole, i væsentlig Grad har bygget paa Planen fra 1604².

Men selvfølgelig er det rigtigt at minde om, at det sikkert i høj Grad har rettet sig efter de enkelte Skolers indre Tilstand, i hvilket Omfang man har kunnet tilegne sig dens Bestemmelser³, og det bestandige Røre, der i den nærmest følgende Tid vedblev at være om Skolevæsenet herhjemme, tyder paa, at man i hvert Tilfælde fra visse Sider ikke har kunnet betragte Reformen af 1604 som absolut tilfredsstillende.

Et enkelt Punkt i Reformen, Bestemmelsen om, at Rektorerne skulde være Magistre, synes at være blevet efterlevet temmelig punktligt. Magisterfortegnelserne for de nærmest følgende Aar efter 1604 viser nemlig, at det er et paafaldende stort Antal Rektorer eller vordende Rektorer, som i disse Aar har indstillet sig til Magisterprøven ved Københavns Universitet⁴.

III. Admonitionerne betoner som omtalt Vigtigheden af at have trykte Skolebøger som Materiale for Undervisningen⁵. Skønt det et enkelt Sted i Acta Consistorii kan se ud, som om man næppe oprindelig havde tænkt at indføre nye Skolebøger⁶, saa viser dog en senere Udtalelse af Resen, at man allerede i Begyndelsen af Oktober 1604 havde forhandlet herom i Konsistorium⁷. Faktisk blev Skolereformen ogsaa Udgangspunktet for Tilvejebringelsen af en hel lille Skolebogslitteratur, skrevet af danske Forfattere.

1) Saaledes Jul. Paludan, Renaissancebevægelsen i Danmarks Literatur S. 119 og J. Oskar Andersen, Holger Rosenkrantz den Lærde S. 174. — 2) Sorøbogen I, 584 f. 591 f. — 3) ib. I, 584. — 4) P T III, 130 f. — 5) § 5. — 6) K S 4 R. IV, 518. A C 1604, 22/10 ». . . nec tamen libros novos inducendos hoc tempore. — 7) Simplex narratio.

Dette Forhold afspejler sig allerede i »Tabella scholastica« i den Form, hvori vi kender den, da den regner med Bøger, som ikke var til 1604, og som først saa Lyset i Aarene efter 1605. Ogsaa paa dette Omraade blev Resen afgjort den førende Aand, og hans Virksomhed kom til at sætte Frugt i en lang Række Skolebøger i forskellige Fag. For nogle Fags Vedkommende udarbejdede han endog flere Sæt Lærebøger¹.

Som tidligere Professor logices stod aabenbart Dialektikken hans Hjerte nærmest. Det er da ikke underligt, at hans første Skolebog blev den »*Parva Logica Philippi et Aristotelis*«, som udkom i Slutningen af Aaret 1605, forsynet med et kgl. Privilegium for 10 Aar² og med Dedikation til Christian IV som Tak for hans Interesse for Skolelovgivningen. Indholdet er tidligere blevet omtalt under Behandlingen af Resens Virksomhed som Professor logices³. Skønt Bogens store Omfang og lidet overskuelige Fremstillingsform skulde synes at gøre den mindre skikket til Skolebog, viser Sorø Skoleregnskaber dog, at den i en Aarrække blev benyttet der⁴. Den anvendtes iøvrigt ogsaa — og maaske med større Udbytte — som Lærebog ved Universitetet. Saaledes lagde Hans Jensen Alan den til Grund for sine Forelæsninger 1612—13⁵. Ogsaa i Læseplanen for Kommunitetet anbefales den som Øvelsesbog⁶, og endnu saa sent som 1621—22 henviser Peder Nielsen Gelstrup i en Disputats om Logikken til Definitioner, som Resen havde opstillet i denne Bog, og som han ganske kunde give sin Tilslutning⁷.

En forkortet Udgave eller rettere et Udtog af »*Parva Logica*« findes under Titelen »*Initia parvæ logicæ et rhetoricæ compendiosa, pro V classe scholarum puerilium in Dania &c.*«, som Resen udgav i Aaret 1610 beregnet paa Skolernes femte Klasse⁸. Man genfinder her i det logiske Afsnit den samme Inddeling i fire Hovedpartier som i »*Parva Logica*«. Fyldigst er Fremstillingen af Prædikabilierne, Prædikamenterne, Begrebsrelationerne og Syllo-

1) Hos Rietz, anf. Skrift S. 93 findes den hidtil fuldstændigste Liste over Resens Lærebøger. — 2) Privilegiet, dat. 1605, 21/11, er trykt hos Rørdam IV, 559—560. — 3) S. 163 f. — 4) Sorø Klosters Lensregnskaber (R A), f. Eks. 1611—12, Bilag 45; 1612—13, Bilag 24. Dens Pris var 12—14 Skilling. — 5) Rørdam IV, 73. — 6) Beckman, Communitatis Reg. Hist. ad pag. 16. En — nu tabt — Udgave fra 1617 nævnes i Catalogus librorum M. Erasmi Joh. Brochmand. Hafn. 1665. p. 61. Nr. 280. — 7) P. N. Gelstrup, De logica dissert. I, Th. 26. II, Th. 46. — 8) En — nu tabt — Udgave heraf fra 1623 nævnes i Catalogus librorum M. Christiani Stenbuchii. Hafn. 1665. p. 145 Nr. 1254.

gistikken. Derimod er alle de specielle Afsnit med de indviklede Regler om Ombytninger og Reduktioner i Slutningslæren¹, om falske Slutningsformer² og hele Metodelæren³ udeladt. Ogsaa det Stof, som er fælles for de to Bøger, er blevet stærkt sammentrængt. F. Eks. er Kapitlet om Kvalitetsbegrebet svundet ind fra 4 Sider til $\frac{1}{2}$, om Kausalbegrebet fra 7 Sider til $\frac{3}{4}$ o. s. fr. De græske Kunstord er næsten overalt strøget, og ogsaa Drøftelserne af de forskellige Logikers afvigende Opfattelser er bortfaldet. Ved saaledes at samle alt om Hovedlinierne og se bort fra alle Udenværker har Bogen vundet betydeligt i Overskuelighed, men har paa den anden Side i den Grad faaet Ledetraadens korte og knappe Form, at den stærkt maa have trængt til at blive udfyldt ved Lærerens mundtlige Fremstilling⁴. Indholdsmæssigt set bærer den selvfølgelig ganske samme Grundpræg som »Parva Logica«, og mangfoldige Sætninger og Udtryk i denne Bog er ordret gaaet over i Udtoget, paa lignende Maade som Teksten i »Stoikeiosis« fra 1597 dannede Grundlaget for en Del Afsnit i »Parva Logica«⁵.

Fra 1610 stammer ogsaa den af Resens Skolebøger, der uden Sammenligning er den interessanteste, og som viser ham som i nogen Grad paavirket af Ramismens Interesse for Modersmaalet. Det er den Oversættelse af det logiske Afsnit i hans »Initia«, som udkom under Titelen: »*Den lille Logices Begyndelser, fordeligen at bruge, lige effter Latinen. For den femte Lectie i Børne scholer i Danmarck &c. Oc ellers i almindelighed*«.

Bogen selv giver ikke ringeste Oplysning om Forfatter eller Oversætter, men at Teksten er Resens, viser en Sammenligning med »Initia«, og at Oversættelsen ogsaa skyldes ham, fremgaar af Oplysninger af den samtidige Lyskander⁶ og siden af Peder Resen, der ejede Manuskriptet hertil⁷. Sprog og Stil er desuden stærkt præget af de samme Ejendommeligheder, som træffes i Resens øvrige Oversættelser.

1) Parva Log. G 6—I 2 v. — 2) ib. Kv—K 5 v. — 3) ib. L 3 v ff. — 4) Meget fornuftigt ender Bogen da ogsaa med følgende Opfordring (D 8 v): »Tum si heic plura pavillo alicubi ex majoribus repeti velint pædagogi industrii: de eo ante editionem proximam admoneant«. — 5) Jvfr. S. 168. — 6) Rørdam, Lyskanders Levned S. 256. — 7) Bibl. Res. p. 174 Nr. 9. Ogsaa i Fortegnelsen over Jesper Brochmands Bibliotek (Arne Magn. 4°. 901) nævnes S. 387 »Resenii Logica Danica. Hafn. 1610«.

Den almindelige Mening om denne Bog har ikke været gunstig, ja N. M. Petersen anser endog Resens Forsøg paa at give den latinske Logik en dansk Skikkelse for fuldstændig mislykket¹. Der er næppe heller nogen, der nu som Helhed vil kalde Resens Oversættelse heldig, men han har billigt Krav paa, at man regner ham til gode, hvilke uhyre Vanskeligheder han havde at kæmpe imod. Ingen i Danmark havde før Resen givet sig i Kast med den Opgave at overføre Logikkens Regler, som næsten syntes sammenvoksede med deres latinske Klædning², til et Sprog, der i saa ringe Grad som det daværende danske var udviklet som videnskabeligt Hjælpemiddel, og hvis Ordforraad viste en udpræget Mangel paa alle de Kunstord, som netop var Logikkens Begyndelse og Ende. Næsten alt maatte skabes fra nyt, og Resultatet maatte selvfølgelig komme til at bære alle det første Forsøgs Ufuldkommenheder. Der skulde da ogsaa gaa over et halvthundrede Aar, før en anden dansk Mand, Mourits Kønig, gentog dette Forsøg³, men hans Oversættelse fik ingen større Betydning, da den forblev utrykt, og først ca. 150 Aar efter Resen blev Opgaven, takket være den mellemliggende rigere Sprogudvikling, med betydeligt større Held løst af Soraneren Jens Kraft⁴.

Som saa mange Oversættelser fra ældre Tid er heller ikke Resens danske Logik en nøjagtig Gengivelse af den latinske Tekst Ord for Ord, men er snarere at betragte som en Omskrivning. I Sammenligning med Originalens Knaphed bærer Oversættelsen et bredere og tungere Præg ved de mange forklarende Indskud, der er føjet ind i de enkelte Sætninger for at gøre Teksten mere tydelig. Eksempelvis kan anføres Slutningen af Udviklingen om Kvalitas-Begrebet (II, 7).

1) N. M. Petersen, Den danske Litteraturs Historie. 2 Udg. III, 151. Jvfr. R. Nyerup, Histor.-stat. Beskrivelse III, 1 Del, 94. Slanges Chr. IV's Historie ved Schlegel I, 359—360. — 2) Et interessant Forsøg i samme Retning var for Aritmetikens Vedkommende gjort 1602 af Christoffer Dybvad i hans »Decarithmia« (jvfr. D M 4 R. II, 214—215). — 3) K S 4 R. I, 352—354. Resens Bog mindes han ib. S. 353. Kønigs Arbejde findes i Gl. kgl. Saml. Fol. 221. Om en anden dansk Logik fra 1624 se H S IV, 482. — 4) [Jens Kraft]: Logik eller den Videnskab at tænke. Kbhvn. 1751. — Om Resens Interesse i disse Aar for dansk Sprog taler ogsaa et Skrift af ham fra 1605 »Dictionarium Danico-Latinum«, som fandtes i Bibl. Res. (S. 344. Nr. 50 i 4°).

Dispositio præparatio interna:
atqve ejus perfectio habitus: ut
artes et virtutes etc.

Tillavelse, som er en induortis
beredning, oc hendis fuldkommel-
se, som er en færdighed, huilken
mand haffuer flyed sig med fliid,
som kunster oc dygder etc.

Iøvrigt præges Bogen selvfølgelig ganske væsentlig af de mange ny Ord, Resen har dannet for at udtrykke de logiske termini technici. Af saadanne kan her anføres: Kiendelse (notio), Befattelse (apprehensio), Sammenfattelse (comprehensio), det ejlige (proprium), offuerstigende Ting (transcendentia), Danlighed (qualitas), Udretning (effectum), Underlag (subjekt), Modlag (objekt), Fremsgagn (argumentum), fornuftig Sluttelse (ratiocinatio). Resens nyskabte Udtryk tager sig unægtelig temmelig fremmedartede og ubehjælpomme ud, og det er næppe uden Grund, at de ikke siden har vundet Borgerret i Sproget, skønt Resen ved selv oftere at anvende dem i sine senere Skrifter gjorde sit til at faa dem lyst i Kuld og Køn. Som Regel synes de mere at tynde end at oplyse Fremstillingen af et Fag, som i sig selv kunde være vanskeligt tilgængeligt nok. Paa den anden Side kan man ikke nægte, at man ogsaa nu og da i Resens danske Logik kan støde paa Udtryk og Vendinger, der minder om den djærve Prosa, man træffer i hans Opbyggelsesskrifter. Ejendommeligt er det at se, hvorledes det stive og unaturlige viger, saa snart han bevæger sig uden for det strengt logiske Omraade som i Eksemplerne og i et lille Stykke af teologisk Indhold om den guddommelige Autoritets Betydning i den kristne Kirke¹.

Som endnu et karakteristisk Eksempel paa Forskellen i Stilen i den latinske og den danske Logik skal her anføres Begyndelsen af Stedet om Substansbegrebet (II, 5).

De substantia.

Substantia est ens, qvod per se
subsistit, nec recipit magis et mi-
nus, sed sustinet accidentia, in qva
diversæ species, disparatæ dicuntur
et non contrariæ.

Om Væsen.

Substantia, et Væsen er en væ-
rendis ting, som haffuer under-
stændighed ved sig selff, oc icke
lider at det sigis mere eller mindre
at være til, Men opholder tilfald,
vdi huilket atskillige slavg siges
at være disparater atskillige at
ligne, oc icke contrarier tuert imod
huer andre.

1) B 8 v.

De soranske Skoleregnskaber taler jævnlig om et »*Epitome logicæ Resenii*«¹. Hvad der menes hermed er ikke ganske klart. Nærmest ligger det at tænke paa den ovennævnte »*Initia*«, men det er ogsaa muligt, at der sigtes til en Bog, som udkom 1609 under Titel af »*ΣΤΟΙΧΕΙΩΣΙΣ logicarum præceptionum in universum. Ex Parva Logica Philippi & Aristotelis &c selecta et ordinata. Per Johan. Pavl. Resenium pro junioribus. IIX Disputationibus comprehensa brevissime*«.

Dette Skrift har hidtil kun været kendt af Navn², men der er nu blandt Stephan Stephanius' Bøger i Universitetsbiblioteket i Uppsala blevet opdaget et Eksempplar af Originaludgaven³. Bogen indledes med en Fortale af Resen, der vel er kortfattet, men dog ejendommeligt ved sit lidt bedske Indhold og ved de Oplysninger, Forfatteren giver om sit Arbejde paa dette Omraade. Han begynder med at nævne et Ord af Epiktet om, at de Faar, der mættede vender tilbage fra Græsgangene, ikke plejer at prale overfor Hyrden, men villigt yder Uld og Mælk. Saaledes burde de unge studerende heller ikke prale med sjældne, fjerntliggende Kundskaber, men hurtigt være rede til af deres Forraad at fremtage, hvad der kunde tjene den enfoldige Sandhed og Guds Navn til Ære. Dette havde været Resens eget Synspunkt ved Udarbejdelsen af Lærebøgerne i Logik og Rhetorik. Fremfor alt havde han nemlig været betænkt paa den praktiske Nytte og paa at fremstille Sagens Kærne uden altfor ængstelig Hensyntagen til de tidligere Mestres Distinktioner og Udtryk, som »nogle« nærer en altfor stor Forkærlighed for.

Det er iøvrigt hans Haab, at de, der gennemarbejder hans Lærebøger, vil komme til samme Resultat, og er der endnu dunkle Punkter deri, erklærer han sig rede til nærmere at oplyse enhver, der henvender sig til ham om Hjælp. Ganske særlig gælder dette de unge Mennesker, som underholdes i Kommunitetet. Til Bedste for dem er de følgende Disputationer gennemgaaet »forrige Aar« (1608) af Klosterprovsterne. — Disse sidste Ord lader formode, at Bogen ikke formelt indeholder Resens egen Fremstilling, men blot er en Bearbejdelse af Teksten i »*Parva Logica*«, muligvis fore-

1) F. Eks. 1618, Bilag 17. Jvfr. 1613—14, Bil. 18 »*Epitome logicæ et rhetoricæ D. Reisenii*«. — 2) Titlen nævnes saaledes i Bibl. Res. p. 287. 339 og i Fortegn. over Jesper Brochmands Bibl. (Arne Magn. 4°. 901) S. 235. — 3) Jvfr. O. Walde i Nord. tidsskr. för bok- och biblioteksväsen IV, 291.

taget af Resens Klient, Peder Nielsen Gelstrup, der netop var Provst i Aaret 1608¹.

Bogen er delt i 8 Disputatser, omfattende Hovedparterne i »Parva Logica«, derunder ogsaa Afsnittene vedrørende Læren om methodus og ordo. Indholdsmæssigt bærer den ganske samme Præg som Grundskriftet, men i Modsætning til dettes rige Fylde af Stof indeholder Bearbejdelsen væsentlig kun Definitioner paa de Begreber, Logikken beskæftiger sig med. Som Helhed maa Bogen siges at have egnet sig vel til en Repetitions gennemgang for viderekomne af et i Forvejen bekendt Stof.

Med Stoikeiosis fra 1597, hvortil der en enkelt Gang henvises², har denne Stoikeiosis kun lidet tilfælles. Naturligvis viser begge Behandlinger reel Overensstemmelse i fælles Stof (især m. H. t. Prædikabilierne og Prædikamenterne), men den forskellige Plan for de to Skrifter udelukker formel Overensstemmelse.

Den ovenfor omtalte Fortale af Resen lader en ane, at hans Lærebøger ikke overalt er blevet modtaget med ubetinget Tilfredshed. I samme Retning kan ogsaa den Omstændighed pege, at man i Samtiden har følt Trang til at foretage Bearbejdelser af dem. Stoikeiosis fra 1609 er et Eksempel herpaa. Et andet interessant Eksempel foreligger i en ligeledes samtidig Bearbejdelse, som i Forfatterens — Johannes Stephanus' — egen pyntelige Renskrift sammen med hans Søns Bøger er havnet i Magnus de la Gardies Samling i Universitetsbiblioteket i Uppsala³. Haandskriftet bærer Titlen: »*Minor Logica et Rhetorica sev Epitome Logicæ et Rhetoricæ Dn. Doctoris Resenii facillimis comprehensa Erotematibus ita ut proponi possit incipientibus*«, men ingen nærmere Angivelse af, hvem der er Bearbejderen. At denne er Johannes Stephanus maa dog vel anses for givet ud fra Haandskriften, der med afgørende Sikkerhed kan bevises at være hans. Tidspunktet for Bearbejdelsen maa i saa Fald fastsættes til efter 1606 (Udgivelsesaaret for »Parva Rhetorica«), men før 1608, da Stephanus i dette Aar opgav sin hidtidige Stilling som Professor i Dialektik.

Bearbejderen Fremgangsmaade har været den, at han overalt har opløst Resens Fremstilling i Spørgsmaal og Svar, ganske som i en Katekisme. Bogen har derved faaet et mere formalistisk

1) Rørdam III, 687. — 2) Disp. II, 54. — 3) Omtalt af Ellen Jørgensen i Nord. tidsskr. IV, 26. Dets Signatur er Cod. Ups. P 7.

Præg end oprindelig, men til Gengæld træder Hovedpunkterne frem med en ganske anden Klarhed og Stringens end hos Resen. Eksemplerne er indskrænket til et Minimum, og i de mere specielle Afsnit (særlig vedrørende Metodelæren) nøjes Stephanius væsentlig med Henvisninger til Resens egen fyldigere Behandling, som han flere Steder udtaler sig med megen Anerkendelse om¹. — Bearbejdelsen, der ogsaa omfatter Rhetorikken, er et godt Vidnesbyrd om Stephanius' fremragende pædagogiske Evner. Det er at beklage, at Arbejdet næppe er udkommet i Trykken. Havde det set Lyset i den Tidsalder, hvori det naturligt hørte hjemme, vilde det sikkert have hævdet sig som et godt Hjælpemiddel ved Undervisningen i et Par af Tidens Yndlingsfag².

Ogsaa i Faget Rhetorik tilvejebragte Resen det fornødne Undervisningsmateriale. Man studser uvilkaarligt ved at se Resen, under hvis plumpe Næver Sproget — det latinske som det danske — æltedes til haarde Knolde, optræde som Lærer i Veltalenhedens skønne Kunst, og dog blev det netop paa dette Omraade, at han som Skolebogsforfatter kom til at sætte de varigste Spor.

Allerede da han 1605 erhvervede det kgl. Privilegium paa Udgivelsen af »Parva Logica«, blev han ved samme Lejlighed forsynet med et Tiaarsprivilegium paa en tilsvarende Lærebog i Rhetorikken³, og næste Aar 1606 udkom da ogsaa: »*Parva Rhetorica Philippi et Hermogenis &c. Selecta & ordinata per Joh. Paul. Resenium. Pro junioribus.* 8° (H. Waldkirch)«, der i Udstyr, Omfang og Fremstillingsmaade stærkt minder om »Parva Logica«. Man har hidtil anset dette Skrift for tabt, men et eneste Eksempplar er dog bevaret i Uppsala Universitetsbibliotek.

Bogen indledes meget passende med en Dedikation til Kansler Christian Friis⁴, der i Forbindelse med Kongen og Resen var den bærende Kraft i Arbejdet for Skolevæsenets Genrejsning.

Lærefremstillingen i Bogen er delt i syv Hovedafsnit, opløst i mindre Kapitler. De tre første Afsnit handler om Figurer og

1) Saaledes siger han ved Afslutningen af det logiske Afsnit, at han har vist Vejen »ad Logicam Resenii, qvæ profecto instar rivuli est non solum ad Organon Aristotelis, sed etiam ad aliorum excellentissimorum philosophorum fontes logicas«. — 2) Naturligvis er det dog ikke udelukket, at det »Epitome logicæ Resenii«, som er omtalt S. 259, kan have været en nu tabt Udgave netop af dette Skrift. — 3) 1605, 21/11. Rørdam IV, 559—560. — 4) Om Dedikationen se S. 416.

Troper i de enkelte Ord og Udtryk og i hele Meningene. Det fjerde behandler den rhetoriske Bevisførelse, der er ejendommelig ved at forme sig paa mindre streng Maade end den egentlig logiske. Femte Afsnit om inventio skildrer de forskellige Anledninger, der gives til Taler, og de deraf følgende forskellige Arter af Taler, medens det sjette giver Reglerne for Talens Disposition, idet det stærkt betones, at Overholdelsen af den rette Orden er af afgørende Betydning for Meningens Klarhed og Talens Virkning. — Det sidste Afsnit giver endelig en Oversigt over, hvad kræves til Talens actio m. H. t. smuk og afvekslende Fremsigelse af Ordene og vel afpasset Gestikulation¹. De Regler, der fremstilles, oplyses overalt ved et meget stort Antal Eksempler, hentet dels fra klassiske Forfattere som Vergil, Terents, Cicero og — noget sjældnere — Ovid, Horats, Qvinctilian, Gellius og flere andre, dels fra Skriftens Sprogbrug. Undertiden aftrykkes hele Sider af Ciceros Taler som særlig karakteristiske Eksempler².

En Vejledning til Oplysning om de Kilder, Resen har benyttet, giver Titelbladet, der taler om, at Stoffet er udvalgt og ordnet efter Melanchton og Hermogenes, og samme Synspunkt findes udtrykt i et lille Vers paa Titelbladets Bagside, som Resen formodentlig er Forfatter til. Det hedder her:

Hermogenes qvibus ipse placet, placet ipse Philippus:
Ex illis juvenes discite Rhetoricam.

Trods en noget forskellig Gruppering af Stoffet viser Resens Bearbejdelse af Rhetorikken mange Lighedspunkter med Melanchtons meget udbredte Lærebog i dette Fag³. Allerede den indledende Definition: »Rhetorica est ars dicendi . . . ejus finis est bene et ornate ad movendum et persvadendum dicere: et in ornatu potissimum occupata est«⁴ minder stærkt om Melanchtons tilsvarende Bestemmelse⁵, og i mangfoldige Enkeltilfælde hen-

1) De Hovedafsnit, hvori Rhetorikken er delt, er følgende: I. De figuris dictionis sev crypsi grammatica. II. De tropis sev crypsi topica. III. De figuris sententiæ sev crypsi axiomatica. IV. De argumentationibus rhetoricis sev oratorum crypsi syllogistica. V. De inventione rhetorica sev oratoria crypsi methodi. VI. De dispositione rhetorica sev oratoria crypsi ordinis. VII. De actione oratoria sev ornatu pronunciationis grammaticæ. — 2) Saaledes D 4 v—D 6. D 8 v—E v. — 3) Optrykt i C R XIII, 417—506, delt i 1) inventio et dispositio, 2) elocutio, 3) imitatio. — 4) A 7 v. — 5) C R XIII, 419. 420.

viser Resen i det følgende atter og atter til »optimus Philippus«¹, til hvis Bestemmelser han bevidst søger Tilknytning. Der er derfor mange Sider, hvor Melanchtons Navn nævnes 2—3 eller flere Gange. Om et enkelt Afsnit om Troperne bekender Resen selv, at det næsten helt er Reproduktion af Melanchtons Fremstilling². Det virker da heller ikke paafaldende, at han ogsaa har set sin Fordel ved blandt sine Eksempler at overtage en stor Del af dem, som var samlede hos denne³.

Men ligesom i »Parva Logica« møder man ogsaa i dette Skrift en Bestræbelse for at komme bag om den store tyske Humanist, tilbage til de oprindelige Kilder. Derfor støtter Resen sig især til Hermogenes, den græske Taler, der fremtraadte i Rom paa Marc Aurels Tid⁴. Fra ham har han ikke blot overtaget en Del Definitioner, men navnlig alle de græske Betegnelser for Rhetorikkens forskellige Begreber⁵. I den tydelige Hensigt at fuld-stændiggøre Melanchtons Fremstilling henviser Resen ogsaa et Par Gange til Aristoteles⁶, og især i Afsnittene om Dispositio og Actio bygger han meget stærkt og direkte paa Cicero og Qvinctilian. Som naturligt er, har Cicero fremfor alle været ham den store Autoritet⁷. — Resens »Parva Rhetorica« bliver saaledes et typisk Eksempel paa den eklektiske Fremgangsmaade, som han næsten altid anvender ved sine Bearbejdelser baade af filosofisk og teologisk Stof.

Kan man end saaledes ikke tilkende dette Kompilationsarbejde nogen synderlig Grad af Originalitet, saa maa det dog som Lærebog have haft ret betydelige Fortrin, ikke mindst i Sammenligning med »Parva Logica«. Allerede det mere konkrete Stof i Rhetorikken frembød bedre Muligheder for Fremstilling til praktisk Brug, men Udviklingerne her er ogsaa i sig selv præget af større Klarhed og Fylde. Ganske vist kan Stoffets Mængde for en senere Tids Opfattelse synes overvældende, men Resen havde dog sikkert Ret, naar han hævdede, at han i pædagogisk Øjemed med velberaad Hu havde foretaget et ret strengt Udvalg af det mægtige Stof, som fandtes hos de mest bekendte klassiske Veltalenhedslærere, og at han ganske havde set bort fra de mere specielle Drøftelser hos en Række meget afsideslig-

1) C v. — 2) C. — 3) Eksempelvis B 5. B 6 v. — 4) Handbuch der Altertumswissenschaft. 6 Aufl. VII, 2 Bd. (1924), 929 ff. — 5) Af Hermogenes citerer Resen *περι ιδεῶν* C 6 v. G 4 og *περι εὐρέσεων* H 4 v. — 6) G 4 v. H 4 og især F 5. — 7) Saaledes G 6 v—G 7.

gende Forfattere, som han dog lader skinne igennem, at han selv kender¹.

Ikke faa af de Regler og Anvisninger, som Resen understreger, vidner om et sundt Omdømme. Saaledes advarer han et Sted mod den for stærke Anvendelse af Troper², og et andet Sted fremhæver han ligeledes meget forstandigt det umulige i at give faste Regler for enhver Tales Disposition — i mange Tilfælde maa der være Plads for et individuelt Skøn, og de formelle Regler maa undertiden vige for et praktisk Hensyn³. Overhovedet er Resen ikke bange for at betone, at det ofte vil være til større Nytte at uddanne sig ved Læsning af Talekunstens store Forbilleder end ved at studere Reglerne⁴. Ligeledes giver han — efter Melancton — de unge det fornuftige Raad, at de skal anlægge sig Samlinger af »Locis«, opskrevne i alfabetisk Orden, af hvad de hører eller læser, saaledes at de til enhver Tid kan have tilstrækkeligt Stof til Brug ved deres egne Udarbejdelser⁵.

»Parva Rhetorica« giver os ikke blot Midler i Hænde til at følge Resens Opfattelse af de enkelte Lærepunkter i Rhetorikken, men den er tillige vigtig som det mest afrundede Udtryk for hans Syn baade paa Faget som Helhed og paa den humanistiske Dannelse, som det udgjorde et saa betydningsfuldt Led af. Er det kun med tilnærmelsesvis Sikkerhed, at man kan slutte sig til hans pædagogiske Standpunkt ud fra Skoleplanens tørre Opregning af Titlerne paa de Skrifter, man ønskede læst i Skolerne, saa viser denne Bog ganske anderledes tydeligt, hvorledes Resen helt var gennemtrængt af det humanistiske Dannelsesideal, for hvilket Skolens højeste Maal var gennem præcepta og exempla at føre de unge til den nøjest mulige imitatio af Oldtidens klassiske Forfattere, der stod som de for alle Tider uovertræffelige Forbilleder⁶. — Dette Synspunkt kommer til Orde dels i forskellige spredte Udtalelser, dels og særlig i det Tillæg i Bogens Slutning⁷, hvor Resen efter sin Sædvane sammenstiller en Række forskellige Forfatteres Udtalelser om dette Emne. Han anfører her ikke blot den yngre Plinius og Seneca som Autoriteter for at indskærpe Vigtigheden af det skriftlige Foredrags Uddannelse, men aftrykker ogsaa et langt Brev fra Rudolf Agricola om den rette Studieplan⁸. At Resen her som andetsteds saa nøje støtter

1) K 4 ff. Blandt saadanne nævnes P. Rutilius Lupus, Aquila Romanus, Julius Rufinianus, Demetrius o. fl. a. — 2) B 4. — 3) G 3 v—G 4. — 4) K 4 v. — 5) E 6 v. — 6) Om imitatio især G 3. K 4 v. K 6. — 7) L ff. — 8) L 6 ff.

sig til den Mand, der maa anses for Grundlæggeren af hele den Retning, som Melanchton siden førte frem til Sejr, stemmer godt nok med, at han ofte i dette Skrift henviser til flere med Agricola beslægtede Aander som Erasmus af Rotterdam, Camerarius, Sturm og David Chytræus¹ og bekræfter saaledes fuldt ud det Forhaandsindtryk, man gennem Skoleplanens Bestemmelser modtog af Resen som en konservativ Humanist af melanchtonisk Støbning.

Resens »Parva Rhetorica« var blevet til paa Grundlag af de Forelæsninger, som Forfatteren havde holdt som Professor dialectices², og selv blev den ogsaa benyttet til Universitetsbrug baade ved Øvelserne i Kommunitetet³ og som Grundlag for Wolfgang Rhumanns Forelæsninger 1612⁴. Dens nærmeste Bestemmelse var dog at tjene Skolens Tarv, og Sorø Skoleregnskaber viser, at den f. Eks. er blevet ret stærkt benyttet der⁵.

Da Resen 1610 udgav den ovennævnte »Initia« for Skolernes femte Klasse, indeholdt den ogsaa i 2den Del en Oversigt over Rhetorikken. Det er dog kun de fire første Parter i »Parva Rhetorica«, Resen her giver et Udtog af. Fremstillingsformen er den samme yderst kortfattede som i det logiske Afsnit, men Brugen af de græske Kunstord er noget rigeligere, ligesom der ogsaa er medtaget et ret fyldigt Udvalg af Eksemplerne. Meget passende slutter Bogen med en Del Forskrifter fra ældre og nyere Autoriteter (Cicero, Ausonius, Camerarius, Joseph Scaliger) om Vigtigheden af en smuk og klar Udtale af de enkelte Ord og Sætninger. — Til allersidst aftrykkes et Brev fra Melanchton, der opfordrer en Skolediscipel til at være flittig og opføre sig smukt udfra det Synspunkt, at Englene er til Stede ved enhver af Menneskets Handlinger.

Ligesom Resen 1609 havde fremstillet sit dialektiske System i en ny Form i den ovennævnte Stoikeiosis, saaledes forøgede han ogsaa Rækken af sine rhetoriske Lærebøger med en »*ΕΤΟΙ-*

1) Erasmus E 8 v. F 3 v. F 5 v. Camerarius H 3 v. Sturm E 5 v. Chytræus F. Ramus' Skildring af Vergil i hans Kommentar til dennes Bucolica anbefales F 3 v, og til hans Discipel Talaus' Rhetorik henvises der I 3. — 2) Stoikeiosis logicar. præcept. 1609. Præfatio. — 3) Beckman, Com. reg. historia, ad pag. 16. 4) Rørdam IV, 619. — 5) Sorø Lensregnskaber (R A) f. Eks. 1611—12, Bilag 45; 1612—13, Bilag 24. 1613—14, Bilag 18. Vordingborg Skoles Regnskaber 1627—1628. (K S 3 R. III, 62. 68). — Resen selv hentyder til den i Initia 1610. D 8 v og i Stoikeiosis. 1632. Disp. IV, 36. En nu tabt Udgave fra 1619 nævnes to Gange i Catalogus librorum M. Erasmi Joh. Brochmand p. 62. Nr. 322.

ΧΕΙΩΣΙΣ *rhetoricarum præceptionum in universum ex Parva Rhetorica Philippi et Hermogenis &c. olim selecta & ordinata per J. P. R. pro junioribus VII disputationibus comprehensa brevis-sime*«.

Førsteudgaven heraf synes gaaet tabt, og Skriftet foreligger nu blot i et Københavnertryk (H. Waldkirch) fra 1632, men forsynet med en Fortale, dateret Nytaar 1621. Da det heri omtales, at Bogen allerede nogle Gange (aliqvoties) har været oplagt, er det sandsynligt at tænke sig, at Førsteudgaven netop falder i Perioden 1605—10, der var saa frugtbar for Resen som Skolebogsforfatter.

Bogen har antagelig — ligesom den tilsvarende logiske Stoikeiosis — i første Række været beregnet paa Kommunitetsalumnernes Øvelser. Fortalen 1621 synes særlig at tage Sigte paa disse. Herpaa kan ogsaa Fremstillingsformen tyde, idet Stoffet er opløst i Disputationer og Teser. Bogen omfatter saaledes 7 disputationes svarende til de 7 Hovedafsnit i »Parva Rhetorica«. Indholdet er naturligvis ganske det samme som i dette Skrift, kun er Fremstillingen langt mere sammentrængt og Eksemplernes Tal stærkt formindsket.

Om den rhetoriske Stoikeiosis har været anvendt i Skolerne i sin oprindelige Skikkelse, er tvivlsomt. Disputationsformen har næppe været velegnet til at bibringe Børn et klart Overblik over Stoffet. Ikke desto mindre er det dog denne Bog, der længst har sikret Resen Indflydelse paa det pædagogiske Omraade i Danmark.

Hermed gik det saaledes til. 1653 eller maaske allerede 1644 besøgede den dygtige Skolemand JØRGEN EJLERTSEN (Georgius Hilarius), som selv havde studeret under Resen¹, en saakaldet ny Udgave af Resens rhetoriske Stoikeiosis². I Virkeligheden staar man her overfor et helt nyt Skrift. Resens Bog er i den Grad blevet omarbejdet, at den er blevet aldeles uigenkendelig. Disputationsformen er opgivet, Dispositionen er ændret, meget

1) Vinding p. 408. — 2) J. P. Resenii *rhetoricarum præceptionum ΣΤΟΙΧΕΙΩΣΙΣ* ex Parva Rhetorica Philippi et Hermogenis olim selecta. Nunc vero . . . illustrata a Georgio Hilario. Hafn. 1653. (U B). I Fortalen gør Hilarius Rede for sit Forhold til Resens Arbejde. En Udgave fra 1644 er vistnok den Joh. P. Resenii »Elementa rhetorica aucta in usum supremæ classis scholæ Hafniensis«. Hafn. 1644, som nævnes i Catalogus libror. E. J. Brochmand. 1665. p. 103 Nr. 508. — Om Jørgen Ejlertsen se B L IV, 464—465.

nyt Stof er kommet til (deriblandt ogsaa fra Resens »Parva Rhetorica«¹⁾, andet er skaaret fra o. s. fr. Ved denne haardhændede Bearbejdelse er det lykkedes Ejlertsen at faa en fortrinlig, over-skelig Lærebog ud af et noget mangelfuldt Grundlag. Bogen kom derfor i Oplag paa Oplag (sidste Gang 1735²⁾, og i denne Skikkelse anbefaledes Resens Arbejde gentagne Gange til Brug i Skolerne³ og bevarede saaledes — omend noget med Urette — Resens Navn i den danske Skole i henved 150 Aar.

Ejlertsen udgav desuden et andet, nu tabt, Skrift paa Grundlag af Resens Arbejde under Titlen: »*Topice peripatetica ad locos Resenianos immutata*«⁴⁾, og den bekendte Historiker PEDER TERPAGER tog sig siden paa at udarbejde nogle yderst skematiske Oversigtstavler til Resens og Ejlertsens Rhetorik, som blev et meget benyttet Hjælpemiddel⁵⁾. Endelig kan det nævnes, at ogsaa den roskildensiske Skolemand, Professor ARNOLD RHUMANN 1664 udgav et ligeledes nu forsvundet »*Compendium Rhetoricæ Johannis Resenii*«⁶⁾.

Til Bedste for Latinundervisningen udkom der 1610 en forkortet og noget omarbejdet Udgave af Melanchtons latinske Grammatik⁷⁾. Den bærer intet Udgivernavn, men Oplysninger, der fremkom mange Aar senere⁸⁾, godtgør, at det er Resen, der er Udgiveren. Antagelig ligger der en eller flere tabte Udgaver mellem Optrykket af 1610 og den første Udgave, thi vi ved fra Resen selv, at allerede i Oktober 1605 var dette Arbejde approberet af de øvrige Professorer⁹⁾. Bogen betegner sig som »*Parva Grammatica Latina Philippi*« i Modsætning til Melanchtons egen, større Udgave, som skulde løbes igennem i øverste Klasse¹⁰⁾. Des-

1) Jvfr. Præfatio. — 2) Bibliotheca Danica I, 1084—85 nævner Udgaver 1687. 1697. 1706. 1724. 1729. 1735 — alle uforandrede. — 3) R. J. F. Henriksen, Bidrag til Odense Cathedralskoles Historie. 1866. S. 18. 27. 28. I Dok. vedr. Reduktionen af Ribe Stifts latinske Skoler 1739—44 (Ribe B A) nævnes »Rhetorica Resenii« i en Indberetn. fra Kolding Latinske skole som en endnu brugt Skolebog. — 4) Worm, Lex. over lærde Mænd I, 441. — 5) Tabulæ synopticæ in rhetoricas præceptiones Resenii et Hilarii in commodum juventutis scholasticæ Ripensis adornatæ et publicatæ a Petro N. Terpagrio. Hafn. 1678. Fol. En noget ændret, fjerde Udgave heraf ved Sønnen Laurids Terpager kendes fra 1725 i 8°. — 6) Titlen efter Bibl. Res. p. 212. — 7) Parva Grammatica Latina Philippi Melanchthonis: perspicua brevitate omnia complectens, quæ ad majora contententibus hac in parte sunt necessaria. Pro juniorib. in Dania. Hafn. 1610. — 8) Simplex narratio og Parva Rhetorica I 8 v, hvor den omtales som »nostra Parva«. — 9) Simplex narratio. — 10) ib. og Tabella scholastica.

uden fandtes der endnu to Udtog af »Parva Grammatica« til Brug i de laveste Klasser, et »*Epitome*« og et Udtog, som fra gammel Tid kaldtes »*Donat*«¹. Af den Maade, hvorpaa Resen omtaler disse, er det ikke usandsynligt at slutte, at han ogsaa selv har været Udgiveren heraf.

Set fra et moderne filologisk og pædagogisk Standpunkt er Melanchtons Grammatik med Rette blevet strengt bedømt paa Grund af dens uklare Regler og overvældende, uoverskuelige Stof, men trods alt betegner den et Led i den senere Humanismes Kamp mod den endnu slettere middelalderlige Grammatik Doctrinale². Man var dog allerede i Begyndelsen af det 17de Aarhundrede ved at arbejde sig bort fra Melanchtons Bøger, men det er betegnende for Resens overvejende Konservatisme i Skole-spørgsmaal, at han troligt holder fast ved Melanchtons Grammatik. Allerede i Skoleplanen havde han krævet, at denne Bog skulde læres »ad ungvem«³. Et ganske lille Fremskridt var det dog, at der i Udgaven 1610 hist og her var tilføjet Forklaringer paa Dansk. Under den følgende Perodes Grammatikstridigheder vil der blive Lejlighed til endnu klarere at belyse Resens Stilling paa dette Omraade.

Endnu et Hjælpemiddel til en bedre Tilegnelse af Latinene stammer fra Resens Haand: det lille Udtog (*Epitome*) af Nederlænderen *Hadrian Junius' Nomenclator*, som Resen allerede 1596 havde faaet kgl. Privilegium paa at udgive⁴, men hvorfra den første bekendte — omend nu tabte — Udgave udkom 1605⁵. Junius' *Nomenclator*, der var en af de mest udbredte Skolebøger i hele Europa⁶, er en Ordsamling, et Leksikon fra Latin til de nyere Sprog, med Ordene samlet i Realgrupper, omtrent som i en moderne Parlør. Resens Udtog har omfattet en Samling latin-

1) Simplex narratio og Tabella scholastica. Endnu findes bevaret »*Epitome parvæ grammaticæ Latinæ Philippi etc. Pro pueris*«. Hafn. 1607. — 2) Norvin i anf. Skrift S. 565. 588. — 3) *Tabella scholastica*. 5te Lektie. Jvfr. Anders Perlestikkers Erindringer i H T 2 R. V, 147. — 4) K B 1596, 3/5. Afskrift i Gl. kgl. Saml. Fol. 1076. — 5) *Bibl. Res.* p. 174. Smstds. p. 139 omtales en Udgave af samme Bog fra 1610 og p. 124 en Udgave, trykt Augustæ 1571, ogsaa med dansk Tekst. — Om et Arbejde, der stod i Forbindelse med denne Bog, se Suhms Saml. I, 1 H., 96. — 6) Som første Udgave af denne Bog nævnes en Udg. 1567 (v. d. Aa, *Biographisch Woordenboek der Nederlanden IX*, 241). Den ældste Udgave i Det kgl. Bibl. er trykt Genevæ 1602 og omfatter 8 Sprog. — Om H. Junius, der 1564 var Prof. i København, se Rørdam II, 567—569.

ske Gloser med de tilsvarende danske Ord, og det har sikkert for mange Begyndere været en kærkommen Tilflugt i Dagliglivets Latin-Talen. Bogen indtager derfor ogsaa en fremskudt Plads paa Skoleplanen 1604.

Det samme gælder en noget lignende Samling latinske Udtryk og Talemaader af ALDUS MANUTIUS, men det lader sig dog næppe bevise, som man har ment¹, at Resen ogsaa er Udgiver af et Udtog af dette Skrift. En Udgave heraf »pro pueris in Dania« foreligger fra Aaret 1606, men bærer ingen Udgiverbetegnelse².

Ogsaa m. H. t. Realfagene var Resen betænkt paa at skaffe det fornødne Undervisningsgrundlag til Veje. Det var dengang ikke saa let en Sag at skaffe sig Kendskab endog til de simpleste Forhold i Matematikken som nutildags. Selv en Mand som Petrus Ramus³ havde efter sin egen malende Skildring at dømme ubeskrivelige Kvaler for at komme til Klarhed over de matematiske Sandheder. Fremfor i noget andet Fag var derfor Lærebøger en bydende Nødvendighed paa dette Omraade.

Resen har vel ikke selv udgivet Skolebøger i Aritmetik og Geometri, men det blev dog hans Arbejde, der kom til at ligge til Grund for de nye Lærebøger i disse Fag, som nogle af hans Klienter udgav med Benyttelse af de Optegnelser, som han i sin Tid havde gjort til Brug ved Undervisningen af Frederik Rosenkrantz⁴. 1611 udkom i Wittenberg »*Scholia succincta et facilia in arithmetica Gemmæ Frisii*« ved PEDER NIELSEN GELSTRUP og sammesteds 1612 »*Initia geometrica, seu in Euclidem isagoge compendiosa*« ved HANS KNOFF, begge indledet med Fortaler, hvori Resens Arbejde og pædagogiske Indsigt prises i høje Toner⁵. Fortalerne vidner tillige om, hvor ivrigt Resen har indskærpet Værdien af matematiske Kundskaber. Paa antik Vis hævder han ikke blot deres Nytte i det praktiske Liv, men betoner stærkt, hvorledes de udgør den bedste Forskole for Logikken, og hvorledes de derved bliver nødvendige Forudsætninger for alle højere Videnskaber. Hans Grundopfattelse af Matema-

1) Norvin, anf. Skrift S. 584. — 2) Eksp. i Hjemstjernes Saml. Nr. 2081. — 3) Waddington, Ramus S. 108. — 4) Jvfr. Fortalerne til de nævnte Skrifter. — 5) Gelstrup kalder saaledes Resen »optimus ille juventutis informandæ artifex«. Begge Fortaler betoner iøvrigt, at Udarbejdelsen af disse Skolebøger skete i Henhold til Skoleplanen af 1604.

tikken er iøvrigt, at den er af guddommelig Oprindelse, og at der selv efter Syndefaldet er blevet Gnister (scintillulæ) tilbage af den tidligere Fuldkommenhed¹.

Den aritmetiske Ledetraad fremtræder i Form af en Række Forklaringer til den meget brugte Lærebog af Nederlænderen GEMMA FRISIUS (1508—55)² og rummer væsentlig en Fremstilling af de forskellige Regningsarter, oplyst ved et meget stort Antal Eksempler og Oversigter, og den er i det hele i høj Grad præget af Tidens alt sønderlemmende Formalisme. Geometrien er overalt ledsaget af Tegninger af geometriske Figurer, og der henvises stadig til Euklids græske Fagudtryk, hvad der passer godt til dens Bestemmelse: at være en Indledning til Studiet af Euklids egne Skrifter. En Oversigt over Astronomien, ogsaa forfattet af Resen, slutter Bogen³. — Bedømmelsen af disse Skrifters videnskabelige Værd maa iøvrigt henvises til Fagmænd.

Begge Bøger anvendtes tillige ved Kommunitetsøvelserne⁴, og af Forelæsningsnedskrifter af STEPHAN STEPHANIUS, nu i Uppsala, ser man, at den for Resten lidet betydelige Professor PEDER BERTELSEN KIERULF 1617 har læst over dem⁵. — Naar det til Slut nævnes, at Resen til Brug for Religionsundervisningen ogsaa udgav en ny Oversættelse af *Luthers Katekisme* 1608, som siden nærmere skal blive omtalt⁶, vil Rækken af de Lærebøger, han har udgivet eller foranstaltet udgivet, være sluttet.

Resens Virksomhed som Skolebogsforfatter understreger yderligere det Indtryk af hans pædagogiske Standpunkt, som man modtager gennem Tabella scholastica og Admonitionerne. Han er vel ikke helt uden Øre for de Reformkrav, der især blev baaret frem af Ramismen, men som Helhed hører han afgjort til Repræsentanterne for den konservative Lejr, og i sine Bearbejdelser

1) Scholia p. 11 f. 26 f. Initia A 4 f. Aritmetikkens guddommelige Oprindelse begrundes (Scholia A 4 v) dels ud fra Skabelsen (Sap. 11, 21), dels ud fra Guds Forsyn — Luk. 12, 71 — 2) Jvfr. S. 72. — 3) S. 92—117. — 4) Beckman, Com. Historia ad pag. 16. — 5) Jvfr. Stephan Stephanus' Forelæsningsnedskrifter »Breves et perspicuæ notæ in Initia geometrica rev. et clariss. viri D. Joh. Pavli Reseni. Inchoatæ anno 1617 4 augusti a M. Petro Kierullio« i et Eksp. af Initia i Uppsala U B (jvfr. Nord. tidsskr. f. bok- och biblioteksväsen IV, 44—45). Efter en maaske mindre sikker Kilde (Nyerup & Kraft, Forfatterlex. S. 490, gentaget af Rietz, anf. Skrift S. 93) skal Resen endvidere 1618 have udgivet en ligeledes nu tabt Oversigt over Fysikken »Physicæ generalis præcepta«, antagelig i Smag med lignende Bøger af Melanchton (C R XIII, 179—412 »Initia doctrinæ physicæ«). — 6) S. 356 ff.

af Logikken, Rhetorikken og den latinske Grammatik søger han bevidst Tilknytning til Melanchton og hans Kreds. Hans Arbejde paa dette Omraade er som en Genklang af, hvad der under hans egen Skolegang havde mødt ham hos Mænd som Peder Hegelund og Jakob Holm og senere i Rostock hos David Chytræus og Johs. Caselius.

Flertallet af de Skolebøger, Resen har forfattet, var ikke i Stand til i et længere Tidsrum at hævde deres Plads paa Læseplanen i de latinske Skoler. Særlig hurtigt forsvandt de logiske, som maatte vige for Caspar Bartholins omfattende System af langt klarere Lærebøger i alle de filosofiske Fag¹, og kun hans Rhetorik formaaede — i meget omarbejdet Skikkelse — at skaffe sig en anselig Levetid. Men ved deres Fremkomst har de sikkert alle imødekomet et stærkt øjeblikkeligt Behov i Tiden, og i Forbindelse med hans øvrige Arbejde for Skolevæsenets Reform 1604 sikrer de Resen en betydningsfuld Plads i dansk Skolehistorie.

KAPITEL VII

Kampen om Exorcismen 1606—1607.

I. Hvorledes Resen i disse Aar var ved at vinde en afgørende Indflydelse paa danske Kirkeforhold, lagde sig klart for Dagen, da Spørgsmaalet om Exorcismens Afskaffelse ved Baredaaben pludselig bragte en usædvanlig Bevægelse i kirkelige Kredse herhjemme.

Fra Oldkirken havde Middelalderens Kirke overtaget og fastholdt Exorcismen som en Uddrivelse af de dæmoniske Magter, hvis Herredømme det uigenfødte Menneske var underkastet². Oprindeligt var Exorcismen blevet anvendt overfor syge, senere

1) Jvfr. K S 3 R. II, 707. 708. Om Bartholins Skolebøger se Rietz S. 94. Fra c. 1625 nævnes Resens Lærebøger ikke mere i de soranske Regnskaber. —

2) M. H. t. Exorcismens almindelige Historie henvises der til J. M. Krafft, *Ausführliche Historie vom Exorcismo*. Hamburg 1750; J. W. Fr. Höfling, *Das Sacrament der Taufe II* (Erlangen 1848), 188 f.; R E³, V, 695 ff. — Ludvig Holberg har skrevet en Epistel om Exorcismespørgsmaalet (Epistler, udg. af Chr. Bruun, IV, 193 ff.).

ved voksnes Daab og tilsidst ved Barnedaaben, hvor den var blevet et fast Led i den katolske Kirkes Liturgi med en Udblæsning (exsufflatio) af Djævelen og en Indblæsning (insufflatio) af den hellige Aand¹.

LUTHER udelod oprindelig ved sin kirkelige Nyordning Exorcismen som en papistisk Uskik, men genoptog den siden, omend i forkortet Skikkelse, i sin Taufbüchlein 1523, i hvis Fortale han kraftigt understreger, at det udøbte Barn er besat af Djævelen². Nogle Aar senere stillede han sig igen mere frit overfor dette Spørgsmaal, og heri blev han fulgt ogsaa af den fredelskende MELANCHTON, der stærkt betonedede Exorcismens adiaforistiske Stilling³. Faktisk viser det sig ogsaa, at de lutherske Landskirker indtog en meget forskellig Holdning m. H. t. Exorcismen, som nogle optog i deres Liturgi, andre udelod.

Fra Midten af det 16de Aarhundrede blev Exorcismen imidlertid et af de bitreste Stridspunkter i den protestantiske Verden. Kryptokalvinisterne arbejdede i Overensstemmelse med Calvins Opfattelse af Daabens Væsen⁴ for at faa den afskaffet, især i Sachsen og Anhalt, medens Mænd af den strenge lutherske Skole som TILEMAN HESHUS, D. HOFFMAN, POLYKARP LYSER, SELNECCER og mange andre med stor Sejghed holdt fast ved den. Fra at være et Adiaforon var Exorcismen nemlig gaaet over til at blive en Bekendelseshandling for de ægte Lutheranere⁵.

Den danske Kirke havde tidligt fulgt Luthers Daabsbog. HANS TAUSEN'S Døbebog 1528⁶, CLAUDIUS MORTENSEN TONDEBINDER'S Haandbog 1535⁷, den københavnske Haandbog 1537⁸ og FRANDS VORMORDSEN'S Messeembede 1539⁹ indeholder saaledes alle Exorcismen i længere eller kortere Form. Dens Betydning som fast Led i den danske Kirkes Liturgi blev afgørende fastslaaet ved Kirkeordinansen 1539¹⁰ og siden indskærpet ved særlige Bestemmelser, vedtagne paa Bispemøderne¹¹.

1) Eksempler paa denne Liturgi findes fra Danmark i K S II, 538—540. —

2) Peder Palladius, Danske Skrifter, udg. af Lis Jacobsen, I, 103. — 3) C R IX, 430. — 4) Institutio religionis Christianæ. 1559. L. IV, 15 ff. — 5) Gustav Frank, Geschichte der protestantischen Theologie I, 292 f. jvfr. Ph. Nicolai, Teutsche Schrifften IV, 665: »Der Exorcismus [ist] ausser dem Streit ein gering, und im Streit ein gross Ding«. — 6) K S II, 549—552. — 7) Stemmer fra den danske Kirkes Reformations Tid S. 54—55. — 8) P. Palladius, Danske Skrifter I, 137. — 9) Bl. q 2 v; r. — 10) K O S. 69. — 11) Rørdam, Kirkelove I, 255. 463.

Endelig indeholder den danske Alterbog fra 1556¹ den normgivende rituelle Forskrift herom, idet den paabyder, at Præsten skal begynde Daabshandlingen med Ordene: »Far her ud, du urene Aand, og giv den hellig Aand Rum«, derpaa gøre Kors-tegnet, bede to Bønner og endelig sige: »Jeg besvær dig du urene Aand i Navn Faders og Søns og hellig Aand, at du udfarer og viger fra denne Jesu Kristi Tjenere«.

En ivrig Talsmand havde Exorcismen i PEDER PALLADIUS, der baade oversatte JUSTUS MENIUS' kraftige Forsvarsskrift for Exorcismen² og endvidere anbefalede Anvendelsen af denne Formel overfor legemlig besatte³. NIELS HEMMINGSEN var som Melanchtons Discipel næppe i sit Hjerte Exorcismen synderlig gunstig⁴, men fastholdt den officielt som et Adiaforon og forklarede den som en Skik, der havde den symbolske Betydning at minde om Forskellen mellem Naturtilstanden og Naadestanden⁵. Ikke faa af hans Disciple var dog vist stemt for at afskaffe den, saaledes Præsten i Stege, IVER BARTHOLIN, som 1567 paa egen Haand udelod den⁶. Under Behandlingen af hans Sag i Konsistorium vilde Professorerne klogeligt nok ikke gaa ind paa Spørgsmaalets dogmatiske Side, men henholdt sig blot til en Under-søgelse af, hvorvidt den enkelte var beføjet til at forandre Liturgien eller ej⁷. Dette besvaredes benægtende, og Iver Bartholin blev afsat, til Dels dog ogsaa af andre Grunde⁸. Han har efterladt sig et meget dygtigt skrevet Forsvar for Afskaffelsen af Exorcismen⁹, der viser, at han er den første herhjemme, der skarpt og klart har gennemtænkt Problemet. Som Formlen lyder, er der Tale om en virkelig Djævluddrivelse, hævder han, — alt andet er Fortolkninger og Tilsløringer; en saadan Djævlbesværgelse strider imidlertid direkte mod Skriften, som er vor eneste Rettesnor; altsaa bør Exorcismen falde bort¹⁰.

Senere blev Præsten ved Helligaandskirken i København, den bekendte VENUSIN, for en Tid afsat bl. a. paa Grund af sin For-

1) P. Palladius, Dsk. Skrifter III, 481. — 2) ib. II, 221 ff. — 3) ib. I, 387. — 4) Jvfr. Iver Bartholins Beskyldning i K S 2 R. III, 560. — 5) ib. S. 555—6. N. Hemmingsen, Assertiones contra magicam incantationem. Hafn. 1569. Th. 30—32. — 6) K S 2 R. I, 25. III, 558. — 7) ib. 2 R. I, 25—27. — 8) Sagen er udførligt fremstillet K S 2 R. III, 535 f. Rørdam II, 41 f. 507 f. — 9) Trykt D B IV, 57 ff. S. 74 ff. hans »Judicium de exorcismo«, hvori han bestemt hævder, at den er en »traditio humana« (ib. S. 79) jvfr. K S 2 R. III, 561—2. Om-talt hos Höfling II, 208. — 10) D B IV, især S. 62—63. 68. 72—3.

kastelse af Exorcismen¹, og det samme var 1597 Tilfældet med Præsten JENS JENSEN paa Hveen, som efter Tycho Brahes Ønske² ogsaa havde udeladt dette Led af Daabshandlingen³. — Til Trods for den Uvilje, som man saaledes nu og da kan spore mod Exorcismen, bevirkede imidlertid den konservative Fastholden ved det engang vedtagne, som prægede Kirkestyret i den første efter-reformatoriske Tidsalder, at der ikke officielt skete Forandringer paa dette Punkt, ja man indskærpede endog flere Gange Præsterne nøje at overholde Ordinansens Bestemmelser m. H. t. Exorcismen⁴.

II. I Slutningen af det 16de Aarhundrede blev Exorcismen afskaffet i flere Landskirker, og det nye Aarhundredes Begyndelse bragte i det hele stærkt Røre om dette Spørgsmaal i Tyskland. Særlig Opsigt vakte det, at nogle Teser af den strengt lutherske Teolog EGIDIUS HUNNIUS, der udkom efter hans Død 1603, syntes at vise ham som en Tilhænger af Tanken om Exorcismens Afskaffelse⁵. Muligvis gav dette Stødet til en lignende Bevægelse herhjemme i Aaret 1606⁶. Begyndelsen skete med, at CHRISTIAN IV blev stemt for Tanken om Exorcismens Bortfalden — som det hedder — ved »nogle sønderlige lærde Mend herudi Rigett deris ideligh Conversation«⁷. Ved dette Udtryk

1) K S 3 R. I, 249. — 2) F. R. Friis, Breve og Aktstykker ang. Tyge Brahe S. 244. — 3) K S 2 R. V, 40. jvfr. D M II, 315—317. Kort Biografi af Jens Jensen i K S 3 R. IV, 338—339. — 4) Rørdam, Kirkeløve II, 317. K S 2 R. V, 40. — 5) Jvfr. Krafft S. 539 ff. Höfling II, 205. R E³ V, 699. — 6) Saaledes Morten Reenberg i et Brev fra 1716 (K S 5 R. I, 276). Naar han smstds. formoder, at ogsaa Kongens Englandsrejse kan have virket i samme Retning, bør det dog erindres, at denne i Tid falder efter, at Spørgsmaalet var rejst. — 7) Rørdam, Kirkeløve III, 25. — Striden om Exorcismen 1606 er tidligere fremstillet hos Pontoppidan, Annales III, 68. 563 f.; L. Helveg, Den danske Kirkes Historie efter Reform. 2 Udg. I, 266—269 og hos J. L. Rohmann, Exorcismens . . . Historie i Danmark. Odense 1835. Sidstnævnte Skrift er dog temmelig overfladisk. Forf. begriber ikke, at Resen er den afgørende Personlighed 1606 (jvfr. Behandlingen af hans Standpunkt i et Par Linier S. 33), og Fremstillingen er helt igennem præget af den rationalistiske Præsts dogmatiske Uvilje mod ældre »mærke« Tidsrum. — Aktstykkematerialet er væsentlig udgivet i D B IV og udførligt refereret hos Krafft S. 600—655. Med Undtagelse af Kongebrevet af 1606 6/4 er der nu ikke bevaret noget af de øvrige Aktstykker in originali. Den samme Kreds af Akter — jævnlig i Forbindelse med Akterne fra Iver Bartholins Sag — findes dog bestandig samlet i forskellige Afskrifter, der antagelig alle stammer fra en os nu ubekendt historisk Samler. Saadanne Afskrifter findes

sigtes der uden Tvivl især til VENUSIN, som netop paa denne Tid var i høj Gunst ved Hove¹, og som jo fra gammel Tid ikke var nogen Ven af Exorcismen. Fra hans Haand har man en Betænkning — eller maaske rettere: et Udkast til en Betænkning — om dette Spørgsmaal, hvori han paa en halvt alvorlig, halvt spøgende Maade afviser Exorcismen som katolsk (den er »af Pavens rette Art og Satans Art«) og stridende mod Skriften. Hvad enten man vil fortolke den som gældende en legemlig eller en aandelig Besættelse, er man lige ilde stedt. Tilsidst skildrer han paa en vittig og satirisk Maade, hvorledes Præsten ved de forskellige Led i Exorcismens Liturgi Gang paa Gang »griber Djævelen an«². — Ganske som Venusin betragtede netop ogsaa Christian IV Exorcismen som en Levning fra Pavedømmet, og ved en Herredag, som afholdtes i København d. 10de Marts 1606, fandt han ligeledes Rigsraadet stemt for, at den uden Forargelse fuldkommen kunde afskaffes³. Men betegnende nok for Regeringens redelige Kirkestyre vilde man ikke foretage en Ændring, førend man havde raadspurgt de teologiske Professorer og Biskopperne, som d. 6te April fik Befaling til at indsende deres Betænkning om dette Spørgsmaal til Kancelliet⁴.

Hvor forhippet Kongen imidlertid var paa at faa Forandringen indført, fremgaar af, at han ved Prinsesse Elisabeths Daab d. 11te Maj gav Sjællands Biskop PÆDER WINSTRUP Befaling til at døbe Prinsessen uden Anvendelse af Exorcisme, hvad der ogsaa skete⁵.

Imidlertid var den kgl. Befaling kommet til det teologiske Fakultet. Efter sin Optræden ved Prinsessens Daab og andre Udtalelser maa Winstrup dengang — Maj 1606 — nærmest have været stemt for at afskaffe Exorcismen⁶. Anderledes stillede det

i Gl. kgl. S. 4°. 1450. Ny kgl. S. 4°. 1223. 2700. Thott 4°. 330. Rostgd. S. 4°. 2. — Aslaksens Betænkning i Ny kgl. S. Fol. 754 (S. 238—241). Ny kgl. S. 4°. 1130 og 1223. Gl. kgl. S. Fol. 124 (S. 82—91); Venusins i Genealog.-histor. Selskabs Papirer Fol. 8. Nr. 73 (R A.). — Jvfr. desuden Kall 4°. 479.

1) D M 4 R. IV, 23. — 2) Trykt i K S 3 R. I, 301—305. Et alvorligt Hib giver han de strenge Lutheranere — derunder Resen — i flg. Ord: »Lutheri Navn fremdrage vi for den Sags Skyld, at mesten de, som med denne selvgjorte Blindhed beladne ere, respectere Lutheri Lære mere end Guds egne Ord« (ib. S. 303). — 3) Rørdam, Kirkelove III, 25; Rørdam IV, 562 og K S 2 R. V, 232. — 4) Trykt — efter Original — i Rørdam, Kirkelove III, 25—6. Desuden i D B IV, 17—20. — 5) Rørdam IV, 563. K S 2 R. III, 640. D B IV, 107. — 6) Jvfr. K S 2 R. V, 231.

sig med hans Kolleger JØRGEN DYBVAD og RÆSEN. Naar det i et samtidigt Privatbrev hedder, at Udeladelsen ved den omtalte kgl. Daab fandt Sted »invitis qvibusdam et frementibus«¹, ligger det nær at tænke paa disse to, især da man fra samme Kilde ved, at Dybvad søgte at holde Winstrup tilbage fra at adlyde den kgl. Befaling, omend forgæves². Aaret forud havde han i en Tesesamling forsvaret Anvendelsen af Exorcismen, idet han sluttede sig til Niels Hemmingsens Opfattelse³. Der foreligger imidlertid ingen Betænkning fra hans Haand, hvad der derimod er Tilfældet med RÆSEN, hvis Betænkning allerede var færdig i Midten af Maj Maaned⁴. Med sine lange Perioder, Indskud af Kirkefædreцитater og Kildehenvisninger, der ofte sprænger Sammenhængen, er den typisk for Resens Stil, men Meningen er klar nok. Den har til Hensigt at vise, dels at Exorcismen støtter sig til et religiøst Grundlag, dels at den har en heldbringende Anvendelse (usum salutarem).

Resen begynder med en Udvikling af Forskellen mellem den legemlige og aandelige Besættelse. Denne sidste — spiritualis obsessio — er den alvorligste, ja Kilden til den legemlige. Naar Kristus helbredte legemligt besatte, var det blot for at vise, at han ogsaa havde Evnen til det langt større: at fuldbyrde Sjælens Frigørelse fra Djævelens Magt. Typisk er det ogsaa, hvad Tertullian fortæller, at de legemligt besatte, overfor hvem Exorcismen uden større Frugt var blevet anvendt, blev fuldstændig helbredte, naar de var blevet døbt og saaledes befriede fra Aarsagen, den aandelige Besættelse. Med Rette ansaa derfor Kirkens Fædre denne Besættelse for den værste, og med Rette henførte de Exorcismen til Daaben, da jo de Mennesker, der ikke er genfødte, af Naturen er Vredens Børn, d. v. s. aandeligt besatte. Dette giver igen Nøglen til Forstaaelsen af den Exorcismeformel, som er blevet anvendt i Kirken i over 1350 Aar, og som er optaget i den danske Kirkeordinans, blandt andre ogsaa billiget af Luther. Her er der ingen Tale om en legemlig Besættelse, men om den Befrielse »ex regno tenebrarum et a diaboli potestate«⁵, hvorved Vejen beredes for Daabens Naade, Indtrædelsen i Kristi Rige. Langt vigtigere end at besværge den urene Aand, der blot

1) Jvfr. K S 2 R. III, 640. — 2) ib. 2 R. V, 231. — 3) Theses de vanitate superstitionis magicæ Th. 125. — 4) D B IV, 131—137. — 5) ib. 133.

gør Skade udefra, er det dog at besværgen den, som indefra gennemtrænger hele Sjælen, og langt stærkere end de gamle Exorcisters Besværgelser overfor legemlig besatte, er den Besværgelse, der til Forudsætning har Daaben i den hellige Treenigheds Navn. Med stor Lærdom efterviser Resen, at den samme Opfattelse findes hos en Række Kirkefædre: Cyprian, Augustin, Chrysostomus og flere andre. Forholder det sig saaledes, maa man med Niels Hemmingsen hævde, at Exorcismen er et Adiaforon, som bør bibeholdes, naar det blot fortolkes rigtigt, d. v. s. gældende »qualis sit conditio hominis ante Christi gratiam«. Denne Opfattelse, mener Resen, er ogsaa at finde hos Luther og Melancton, som ønskede, at denne gamle Kirkeskik skulde bevares i den evangeliske Kirke, da den ikke indeholdt noget ugudeligt eller overtroisk, men tværtimod vilde være til Gavn for de døbte for hele Livet¹.

Skønt Resen flere Steder i sin Betænkning gør sig skyldig i Tidens sædvanlige Fejltagelse at sammenblende Exorcismen og Forsagelsen², saa er der dog som Helhed ingen Tvivl om hans Standpunkt: Exorcismen ved Daaben gælder den aandelige Besættelse, forstaaet som den uigenfødtes syndige Natur³, og han vil, konservativ som han er, paa ingen Maade bryde med denne fra Fædrene — især Luther — overleverede, gavnlige Kirkeskik. I sin teologiske Opfattelse af Exorcismen gaar Resen saaledes ikke ud over Niels Hemmingsens Standpunkt, som han udtrykkelig henviser til, og paa ingen Maade saa vidt som Luther oprindelig eller de senere gnæsiolutheranske Teologer. Det »lutherske« i hans Optræden maa derfor ikke saa meget søges i den teologiske Begrundelse som i den Omstændighed, at han faktisk ved sit Forsvar for Exorcismens Bestaaen gjorde Front overfor de kryptokalvinske Forsøg paa at faa den fjernet. Han kommer derved til at indtage det samme Standpunkt som den ham ogsaa personligt nærtstaaende, strengt lutherske Teolog PHILIPP NICO-

1) Karakteristisk for Resen er det, at han betoner Daabens Betydning »per totam vitam« (ib. S. 135. 137). — 2) Saaledes især S. 135. jvfr. N. M. Plum, Forsagelsen ved Daaben S. 294. — 1602 havde Resen været inde paa Spørgsmaalet om Forsagelsens Ælde (Th. de illustri gratia dei Th. 59). — 3) Nogle Aar senere taler Resen i sin Ligpr. over Dr. Anna Cathr. (A 4 v) med ordret Tilknytning til Daabens Liturgi om, at det gælder om, at Omvendelsen er oprigtig, »at den wrene Aand far der vd oc den hellig Aand faar Rum igien«.

LAI, der flere Gange har leveret udførlige Forsvar for Exorcismen, væsentlig ud fra de samme Synspunkter¹.

III. Det var imidlertid ikke blot de teologiske Professorer, men ogsaa Rigets Bisper, der skulde høres, men først efter et halvt Aars Forløb — i November 1606 — udsendtes under Universitetets Segl Kopier af det omtalte Kongebrev til Biskopperne². Særlig de jydskes Biskopper udtrykte deres store Forundring over Forsinkelsen³, men endnu mere over, at der ikke fulgte et eneste vejledende Ord med fra de teologiske Professorer om Sagens Stilling⁴. Dette havde imidlertid sine Grunde. Da Resen hurtigt havde affattet sin Betænkning, indgav han den vistnok til Kongen⁵. Muligvis bevæget herved eller overhovedet ved den Paa-virkning, som Resen direkte kan have udøvet paa ham — f. Eks. under Englandsreisen i Sommeren 1606 — syntes Christian IV nu tilbøjelig til at ville opgive sin oprindelige Plan. Men pludselig — sikkert meget mod Resens Forventning — fik Kongen igen Skrupler. Han syntes atter at blive stemt for Afskaffelsen og forlangte derfor et fast og klart Svar fra Teologerne og Bisperne⁶. Naar man ikke tidligere havde meddelt Bisperne Kongebrevet, er det utvivlsomt et Vidnesbyrd om, at de konservative har ment, at Sagen allerede var afgjort til Gunst for dem, og at det blot gjaldt at trække Tiden hen uden at foretage sig mere, saa vilde Spørgsmaalet af sig selv falde til Jorden.

Stor Forvirring skabte det kgl. Brev blandt Bisperne. Typisk for den raadvilde Stemning er den ellers saa fortræffelige PEDER HEGELUND's Privatbrev til sin unge Kollega, HANS KNUDSEN VEJLE i Odense, hvori han beder om Vejledning i dette pinlige Spørgsmaal⁷. Hvad denne har svaret, vides ikke, men der kan næppe være Tvivl om, at han ud fra sit hele kryptokalviniske Standpunkt har været stemt for Afskaffelsen⁸. Imidlertid for-

1) Teutsche Schrifft III, 20. 69 ff. IV, 233 ff. 375. 654 ff. — 2) 19 Novbr. 1606 sendtes Brevet til Lund (K S 2 R. V, 231). Til Odense kom det 22 Novbr. 1606 (Rørdam Kirkelove III, 26; jvfr. K S 3 R. I, 787—8); til Viborg 6 Decbr. (Orig. i Viborg B A); til Aalborg 8 Decbr. (D B IV, 84); i Beg. af Jan. 1607 til Ribe (ib. S. 109). Orig. i Aarhus B A bærer ingen Paategning om Modtagelsesdatum. — 3) D B IV, 109. — 4) ib. S. 5. 84. 110. — 5) K S 2 R. V, 232. — 6) ib. — 7) D B IV, 108—114. — 8) Helveg siger (D. dsk. Kirkes Hist. efter Reform. 2 Udg. I, 268—269), at H. K. Vejle ikke afgav nogen Stemme. Det visse er dog kun, at hans Betænkning ikke er bevaret.

handlede de jyske Biskopper indbyrdes og blev omsider enige om at betro deres Førstemand, den gamle Jakob Holm i Aalborg, at affatte deres Indstilling¹.

Hvad der især pinte Biskopperne, — og det fremgaar ogsaa af Hegelunds Udtalelser, der nærmest gik imod Bevarelsen af Exorcismen, — var paa den ene Side deres Formodning om, at Kongen ønskede en Forandring, paa den anden Side, at de ved at anbefale en saadan vilde komme til at bryde den kirkelige Enhed, som havde hersket i Landet siden Reformationen, og som var udtrykt i den danske Kirkeordinans, paa hvis Bevarelse de havde aflagt Ed².

JAKOB HOLM's Indlæg vidner baade om betydelig kirkehistorisk Lærdom og om Evne til systematisk Tænkning, og Forfatteren viser sig heri afgjort som den erfarne, konservative Kirke-mand³. Han indrømmer, at Exorcismen er et Adiaforon, og at der i den papistiske Tid klæbede svære Misbrug ved den, men de er nu fjernede af Luther. Han er derfor stærkt betænkelig ved at gaa med til en Afskaffelse. I Reformationstiden kunde det være sket; nu kan det kun give Forargelse hos de svage⁴. Erfaringen fra de seneste Tider lærer overhovedet, at det er en yderst farlig Sag at indlade sig paa Ændringer af bestaaende kirkelige Forhold. Som det ogsaa er et gennemgaaende Træk hos de øvrige Bisper⁵, nærer Holm særlig stor Frygt for, at en Forandring skulde medføre Anklager for derved at bryde den fælles-protestantiske Læreenhed, og det baade fra Trosfæller og udenfor-staaende, især Jesuiterne⁶.

De jyske Bispers Betænkning i Holms Affattelse, der er dateret d. 18de Februar 1607, blev ikke sendt til Kancelliet, men til det teologiske Fakultet som en foreløbig Indstilling⁷.

I Mellemtiden var der kommet Svar fra Biskop MOGENS MADSEN i Lund, foreløbig dog kun til fortrolig Benyttelse for P. Winstrup⁸. I et Indlæg, der ikke er mindre velskrevet og klart end Holms, tager han Ordet for, at Exorcismen bør afskaffes. Vel ved han, at Exorcismen blot gælder en »spiritualis obsessio«, men som Ordene lyder, ligger den Fejltagelse at forstaa dem om en legemlig Besættelse snublende nær for Menigmand, hvor-

1) D B IV, 101. — 2) ib. S. 95. 110. 113. — 3) ib. S. 83—99. — 4) ib. S. 102. — 5) ib. S. 110. — 6) ib. S. 97. 110. 113. 130. 139. — 7) ib. S. 100—102. — 8) ib. S. 114—129.

for det er bedre at forekomme denne Forargelse ved at afskaffe dens Aarsag¹.

Mogens Madsens Betænkning blev forevist Kansleren², men i Marts 1607 hedder det igen, at Kongen og Kansleren ønsker en samlet Indstilling³. Sagen henstod saaledes stadig i det uvisse, uden at nogen af Parterne kunde tilskrive sig Sejren. At der var Tegn til, at de strenge Lutheranere vilde beholde Palmerne, synes at fremgaa af et Brev af 16de Marts 1607 fra Winstrup til Jakob Holm⁴, hvori han tilraader at bevare Exorcismen, omend han stadig stærkt betoner dens Karakter som et Adiaforon, og iøvrigt er meget optaget af at forsvare sin egen Optræden ved Exorcismens Udeladelse ved Daaben 1606.

Snart efter traadte Forhandlingerne dog ind i et nyt Spor. Allerede længe havde der været forberedt en Kirkeordinans for Norge, og saa tidligt som i Maj 1606 hører vi om, at Exorcismen var udeladt heri⁵. I denne Skikkelse blev Ordinansen ogsaa forelagt Professorerne til Gennemsyn d. 24de April 1607⁶. Skønt de i Begyndelsen viste nogen Uvilje mod at paatage sig dette Arbejde, maatte de dog gaa i Gang med Revisionen. De billigede alle Ordinansen i den foreliggende Skikkelse, alle med Undtagelse af een — Resen, og saa stærkt virkede denne ene Mands Modstand, at man igen fjædede Exorcismen ind, som derfor genfindes i den trykte Udgave, der fik Lovskraft⁷.

Exorcismens Skæbne i Danmark var dog ikke dermed afgjort. Antagelig har man endnu en Stund fortsat Forhandlingerne om dens Forbliven her. Saaledes er det muligt, at man netop nu yderligere har indhentet de Betænkninger, som endnu foreligger, fra VENUSIN, KURT ASLAKSEN og JOHS. STEPHANIUS, der alle i skarpe Ord udtalte sig mod Exorcismen som en papistisk Overlevering, der stred mod Guds Ord⁸. Men efter Juni 1607 hører man ikke mere herom. Efter Nederlaget med den norske Kirke-

1) D B IV, 128. Ganske samme Standpunkt hos P. Hegelund. ib. S. 112. — 2) ib. S. 130. jvfr. K S 2 R. V, 233. — 3) ib. S. 233. — 4) Trykt D B IV, 103—108. Den er dog konciperet af Stephanus (K S 3 R. I, 770). — 5) K S 2 R. III, 640. — 6) K S 4 R. IV, 776. 6 Maj var Revisionen forbl. ib. S. 776. jvfr. Rørdam IV, 587. — 7) K S 2 R. V, 235. jvfr. En Kircke Ordinantz . . . Kbhvn. 1607. S. 19. — 8) Om Venusin se S. 275. — K. Aslaksens Betænkning er trykt i O. Bang, Samling af adskillige nyttige og opbyggelige Materier I, 345—355. (et Uddrag paa Tysk i D B IV, 47—57) og Stephanus' i D B IV, 138—140. Det er dog uvist, om disse Mænds Betænkninger er andet end Optegnelser til privat Brug.

ordinans maatte Reformvennernes Stilling være yderlig svækket, og sidst i Juli 1607 skriver Johs. Stephanius halvt vemodigt, halvt bittert til Mogens Madsen i Lund, at han gør vel i ikke at tale om Exorcismesagen. Man kan aldrig vide, om ikke Resens Forsvar, som for hver Dag ved enhver Lejlighed bliver stærkere og stærkere, kan have indgivet nogle ogsaa af Regeringen (ex superioribus) Skrupler¹. Forsigtigt udtrykt — som altid hos Stephanius — men Meningen er ikke til at tage fejl af. Man ser da ogsaa, at paa Landemodet s. A. maatte den samme Biskop PEDER WINSTRUP, som 1606 havde foretaget en Daab uden Exorcisme, indskærpe sine Præster, at de ingenlunde paa egen Haand maatte udelade denne. Samtidig skulde Præsterne oplyse Almuen om, at Børnene ikke var legemligt, men aandeligt besatte². Resens konservative Holdning havde saaledes sejret. For imidlertid yderligere at imødegaa sine Modstanderes Tale om den nærliggende Fare for at sammenblande den legemlige og den aandelige Besættelse gennemgik han dels dette Spørgsmaal i Forelæsninger³, dels indføjede han i sin Udgave af Luthers Katekismus 1608 følgende, af ham selv affattede, Forklaring til Luthers Udtalelser om, at det udøbte Barn er besat af Djævelen: »aandeligen, idet det ansees oc actis, som uden Guds Naade effter sin egen fordærffuede Natur under Mørckheds Mact«⁴. Da han endvidere 1614 skulde gøre Rede for sit Standpunkt i denne Sag, talte han skarpe Ord om dem, som ikke kunde skelne mellem legemlig og aandelig Besættelse og i den Anledning udslyngede utaalelige falske Anklager mod Luther og »hans ægte Disciple«⁵.

Det var i Overensstemmelse med Afgørelsen 1607, naar man 1610 gik strengt til Værks overfor en Præst i Aarhus Stift, som havde udeladt Exorcismen. Et Kongebrev paabød, at han skulde straffes, »paa det at andre kunde tage sig i vare ikke udi slige grove Forseelser sig at lade befindes«⁶. Regeringens Standpunkt var saaledes nu klart nok. Det vidner derfor ikke om megen Forstaaelse af hjemlige Kirkeforhold, naar en dansk Mand, der var gaaet over til den reformerte Lære, CHRISTOFFER HANSEN

1) K S 2 R. V, 235. — 2) ib. S. 55. Med Rette bemærker Henrik Ussing (Kirkeforfatningen i de kgl. danske Stater IV, 2 Del, 27): »af Døbeformularen kunde intet fornuftigt Menneskes Forstand af sig selv faae den Mening ud«. — 3) De sancta fide p. 130 v. — 4) Enchiridion. 1608. E. To lignende Tilføjelser E v. Samme Standpunkt indtog Resen efter 1615, jvfr. De gratia universali V, 281. — 5) De sancta fide p. 130 v. — 6) K S 3 R. III, 347.

DALBY¹, 1612 tilegnede Christian IV et Skrift »*De exorcismo*«², der blot vilde gøre Propaganda for dens Afskaffelse. Naar han i Fortalen hertil taler om, at Exorcismen Dag for Dag taber i Anseelse i alle Landets Kirker, Skoler og Slotte, ja endog ved Hof-fet³, er han sikkert paa Vildspor.

Den Exorcismeopfattelse, som sejrede 1607, fandt siden sit afsluttende teologiske Udtryk hos JESPER BROCHMAND⁴, og efter Enevælden lovfæstedes Exorcismen paany i Ritualet 1685⁵. Først efter mange Kampe, hvori baade Pietisme og Rationalisme kom til at gøre deres Indsats⁶, ophævede Forordningen af 7de Maj 1783⁷ Exorcismen i Danmark som stridende mod Skriften og velegnet til at vække Forargelse. Kun ved Daabs-handlinger i Kongehuset var den allerede forlængst bortfaldet⁸.

Planerne om Exorcismens Afskaffelse 1606 blev saaledes ikke gennemførte, og det ganske væsentlig paa Grund af Resens Modstand. Det er sikkert ret enestaaende i dansk Kirkehistorie, at en enkelt Mand i den Grad har formaaet at kuldkaste en Plan, som syntes født til at sejre, en Plan, som paa Forhaand omfattedes med Begejstring af Landets Konge og ikke faa af Rigs-raadet, og for hvis Gennemførelse Flertallet af Professorerne, en Del af Landets Biskopper og antagelig mange menige Præster var stemt⁹. Til enhver Tid vil Resens Optræden i denne Sag være et mærkeligt Eksempel paa, hvilken Virkning en enkelt kraftig Personlighed kan udøve ved sejgt at fastholde sit Standpunkt, et Vidnesbyrd om Personlighedens gaadefulde Magt i Historien.

Aaret 1607 maa tillige betegnes som et Vendepunkt baade i Resens Liv og i dansk Kirkehistorie. Kampen om Exorcismen er ikke blot en Strid om et mere eller mindre underordnet Led i Liturgien, men betyder tillige det første Opgør herhjemme mellem Kryptokalvinismen og den strengere lutherske Retning.

1) B L IV, 154 f. H. Ehrencron-Müller, Forfatterlex. II, 309—310. K S 3 R. I, 335—338. — 2) *De exorcismo*, qvi adhiberi solet ad baptismum infantum. Herbornæ 1612. Skriftets Indhold bestaar blot af en Samling Udtalelser mod Exorcismen, samlede fra lutherske og reformerte Teologers Skrifter. — 3) *ib.* p. 6. — 4) *Systema universæ theologiæ*. Hafn. 1633. II, 2015—16. Jvfr. ogsaa P. Sperling, *De antiqvissimo exorcismi in baptismo ritu*. Kilon. 1666. — 5) S. 56. 63. — 6) Helveg, *anf. Skrift.* 2 Udg. II, 41. L. Koch, *Kong Christian VI's Historie* S. 185. H. Ussing, *Kirkeforfatn.* IV, 2 D., 22 f. — 7) J. H. Schou, *Kgl. Forordninger VIII*, 393 f. — 8) Pontoppidan, *Annales III*, 68. 563. — 9) M. H. t. den almindelige Stemning jvfr. D B IV, 139. C. J. Dalby, *De exorcismo* p. 5.

Det var vel kun de færreste, der forstod, at Resens Sejr i denne Holmgang var Forbud paa endnu større Sejre, men faktisk stod han nu som den, der formaaede at vende Strømmen.

KAPITEL VIII

Englandsrejsen 1606.

Aaret 1606 bragte Resen en interessant Afbrydelse midt i hans Studier og Universitetsgerning, midt i Arbejdet med den nye Bibeloversættelse og i Striden om Exorcismen, idet han paa ærefuld Maade blev opfordret af Kongen til at følge med paa en Rejse til England for at gæste Kong Jakob I.

Det er vel kun sørgeligt lidt, som de danske og engelske Kilder¹ fortæller om Resens personlige Forhold paa denne Rejse,

1) Foruden spredte Efterretninger i danske og engelske Aktstykker og Beretninger er Hovedkilderne til Oplysning om Englandsrejsen 1) et dansk — som det synes — Originalhaandskrift i Rostgd. S. 4°. 68 (Afskrift i Ny kgl. S. 4°. 995; i forkortet og lidt ændret Redaktion Ny kgl. S. Fol. 364 c og Thott 4°. 1624). Haandskriftet, hvis Titel er »En kort och rigtig relation skriffuelsze om den kongelige engelske reitse . . . aar 1606«, fremtræder som en Række Dagbogsoptegnelser. Forf. navngiver sig intetsteds, men Indholdet viser, at Beretningen stammer fra en Deltager i Rejsen, antagelig fra en af de Adelsmænd, der ledsagede Kongen. Herpaa kan navnlig den Omstændighed tyde, at han nævner alle de Adelsmænd, der deltog i Rejsen, men ikke med en Stavelse omtaler de lærde Mænd, der dog ogsaa var i Kongens Følge. Det tunge og ubehjælpsomme Sprog, de stærkt forskrevne engelske Navne og den temmelig forvirrede Kronologi viser heller ikke hen til en øvet Pennens Mand, medens den aldeles overvejende Interesse for alle ydre Ting som Jagter, Gæstebud, Turneringer, Drikkelag o. s. v. karakteriserer den anonyme Forf. som hørende til Junkertypen. Haandskriftet vil i det følgende blive citeret som »Anonymen«.

2) Langt nøjagtigere og udførligere er den anden Hovedkilde, den engelske, der bestaar af to Smaaskrifter, forfattede af den samtidige Henry Roberts, »The most royall and honourable entertainment of the most famous and renowned king Christiern the Fourth, king of Denmarke . . .« Lond. 1606 og »England's Farewell to Christian the Fourth, famous king of Denmarke«. Lond. 1606, begge aftrykt i »The progresses, processions and magnificent festivities of king James the First . . . collected by John Nichols«. II (Lond. 1828), 54 ff. — Der maa tillægges disse Skrifter betydelig Kildeværdi, da H. Roberts har været Øjenvidne til mange af de Festligheder, han beskriver. Som det anstaar sig den fuldenste

men saa meget desto vigtigere maa det være at danne sig et Billede af Rejsens almindelige Gang for dog i det mindste at faa Besked om de Begivenheder og Forhold, som efter al Sandsynlighed kan tænkes at have fanget Resens Opmærksomhed.

D. 12te Juni 1606 sejlede Christian IV paa Skibet »De tre Kroner« ud fra København, ledsaget af et talrigt og pragtfuldt Følge¹. Blandt de Adelsmænd, der var med, er der flere, som er vel kendt fra forskellige Perioder i Resens Liv, saaledes Kansleren CHR. FRIIS, ALBERT SKEEL til Fussingø, siden Rigsadmiral, JØRGEN SKEEL til Sostrup, senere Rigsmarsk, JAKOB ULFELD til Egeskov, siden Rigskansler, dennes Broder MOGENS ULFELD til Selsø og endelig den bekendte CHRISTIAN BARNEKOW². Foruden Resen havde Kongen som Repræsentanter for den lærde Stand medtaget Juristen JONAS CHARISIUS³ og VENUSIN⁴, som paa dette Tidspunkt hørte til Kongens nærmeste Omgivelser.

Efter en ikke helt vellykket Overfart ankom Flaaden først d. 17de Juli til Gravesend, hvor Kongen af England og Prins Henrik tog imod de danske Gæster med stor Højtidelighed⁵. I nogle Dage opholdt man sig i Nærheden af Greenwich og gæstede ogsaa Jarlen af Salisbury paa hans skønne Slot »Theobats«, hvor der til Velkomsthilsen blandt andet var ophængt latinske Vers, forfattede af BEN JONSON⁶. Forøvrigt fornøjede man sig især med Jagter og Fester, og disse første Dage blev saaledes en

Hofmand ejer Roberts Evnen til at finde Livets dybeste Mening og højeste Alvor udtrykt i Hoffesternes straalende Intet, og den elegante og sirlige Fremstilling i pragtfuldt Shakespearsk Engelsk slutter sig som en festlig Ramme om Indholdet. Typisk for hans Vurdering af Tilværelsen er Omtalen af den Høflighed, hvormed Christian IV blev modtaget, »as shall never be rased out of memory so long as the world shall have any being; but the chronicles of these two united and famous nations to the end of all ages ensuing shall record the honours given and received between these two most famous and royall brothers, kings of England and Denmarke«. (II, 60). — I Tvivlstilfælde følges den engelske Kildes Tidsangivelser. Paa Tysk foreligger der en »Relatio oder Erzählung wie . . . Christianus quartus . . . mit einer Floet woll gerüsteter Schiffe den 16 Tag Julij Anno 1606 im Königreich Engellandt angelanget etc.«, oversat fra det engelske af Conradus Khunrath (Hamburg 1607), som synes at have benyttet og sammenarbejdet Roberts' Beretninger.

1) Anonym. — 2) Jvfr. S. 122 og II Del. — I sin Ligpræd. over Chr. Barnekow (D 6 v jvfr. D 4) omtaler Resen den store »Lov og Ære med høj Berømmelse«, som blev denne til Del under Opholdet i England 1606. — 3) B L III, 438. — 4) D M 4 R. IV, 23 jvfr. K S 2 R. V, 224. — 5) Nichols II, 54. — 6) Trykt ib. II, 70—71.

god Optakt til den følgende Del af Opholdet i England¹. Baade de danske og de engelske Beretninger fortæller nemlig om et broget Virvar af Jagter og Turneringer, af straalende Fyrværkerier og pragtfulde Fester, hvor Vinen flød i Strømme², og Maadeholdet just ikke var den mest fremherskende Dyd. Det berettes i hvert Tilfælde om een Fest, at Christian IV blev saa beskænketh, at han styrtede om paa Gulvet, da han vilde danse med en Dame, og maatte bæres bort³. Værre var det dog, at han forglemte sin kongelige Værdighed og gjorde Tilnærmelser mod en Dame af det højeste engelske Aristokrati, Grevinden af Nottingham, der siden dybt fornærmet beklagede sig til den danske Gesandt⁴.

Ikke uvittigt bemærker en samtidig engelsk Adelsmand i et Privatbrev, at det forekom ham, som om de danske atter havde erobret England, denne Gang dog blot ved Umaadelighed i Spise og Drikke. I en malende Skildring giver han dernæst Luft for den højt kultiverede Englænders Forfærdelse over den utæmmede Given-sig-hen i alle Nydelser og den overdaadige Pragtudfoldelse, som de danskes Besøg havde givet Anledning til. »Aldrig har jeg set en saadan Mangel paa god Orden, Takt og Ædruelighed som nu«, siger han meget betegnende⁵.

Rejsens Højdepunkt blev Indtoget i London d. 31te Juli⁶. Med Opbud af megen Pragt drog Kongerne i Procession gennem Byens Gader, der var fyldt med en uoverskuelig Menneskevrimmel, og Dagen sluttede med en straalende Fest paa Slottet. Overalt herskede der Glæde, hvortil sikkert ikke lidet bidrog, at to store Brønde udgød Vin til alle og enhver, der vilde drikke af dem. Den danske Betragter tager heraf Anledning til at fortælle, at »begge Kongerne saa deris Lyst paa de Skibs Folk, som blev skænket!«

1) Nichols II, 60—63. Anonym. Under 28/7 noterer denne Forf. »Den Dag bleff rent 12 heste i hiell«. — 2) Træffende siger David Hume herom i sin *The history of Great Britain under the house of Stuart*. 2 ed. Lond. 1759. I, 25: »Great erudition and profound morality with little taste or pleasantry prevail in all these entertainments: mystery, allegory and allusion reign throughout«. — 3) Nichols II, 72. — 4) William Harris, *An historical and critical account of the life and writings of James I*. 2 ed. Lond. 1772. S. 65. — S. 69 er Grevindens Brev aftrykt, et Mønster paa fornem Brevstil. — 5) Et Brev fra Sir John Harrington, trykt hos Nichols II, 72—74. — 6) ib. II, 64 ff. 77 ff. og Anonym.

De følgende Dage anvendtes til at se Londons Mærkværdigheder: St. Paul's Cathedral, Westminster, hvis pragtfulde Begravelser og Billeder af henfarne Stormænd gjorde stærkt Indtryk paa de danske, Børsen, Tower, Skatkamrene og Tøjhuset¹.

Efter nogle Dages Ophold paa Hampton Court gjorde Kongerne en Udflugt for at besøge Dronning Anna, der var Christian IV's Søster, paa hendes Slot ved Greenwich². D. 10de og 11te August afholdtes store Afskedsfester. Christian IV uddelte rige Gaver til sin Vært og hans Hof, men hans Gavmildhed blev langt overgaaet af Jakob I's³. En endnu bevaret Liste giver et godt Begreb om de umaadelige Summer, som han bortskænkede ved denne Lejlighed. Fortegnelsen meddeler nøjagtig Oplysning om, hvor mange Guldkæder og andre Kostbarheder hver dansk Adelsmand fik⁴. Desværre fortæller den intet om, hvad Resen modtog; men at han ogsaa har faaet sin Del af de 1000 £, som uddeltes »to the inferior Danes«, maa anses for utvivlsomt. Om hans ligestillede Rejsefælle VENUSIN ved vi derimod, at han i den Grad gjorde Lykke med et latinsk Digt, at Jakob I tilbød at ophøje ham i Adelsstanden⁵. — Afskedsfesten sluttede med et stort allegorisk Fyrværkeri, der — næppe helt upassende — symboliserede de syv Dødsyndere⁶.

Christian IV lod sig dog derefter bevæge til at blive d. 12te August over for at være til Stede ved Hosebaandsordenens pragtfulde Offerdag, men efter nye Afskedsfester stak han endelig d. 14de til Søs⁷. D. 24de naaede Flaaden velbeholden Kronborg, og d. 30te August kunde Rector magnificus i Konsistorium paa Universitetets Vegne højtideligt takke Gud for Kongens lykkelige Hjemkomst⁸.

Man tør vel gaa ud fra, at Hoflivets brogede Tummel i mindre Grad har optaget Resen, selvom man ikke bør glemme, at i denne kraftige Tidsalder holdt lærde og gejstlige Mænd sig sjældent tilbage fra Bordets Glæder⁹. Som den vidtberejste Mand

1) Anonym. Nichols II, 77 f. 87. — 2) ib. Om Dronning Anna, der allerede c. 1595 hemmeligt var gaaet over til Katolicismen, se H T 6 R. I, 403 f. — 3) Nichols II, 83. Anonym. — 4) Trykt hos Nichols I, 605—606. jvfr. II, 93. — 5) D M 4 R. IV, 23. — 6) Nichols II, 89 f. — 7) Anonym. — 8) K S 4 R. IV, 770. — 9) I Ligpræd. over Dr. Anna Catharina har Resen udviklet sit Syn paa Alkoholnydelse. Han skelner mellem en »Glædesdrik uden legemlig Fylder og Drukkenskab, der er en ret Sundheds og Saligheds Skaal«, og »Bacchi og Djævelens Skaaler og Kalke« (V v. V 2 jvfr. T 4 v.).

han var, der i sin Ungdom havde færdedes saa mange Aar i fremmede Lande, har han sikkert med Interesse betragtet de talrige enestaaende Herligheder, som England kunde fremvise, men det er næppe for dristigt at antage, at hans Opmærksomhed i ganske særlig Grad har været rettet mod de kirkelige Forhold. Det siges ofte, at Christian IV tog ham med til England for at vise, at man ogsaa i Danmark havde lærde Mænd¹, og hans Sønnesøn, Peder Resen, fortæller udtrykkelig, at Christian IV lod Resen følge sig, for at han, som den »theologus acutissimus« han var, skulde forsvare den lutherske Religion mod Englændernes Indvendinger, en Opgave, som han ogsaa løste paa rosværdig Maade².

Opholdet i England bød i hvert Tilfælde Resen en ypperlig Lejlighed til at stifte Bekendtskab med en Række af den engelske Kirkes førende Personligheder. Først og fremmest har han truffet sammen med JAKOB I, der selv var en lærd Mand og en frugtbar teologisk Forfatter. Interessant er det at se, hvorledes Resen nogle Aar senere under den store Kamp mod Kryptokalvinismen med Begejstring berømmer Jakob I som Troens nidkære Forsvarer og i sin Polemik mod Nederländeren Vorstius helt igennem viser sig afhængig af Kongens Angrebsskrift mod denne³. Ogsaa efter 1614 har Resen omtalt Jakob I som »det store Britanniens store Konge«⁴. — Resen maa ogsaa have lært adskillige af Jakob I's Kirkemænd at kende. Blandt disse hører vi først Tale om Biskoppen i Rochester Dr. WILLIAM BARLOW, af hvem den danske Konge og hans Hof hørte en Prædiken d. 20de Juli, og i hvis Hus Christian IV paa Tilbagerejsen boede⁵. Barlow var en af Tidens bekendte Prædikanter, en skarp Forfølger af Puritanismen og en ivrig Forsvarer af Kongens Overherredømme over Kirken⁶.

En Uge senere, berettes der, var Hoffet igen i Kirke og hørte denne Gang en lærd, latinsk Prædiken af Dr. THOMAS PLAYFERUS om den verdslige Herskers ophøjede Stilling, en Prædiken, som kun tre Dage efter forelaa i Trykken, og som ogsaa vakte Opmærksomhed i Danmark⁷.

1) N. Slange, Chr. IV's Historie, udg. af Gram, S. 232. — 2) Uldall Fol. 186. I, 401. — 3) Jvfr. S. 419. — 4) De gratia universali I, Th. 43. — 5) Nichols II, 60. 82. Prædikenen er udgivet under Titel »One of the foure sermons preached before the King's Majestie at Hampton Court. This concerning the antiquitie and superioritie of bishops«. Lond. 1606. 4°, men findes ikke i Danmark. — 6) D N B III, 231—233. — 7) I Hjelmskjernes Saml. 4°. Nr. 215 findes et Eksemplar af denne Prædiken »Cæsaris superscriptio sive conciuncula coram

Den største Skikkelse i den engelske Kirke var dog uden Sammenligning LANCELOT ANDREWES, dengang Biskop i Chester¹. Ogsaa af ham modtog de danske et Indtryk, da han prædikede paa Latin for Kongerne d. 5te August i Greenwich². Lancelot Andrewes var ikke blot den fuldendte Prælatskikkelse, lige berømt for sin Fromhed, sin Lærdom og sit kloge Kirkestyre, helt igennem den typiske engelske Statskirkemand, men han blev ogsaa anset for sin Tids fortrinligste Prædikant — *stella prædicantium*, som hans Beundrere kaldte ham. Den Prædiken over Psalme 144, 10, som han holdt i begge Kongers Nærværelse, og som han siden udgav³, viser ham som en karakteristisk Repræsentant for den ældre Retning i Prædikekunsten. Med sin tunge Homiliform, stærkt isprængt med Bibelsteder, maa denne Prædiken have tiltalt Resen, hvis egne Prædikener var skaaret over den samme Læst.

Endnu engang omtales det, at Kongerne var i Kirke: d. 10de August, da de hørte »a most learned sermon« paa Latin⁴ af en anden af Jakob I's Yndlingsprædikanter, den veltalende Dean i Chester, Dr. HENRY PARRY. Denne Prædiken, der ogsaa foreligger trykt⁵, handlede om Guds Rige og den kristne Sejr og behagede i den Grad Majestæterne, at den danske Konge forærede Prædikanten en kostbar Ring.

Foruden disse Prædikanter nævner den engelske Beretning endnu tre Kirkemænd, der deltog i den store Procession ved Indtoget i London⁶, og som Resen kan antages at have gjort Bekendtskab med. Det var Kongens Hofpræst Dr. JAMES MONTAGUE, siden Biskop i Winchester, — Erkebiskoppen af Canterbury Dr. RICHARD BANCROFT og Londons Biskop Dr. RICHARD VAUGHAN, alle tre udprægede Statskirkemænd, med Front i lige Grad vendt mod Puritanismen og Katolicismen⁷.

duobus potentissimis regibus . . ., holdt 27/7, udgivet 30/7 1606. Citeres 1607 af Jørgen Dybvad i *Theses de sanctificando sabbatho* Th. 68. — Om Playferus se D N B XLV, 416.

1) Se R. L. Ottley, *Lancelot Andrewes*. Lond. 1894. Douglas Maclean, *Lancelot Andrewes and the reaction*. Lond. 1910. — 2) Nichols II, 80. — 3) Separatudgaven fra 1606 af denne Prædiken findes ikke i Danmark, men den er optaget i Andrewes' »XCVI Sermons«. Lond. 1661. S. 663—671. — 4) Nichols II, 82. 91. — 5) *De regno dei et victoria Christiana conciones duæ*. Lond. 1606. 4°. Findes ikke i Danmark. Om Parry se D N B XLIII, 375. — 6) Nichols II, 66. — 7) Om disse se D N B XXXVIII, 251; III, 108—112; LVIII, 170—171. Dr. Bancroft havde 1600 været i Sendefærd for at forhandle med danske Ge-

Hvorledes der er blevet skiftet Ord mellem Resen og hans engelske Embedsbrødre, ved vi ikke, men paa Stof til Samtale har det ikke kunnet fattes. Dansk og engelsk Teologi ejede i de Dage et Foreningspunkt i NIELS HEMMINGSEN, hvis Skrifter var vel kendt i England, ikke blot i deres latinske Form, men ogsaa i talrige engelske Oversættelser¹. Den fælles Frygt for Jesuiterangrebene, som var blevet forstærket i England efter »The Gunpowder Plot«, og den fælles Deltagelse i Arbejder med Bibeloversættelser, som netop var i Gang i begge Lande paa denne Tid², kan endvidere have bidraget til at bygge Bro over mange Kløfter. I det hele er det værd at lægge Mærke til, hvorledes man fra engelsk statskirkelig Side var ivrig for at betone det aandelige Slægtskab, som bestod mellem den danske og den engelske Kirke. Meget var der ogsaa baade i Kirkeforfatning og Liturgi, som kunde forene. Dette havde allerede Kong Jakob bemærket ved sit Besøg i Danmark 1590³, og lignende Udtalelser kan ogsaa træffes hos baade engelske og danske Kirkemænd⁴.

Denne Følelse af Overensstemmelse paa vigtige Punkter kom saaledes til Orde i den smukke Velkomsthilsen, som Universitetet i Oxford sendte Christian IV⁵, og som netop udtrykkelig fremhæver Ligheden i Religion overfor den fælles Fjende, den romerske Antikrist. En af Professorerne, ED. ATWODD udtrykte denne Tanke saaledes:

Sanguine, amore, fide conjuncti Danus et Anglus
Exitium accelerant Roma superba tuum,

og den bekendte engelske Filolog JOHANNES BOND, der under Christian IV's Englandsophold tilegnede Prins Henrik af England

sandter om Øresundstolden (Calendar of State Papers. Domestic ser. 1598—1601. S. 415).

1) H. Ehrencron-Müller, Forfatterlexikon IV, 9 f. — 2) Baade Andrewes og Barlow medvirkede ved den engelske Bibeloversættelse. John Lewis, A complete history of the several translations of the Holy Bible. 2 ed. Lond. 1739. S. 306 f. — 3) K S 2 R. VI, 625. — 4) Mogens Madsen i Rørdam, Monumenta historiae Danicæ 2 R. II, 373. Jvfr. ogsaa Robert Alensons Fortale til Niels Hemmingsen, Immanuel. Francof. 1615 (jvfr. K S 2 R. VI, 627). — 5) Findes i Original i et meget pynteligt Haandskrift, indbundet i grønt Fløjel og med paatrykt Vaabenmærke i Guld, som Gl. kgl. Saml. Fol. 879. Titlen er: »Charites Oxonienses sive lætitia musarum in auspiciatissimo adventu, et votum commune pro felicissimo reditu potentissimi principis Christiani IIII . . . et hospitii Britannis exoptatissimi».

sin Udgave af Horats¹, taler ligeledes i denne Tilegnelse om det »artissimum religionis vinculum«, som forenede den danske og den engelske Konge. — Den stærke Fornylse, som det danske Kirkeliv gennemgik under Indflydelse fra England, indtræffer vel først efter 1660 og er især formidlet gennem Bredkirkens »kristne Platonister« i Cambridge, men det har sin Interesse at se, hvorledes der allerede ved Aarhundredets Begyndelse var banet Vej for en Forstaaelse mellem de to Kirker. Skønt Resen kun var udrustet med et højst beskedent Maal af Frisind overfor andre aandelige Retninger, saa maatte dog selv han nogle Aar senere indrømme, at den engelske Kirkes Lære paa flere Punkter var mere taalelig end de egentlig kalvinske Teologers². Baade denne forholdsvise Sympati og det ret betydelige Kendskab, han lægger for Dagen til engelsk Teologi³, er næppe uden Forbindelse med hans personlige Ophold i England.

Som et vigtigt praktisk Resultat af denne Rejse maa for Resens Vedkommende endnu nævnes den store Samling Haandskrifter, som han paa egen Regning købte i England og siden skænkede det danske Universitetsbibliotek, hvad der tillige er et Vidnesbyrd om, at hans Tanker under Englandsopholdet har været optaget af andet end Hoffesterne. I denne Samling træffer man saavel Klassikere som Valerius Maximus, Seneca, Cicero, Terents og Salust som Kirkefædre som Chrysostomus og Synesius repræsenteret. Samlingen rummer baade gængse Værker og meget afsidesliggende Skrifter af grammatisk og naturvidenskabelig Art. Kun et enkelt Bind indeholdt Skrifter af Melanchton og Karlstadt⁴.

KAPITEL IX

Jørgen Dybvads Fald 1607.

I. En Alvorsmand af den strenge Observans var den øverste teologiske Professor ved Københavns Universitet, Dr. JØRGEN DYBVAD. Det var ikke lutter Medbør, Livet havde bragt ham,

1) Q. Horatii Flacci poemata . . . a Joanne Bond illustrata. Ed. 2. Hanoviae 1610. A 4. Fortalen er dateret 7 Aug. 1606. — 2) De gratia universali I, Th. 41—43. — 3) ib. I, 41—43. 71—72. — 4) En Fortegnelse over disse Haandskrifter er trykt Bibl. Res. p. 348—349.

og til Dels som Følge af Mangel paa Evne til at føje sig under de bestaaende Forhold, var hans Tilværelse blevet en Kæde af Forbitrelser og Stridigheder. — Allerede 1575 var han blevet knyttet til Universitetet som ekstraordinær Professor i Matematik, 1578 blev han Ordinarius¹, og 1579 havde han — efter den almindelige Opfattelse — været en af dem, der i det skjulte virkede for at fortrænge Niels Hemmingsen, muligvis for selv at vinde hans Plads². Dette opnaaede han dog ikke, og det bidrog yderligere til at forbitre hans Sind.

Først 1590 blev han Professor i Teologi³, og under sin mere end 30-aarige Virksomhed som Universitetslærer lykkedes det ham at komme i et spændt Forhold ikke blot til sine Kolleger, især PEDER WINSTRUP⁴, men — hvad værre var — ogsaa til Universitetets myndige Styrer Kansler CHR. FRIS, overfor hvem han indtog en skarpt afvisende Holdning⁵. Naar hertil kom ulykkelige Forhold i hans Ægteskab⁶, siden Skuffelser over gentagne Forbigaaelser af hans Sønner⁷ og stærk Uvilje fra Studenterne, overfor hvem Dybvad altid optraadte som den strenge censor morum⁸, forstaar man meget vel, at han tilsidst kom til at indtage en ensom Stilling, paa Kant med alt og alle. Et Temperament som hans, der af Naturen var tilbøjeligt til at dvæle ved Tilværelsens mørke Sider, og som ikke var blevet mildnet ved Livets Tilskikkelser, maa i Forbindelse med en ikke mindre stærkt udviklet Retfærdighedssans, der krympede sig ved at slaa det mindste af paa Moralens ophøjede Krav, paa Forhaand næsten med Nødvendighed have beredt Dybvad til at blive det, han blev: sin Tids strengeste Bodsprædikant.

Gennemtrængt som han var af en glødende Nidkærhed for at højne Tidsalderens Moral, lod han ingen Lejlighed til at prædike Omvendelse gaa tabt, men svang uden Persons Anseelse i Tide og Utide Svøben over lærde og fornemme »in hoc perverissimo seculo«. Stærkt paavirket af de gammeltestamentlige Profeter, især Jesaja, med hvis flammende Veltalenhed han var dybt

1) D M 4 R. II, 107. 109. — 2) ib. S. 111. 211. Det fortjener dog at bemærkes, at denne Efterretning væsentlig kendes fra en Udtalelse af hans ivrige Modstander Johs. Stephanus, men den bestyrkes unægtelig ved Tilstedeværelsen af fortrolige Breve fra Kurfyrst August af Sachsen til Dybvad. (ib. S. 263). — 3) ib. S. 112. — 4) Jvfr. S. 207. — 5) K S 4 R. IV, 107. — 6) D M 4 R. II, 140. — 7) ib. S. 141 f. 211 f. — 8) J. Dybvad, *Commonefactio de disciplina*. 1597. A 4 f. A 6 v. C 2. K S 2 R. V, 73. 74.

fortrolig¹, lød hans Formaninger jævnlig til Konger og Fyrster, hvem han holdt Lovens Bud for Øje, at ikke Guds Straffedomme skulde styrte ind over Land og Folk for deres Ugudeligheds Skyld², men især var det dog hans egen Stands Forbedring, der laa ham paa Hjerte³. Som Rector magnificus revsede han i tungt vejende Ord Studenterlivet og fordrede med Strenghed en gennemgribende Forandring heraf, bygget op paa Erkendelsen af Guds Lov⁴, og i andre Skrifter holdt han Spejlet op for sin Samtids Gejstlige⁵. Naar alt andet styrtede sammen i Fordærvelse i denne bagvendte Tidsalder, hvor Kirken udefra blev truet af Katolikker og Tyrker, og Hykleriet blomstrede frodigt indenfor dens Mure, da var det dobbelt vigtigt, at i hvert Tilfælde Præstestanden holdt Fanen højt i alvorligt Arbejde paa sin Helliggørelse. Vaager og beder og flyr ind til Herren, den almægtige!, er Grundtonen, der atter og atter lyder gennem hans indtrængende Tale⁶.

Forøvrigt har Jørgen Dybvad som Universitetslærer sikkert været udmærket dygtig og flittig, ligesom han ogsaa var en yderst frugtbar Forfatter. Foruden en Del matematiske Skrifter foreligger der fra hans Haand en lang Række teologiske Arbejder, især af eksegetisk Art. De er affattede i et klart og smukt, melanchtonisk farvet Latin, er overskuelige og dog grundige og vidner ofte om en aldeles forbløffende Lærdom⁷. Særlig i sine Skrifter om Eden og om Værdiløsheden af Overtroen paa Magien lægger han et indtrængende Kendskab for Dagen ikke blot til Kirkefædrenes og nyere Teologers Skrifter, men ogsaa til andre Religioners Litteratur. — Som Teolog har han — sit personlige Forhold til Niels Hemmingsen til Trods — sikkert været ret

1) J. Dybvad, *Expositio XV priorum vers. primi cap. Jesaiaë*. Hafn. 1594. Th. 2. jvfr. Rørdam IV, 570. Med Rette siger han her: »me in prophetarum et eorum, qvi illos interpretati sunt, veterum ac recentium, lectione consenuisse». — 2) Rørdam III, 87—88. IV, 575. jvfr. J. Dybvad, *Theses de appendice primi præcepti*. 1604. Th. 84. — 3) *Expositio cp. I, 1—15 Jesaiaë Th. 1—3*. — 4) *Commonefactio de disciplina, qvæ legibus academiæ præscribitur, earum recitationi præmissa*. Hafn. 1597, især A 3 v. — 5) Saaledes i *Speculum sacerdotii, sive commentarius in priorem epistolam Pauli apostoli ad Timotheum, qvo pii et salutaris pastoris imago vivis coloribus depingitur*. Hanoviæ 1599. — 6) Typisk er især hans *Theses de sanctificando sabbatho*. 1607. Th. 3. 134—135. *Speculum p. 4 ff.* — 7) Som Eksempel kan nævnes hans *Enarratio primi, secundi, septuag. secundi et septuag. tertii psalmorum Davidis*. Hafn. 1602.

stærkt paavirket af Kryptokalvinismen¹. Luther og Calvin stiller han paa lige Linje som den ny Tids Kirkefædre²; Melancton priser han i stærke Toner for Fromhed, Lærdom og Dømmekraft³; jævnlig beraaber han sig paa Niels Hemmingsen⁴, og han citerer gerne reformerte Forfattere som Whitaker, Gomarus, Franciscus Junius og Wolfgang Musculus⁵.

Han følger ogsaa den reformerte Tælling af Budene⁶, og i hans Betoning af Lovens Krav⁷ og af Guds ophøjede Majestæt, især betragtet som Lovgiveren⁸, er der meget, der minder om den reformerte Fromhedsstye.

Skønt det polemiske Stof indtager en tilbagetrædende Plads i Dybvads Skrifter, vidner de dog om, at han har været en uforsonlig Modstander af Romerkirken. Navnlig vender han sig skarpt mod Jesuiterne⁹, fremfor alle mod Bellarmin¹⁰, som han endog holdt en særlig Forelæsningsrække imod¹¹.

II. Jørgen Dybvads akademiske Løbebane fik en brat Afslutning i Aaret 1607. — Da de skæbnesvangre Forhold, der førte til hans Fald, er af ikke ringe Interesse for Resens Historie, maa Hovedpunkterne i hans Sag omtales her, skønt den oftere er udførligt behandlet andetsteds¹².

Allerede fra ca. 1595 viste Dybvad en stigende Tilbøjelighed til at blande Omtale af politiske Spørgsmaal ind i sine teologiske

1) Til sine nærmeste Venner regnede han Venusin og Hans Knudsen Vejle (J. Dybvad, *Nonnulla ex metrico scripto Gregorii Nazianzeni* . . . Hafn. 1597. Tilegnelsen). — 2) Th. de sabbatho Th. 110. *Theses de primo præcepto decalogi*. Hafn. 1603. Th. 18. — 3) Th. de sabbatho Th. 90. *Theses de tertio præcepto decalogi*. Hafn. 1604. Th. 112. — 4) Th. de tertio præcepto Th. 61. Th. de sabbatho Th. 127. *Theses de juramento*. 1605. Th. 133. *Magicæ superstitionis vanitas et scelus*. Hafn. 1605. Th. 60. 125. — 5) Th. de tertio præcepto Th. 17. 41. 42. Th. de sabbatho Th. 64. 74. — 6) Th. de appendice primi præcepti. 1604. Th. 6. Forsigtigere udtaler han sig dog i *Theses de lege dei*. Hafn. 1600. Th. 56. — 7) *Speculum*. 1599. p. 4. — 8) Jvfr. Th. de primo præcepto Th. 4. 7. — Paa den anden Side bør det ikke glemmes, at han i Exorcismestriden synes at have staaet paa de strengt lutherske Teologers Side. Jvfr. S. 276. — 9) F. Eks. i Th. de appendice primi præcepti Th. 60. Th. de tertio præcepto Th. 51. 63. *Theses de quarto præcepto decalogi*. Hafn. 1606. Th. 35. 60—61. 93. 117. — 10) Th. de tertio præcepto Th. 58. 76. Th. de juramento Th. 114. *Theses . . . de justificatione*. Hafn. 1590. Th. 114. Rørdam IV, 569. 577. — 11) Rørdam IV, 538. — 12) Især Pontoppidan, *Annales III*, 566 f. L. Helveg, *Den danske Kirkes Historie efter Reform.* 2 Udg. I, 269—272. D M 4 R. II, 121 ff. Rørdam III, 197 ff.

Skrifter, og da han 1605 agtede at udgive en Tesesamling »*De juramento*«, der syntes at kunne vække Uro ved sin Kritik af Regeringsforanstaltninger, forlangte Universitetets Rektor, Prof. Ivar Stub, at de paagældende Steder skulde ændres. Selvfølgelig vilde Dybvad med sin sædvanlige Paastaaelighed ikke inlade sig herpaa, — han udgav Teserne, og der skete foreløbig intet videre i Sagen. Den blev dog indberettet til Kongen¹, og man har nok fra nu af holdt Udkig med Manden. Han stod i hvert Tilfælde ilde anskrevet ved Hove, ja, Johs. Stephanius siger meget betegnende i et Privatbrev 1606, at Dybvad kan intet føre igennem, thi hvad der kommer fra ham, foragtes blot som Forslag fra en Mand, der ikke er rigtig vel forvaret². Imidlertid udgav Dybvad i Begyndelsen af Aaret 1607 en ny, omfangsrig Tesesamling »*De sanctificando sabbatho*«, der med sin mørktfarvede Skildring af Tidens slette Tilstand er meget typisk for ham, men som tillige indeholdt Udtalelser, der sikkert maatte fortolkes som rettede mod Regeringen.

Efter nogle Maaneders Stilstand udgik der d. 20de Marts et Kongebrev³, der befalede Universitetets Professorer uden Forhaling at fælde Dom over Dybvad for »hans groffue och forsettlig begangne Forseelse«. Dybvad blev samme Dag indstævnet for Konsistorium, og allerede to Dage efter tog man fat paa Sagen, der behandledes færdig i Løbet af seks Møder i Marts—April 1607⁴. Som Kongens Anklager mødte den senere norske Kansler JENS BJÆLKE, der fremlagde en tredobbelt Anklage mod Dybvad lydende paa, at han havde dristet sig til at kritisere Øvrigheden, at han for ubehersket havde angrebet Katolikkerne, og endelig at han havde forsømt sit Kald som Lærer for Ungdommen for at blande sig i Regeringssager⁵. Materialet for Anklagerne fandt man dels i Th. 97—98 og 119 i den tidligere Tesesamling om Eden, som altsaa nu blev draget frem igen, dels i Teserne 88, 99, 126 og 128 i hans Skrift fra 1607. I disse Teser skulde han, mente man, baade have kritiseret Forordningen af 12/5 1602 om ens Tøndemaal over hele Riget og Forordningen af 14/8 1597 om, at Præster ikke maatte tage deres Sønner eller Svigersønner til Kapellaner, hvorved de faktisk kunde indskrænke Menig-

1) D M 4 R. II, 121 f. — 2) K S 2 R. V, 231—2. — 3) Trykt D M 4 R. II, 125. — 4) Ib. efter Acta consist. — S. 127 f. — 5) Trykt hos Rørdam IV, 567—568.

hedernes frie Kaldsret, da man ofte følte sig forbundet til at tage Kapellanen til Sognepræst; fremdeles havde han ytret sig misbilligende om Forordningen af 20/5 1592, der forbød, at Præster modtog Betaling for Begravelser, den saakaldte Sjælegave. Endelig havde han talt skarpe Ord mod Adelen, der tiltog sig Tiendefrihed, samt kaldt Paven et vildt Dyr og Bellarmin hans Træl. — I et vidtløftigt Svar søgte Dybvad nærmere at forklare og forsvare de Udtryk, han havde brugt, og efter Gensvar af Jens Bjelke og af Dybvad igen¹ blev Sagen indladt til Doms. Dybvad havde vel straks, da Anklagen blev rejst, indsendt et Bønskrift til Kongen², men da det stod ham klart, at det ikke vilde gavne ham noget, tog han sit Parti som en Mand. I det væsentlige stod han fast paa sine Udtalelser, og de Ord, hvormed han afsluttede sit sidste Indlæg, kaster et smukt Lys over Mandens djærve og faste Personlighed. Jeg ved — ytrede han — at jeg snarere end Straf burde høste Belønning, som jeg visse- lig ogsaa vil opnaa hos Gud, selvom Verden spotter og viser en rynket Pande³.

D. 11te April faldt Dommen⁴. Først af alle stemte hans gamle Modstander, PÆDER WINSTRUP, der dømte Dybvad til Afsættelse. Den næste i Rækken var RESEN, der fandt, at Dybvad baade havde forset sig mod Universitetsfundatsen ved sine unødvendige og farlige Ord og Udtryk, at han tydeligt og altfor dristigt havde vovet at dadle kgl. Forordninger, hvad der kunde have Kongens Vrede mod hele Universitetet til Følge, og endelig, at han ikke havde taget mindste Hensyn hverken til offentlige eller private Formaninger. Derfor maatte Resen ganske billige Biskoppens Kendelse, og til denne Afgørelse sluttede alle de øvrige Professorer sig enstemmigt, Juristen, Prof. Metzner, dog med den Tilføjelse, at Dybvad ogsaa burde landsforvises. Universitetets Dom kom derfor til at lyde paa Afsættelse, med mindre Kongen vilde tilgive Dybvad hans Brøde. Herpaa haabede Dybvad stadig⁵, men forgæves, og sine sidste Aar maatte han henleve i kummer-

1) Trykt hos Rørdam IV, 568—581. — 2) D M 4 R. II, 126—127. — 3) Rørdam IV, 581. — 4) Professorernes Vota er trykt hos Rørdam IV, 581—584; Dommen, der er dateret d. 14de April, paa Latin med en Del Fejl hos Pontoppidan, Annales III, 566—76, i — forkortet — dansk Oversættelse i D M 4 R. II, 128—137. Afskrifter af Akterne findes i Gl. kgl. S. 4°. 1451; Ny kgl. S. 4°. 1977; 4°. 1998; Thott 4°. 331. — 5) D M 4 R. II, 139. 140.

lige Forhold, nu og da understøttet ved en Almisse af sine tidligere Kolleger¹.

III. Dommen over Jørgen Dybvad blev fældet paa et politisk, ikke paa et teologisk Grundlag, og den kunde efter Tidsalderens hele Tænkemaade næppe være faldet anderledes ud. Maaske har det ikke været helt ubehageligt for nogle af Professorerne at sidde til Doms over den Mand, hvis vanskelige og uomgængelige Optræden havde voldt dem Bryderier nok. Irritationen over »nimia illa licentia criminandi«, som Dybvad havde tiltaget sig, kommer saaledes lydeligt til Orde i Prof. Johs. Stephanus' Votum².

Jørgen Dybvad faldt som Offer for sine egne ubesindige Udtalelser, men det maa dog siges, at vel blev Universitetet derved befriet for en stejl og stridbar Personlighed, men det mistede samtidig en betydelig Lærer og Videnskabsmand.

Naturligt melder det Spørgsmaal sig: Hvorledes har Resens Stilling været i denne Sag? Hans Votum i Anledning af Dommen røber ikke andet, end hvad hele Professorkredsen kunde give sit Bifald. Men er det ikke tænkeligt, at han i det skjulte kan have virket anderledes og stærkere, ja at han maaske har været den, der har staaet bagved den hele Aktion? Politisk maatte Resen ved sin stærke Tilknytning til Kongehuset og Kansleren være Dybvads Modstander, men endnu mere har antagelig Forskelligheden i teologisk Standpunkt gjort sig gældende, og denne Grundmodsatning har sikkert overskygget baade deres oprindeligt venkabelige Forhold³ og den Omstændighed, at de nu og da var optraadt Side om Side i enkelte Spørgsmaal⁴.

Ganske vist lades Dybvads Hældning til Kryptokalvinismen aldeles uomtalt i hele Retssagen 1607, men at dette Forhold for Resens Stilling kan have vejet tungt til, er temmelig sandsynligt.

Formodningen om, at det er Resen, der ved sine nære For-

1) H S IV, 68. 71. 80. — 2) Rørdam IV, 583. — 3) 1589, 20/7 havde Dybvad skrevet i Resens Philotheca (Bl. 156) og betegnet Resen som »amicus suus«. — 4) Jvfr. S. 214 om Kommunitetets Bestyrelse og S. 276 om Exorcismeforhandlingerne. — Naar Dybvad i sit Forsvar 1607 lejlighedsvis kalder Resen »collega meus charissimus« (Rørdam IV, 576), er det næppe at opfatte som andet end en almindelig Høflighedsytring, tilmed overfor en Mand, der nu sad som hans Dommer.

bindelser i Regeringskredse har været den drivende Kraft ved Fjernelsen af Dybvad, bestyrkes i Virkeligheden ogsaa af to uafhængige Kildevidnesbyrd, der repræsenterer Traditionen fra ganske modsat Side. Det ene stammer fra Jørgen Dybvads Søn, CHRISTOFFER DYBVAD, som i en Optegnelse fra ca. 1614, bestemt til privat Brug for Christian IV¹, uden Omsvøb siger, at hans Faders Fald skyldtes Resen, som i Forbindelse med Adelspartiet misbrugte Kongens Magt til at rydde sine kirkelige Modstandere af Vejen. Dybvads Fald var det første Led i Resens Planer om »at kuldkaste Kongens bedste Mænd« og i deres Sted føre »suis partibus addictos« frem. Naar dette var sket, vilde Resen og Adelen i een Nat myrde Kongen og hele det kongelige Hus!

Christoffer Dybvads Udtalelser om Resens Magtsyge er sikkert overdrevne og i høj Grad partiske, bl. a. fordi der ikke er den ringeste Grund til at antage, at Resen skulde have næret forræderiske Planer mod den Konge, som han gennem et langt Liv arbejdede i nær Tilknytning til. Heller ikke findes der Spor af, at Resen har følt sig nøjere knyttet til Adelen end til Kongehuset. Trods alt er Christoffer Dybvads Ord dog ejendommelige ikke blot som Udtryk for de bitre Følelser, man i den Dybvadske Slægt nærede mod Resen, men fordi de sikkert indeholder den historiske Kærne, at Resen har hørt til Jørgen Dybvads farligste Modstandere.

Det andet Vidne er Resens Sønesøn PEDER RESEN, der regner Dybvad til sin Farfaders teologiske Modstandere og beretter, at Dybvads Kryptokalvinisme blev en af Aarsagerne til hans Afsættelse². Formelt har P. Resen Uret, som det kan ses af den ovenomtalte Dom, men at forkaste hans Vidnesbyrd for Realitetens Vedkommende er vanskeligt, da han havde en enestaaende Adgang til at øse af den Resenske Familietradition³. Saa meget synes derfor at blive tilbage, at det ikke har været Resen uvelkomment, at der tilbød sig en Lejlighed til at blive en fremragende teologisk Modstander kvit. Efter Exorcismestridens Udfald kan Dybvads Afsættelse derfor i en vis Forstand betegnes som Resens næste Sejr over Kryptokalvinismen.

Ganske givet er det nemlig i hvert Tilfælde, at Dybvads Fald

1) D M 4 R. II, 230. — 2) Uldall Fol. 186. I, 415—417. P. Resen fremhæver især, hvorledes Dybvads stærkt rosende Omtale af kalviniske Forfattere »suspicionem tamen creabat viro ac si pluris Lutheranam non faceret doctrinam quam Calvinianam«. — 3) Saaledes ogsaa Rørdam i D M 4 R. II, 138.

reelt kom til at betyde en stærk Forøgelse af Resens Magtstilling. Han rykkede nu op til at være summus theologus og var saaledes Akademiets Førstemand. Med nær Tilknytning til Konge og Kansler maatte han roligt kunne se Fremtiden i Møde og haabe paa en fuldstændig Sejr for sine Tanker.

KAPITEL X

Resen som Summus theologus 1607—1615.

Da det ikke mere kunde tænkes, at Jørgen Dybvad skulde komme til at beklæde sin tidligere Stilling, rykkede Resen som nævnt op i det øverste teologiske Professorat¹. Han blev derved summus theologus og tillige Fakultetets stedseværende Decanus². Til Professoratet var knyttet Hadstrup Præbende, som Niels Hemmingsen i sin Tid havde haft i Forlening³, men Forfremmelsen bragte iøvrigt ingen væsentlig Lønforbedring. Sin Bolig i hele dette Tidsrum fandt Resen i Universitetets bedste Professorresidens paa Hjørnet af Store Kannikestræde og Lille Fiolstræde, hvori han allerede 1604 var flyttet ind efter Clavs Theophilus' Død, og som baade før og siden har været beboet af saa mange af Danmarks bedste Mænd. Han maa her have haft en baade bekvem og rummelig Bolig i den grundmurede, i gotisk Stil opførte Hovedbygning, en gammel Kannikegaard fra Middelalderen, hvori der fandtes Studereværelse paa første Sal med Udsigt baade over den store Abildgaard, der strakte sig helt hen til Skidenstræde (Krystalgade), og over de vidtløftige Udbygninger, som hørte til Ejendommen⁴.

I det teologiske Fakultet var Resen nu afgjort den ledende Aand. Til PEDER WINSTRUP stod han — som det synes — i et venskabeligt Forhold⁵, selvom han ikke tog i Betænkning lejlig-

1) Hans endelige Oprykning fandt antagelig først Sted d. 11 Juli 1607. KS 4 R. IV, 781. — 2) Rørdam IV, 233 og III, 462. — 3) ib. IV, 233. jvfr. HS IV, 273. — 4) R. Mejborg, Borgerlige Huse. Kbhvn. 1881. S. 67 ff. og den der S. 71 citerede Indskrift fra denne Gaard samt A C 1604, 14/7. — 5) Saaledes var det Resen, der d. 3/3 1613 meddelte Konsistorium, at Winstrup havde stiftet et Legat paa 1000 Dlr. til Universitetet (HS IV, 120).

hedsviis at kritisere enkelte af hans Handlinger¹. Winstrup blev i denne Periode stærkere og stærkere mærket af Alder og Svag-
hed², saa at hans Indflydelse og Virksomhed blev indskrænket
til det mindste. Flere Vanskeligheder synes Forholdet til den nye
teologiske Professor, KURT ASLAKSEN, at have voldet.

Det trak ualmindelig længe ud med Besættelsen af det Pro-
fessorat, der blev ledigt ved Resens Oprykning³. Mærkeligt er
det, at man forbigik Johannes Stephanius, der var øverste Pro-
fessor i det filosofiske Fakultet, men hans afgjorte Kryptokalvi-
nisme har maaske ikke været Resen tilpas. Det er vel overhovedet
sandsynligt, som man har formodet⁴, at den lange Ventetid, der
hengik, inden Aslaksen blev udnævnt, væsentlig skyldes, at heller
ikke han ganske var efter Resens Ønske, og det ser ud til, at
hans Udnævnelse kun gik igennem paa Grund af Kongens og
Kanslerens bestemte Vilje⁵. Helt er Resen dog næppe kommet
til at trække det korteste Straa i denne Sag, thi ved given Lej-
lighed kunde han mange Aar efter fortælle, at før Aslaksen blev
teologisk Professor, maatte denne gøre ham Rede for sin Op-
fattelse af Himlens Begreb, et af de Punkter, hvor hans Orto-
doksi var mest anfægtet⁶.

Den nye teologiske Professor, Nordmanden Kurt Aslaksen
(Conradus Aslacus) var paa det nærmeste Resens jævnaldrende.
Sin Uddannelse havde han fundet dels hos Tycho Brahe⁷, dels
paa lange Udenlandsrejser. Paa disse havde han ikke blot stu-
deret i Rostock og Wittenberg⁸, men især opholdt sig ved de
reformerte Universiteter i Herborn, Heidelberg, Basel og Genève⁹.
Med stor Berømmelse nævner han blandt sine Lærere Johannes
Piscator i Herborn¹⁰, den Mand, med hvem Resen siden skulde
komme til at føre en mangeaarig Strid. I filosofisk Henseende
var Aslaksen en Beundrer af Ramus¹¹ og begejstret for den pla-

1) K S 3 R. I, 397. — 2) ib. 4 R. IV, 792. Rørdam IV, 641 f. — 3) K S
4 R. IV, 777. 781. jvfr. Rørdam IV, 586. — 4) ib. III, 209. — 5) Jvfr. Note 3.
I Fortalen til sin »Physica et Ethica Mosaica« 1613 bringer Aslaksen Kansleren
en varm Tak for de Velgerninger, han har vist ham, ikke mindst ved at lade
ham blive Prof. theol. — 6) Pontoppidan, Annales III, 657. — 7) C. Aslac, De
natura coeli. Præf. Vinding p. 195—6. T. Brahei Oratio, ed. C. Aslac. 1610. Præf.
— 8) Vinding p. 196. — 9) P T 6 R. II, 36. K S 5 R. V, 144. 5 R. II, 401.
P T IV, 334. — 10) De natura coeli A 2 v. — 11) ib. p. 160. C. Aslac, De
dicendi et disserendi ratione p. 39. Theses de artis et philosophiæ definitione et
distributione Th. 10. 15.

toniske Filosofi¹, og af det lidet, han før 1607 havde skrevet i teologisk Retning, var det klart, at hans Sympatier paa flere Punkter gik i reformert Retning. Dette gælder særlig det mærkelige Skrift »*De natura coeli triplicis libelli tres*«, som han havde udgivet i Siegen 1597, og som er et Forsøg paa at forene de naturvidenskabelige Resultater med Bibelens Udsagn. Mange Steder er han stærkt afhængig af den reformerte Teolog Zanchius², og hans Bog viser ogsaa Benyttelse af Calvin, Junius, Danæus³ og andre Forfattere, som ikke var de strenge Lutheranere til Maade. Tilmed havde han i dette Skrift forklaret de saliges Himmel, hvortil Kristus var opfaret (jf. Ef. 4, 10), paa kalvinsk Vis som en Sfære, der havde rumlig Eksistens⁴.

Som Forfatter udmærkede Aslaksen sig ved en klar og skøn Fremstilling og en betydelig Kundskabsmængde, men hans føjelige og blide Personlighed lod sig let skræmme fra et Standpunkt til det modsatte. Hvorledes Samarbejdet mellem Resen og Aslaksen har forment sig før 1615, kan ikke oplyses i Enkeltheder; — siden fik Resen let nok Spil med ham.

Skønt deres gensidige Forhold udadtil vistnok i det hele og store var venskabeligt⁵, og Aslaksen officielt beskedent traadte tilbage overfor den ældre Kollega⁶, er der dog Tegn til, at han allerede fra 1610 i det skjulte har søgt at modarbejde Resen⁷, og 1614 stod han almindelig udpeget som en af dennes Hovedmodstandere⁸.

Tidsrummet 1607—1615 betegner for Resen en eneste Fremgang baade i personlig og i teologisk Indflydelse. Gentagne Gange nævnes han atter nu som Overbringeren af Kanslerens Vilje, saaledes f. Eks. 1610 i Spørgsmaalet om Indskrænkninger i Omkostningerne ved Magistergilderne⁹, og et Blik paa Listen over de Mænd, der virkede ved Universitetet, viser ogsaa klart hans stærkt voksende Magtstilling.

De mere betydelige Kryptokalvinister VENUSIN og JOHS. STEPHANIUS, som Resen iøvrigt stod i personlig venskabeligt

1) *De natura coeli* p. 1. 16. 86—87. 137. *Physica et Ethica*. Præf. p. 36. 624.

— 2) F. Eks. p. 7. 12. 56. 125. — 3) *ib.* p. 31. 32. 71. 73. 95. — 4) *ib.* p. 202—203.

— 5) Jvfr. Resens Benyttelse af ham i en Sendefærd til Oluf Kock c. 1611 (K S 3 R. I, 578) og deres fælles Standpunkt overfor Christoffer Dybvad (D M 4 R. II, 222). — 6) K S 2 R. VI, 601. — 7) *ib.* S. 596. — 8) Jvfr. S. 441. —

9) H S IV, 84; jvfr. S. 114.

Forhold til¹, forsvandt allerede 1607 og 1608 fra Universitetet²; den bidske IVAR STUB lykkedes det Resen fuldstændigt at knække 1609³, og de kryptokalvinsk paavirkede Professorer CHR. HANSEN RIBER og POUL MORTENSEN AASTRUP forlod snart efter Universitetet for at overtage Bispestolene i Aalborg og Lund⁴.

Moderate Tilhængere synes Resen at have haft i den strenge Aristoteliker HANS JENSEN ALAN, der i hvert Tilfælde holdt Forelæsninger over Resens Logik⁵, og som efter en forbigaaende Uenighed opgav sin Modstand mod Resens teologiske Standpunkt⁶, og maaske i WULFGANG RHUMANN, der lagde Resens Rhetorik til Grund for sine Forelæsninger⁷, men som rimeligvis oprindelig har haft en Hældning mod Kryptokalvinismen⁸. — Som Resens Kærnetropper maa blandt de yngre især nævnes PEDER NIELSEN GELSTRUP⁹, der hørte til hans nærmeste Klienter, da han havde været i Huset hos ham¹⁰ og var blevet benyttet af ham som Respondens¹¹ og Udgiver af et af hans Skrifter¹². Af sin Vellynder var Gelstrup ogsaa blevet gjort til Kommunitetsprovst¹³ og var siden blevet anbefalet af ham til Kansler Chr. Friis¹⁴. ELIAS EISENBERG, som 1612 blev Professor pædagogicus¹⁵, blev kort efter Resens Svoger og hørte efter sin Deltagelse i Undersøgelsen mod den kryptokalvinske Biskop Hans Knudsen Vejle at dømme sikkert ogsaa til Resens Parti¹⁶. Det samme gælder uden Tvivl Orientalisten HERMAN NIELSEN¹⁷, der har oversat et af Resens Skrifter, og den unge lovende Pædagog, Professoren i Græsk KNUD BIESKE, der et Sted kalder Resen sin »fautor ac præceptor meritissimus«¹⁸, og som ved en vigtig Lejlighed benyttedes af Resen som betroet Tillidsmand¹⁹.

1) Breve fra Stephanus til Resen K S 3 R. I, 758 og især S. 795. Digte fra Venusin til Resen i Ny kgl. S. 8°. 271. S. 160 og 170. — 2) K S 4 R. IV, 776. 792. — 3) Jvfr. S. 324. — 4) H S IV, 77. 125. Om deres Kalvinisme se S. 386—7. Chr. Hansen Riber synes dog i logisk Henseende at have været Discipel af Resen. I hvert Tilfælde er den Inddeling af Logikken, som han 1609 fremskillede i sine Theses de artium logicarum origine, progressu et constitutione in genere Th. 53—56 væsentlig overensstemmende med Resens. — 5) Rørdam IV, 619. — 6) Jvfr. S. 360. — 7) Rørdam IV, 619. — 8) Aktstykke Nr. XXVIII. — 9) Blev Prof. 1614. H S IV, 249. — 10) H. P. Resen, Initia geometrica. Præf. — 11) Ved De conjugio et polygamia. 1610. — 12) Det S. 269 omtalte Initia geometrica. — 13) Vinding p. 266. — 14) ib. jvfr. H S IV, 84. — 15) ib. S. 118. — 16) K S I, 484. — 17) Jvfr. S. 360. — 18) I et Brev til Universitetets Rektor (o: H. P. R.), dat. Hafn. Cal. Jun. 1611 i U A, Pk. 1212. Jvfr. ogsaa en Udtalelse af ham fra 1609 i et Brev til Holger Rosenkrantz (K S 3 R. V, 736). — 19) K S 3 R. I, 578.

Blandt den ny Tids Mænd, som i Pagt med Resen førte an i den kommende teologiske og filosofiske Reaktion, maa dog især nævnes CASPAR BARTHOLIN, som 1613 blev Professor i Medicin¹, og som allerede efter aarelange Studier i Udlandet var godt paa Vej til europæisk Berømmelse især paa Grund af sine filosofiske Haandbøger, der med deres bestemte Forkastelse af Ramismen giver Udtryk for en endnu stivere Aristotelisme end Resens².

Af langt større Betydning end alle disse Mænd var dog for Resen Ansættelsen af JESPER BROCHMAND 1610 (som Professor i Græsk 1612)³. Hidtil havde Brochmand mest ofret sig for filologiske Studier, navnlig under et fleraarigt Ophold i Nederlandene⁴, men endnu inden dette Tidsrum var til Ende, stod han Side om Side med Resen som hans betydeligste og mest trofaste Forbundsfølge i Kampen mod Kryptokalvinismen⁵.

Kunde der have hersket Tvivl om Rækkevidden af Resens Indflydelse ved Universitetet, maatte den i hvert Tilfælde fuldstændig forsvinde ved de teologiske Forhandlinger i Sommeren 1614, da Universitetets Professorer alle som en sluttede Kreds om ham og derved i høj Grad bidrog til at gøre hans Sejr saa afgørende, som den blev⁶.

II. Som øverste Professor tog Resen ivrigt Del i Universitetsadministrationen⁷. Da de almindelige Forhold i Forvaltningens Historie allerede tidligere udførligt er blevet omtalt, maa det være tilstrækkeligt her at fremdrage enkelte Træk af særlig Interesse.

1611 ledede Resen saaledes efter kgl. Befaling en Visitats af Skolerne i Sorø og Herlufsholm⁸, og 1613 deltog han sammen med Longomontan i en Inspektionsrejse til Skaane dels for at afgøre forskellige Spørgsmaal med Lunds Domkapitel, dels for

1) H S IV, 125. Vinding p. 244 f. — 2) Saaledes C. Bartholin, *Logica major*. Hafn. 1625. p. 11—11 v. 188 v. — 3) H S IV, 81. 117. Levned hos Vinding p. 233 ff. og Zwergius, *Det sjæll. Clerisie* S. 169 ff. — 4) *Immatr.* 1604, 12/8 i Leiden. (P T II, 109). E. O. Torm, *Ligpr. over Jesper Brochmand* S. 41 f. (Karen Brahes Bibl.). — 5) Torm, *anf. Skrift* S. 41, siger, at Brochmand blev Student 16 Aar gl. [1601] og indskrevet under Resen som Rektor. Det kan ikke passe, da Resen først blev Rektor 1602. — I Jesper Brochmands Brevbog (Privatark., R A) findes 6 Testimonier, udstedt af ham 1613 i Prorektors Dr. H. Resens Navn. — 6) *Jvfr.* S. 475—6. — 7) Se f. Eks. et Brev til Resen, dat. 1610, 1/7 fra Mogens Gjøe til Gunderslevholm om Kaldelse af en Degn i Sæby (U A, Pk. 716). *Jvfr.* videre herom A C 1610, 30/5 og 23/7. — 8) K S 3 R. I, 799.

at tage Syn over Universitetets Kirke i Fosie¹. Især i Aaret 1608 var han dog i travl Virksomhed. Allerede først paa Aaret kreerede han ANDERS MIKKELSEN KOLDING, som var udnævnt til Biskop i Bergen, til Baccalaur i Teologien og Magister i Filosofien². I April blev han og Thomas Fincke som Universitetets særlig betroede Mænd sendt til Kansleren for at afværge, at Københavns Magistrat mod Universitetets Privilegier skulde besvære Professorerne med en Skat, især til Udbedring af Voldene³, og da Rigets Biskopper med Undtagelse af den gamle Jakob Holm d. 25de Maj samledes i København i Anledning af Prins Christians Udvalgelse til Tronfølger, kom Resen ogsaa til at deltage i de Forhandlinger, som dette Bispemøde førte med sig. Bisperne benyttede nemlig denne ualmindelige Lejlighed, da Gejstligheden for første Gang efter Reformationen fik Plads ved Siden af de andre af Rigets Stænder⁴, til at forhandle med det teologiske Fakultet om Midlerne til at raade Bod paa de sørgelige kirkelige og moralske Tilstande, der herskede i Landet. De opsatte en Skrivelse, som d. 28de Maj⁵ blev overleveret Kansleren, hvori de baade i mørke Farver skildrede de bestaaende Forhold og krævede virksomme Forholdsregler herimod⁶. Den kateketiske Undervisning, — hedder det her — som er stærkt forsømt, bør fremmes; Kirketugten bør genoprettes, — Hor, Drik, Mord, overvættes Luksus, Banden og Sværgeren gaar jo overalt i Svang; Skolernes Lærrelønninger bør forbedres, at ikke et nyt Barbari skal vinde Indpas; og endelig bør fremfor alt Præstevalget være frit, navnlig finde Sted uden den djævelske Simoni. — Det ser dog ikke ud til, at Regeringen i synderlig Grad har taget Hensyn til disse alvorlige Klager, thi to Aar senere — 1610 — indgav det teologiske Fakultet paa egne og Bispernes Vegne en omtrent enslydende Gentagelse af disse Besværinger, underskrevet af Winstrup, Resen og Aslaksen⁷. — Ved Afskedsfesten for Bisperne

1) H S IV, 126—127. — 2) Se S. 83. — I A. M. Koldings Brevbog (Ny kgl. S. 4°. 2037 I) findes indført hans Takketale ved Magisterpromotionen. Heri retter han en særlig Tak til »D. D. Johannem Resenium, disputationis hujus præsidem et promotorem meum«. — 3) K S 4 R. IV, 793. — 4) Jvfr. H T 2 R. VI, 143 og Mogens Madsens Optegnelser herom i Rørdam, Monumenta 2 R. II, 93. — 5) Heg. Cal. — 6) Trykt hos Pontoppidan, Annales III, 578—579. Efter Stilen at dømme er det ikke umuligt, at Resen har opsat denne Skrivelse eller i hvert Fald øvet betydelig Indflydelse paa dens Affattelse. I samme Retning kan maaske ogsaa dens stærke Interesse for Skolevæsenet pege. — 7) Skrivelsen er dateret d. 10de Marts 1610, findes i Afskrift i Ny kgl. S. 4°. 1145 og er

d. 12te Juni 1608 prædikede Resen paa Københavns Slot over Salme 95¹, og det er sandsynligt at antage, at dette Bispemøde blev Anledningen til, at han samme Aar udgav et Par Skrifter af praktisk-kirkelig Art².

Indenfor Universitetsadministrationen nærede Resen en særlig Interesse for Kommunitetet³. Ogsaa i denne Periode hører vi om de gamle Klager over Teologernes for stærke Herredømme over denne Stiftelse, denne Gang gentaget af Thomas Fincke⁴, men sikkert uden Frugt. I hvert Tilfælde ser man, at det var det teologiske Fakultet, som d. 10de November 1609 vedtog et Tillæg til Kommunitetets Love. Stilen i dette Tillæg peger i Retning af Resen som Forfatter⁵, og det udmærker sig forøvrigt ved stærkt at fremhæve »exercitia memoriae, sine quibus eruditio nulla esse potest«. Derfor skulde Alumnerne foredrage deres Taler udenad, de skulde fremdeles vogte sig for grammatiske Fejl i Latinen, og da disse — som andre Utilbørigheder — især fremkom paa Grund af Drukkenskab, skulde beskændede Alumner udelukkes⁶. Dagen efter Affattelsen af disse Love anklagede Resen i Konsistorium det sjette Bords Bordfæller (commensales) paa Grund af Drukkenskab, Ulydighed og Uskikkelighed og forlangte Straf over dem⁷.

At Resen har haft særlig nær Tilknytning til »Klosteret«, viser sig ogsaa i de store Stridigheder 1614. Her er det Klosterstudenterne, der er hans Tilhængere og Spioner⁸, og Kommunitetsprovsten Mag. ANTONIUS KOLDING optræder flere Gange som hans Fuldmægtig⁹.

III. Man tør sikkert gaa ud fra, at Resens Indflydelse paa den studerende Ungdom har været i betydelig Fremgang i hele denne Periode. Dette skyldtes ikke blot hans almindelige Lærer-

trykt hos Pontoppidan III, 593. Antagelig har Bispernes Nærværelse ved Prins Christians Hylding 14 Marts s. A. (Slange, Chr. IV's Historie S. 262 f.) givet fornyet Anledning til Drøftelse af disse Spørgsmaal. Hyldingsdagen mindedes Resen ved paa denne Dag at dedicere Dronning Anna Catharina »Det gyldne Griff« (ib. D 4).

1) Heg. Cal. — 2) Jvfr. S. 356. — 3) Om hans Forhold ved Indskrivelsen af nye Alumner se H S III, 360. 362. 370. — 4) K S 4 R. IV, 779. — 5) Særlig Slutningsformlen, som ofte genfindes hos Resen. I De sancta fide p. 129 henviser Resen vistnok netop til disse Love og betoner stærkt, hvorledes Katekismeundervisningen i Kommunitetet skal finde Sted »et quidem inspectore decano theologico«. — 6) Beckman, Com. reg. historia p. 33—34. — 7) H S IV, 76. — 8) F. Eks. K S 3 R. I, 576. 577. — 9) ib. S. 570. 582. 591.

virksomhed og hans Deltagelse i Universitetets Styre, men ogsaa den ypperlige Adgang, han gennem sin Stilling som Privatpræceptor havde til direkte at paavirke mange unge.

Desværre mangler Listerne over dem, der i dette Tidsrum har valgt Resen til deres Privatpræceptor, hvorfor man er henvist til at søge dette Savn udfyldt ad andre Veje. Man har formodet, at allerede før 1607 har Digteren ANDERS ARREBO hørt til de Studenter, for hvem Resen har været Privatpræceptor. Dette begrundes især ud fra hans hele kirkelige Standpunkt¹, men kan ogsaa yderligere støttes ved den Omstændighed, at Arrebo allerede tidlig har lagt et overordentlig indtrængende Kendskab til Kirkefædrene for Dagen². At han er blevet opmuntret til Studier i denne Retning af den stærkt patristisk interesserede Resen, er mere end sandsynligt.

Det er fremdeles en rimelig Formodning, at Resen til Respondenter ved sine Disputatser har valgt Studenter, der stod i særlig nært Forhold til ham, og som muligvis havde ham til deres Privatpræceptor. Blandt hans Respondenter fra denne Periode kan i hvert Tilfælde nævnes Mænd, der afgjort hørte til hans Klienter, saaledes de ovenomtalte ANTONIUS KOLDING og P. N. GELSTRUP, desuden HANS CHRISTOFFERSEN KNOFF, hvem Resen 1609 skaffede det kgl. Rejsestipendium³, og hvem han 1613 varmt anbefalede til et Professorembede⁴, og endvidere RASMUS ERIKSEN ASSENS, som Resen 1613 ogsaa kunde tænke sig som et brugbart Professoremne, men som blev Lektor i Bergen, hvor han døde 1619⁵.

Om enkelte Studenter ved vi med Vished, at de har hørt til Resens Husfæller. Dette gælder saaledes den for sin Djærvhed senere saa bekendte Mester OLUF WIND, som Resen fattede særlig Kærlighed til og 1609 optog i sit Hus⁶, og sikkert ogsaa VIL-LUM HANSEN LEMVIG, der døde 1625 som Præst i Strøby, og som i et længere latinsk Digt højst panegyrisk har skildret sin berømmelige Lærers Fortrin, baade naar han underviste i Logik og i Rhetorik, og naar han foredrog Teologiens Lærdomme⁷.

1) H. F. Rørdam, Anders Arrebos Levnet I, 17. — 2) ib. I, 19. I samme Retning peger ogsaa hans nøje Kendskab til Luthers Skrifter. ib. I, 20. — 3) H S IV, 75. — 4) D M 4 R. II, 222. Jvfr. G. L. Wad, Meddelelser om Rektorerne paa Herlufsholm S. 53 ff. — 5) D M 4 R. II, 221. 222; jvfr. Danske Saml. 1 R. IV, 2—3. — 6) Zwergius, Det sjæll. Clerisie S. 589. — 7) *Ἐιδύλλιον χαριστήριον* (til Resens Bispevielse). Hafn. 1615. Se 2den Del.

Et smukt lille Billede af Resen som Privatpræceptor er der for Eftertiden bevaret i en Udtalelse af den oftere nævnte P. N. Gelstrup, der fortæller om, hvorledes han selv, Resens Søn Hans og Jakob Ulfeld, en Søn af Rigsadmiralen Mogens Ulfeld, samledes hos Resen i Aftentimerne og modtog Undervisning i Aritmetik, et Fag, om hvis Værdi deres fælles Lærer talte med Begejstring¹.

Blandt Studenter, som Resen omfattede med særlig Interesse, bør endnu nævnes hans senere Yndling POUL JENSEN KOLDING², som vel ikke har haft Resen til Privatpræceptor³, men som selv fortæller, at han 1604 af denne blev tilskyndet til at tage Magistergraden og derefter 1605 blev Rektor i Aalborg paa Resens Anbefaling til sin gamle Lærer, Biskop Jakob Holm⁴. En anden Mand, der i sine Studenteraar maa have knyttet sig nær til Resen, var ogsaa den bekendte latinske Digter BERTEL KNUDSEN AQVILONIUS, der i en Digtsamling fra 1611, hvori han berømmer de fleste af de københavnske Professorer, ofrer hele fire Digte paa Resen. Flere af disse udkom igen 1613, optaget i en anden Udgave, der desuden indeholdt fem nye Digte om og til Resen, saaledes at Aqvilonius i de fire Aar 1611—13 har besunget sin beundrede Lærer i ikke mindre end ni forskellige Digte⁵.

Som andetsteds viser Aqvilonius ogsaa her sin ualmindelige Færdighed i at udtrykke sig i latinske Vers, der undertiden giver Udtryk for en virkelig digterisk Stemning, men som endnu oftere blot bliver en Leg med Ord, gennemvævet som de er med mytologiske Billeder og Hentydninger til den klassiske Tankeverden. Bidrag til en psykologisk Karakteristik af Resen eller Oplysninger om historiske Forhold vil man forgæves søge deri. Grundtonen er en altbeherskende Panegyrik. Ikke blot kalder Forfatteren meget træffende Resen for »pater Academiæ«, men han ødsler desuden med Betegnelser som »Chariternes Blomst«, »Musernes Fryd og Pryd«, »Portuas Stjerne«, »Phoebus' Ære« osv. Ja, i sin krybende Beundring viger Aqvilonius end ikke tilbage for at spaa følgende om sin store Mæcenas' Berømmelse:

1) H. P. Resen, *Initia geometrica*. Præf. — Maaske har den lille Hans Barnekow, en Søn af Chr. B., ogsaa været optaget i Huset hos Resen. »Initia parv. logicæ« er tilegnet ham. — 2) Danske Saml. 2 R. VI, 244 f. Vinding p. 457—458. — 3) Jvfr. hans *Testimonium*, udstedt af Johs. Stephanus, hos Rordam IV, 503. — 4) Danske Saml. 2 R. VI, 250. — 5) *Lusuum juvenillium liber septimus*. Hafn. 1611. A 2—C. D. Dv. *Otia adolescentiæ et pericula*. Rost. 1613. p. 79. 85—6. 95—6. 101. 109. 148—150. 166. 171—2.

Messalæ cum rupta situ monumenta jacebunt,
Altaqve jam Nili cum marmora pulvis habebit
Sospes adhuc vivas totoqve legeris ab orbe!¹

— Foruden de her omtalte har der sikkert ogsaa været adskillige andre Studenter, som har følt sig i Taknemmelighedsgæld til Resen. Forskellige Udtalelser, der fremkom under Forhandlingerne 1614, vidner herom².

Tilfældigt bevarede Ytringer lader formode, at Resen ogsaa med vaagent Øje har fulgt de danske Studenter, der færdedes i Udlandet³. At det kunde komme en dyrt at staa ikke at gøre Resen den fornødne Opvartning, viser JENS PAASKE's Eksempel. Han havde 1603 været Respondens hos Resen, var siden rejst udenlands og søgte 1613 om et Professorat. Resen fraraadede imidlertid at ansætte ham, bl. a. fordi han ikke havde skrevet hjem til nogen af Professorerne. Man kunde altsaa ikke vide, hvordan det forholdt sig med hans Studier⁴!

IV. Et karakteristisk Eksempel paa den Myndighed, hvormed Resen kunde optræde i Universitetets indre Anliggender, foreligger i en Sag fra Aaret 1611. Sognepræsten ved Frue Kirke, Mag. PEDER SCHELDERUP, havde paa egen Haand antaget en Kapellan og faaet Peder Winstrup til at ordinere ham under Foregivende af, at de øvrige Professorer billigede denne Udnævnelse. Nogen Tid efter blev Sagen drøftet i Konsistorium, under hvilken Myndighed Frue Kirke i sin Egenskab af Universitetskirke hørte, og Resen tog da Ordet og dadlede skarpt Præstens Adfærd som stridende baade mod Kirkeordinansen og Universitetsfundatsen. Efter »den gode Hr. Cancellarii Raad«, som Resen udtrykte sig, blev Schelderup kaldt op i Konsistorium og gennemeksamineret af Resen, der gik alvorligt i Rette med ham i Anledning af hans Forseelse og tilsidst temmelig ubehageligt hentydede til, at Schelderup burde være mere forsigtig i sin Embedsførelse, da han var forlenet med en Kongetiende ud over

1) Otia p. 149—150. — 2) Eksempelvis kan nævnes Præsten Svenning Jensen, der 1614 »takkede Resen godt« for mangt og meget (K S 3 R. I, 594); Poul Sørensen Sort, som s. A. betegnede sig som »assiduus auditor D. Resenii paa 5 Aar« (ib. S. 576) og den senere Præst i Fakse Hans Strangesen (ib. 4 R. I, 240—243). — 3) Jvfr. et Brev af 1612, 5/6 fra Paulus Petrejus til Paulus Andreæ Petrejus i Gl. kgl. S. Fol. 1111. — 4) D M 4 R. II, 221—222. Den dybestliggende Grund turde være den, at han havde søgt til Heidelberg!

sin egentlige Lønning. Schelderup undskyldte sig paa det bedste og søgte at skyde sig ind under, at han i sin Tid havde spurgt Resen til Raads i denne Sag. Resen vilde ikke benægte dette, men hævdede udtrykkelig, at han havde henvist ham til at indhente Universitetets Samtykke, førend han indlod sig paa at kalde sin Kapellan. Foreløbig nøjedes man dog med at lade Rektor og Resen indberette Sagen til Kansleren. Denne fordrede, at Schelderup skulde afgive en »Forpligt« om i Fremtiden i lignende Tilfælde ikke at handle uden om Universitetet. Schelderup blev da igen kaldt op i Konsistorium, undskyldte sig atter, men underskrev tilsidst Forpligtelsen. Betegnende nok ytrede han ved denne Lejlighed, »at han takkede alle Professoribus godt, at ingen havde saa anfægtet hannem udi den Sag som Doctor Hans Reisener«. Resen var imidlertid ikke den Mand, som manglede Svar. Han hævdede bestemt, at Schelderup ikke havde forset sig af simpel Uvidenhed, men havde handlet mod bedre Vidende, og spurgte ham tilsidst, om han nogen Tid havde gjort ham noget, »hvortil M. Peder næsten tav stille«¹. Umuligt er det ikke, at Resens bestemte Optræden i denne Sag har sin dybere Grund deri, at Schelderup maaske var hans teologiske Modstander. Tre Aar senere søgte Resen nemlig at faa ham udskudt som Dommer i Provsteretten over Oluf Kock som formentlig partisk for denne, hvad der dog ikke lykkedes ham².

V. Perioden 1607—15 bragte for anden Gang Resen Rektorværdigheden. D. 27de April 1611 blev han valgt til Rector magnificus³, d. 23de Maj fandt Rektorskiftet med megen Højtidelighed Sted i Frue Kirke⁴, og d. 27de Maj holdtes det første Møde i Konsistorium i hans Rektorat, der helt symbolsk begyndte med en Forfremmelse af Jesper Brochmand⁵. Forøvrigt blev Rektoratsaaret stærkt bevæget, fyldt af mange vigtige Begivenheder. Fremfor alt mærkedes det af stærke Studenteruroligheder. Der er allerede i den foregaaende Periode nævnt Eksempler paa saadanne, hvori Resen var indblandet. 1607 tog Uvæsenet imidlertid fat igen. Johs. Stephanius taler om Studenternes »mere end dyriske, ja næsten djævelske Frækhed og Trods«⁶, og Resen fik sin store Del af Ubehagelighederne at føle, hvad han bittert klagede over⁷. Ruderne blev f. Eks. slaaet ind hos

1) K S 3 R. I, 397—400. — 2) ib. S. 600. — 3) H S IV, 91. — 4) Univ. Matr. I, 1. — 5) H S IV, 93. — 6) K S 2 R. V, 234. — 7) Rørdam IV, 614.

ham, i hvilken Anledning han alvorligt protesterede i Konsistorium og gav sig til at forhøre de mistænkte samt stod fast paa, at man burde beholde Hovedmændene i Carcer¹. I September Maaned s. A. var desuden tre Studenter trængt ind i hans Hus i Roskilde og havde »handlet sig utilbørlig med Drik, Dans og anden Ulempe«², men værre end nogensinde blev Forholdene dog i hans eget Rektoratsaar. Konsistoriums Forhandlinger for dette Aar er fyldt med vidtløftige Beretninger om drukne og liderlige Studenter, der havde foranstaltet grove Optøjer, æreskældt hverandre, deltaget i Slagsmaal o. l. Selv Kommunitetsalumnerne var indblandet heri³, og der var dannet en hel S sammensværgelse, navnlig rettet mod Resen, fordi han skulde have sagt, »at han vilde lade tage Studenter ud, udi hvilket Hus de fandtes udi at drikke«⁴. Dette benægtede Resen afgjort, men Studenterne fastholdt, at ingen vilde »gaa paa nogen Leise, førend den Lov blev afskaffet, at ingen Student maa gaa i Kro at drikke«⁵. Mange tragikomiske Optrin forefaldt i denne Tid, bl. a. kom en Student, der af Pedellerne var arresteret i et Værtshus, drukken til Resen og »slog hastig paa Bordet for Magn. Dn. Rectore«⁶. Enden paa hele Sagen blev dog den, at Resen med kraftig Haand fik standset Urolighederne, og Anførerne i S sammensværgelsen blev højtideligt relegerede fra Universitetet⁷.

Paa Baggrund af disse Forhold forstaar man meget vel, at Resen følte sig oplagt til at søge yderligere at indskærpe Lydighed mod Universitetets Love. Derfor⁸ udstedte han i December 1611 et Program til Studenterne, der alvorligt fremhæver Lovenes Betydning som Udtryk for Guds Vilje⁹, og han uddybede denne Tanke endnu mere ved sin Indledningstale til den højtidelige »Recitatio legum«, som fandt Sted d. 12te December¹⁰. Han betoner her desuden Lovenes Nytte som de »nervi ac vincula societatum«¹¹, uden hvilke ethvert Bolværk mod slette Mennesker vilde mangle. Det er den sande Frihed at bøje sig under Lovens Krav, selvom det koster Kamp, da Djævelen, denne overmaade listige

1) K S 4 R. IV, 782. 784 f. — 2) ib. S. 788. — 3) H S IV, 95. — 4) ib. S. 103 f. — 5) ib. S. 104. 105. 108. — 6) ib. S. 106. — 7) ib. S. 109. Univ. Matr. I, 2—3. — 8) Selv siger han betegnende nok, at det skete »hoc potissimum tempore propter causas diversas«. De officiis A 2. — 9) Aftrykt i De officiis A 2 ff. — 10) ib. A 6 ff. At det er Resen, der har holdt denne Tale, fremgaar ikke blot af Stilen (den knudrede Latinitet), og af Talens Art som en Henvendelse fra Rector magnificus til en anden Professor (jvfr. især B 3 v), men Knud Bieske hentyder ogsaa hertil i sin Tale (B 6 v). — 11) ib. A 7 v.

og giftfyldte Slange, stadig vil forføre til Ulydighed¹. Paa Foranledning af Resen gennemgik dernæst den unge Professor KNUD BIESKE i selve Hovedtalen udførligt de akademiske Love og de Pligter, der paahvilede Studenterne baade m. H. t. deres moralske Liv og deres Studier. For endnu mere at udbrede Kendskabet hertil blev disse Taler og Programmer det følgende Aar udgivet som en særlig Bog under Titel »*De officiis studiosorum regiae Academiae Hauniensis*»².

Foruden Ordningen af Studenterforholdene fik Resen i Løbet af sit Rektorat meget passende Universitetets Carcer ombygget³, ligesom han vaagede strengt over, at de fastsatte Regler for Stipendieuddeling⁴ og Meddelelse af Testimonier⁵ blev nøje overholdte, og hans gamle Interesse for Universitetets Pengevæsen gav sig nye Udslag baade i Omsorgen for sikker Anbringelse af dets Midler⁶ og i Bestræbelserne for en forbedret Regnskabsaflæggelse⁷. Heller ikke glemte han Universitetsbiblioteket, som JESPER BROCHMAND bestyrede i dette Aar⁸. Med vanlig Kraft arbejdede Resen til dets Fremme: borteblevne Bøger blev efterlyst, og efter Kanslerens særlige Ønske bekendtgjorde han, at »Bibliotheca Academica skal augeris i Aar»⁹. Hans egne Rektoratsregnskaber viser da ogsaa, at der blev anvendt den betydelige Sum af 162 Daler 2½ Mark til Indkøb af Bøger for tre Aar paa een Gang¹⁰.

Under Resens Rektorat indtraf Kalmarkkrigen, og Krigens

1) De officiis B 2 v. — 2) Med Rette bemærker Rørdam (III, 634), at dette Skrift i Reglen urigtigt gaar under Resens Navn (saaledes Zwergius S. 163. Worm II, 251). Rørdam har endog selv tidligere bidraget til at udbrede denne Opfattelse (jvfr. hans Anders Arrebus Levnet I, 16. 17. 18—20). Af Resen er foruden det ovennævnte Program og Indledningstalen endvidere et Program i Anledning af Juleferien, dat. 1611, 24/12, der er interessant ved, at det henviser Studenterne til at bruge Tiden vel til at overveje det høje Trosmysterium, som Kristi Kødvordelse er. — Om Resen ogsaa har forfattet de fire latinske Digte, som findes smstds., og som ikke vidner om synderlig digterisk Evne, er vanskeligere at afgøre. Dateringen af det sidste (G 8 v—G 9) svarer dog nøje til den Form, Resen gerne anvendte. — 3) H S IV, 93. — 4) ib. S. 112. — 5) ib. S. 111—112. Jvfr. to Breve herom til Resen fra Biskop Jens Gjødesen i Aarhus (Rørdam IV, 613—615) og fra Biskop N. L. Arctander i Viborg (U A, Pk. 1212). — 6) H S IV, 114. Breve om Regnskabsvæsen til Resen findes i U A, Pk. 482 I (fra Holger Gagge), og ib. Pk. 473 (fra Chr. Nielsen Foss). — 7) H S IV, 93. 116. Jvfr. Resens egenhændige Antegnelser i den forrige Rektors Regnskab 1610—1611 i U A. — 8) H S IV, 93. — 9) ib. S. 114. — 10) Resens Rektoratsregnskab i U A. Heri opføres ogsaa en Post paa 70 Dlr. for hebraiske Typer, som blev indkøbt i Frankfurt.

alvorlige Begivenheder kom ogsaa til at øve deres Indflydelse paa hans som paa hele Universitetets Stilling¹. Ikke blot maatte Resen gribe ind overfor Studenter, der havde drukket Kong Karls Skaal², men han maatte ogsaa værgе Universitetets Frihed overfor Københavns Magistrat, der af Professorerne forlangte, at de skulde deltage i Omkostningerne ved Voldtjenesten³. I en Skrivelse, som er forfattet af Resen⁴, henvendte Professorerne sig til Kansleren om Bistand, idet de hævdede, at Byøvrighedens Krav stred mod Universitetets Friheder, men at de var beredt til at svare Skat til Kongen i Anledning af Krigen, og desuden, at de i bestandige Bønner vaagede og bad for Kongens, Hærens og hele Rigets Velfærd. Maaske for nærmere at begrunde den sidste Tanke udgav Resen samme Aar et lille Skrift »*Een alluerlige Bøn til Gud i denne næruerendis Krigs Tilstand oc Tiid at bede allmindeligen*«⁵. Det er den gammel-lutherske Frimodighed og Tro-skyldighed, der slaar en i Møde i denne Bøn, baade naar Resen retter sin Tak til Gud for den lange forudgaaende Fredstid, som er over al Fortjeneste, og naar han opsender en Forbøn til »den bemandede Herre« om at bevare Kongen og hans Mandskab og give dem Sejr over Fjenderne. Typisk for Resen er det, at han ogsaa her berører en Tanke, som han jævnlig i denne Tid kom tilbage til: at Krigen er en Straf for store og slemme Synder paa begge Sider⁶.

Ikke faa gode danske Adelsmænd fandt Døden i Kalmar-krigen, og det faldt i Resens Lod at holde Ligprædiken over nogle af dem. Allerede d. 11te Juli 1611 havde han i Vordingborg Kirke holdt sin første udgivne Ligprædiken over den rige og ansete Rigsraad HENRIK LYKKE til Overgaard⁷, og d. 20de Marts 1612 stod han i Sct. Nikolaj Kirke i København for at tale over FRANDS RANTZAU til Rantzausholm, som var faldet i Træfningen paa Skjellinge Hede. Med Djærvhed og Kraft manede han sine Tilhørere til at gøre Bod i et helligt Levned, førend Guds Straffedomme fuldbyrdedes, thi vissere end alt andet var det, at »denne

1) I et af Resen pridie Kal. Aug. 1611 udstedt Ferieprogram (U B) findes en Del Efterretninger om Kalmarkrigens Forløb. — 2) H S IV, 97. 99. — 3) ib. S. 110. — 4) Trykt hos Rørdam IV, 612—13. Jvfr. H S IV, 110. — 5) Det lille Skrift, som kun findes paa Det kgl. Bibl., bærer intet Forfattermærke, men med en aldeles samtidig Haand er Forfatternavnet tilskrevet. Indhold og Stil taler ogsaa afgjort for Resens Forfatterskab. — 6) Jvfr. Ligpr. over Frands Rantzau D 8; over Chr. Barnekow B 2. — 7) Ligprædiken over Henrik Lykke. Kbhvn. 1612. Jvfr. S. 359.

gruelige og blodige Krig« kun var Guds Straf for de grove Synder, der gik i Svang i Tiden, for Tyranni, Modvillighed, Falsk og Svig, Klafferi og Løgn, Fraadseri og Drukkenskab, Utugtighed, Skødesløshed og Forsømmelse¹. En stor Trøst var det dog, at der midt i al Sorgen og Ulykken i denne forventede Tid gaves Mænd som Frands Rantzau, »som hafver ladet sit Liv udi sin Herres og Konges Lydelse imod Rigens Fjender ærligen og berømmeligen i det Embede og Bestilling, som hannem betroet vaar . . .² som en oprigtig Riddermands Mand egner og vel anstaar«³. — Frands Rantzau havde været Fanebærer for den hvide jydsk Fane, der ved et Tilfælde var blevet reddet ved hans Død, og ejendommeligt maa det have virket, naar Resen ved hans Jordefærd kunde pege hen paa denne Fane, »som endnu holdes her over hans salige Lig med Ære«⁴.

Kun seks Dage senere var Resen i Helsingør for atter at holde Ligprædiken, denne Gang over sin gamle Ven, den udmærkede og lærde Adelsmand CHRISTIAN BARNEKOW, som ligeledes havde fundet Døden paa Skjellinge Hede. Med større Varme og stærkere personlig Følelse, end man ellers træffer det hos Resen, skildrede han her »vores gode Barnekows«⁵ bevægede og indholdsrige Liv. Til det sidste havde han søgt at tjene sit Fædreland, »hvor han blev kaldet og fordret«⁶.

Med endnu større Højtidelighed blev kun tre Uger senere d. 15de April Christian IV's Dronning ANNA CATHARINA stædet til Hvile i Vor Frue Kirke i København. Ogsaa denne Gang tilfaldt det Resen at prædike, et slaaende Eksempel paa, hvorledes han nu afgjort blev anset for Tidens ypperste Kirkemand, og hvorledes Sjællands Biskop Peder Winstrup ganske var trængt i Baggrunden. Resen synes at have haft et godt Kendskab til Dronningen, hvem han to Aar i Forvejen havde tilegnet sin Savonarolaoversættelse⁷. Han havde desuden været til Stede ved hendes Dødsleje⁸ og tegner i sin Ligprædiken et fint og smukt Billede af hende⁹. Meget passende valgte han ved hendes Bisættelse at forklare Davids 23de Salme, som netop havde været hendes Yndlingssalme¹⁰. — Ogsaa Universitetet mindedes ved en stor 3 Dages Sørgefest den afdøde Dronning. Resen udstedte

1) Ligpræd. over Frands Rantzau D 6 v. — 2) ib. E 5 v jvfr. E 2 v. — 3) ib. F 3 v. — 4) ib. — 5) Ligpræd. over Chr. Barnekow E 5. — 6) ib. D 7. — 7) Det gyldne Griff 1610. D 3 v. Jvfr. Ligprædikenen over Dronningen E 4 v. G. — 8) ib. G. — 9) Jvfr. især ib. E 2. G. — 10) ib. G.

et Program¹ som Indbydelse hertil, hvori han ikke blot skildrer hendes Liv og taler om Fædrelandets, især dog Kirkens og Universitetets, Sorg ved hendes Død, men ogsaa — i ægte Resens Aand — dvæler ved den sørgelige Tanke, at Dronningens Død sikkert er Forbud paa de endnu alvorligere Ulykker, som Gud vil hemsøge Landet med for dets Indbyggerses Synders Skyld². — Ved selve Universitetsfesten talte CASPAR BARTHOLIN og JESPER BROCHMAND³. Det er et Tidens Tegn, at det er disse tre Navne: Resen, Bartholin og Brochmand, som er de førende ved denne Lejlighed.

Et bevæget og indholdsrigt Aar havde Resen tilbagelagt, da han d. 11te Juni 1612 overgav Rektorværdigheden til den juridiske Professor Leonhard Metzner⁴.

KAPITEL XI

Striden med Ivar Stub 1609.

I. I den Kreds af ualmindelig karakterfulde Personligheder, som i Begyndelsen af det 17de Aarhundrede virkede ved Københavns Universitet, var Professoren i Hebraisk, IVAR STUB, ikke den mindst interessante Skikkelse.

Efter Ungdomsstudier i Rostock og Wittenberg⁵ var han 1589 blevet Professor pædagogicus, men fandt først sit rette Felt, da han 1594 rykkede ind i det hebraiske Professorat⁶. Muligvis var han Discipel af Johs. Sacerides, hvem han omtaler med Ærbødighed⁷, — i hvert Tilfælde besad han ligesom denne grundige Kundskaber i Hebraisk og var ogsaa dybt fortrolig med Rabbinernes Teologi⁸. De Skrifter, han har efterladt, overrasker ikke ved nye og ejendommelige Synspunkter, men giver en klar og overskuelig

1) Dateret 14 April 1612, aftrykt som Indledning til *Qvinqvatria ferialia pro sancta memoria . . . D. Annæ Catharinæ. Francof. 1614.* — 2) Ligpræd. over Dr. Anna Catharina A v. — 3) Deres Taler tilligemed et latinsk Sørgedigt af Bertel Knudsen Aqvilonius findes optaget i den ovennævnte *Qvinqvatria ferialia.* — 4) Univ. Matr. I, 5—6. 1613 virkede han nu og da som Vicerektor. ib. S. 8. H S IV, 124. — 5) Rørdam IV, 545. Album acad. Witeberg. II, 269. — 6) Jvfr. S. 140. — 7) De causis et speciebus conscientiæ. Hafn. 1594. Præfatio. — 8) De doctrina Christiana Th. 202—204. Disp. III ex libro Ijob Th. 185.

Fremstilling af det overleverede Lærestof, fremsat i et godt og letflydende Latin¹.

Som Ekseget udmærker Stub sig ved indtrængende Kendskab til Teksten og ved megen sund Fornuft². Polemik træffer man hos ham næsten kun overfor Romerkirken, især Bellarmin³. I filosofisk Henseende var han paa nogle Punkter paavirket af Ramismen og af Jakob Madsen Aarhus⁴, og i sit teologiske Standpunkt viste han Sympati overfor den kalvinske Lære.

Forøvrigt var Stub en yderst temperamentsfuld Personlighed, der som saa mange af sin Samtids Lærde ejede en mærkelig Evne til at faa sit Liv fyldt med allehaande Stridigheder. Hans spændte Forhold til flere af hans Kolleger er tidligere omtalt⁵; efter den Tid førte han paa Universitetets Vegne med stor Nidkærhed en Sag mod en uredelig Foged, Niels Pedersen⁶, og i Aarene omkring 1603 var han optaget af en bitter Arvestrid med sine Sødskende, der endte med, at han maatte flygte udenlands for at undgaa sine Kreditorers Forfølgelse⁷. Under sin Deltagelse i alle disse Kampe førte han et voldsomt og ubehersket Sprog, der let gik over til Haandgribeligheder. 1609 blev han f. Eks. forligt med en Skrædder »for hvis Slagsmaal dennem imellem var«⁸, og et Tingsvidne beretter, at i en Tumult mellem Ivar Stub og hans Søster gik det saa vildt til, at en vigtig Regnskabsbog med Optegnelser om deres fædrene Arv blev sønderflænget⁹.

II. Ogsaa denne Mand maatte bøde med sin Velfærd, da hans og Resens Veje krydsedes. Oprindeligt havde Resen og Stub staaet sammen i universitetspolitiske Spørgsmaal, men efter 1600 træffer man dem paa hver sin Side¹⁰. Maaske havde Stub tænkt sig at blive teologisk Professor 1597, og det kan da have bidraget til at kølne deres Forhold, at Resen blev den foretrukne¹¹. — Teo-

1) Se især hans Hovedværk *De doctrina Christiana Disp.* I—VII. 1597—1604. (Af Disp. 3—4 fotografisk Gengivelse i Det kgl. Bibl. efter det eneste eksisterende Eksempplar i Videnskabernes Selskabs Bibliotek i Thronhjelm). — 2) *De doctrina Chr. Th.* 210—211. (Man maa ikke over Kommentarerens Mængde glemme Bibelen!). *ib.* Th. 256 ff.; *Disp.* II ex libro Ijob Th. 101 (Forkastelse af Astrologien). — 3) *De doctrina Chr. Th.* 114. 150 f. 302 f. 372 f. — 4) *De orthographia orationis eruditæ et Latinæ theses.* 1592. Th. 20. 21. — 5) *Jvfr.* S. 142. 214. — 6) *Rørdam* III, 192—3. IV, 712—714. — 7) *Rørdam* IV, 544 f. 561. *Kongens Rettertings Domme 1605—1614*, udg. af V. A. Secher, S. 12 ff. K S 2 R. III, 640. V, 224—5. — 8) *H S* IV, 71. — 9) *Kongens Rettertings Domme 1605—1614* S. 16. — 10) *Jvfr.* S. 214. — 11) *Jvfr.* *Rørdam* III, 544.

logisk tilhørte de forskellige Retninger, og ogsaa i filosofisk Henseende kan de næppe fuldt ud have sympatiseret, da Stub f. Eks. udtaler sig forkastende om den platoniske Filosofi og især om Augustins Forkærlighed for Platonismen¹, som Resen netop var en Beundrer af.

Til aaben Strid kom det dog først i Aaret 1608². Stub havde allerede i flere Aar gjort Jobs Bog til Genstand for akademiske Disputationer, et passende Emne for den, der var optaget af det gamle Spørgsmaal om Skyld og Skæbne, og til Forhandling Juleaftensdag 1608 udgav han nu: »*Ex libro Ijob Disputatio tertia*«. Med Anvendelse af Forsigtighed og sund Fornuft³ søgte han heri at fortolke de temmelig dunkle Udtryk i Elifaz' Tale i Jobs Bogs 4de og 5te Kapitel, og med Benyttelse af Logikkens strenge Regler prøvede han at tilvejebringe den fornødne Sammenhæng og Orden i den noget frie Bevisførelse i det paagældende Stykke. Dette Skrift kom ham imidlertid dyrt at staa, dels fordi det indeholdt nogle kalvinsk klingende Udtalelser om Guds Vilje, dels og navnlig fordi han som et Tillæg til Disputatsen havde føjet en ny Oversættelse af Job Kapitel 4—5, trykt Side om Side med den Oversættelse, som »findes i vore nylig paa Dansk udgivne Bibler«, d. v. s. den af Resen foretagne Oversættelse. Hensigten hermed var at skaffe de studerende et Grundlag til Forhandling om Tekstens Enkeltheder⁴. Begge Oversættelser⁵ stræber at være nøjagtige og ordrette, og Forskellighederne imellem dem bestaar blot i mindre Ting: hist og her anvender Stub et andet Udtryk end Resen eller oversætter et Verbum i en anden Tid end han. I Retning af Letlæselighed og Klarhed har den ene intet at lade den anden høre; særlig kniber det at fastholde Tankesammenhængen, og i de virkelig vanskelige Steder — som 4, 19—20; 5, 7 — er det ikke let at sige, hvilken Oversættelse der gør Teksten mest uforstaaelig.

Antagelig er Resen blevet i høj Grad opbragt over at se, at der var en Mand, der vovede offentlig at kritisere hans Bibel-

1) De dicto Pauli ad Colos. 2, 8. Hafn. 1608. Th. 30—31. (Stub forkaster her til Dels den gængse Tanke om, at Platon skulde have øst sin Visdom af Mosebøgerne). Th. 40 og især Th. 45. 49. — 2) Sagen er tidligere fremstillet i Korthed hos L. Helveg, Den danske Kirkes Historie efter Reform. 2den Udg. I, 274—276 og udførligere hos Rørdam III, 230—243. Rørdam forbigaar dog næsten helt den teologiske Side af Sagen. — 3) Jvfr. Th. 139. 222. — 4) Th. 228. — 5) Begge Oversættelser er genoptrykte i K S 2 R. VI, 322—324. Sammenlignende Afskrifter heraf findes i Ny kgl. Saml. Fol. 620; 4°. 1128 c; 1977, Pk. 4.

oversættelse, selvom det skete paa temmelig stilfærdig Maade. Seks Dage før Disputatsen skulde finde Sted¹, mødte han op i Konsistorium — i Stubs Nærværelse — med en tredobbelt Anklage mod denne. Winstrup var ganske vist dengang Rektor, men overlod typisk nok hele Sagens Førelse til Resen. Meget klogt havde han lagt sit Angreb til Rette. Først anklagede han Stub for at have handlet mod Universitetsfundatsen² ved ikke først at forevise sine Teser til Godkendelse hos det teologiske Fakultets Dekan, — det vilde i dette Tilfælde sige Resen selv; dernæst kom den tungest vejende Anklage, idet han beskyldte Stub for paa flere Punkter at føre kalvinsk Lære; og endelig klagede han over det, der sikkert har berørt ham selv pinligst, at Stub uden Nødvendighed paa en hadefuld Maade havde indladt sig paa at behandle hans Bibeloversættelse, ja endog paa Trods af det kgl. Privilegium havde udgivet Dele heraf, hvorved den hele Oversættelse kunde blive til Spot for den ukyndige Hob. At dette sidste Punkt har vejet tungest til for Resen, og at Anklagen for Vranglære væsentlig har været et ypperligt Angrebsvaaben for at komme sin Modstander til Livs, bestyrkes af den Omstændighed, at Stub allerede nogle Aar tidligere havde udtalt sig paa lignende Vis i dogmatiske Spørgsmaal i sin første, nu desværre tabte, Disputats om Job³, uden at der dog derfor skete ham noget.

Da Resen havde omtalt sine første Angrebspunkter, svarede Stub bistert, at »handt ville vere hannem voxen noch«, og da Resen var færdig, tog han skarpt til Orde. Der vil siden blive Lejlighed til nærmere at omtale hans Forsvar. Her maa det være tilstrækkeligt at anføre, at Stub fandt Resens Anklager sofistiske, og at han ønskede skriftligt at udvikle sine Grunde, saa skulde Resen nok komme til at skamme sig over sine Ord. Resen svarede blot, at han vilde bringe sin Sag ind for Kansleren, hvad Stub ikke havde noget imod. Ogsaa han vilde skrive til Kansleren. Efter at Stub kort og godt havde afvist et Mæglingsforslag fra den fredelskende Kurt Aslaksen om en ændret Udgave af Teserne, sluttede Mødet med, at man vedtog, at Disputatsen ikke maatte finde Sted, førend der kom Svar fra Kansleren⁴. Svaret kom d. 12te Januar 1609 i Form af et Kongebrev⁵ til

1) 18 Decbr. 1608. K S 2 R. VI, 308—310. — 2) Cragii Annales, ed. Gram. Addit. p. 114. — 3) K S 2 R. VI, 309. — 4) Disputatsen synes alligevel at have fundet Sted. ib. S. 320. — 5) Trykt ib. S. 307—308 efter Originalen i U A.

Universitetets Rektor, der paalagde ham at forbyde Ivar Stub at holde Disputation over de omtalte Teser og i det hele offentlig at læse, indtil videre Foranstaltning blev truffet. Af et samtidigt Privatbrev fra Kansleren til Winstrup faar man desuden at vide, at Kongen ikke var »vel tilfreds« med Stubs Optræden, der kunde give Anledning til Misforstaaelser og Uroligheder¹. Man tør næppe tvivle om, at det er Resen, der har benyttet sin Indflydelse ved Hove til at udvirke dette Kongebrev.

Imidlertid hvilede Striden et halvt Aar. I den mellemliggende Tid maa Universitetet have faaet Befaling til at dømme i Sagen², og d. 9de Juni 1609 hører man om et Konsistoriemøde, hvori Stub ønskede Tid til at besvare et længere Indlæg, forfattet mod ham af Resen³.

III. Dette Indlæg er Resens saakaldte »*Actio prima*«⁴ og indeholder den fyldigste Fremstilling af hans Standpunkt.

Det er streng Tale, Resen fører her; forgæves vil man spejde efter det mindste Glimt af Forsonlighed eller Velvilje overfor Modstanderen. Nu og da bliver Resen næsten overmodig i sin Sejrsbevidsthed, og han lader tydelig sine Læsere fornemme, at han føler sig som den, for hvem det er en Samvittighedssag at værgе den rene Lære overfor Kætterne, for at ikke han selv ved at tie skal anses for at være meddelagtig i de djævelske Snarer, som snedigt opstilles for Sandheden⁵.

Hans Anklage er bygget over de samme tre Punkter⁶, som han fremstillede i det første Møde om Sagen. Først bebrejder han derfor Stub, at han har krænket Kongens Myndighed ved at overtræde hans Bud om at lade sine Teser prøve af den teologiske Dekan⁷. Langt skarpere bliver dog Tonen i det andet Afsnit, der vender sig mod Stubs Vranglære, hans Leflen med den kætterske Hore (Kalvinismen)⁸. Dette belyses ved en Fremstilling af Stubs Samstemmen med den absolute Forkastelselære, idet Resen overalt søger at paavise, at Stubs Udtalelser har nøje Paralleller hos Calvin og Pierius⁹. De Punkter, Resen særlig angriber, er følgende: Th. 173¹⁰, hvori Stub udtalte, at Gud altid

1) K S 2 R. VI, 308. Original i U A, Pk. 1197. — 2) Pontoppidan, *Annales eccl. Dan.* III, 586. — 3) K S 2 R. VI, 310. — 4) Findes i Original i U A, Pk. 1197 og i Afskrift i Ny kgl. S. Fol. 752 b; 754 og Thott 4°. 1576. — 5) *Actio L.* — 6) K S 2 R. VI, 309. — 7) *Actio A—G.* — 8) *ib. M.* — 9) *ib. K; M; O; T.* — 10) *ib. I—L.*

med Rette lader Ulykker times Menneskene, om end ikke altid paa Grund af Synden (semper juste affligere homines). Denne Udtalelse synes at bygge paa Tanken om Guds Retfærdighed forstaaet som ren Vilkaarlighed. — Dette er urigtigt — Gud straffer kun paa Grund af Synden. — Fremdeles havde Stub i Th. 170¹ hævdet, at de Belønninger, der blev de fromme til Del, ligesom de ugudeliges Straffe, kun i Henseende til os Mennesker syntes at være fri (contingentia) og ikke underkastede Guds Viljes Nødvendighed. Stub maatte altsaa antages at fornægte den menneskelige Viljes Selvstændighed. — Ogsaa dette er urigtigt — Gud har skabt Mennesket med en fri Vilje, og saa længe Mennesket vedbliver at være Menneske, har det Muligheden for at handle frit. Menneskets Syndighed og den deraf følgende Straf er ikke en absolut Nødvendighed (per se), men kun en Nødvendighed per accidens.

Stubs kalviniserende Tankegang viste sig dog endnu tydeligere i Th. 174², hvori han hævdede, at Grunden til mange af de Ulykker, som rammer Mennesker, ikke maatte søges i Synden, men i Guds skjulte Vilje. Her er vi ved det rette kalvinistiske Tilflugtssted, hvor alle de søger hen, der hævder den absolute Prædestination. Naar man ikke kan give andet Svar, siger man frejdigt: Det sker saaledes, fordi Gud i sit hemmelige Raad har besluttet det saaledes! Det er ganske vist ubegribeligt, endog for Calvin, men det er Maaden, hvorpaa man løser denne gordiske Knude. — Det er imidlertid ikke det Svar, Gud giver Mennesker. Han henviser ikke til sin skjulte Vilje (arcana voluntas), men til sin i Evangeliet aabenbarede Vilje, og er dette skjult, saa er det for dem, der paa Grund af deres egen Vantro fortæbes (2 Kor. 4, 3).

Særlig Th. 177³ finder Resen dog mistænkelig, — »se magis etiam prodit sores suo indicio«, siger han med en klassisk Vending. Her udtalte Stub nemlig, at Grunden til Guds Hjem søgelser vel ofte var skjult, men kunde dog ikke være uretfærdig, da den ahang »a voluntate dei arcana«. Det vil altsaa sige, mener Resen, at Stub ganske slutter sig til Calvin i Tanken om, at Guds Vilje er ensbetydende med den højeste Retfærdighed, som den udfolder sig baade gennem (den vilkaarlige) Forkastelse og Frelse, og dette giver ham Lejlighed til forfærdet at udbryde: »O os durum et blasphemum contra majestatem Dei optimam,

1) Actio M—N. — 2) ib. O—R. — 3) ib. S—V.

sapientissimam, justissimam!« Stub og hans Meningsfæller kender altsaa ikke engang Aristoteles' Ord om, at Gud er den ene sande og gode Væren, end sige Skriftens Tale om Gud som den faderlige, ja mere end faderlige Godhed og Kærlighed! Guds Godhed og Retfærdighed kan ikke skilles, — han er ikke som Tyrannerne, der kun handler efter ren Vilkaarlighed.

Indlæggets tredje og sidste Afsnit¹ gentager udførligere og endnu mere bittert den tidligere Klage over Stubs egenmægtige Udgivelse af Dele af Bibeloversættelsen tværtimod Kongens Brev og Privilegiet, der var givet Resen og hans Interessenter. Havde Stub blot, som han burde, givet Møde i sin Tid, da Oversættelsen af Job blev gennemgaaet i Konsistorium, kunde man have givet ham Svar paa alle tvivlsomme Punkter, og man kunde have undgaaet disse sørgelige og ubetimelige Besværligheder. Ja, vilde han endelig drøfte Enkeltheder i Oversættelsen, kunde han have henvendt sig broderligt og ærligt til Resen i Stedet for nu at kramme sit eget Arbejde ud og gøre Resen og hans Kolleger, der havde godkendt Oversættelsen, til Spot og Spe for den uvidende Mængde.

Resens Indlæg er i teologisk Henseende interessant som Udryk for den efterlutherske Kirkes Opfattelse af Prædestinationen, som den især var traadt frem i Konkordieformlen med dens afgjorte Forkastelse af al Tale om Guds skjulte Vilje forskellig fra den i Skriften aabenbarede. Resen synes i det væsentlige at stille sig paa Konkordieformlens Standpunkt², (som her hovedsagelig falder sammen med Filippismens), men hans Interesse er mere at paavise det kalvinske Element hos sin Modstander end at give en positiv Læreudvikling af det paagældende Spørgsmaal.

IV. Som Svar paa denne Anklage udarbejdede Stub et meget udførligt, 16 Foliøsider langt Svar, hans »*Responsio ad actionem primam Doct. Johannis Resenii*«³. Som det altid var hans Skik, tager han ogsaa her kraftigt Bladet fra Munden. Det er et dygtigt og veltalende Indlæg, og til Trods for Indholdets Tyngde kaster de mange direkte Henvendelser og Spørgsmaal til Resen spillende Liv over Fremstillingen.

Til en Begyndelse søger han ud fra sin Fortolkning af Univer-

1) Actio Y—Z, udgivet i K S 2 R. VI, 319—320. — 2) Art. XI. — 3) Findes i Original i U A, Pk. 1197; i Afskrift Gl. kgl. Saml. 4°. 1452. Thott 4°. 1576.

sitetets Fundats og Praxis¹ at vise, at den hebraiske Professor indtager en Særstilling, saa at han ikke behøver at lade sine Teser censurere. Forøvrigt havde han i sin første Professortid af fri Vilje alligevel efterkommet denne Bestemmelse, men den daværende teologiske Dekan (Jørgen Dybvad) havde voldt ham saa mange Vanskeligheder, at han var blevet ked af det². Han følte sig for Resten overbevist om, at den samme Hovmodsaand endnu var til Stede hos Teologerne³! At han ikke vilde lade sig censurere af den nuværende Dekan (Resen), havde dog sin særlige Grund i den Mistillid, han nærede overfor Resens Teologi, der syntes at være af den Beskaffenhed, at denne snarere trængte til selv at faa sine Teser censureret end til at censurere andres. For nærmere at begrunde dette anklager Stub Resen for Pelagianisme eller rettere Semipelagianisme. Paa Grundlag dels af Kollegiehefter fra de Studenter, der havde hørt Resens Forelæsninger over Romerbrevet, dels af et noget dunkelt Sted i Resens tredje Disputats »De gratia universali« (Th. 134) mener han at kunne finde en Tilbøjelighed hos Resen til at tilskrive Menneskeviljen en Plads i Frelsesværket, som ikke kan forenes med Tanken om Guds absolute Virken af Frelsen⁴.

Overfor Anklagerne for Vranglære viser Stub, hvorledes Resen i flere Tilfælde lægger en anden Mening ind i hans Ord, end Teksten tillader⁵; hvorledes det f. Eks. er en Tilsnigelse uden videre at identificere Udtrykkene *arcana voluntas dei* og *absoluta voluntas dei*⁶, og hvorledes Resen citerer Calvin ukorrekt paa et vigtigt Sted⁷.

Hvad selve Anklagen for Kalvinisme angaar, kan Stub aldeles ikke finde, at det er en saa betænkelig Sag at være paavirket af Calvin, som Resen antager. Calvin var en trofast Kristi Tjener, og saa længe han udtrykker Skriftens Mening, vil Stub holde fast ved ham. — Pierius har han hverken hørt eller set Skrifter af nogensinde⁸.

Af stor Vigtighed er Stubs Fremstilling af Forudbestemmelseslæren. Han beklager meget, at han ikke kan blive klar over Re-

1) Jvfr. hertil K S 2 R. VI, 309—310. — 2) Resp. A—F. — 3) Jvfr. K S 2 R. VI, 309. — 4) Resp. F; G; K. Stub tog især Anstød af den Sætning, som oftere findes hos Resen: »Deum convertere homines tantum non repugnantem»: dette tydede paa, at der var en Viljens Selvstændighed hos Mennesket overfor Gud. — 5) ib. H; M; N. — 6) ib. K. — 7) ib. T. — 8) ib. I. — Senere søgte Stub dog at træde i Forbindelse med Pierius, se det S. 325 citerede Brev fra Stub.

sens Forstaaelse af dette Spørgsmaal, men antager dog — og aabenbart med Rette —, at den væsentlig falder sammen med den Opfattelse, der bygger paa Adskillelsen mellem Guds Forudviden og hans Forudbestemmelse, d. v. s. Konkordieformlens Standpunkt¹. Sin egen Opfattelse bekender han klart i kalvinsk Aand: Gud har ved sin absolute Vilje fra Evighed udvalgt nogle til Frelse ved Troen, andre til evig Fordømmelse. Men det er ikke det samme — som Resen lægger ham i Munden — som at Udvælgelsen var sket absolut sine omni respectu peccati².

Til Støtte for denne Opfattelse henviser Stub til Luther (De servo arbitrio), Calvin, Beza, Bucer, P. Martyr, Amandus Polanus, Hieronymus Zanchius, Paræus, Ursinus — altsaa overvejende reformerte Teologer³.

Af Enkeltheder af særlig Interesse kan nævnes hans Forkastelse af Resens Udtalelser om, at det kun er for de ikke-troende, at Guds Vilje er skjult, — bag Guds aabenbarede Frelsesvilje ligger hans arcana voluntas, og den er ogsaa Aarsagen til de Hjemsøgelser, der rammer Mennesker, og som ikke er direkte Straf for Synden⁴.

Før Stub afslutter Forsvaret for sin Lære, spørger han i djarve Vendinger Resen ud om hans Forhold til Calvin. Hvornaar er Calvins Navn begyndt at blive dig saa forhadet? I din Ungdom, da du fik straalende Tilbud fra kalvinsk Side, stod det vist anderledes til, men det skulde vel aldrig forholde sig saaledes, at du drejer dig efter deres Mening, blandt hvem du lever, og at du nu har indset, at du ved at hylde Luthers Navn kan vinde større Yndest og Værdighed og Magt til frit at træde dem i Støvet, der ikke kan eller vil drage samme Vej? Men vær din Samvittighed, Resen, og frygt Gud, at jeg ikke skal sige mere!

Forøvrigt følte Stub sig stødt over Resens bogstavelige Fastholden ved Luthers Udtalelser. 40 Gange havde Resen citeret ham i sin sidste Disputats, mange Gange flere end Apostelen Paulus⁵.

I det sidste Afsnit⁶ endelig gør Stub Rede for sit Forhold til Resens Bibeloversættelse. Det var hans Embedspligt, paalagt

1) Resp. K. — 2) ib. H. — 3) ib. H; I. — 4) ib. O ff. Dette Stykke er trykt i K S 2 R. VI, 320—321. — 5) Resp. R. siger Stub spydigt efter at have fremført en Del Skriftsteder til Støtte for sin Opfattelse: »Sed vis fortasse habere attestationem Lutheri, qvam accipies etiam a me«. Derpaa følger et Citat fra De servo arbitrio. — 6) Resp. X—Y.

ham i Universitetsfundatsen, hævder han, at prøve Bibeloversættelserne i Sammenligning med Originalen. Det havde han ogsaa gjort tidligere, uden at nogen havde gjort Indsigelse¹. At oversætte Bibelen var ikke saa lige en Sag. Særlig det hebraiske Sprogs Vanskeligheder opfordrede til atter og atter at overveje og drøfte Enkeltheder. Dette gjaldt navnlig Overgangspartiklerne, disse Talens nervi et vincula, ved hvis Oversættelse Resen ofte havde forsyndet sig. Forøvrigt havde det siden de ældste Tider i Kirken staaet enhver frit for at drøfte Bibeloversættelsernes Værdi. Kun Paven havde søgt at fastslaa Vulgatas Urørlighed, men for Resten uden Held.

Det Privilegium, der var udstedt for Resens Oversættelse, havde han aldrig tidligere set eller hørt Tale om. I hvert Tilfælde kunde han kun fortolke det som gældende Eftertryk for Pengefordels Skyld. Havde han forset sig i dette Punkt, var han rede til at afbede sin Forseelse.

V. D. 17de Juni 1609 blev begge Indlæg læst i Konsistorium², og derpaa meddelte den nye Rektor, Gellius Sacerides, at Professorerne skulde fælde Dom m. H. t. Anklagerne paa det første og det sidste Punkt. Peder Winstrup udtalte da først af alle som sin Dom, at Stub maatte anses for skyldig i begge Punkter, og til ham sluttede alle de øvrige Professorer sig uden Undtagelse og næsten med nøjagtig de samme Ord. Rektor lovede at indberette Sagen til Kansleren, men alle enedes de dog i Ønsket om, at der kunde findes et eller andet Middel til at afværge Kongens og Kanslerens Vrede mod Stub.

Den følgende Dag³ var der igen Møde i Konsistorium, hvor Professorerne i Følge Befaling skulde udtale sig om, hvilken Straf Stub burde lide. Næsten alle sluttede de sig da igen til Winstrup, der mente, at Stub burde fjernes fra Universitetet, indtil han havde genvundet Kongens Naade. Kun Aslaksen og Rhumann syntes stemte for straks at indstille ham til Kongens Benaadning. Den almindelige Stemning var saaledes Stub temmelig gunstig. Kun Resen synes at have været ubønhørlig, og kun paa Grund af hans Utilfredshed kan det forklares, at Sagen igen blev optaget til Behandling⁴. Næsten to Maaneder efter —

1) At det forholder sig saaledes, fremgaar bl. a. af Stubs *De doctrina Chr. Th.* 228. 231. 267. 271 ff. — 2) K S 2 R. VI, 310—312. — 3) *ib.* S. 312—313. — 4) Saaledes ogsaa Rørdam III, 237.

d. 7de August — samledes Professorerne nemlig atter¹, og denne Gang havde endog selve Kansleren indfundet sig. Akterne blev paany oplæst, og Resen præsenterede en Liste over alle de Kraftudtryk og Skældsord, som han havde noteret sig under Læsningen af Stubs Svar², aabenbart en fornyet Anstrengelse for at komme sin Modstander til Livs. Det var vel ogsaa tænkeligt, at den Slags Sprogblomster kunde gøre et stærkere Indtryk paa Kansleren end de teologiske Haarkløverier, skønt det iøvrigt var en bekendt Sag, at CHR. FRIIS af sit ganske Hjerte afskyede den kalvinske Prædestinationslære. Endnu paa sit Dødsleje takkede han Gud for, at han var blevet bevaret fra »den gruelige calvinske Vildfarelse de prædestinatione«³. — Af stor Interesse var det, at Stub under den videre Forhandling, som Kansleren ogsaa paa-hørte, aabent erklærede, at han tiltraadte Calvins Opfattelse af Forudbestemmelseslæren. Det vidner afgjort fordelagtigt om Stubs uforfærdede Karakter, at han havde Mod nok til at fremkomme med en saa aabenhjertig Bekendelse paa et saa farligt Omraade og det Ansigt til Ansigt med sine Dommere. — Til Slut overgav Resen i dette Møde Kansleren ny Indlæg mod Stub, hans *Actio secunda og tertia*, som nu synes tabte⁴. — I et Møde to Dage senere⁵ drøftede man især Spørgsmaalet om Stubs Beføjelse til at dadle Resens Bibeloversættelse. De øvrige Punkter vilde Resen nemlig ikke tillade blev behandlet, da de andre Teologer, hvis fælles Sag han førte, ikke var til Stede. Han forlod derpaa Mødet efter at have forlangt Dom i Sagen⁶. Rektor gav sig da til at forhøre Stub mere indgaaende om alle tre Punkter. Stub blev væsentlig staaende ved, hvad han havde udviklet i sit Indlæg. Med stor Oprigtighed udtalte han sig om sit Forhold til Calvin. Han lagde ikke Skjul paa, at han paa mange Punkter stod i Gæld til ham. Vigtigere end at slutte sig enten til Calvin eller til Luther var det at bygge paa Skriftens Autoritet. Naar han hos Calvin havde truffet Udtalelser, der var i fuld Overensstemmelse hermed, kunde han ikke forkaste dem. Forøvrigt vidste han ikke, at Calvins

1) K S 2 R. VI, 313—314. — 2) ib. S. 314. — Stub søgte i et Privatbrev til Gellius Sascridis (trykt ib. S. 321—322) ikke uden Grund at undskylde sin kraftige Skrivemaade ved sin Vrede over de alvorlige Anklager, Resen havde rejst imod ham i sin *Actio*. — 3) Bricka og Gjellerup, Den danske Adel I, 162—163. — 4) De findes hverken i U A eller D K. Heller ikke Afskrifter synes bevarede. Muligvis har de indeholdt Svar paa Stubs Anklager for Semipelagianisme. — 5) K S 2 R. VI, 315—317. — 6) Jvfr. det noget afvigende Referat hos Pontoppidan, *Annales* III, 589.

Navn nogensinde havde været ilde anset i Danmark, og med et Sideblik til Resen mindede han om, at Konkordieformlen, som særlig syntes rettet mod Calvin, og som er en Ledestjerne for dem, der vil gælde for sande Lutheranere, var blevet forbudt i Danmark. Forøvrigt bad han sine Kolleger gaa i Forbøn for sig, at der ikke skulde blive handlet mod ham efter summum jus.

Det sidste Møde blev holdt d. 11te August 1609¹, uden at de teologiske Professorer var til Stede. Der blev først forelagt Stub det Spørgsmaal, om han vilde genkalde sine kalvinske Meninger. Dette nægtede han afgjort. For sin Samvittigheds Skyld kunde han ikke inklade sig paa at fordømme den Mand som en Kætter og Gudsbespotter, som han ansaa for en from og oprigtig Forkynder af Guds Ord². Men han vilde love i Fremtiden at afholde sig fra alle teologiske Stridigheder, hvis Kongen vilde lade ham beholde sin Bestilling. Dette var Mag. Ivars sidste Ord i den Sag.

Hans Forslag kunde selvfølgelig ikke antages, og de tilstedeværende Professorer gav sig da til at fælde Dom over ham paa Grundlag af hans Lærestandpunkt. Enstemmigt kom man til det Resultat, at Ivar Stub burde afsættes fra sit Embede, da han hyldede en Lære, der var forskellig fra den, der var fastslaaet i den danske Kirke. Den endelige Dom, som udstedtes d. 15de August under Universitetets Segl³, begrunder Stubs Afsættelse ud fra hans Forseelse paa alle tre Punkter, men med den karakteristiske Forskel, at den bestemt betoner, at Professorerne ikke har Beføjelse til at bedømme hans Lærestandpunkt som saadant, og i dette Spørgsmaal kun finder hans Brøde deri, at hans Me-

1) K S 2 R. VI, 317—318. — 2) Jvfr. hans Responsio O. — 3) Findes i Original i D K, Indk. Breve, 1609, 15/8. Et slet Aftryk foreligger i Pontoppidans Annales III, 586—592. — At Sagen er blevet omfattet med stor Interesse af Samtid og Eftertid, fremgaar af de talrige Afskrifter, hvori Dommen tillige foreligger. Fra det 17de Aarh. findes Afskrifter i Gl. kgl. Saml. Fol. 124. S. 27 b—33; 4°. 1453; 4°. 3205 (2 Afskr.); Ny kgl. Saml. Fol. 620; 754; 4°. 1226. — Fra det 18de Aarh. i Gl. kgl. Saml. 4°. 1452; 1454; Ny kgl. S. Fol. 1370; 4°. 1128 c; 1224; 1977 (2 Afskr.); Thott 4°. 1576 (2 Afskr.). — Et Brudstykke af en dansk Oversættelse findes i E donat. varior. 4°. 15. S. 86—90 v (17 Aarh.) og i Langebeks Excerpter 4°. 252 (18 Aarh.). Kortfattede Udtog af Dommen findes i Gl. kgl. S. 4°. 3028 og i Rostgd. S. 4°. 2. — Endelig fortjener det at nævnes, at der i Bibl. Res. S. 115 anføres: »Rectoris & Professorum Dom, affsagt den 15 August 1609 mellem Doct. Hans Poffvelsön Reesen og M. Ivarum Stubæum M. S.»

ninger synes at ville fremme »perturbationem pacis et tranqvillitatis nostrarum ecclesiarum«¹.

VI. Efter sit Fald drog Stub til Udlandet og lod sig bl. a. immatrikulere ved det reformerte Universitet i Marburg². Der blev vist ham temmelig megen Hensynsfuldhed i økonomisk Henseende af hans forrige Kolleger³, og ikke faa af Adelen var ham gunstig stemt og arbejdede paa at faa ham ind i hans tidligere Stilling. Betegnende er det, at selv Resens gode Ven Rigsadmiralen MOGENS ULFELD tog sig varmt af Stubs Sag⁴. Alle Forsøg i den Retning strandede dog paa Resens Modstand. — Siden blev Stub immatrikuleret i Heidelberg⁵ og flakkede derefter rundt i Tyskland, England og Holland for at opnaa Ansættelse ved reformerte Læreanstalter. Han traadte i Forbindelse med den fremragende kalvinske Teolog DAVID PARÆUS, overfor hvem han i et Brev⁶ giver Luft for sine bitre Følelser mod Resen. Man ser ogsaa heraf, at han havde udarbejdet et særligt Skrift om sit Mellemværende med Resen, ligesom han søgte at faa reformerte Teologer til at skrive mod sin gamle Modstander. Der synes dog ikke at være kommet noget ud af disse Bestræbelser, og samme Aar — 1611 — døde han⁷.

Sagen mellem Resen og Stub giver Anledning til adskillige Betragtninger. Af Stubs Indlæg fremgaar det, at han har ment at kunne kæmpe paa lige Fod med Resen som den ene Videnskabsmand med den anden. Dette var aabenbart en Naivitet. Han har ikke været opmærksom paa, hvorledes Vinden havde vendt sig, og at man ikke kunde være varsom nok med at angribe en Mand, der som Resen paa ganske enestaaende Maade var persona grata hos de styrende.

Resens Optræden bærer temmelig stærkt Præget af en personlig Hævnaakt. Hvor meget han i det ydre sejrede, kan han dog ikke siges at staa med Palmerne i Hænderne. Hans Anklage mod Stub for Calvinisme var, som Sagens Gang viste, berettiget nok,

1) Pontoppidan, Annales III, 592. jvfr. S. 587. 588. — 2) K S 5 R. I, 284; jvfr. 2 R. VI, 318. — 3) H S IV, 88. — 4) Jvfr. det i Note 6 omtalte Brev. Om Mogens Ulfeld se S. 122. — 5) K S 5 R. V, 147. — 6) Originalt Brev fra Stub, dateret Lugduni Batavorum die 18 Maji 1611, i Bremens Stadsbibl. M. S. a 13. (Variorum epistolæ sec. XVI), i Afskrift velvilligst meddelt mig af Prof., Dr. theol. J. Oskar Andersen. — 7) Rørd. III, 548.

selvom det maaske var med tvivlsom Ret, at han fortolkede alle de omtalte Udtryk fra Stubs Disputats som kalvinske. Men hans Krav om den strengeste Retsforfølgning mod Stub for hans Overtrædelse af de kgl. Forordninger viser en Haardhed, som selv faldt Samtiden for Brystet, og som i nogen Maade berettiger Stub til at anvende Ordet »sycophanta« om Resen¹. Dette gælder ikke blot den omstridte Bestemmelse i Universitetsfundatsen, der i Praksis var blevet betydelig svækket², men ganske særlig det kgl. Privilegium om Bibeloversættelsen. Ikke uden Grund kunde Stub gøre gældende, at den naturligste Forstaaelse heraf gjaldt Optryk i Forretningssøjemed, derimod ikke Offentliggørelse af enkelte Smaastykker til videnskabeligt Brug. Resen stod imidlertid fast paa den bogstaveligste Fortolkning af Privilegiets Ordlyd, og hans Opfattelse sejrede.

Ved Stubs Afsættelse mistede Universitetet igen en Mand, der med alle sine Fejl dog var en betydelig Kraft³, og paa Baggrund heraf forstaar man Christoffer Dybvads bitre Udtalelse, at ogsaa Ivar Stub var »en af Kongens bedste Mænd, som D. Hans haver kuldkast«⁴.

For Resen derimod betød Dommen over Stub en betydelig Sejr, ikke blot i personlig Henseende, men ogsaa i teologisk. Aldrig før havde han i den Grad gjort Front mod Kryptokalvinismen og aldrig før i den Grad baaret Sejren hjem. Ivar Stub faldt som Offer for den ubarmhertige Guddom, som kaldes Tidens herskende Retning.

KAPITEL XII

Forelæsninger, Forfattervirksomhed og teologisk Standpunkt 1597—1613.

I. Vort Kendskab til de Forelæsningsrækker, Resen har holdt som Professor i Teologi før 1613, er mangelfuldt. Foruden at afslutte sine filosofiske Forelæsninger 1597⁵ tilbød han 1599 at læse en Gang om Ugen i Stedet for den gamle Professor rhe-

1) I det i Note 6 S. 325 nævnte Brev. — 2) K S 2 R. VI, 316. — 3) Se f. Eks. Lyskanders Dom om ham i H. F. Rørdam, Klavs Christoffersen Lyskanders Levned S. 263. — 4) D M 4 R. II, 230. — 5) Jvfr. S. 201.

torices Hans Guldsmed¹, men Hovedvægten kom selvfølgelig til at hvile paa de teologiske Forelæsninger.

Universitetsfundatsen havde bestemt, at de teologiske Professorer efter indbyrdes Aftale skulde dele det gamle og nye Testamente mellem sig. De skulde ikke blot underkaste Teksten en eksegetisk Gennemgang, men tillige en dogmatisk med Fremhævelse af Læren om Forskellen mellem Lov og Evangelium. Som særlig vigtige Hjælpemidler anbefaledes Luthers og Melanctons Kommentarer og denne sidste Loci og Apologi². Den nederste teologiske Professor havde desuden en Forpligtelse til at læse over det hebraiske Sprog³. Selv efter at der 1557 var blevet oprettet et særligt Professorat i Hebraisk⁴, bibeholdt man vistnok denne Forpligtelse, men det er dog uvist, om Resen som Prof. theol. har holdt saadanne Forelæsninger⁵.

Af Lektionskatalogerne fremgaar det, at han iøvrigt nøje har fulgt Fundatsens Forskrifter. 1603—04 læste han over Galaterbrevet med Benyttelse af Luthers Kommentar hertil og med særligt Henblik paa Retfærdiggørelsen og den kristnes Frihed⁶. 1612—13 gennemgik han Læren om Kristi evige, guddommelige Hypostase som Midler dels paa Grundlag af Luthers lille Katekisme og Wittenbergerkatekismen, dels paa Grundlag af Hebræerbrevet⁷. — Tilfældigvis hører vi, at han 1608 læste over Romerbrevet⁸, og Forelæsningsopskrifter i hans Sønnens Bibliotek viste, at han 1609—10 havde holdt Forelæsninger over Kolosenser- og Filippenserbrevene⁹. — Gennem sine Forelæsninger og Disputatser har Resen sikkert i høj Grad skaffet sig Indflydelse paa Studenterne. Da Striden om hans Lærestandpunkt var begyndt 1614, kunde Oluf Kock betegnende nok hævde, at Resens Disciple drog rundt i Landet og forfægtede deres Lærers Meninger i offentlige Forsamlinger¹⁰.

1) K S 4 R. IV, 83. — 2) Cragii Annales. Add. p. 102. — 3) ib. p. 109. — 4) Rørdam I, 244. — 5) Af Lektionskataloget 1612 (ib. IV, 618) ses det dog, at Kurt Aslaksen som Prof. theol. særlig lagde Vind paa at meddele sine Tilhørere hebraiske Sprogkunderskaber. — 6) Rørdam IV, 537. — 7) ib. S. 617—618. En Henvisning til disse Forelæsninger findes i De uno mediatore III, 46. Et Brudstykke af den sidste Forelæsning over Hebræerbrevet, holdt 4 Novbr. 1614 over Hebr. 13, 8, Resens vigtigste Støttepunkt for sin Kristologi, findes i Afskrift fra det 17de Aarh. i Gl. kgl. Saml. Fol. 124. S. 45—53. — 8) Ivari Stubbæi Responsio F—G. — 9) Bibl. Res. S. 344. Nr. 44. S. 345. Nr. 70. Den første Forelæsning fandtes baade i Resens egen Nedskrift og i Gengivelse af den senere gullandske Biskop Olaus Phocas. — 10) Aktstykke Nr. XXX.

II. Bedre underrettet end om Forelæsningerne er vi om Resens Forfatterskab i denne Periode, idet vi dog her ganske ser bort fra hans filosofiske og pædagogiske Arbejder, som er behandlet i andre Sammenhænge, ligesom ogsaa fra det Arbejde, der i en vis Forstand kan kaldes hans betydeligste teologiske Indsats, Bibeloversættelsen 1607.

Foruden Pligten til Forelæsninger havde Universitetsfundatsen paalagt Professorerne den ikke mindre vigtige Pligt at disputere, oprindelig fire Gange aarligt¹ — siden var det indskrænket til een Gang om Aaret², og denne Forpligtelse skylder adskillige af Resens Skrifter deres Tilblivelse. — Overhovedet er det ejendommeligt for Resen som Forfatter, at alle hans talrige Arbejder er Lejlighedsskrifter. Det vil sikkert være umuligt i hans omfattende Forfatterskab at paavise noget Skrift, som ikke skyldes en bestemt Anledning, et Skrift, som er skrevet helt *con amore*.

Faa var vel ogsaa i saa ringe Grad som Resen født til at være Fremstillere. Hvor vigtige mange af hans Skrifter end kan være paa Grund af deres Indhold, saa er de dog gennemgaaende kun lidet tiltrækkende ved deres Form. En Hovedejendommelighed ved Resens Skrifter før 1613 — og det gælder forøvrigt ogsaa store Dele af hans Forfatterskab fra hans senere Aar — er den, at Forfatterens Person er stærkt tilbagetrædende, ja, ikke faa Skrifter er aldeles blottede for Personlighedspræg. Som Regel former Fremstillingen sig som en mere eller mindre løs Sammenkædning af Skriftsteder og Citater fra andre Forfattere, især Kirkefædrene og Luther. Man savner en fast og klar Disposition, Tankegangen bugter sig frem og tilbage, Parenteser og Citater, Indskud og Kildehenvisninger afbryder hvert Øjeblik Fremstillingsens rolige Strøm. Det er derfor ikke underligt, at man ofte føler det, som om Resens egen Personlighed smuldrer bort under hele denne tyngende Lærdom, og man lades i Uvished om, hvad der i Grunden er Forfatterens eget Standpunkt. Ikke sjældent er det ogsaa vanskeligt at afgøre, om det er Resen eller en af hans Hjemmelsmænd, der taler, hvad der dog indholdsmæssigt set i Regelen kan være af underordnet Betydning, naar det blot staar klart, at Citatet giver Udtryk for Resens Opfattelse, som han ofte har »læst ind« i de paagældende Forfattere. Denne Fremstillingsform har selvfølgelig stærkt paavirket Resens Stil baade i hans latinske og danske Skrifter. Tung og sejt flyder Latinen

1) Cragii Annales. Add. p. 102. — 2) K S 4 R. IV, 524.

i de videnskabelige Arbejder, og Fremstillingen virker ofte i høj Grad trættende ved Bredde og idelige Gentagelser af de samme Ord og Begreber. Sproget bærer overalt Præget af det stive og knudrede, og det hvad enten Resen udtrykker sig i lange Sætningskæder, hvor formelagtige Udtryk og Vendinger bestandig ligesom af sig selv udvider Hovedtanken med Led efter Led, især hvor Forfatteren bevæger sig paa bibelsk Grund, eller han anvender de korte Sætninger, der hyppigt brat afbrydes med et »etc.« o. l., naar han ikke finder, at der er nogen Grund til at uddybe en for ham — men ogsaa ofte kun for ham — bekendt Tankegang¹. Til disse Mangler kommer endvidere — som det vittigt og meget træffende er blevet sagt — at »han besidder en forbavsende Evne til at anbringe Kommaer meningsforstyrrende².«

Sproget i Resens danske Skrifter staar i manglende Lethed og Naturlighed væsentlig paa samme Trin som i de latinske. Hans sproglige Ubehjælpsomhed træder klart frem i Bibeloversættelsen og i hans Oversættelse i Den lille Logik, men særlig Fortalerne til Ligprædikenen over Dronning Anna Catharina og Savonarola-udgaven er dog betegnende for hans tunge danske Stil. Der findes i disse Fortaler Steder, som det er noget af et Kunststykke at forstaa. Det bør dog siges, at Sproget i selve Ligprædikenerne fra denne Periode i langt højere Grad er præget af den Djærvhed og Kraft, som hans senere Andagtsskrifter endnu stærkere udmærker sig ved.

De stilistiske Mangler ved Resens Skrifter hidrører aabenbart dels fra, at han fra Naturens Haand næppe var født til Forfatter, dels fra den Masseproduktion, som denne Periode opviser, og som maa have tvunget ham til en Hurtighed i Udarbejdelsen, der ikke var til Gavn hverken for Form eller Indhold. Hans Arbejdskraft blev i disse Aar taget i Brug paa saa mange forskellige Maader, at det er forstaaeligt, at han ikke altid har kunnet ofre den fornødne Omhu paa sine Skrifter.

I hvert Tilfælde forklarer disse Mangler de Klager over Resens »mærke, uforstaaelige Tale«, som senere kom til at lyde saa stærkt, og de sætter ham som Stilist langt under flere af hans nærmeste

1) Med god Grund talte derfor Holger Rosenkrantz i et Brev til Resen (Kall 4°. 297. S. 90) om hans »deamata tibi in rebus sublimibus definiendis concisio«, og at »innuas potius quam explices [sententiam tuam]«. — 2) J. Oskar Andersen, Holger Rosenkrantz S. 138.

samtidige, f. Eks. baade under Jørgen Dybvad, Ivar Stub og Kurt Aslaksen.

III. Resens første bevarede Arbejde fra hans teologiske Professortid er to Disputatser fra 1600—1601 om de første Kristnes Kærlighedsmaaltider, Agaperne¹. Indholdet er væsentlig af kirkehistorisk Art og giver kun faa Bidrag til Belysning af Resens Teologi. Ved Indstiftelsen af Nadveren, dette »convivium mysticum«, hedder det her, benyttede Kristus det Grundlag, der var givet i det jødiske Paaskemaaltid, men han fyldte den gamle Form med nyt Indhold². Nadveren genoptoges siden af Apostlene, og med Rette kalder Judas (V. 12) Nadveren for en Agape; det er nemlig det mest fuldkomne Udtryk for Kærlighedsmaaltidet³. Sandsynligvis har allerede Jøderne kaldt deres Paaskemaaltid for Agape, og paa hedensk Grund (hos Indere, Persere, Grækere og Romere) har der været Sidestykker hertil i de Fællesmaaltider, der sluttede med Ofringer og gode Ønsker for Gæsterne⁴. Det guddommelige Forsyn havde saaledes ved disse Skikke beredt Jordbunden for de egentlige kristne Agaper: Kærlighedsmaaltider, foranstaltede af de velhavende til Bedste for de fattige og sat i nøje Forbindelse med Nadvernydelsen⁵. Der indsneg sig dog snart Misbrug, som førte til Skikkens Bortfalden. Det er Grunden til, at man kender saa lidt til dens Historie, hvorfor man med Iver bør samle og ligesom udgrave af de gamle Kilder, hvad der lader sig opspore om Skikkens Oprindelse og Historie⁶.

Af Udtalelser i det nye Testamente fremgaar det klart, at der i de apostolske Menigheder regelmæssigt afholdtes Agaper, men ogsaa, at der overalt opstod Misligheder, fremkaldte ved en »astutia Satonica«, hvorfor det blev nødvendigt, at Apostlene strengt greb ind⁷. Paulus vilde dog ikke derfor ophæve Agaperne, men kun give Forskrifter for deres rette Afholdelse⁸.

Den anden Disputats, der ganske overvejende bestaar af en

1) Agapæ, qvarum mentionem facit b. Judas in epist. v. 12, de qvibus deo opt. max. propitio die XXV Junii erit disputatio I Joh. Pavl. Resenii. Respondente Matth. Franc. Bruno. Hafn. 1600. — Agapæ primorum Christianorum usqve ad annum J. Ch. CCC. . . . disp. II [1601, 29/4. Resp. Andr. Lavrent Bechio]. Hafn. 1601. 4°. — 2) Th. 1—4. — 3) Th. 5—7; jvfr. Th. 13. 16. — 4) Th. 9—12; jvfr. 47—50. — 5) Th. 26—27. — 6) Th. 17—18. — 7) Th. 20 ff 26—28. 34. — 8) Th. 29—33.

Række Kirkefædrecitater¹, viser, hvorledes Agaperne i den efter-apostolske Tid fejredes paa samme Maade som i den apostolske (jvfr. især Clemens Romanus og Constitutiones Apostolicæ, som Resen tillægger samme Forfatter). Antagelig maa Oprindelsen til den katolske Messe søges i Agaperne², som bredte sig til de fjerneste Menigheder og var en fast kirkelig Skik i de første 300 Aar³. Forfølgelsestiderne med Anklagen netop for Nadvernydelse og Agaper førte dels Misbrug med sig, bragte dels Skikken til Ophør⁴.

Resens Disputatser om dette Emne har ringe selvstændig Interesse, men er et flittigt Samlerarbejde, der vidner om et godt Førstehaandskendskab til Kilderne.

IV. Større teologisk Interesse knytter der sig til Resens eksegetisk-dogmatiske Disputatser. De er typiske for Tidens Eksegese. Teksten gennemgaas vel udførligt — undertiden med overordentlig Grundighed⁵ —, men det er et eller andet dogmatisk Spørgsmaal, som har Forfatterens Hovedinteresse, og til hvis Drøftelse det paagældende Skriftstykke maa tjene som Grundlag⁶.

Betegnende i begge Henseender er de fire Disputatser, Resen udgav 1602—05 under Titelen: »*De illustri gratia dei, quam Paul. apostolus J. Ch. proposuit Tito filio in Epistola ad ipsum cap. 2. vers. 11. 12. 13. 14*»⁷.

Det Skriftsted, han her gaar ud fra, — Tit. 2, 11—14 —, berører Nerven i Kristendommen, hvorfor han finder Lejlighed til at udvikle baade Hovedpunkterne i Evangeliet og i Kravene om den kristne Livsførelse.

I en lidet original Fremstilling, der ganske hviler paa de paulinsk-lutherske Tankerækker, giver han i den første Disputats en Udsigt over Frelseværket⁸. Mennesket, der var skabt i Guds

1) F. Eks. Th. 55—70. — 2) Th. 41—52. — 3) Th. 52—53. 71. — 4) Th. 54 ff. — 5) Eksempler herpaa findes — foruden i den nedennævnte Exegesis aphoristica — især i *De illustri gratia* Th. 62. 75. 96—110. 195—197. De uno mediatore III, 38—39. — 6) Hermed stemmer godt, hvad Lemvig siger i sit S. 305 omtalte Digt: *Fundamenta viæ per biblica scripta diserte | Pandebat; manifesta lupi vestigia monstrans | Qui misere et patrios voluit laniare bidentes.* — 7) Disp. I. 1602, 15/9. Resp. Canutio Christian. Duropio. Hafn. 1602. Disp. II. 1603, 19/10. Resp. Jano Paschatio Hafniano. ib. 1603. Disp. III. 1604, 19/10. Resp. Christian. Matthiæ f. Skivomensi. ib. 1604. Disp. IV. 1605, 11/9. Resp. Enocho Jacob. Roiskildensi. ib. 1605. 4°. — 8) Th. 1—33.

Billede med Viljens Frihed til Godt og Ondt, lokkedes af Djævelen til Ulydighed mod sin Skaber og blev saaledes skyldig til Døden (især opfattet som Sjælens Død)¹. Da Mennesket kun agtede lidet paa Guds forekommende Naade (*gratia praeveniens*), steg Guds Søn ned paa Jorden for at fuldbyrde en Forsoning med Gud². Ved hans Gerning bliver alle frelste, Jøder som Grækere, fri saavel som Trælle, ikke ved egne Gerninger, men for Kristi Skyld. Denne Syndstilgivelse skal imidlertid virke som en Spore til Udførelsen af gode Gerninger. For de aandeligt genfødte maa Tilegnelsen af Frelsen samle sig om et dobbelt, en Fornægtelse af Synden gennem Omvendelse (*abnegatio peccatorum*) og en aktiv Udøvelse af Dyden (*professio virtutum*)³.

Den anden Disputats behandler Haabet, betragtet som Troens »*soror germana ac gemella*»⁴ og omfattende dels Kristi Genkomst, dels Sjælens endelige Salighed⁵. Haabet bygger paa Troen, rummer en fast Tillid til Gud, skaber Taalmodighed under Trængsler og aflægger et Vidnesbyrd om Sjælens stærkere og stærkere Enhed med og Delagtighed i den guddommelige Natur⁶.

Den tredje Disputats er den ringeste i Rækken, trættende ved sin Bredde, sin endeløse Opregning af Skriftsteder og sin bestandige Gentagelse af de samme Begreber, der især var behandlede i den første Disputats. Man maa uvilkaarlig under Læsningen mindes Resens egne Ord om Disputatser, at de »vaanligen sammendrages paa det genniste oc kortiste de unge at øffue oc prøffue dermed»⁷.

Disputatsen samler sig særlig om Fortolkningen af Hovedbegrebet i Tit. 2, 14 »*λύτρωσται*»⁸ og de dogmatiske Tanker, der knytter sig hertil om Frelseværkets Forudsætninger og Gennemførelse⁹, men bringer intet nyt Stof paa de væsentlige Punkter.

Langt mere personlig og ejendommelig er den sidste Disputats, som i mangt og meget minder om Resens latinske Bededagsprædikener fra en senere Periode.

Resen uddyber her Tankerne om Frelsens Tilegnelse. Det er

1) Dette Begreb spiller en betydelig Rolle i Resens Teologi. Særlig ofte fremhæver han det i sine Ligprædikener, saaledes H. Lykke A 7 v. E 4 v. G; Fr. Rantzau B 5 v. F 6. H 3 v. I 6 v. Anna Cathr. N v. — 2) Th. 15 »*ex alto et quasi ἀπο μηχανῆς apparuit illustri modo ipse dei filius caro factus*«. — 3) Th. 34—75. — 4) Th. 84. — 5) Th. 77—78 jvfr. Th. 91 ff. — 6) Th. 88—90. — 7) Resen, Om den hellige Tro E E. — 8) Th. 151 ff. — 9) Th. 120 ff.

ikke nok, at Gud een Gang skænker Mennesker Retfærdiggørelse ved Syndernes Forladelse. Han drager tillige Omsorg for, at de omvendte genfødes, fornyes og renses¹. Ogsaa efter Omvendelsen synder Mennesker vel, men i den daglige Kamp for Helliggørelse staar Gud sine sande troende bi. Denne »renascentia et renovatio« er helt igennem et guddommeligt Værk². Gode og vise Mennesker kan vel opnaa en vis borgerlig Hæderlighed, men selve det at omskabe og rens Hjertet hører Gud til³. Denne stadige Fornyelse er en Kamp, der forudsætter en bestandig Selvprøvelse, og kun de saaledes retfærdiggjorte og genfødte udgør den sande Kirke, som i Skriften betegnes med de mange Billeder (Kristi Brud, Lammets Brud, Guds Ejendomsfolk etc.)⁴. Bevidstheden om at høre til denne Kirke gør dog ikke de sande kristne hovmodige og selvglade, ti de ved vel, at de bestandig synder af Uvidenhed og Svaghed, saalænge de er i dette Dødens Legeme. De maa derfor atter og atter vende tilbage til Gud »per poenitentiam«, og deres hele Liv hængaar i Iver for at virkeliggøre den sande Fromhed, men de arbejder dog i Glæde paa denne Opgave, takket være den hellige Aand, som deres Hjerter er fyldte med⁵.

Af lignende Beskaffenhed som de sidst nævnte er den Disputats, som dannede Grundlaget for Biskop Anders Mikkelsen Koldings Erhvervelse af den teologiske Baccalaurgrad 1608⁶. Beviset for, at det er Resen og ikke Kolding, som er Forfatter, ligger dels i Overensstemmelsen i Sprog og Stil med Resens øvrige Arbejder, dels i den Omstændighed, at Disputatsen fra 1608 selv udtaler, at den paa flere Punkter er en Videreførelse af Disputatserne »De illustri gratia dei«⁷.

Disputatsen, der paa afgørende Maade vidner om Resens dybe Fortrolighed med Fortolkningens Historie, fastslaar, at Gal. 3, 13 er et af de vægtigste Udtryk for Kristi fuldkomne Løskøbelse af Menneskets Syndeskyld og Straf og saaledes et Modbevis baade mod Arianere og Katolikker⁸.

1) Th. 172—174. — 2) Th. 176 ff. 179. 182 (opus admirandum planeque divinum). — 3) Th. 183—184. 187. 190. — 4) Th. 191—195. Jvfr. en paralel Tankeudvikling i Exegesis aphor. Th. 78. — 5) Th. 199—201. 204. 213. 218. — 6) Exegesis aphoristica paradoxi. Qvod Christus pro nobis factus exsecratio Gal. 3, 13, de qua D. O. M. P. disputabit ad diem XXIII Jan. reverend. & clariss. vir D. Andreas Michaelius Colding des. superintendens dioecesis Bergensis. Pro gradu baccalaureatus in s. s. theologia etc. Præsiede Joh. Pavl. Resenio. Hafn. 1608. 8°. — 7) Th. 1. 5. — 8) Th. 1. 5. 11—12.

Hovedvanskeligheden ved Fortolkningen af det paagældende Sted ligger i Opfattelsen af Ordet Forbandelse, som man kun kan vinde en Forstaaelse af, naar man gaar ud fra, at man her staar overfor et Trosmysterium, som ikke kan løses ad Fornuftens Vej¹. Med Afvisning af alle de Fortolkninger, som søger at svække Udtrykket², bliver Resen staaende ved Luthers Opfattelse, der fastholder den bogstavelige Forklaring i dens fulde Kraft³. Kristus blev en virkelig Forbandelse, men Eftertrykket ligger paa Tilføjelsen (en Forbandelse) for os. Ordet Forbandelse rammer altsaa ikke Kristus som guddommelig Person, men angaar ham kun forsaavidt, som han i Frelseværkets store Drama repræsenterer hele den syndige, fortabte Menneskehed⁴. Vilde han paatage sig Menneskenes Synder, maatte han ogsaa fuldt ud lide Straffen for disse⁵. Hele Forsoningens Fylde er som samlet i dette ene Ord »Forbandelse«. Kun ved Troen paa denne Kristus, som fuldt ud har maattet lide alt dette, kan de ængstede Samvittigheder blive trøstede⁶.

At denne Forstaaelse af Stedet er den rigtige, finder Resen Bestyrkelse for ved Henvisningen til Kristi bitre Sjælekamp i Getsemane og i hans Udbrud paa Korset: »Min Gud, min Gud, hvorfor har du forladt mig?«.

V. Flertallet af de Hundreder af akademiske Teser, som er Eftertidens Arv fra det 16de og 17de Aarhundredes teologiske Forhandlinger, er jævne, skolemæssige Arbejder, der nu blot har Betydning som Materiale til Oplysning om en svunden Tids Læresæt. En sjælden Gang hænder det dog, at Tesernes lange Række afbrydes af et Arbejde, som betegner nye Tankers Indsats, eller som af andre Grunde har faaet en historisk Betydning langt ud over at tjene Øjeblikkets Tarv. Det klassiske Eksempel herpaa er Luthers berømte Teser fra 1517, men ogsaa dansk Teologi kan opvise Tesesamlinger, som satte større Ting i Bevægelse end den Disputation, de var bestemt til at være Grundlaget for. Til saadanne Skrifter hører Resens Disputatser om Treenigheden og om Kristi to Naturer fra Aarene 1609—11.

1) Th. 13. — 2) Herunder Opfattelsen af *exsecratio*, taget som »*summa humiliatio*« (Justin Th. 18 ff; Hieronymus Th. 25 ff), som en stærkere Betegnelse for Kristi Lidelser (Th. 33) eller blot opfattet som en Interpolation (Th. 30). — 3) Th. 37 ff. — 4) Th. 40. jvfr. 62—63. 69. — 5) Th. 44. 49. — 6) Th. 77—78. — 7) Th. 45. 47. Jvfr. Anna Catlir. Q 4.

Den første i Rækken er Disputatsen »*De Deo tri-uno*« fra 1609¹. Idet Resen tager sit Udgangspunkt i Rom. 16, 25 f., forlader han med Paulus Betragtningen af Guds Frelsegerninger overfor os for helt at hellige sig Betragtningen af Guds Væsen, som det er i sig selv². Denne Betragtning maa forme sig som en Skuen, idet man hæver sig op over alt det skabte, over alle lavere Ting, over Tid og Rum, og ene lytter til, hvad Gud siger om sig selv³. At ville bygge paa Fornuften i dette Spørgsmaal vilde være *maxima stultitia*⁴. Den Tale, vi kan føre om dette underfulde, at Gud er een og alligevel tre, er kun en Stammen og kan kun finde Sted paa Grundlag af Skriften⁵. I Tilknytning til denne, fremhævet som det allerede var af Luther, betoner Resen til en Begyndelse stærkt Bestemmelsen af Guds Væsen som »*una divina essentia simplicissima*«. De tre Personer i Treenigheden danner en uopløselig Enhed, og dog er der en virkelig Forskel (*distinctio realis*) til Stede mellem Personerne i denne Enhed⁶.

Erkendelsen heraf, som den klart er udtrykt i Athanasianum, er det store Trosmysterium, der har været alle sande troendes Eje fra de ældste Tider. For de fromme i det gamle Testamente var det ikke skjult (jvfr. især Pluralisformen Gen. 1, 1—2 og 26; 20, 13)⁷, men tydeligere viser det sig naturligvis i det nye Testamente, hvorpaa de oldkirkelige Symboler bygger⁸.

Hvorledes Tilstedeværelsen af denne Trehed, der ikke ophæver Enheden, nærmere skal forstaas, er en Opgave, som mange for-gæves har søgt at løse. Det er det største af alle Mysterier og maa simpelthen tros. Kun de troende kan naa til en vis Erkendelse heraf og kun paa Grundlag af Skriften. Som Luther har sagt det: Bedre er det at tro Guds Ord end sine egne Tanker. Her forhandles nemlig ikke om, hvorvidt denne Sandhed kan bevises ved en Syllogisme, men om den er grundet i Skriften⁹. Videre end til den Oplysning, som den troende gennem Skriften

1) De deo tri-uno. In nomine patris et filii et spiritus sancti disquisitio theologica, proposita quæ expendatur publice in academia regia ad diem 26 Aprilis. Præsïde Joh. Pavl. Resenio. Respondente Joh. Christoph. C. R. Hafn. 1609. 4°. — 2) Th. 1—3. — 3) Th. 3—4. — 4) Th. 4. jvfr. Th. 85—87. — 5) Th. 5. 72. 79—80. — 6) Th. 5—8. 26. 77. Jvfr. lignende Udtalelser i De illustri gratia Th. 111—113. — 7) Th. 10—20. — Allerede i De illustri gratia Th. 132—134 havde Resen hævdet Opfattelsen af Gen. 1, 26 som en »*mystica synodus*« i Treenigheden og forkastet Fortolkningen af Pluralisformen som en *pluralis majestatis*. Jvfr. ogsaa Chr. Barnekow G 3. — 8) Th. 21—22. — 9) Th. 26—29.

faar af den hellige Aand, kan man ikke komme med vore Begreber. Det endelige kan ikke rumme det uendelige¹.

Skønt det saaledes var det bedste at blive ved den simple Tro, ogsaa i dette Spørgsmaal, saa førte Nødvendigheden tidligt med sig, at man maatte gøre Rede for Troen (exponi fides) og opstille Bekendelsesskrifter af Hensyn til Kætternes skjulte Svig og sofistiske, tvetydige Udtryk². Vanskelighederne herved var ikke ringe, ogsaa de sproglige, som man kan se af Striden mellem den græske og romerske Kirke om Udtrykket Hypostase³. I det hele viser Oldkirkens Stridigheder, hvor fattigt et Ord som Trinitas er. Det blev dannet i Kampen mod Sabellios, men maa ikke bruges til at paadutte de kristne Antagelsen af tre Guder⁴. Bedre havde det maaske været at blive staaende ved Betegnelserne Triunitas og triunus⁵.

Alle de mange forskellige Navne, der er dannede for at betegne det uudsigelige, viser klart nok den menneskelige Erkendelses Begrænsning⁶. Sikrest er det derfor at holde fast ved Udtrykkene i Athanasianum og simpliciter et religiose at tilbede Enheden i Treheden og Treheden i Enheden⁷.

Disputatsen indeholder iøvrigt lidet andet af særlig Interesse. Kun Th. 74 er ejendommelig, idet Resen for at betone Guddommens Enhed og den menneskelige Gudserkendelses relative Karakter kommer til at anvende et farligt Udtryk, som hans Fjender siden hængte sig i, idet han siger, at Personforskellen i Guddommen kun er til for vor Skyld (nobis κατ' ἀνθρωποπάθειαν; nam nostra caussa nominantur tres personæ . . .)⁸. Denne Sætning havde Resen dog ikke selv fundet paa. Som han angiver, har han overtaget den fra en Forfatter ved Navn Islebius, som aabenbart er identisk med den Johan Agricola, der er vel bekendt fra Reformationstidens dogmatiske Stridigheder, og i hvis Skrift »Formulæ et interrogatiunculæ pueriles« den genfindes⁹.

Nær beslægtet¹⁰ med Disputatsen om Treenigheden er Resens tre kristologiske Disputatser fra Aarene 1611—13. De hører til hans vanskeligst tilgængelige Skrifter baade paa Grund af Indholdet og — ikke mindst — paa Grund af Formen. Man

1) Th. 30 ff. 37. — 2) Th. 43. 53. — 3) Th. 64 ff. — 4) Th. 44—50. 54 ff. Her bygger Resen paa Luther, jvfr. R. Seeberg, Die Lehre Luthers IV, 1 Abt., S. 185. — 5) Th. 56. — 6) Th. 74 ff. 78. — 7) Th. 81. 62—63. — 8) Et Tilløb til denne skarpe Formulering findes allerede i De illustri gratia Th. 123. — 9) Udg. Berlin 1541. K 4 v. — 10) Jvfr. De uno mediatore I, 1. 4. II, 1.

har en tydelig Fornemmelse af, at forskellige Tankerækker har kæmpet om Herredømmet hos Forfatteren, og Fremstillingen er i den Grad uklar og typisk for Resens Stil, naar den er uheldigst, at selv en saa fremragende Kender af det kristologiske Spørgsmaal som den samtidige Giessnerteolog Balthazar Mentzer rent ud maatte erklære, at han ikke forstod Resens Mening¹. Væsentlig paa samme Maade udtalte andre betydelige Teologer i Dattiden sig, deriblandt Holger Rosenkrantz og David Paræus². Ja, endog Resen selv maatte siden indrømme, at Fremstillingen i Disputatserne ikke kunde frikendes for »obscuritas«³. Intet Under derfor, at der for en senere Eftertid kan herske Tvivl om Forstaaelsen af Enkeltheder.

Den dristigste og ejendommeligste Disputats i Rækken er Tesesamlingen fra 1611: »*De uno mediatore dei et hominum, in nomine Jesu Christi disquisitio theologica proposita, quæ expendatur publice in academia regia ad diem X Aprilis*«⁴, der gaar ud fra det bekendte Sted Filip. 2, 5—11. Noget mere afklaret og gennemskuelig er den anden Disputats fra 1612, der kalder sig en »*Consideratio catechetica*«⁵, beregnet for »*junioribus et candidioribus*«⁶, og som behandler Spørgsmaalet udfra Leddene i den 2den Trosartikel, der efter Resens Mening nøje svarer til Tankegangen i det omtalte Sted hos Paulus⁷. Det er tydeligt, at Resen i denne og i den følgende Disputats lægger stærkere Vægt paa at hævde den rene Læres Standpunkt, antagelig som Følge af den Misfornøjelse, som har hersket med Udtrykkene i den første⁸. — Den tredje Disputats fra 1613 slutter sig formelt nærmere til den første og behandler under en eksegetisk Gennemgang af Filip. 2, 6 især Kenosens Problem⁹.

Skønt der kan spores nogen Forskel i Udtryksmaade indenfor

1) K S I, 254. — 2) Jvfr. S. 389 f. — 3) Pontoppidan, *Annales* III, 649 b. 660. Resen, Om den hell. Tro. E E. — 4) Resp. M. Joh. Christoph. Cnopf. R. Hafn. 1611. 4°. — 5) *De uno mediatore dei et hominum in nomine Jesu Christi consideratio catechetica εἰσαγωγικῶς insuper proposita, quæ expendatur publice in regia academia ad diem XXVII Maji*. Præsides Joh. Pavl. Resenio. Respondente Erasmo Joanne Wordensi. Hafn. 1612. 4°. — 6) *ib.* II, 1. — 7) I, 2. II, 2. — 8) II, 3. »*pro conservandis scholis et ecclesiis nostris in puritate synceræ confessionis*«. Jvfr. II, 18. III, 21. 34. 40. — 9) *De uno mediatore dei et hominum Jesu Christo, filio ejus unico, domino nostro expositio theologica v. 6 cp. II ad Philippenses, quæ in nomine illius D. P. expendatur publice in regia academia ad diem 21 Aprilis*. Præsides Joh. Paul. Resenio. Respondente Antonio Johanne Kolding. Hafn. 1613. 4°.

de tre Disputatser, skal Indholdet af dem dog gengives under eet, dels for at vinde et klarere Billede af Resens Helhedsopfattelse, dels for at undgaa en Del af de talrige Gentagelser af Tanker og Udtryk, som optager saa megen Plads i Disputatserne selv. En Gennemgang af disse Hovedtanker i deres oprindelige Form er saa meget desto vigtigere, som Resen siden synes at have forandret sin Opfattelse paa forskellige Punkter.

Betegnende for Resens praktiske Fromhedsretning er det, at han bestemt betoner, at Undersøgelsen af hele dette Spørgsmaal til Formaal har: Guds Navns Ære, sand Tro, usminket Fromhed og Sjælenes evige Frelse¹. Spørgsmaalet om den sande Forstaaelse af Kristus som Midler er nemlig Grundfundamentet i den kristne Tro². Betragtningen af det rummer to Sider: Forstaaelsen af de to Naturers Forening i den ene Hypostase og af Kristi to Fremtrædelsestilstande, dels *ἀπλως* ut in Deo, dels i Fornedrelsestilstanden³. Ogsaa om dette Problem betoner Resen kraftigt, at det hører til Mysteriernes Verden⁴. At Kristus paa een Gang er Gud og Menneske, er ikke mindre underfuldt end Treenigheden⁵. Erkendelsen af Kristi gudmenneskelige Hypostase er aldeles ufattelig og uigennemtrængelig for Fornuften og kan kun gribes udfra Aabenbaringen i Skriften⁶. Hvis man ikke, bedraget af Satan, vil havne i Kætterernes Sofismer⁷, maa man lade sig opsuge i Mysteriets Hav⁸ og — som Luther har sagt — i Tro holde sig til det i Skriften aabenbarede Ord⁹. Naturligvis er i dette Spørgsmaal Kristi Selvudsagn af enestaaende Betydning¹⁰. Han er den *scala divinissima*¹¹, ad hvilken man kan hæve sig op til en Forstaaelse af ham selv. Bedst var det maaske at holde sig alene til Troens Standpunkt¹², men fordi Djævelen ved Kætternes Angreb saa haardt anfægter denne Trosartikel, maa man indlade sig paa at give nærmere Begrebsbestemmelser¹³. Man har saaledes en vis Ret til at anlægge en forskellig Behandlingsmaade i Kirken og ved Universitetet¹⁴.

Hvad selve Realbehandlingen af Problemet angaar, fastholder Resen — som han ofte gentager — den ortodokse Læregrund i den Formulering, som han fandt udtrykt i de oldkirke-

1) III, 7. Jvfr. I, 29. II, 49—50. — 2) I, 34. Jvfr. 3. 28—29. 33—36. II, 50. — 3) I, 4. Jvfr. 34. 49. III, 3. — 4) I, 1. 28. 30. II, 1. III, 14. — 5) I, 4. — 6) I, 15. 29. — 7) I, 53. 86—87. III, 14. — 8) I, 38. III, 5. 12. Jvfr. I, 10. 29. 76. 93. III, 19. 26. 47. — 9) I, 15. 28—30. 32. 85. II, 37. III, 6. 14. — 10) I, 28. III, 14. 36. — 11) I, 33. — 12) III, 11. — 13) I, 31. 93. II, 3. — 14) I, 30. 31.

lige Symboler¹ samt hos Luther og Melanchton som fuldgyldige Udtryk for Skriftens Mening².

Hvad der imidlertid giver Resens Udviklinger deres Ejenommelighed, er det stærkt spekulative og mystiske Præg, der overalt træder frem. Nerven i Resens Kristologi er aabenbart Opfattelsen af Kristus som den udelte, gudmenneskelige Person³. Resen taler ikke om de to Naturer hver for sig, men helt igennem om Hypostasen af disse to Naturer. Selve Kristus-Navnet betyder Midleren, d. v. s. den, der i sig rummer baade Gud og Menneske⁴. Dette indsaar endog Nestorius oprindeligt⁵, men hans senere Standpunkt viser klart, hvorledes han indlod sig paa det værste af alt: at skabe to forskellige Kristusskikkelser⁶, hvorved netop Muligheden for at fastholde Kristi Betydning som den store Mediator mellem Gud og Mennesker gik tabt⁷.

Det skriftmæssige Grundlag for sin Opfattelse søger Resen fremfor alt i Hebr. 13, 8: Jesus Kristus er i Gaar og i Dag, ja til evig Tid den samme, et Skriftsted, som han atter og atter — baade nu og senere — gentager, og som danner Hovedhjørnestenen for hans Udviklinger, da han fortolker det som en metafysisk Bestemmelse af Kristi Væsen⁸.

Naar Kristus bestandig er den samme og vel at mærke — som Navnet antyder — den samme gudmenneskelige Hypostase, maa der derfor tilkomme ogsaa hans menneskelige Natur en vis Form for Evighed. Dette nægter Resen heller ikke, men hvordan han i Enkeltheder har tænkt sig denne Evighed udformet, er ikke klart fremstillet. — Til Indledning siger han, at den Evighed, der tilkommer Kristi menneskelige Natur, ikke er af samme Art som den, hans guddommelige Natur besidder. Der er kun Tale om Evigheden som en Bestemmelse i Guds simultane Viden om Tingene. For Gud er alting »evigt«, d. v. s. Gud begrænses ikke af Tiden. Den er blot en menneskelig Kategori, da alt for Gud er nærværende paa een Gang, skønt

1) Nicænum, Athanasianum og Synodalbeslutningerne i Efesus og Kalkedon. I, 3. Jvfr. II, 45. — 2) I, 3. 56. Jvfr. I, 43. II, 16. Om Luther især I, 64. II, 44. — 3) I, 9—11. Jvfr. 23—25. II, 15—17. — 4) I, 43. 44. 45. 47. 54. 57. II, 15—17. Derfor anvender Resen ofte som sit særlige Yndlingsudtryk Betegnelsen *θεάνθρωπος*, som er et »nomen commune«. I, 48—49. II, 45. — 5) I, 49—54. — 6) I, 55. — 7) I, 46. II, 45. — 8) I, 11. 75. 87. II, 16. III, 18. Jvfr. Anna Cathr. G 4 v. Forskellige Fortolkninger heraf drøftes I, 88—89.

det for os (in natura) er adskilt i Mellemrum¹. Derfor er ogsaa Kristus for Guds Viden den »evige« Hypostase af Gud og Menneske, og derfor fremtræder han for Gud fra Evighed som det Lam, der var slagtet fra Verdens Begyndelse (Apok. 13, 8)².

Dette Synspunkt faar særlig Betydning ved Spørgsmaalet om de frommes Frelse i det gamle Testamente. Da det staar fast for Resen, at de blev frelst, og da der efter Act. 4, 12 ikke gives Frelse ved nogen anden end Kristus³, forklarer han deres Frelse som grundet paa Tro til den Frelser, der en Gang skulde komme i Kød. Ved denne troende Betragtning løftedes de paa mystisk Vis ud over Tiden ind i Evigheden, op til en Anskuelsesform, der var analog med Guds Opfattelse af Tingene, og Kristus blev paa den Maade nærværende for dem som Frelser⁴.

Dette Synspunkt, at Kristus er evig for Guds Viden, som Resen fastholdt som det eneste i sine senere Redegørelser for sit Standpunkt, findes saaledes tydeligt udtalt i Disputatserne, men desuden findes der en Række Steder, som synes at tillægge Mediatorskikkelsens »Evighed« en langt fyldigere Betydning end blot som en Evighed for Guds Viden eller Raadslutning. Allerede naar Resen karakteriserer den Maade, hvorpaa Kristus var evig for Gud, som »realis, divina et transcendens⁵«, og naar han, som ovenfor omtalt, hævder, at der udgik reelle Virkninger af hans Midlergerning før Inkarnationen, peger det i denne Retning. Tydeligere fremgaar det dog af hans Udviklinger om, at Kristus, d. v. s. baade som Gud og Menneske, var til Stede før Grundlæggelsen af Verden⁶, ja er den, ved hvem Verden er skabt⁷; at han som Midler var virksom i det gamle Testamente, idet han bl. a. var den Engel, Jakob kæmpede med, at

1) I, 6 hedder det, at Kristi menneskelige Natur »non sit ipsa quidem æterna ut deitas ἀπλῶς; est tamen . . . deo ita æterno æterna sub ratione sui quavis verissima«. I, 7 beskrives Guds Viden saaledes: »Omnia omnino in unico momento quasi absorptis ab æternitate temporibus instar nihili ipsi præsentissima«. Jvfr. III, 26. Paa lignende Maade forholder det sig ogsaa med Guds immensitas. I, 8. — 2) I, 9. 72; jvfr. I, 78. — 3) I, 10. — 4) I, 9. 81; jvfr. III, 13. Samme Tankegang i Anna Cathr. G 4 v. — 5) I, 9; jvfr. I, 62, at Kristus før Inkarnationen var en »realis et præsens mediator«. Ret afgørende er ogsaa I, 81: »Sic ergo patres salvati sunt realiter gratia domini nostri Jesu Christi realis eadem nobiscum . . . neque tantum spem fovebant mediatoris realis futuri primum«. — 6) I, 9. 57. 59. 67. II, 10. III, 13. 20. — 7) I, 9. 40. 60. 74. II, 9. 14. III, 27.

det fremdeles var ham, der slog Faraos med Forfærdelse, ham, der førte Jøderne ud af Ægypten, og ham, der var med dem og opholdt dem under Ørkenvandringen o. s. v.¹.

Da Resen ikke — som det laa nærmere — anskuer alt dette som Former for Kristi Virken som Gud², synes det berettiget, som hans Modstandere gjorde det, at tænke sig, at han mener, at Kristi Menneskelighed var til før Inkarnationen, vel ikke i den samme Form som under hans Jordeliv, men i en mere eller mindre potentiel Tilstand. — Det er fremdeles nærliggende at formode, at Resens Opfattelse paa dette Punkt staar i Forbindelse med Forestillingerne om den nyplatoniske Idé-lære. Faa Aar efter udvikler han indgaaende paa augustinsk Vis, hvorledes Kristus selv er Bæreren af den ideale Verden, hvorigennem alt bliver »evigt« for Gud³. Der er ogsaa i Disputatserne Tilløb til denne Opfattelse, naar han viser Sympati for at identificere den »sapientia«, der omtales i Proverb. 8, 22 med Filosofernes »prima intelligentia«⁴; endvidere naar han et Sted efter Luther taler om, at Kristus var til før Abraham i en spiritualis essentia⁵, og naar han et andet Sted med Bifald citerer Origenes' Opfattelse af Kristus som den præeksisterende Mellemand mellem Gud og Mennesker⁶. Paa den anden Side maa det betones, at det kun er Tilløb, og at han et andet Sted ret stærkt tager Afstand fra Augustin og Tauler »cum Platonissantibus« og hævder, at de filosofiske Forestillinger — selv udformet i platonisk Retning — er ganske utilstrækkelige paa dette Omraade⁷. Endelig afviser han fra Begyndelsen skarpt alle Forsøg i Retning af at forflygtige Kristi Person før Kødvordelsen til en »imago seu idea seu mentis phantasia«, saadan som især Servet havde gjort det⁸.

At Resens egen Anskuelsesform overfor denne Mediator og hans Plads i den transcendent (ideale) Verden ikke desto mindre psykologisk maa forklares som paavirket udfra de gængse Forestillinger om Idéverdenen, er dog meget vel tænkeligt.

Paastanden om, at Resen i hvert Tilfælde oprindelig har tænkt sig en reelt præeksisterende Midlerskikkelse, bestyrkes yderligere af hans Skildring af Kristi jordiske Fremtræden. Paa særlig Maade, hedder det nemlig, tilkommer der Kristus

1) I, 79—80; jvfr. III, 13. — 2) Saaledes som f. Eks. Kurt Aslaksen i *De persona et officio Christi I* (1619), Th. 9 ff. — 3) S. 423. — 4) I, 39. — 5) I, 75; jvfr. I, 69. — 6) I, 74. — 7) I, 37—39; jvfr. I, 8. III, 11. — 8) I, 9; jvfr. I, 75.

Midlernavnet under hans Jordeliv¹. Dette maa nærmest blot betragtes som en »*exhibitio*»² eller en »*manifestatio*» af hans evige Midlervæsen³. For Gud er han bestandig den samme gudmenneskelige Hypostase⁴ — udfra Resens Evighedsbegreb kan man højst tale om en Forskel i Nærværelsesgraden for Gud⁵. Kristi jordiske Fremtræden maa da ikke opfattes, som om han først nu blev Midleren, — han aabenbarede blot, hvad han altid havde været⁶, ligesom hans Ophøjelse væsentlig betegner en Tilbagevenden til den Sfære, hvorfra han var udgaaet⁷.

Fornedrelsen bestaar efter Resen deri, at skønt Kristus stadig var i Væsenenhed med Gud, saa fremtraadte han dog i en Tjeners Skikkelse (forma), d. v. s.⁸ han blev delagtig i Jordelivets ulykkelige Tilstand⁹, blev et *caro mortalis*, dog uden Synd¹⁰. Dette viser sig især gennem hans Lidelse og Død¹¹. Kraftigt betoner Resen, at denne Fornedrelse gælder hele den gudmenneskelige Person, ikke blot den guddommelige Natur¹², men ikke mindre stærkt understreger han det underfulde, guddommelige Præg, der trods alt var over denne Hypostase¹³. Netop fordi Personen var i Besiddelse af guddommelige Egenskaber som Immensitas, Æternitas, Infinitas o. s. v., fremgik der ogsaa evige og almægtige Virkninger af Personens Død og Opstandelse¹⁴. Kristus var virkelig ogsaa i sit Jordeliv i Guds Skikkelse¹⁵, rummede plenitudo divinitatis i sig¹⁶, hvorfor det med Rette hedder, at han ikke ansaa det for et Rov at være Gud lig¹⁷. Kun ud fra denne Opfattelse af Personens Enhed og Guddommelighed vil man vinde en virkelig Forstaaelse af hele Frelseværket¹⁸.

1) I, 57. — 2) I, 82; jvfr. I, 41. — 3) II, 17, 45; jvfr. I, 69. II, 20. — 4) I, 11, 72, 75; jvfr. II, 7. III, 9. — 5) I, 11—12. 67. — 6) II, 20. III, 15, 26. — 7) II, 21. I Overensstemmelse hermed synes under Fortolkningen af Subjektet til Filip. 2, 6 Modsætningen for Resen ikke at have været den sædvanlige mellem den reformerte Opfattelse (*λόγος ἄσαρκος*) og den lutherske (*λόγος ἐνσαρκος*), men derimod mellem den ideale, præeksisterende Mediator (in forma dei) og den historiske Fremtrædelsesform af denne (in forma servi). Jvfr. I, 40. 68—69. II, 45. III, 10. 15—19. 25—26. Derfor gælder Kenosen Kristi hele — ideale — Person (I, 55—57), og Inkarnationen — Paatagelsen af den ufuldkomne temporære Form — bliver da væsentlig lig med Kenosen (I, 52. II, 17. 20—21). Dette kunde minde om reformert Tankegang, men adskiller sig derfra ved det platoniserende Grundsyn, der ligger bag. Jvfr. hermed I, 13 »*essentia . . . hominis . . . semper esse possit*», da det er *ἀνυποστατος*, og II, 45 om Formerne for Kristi corpus. — 8) II, 22—23. — 9) III, 15, 26. — 10) II, 9. III, 26. — 11) II, 24. — 12) I, 55. III, 16. 17. 27. 35. — 13) III, 19—22. — 14) III, 12. — 15) III, 18. — 16) III, 25. — 17) III, 37. — 18) III, 42—44. Særlig i Anna Cathr. G 3 (jvfr. Præf. 4 v)

Kristi Nædfart til Dødsriget forstaaer Resen efter Luther som en »status animæ Christi, separata a corpore«, hvorved han overvandt Djævelens Tyranni¹. Det var i en vis Forstand hans extrema humiliatio, men dog var Hypostasen ogsaa da en Enhed for Gud, selvom det for os er ufatteligt².

Himmelfartens rent lokale Betydning nægter Resen ikke, men vigtigere for ham synes Opfattelsen af den som »oppositum descensus εις κένωσιν«³.

Sædet ved Guds højre Haand maa endelig ikke opfattes lokalt eller antropomorfistisk, men betegner den lige Magt med Faderen, som er blevet Kristus til Del⁴. Han er nu i en for al menneskelig Fornuft ufattelig Tilstand, ikke i en lokal Sfære, men »præsens ubiqve et præsidents in ecclesia«⁵, og fra denne Tilstand skal han til sin Tid komme tilbage som Verdensdommeren⁶. Da denne Tilstand overgaar al Forstand, er det et overflødigt Spørgsmaal at stille: Hvor og paa hvilken Maade er Kristi Legeme i Himlen? Kun det staaer fast, at efter Himmelfarten er hans Magt og Majestæt overfor Verden urokket, og i Kraft af den skal han vende tilbage »ex statu (suo) adeo transcendentem divino«⁸.

Der kan næppe herske Tvivl om, at Resen mente, at hans Kristologi var et fuldgyldigt Udtryk for den lutherske Ortodoksi. Ved sin stærke Benyttelse som dogmatiske Bevissteder af Luthers djærve og folkelige Billeder, der sprænger enhver logisk Formulering, fremsatte som de er i Taler og Prædikener, bliver han typisk for en hel Retning af efterlutherske Teologer⁹. Betegnende for hans Tendens er ikke blot hans gentagne Paa-beraabelse paa de ortodokse Symbolers Udtryk¹⁰, men lige saa meget hans skarpe Holdning overfor misvisende Opfattelser baade i Retning af Nestorianisme og af Evtykianisme og det ikke blot i Hovedformerne, men ogsaa i alle beslægtede Mellemløber, baade de oldkirkelige som Fotinianisme, Arianisme, Patripassianisme, Apollinarisme, Manikæisme og de nyere som Ana-

og I 2 v betoner Resen, at Kristus, en sand evig Gud og et sandt Menneske i sin uadskillelig Person [er] stedse den selvsamme.

1) II, 26. 29. — 2) II, 26. — 3) II, 31. — 4) II, 32. 35. — 5) II, 35. — 6) II, 33—34. 36. — 7) II, 38; jvfr. 39—40. — 8) II, 40—42. — 9) Især alle Luthercitaterne I, 67—72; jvfr. Fr. Loofs, Leitfaden zum Studium der Dogmengeschichte. 4 Aufl. S. 925 og H. Boehmer, Luther im Lichte der neueren Forschung. 4 Aufl. S. 207 ff. — 10) Jvfr. S. 339. 364.

baptisme, Osiandrisme, Socinianisme og især Servets Lære¹. Fremfor alt er han dog paa Vagt overfor enhver Rationalisering og Anvendelse af Antropomorfismer², som efter hans Mening er »den ulyksaligste Moder til alle Kætterier«³. Hans Hovedøjemed er her — som overalt i hans Teologi — at værne Kristendommens Karakter som det store Mysterium. Det kan overhovedet ikke siges for stærkt, at Resens Standpunkt først og fremmest bør forstaas ud fra dets afgjorte Modsætning til al Nestorianisme, særlig som den for Datidens ortodokse Lutheranere syntes at vise sig i den zwinglianske og kalvinske Kristologi⁴. Derfor fremhæver han ofte som den oldkirkelige Nestorianismes store Bekæmper Kyril af Alexandria⁵ og omtaler Luther som en værdig Fuldender af dennes Gerning⁶, og derfor betoner han i sine egne Udviklinger Enheden i den gudmenneskelige Hypostase saa stærkt, at i Grunden enhver Tids- og Rumsforestilling sprænges derved.

Resens Forsøg paa en Løsning af det kristologiske Problem er dog præget af en ikke ringe indre Uklarhed. Visse ledende Grundtanker kan man vel til Dels udskille, men hans Opfattelse af Enkeltheder synes at mangle en systematisk Gennemtænkning. Der er Tilløb og Antydninger nok, men hver Gang man søger en klar, fast afgrænset Udtalelse om Enkeltspørgsmaal, smutter Resen bort som en anden Proteus og skjuler sig bag Forsikringen om, at vi her staar ved et Mysterium, ufatteligt for Fornuften.

Naar man saa ofte føler sig fristet til at betvivle, at der ligger synderligt klare Forestillinger bag Resens kristologiske Udviklinger, hænger det sikkert i høj Grad sammen med, at hans Standpunkt er saa stærkt præget af Mysticismen, baade af dens Forkærlighed for at betone, at der hviler et uigennemtrængeligt

1) Nestorianere I, 3. 9. 26. II, 32. III, 6. 9. 35. 46. (i moderne Form I, 55). Evtikianere I, 3. 26. III, 9. 46. Arianere I, 3. 75. III, 32 (jvfr. Exegesis apher. Th. 11. 75). Doketer II, 26. Apollinarister III, 29. Patripassianere I, 28. Manikæere I, 75. II, 4. 26. Anabaptister I, 75. III, 29 (jvfr. De conjugio Th. 32. 43). Fotinianere og Socinianere I, 3. 9. 75. 84. 88. III, 32 (jvfr. De deo triuno Th. 28—29). Servet I, 22. 75. 81. 89. II, 5. III, 30—31. Stancarus I, 46. Osiander I, 46. — 2) I, 9. 66. II, 32. III, 32 (jvfr. H. Lykke E v). — 3) I, 9. Jvfr. Udtalelsen i Anna Cathr. Y v—Y 2 »imod alle anthropomorfistiske Griller og Drømme, som gaar ud paa arianiske og mahometiske omsider, hvilket denne Tids Exempler viser ogsaa farligen og skinbarligen af nestorianske Fundamenter og den forvendte Fornufts uforskammede Dristighed over Guds Ord«. — 4) I, 23. 26. 55. 71. — 5) I, 54. — 6) I, 64.

Slør over alle transcendenté Ting og af den deraf følgende Ulyst til at lade Begreberne træde frem i dagklart Lys.

Trods alt Fjendskab overfor Fornuften er Svagheden eller Halvheden i Resens Standpunkt imidlertid ikke desto mindre den, at han selv anvender en Spekulation, der gaar ud over det Indhold, som er givet i Skriften, og hans ægte spekulative Forkastelse af alle Antropomorfismer faar ham til at glemme, at skal der overhovedet skabes en Dogmatik, er det ugørligt at komme bag om den menneskelige Erkendelses Begrænsning og til en vis Grad at se Tingene fra Guds Standpunkt.

Sikkert ligger der en stærk og oprindelig Trang til Spekulation bag Resens Kristologi, men den har ikke fundet fuld Udløsning. Paa den ene Side har hans ikke mindre stærke Dragning mod Mystikken direkte modvirket Begrebernes Udfoldelse i Spekulation, og paa den anden Side maa den bestandige Følelse af Afhængighed overfor de kristologiske Formuleringer i de oldkirkelige Symboler og hos senere Teologer ved hvert Skridt have virket som en Dødvægt, der har stækket hans dristige Flugt mod Spekulationens Højder.

Er Resens Kristologi saaledes i sin Oprindelse bestemt ud fra en bestandig Brydning mellem Mysticisme og Spekulation, er det ikke underligt, at den kom til at bære et saadant Præg, at store Dele af Samtiden — især de mere nøgterne teologiske Retninger — mente at kunne genfinde alle Tiders forfærdelige Kætterier i den¹. Som det senere skal vises, blev Hovedanstødsstenen Opfattelsen af Mediatorskikkelsens Evighed. Skønt Resen intetsteds lærer, at Kristi menneskelige Natur simpliciter er evig², mente hans Kritikere og sikkert med Rette at kunne udlede dette Resultat dels ud fra hans uklare Skelnen i I, 6 mellem de to Former for Evighed, dels og navnlig som Følgeslutning ud fra hans Udtalelser om Kristi Virksomhed som Midler ogsaa før Inkarnationen.

Man fandt heri Grundlaget for at beskyldte ham for Monofysitisme og ikke helt med Urette. Skønt han skarpt afviser denne Retning, bliver Forskellen mellem de to Naturer højst tilbage-trædende for ham, og der bliver kun Tale om en eneste gudmenneskelig Væren og Virksomhed hos Kristus.

1) Jvfr. S. 390 f. — 2) Derfor kunde Studenterne ogsaa siden med Sandhed vidne, at de aldrig havde hørt Resen forsvare Sætningen: «Christi humanam naturam esse *ἀπλῶς* æternam». Jvfr. K S 3 R. I, 575.

Dette staar i Forbindelse med hans spekulative Grundopfattelse af Tilværelsen, der fører i Retning af Panteisme, idet den — som Helveg allerede har set¹ — fortoner Modsætningen mellem Tid og Evighed, mellem Skaber og Skabning². Ved denne akosmiske Forflygtigelse af Tidens og den synlige Verdens Virkelighed falder der ogsaa et doketisk Skær over Kristi Jordeliv³, vel ikke som de gamle Doketer tænkte sig det: at det var i et Skinlegeme, at Kristus var fremtraadt, men saaledes, at Kristi jordiske Fremtræden blot bliver en Afglans af den sande Virkelighed i og hos Gud, en Aabenbaring i Tidens Form af den tidløse, gudmenneskelige Hypostase, som har sin egentlige Væren i en anden og højere Sfære⁴. At der paa dette Omraade sikkert findes en Genklang af Nyplatonisme, er allerede omtalt, og hvor meget Resen end paaberaaber sig LUTHER, saa adskiller han sig i Virkeligheden her i høj Grad fra væsentlige Sider i dennes Kristologi, der fremfor alt paa realistisk Vis samlede sig om den historiske Kristusskikkelse som det eneste Grundlag, Mennesker kunde bygge paa⁵.

Det bliver da forstaaeligt, at Resens Kritikere — som det senere nærmere skal belyses⁶ — med god Grund kunde paavise, at hans Kristologi i sine Konsekvenser maatte føre til væsentlig samme Resultater som den Teologi, der var udformet af forskellige andre spekulative Retninger især den ældre Tübingerskole (BRENTZ, ANDREÆ) og Konkordieformlen.

En Sammenligning mellem disse Retningers Kristusbillede og Resens viser ikke faa Ligheder. Om Brentz minder det, at Resen hellere og mest taler om unio hypostatica end om *communicatio idiomatum*⁷, og med hele den ældre Tübingerskole har hans Kristologi det stærke spekulative Drag tilfælles, Betoningen af, at Gud og Kristus er hævet over Tiden og Rummet⁸, Opfattelsen af Himlen og Sædet ved Guds højre Haand som Betegnelse for

1) Theologisk Tidsskrift for den norske Kirke II (1849), 161 f. — 2) Da Tidens Realitet i Følge Resens Grundopfattelse er stærkt forflygtiget, betyder det i denne Henseende ikke meget, at han formelt bestemt hævder en virkelig Eksistens af Kristus i Tiden (I, 6). — 3) Dette til Trods for Resens afgjorte Forkastelse af Doketismen III, 28 ff. — 4) Jvfr. hertil L. Helweg i anf. Skrift II, 159 f. og J. Oskar Andersen, Holger Rosenkrantz S. 137. — 5) J. A. Dorner, *Entwicklungsgeschichte der Lehre von der Person Christi*. 2 Aufl. II, 548 f. 551. R. Seeberg, *Lehrbuch der Dogmengeschichte* IV, 1 Abt. (1917), 180 f. 183 f. — 6) Jvfr. S. 396. — 7) Dorner, anf. Skrift II, 670. — 8) Joh. Brentii Opera. 1590. VIII, 893. 907. 914. 1000 f. 1010. Jvfr. Dorner II, 671—2.

selve det guddommelige Element¹ og af Himmelfarten væsentlig blot som et ydre Udtryk for den Tilstand, der allerede var fuldbyrdet i Kristi Indre², fremfor alt dog det svækkede Inkarnationsbegreb³ og det deraf følgende doketiske Præg over Kristi jordiske Fremtræden⁴. I sidstnævnte Henseende viser Resen selvfølgelig ogsaa Lighed med Konkordieformlen, som paa dette Punkt overvejende er præget af Tübingerskolen⁵. Paa Grund af dette Slægtskab kom Resen derfor ikke blot til at gøre Front mod Calvinismen, men ogsaa mod den filippistiske Skoleteologi, baade som den var udviklet i Wittenberg og herhjemme af Niels Hemmingsen. Som særlig betegnende Træk i denne Retnings Kristologi kan fremhæves, at den i sin skarpere Skelnen mellem Kristi to Naturer viste Hældning mod Calvinismen, at den afviste al Tale om en Guddommeliggørelse af Kristi menneskelige Natur, som ved Foreningen med den guddommelige blot havde modtaget *dona creata*, og at den stærkt betonedede Realiteten af Kristi Jordeliv⁶.

Om Resen ogsaa har overtaget Konkordieformlens (og Jacob Andreæs) Lære om *Communicatio idiomatum*, forstaaet som Meddelelsen af den guddommelige Naturs Herlighedsegenskaber til den menneskelige Natur⁷, kan efter Disputatserne synes mere usikkert. Der er Steder, der peger i denne Retning, men ogsaa andre, der snarere maa opfattes som gældende Personen, ikke Naturerne indbyrdes, som Resen siden hævdede⁸. Hans Udtalelser

1) Dorner ib. II, 672. — 2) ib. II, 678. — 3) ib. II, 679. 682. — 4) ib. II, 678. — 5) ib. 710 f. F C (i J. T. Müller, *Die symbolischen Bücher der evangelisch-lutherischen Kirche* 11 Aufl. 1912). Enheden i Kristus Art. VIII, 9. 12—13. Sol. Decl. p. 680 f. Menneskenaturens Herlighedsegenskaber Art. VIII, 16. Sol. Decl. p. 677. 685. Kenosen som Antagelse af *forma servi*, ikke *natura humana*. Art. VIII, 16. — 6) Dorner II, 692—695. Fr. H. R. Frank, *Die Theologie der Concordienformel* III, 170 f. Mod Filippisternes Fastholden ved, at den menneskelige Natur blev baaret (*sustentatur*) af den guddommelige, synes Resen direkte at vende sig i I, 55, hvor han taler om Enheden i Kristi Person og forkaster Opfattelsen af »hominem (qvasi per se *ὑπαρχοντα*) una cum verbo (*τῷ λόγῳ* qvasi *παραστατικῶ*)». Jvfr. ogsaa Niels Hemmingsen, *Immanuel*. 1615. p. 63—64. 80. 84 ff. 90. Netop mod alle disse Punkter hos N. H. rettede Resen siden en skarp Kritik i *De gratia universali* V, 196 ff. — 7) Dorner II, 684. F C (cit. Udg.) Sol. Decl. p. 681 ff. 688. — 8) Det mest omstridte Sted findes i I, 24 og lyder saaledes: »*quod communicet suas proprietates utraqve natura illi personæ, quæ est filius dei (sev quod proprietates divinitati Christi convenientes tribuantur humanitati ipsius scilicet ita subsistenti simul)*». Da dette er et Citat fra Luther fra et Skrift fra hans allersidste Periode (to Aar før hans Død, som Resen selv siger), synes

herom er saaledes næppe helt klare eller udtømmende, og hele Spørgsmaalet kom kun til at spille en underordnet Rolle for ham i Sammenligning med hans spekulative Udgangspunkt.

Paa den anden Side bør det ikke glemmes, at der paa mange Punkter bestaar en ikke ringe Forskel mellem Resen og den tyske Teologi. Det gælder Udformningen af talrige Enkeltheder, og det gælder Grundsynet, der hos Resen er mere præget af Mystik og nyplatonisk Spekulation end af den aristoteliske Filosofis Kategorier, som for de tyske Teologer dannede en vigtig Forudsætning. Endelig er der den meget karakteristiske Forskel, at Resen ikke tydeligt udvikler nogen Ubikvitetslære til Støtte for sin Nadveropfattelse, hvad der netop var Hovedsagen for den samtidige tyske Teologi, som det udtrykkelig fremhæves i Konkordieformlen¹. Ja, Nadverspørgsmaalet behandles overhovedet ikke i Resens Disputatser, og de Udtalelser om dette Spørgsmaal, man har fra Resen netop fra disse Aar, synes snarere at gaa i Retning af en Chemnitzsk Multivolipræsenslære end af den absolute Omnipræsenslære².

Resen nævner aldrig i sine Disputatser som Hjemmelsmænd Tübingerskolens Repræsentanter eller Konkordieformlen, saa man tør ikke fra hans Kildehenvisninger slutte til en direkte Afhængighed³. Ikke desto mindre er det at formode, at han med Sympati har set paa de Retninger, der udviklede en Kristologi, som hans egen i sine Konsekvenser maatte komme til at stemme med, om han end delvis havde et andet Udgangspunkt. Er det rigtigt, som det berettes, at han i sine samtidige Forelæsninger citerede Konkordieformlen⁴, bestyrkes denne Formodning herved. In-

det berettiget at fortolke det som gældende en Meddelelse af Herlighedsegenskaberne til den menneskelige Natur. Uden nærmere at begrænse Begrebets Indhold taler Resen andre Steder blot om en *κωωνία* realis (I, 23; II, 19) modsat den kalviniske og zwingliske *ἀλλοίωσις*. I, 26 afviser Resen dog den krasse fysiske Forstaaelse af Com. idiomat. som eutykiansk. Endelig findes der i III, 48 et Sted, der ganske afgjort synes at indskrænke Egenskabsmeddelelsen til at gælde Personen. Men dette Sted er saa sent, at det er tvivlsomt, om man her staar ved Resens oprindelige Mening, og ikke snarere ved en af taktiske Grunde omformet Fortolkning.

1) F C (cit. Udg.) Art. VIII, 17. Sol. Decl. p. 674. — 2) Jvfr. S. 370. Dorner II, 699. 771 f. — 3) L. Helweg (anf. Skr. S. 156. 161) synes at antage dette. Noget mere ubestemt udtaler han sig i Den dsk. Kirkes Hist. efter Reform. 2 Udg. I, 278. — 4) K S I, 252. At han har kendt den, er ganske givet, da han i Sommeren 1614 omtaler den (Pontoppidan, Annales III, 655), hvor han bruger det ejendommelige Udtryk, at den i Danmark er »minus admissa«.

teressant er det ogsaa at se, at baade Konkordieformlen og Resen i rigt Maal bygger paa og citerer netop de Skrifter af LUTHER fra hans senere Periode, der med Front overfor Zwinglianismen bestemt betoner Enheden i Kristi Person og træder i Skranken for Læren om Overførelsen af den guddommelige Naturs Egenskaber — især Ubikviteten — til den menneskelige Natur, hvorved han direkte forbereder den senere doketiske Opfattelse af Kristi Jordeliv¹. Naar Resen derfor foretrækker at citere den fælles Kilde fremfor Konkordieformlen, skyldes det antagelig dels hans sædvanlige Bestræbelse for at fremhæve det efter hans Mening ægte lutherske, dels den ydre Omstændighed, at Konkordieformlen var absolut forbudt i Danmark fra 1580. Hans Disputatser kan da opfattes som et lempeligt Forsøg paa at bane Vejen for en Teologi, der stærkt nærmede sig den, der var nedfældet i Konkordieformlen, og som ogsaa faktisk fik teologisk Gyldighed herhjemme i den følgende Del af Aarhundredet — uden om alle Lovbestemmelser².

Ogsaa med CHEMNITZ' Kristologi kan Resens Udviklinger opvise Lighedspunkter, saaledes især m. H. t. Multivoli-præsenslæren og Begrundelsen af Realpræsensen i Nadveren alene ud fra Indstiftelsesordene³. Muligvis kan det ogsaa staa i Forbindelse med Indflydelse fra Chemnitz, at Resen ligesom denne stærkt fremhæver den fra Johannes fra Damaskus overtagne *περιχώρησις*-lære⁴. Forøvrigt var der ikke faa efterlutherske Teologer af oprindelig melanchtonisk Tradition, som indtog samme Holdning paa de her nævnte Punkter⁵.

1) Om Luthers Stilling efter 1527 se R. Seeberg, Lehrbuch der Dogmengeschichte IV, 1 Abt. (1917), 381 f. 384. Luthercitater i F C, især Art. VII, 11 f. Sol. Decl. p. 667 ff. 682 ff. 692 ff. (spec. p. 694). (Om disse Citater se Dorner II, 711. 713. 714). Vigtige er især flg. Skrifter af Luther: Grosses und kleines Bekenntniss, De conciliis og Von den letzten Worten Davids (jvfr. eksempelvis Resens Citater I, 23. 24. 25. 33. 64. II, 45). Flere af disse Luthersteder behandles af Loofs i R E³ IV, 54 ff. — 2) Typisk er i saa Henseende den Fremstilling, Kurt Aslaksen efter 1615 gav af Kristologien, se 2den Del. Jesper Brochmand siger i sin *Lychnus propheticus*, 1634, p. 161, at den, der ikke samstemmer med F C, er uværdig til at regnes med til den lutherske Kirke (jvfr. ogsaa hans *Confutatio Apologiæ* III, 1612). Dette Standpunkt blev uddybet af senere lutherske Teologer i Danmark, saaledes af Søren Lintrup, *Vindiciæ historico-theologicæ* p. 17. 82 ff. og af H. G. Masius, *Epistola ad Bartoldum Bot-saccum* p. 10 ff. — 3) M. Chemnitz, *Fundamenta sanæ doctrinæ* . . . Francof. 1603. p. 17 ff. — 4) Saaledes De uno Med. I, 16. 23. 25. 27. Jvfr. Dorner II, 697 f. — 5) F. Loofs, *Leitfaden*. 4 Ausg. S. 912.

Skulde man endelig nævne en samtidig Bearbejder af Kristologien, som Resen paa dette Omraade kunde synes at staa i størst Gæld til, maatte det være den bekendte hamburgske Præst PHILIPP NICOLAI, der vel var udgaaet fra Tübingerskolen, men som i sin kristologiske Helhedsanskuelse viser en ejendommelig Selvstændighed, der staar Tidsalderens sædvanlige Skolastik fjernt¹. Ph. Nicolai udvikler ganske vist en helt anderledes klar og dristig Lære om Kristi menneskelige Naturs Herliggørelse og om dens absolute Omnipræsens² end Resen, og han fremstiller mangfoldige Enkeltheder paa en fra denne stærkt forskellig Maade³, men dog bestaar der et nært aandeligt Slægtskab mellem disse to Forfattere. Det viser sig ikke blot i den fælles skarpe Polemik mod al kalvinsk Kristologi⁴ og i den fælles Hævdelse af unio mystica mellem Gud og den enkelte Menneskesjæl, der for Nicolai baner Vejen for Forstaaelsen af Forholdet mellem Kristi to Naturer⁵, men det giver sig fremfor alt til Kende i den mærkelige mystisk-spekulative Grundstemning, der danner den fælles Baggrund baade for Nicolai og Resen. Hos begge træffer man den samme Gudsopfattelse, hvilende paa augustinsk Nyplatonisme⁶, og som hos Resen findes ogsaa hos Nicolai Betoningen af, at Gud er den Aand, der hævet over Tid og Rum sammenfatter Verden i sig⁷, og som ved sin forskellige Nærværelsesgrad konstituerer, hvad der for os adskilles som Himmel, Jord og Helvede⁸. — Ved at skildre Kristus som Bærer baade af den intelligible og den synlige Verden⁹ kommer der ogsaa hos Nicolai til at herske en principiel Uklarhed, der fører i Retning af kosmisk Docketisme, ja Panteisme¹⁰.

1) En god Gennemgang af Ph. Nicolais Kristologi findes hos Dorner II, 779 ff. og hos G. Thomasius, Christi Person und Werk. 2 Aufl. II, 492—514. Hovedskriftet af Nicolai er hans Methodus controversiæ de omnipræsentiæ Christi secundum naturam ejus humanam i hans Opera Latina I, 127 ff. Desuden findes der en Række tyske Skrifter af ham om samme Emne. — 2) Opera Lat. I, 237 ff. 290 f. — 3) En stærkt fremtrædende Ejendommelighed ved Ph. Nicolais kristologiske Terminologi er Anvendelsen af Betegnelserne *ἰδιοποίησις*, *μεταποίησις* og *κοινοποίησις* om Forholdet mellem Kristi menneskelige og guddommelige Egenskaber (Opera Latina I, 227 ff). Ogsaa Resen anvender et Par Steder i sine Disputationer (I, 27. III, 48—49) disse Udtryk, men saa kortfattet, at man ikke med Vished tør sige, om der her foreligger Spor af Paa-virkning fra Nicolai. — 4) F. Eks. Teutsche Schrifften III, 13 f. 338 ff. — 5) Opera Lat. I, 203 f. 218 f. 320. — 6) ib. I, 199 f. — 7) ib. I, 238. 243. 274 f. — 8) ib. I, 246 f. 266 f. — 9) ib. I, 301. Jvfr. S. 246 ff. — 10) Jvfr. hertil Dorner II, 785—786.

At Resen virkelig skulde være paavirket af Ph. Nicolai, sandsynliggøres ved, at de som andetsteds nævnt har staaet i Forbindelse med hinanden. Allerede 1608 — altsaa før Udgivelsen af Resens kristologiske Teser — hilste Nicolai i et Brev Resen som en Medkæmper i Kampen mod Kalvinismen og sendte ham sit sidste Stridsskrift mod den reformerte Teolog Pierius¹, og endnu mange Aar senere berømmede Resen Nicolai i de varmeste Toner². Selvom det er med en vis Varsomhed, at han omtaler Ph. Nicolais ubikvitistiske Lære, saa er det dog klart, at han maa have set paa den med stærk Sympati, naar han f. Eks. kalder et af Nicolais typisk ubikvitistiske Arbejder, der var tilegnet Biskop Gudbrand Thorlaksen, for en Ekstrakt af »den rette oc sunde Lærdom om Jesu Christo«, udstyret med en »herlig« Fortale³.

Et enkelt Punkt vedrørende Resens Afhængighed af andre teologiske Retninger fortjener endnu Omtale. Det gælder hans mærkelige Udtalelser om Fædrenes Frelse ved Kristus og om dennes hele Virksomhed som Midler før Inkarnationen, Spørgsmaal, som jævnlig behandlede i Tidens Kristologi⁴.

Selv henviser Resen paa dette Omraade især til KYRIL af Alexandria og Luther. I flere Skrifter af Kyril (og i de hertil knyttede Indskud af hans Fortolkere) findes der Udtalelser om en Virken af Kristus før Inkarnationen, specielt m. H. t. Gen. 32 om Englen, der kæmpede med Jakob. Skønt de paagældende Steder er præget af nogen Uklarhed, synes de dog blot at handle om en Virken af Kristus som Gud⁵.

Ogsaa hos LUTHER findes der lignende Tanker, navnlig i et Skrift fra hans seneste Aar »*Von den letzten Worten Davids*« (fra

1) *Theoria vitæ æternæ* af Ph. Nicolai, overs. af Lavrids Christensen. Kbhvn. 1632. e 4—e 4 v. Resen nævner ikke Titlen paa det Skrift, han fik tilsendt, men der er formodentlig Tale om det mod Pierius rettede »Sieg und Freudentritt« (Teutsch. Schrift. IV, 509—902), som efter Møller, *Cimbria lit.* III, 516 netop udkom 1608. Det er en uhyre vidtløftig og skarp polemisk Fremstilling af alle Stridspunkter mellem Calvinisterne og Lutheranerne. S. 833 ff. fremhæver Nicolai stærkt, at han i Kristologien arbejder i nær teologisk og personlig Tilnærmelse til Tübingerskolen. — 2) *Theoria*. Hafn. 1632. d 3 ff. — 3) *Theoria*. 1632. e 3—e 3 v. Resen taler om et Skrift, hvis Fortale er dateret 1604. Det maa være en Fejl for 1606, han kan aabenbart kun sigte til »Synopsis articuli controversi de omnipresente Christo« (Opera Lat. I, 423 ff). — 4) Saaledes herhjemme af Jesper Brochmand i *De sacramentis* III, Th. 124 ff. og af Kurt Aslaksen (jvfr. S. 476). — 5) *Patres Græci*, ed. J. P. Migne, LXXV, 1230. 1250. 1303. 1310—11. 1403.

1543), hvori han stærkt betoner Enheden i Kristi Person og fremsætter Læren om *communicatio idiomatum*, men ogsaa Luthers Ord kan vanskelig opfattes anderledes, end at han taler om en Virksomhed af Kristus som Gud¹. Naar Resen derfor benytter Steder fra disse Forfattere til Støtte for sin ovenomtalte Opfattelse, gaar han videre, end Kilderne tillader, og har saaledes læst sin egen Opfattelse ind i de paagældende Steder².

Hans Udviklinger om de gammeltestamentlige frommes Frelse ved en Frelser, som deres Tro konstituerede som nærværende, skønt han endnu ikke var fremtraadt i Tiden, kan derimod minde om Indflydelse fra en Side, hvorfra man mindst skulde vente det — fra kalvinsk Teologi. Flere Steder, især dog under Forhandlingerne med Jacob Andreæ, var nemlig TH. BEZA fremkommet med den mærkelige Opfattelse, at den hele Kristus var tilstede før Abraham³. Han vægede sig dog bestemt mod at faa den fortolket som gældende Antagelsen af en reel Tilstedeværelse af Kristi menneskelige Natur før Inkarnationen — det var kun en *modus loqvendi*, der aabenbart skulde forstaas ud fra hans verbale Opfattelse af *communicatio idiomatum*⁴.

Ogsaa paa et andet Punkt er Bezas Opfattelse af Interesse i denne Sammenhæng. Under den nærmere Udvikling af de gammeltestamentlige Sakramenters Betydning hævdede han, at den bestod i at gøre de troende delagtige i Kristi Legeme (*facti sunt membra Christi venturi*), skønt dette endnu ikke var til in *rerum natura*. For Gud var det nemlig — som alt andet, forbigangent som tilkommende — nærværende, og naar de fromme troede Gud, blev de delagtige i hans Anskuelsesform og fik derved ogsaa Del i den Frelser, der var nærværende for Gud⁵. *Fides enim etiam extra mundum emigrat*⁶.

Der synes virkelig her at kunne være Tale om en stærk Lighed med Beza, som da kunde forklares som et residuum af en tidligere Perodes kalvinske Paavirkning. Det er imidlertid psykologisk lidet troligt, at Resen i sin mest luthersk-spekulative Periode skulde ville fremsætte Tanker, han havde hentet hos

1) M. Luther, *Sämmtliche Werke*. (Erlangerausg.) *Exeget.-deutsche Schriften* V, 45. 57—58. — 2) Ogsaa Melancthon taler tydeligt om Kristi Virken som Gud i V. T., jvfr. C. R. XXI, 364. 624—6. — 3) Th. Beza, *Tractatus tres de rebus gravissimis scripti*. Genevæ 1565. p. 34. — 4) *ib.* p. 38—39. 64. 72—74. *Acta colloqvii Montisbelligartensis, quod habitum est anno Christi 1586. . . . Witt.* 1613. p. 27. 55. — 5) *Tractatus* p. 139 ff. *Acta* p. 63. — 6) *Acta* p. 63.

den Retning, som han ikke mindst i kristologisk Henseende ansaa for aldeles forfejlet.

Der foreligger da heller ingen Nødvendighed for at gaa med til denne Antagelse, og bortset fra Overensstemmelse med lignende Tanker hos den nedennævnte Sebastian Franck ligger det langt nærmere at forklare Resens Standpunkt som paavirket fra den Retning, med hvis Kristusbillede hans eget viser et saa stærkt Slægtskab, den ældre Tübingerskole. I et Skrift, Syngramma¹, som er forfattet 1526 af Brenz, tiltraadt af en hel Kreds af hans Tilhængere og forsynet med en Fortale af Luther, læres der nemlig paa næsten ganske samme Maade som hos Beza, at det er Troens Væsen at blive ligeartet med Guds Viden, for hvem alt er nærværende, saaledes ogsaa Kristus som født, død og genopstanden (jvfr. Hebr. 13, 8 og Apok. 13, 8)². For Menneskers kødelige Øjne i den gamle Pagt var Kristus vel endnu langt borte, men for Troen, der fløj ud over denne Verdens Grænser ind i den aandelige Verden, hvor alt er fuldbyrdet, var det en anden Sag³. For de troende i det gamle Testamente var hele Kristus virkelig præsens, og Forskellen mellem den gamle Pagt og den nye er blot den, at hvad der oprindeligt kun kunde fattes ad Troens Vej, er siden blevet aabenbaret for alles Øjne i Tidens og Rummets Form⁴. Der synes saaledes kun at blive en Gradsforskell mellem de troende før og efter Kristi Komme⁵.

Hvad der ligger bag alle disse Udviklinger baade hos Beza, Brenz og Resen er utvivlsomt de nyplatoniske Forestillinger om Idéverdenen som Sædet for den egentlige, den sande Væren, men hos Resen træder det platoniske Drag stærkest frem.

Resens Kritikere yndede at opregne en lang Række Sværmere og Kættere, som han skulde være afhængig af. Ganske overvejende beror dette blot paa Tidsalderens almindelige Forkættelseslyst og Mangel paa Syn for Helheden. Kun i enkelte Tilfælde kan man tale om en virkelig Lighed. En Del Træk hos Resen kan saaledes opvise Slægtskab med CASPAR SCHWENKFELD'S spekulative, enhedsbestemte Kristologi. Dette gælder især Schwenk-

1) Clarissimorum virorum, qui anno 1526 Halæ Svevorum convenerunt Syngramma et pium et eruditum super verbis coenæ dominicæ. . . . Francf. ad M. 1561. — 2) ib. E 3 v ff. — 3) ib. E 5 »sed præsentissimus tamen erat fidei, qvæ motis alis suis ex hoc mundo in spiritualem transvolabat ac pro natura visus dei ea, qvæ Christi sunt, videbat.« — 4) ib. E 5 v. E 6—6 v. — 5) ib. E 7 v—E 8.

fjelds Fremhævelse af Herligheden i Kristi menneskelige Natur, som denne besidder fra Evighed¹; hans Afvisning af, at hans eget Standpunkt skulde være monofysitisk og den tilsvarende Kendetegning af hans Modstandere som Nestorianere², og endelig hans Betoning af, at alle disse Spørgsmaal skal behandles paa »aandelig« Maade ud fra Troen, ikke filosofisk efter den svage Fornuft³. Som Helhed er Anlægspræget hos de to Forfattere dog væsensforskelligt, ikke mindst ved Schwenckfelds tydeligt udviklede Lære om de to Naturers exæqvatio⁴.

Endnu langt fjernere staar Resen fra SERVET'S fantasifulde, men ogsaa af Nyplatonismen paavirkede Spekulation⁵. — Derimod vil man paa flere Punkter kunne paavise en Tilknytning mellem Resen og SEBASTIAN FRANCK. Særlig i denne Forfatters »Paradoxa« træffes adskillige Tanker om Kristi evige Tilværelse og om alle Tings simultane Eksistens for Gud, som ogsaa genfindes hos Resen. Tilmed beviser Resens endnu bevarede Haandeksemplar af denne Bog, at han flittigt har studeret Franck⁶. Men med god Grund kunde han siden anføre, at de Sætninger, som var fælles for ham og Franck, ikke var sat i Omløb af denne, men byggede paa beslægtede Tankerækker i »den tyske Teologi« og hos Luther, som forøvrigt havde godkendt dette Skrift⁷.

I sin Helhed maa Resens Kristologi derfor sikkert opfattes som et væsentligt selvstændigt Forsøg paa at uddybe og begrunde den ortodokse Lærefattelse.

1) C. Schwenckfeld, Bekandtnis und Rechenschafft von den Heuptpunten dess christlichen Glaubens . . . s. l. 1592. S. 44 f. 49. 53. 56 v ff. — 2) ib. S. 58 f. — 3) ib. S. 51 v f. 63 v. 66 f. — 4) ib. S. 45 v. 47 v. Om Schwenckfelds Kristologi se Dorner II, 624 ff. Han nævnes i Forbigaaende hos Resen, De uno mediatore I, 73. — 5) Se Dorner II, 649 ff. Resen polemiserer III, 30 ff. mod »abominabile commentum Mich. Serveti«. — 6) Ligheden gælder særlig alle de Steder, hvor Franck taler om alle Tings »Evighed«, simultane Nærværelse for Gud. Af saadanne Steder, som er stærkt understreget af Resen i Det kgl. Biblioteks Udgave af Seb. Francks »Paradoxa« fra 1558 kan nævnes Par. 100 (Christus hodie, heri et in perpetuum). Par. 102 (Homo ad imaginem dei conditus). Par. 118 (Christus os, caro et sanguis nobis). Par. 123 (Christus et omnia coram deo et in deo ab æterno med Fremhævelse S. 162 af Hebr. 13, 8 og Apok. 13, 8, stærkt afmærket af Resen). Hvor Franck helt gaar sine egne Veje, følger Resen ham ikke. — Om Franck se især W. Dilthey, Gesammelte Schriften II, 81—89. — 7) Jvfr. S. 430. I Registeret har Resen tilføjet [Paradoxa] »qvalia complura sunt Lutheri ex Tavlero ac Th. Germ«, og til Titlen »ex Theologia Germ. et ex Tavlero: atqve ita etiam ex Luthero«.

VI. Midt ind imellem de sidst gennemgaaede Tesesamlinger ligger en Disputats af historisk-etisk Art, som vel ikke er af synderlig Vigtighed for Resens Helhedsopfattelse, men som udmærker sig ved en større systematisk Enhed end de fleste af hans Skrifter. Det er Disputatsen »*De conjugio et polygamia*«, hvorom der forhandlede d. 25de April 1610.

Ægteskabet er indstiftet, mener Resen her, dels for at bevare Menneskeslægten, dels for at skabe en gensidig Medhjælp for Mand og Kvinde, men ogsaa for at en vis Vellyst (voluptas purissima, ita honestissima) kunde være tilladt, saaledes at Ægteskabet, især efter Syndefaldet, kan være et Bolværk (remedium legitimum) mod Kødets Lyster¹. Det er klart, at den, der forsynder sig herimod, paa hvilken Maade det end sker, krænker Ægteskabets Formaal².

Da Lemech tog sig to Hustruer, Ada og Silla, blev Begyndelsen gjort til Polygamiet³, og gennem hele det gamle Testamente kan man følge to Former for Polygami, eet utilladeligt, grundet paa Syndelyst (Esav, David, Salomon), og eet tilladeligt, bestemt af ganske særlige — ofte religiøse — Grunde (Abraham, Jakob og flere)⁴.

Fra Jødefolket har Polygamiet bredt sig til Hedningerne, som man især kan se det af Tyrkernes skændige Levevis. Enkelte Hedninger — som Euripides f. Eks. — har advaret mod denne Skik⁵, men den bredte sig mere og mere, især fremmet ved Gøtternes, Cimbrernes og Longobardernes Rejser. En Særstilling indtog de gamle Germanere, som efter Tacitus holdt paa Engifte⁶. Mange af Middelalderens Kejsere og Konger havde dog flere Hustruer; og mange af Kætterne — Simonianere, Nikolaiter, Carpokratianere, men især dog de afskyelige Gendøbere — holdt paa Hustrufællesskab⁷, ja den katolske Kirke gjorde sig ogsaa skyldig heri, naar Paven tillod sine Klerikere at holde Konkubiner⁸.

Al Tale om Mangegifte er imidlertid afskaffet med den nye Pagt. Kristus var streng i sine Fordringer om sædelig Renhed⁹, og med Paulus maa man kræve, at ethvert Polygami skal for-

1) Th. 1—4; jvfr. Th. 6. Ægteskabet er *illicitis flammis libidinis paratum remedium a patre omnium clementissimo*. — 2) Th. 5—9. — 3) Th. 10. — 4) Th. 13 ff. Th. 21 ff. Jvfr. Th. 33—35. — 5) Th. 28. — 6) Th. 29. — 7) Th. 30. Om Gendøberne Th. 32. 43. — 8) Th. 31. Jvfr. Th. 8. — 9) Th. 36 jvfr. Th. 14.

svinde, — dette gælder baade for Øvrigheden og Undersaatterne. De kristne bør beflicte sig paa Kyskhed og holde Ægteskabet i Ære¹. Det er derfor en god Skik, at den gamle Kirke indførte Brylluppet som den offentlige, højtidelige Handling, hvorved Mand og Kvinde forenes og paamindes om deres fælles Pligter². De er jo begge skabt af Gud til at tjene hans Formaal i Kristus, ham, der er alle Tings Maal³.

VII. En Særstilling i Resens Forfatterskab indtager to Skrifter fra 1608, beregnede paa at tjene det praktisk kirkelige Behov. Det ligger nær at formode, at det er Bispemødet 1608, som har givet Stødet til Fremkomsten af disse Skrifter. Det første er en Nyudgave af den latinske Oversættelse af MELANCHTON's sachsiske Visitationsbog⁴, som indeholdt en kort Oversigt over Hovedpunkterne i den lutherske Lære. Denne Bog var anbefalet i Kirkeordinansen som en af de synderlige Bøger, Landsbypræsterne ikke kunde undvære⁵, og 1538 havde Bugenhagen for de danske Præster udgivet en latinsk Oversættelse af dette Skrift⁶. Det er denne Oversættelse, som Resen nu paany udgav, men hans Udgave rummer en Mængde Tillæg, som ikke findes hos Bugenhagen. Disse Tillæg bestaar for en overvejende Del af Uddrag af Luthers (og til Dels af Melanchtons) Skrifter med Udtalelser om Vigtigheden af den kateketiske Undervisning. Langt vigtigere er dog det ogsaa nyt tilføjede, sidste Afsnit, som optages af hele Skolelovgivningen fra 1604⁷.

Det andet Skrift, Resen udgav 1608 til kirkeligt Brug, var en Udgave af Luthers Katekisme⁸. Allerede 1538 havde Peder Palladius leveret en Oversættelse af Luthers »Enchiridion«, omfattende baade hans Katekisme og Bøgerne om Brudevielse og Barnedaab⁹. Denne palladianske Katekismerecension var siden

1) Th. 37—42. — 2) Th. 44—49. — 3) Th. 50. — 4) *Instructio visitationis Saxonice ad ecclesiarum pastores de doctrina Christiana. Translata a doctore Pomerano in Latinum propter ecclesias Danicas anno domini MDXXXVIII. Nunc rursus emendata et excusa.* Hafn. 1608. 8° (H. Waldkirch). Paa Bogens sidste Blad opgives Trykkeaaret som 1609. Udgiveren fremgaar af et Votum H 3 v, der er undertegnet J. P. R. — 5) K O S. 118—119. — 6) Jvfr. herom B. Münster, *Symbolæ ad illustrandam Bugenhagii in Dania commorationem.* Hauniæ 1836. p. 81. — 7) Jvfr. S. 248. — 8) Antagelig ligger denne Udgave før Fremkomsten af *Instructio*, da der i denne — i Læseplanen — tales om den Katekisme, der er »nuper edita«. — 9) Genoptrykt i P. Palladius' *Danske Skrifter*, udg. af Lis Jacobsen, I, 29—116.

da eneherkende i den dansk-norske Kirke og optryktes i adskillige, undertiden noget forkortede Udgaver, hvoraf en Del er bevaret til vor Tid¹. Omkring 1608 synes der imidlertid at have været en stærk Trang til en ny Udgave, og efter Kanslerens Opfordring² tog Resen sig for at besørge denne, som udkom 1608 under Titel: »*Enchiridion. En Haandbog for menige Sogne-Præste oc Prædicantere. D. Martin Luther. I gennem seet met Flidj efter Tydsken*»³.

Denne Enchiridionoversættelse indeholder Luthers Fortale, de 10 Bud, de 3 Trosartikler, Fader vor, Sakramenterne, en Formaning om en Husfaders Undervisning af sin Husstand, Hus-tavlen, samt Luthers Bøger om Brudevielse og Barnedaab. Af det Stof, som fandtes i Udgaven 1538, er Bugenhagens latinske Fortale og Palladius' danske Efterskrift udeladt. Heller ikke er Teksten 1608 ledsaget med Billeder. Til Gengæld har Resen tilføjet en Børnesang »Opholdt oss Herre ved dit Ord«, Da pacem paa Dansk, en Bøn om Fred og Lykke i Landet, en Formaning til Børnene om at bede og synge, »thi desværre der ere faa aff de gamle, som bekomre sig derfor«, samt endelig paa Titelbladets Bagside det karakteristiske Vers, som gaar igen i flere af Resens senere Katekismeudgaver:

Hør mig du Pawe ieg være
vil,
Din Pæstilentze medn ieg
er til.
Naar ieg er død skalt du for-
gaa.
Siger Luther, vaarer der
paa⁴.

1) Jvfr. ib. S. 57—61. — 2) K S 3 R. I, 615. — 3) Udgaven bærer ikke Resens Navn eller Mærke, men at det er denne Udgave, Resen har besørget, fremgaar ved en Sammenligning mellem den og Resens Beskrivelse af sit Arbejde i hans *De sancta fide* p. 129 ff. — Udgaven er saaledes ikke tabt, som J. P. Mynster mente (*Blandede Skrifter* V, 273). Heller ikke er det A. C. Bang, der — som han selv synes at mene (*Dokumenter og studier vedrørende den lutherske katekismus' historie i Norden* I, 251) — første Gang har paavist dens Tilstedeværelse, men derimod H. F. Rørdam (*Univ. Hist.* III, 258). Bertel Knudsen *Aqvilonius* fejrede i et *Impromptu* Resen som Udgiver af *Katekismen* 1608. (*Otia* p. 166). Iøvrigt udkom der 1608 tillige en Udgave af den ældre *Recension*. — 4) Forstaaelsen af dette Vers skulde til sin Tid blive »et dansk exegetisk Problem« for Madvig. Se J. N. Madvig, *Livserindringer*. Kbhvn. 1887. S. 46.

For en Del bygger Resens Udgave paa Palladius' Gengivelse fra 1538, men den er helt igennem — som Bogens sidste Blad rigtigt oplyser — revideret efter den tyske Leipzigerudgave fra 1544.

Som det forlængst er erkendt¹, og endog til Dels indrømmet af Resen selv², er denne Udgave præget af de samme Ejendommeligheder som hans Bibeloversættelse: af en nøjeregnende Troskab overfor den foreliggende Originaltekst³, men ogsaa af en Tunghed i Stilen og en Stivhed i mangt et Udtryk, som ligger fjernt fra Palladius' mere mundrette Oversættelse. Ja, saa nøje har Resen følt sig bundet til sit Forlæg, at han end ikke har bragt de Skriftsteder, der forekommer, i Overensstemmelse med sin egen Gengivelse i Bibeloversættelsen 1607 (og heller ikke med Frederik II's Bibel).

Tilknytningen til Palladius' Oversættelse er stærkest i Gengivelsen af det kateketiske Indhold, hvorimod Luthers Fortale fremtræder i en fra Palladius væsensforskellig Form. Hist og her har Resen tilføjet enkelte Ord eller Sætninger af forklarende Indhold, dog alle indesluttet i Parenteser. Den vigtigste af disse er den tidligere omtalte Forklaring af Exorcismens Betydning⁴.

Denne Katekismeudgave kom siden til at volde Resen Bryderier nok, da hans Modstandere heri mente at kunne finde Stof til Støtte for deres dogmatiske Anklager mod ham. Der vil senere blive Lejlighed til nærmere at belyse disse Angreb saavel som ogsaa Resens Forsvar⁵. Det maa her være tilstrækkeligt at minde om, at man især ankede over⁶, at Resen havde gengivet den 2den Trosartikel i Døbebogen i forkortet Form med Udeladelse af Leddene om Kristi Lidelse, Nedfart til Dødsriget og Opstandelse samt gengivet Leddet om Kristi Genkomst: »som skal komme at dømme de leffuendis oc de døde«⁷ i Stedet for »deden han skal igienkomme«.

Resens Oversættelse af Enchiridion fra 1608, der synes at være blevet anvendt baade i de latinske Skoler⁸ og ved Øvelser i Kommunitetet⁹, er det første Led i hans Udgiverarbejde med

1) A. C. Bang I, 252. — 2) Resen, De sancta fide p. 130, hvor han siger, at det ikke bør dadles, at nogle Vendinger er gengivet »minus ad elegantiam popularem« ganske som »in ipsis sacrosanctis bibliis«. — 3) Enkelte Oversætterfejl er paavist af A. C. Bang I, 252 f. — 4) S. 281. — 5) S. 432. — 6) K S 3 R. I, 601. — 7) E 7 v. Den længere Form og Oversættelsen »deden« findes dog i selve Katekismen B 2. — 8) Jvfr. Tabella scholastica 1604. — 9) Kocks Anklage i Aktst. Nr. XXXIII A S. 2. Resen, De sancta fide p. 129.

en Bog, som faa har været en saa utrættelig Forkæmper for som han. I senere Udgaver ændrede Resen sin Oversættelse betydeligt, saaledes at Tekstformen fra 1608 trængtes til Side herhjemme, især efter 1628, men i den norske Kirke blev den brugt jævnsides med Resens Udgave fra 1628 lige indtil ca. 1680¹, og i Slesvig synes den at have været almindelig udbredt i hele det 18de Aarhundrede, om end med Ændringer optaget fra Udgaven 1628².

VIII. En særlig Gruppe blandt Resens Skrifter udgør fem Bøger, som alle stammer fra de sidste Aar i denne Periode, og som udelukkende har et opbyggeligt Øjemed. Til disse hører først og fremmest de tidligere nævnte Ligprædikener over Henrik Lykke fra 1611 og over Frands Rantzau, Chr. Barnekow og Dronning Anna Catharina, alle fra 1612³. Betydeligst er ubetinget de to sidste. Forøvrigt adskiller Resens Ligprædikener fra denne Periode sig ikke i Form eller Indhold fra hans senere udgivne, hvorfor der siden ved den samlede Omtale af hans homiletiske Forfatterskab vil blive Lejlighed til nøjere at vende tilbage til dem.

1) A. C. Bang I, 255. — 2) ib. Bang anfører tre Udgaver, trykte i Flensborg c. 1720. c. 1760 og 1770. — 3) Pœnitentzisch Schole aff den VI K. Davids Psalme offuer erlig, welbyrdig oc salig' Mands Hinrich Lyckis til Offuergaard etc., som var Danmarckis Rigis Raad oc K. M. Tromand offuer Ortingborgs Læn, hans Lijg, der det bleff hederligen ned sæt i Ortingborgs Kircke den 11 Julij 1611 begynt oc vijst nogenlunde ved H. P. R. Kbhvn. 1612. 8°. — Poenitentzisch Schole aff den XXXII K. Davids Psalme offuer erlig' welbyrdig' oc salig' Mands Frantz Randtzowis til Randtzow etc., som vaar K. M. Befalnings Mand offuer Tranekers Læn paa Langeland hans Lijg, der det bleff hæderligen nedsæt i S. Nicolai Kircke i Kiøbinghaffn den 20 Martij Aar 1612, vijst oc befattet nogenlunde ved Hans Povelssøn Resen. Kbhvn. 1612. 8°. — Herrens Borg: Den XLVI Kong Davids Psalme om en sand oc fast Trost i dette Leffnets Strijd til visse Seyrvinding. Offuer erlig' velbyrdig' oc salig' Mands Christian Barnekovs til Birkholm etc. som vaar Kong. May. Befalningsmand paa Landskrone Slot etc. hans Lijg. Der det bleff hæderligen nedsæt i Helsingørs Kircke den 26 Martij Aar 1612. Nogenlunde vijst oc forklaret ved Hans Povelssøn Resen. Kbhvn. 1613. 8°. — Anna Catharina. Den XXIII Kong Davids Psalme om Guds oc Christi offuerflodige Naade med et ret Guds Barns oc en sand Christens aandelige oc hellige Reenhed i Liff oc Død. Der høybaarne, stormæctige oc høylofflige Fyrstindis oc Dronningis Dronning Annae-Catharinae etc. Hendis May. Lijg bleff sorgeligen met kongelige Ceremonier oc Skick ned sæt den 15 Aprilis i Vor Frue Kircke i Kiøbinghaffn. Samt hendis May. christelige Aamindelse nogenlunde udlagd oc forklared efter saadan Tids Leylighed etc. Ved Hans Povelssøn Resen. Cum Gratia et Privilegio S. R. M. Kbhvn. 1612. 4°.

M. H. t. Udgivelsen af Ligprædikenen over Dronningen kan det bemærkes, at Resen havde været saa forsynlig at erhverve et kgl. Tiaarsprivilegium herpaa, som er affattet i meget naadige Vendinger, og som gælder baade den danske og en paatænkt latinsk Udgave¹. En latinsk, noget sammentrængt Gengivelse af den danske Tekst blev foretaget af Resens Klient Prof. HERMAN NIELSEN og udgivet i Forbindelse med de øvrige Taler og Vers, som Universitetets Mindefest for Dronningen havde givet Anledning til². Samme Aar udkom ogsaa en mere ordret Oversættelse af Resens Ligprædiken til Tysk, foretaget af den tyske Præst i København, Mag. HANS KRAFFT³. Sikkert har disse Oversættelser bidraget til at gøre Resens Navn mere kendt udenfor Landets Grænser. Der findes i hvert Tilfælde endnu opbevaret Eksemplarer af disse Udgaver i Biblioteker rundt om i Europa⁴.

En nærmere Omtale fortjener den ret mærkelige Udgave af nogle Andagtsskrifter af Savonarola, som Resen foranstaltede 1610.

Savonarola indtog i det første hundrede Aar efter Reformationen en temmelig fremskudt Plads i det protestantiske Fromhedsliv⁵. Hans opbyggelige Skrifter, der er prægede af en dyb og levende religiøs Følelse, hans Kritik af Pavedømmet og endelig hans tragiske Død paa Kætterbaalet efter Pavens Bud var paa Forhaand skikket til at tiltrække sig Protestanters Opmærksomhed. Lige til den nyeste Tid regnede man da ogsaa — omend noget med Urette — den italienske Dominikanermunk til Forløberne for Reformationen⁶. Til at fastslaa denne Opfattelse har LUTHER bidraget mægtigt. I sin Udgave 1523 af Savonarolas Betragtninger fra hans Fængselsophold over Davids Salmer, en Udgave, der opnaaede en overordentlig Udbredelse, udtalte Lu-

1) K B 1612, 3/10. — 2) *Quinqualia feralia pro sancta memoria reginae beatissimæ D. Annæ-Catharinæ . . . Francof. ad M. 1614. 4°*; omtalt hos Rørdam, Anders Arrebo I, 49—50. — 3) *Anna Catharina. Der XXIII Psalm des Königs Davids . . . als der . . . Königin Annæ Catharinæ etc. Ihrer Mayestät Leich . . . zu Kopenhagen in der Domkirchen den 15 Aprilis dieses 1612 Jahrs niedergesetzt wurde . . . erklæret durch Herrn Johannem Paul. Resenium. . . Nun aber in teutsche Spraach übersesetzt durch M. Johann. Krafft. . . Giessen 1614. 4°*. — Om Oversættelsens Karakter udtaler Krafft sig D 2 v. Om Krafft se K S 2 R. III, 144—145. — 4) Af den danske Udgave findes et Eksemplar i U B i Göttingen; af den latinske et i British Museum, London, og af den tyske Eksp. i Preussische Staatsbibl. i Berlin og i U B i Breslau. — 5) Jvfr. hertil Jos. Schnitzer i *Historisch-politische Blätter für das katholische Deutschland CXXIX* (1902), 417 ff. — 6) Jvfr. R E 3 Aufl. XVII, 513.

ther sig saaledes med megen Varme om den fromme Forfatter¹. Ogsaa paa reformert Grund pristes Savonarola højt². Man nøjedes imidlertid ikke med at fremdrage hans ægte Skrifter. En poeta laureatus MICHAEL LINDENER udgav flere Bøger, som han tillagde Savonarola, men som i Virkeligheden er plumpe Forfalskninger. De forudsætter overalt tyske protestantiske Forhold, men bidrog naturligvis ved den Udbredelse, de vandt, til yderligere at bestyrke Forestillingen om Savonarola som Forreformatør³.

Ogsaa i Danmark var Interessen for Savonarola tidligt vaagen. 1551 udgav PÆDER PALLADIUS hans Betragtninger over »Miserere«⁴, ti Aar senere udkom et lignende Skrift af PÆDER TIDEMAND⁵, og 1587 udgav MIKKEL IBSEN SKAANING under Titelen »En Synderis Speyel« syv Poenitenseprædikener af Savonarola, som dog blot viser sig at være en Oversættelse af en af Lindeners Forfalskninger⁶.

Med Opmærksomhed havde Resen vistnok allerede under sit Italiensophold betragtet de Spor, som den store Bodsprædikant havde efterladt sig, og hans Interesse for Savonarola synes at være vaagnet igen ved hans Lutherstudium efter 1600. I sine tidligere teologiske Skrifter citerer Resen af og til Savonarola⁷, og i Slutningen af Aaret 1608⁸ erhvervede han et kgl. Privilegium paa Udgivelsen af nogle Andagtsskrifter, deriblandt ogsaa »det gyldne Griff paa Bibelen, det gyldne Fadervor, Korsens Spejl, hvilke ere udsat af italienske efter Hieronymum Savonarolam«⁹. Udgaven kom imidlertid først til at foreligge 1610 og bærer den meget betegnende Titel: »*Det gyldene Griff paa Biblen oc den gyldene Fader vor etc. fordom screffne i Italien aff den Guds Marter Hieronymo Savonarola som Fundament-bøger til at forstaae alle hans Scrijfter om den sande evangeliske Lærdom, som hand oc da*

1) Witt. 1523, i Weimarudg. XII, 245 ff. — 2) Th. Beza, Icones. Genevæ 1580. B 4. — 3) Joseph Schnitzer, Savonarola. Ein Kulturbild aus der Zeit der Renaissance II, 947. — 4) Danske Skrifter II, 133 ff. — 5) Savonarola, Den LXXX Psalme fordansket. Lübeck 1561. — 6) Siben schöner tröstlicher Predig vonn . . . Hieronymo Sauonarola . . . Witt. 1560. — 7) Saaledes De illustri gratia Th. 50. 147; jvfr. De deo triuno Th. 62. 78. — 8) K B 1608, 29/11, trykt hos Rørdam IV, 601. — 9) En interessant Udtalelse om Savonarolas Skrifter findes i Fortalen til Resens Oversættelse C: »dog der findis flere oc end de, som ere forhaanden, dog icke endnu ved trycken komne til Liuset«. I sin Lutherus triumphans E 5 v henviser Resen til Savonarolas italienske Prædikener. — Som det nedenfor vil blive godtgjort, kan der ikke lægges nogen Vægt paa Privilegiets Udtryk »udsat af Italienske«.

haffde faaet ret Smag paa, oc om den leffuendis Tro med den reene christelige Bekiendelse til æwig Salighed».

Fortalen¹, der dedicerer Bogen til Dronning Anna Catharina, uddyber yderligere det Synspunkt, som var berørt i Titlen: det er som Forløber for Luther, at Savonarola interesserer Resen. I den Udsigt over hans Liv, som han indleder Bogen med, til Dels paa Grundlag af de bekendte Savonarolabiografier af Cyriakus Spangenberg og Ludvig Rabus², betones det afgjort, hvorledes Savonarola træder ind i Række med Mænd som Wycliff og Johan Huss³. Han hørte til dem, som havde »ladet sig vædeligen mercke med Religionen oc det sande Evangelio til Guds Naffns Loff oc Ære«⁴, ja han havde sagt »rundt oc bart herud«, at der snart efter ham skulde komme »en hellig Fader oc Lærere«⁵, d. v. s. Luther; og med Glæde dvæler Resen ved Tanken om, hvad Savonarola kan have betydet for Luther under hans Udvikling til Reformator⁶.

Fortalen er desuden oplysende m. H. t. Resens grundige Kendskab til Reformationstidens Historie og til italiensk Aandsliv⁷. Betegnende er hans Udtalelser om, at man ved Studiet af Tiden før Reformationen »skinbarligen ser Guds gode oc naadige For-siun« i dets Førelse hen mod den store Kirkeforbedring⁸.

At Resen kunde føres til den Opfattelse af Savonarola, som ovenfor er omtalt, forstaar man let ved at stifte Bekendtskab med Skriftets første Del »Det gyldene Griff paa Biblen«⁹. Den Lære, der fremsættes her om Tro og Gerninger, om Præst og Menighed, om Bandykning og Helgener og meget andet er virkelig — som Resen siger — »negsten paa den samme Manere, som det bleff bekiendt til Augsburg Aar 1530«¹⁰. En nærmere Undersøgelse viser da ogsaa, at dette Afsnit simpelthen er en Oversættelse af en af Lindeners Forfalskninger »*Der kurtze und güldine Griff der gantzen heiligen Schrifft der Bibel einem jeden Christen hoch von nöten unnd sehr tröstlich zuwissen*« fra 1560, som selvfølgelig helt er præget af efterreformatoriske Tilstande. — Paa Tidens Vis er det ikke en aldeles ordret Oversættelse, Resen leverer, men en bredere Omskrivning, der ofte udmærker sig ved større Kraft i Udtrykket end Originalen.

1) Dateret 14de Marts 1610. Jvfr. S. 120. Bogen er trykt hos Niels Mikkelsen i København. — 2) C v. — 3) A 7 v. — 4) A 2 v; jvfr. A 6 v. C 3. — 5) A 9 v. — 6) C 2. — 7) Jvfr. især B 4 ff. — 8) B 3—B 3 v. — 9) S. 1—47. — 10) C 3.

Anden Del af Resens Bog¹ »Den gyldene Fadervor« er derimod en Gengivelse af et ægte Skrift af Savonarola: »*Orationis Dominicæ expositio*«², der rummer mange smukke og fromme Betragtninger uden konfessionelt Særpræg, og som med sin inderlige og varme Fremhæven af Kristi Betydning og Tilliden til Guds Forsyn maa have tiltalt Mænd af Luthers Skole.

Tredje og sidste Part³ optages af »Det catechetiske Kleverblad«, bestaaende af ganske korte Forklaringer over de 10 Bud, Trosartiklerne og Fadervor (af det sidste to forskellige Udlæggelser), alle tillagte Savonarola. Om man her staar overfor et ægte Savonarolaskrift, tør maaske være tvivlsomt, i hvert Tilfælde har det ikke været muligt at efterspore Originalen⁴.

Hertil er endvidere føjet en Bøn af Johan Huss⁵, og paa forskellige Steder har Resen forsynet sin Oversættelse med religiøse Digte, sikkert forfattede af ham selv. De hører saaledes til de tidligste Eksempler paa hans Virksomhed som dansk Digter⁶.

IX. De ovenfor gennemgaaede teologiske Skrifter af Resen danner ingen fasttømret Enhed. Fremkaldt som de er ved ydre Foranledninger, behandler de enkelte Punkter indenfor den kristne Troslære, snart som i Disputatserne for at tjene de unge til Øvelse, snart som i Ligprædikenerne og dermed ligeartede Arbejder afpasset med et praktisk kirkeligt Behov for Øje.

Man maa da ikke vente, at man paa Grundlag af dette uensartede og ufuldstændige Materiale kan udlæse Resens Standpunkt overfor ethvert af Dogmatikkens Lærestykker, men det er dog muligt at vinde Klarhed over en vis Kærne af Grundforestillinger, som atter og atter vender tilbage i hans Skrifter, og som derfor maa anses for særlig vigtige for hans Standpunkt før 1614.

1) S. 48—125. — 2) Bl. a. udg. Paris 1538. (Om andre Udgaver se J. Schnitzer II, 1097). Originalskriftet har jeg ikke haft Lejlighed til at undersøge, men at det aabenbart er dette Skrift, Resen har oversat, fremgaar af den bedste Fortegnelse over Savonarolas Skrifter i J. Quetif, *Scriptores ordinis prædicatorum II* (Paris 1719), 886. — 3) S. 126—140. — 4) Jeg har forgæves eftersøgt eventuelle Originalskrifter af Savonarola, bl. a. i Biblioteker i Venedig og Florents. De ikke faa Udlæggelser af Herrens Bøn, der stammer fra Savonarolas Haand, og som jeg har haft Lejlighed til at gennemgaa, er vidt forskellige fra dem, der er optaget i Resens Bearbejdelse. — 5) S. 137—140. Allerede S. 45—47 havde Resen indføjet »Jesu Syrachs Sons Bøn, som H. S. pleiede ofte at bruge i saadan Betrættelse«, som ikke findes i den tyske Udgave fra 1560. — 6) Efter Fortalerne S. 35 [47]. 125 v. 141—142.

Tilmed er det saa heldigt, at alle Resens teologiske Skrifter, der i ydre Henseende er saa forskelligartede, indholdsmæssigt set bærer væsentlig det samme Grundpræg i hele denne Periode.

Blandt Kilderne til Resens Teologi indtager selvfølgelig Skriften den vigtigste Plads. Den er for ham hævet over al Kritik, hvorfor man skal vel vogte sig for at »gøre en smidige Glose derpaa . . . ligesom paa andre Ord, der er under Fornuften¹«. Bibeloversættelsen 1607 og de eksegetiske Undersøgelser i Resens forskellige Skrifter viser klart nok, hvilket Arbejde han har ofret paa at naa til den nøjagtigste Forstaaelse af Bibelteksten. Uden at han i denne Periode har udtalt sig nærmere om Skriftens Inspiration, maa det antages, at han har delt den Opfattelse af Verbalinspirationen, som siden Flacius' og Chemnitz' Dage var gængs i strengere lutherske Kredse². Herpaa tyder bl. a. den pinlige Nøjagtighed overfor Skriftens Bogstav, som han iagttog ved sin egen Bibeloversættelse.

Foruden paa Skriften vil Resen — som han et Sted udtaler³ — bygge paa de oldkirkelige Symboler, paa Confessio Augustana og de lutherske Reformatorers Skrifter. Allerede fra sine tidligste Arbejder i denne Periode viser han et saa fortroligt Kendskab til Oldkirkens Teologi, at det fuldt ud berettiger ham til det Hædersnavn som »vir in universa antiqvitate versatissimus«, hvormed Jesper Brochmand siden betegnede ham⁴, og det overvældende store Antal Kirkefædrecitater i hans Skrifter viser klart, hvilken Vægt han tillagde den gamle ortodokse Kirkes Udtalelser som en Art sekundær Bevidnelse af de kristne Grundsandheder. Han arbejder i denne Henseende — sin øvrige Biblicisme til Trods — i direkte Tilknytning til den Traditionalisme, som er saa karakteristisk for den filippistiske Skoleteologi, og det skønt han ofte bruger det herved indvundne Materiale til at underbygge Opfattelser, som peger ud over Melanchton.

Ved denne Fremgangsmaade viser Resen sig i Teologien — som ogsaa tidligere i Filosofien — som den typiske Eklektiker, der uden smaalig Hensyntagen til sine Forgængeres Egenart

1) H. Lykke M. — 2) O. Ritschl, Dogmengeschichte I, 142 f. 153 f. —

3) De Mediatore I, 3. Gyldne Griff B 2 v. — 4) Universæ theologiæ systema. Hafn. 1633. I, Præf. b.

sammenstiller og benytter Udtalelser af de mest forskelligartede Forfattere.

Frem for alle Kirkefædre citeres atter og atter AUGUSTIN¹, men ogsaa andre, som f. Eks. GREGOR AF NAZIANZ² omtaler Resen med stor Ærbødighed. Ikke helt sjældent nævnes en og anden af Middelalderens Teologer, navnlig den »honningsøde« BERNHARD³ og NICOLAUS LYRA⁴. En særlig Betydning tillægger Resen endvidere SAVONAROLA, opfattet som Forreformer⁵, og den tyske Mystik, især TAULER⁶ og »Den tyske Teologi«⁷, som fremhæves, fordi han er fuldstændig klar over, hvilken Rolle disse Forfattere har spillet for Luthers Udvikling⁸.

Af største Vigtighed er naturligvis Resens Syn paa LUTHER. 1604 indskærper han i Skoleplanen, at Luthers Katekisme skal danne Grundlaget for Skolens Religionsundervisning⁹, 1608 udgiver han selv denne Bog, og s. A. forsyner han sin Udgave af »Instructio visitationis Saxonica« med et rigt Udvalg af Udtalelser af Luther¹⁰. Fra 1610 har man den lange Fremstilling af Luthers Udvikling til Reformator¹¹, og i Skrifterne fra de følgende Aar dynger Resen Luthercitater paa Luthercitater især af hans Postiller, som ved Kirkeordinansens Fremhævelse af dem¹² havde en Slags symbolsk Anseelse i den danske Kirke. Man for-

1) Følgende Skrifter af Augustin har jeg truffet citeret i Resens teol. Skrifter indtil 1613: De bono conjugali, De Gen. ad litteram, Contra Julian Pelag., De civitate dei, De bono viduitatis, De tempore sermon. Lib. qvæst. 83, Confessiones, De vera religione, Epistolæ, De baptismo contra Donatistas, De perfect. justit., De correptione et gratia, Concio ad Catechumenos. Denne Liste kan forøges med følgende Skrifter, som citeres under Kampen 1614: Retractiones, De trinitate, De doctrina Christiana, De ordine, Contra Academicos, De moribus eccl. cath. et Manichæorum, Ad Orosium contra Priscillianistas, Contra Faustum Manichæum, Speculum, Enarrationes in Psalmos, In Johannis Evangel. tractatus, De gratia Christi et de peccato originali, De divers. qvæstion. ad Simplicium, Meditationes. Desuden flere pseudoaugustinske Skrifter. — 2) D B IV, 135. De gratia dei Th. 145. De deo Th. 59. 60. — 3) De gratia dei Th. 135. 208. — 4) Fr. Rantzau H 7. De deo Th. 2. 13. — 5) Jvfr. S. 362 og De deo Th. 62. 78. Anna Cathr. L 2. H. Lykke E 6. — 6) De deo Th. 27. De Med. I, 10 17. 80. III, 24. 25. H. Lykke E 6. Fr. Rantzau G 7. I 7. K. Chr. Barnekow O v. Anna Cathr. D. Q v. R 3. — 7) De Med. I, 4. 10; jvfr. siden Clavis theog. p. 59 v. I Privilegiet af 1608, 29/11 (K B) var ogsaa indbefattet en Overs. af »Den tyske Theologia«. — 8) Gylndne Griff B 2. Fr. Rantzau K; jvfr. siden De sancta fide p. 37 v—38. 39. Lutherus triumphans E 8 v—F. F 4 v. — 9) Jvfr. S. 249. — 10) Jvfr. S. 356. — 11) Gylndne Griff B—C. C 3. — 12) K O S. 119.

staar derfor, at det allerede 1609 kunde falde Ivar Stub for Brystet, at Resen næsten syntes at tillægge Luther større Autoritet end Skriften¹!

Navnlig fra 1612 naar dog Resens Lutherbegejstring Højdepunktet. »Hin gode Lutherus« eller »hin frimodige Luther«² fremhæves nu Gang paa Gang som Troshelten og som den Herkules, der rensede den papistiske Augiasstald³. Med en aandsbeslægtets Glæde skildrer Resen udførligt Luthers modige Optræden paa Rigsdagen i Worms, denne Forsamling af »de fleste og argeste papistiske Bisper og Herrer i det hele Romerske Rige«, og med ikke mindre Begejstring citerer han Luthers djærve Udtalelser baade paa Rejsen derhen og i Raadssalen som herlige Vidnesbyrd om, at hin gode Luther ikke vilde blive en Vendekaabe i sin Guds Sag⁴. Som et skønt Udtryk for hans frimodige Tro og Tillid til Gud fremhæver Resen endvidere Luthers Salme »Vor Gud, han er saa fast en Borg«, som han med stor Udførlighed gennemgaar i en Ligprædiken⁵. Denne og andre Udtalelser vidner klart om, at intet kunde hindre Luther i med Standhaftighed at forkynde den sande Lære, »før skulde alle Stridsmænd bide i Græsset indtil Jordens Ende«⁶.

Men var Resen saaledes i høj Grad Luthers Mand, saa betyder dette dog ikke en Forkastelse af MELANCHTON, af hvem han allerede paa det filosofiske og pædagogiske Omraade var saa stærkt afhængig. Han citeres vel langt sjældnere i teologiske Spørgsmaal⁷, men Resen har aabenbart — nu som siden — paa gammeldags Vis stræbt at fastholde Enheden i Luthers og Filips Standpunkt og ved en »velvillig« Fortolkning søgt at dække over, hvad der kunde skille⁸. Han følte sig sikkert ogsaa paa dette Omraade bundet af, at baade Melanchtons og Luthers Skrifter var anbefalede i Kirkeordinansen og Universitetsfundatsen⁹, og

1) K S 2 R. VI, 321. Hermed kan jævnføres Venusins Ord. ib. 3 R. I, 303. — Eksempler paa Resens Lutherciter i De deo Th. 2. 46—47. 85—88. Th. 20 anbefales Luthers Skrifter. De Med. I, 64 f. — 2) Saaledes H. Lykke I 5 v. N 7 v. Fr. Rantzau I 7. Anna Cathr. Præf. 3 v. — 3) De Med. II, 26; jvfr. Udtrykket »Luthero, viro dei sanctissimo« i Pontoppidans Annales III, 639. — 4) Chr. Barnekow N 5 v ff. — 5) ib. N 7. Jvfr. B 7. K 8 v. L v. H. Lykke N 7 v. — 6) Chr. Barnekow N 7 v—N 8. — 7) Jvfr. dog De deo Th. 25. Th. 36. De Med. III, 13. 26. 31. — 8) Enheden betones gennem Citater De deo Th. 28. De Med. I, 48. 65. 73. 76. 90. II, 17. III, 27. 34. 46. Jvfr. hertil Udtrykkene »Philip. sincere et candide intelligendus«, ib. I, 26. »Ph. recte intellectus«, ib. III, 34. — 9) Gylde Griff B 2 v. De Med. I, 4.

det vilde være utænkeligt i Resens Mund at træffe Udtalelser som den bekendte gnæsiolutheranske, at Filip havde skadet Kirken mere end alle »externi hostes«¹. — Paa flere vigtige Punkter i Resens Teologi kan man desuden spore en direkte Afhængighed af Melanchtonismen.

Sikkert i høj Grad betegnende er det, at kalvinske Forfattere næsten aldrig citeres. I alle Resens Skrifter før 1613 nævnes CALVIN og TH. BEZA kun en eneste Gang og det i et ganske underordnet Fortolkningsspørgsmaal². Hvor vigtigt dette Kriterium er, fremgaar dels af, at man fra streng luthersk Side fandt det mistænkeligt, naar en Forfatter blot citerede reformerte Teologer, dels deraf, at Resen selv siden udtrykkelig forbød sine Præster at eje Bøger af en Række kalvinske Forfattere³. Striden med Ivar Stub 1609 viste desuden allerede klart Resens afgjorte Kampstilling overfor den kalvinske Kirke, opfattet som den babyloniske Skøge.

Af nyere Teologer citerer Resen kun ganske enkelte, f. Eks. den lærde Hebraist PAUL FAGIUS⁴ og af danske PEDER PALLADIUS⁵ og NIELS HEMMINGSEN⁶. Direkte Polemik træffer man ligeledes sjældent, men selvfølgelig vilde Resen ikke være den lutherske Stridsmand, han var, hvis ikke Romerkirken, og især BEL-LARMIN, nu og da maatte holde for⁷.

Med stærk Benyttelse af de ovennævnte Kilder udvikler Resen sin Teologi, der i sit Udgangspunkt er ægte luthersk. For Resen er Kristendommen først og fremmest det store Mysterium, som ingen menneskelig Fornuft er i Stand til at fatte eller udgrunde, og den Teologi, han vil fremstille, er derfor en Trosteologi. Dette Synspunkt anlægges allerede i den første Disputats fra 1600⁸, det behersker ganske Udviklingerne i de store Disputatser 1609—13, og det genfindes i næsten alle Resens øvrige Skrifter fra denne Periode⁹. Med en trættende Ensformighed gentager han atter og atter, at denne eller hin Grundsandhed i Kristendommen er saa ophøjet, at den langt overgaar »den

1) G. Frank, Geschichte der prot. Theol. I, 299. — 2) De agapis Th. 4. — 3) Zwergius, Sjæll. Clerisie S. 139. — 4) De gratia dei Th. 195. Exegesis aphorist. Th. 97. — 5) De Med. II, 14. 17. 18. 21. 24. 27. 31. 32. 34. 49. — 6) De agapis Th. 8. De gratia dei Th. 1. De Med. II, 17. 18. 19. III, 48. — 7) De conjugio Th. 31. De Med. I, 41. 46. 72. H. Lykke B 3. Anna Cathr. H 4. Chr. Barnekow K 7 v: om Djævelen, der er virksom i Paven i Rom. — 8) De agapis Th. 1. 3. 13. — 9) Jvfr. S. 335 f. Exegesis aphorist. Th. 13. 16. 54. Parva Rhetorica B 6 v. Chr. Barnekow E 4. H. Lykke G 3 v.

svindige Fornuftens store Skarpsindighed¹. At Dogmerne er »supra omnem alias naturam et rationem nostram eminentissime«, er et Udtryk, der Gang paa Gang vender tilbage i Disputatserne², og i Ligprædikenerne høres de samme Toner, naar Resen bestandig som Dommer i religiøse Spørgsmaal afviser »den blinde og bedragede Fornuft«³, »den gamle dorske, vanartige og vansælige Fornuft«⁴, naar han haaner »Fornuftens vise Mestre«⁵ og spotter dem, der lader sig daare af »Fru Fornuft«⁶.

Resens Syn paa Fornuften kan sammenfattes deri, at den efter Syndefaldet er blevet »forkrænket«⁷, saaledes at den ikke kan skønne over religiøse Spørgsmaal. Kun visse Gnister er blevet tilbage, som lyser frem af Asken til Vidnesbyrd om Skabningens oprindelige Herlighed, og som særlig skinner frem i Videnskaberne (*artes liberales*)⁸.

Kristendommens sande Væsen kan derfor kun fattes af dem, der ved Troen er genfødte og derved har faaet deres indre Syn oplyst, saaledes at de paa Grundlag af Guds Aabenbaring i Skriften kan komme til Sandheds Erkendelse⁹. Skarpt udtaler han et Sted efter Luther, at der ikke gives nogen sand Gudserkendelse udenfor Aabenbaringen¹⁰. Hedningernes og Tyrkernes, Jødernes og Kætternes Gudsforestillinger er blot *cogitationes diabolicæ*¹¹. Med Nicolaus Cusanus og Luther skal man lære sin »*docta ignorantia*« at kende¹², Fornuftens Uformuenhed overfor Guds uendelige og ubegribelige Visdom i Skriften. En Forstaaelse af Kristendommen, baade af dens Gave og dens Krav, skænkes kun ved Aandens *illuminatio* af det genfødte Sind¹³.

»Saa skalt du derfor stikke Fornuftens Øje slet ud og lade det alt blindes, naar du vilt ret have Troens Lys«, hedder det djærvt et Sted¹⁴.

Derfor afviser Resen i Teologien baade Anvendelsen af den

1) Gyldne Griff B 5 v. — 2) De deo Th. 62. 75. De Med. I, 15. 23. 28. II, 9. 26. 31. 33. 34. 40. 42. III, 12. 23. 26. 38. 46. — 3) H. Lykke G. M 3 v. Anna Cathr. Præf. 4. C v. — 4) Anna Cathr. G 2 v. — 5) ib. O 4. — 6) Chr. Barnekow G 6 v. — 7) H. Lykke A 3; jvfr. De Med. II, 7. — 8) Fr. Rantzau A 3 v. A 8. — 9) Actio prima ctr. Ivarum Stub. R. De deo Th. 30. 33. De Med. II, 7. H. Lykke M 6 v. Chr. Barnekow L 7 v. Fr. Rantzau A 8. B v. M 2 v. M 4. — 10) Jvfr. H. Lykke E 2 v. Chr. Barnekow I: ». . . at der er ingen saa mægtig en Gud, som Fornuften kan gøre sig nogen Facit paa, som Gud, der er over Fornuften saa aldeles . . .«. — 11) De deo Th. 85—88. De Med. I, 34. Lidt mildere lyder dog Dommen over den naturlige Gudserkendelse ib. II, 4—5. — 12) Gyldne Griff C 6. — 13) De Med. II, 7. — 14) Anna Cathr. Q v.

aristoteliske Metafysik¹ og, hvad der efter hans Standpunkt 1614 er mærkeligere, ogsaa af Platonismen², omend dette sidste svagere. Naar han selv indlader sig paa en spekulativ Opfattelse af visse Dogmer, sker det i Tillid til, at det er en Trosspekulation, opfattet som en Udfoldelse af det i Skriftordet givne Indhold. Skriftordet er Garantien for, »at det er udvortes saa skrevet, ligesom den hellig Aand lærer os indvortes«³. Resen er klar over, at alle teologiske Begreber er Udtryk for det udsigelige og saaledes saare ufuldkomne⁴. I god Samklang hermed staar det, at han hævder, at Treenighedsdogmet er hypermetafysisk, d. v. s. de gængse metafysiske Forestillinger slaar ikke til overfor Forstaaelsen heraf⁵. Naar man ikke desto mindre søger at naa en vis Erkendelse af og teologisk at formulere disse enestaaende Mysterier, er det væsentlig kun for at værne Kirken mod Kættene⁶.

I denne Irrationalisme og i Læren om Genfødselen og unio mystica, som nedenfor skal omtales, har Resen aabenbart fundet Udløsning for den Dragelse mod Mystikken, der sikkert har været et ret stærkt Træk i hans Personlighed. Det bør dog bestemt betones, at Resens Forhold til Mystikken er ret sobert. Væsentlig kommer det til Udtryk gennem hans talrige Forsikringer om Kristendommens supranaturalistiske Grundkarakter og i hans Ulyst til at give skolastiske Begrebsbestemmelser. Sværmeriske Udviklinger i Retning af en bernardinsk Jesu-mystik vil man ikke træffe hos Resen, endnu mindre en overdaadig Fantasiudfoldelse som f. Eks. hos Ph. Nicolai.

Som nærmere omtalt ovenfor arbejder Resen i sine Udviklinger om Treenigheden og Tonaturslæren i Tilknytning til Udtalelser af Luther, men gaar ogsaa længere tilbage til de oldkirkelige og middelalderlige Kilder, der danner Forudsætningerne for Luther. Af Vigtighed er det at se, hvorledes den augustinsk-nyplatoniske Bestemmelse af Guds Forudviden, forstaaet som den simultane Skuen af alle Ting, en Tanke, som danner et Hovedpunkt i Forhandlingerne 1614, genfindes i flere af Resens Skrifter før dette Tidspunkt⁷.

1) Jvfr. Polemikken mod Schegk De deo Th. 60. De Med. I, 19. III, 19; jvfr. De deo Th. 58. 75. — 2) Jvfr. S. 341. — 3) Fr. Rantzau B 6. — 4) F. Eks. De Med. I, 92. — 5) De deo Th. 58. — 6) Jvfr. S. 336. — 7) Fortalen til Ny Testam. 1607. Actio contra Iv. Stub N. De deo Th. 27. De Med. I, 6—7. Anna Cathr. G 4 v.

Resens Anskuelse af Frelseværkets objektive Side er helt igennem Reproduktion af paulinsk-augustinske og lutherske Tanker¹. Prædestinationen i kalvinsk Form forkaster han bestemt². At mene, at Gud fra Evighed skulde have haft Vilje til at lade Mennesker gaa fortabt, er Resen en bespottelig og ugudelig Tanke³. — En udførligere Fremstilling af sin Nådverlære har Resen ikke givet i denne Periode. I en Udtalelse allerede fra Aar 1600 hævder han stærkt det mysteriøse ved Nådveren⁴, og ganske som siden i *De sancta fide* fastholder han 1612 med Forkastelse af al Disputeren efter »Fornuftens kloge Daarlighed« Realpræsensen udfra Indstiftelsesordene alene⁵. — Ogsaa Daabens mysteriøse Karakter som nyskabende Akt betones i denne Periode⁶, ligesom han bestemt fordrer Exorcismen knyttet dertil paa Grund af den *obsessio spiritualis*, den udøbte er Genstand for⁷.

Meget interessant er det endvidere at se, hvorledes der allerede i denne Periode Side om Side med den — ofte spekulativt prægede — Fremstilling af Kristendommens objektive Indhold findes en anden Linje i Resens Kristendomsopfattelse. Det er den stærkt praktisk bestemte Fremstilling af Tilegnelsen af Kristendommens Indhold, ganske særlig fremsat i Ligprædikenerne og samlet om et Hovedbegreb i Resens Teologi baade før og efter 1614, Poenitensen.

Omvendelse, forstaaet som det principielle Brud med Synden og Optagelse i Barneforholdet til Gud, virket ved Foreningen af Anger og Tro, taler Resen sjældnere om, men atter og atter indskærper han Vigtigheden af Poenitensen, betragtet som den daglige Kamp i Kristenlivet for Helliggørelse. I sin Fremstilling af denne *conversio stantis* bygger Resen aabenbart paa den Lære, som var udformet af Melancton og forøvrigt godkendt og delvis overtaget af Luther⁸. Dette gælder baade den uklare Sondring mellem den første Bod og »Kristenboden«, den forensiske Retfærdiggørelseslære⁹ og den ret vilkaarlige, næsten enstydige An-

1) Jvfr. S. 331. — 2) Jvfr. Striden med Ivar Stub og *De Med.* I, 65. II, 14. — 3) *Anna Cathr.* C v. Jvfr. H. Lykke F 7 v om »de gruelige stockiske Prædestinater«. Jvfr. ib. G 3 v og Fr. Rantzau D 5. — 4) *De agapis* Th. 13. — 5) *Anna Cathr.* S 4. — 6) H. Lykke A 6. Chr. Barnekow L 4—L 4 v. — 7) Jvfr. S. 276—7. — 8) Loofs, *Leitfaden* S. 831 ff. — 9) Saaledes Fr. Rantzau H 4. *Exegesis* aph. Th. 78.

vendelse af Betegnelser som justificatio, poenitentia, regeneratio, renovatio, resipiscentia etc.

Allerede saa tidligt som i Disputatserne *De illustri gratia dei* findes Poenitensbegrebet stærkt fremhævet, og 1611 — midt i sin mest spekulative Periode — fatter Resen Planen til Udgivelsen af den Række »Poenitenseskoler«, Prædikener over Bodens Nødvendighed og Betydning, som han siden under lidt forskellig Form fortsatte i en lang Række Aar. Der vil under Gennemgangen af hans senere teologiske Skrifter blive Lejlighed til udførligere at skildre hans Standpunkt paa dette Omraade, som danner en vigtig Forudsætning for hele hans kirkelige Indsats efter 1615. Det maa derfor være tilstrækkeligt her at fremhæve, at Resen fra den tidligste Begyndelse af sit teologiske Forfatterskab giver Udtryk for en fuldtonende Kristendomsopfattelse, der ikke gaar let hen over Syndens Storhed eller Lovens Krav, men som ogsaa rummer en stærk Fortrøstning til Naaden i Kristus. Saaledes understreger han kraftigt Syndens Væsen som en fuldstændig Fordærvelse af Menneskenaturen, saa vi er blevet omvendt til »Dyrs og vilde Bæsters Lignelse«¹, og ikke mindre kraftigt fremhæver han Guds straffende Virksomhed overfor Synden. Gud hader Synden og viser sin Straf paa mangfoldige Maader, ved Krig, ved Sygdom og især ved »Helvedes Smerte og Plage«². For at undgaa baade Synden og dens Straf er det derfor nødvendigt, at den kristne tidlig øver sig i Poenitenseskolen³. Det er ikke nok med at gøre Bod een Gang for alle, der maa en daglig Kamp til⁴, en Kamp mod Kød og Blod, mod Liv og Sjæl, ja mod det hele gamle Menneske⁵. Det er nemlig farligt, naar der er Fred i vore Hjerter, det er værre end den største Føjde, hedder det et Sted⁶. Saa længe Livet er til, skal der fældes Taarer, saa »det gamle flyder i Vand«⁷. Ligesom ved den første Omvendelse skal ogsaa ved Poenitensen to Ting samvirke: Loven som et levende og brændende Helvede og Evangeliet som en levende og frydefuld Himmel⁸. Maalet for Striden er, at Gud tager Bolig i den omvendtes Hjertes Tempel⁹, og at man »over al Natur og

1) H. Lykke A 3 v; jvfr. D 7. F. — 2) ib. F 4 v. I 7. Fr. Rantzau D 2—O 2. — 3) H. Lykke A 3 v ff. Anna Cathr. D 4 v. Chr. Barnekow a 3. a 5—6. — 4) H. Lykke H 2 v. Advarsel mod overfladisk Kristendom i Anna Cathr. O 3. — 5) H. Lykke A 5. — 6) Fr. Rantzau E 7. — 7) H. Lykke K 6 v. — 8) Anna Cathr. D; jvfr. H. Lykke G 2. I 4 v. — 9) Fr. Rantzau B 6 v. De deo Th. 36. 80.

Fornuft bliver en levendes Lem i Christo¹. Dybt inde i Sjælens inderste Afgrund vil da Kristus bo og skænke Hjælp til Overvindelse af Synden².

Den Lære om unio mystica, som Resen her fremstiller, gælder saaledes Kristi Iboen i den genfødte, forstaaet som det nye Livsprincip efter Retfærdiggørelsen, og er væsentlig blot en Reproduktion af de Tanker herom, der baade findes hos Melanchton og hos Luther, og — som han vel ved — til Dels overtagne fra den middelalderlige Mystik³. Har han allerede paa dette Tidspunkt været fortrolig med JOHANN ARNDT'S Skrifter, har han yderligere kunnet finde Støtte for denne Lære hos ham⁴.

Medens Resen saaledes i sin teologiske Opfattelse af Poenitensen ikke gaar ud over Melanchtons Formulering, saa er den religiøse Klangfarve i hans Udviklinger herom overvejende luthersk, ikke mindst i hans Tale om Hjertets daglige Sønderknuselse, om Tilliden til Guds faderlige Forsyn⁵ og Frelsen i Kristus⁶ og om den stadige Oplevelse af Fornyelsen i Guds Aand som et opus plane divinum⁷.

Baade i sin supranaturalistiske Grundopfattelse af Kristendommens Væsen og i sin Skildring af Frelsens Tilegnelse staar Resen saaledes allerede før 1614 som den, der fornyer væsentlige Sider af Luthers Teologi, ofte med direkte Tilknytning til den mystiskfarvede Spekulation, som ogsaa Luther saa stærkt stod i Gæld til⁸.

1) Anna Cathr. O 2 v. — 2) Gyldne Griff D 2. Chr. Barnekow G 6.

3) O. Ritschl, Dogmengeschichte IV, 192 ff. Jvfr. De deo Th. 37 og de der nævnte Kilder: Luther, Dionysios, Augustin, Tauler og den tyske Teologi. —

4) Resen har ejet og stærkt gennemstreget et Eksemplar af Johann Arndt, Vier Bücher von wahrem Christenthumb, 1—3, Jena 1607 ff. (nu i Det kgl. Bibl.), men om han har haft det før eller efter 1615, kan ikke ses. — 5) Chr. Barnekow B v. B 7. G 5. Anna Cathr. B 4. I 2. K v. L 4. — 6) H. Lykke M 7. M 8 v. — 7) De illustri gratia Th. 182; jvfr. H. Lykke A 3 v f. Anna Cathr. N 2 v. Chr. Barnekow a 3. — 8) Jvfr. især Loofs, Leitfaden S. 692 ff.

KAPITEL XIII

Det afsluttende Opgør med Kryptokalvinismen.

§ 1. Kampens Forudsætninger.

I. Resens kristologiske Disputatser fra 1611—13 blev Indledningen til det afsluttende Opgør mellem Kryptokalvinismen og den strengere lutherske Retning i den danske Kirke. Et Blik paa de historiske og teologiske Forudsætninger, der danner Baggrunden for denne Strid, vil kaste et klarere Lys over Begivenhedernes Udvikling.

Det er en ikke ualmindelig Opfattelse at betragte Resens kristologiske Disputatser som en Fornyelse af Forhandlingerne om Nadverens rette Forstaaelse. Paa den Maade vilde Opgøret 1614 væsentlig blive en Gentagelse af Nadverstridighederne fra Niels Hemmingsens Dage¹. Dette er afgjort urigtigt. Nadveren omtales overhovedet ikke i Disputatserne, og Nadverspørgsmaalet kommer kun til at spille en ganske underordnet Rolle i den følgende Tids Kampe. Med Rette har J. OSKAR ANDERSEN først af alle gjort opmærksom paa, at det, der ligger til Grund for hele Striden, er det langt mere omfattende: Spørgsmaalet om Guds-erkendelsens Karakter, om Troens Rationalisering².

Som det oftere tidligere er omtalt, saa Resen med Medlidenhed paa dem, der vilde være »Fornuftens forblindede Trælle«³, og Hovedfaren for ham var netop Fornuftens Brug i Trosspørgsmaal. Derfor stiller han sig paa teologisk Omraade afvisende overfor den aristoteliske Metafysik, der — som de nyere Forskninger har godtgjort⁴ — allerede var i stærk Udvikling før 1600, og som fremkaldt dels af det fornyede Aristotelesstudium, dels af de mere og mere forfinede Stridigheder mellem de protestantiske Partier, nu i det 17de Aarhundredes første Halvdel skulde arbejde sig frem til en næsten altbeherskende Plads i Teologien. Hvor meget Resens teologiske Virksomhed end er i Pagt med den kirkelige Reaktion i luthersk Retning, som er et

1) Søren Lintrup, *Vindiciæ* p. 82. L. Helveg, *Den danske Kirkes Hist. efter Reform.* 2 Udg. I, 278 ff. 280. 287. Rørdam III, 254. 271. 287. C. Rosenberg, *Nordboernes Aandsliv* S. 245. — 2) Holger Rosenkrantz *den Lærde* S. 134—135. — 3) *De uno mediatore* III, 33. *Jvfr.* III, 6. 49. — 4) Emil Weber, *Die philosophische Scholastik* S. 6. 9 f. 14 f. 27.

gennemgaaende Træk i Tiden, saa staar han de Retninger fjernt, der vil bygge paa Aristoteles; og hvor stærk hans egen Aristotelisme end er i logisk Henseende, saa er hans Grundlag i Tros- spørgsmaal et ganske andet end Stagiritens Metafysik. Betegnende er det i saa Henseende, at han allerede flere Gange i Disputatserne¹ tager Afstand fra den Mand, som man har betegnet som den fornyede Skolastiks Fader, den bekendte Aristoteliker JACOB SCHEGK i Tübingen. I samme Retning peger ogsaa Holger Rosenkrantz' Udtalelser om Resen 1614, hvori han roser ham for at forkaste Filosooffernes »argutiæ« for blot at ville bygge paa Skriften².

At Resen ikke desto mindre i sine egne spekulative Udviklinger fraveg sit principielle Synspunkt og ved sin Benyttelse af Elementer fra den nyplatoniske Filosofi selv var paavirket af en intellektualistisk Strømning, er allerede omtalt.

II. Var Resen saaledes en Forkæmper for Kristendommens mysteriøse Grundkarakter, er det naturligt, at han maatte søge sin værste teologiske Fjende i Kalvinismen, som for de strengere lutherske Teologer efter 1600 gjorde Indtrykket af at være en rationaliserende Retning. Hvorledes Resen i Virkeligheden kun giver Udtryk for de samme Toner, som stærkere og stærkere lod sig høre i Tyskland, viser sig paa interessant Maade ved en Sammenligning mellem ham og to tyske Teologer, som han baade aandeligt og personligt stod nær.

Den ene er den tidligere omtalte Hamburgerpræst PHILIPP NICOLAI, som fra ca. 1590 i en lang Række Stridsskrifter³ atter og atter drog til Felts mod Kalvinisterne. Med en djærv og fantasifuld Veltalenhed og under Udfoldelsen af et sandt Mesterskab i Skældsordenes Lyrik slog han Gang paa Gang fast, at Calvins Tilhængere var en Ødelæggelsens Vederstyggelighed i Helligdommen⁴, at de var Arianere og Nestorianere i deres Kristologi og Muhammedanere i deres Prædestinationslære⁵, og alt dette som Følge af, at de byggede deres Teologi paa »den kloge Fornuft«⁶.

1) De deo Th. 60. De uno mediatore III, 19. Dette udelukker dog ikke, at Resen i andre Henseender kan udtale sig rosende om Schegk, saaledes i Clavis theognosias p. 102 v og i De sancta fide p. 23, hvor han henregner Schegk til »logici eruditissimi«. — 2) Kall 4°. 297. S. 91 b. — 3) Se saaledes Ph. Nicolai, Teutsche Schrifft III, 5 f. 97 f. 127 f. 508 f. 579 f. 604 f. IV, 188 f. 509 f. — 4) ib. III, 106. 235. — 5) ib. III, 11. Opera Latina I, 105 f. — 6) Teutsche Schrifft III, 43.

Deres Hjerter var helt igennem besatte af Djævelen¹, og fra luthersk Side at slutte Forbund med Kalvinisterne mod Pasterne vilde være det samme som at tilbede een Djævel for at uddrive en anden². Denne Art Synspunkter kom ikke mindst tydeligt til Orde i et latinsk Skrift³, der muligvis er det, som Resen senere har betegnet som velegnet til at vise, hvorledes den kalvinske Lære ikke kunde holde Stik eller bestaa sig redegjort til Sjælens faste Trøst og visse Saligheder⁴.

I mere afdæmpet Form, men i Realiteten ligesaa skarpt som hos Nicolai genfindes den samme Opfattelse hos Resens Ven, den teologiske Professor BALTHASAR MEISNER i Wittenberg⁵, der i et Skrift fra samme Aar, som den store Strid brød løs i Danmark, tog sig for at belyse Grundsætningerne for den kalvinske Teologi⁶. Selv en saa blid og for sit fredsommelige Sindelag saa bekendt Mand som Meisner⁷ tager her ikke i Betænkning at kendetegne den kalvinske Kirke som en »secta insidiosa⁸, og han afleder alle dens dogmatiske Misvisninger fra dens blinde Tillid til »ratio naturalis⁹. Kalvinisterne arbejder med Aabenbaring og Fornuft som ligeberettigede Størrelser¹⁰; de fatter ikke, at selv den genfødtes Fornuft ikke har nogen selvstændig Dømmekraft i religiøse Spørgsmaal¹¹, og de forstaar ikke, at Troen er væsensforskellig fra Fornuften, og at den blot henholder sig til de aldeles ubegribelige Mysterier, som er aabenbarede i Skriften¹². Derved tilintetgør de Kristendommens mysteriøse Karakter og bereder Vejen baade for Arianisme og Socinianisme¹³. Kalvinisternes Fornuftdyrkelse skyldes det samme sataniske Kunstgreb, som blev Oprindelsen til den gamle skolastiske Teologi¹⁴.

Det var imidlertid ikke blot den ortodokse Calvinisme, som var de lutherske Teologer en Torn i Øjet. Heller ikke Armi-

1) Teutsche Schrifften III, 104. 152. — 2) ib. III, 707. — 3) Fundamentorum Calvinianæ sectæ cum veteribus Arianis et Nestorianis communium detectio (Opera Lat. I, 105 f.). — 4) Ph. Nicolai, Theoria vitæ æternæ. Hafn. 1632. e 2. — 5) Om deres Forbindelse se en Række Breve fra Resen til Meisner i Hamburg (Epistolæ B. Meisneri). — 6) Disputatio theologica de Calvinismo fugiendo ob principium ejus incertum, quod est rationis speculatio. Witeberg. 1614. — 7) A. Tholuck, Lebenszeugen der lutherischen Kirche aus allen Ständen. Berl. 1859. S. 202 f. — 8) Meisner, Disp. theol. Th. 7. — 9) ib. Th. 26 ff. 31. 84. — 10) ib. Th. 28. — 11) ib. Th. 85. — 12) ib. Th. 29 ff. 63—65. — 13) ib. Th. 73. — 14) ib. Th. 76—78. Lignende Synspunkter træffes hos samme Forfatter i hans Die erste Prob der calvinischen Religion. Witt. 1620, især S. 298 f. 302 f. 306. 331.

nianismen, der dog havde umiskendelige Tilknytningspunkter til Lutherdommen, betragtede de med stort mildere Øjne¹. Ph. Nicolai slaar saaledes væsentlig begge Retninger i Hartkorn sammen, da de bygger paa de samme rationalistiske Principper². Resen delte denne Opfattelse³, og der var ogsaa andre herhjemme, der klart kunde se Forskellen bag den tilsyneladende Lighed med Lutherdommen⁴.

III. Men smagte saaledes allerede Arminianismen af Socinianisme, saa var dette selvfølgelig i endnu højere Grad Tilfældet med den hollandske Teolog CONRAD VORSTIUS, der vel havde adskilligt tilfælles med Arminianerne, men som i det hele indtog en ejendommelig særpræget og selvstændig Holdning, hvorfor man ogsaa fra alle Sider faldt over denne ulykkelige Mand.

Allerede enkelte Gange i den tredje kristologiske Disputats havde Resen rettet Sidehug mod Vorstius⁵, men hans senere Indlæg i Striden viser klart, at det især er imod hans Opfattelse, at han retter sit Skyts, selv naar han vil ramme sine hjemlige Modstandere⁶.

Hans Kamp faar saaledes overalt en dobbelt Bund, dels den danske Kryptokalvinisme, dels Vorstius som Hovedføreren for al Tidens Rationaliseren og som Ophavsmanden til den daværende Kryptokalvinismes falske Grundsætninger. Da det forholder sig saaledes, vil det være nødvendigt først at undersøge det Standpunkt, Vorstius indtog, ganske særlig paa de Omraader, Resen behandler.

Conrad Vorstius⁷ var født 1569 i Kölln af Forældre, der hørte

1) G. Frank, Geschichte der prot. Theol. I, 405 f. — 2) Teutsche Schrifften IV, 1 ff. — 3) Jvfr. S. 420 og Resen, De gratia universali V, 324. — 4) Saaledes findes der i Kall 8°. 297 — et Haandskrift, bestaaende af forskellige teologiske Udarbejdelser, som det synes, stammende fra Rosenholmerkredsen — S. 125—128 b en lille Afhandling »Capita doctrinæ, in quibus Lutherani et Remonstrantes consentiunt«, der vel fremhæver Lutheranernes og Arminianernes fælles Front mod Kalvinismen, men som tillige paaviser Arminianismens pelagianiserende og rationaliserende Karakter (det sidste især S. 127 f.). — 5) De uno mediatore III, 25. 32; det sidste Sted sammen med en Del andre Teologer, der bygger paa »suis principiis anthropomorphiticis«. — 6) Jvfr. især S. 419. — 7) Hovedkilden til Oplysning om Vorstius er en i stærkt skruet Solvalderlatin holdt Mindetale: De vita et obitu reverendi, clarissimi et doctissimi viri dn. Conradi Vorstii, s. s. theologiæ doctoris . . . [1622] af Marcus Gualtherus. Talen er vel til Dels tænkt som et Forsvarsskrift for Vorstius, men har dog betydeligt Kildeværd paa Grund af Gualtherus' nøje Bekendtskab med Vorstius

til Romerkirken. Selv blev han ogsaa opdraget i den katolske Tro og studerede ved et katolsk Kollegium i Kölln, men kunde ikke opnaa akademiske Grader, da han ikke vilde aflægge Ed paa den tridentinske Trosbekendelse. Han var nemlig tidligt blevet paavirket i reformert Retning. Efter at have været nogle Aar ved Handelen vendte han igen tilbage til Studierne 1589, denne Gang under den bekendte reformerte Lærer Prof. Johannes Piscator i Herborn, hvem han dog siden skulde komme i en langvarig Polemik med. Han studerede derpaa i Heidelberg, hvor han blev Dr. theol. 1594, og begav sig saa ud paa Studierejse til forskellige Universiteter. Blandt andet kom han ogsaa til det strengt ortodokse Genève, hvor han vandt Theodor Beza for sig i den Grad, at Beza priste ham i høje Toner¹ og siden hilste ham som en Vaabenfælle i Kampen mod Satan². Ja, Beza ønskede ham endog til sin Efterfølger som Professor i Teologi 1595, men paa Grund af Modstand fra de øvrige Teologer i Genève maatte Planen opgives³, og Vorstius tog da 1596 mod et Tilbud fra Greven af Bentheim om at blive teologisk Professor i Steinfurt. 1605 blev han tillige Præst sammesteds, og trods hædrende Tilbud fra anden Side blev han paa sin Post her en Række af Aar. Han blev snart bekendt som en lærd og meget flittig Teolog, som en ypperlig Lærer, udmærket ved Klarhed og Overblik, og som en betydelig Polemiker, især overfor den katolske Kirke⁴. Det var da ikke underligt, at man kunde ønske at knytte en saadan Mand til Universitetet i Leiden, da Jacob Arminius var død 1609. Hans Rettroenhed var dog allerede den Gang noget anfægtet⁵, men værre blev det, da han med en ubegribelig Uforsigtighed 1610 udgav Bogen »*De Deo*«, der med sit Forsøg paa en Endeliggørelse af Gudsbegrebet blev en Brand i Næsen paa alle ortodokse. Hans

(jvfr. B. B v). Hvor ingen anden Kilde anføres, bygger den følgende Fremstilling paa denne Tale. — Af Biografier af Vorstius, der ikke citeres nedenfor, kan desuden nævnes: Hugo Grotius, *Ordinum Hollandiæ ac Westfrisiæ pietas . . . vindicata*. Lugd. Bat. 1613. p. 10 f. G. Brandt, *Historie der Reformatie II*, 145 ff. 165 f. L. Knappert, *Geschiedenis der Nederlandsche hervormde kerk I*, 111—112. 135. R E³ XX, 762—764.

1) Ch. Borgeaud, *Histoire de l'université de Genève* S. 243. 245. — 2) Præstantium ac eruditorum virorum epistolæ ecclesiasticæ et theologicæ. 2 ed. Amstelodami 1684. Ep. 17. — 3) Borgeaud, anf. Skrift S. 242 f. — 4) Jvfr. navnlig hans mægtige Arbejde »*Anti-Bellarminus contractus . . .*«. Hanovix 1610. 4°. (678 S. foruden vidtløftige Indledninger). Vorstius blev da ogsaa optaget paa *Index Hispanicus* (*Index librorum prohibitorum*. Madrid 1667. S. 228). — 5) Præstant. viror. epist. Ep. 27—30. 35.

tilkommende Kollega i Leiden, Gomarus, fraraadede bestemt hans Ansættelse, mente, at Arminius var en Helgen ved Siden af Vorstius, der stod langt under Papisterne¹, og gik endelig selv af som Protest, da det lykkedes de liberale at tvinge Vorstius' Ansættelse igennem².

Ved denne Lejlighed var særlig Wtenbogaert virksom³, men hans Begejstring for Vorstius kølnedes snart⁴, og interessant er det at se, hvorledes han i sine Livserindringer søger at komme bort fra sit Ansvar for Ansættelsen af Vorstius⁵.

Fra en fredelig Virksomhed i Steinfurt var Vorstius pludselig kastet ind i den vildeste Kamptummel. I Løbet af utrolig kort Tid var hans Navn paa alles Læber, og ligesaa hurtig blev han Syndebukken for alle Partier og Retninger. Den Forargelse, hans Bog om Guds Væsen vakte, var uhyre; Rygter, Slagord og lidenskabelig Forkættelseslyst piskede Harmen endnu stærkere frem; der fandtes snart ikke den Beskyldning, der var for grov, eller det Smædenavn, der var for haardt til Vorstius⁶. Typisk er f. Eks. et Brev fra den engelske Prælat Hadrian Saravia⁷ og de Angrebsskrifter, der kom fra de friesiske Teologer⁸. — Med en underlig Blanding af Letsindighed og ubøjeeligt Martyrmod forværede Vorstius desuden sin Sag ved just paa dette Tidspunkt at udgive en Traktat om den hellige Skrifts Autoritet, forfattet — som Vorstius mente⁹ — af den spanske Jesuit Domenicus Lopez, men i Virkeligheden udarbejdet af selve Faustus Socinus¹⁰.

Maaske var Stormen dog drevet over, hvis ikke den engelske

1) De Gids 1873. II, 53. — 2) Jvfr. H. C. Rogge, Het beroep van Vorstius tot hoogleeraar te Leiden i De Gids 1873. II, 59. 64. — 3) Gualtherus, Oratio E 3 v; Præstant. viror. epist. Ep. 148. — 4) ib. Ep. 151. 164. — 5) Johs. Wtenbogaert, Leven, kerckelycke bedieninge ende zedige verantwoordingh. 1647. S. 28—29; jvfr. hans De kerckelicke historie . . . (1647) IV, 22 f. — 6) En malende Skildring heraf hos Gualtherus L v. Typisk for Raseriet mod Vorstius er to Skrifter af Georgius Eglisemmius, Crisis Vorstiani responsi . . . og Hypocrisis apologeticæ orationis Vorstianæ . . ., begge Delphis 1612. Heri beskyldes han for Ateismus, Ethnicismus, Judaismus og Turcismus. — 7) H. C. Rogge, Brieven en nuittgegeven stukken van Johannes Wtenbogaert I, 193—205. — 8) Se herom J. Reitsma, Honderd jaren uit de geschiedenis der hervorming . . . in Friesland. Leeuwarden 1876. S. 342—363. — 9) Vorstius, Oratio apologetica p. 61 f. Responsum plenius ad scripta qvædam eristica. 1612. p. 48. — 10) Skriftet, der bærer Titlen De sacræ scripturæ auctoritate opusculum temporibus his nostris utilissimum, udkom første Gang 1588, og er siden optaget i Bibliotheca fratrum Polonorum I, 265—284. I Indledningen til denne Udgave findes vigtige Oplysninger om Forfatterskabet hertil.

Konge JAKOB I var blevet gjort opmærksom paa Vorstius' Op-træden og det af en af hans bitreste Modstandere, Sigbrand Lubbertus¹. Bestemt maaske ligesaa meget af politiske som af teologiske Grunde besluttede Kongen sig til at gribe ind og lod sin Gesandt i Nederlandene stille Krav om Vorstius' Afsættelse². Da man tøvede med at efterkomme dette Ønske, lod han imidlertid Vorstius' Skrifter brænde offentlig i England³, og som den litterært uddannede Mand han var, skrev han selv et Stridsskrift mod Vorstius, paa sin Vis et dygtigt og velskrevet Arbejde⁴. Heri blev Vorstius stemplet som Ateist og som Fjende ikke blot af Kirkens Lære, men ogsaa af al sund Filosofi⁵, og hans Kættier blev omhyggeligt gennemgaaede Punkt for Punkt⁶. Denne Kongens Indgriben danner Vendepunktet i Vorstius' Sag. Han blev nu Genstand for en Forfølgelse, som kun har faa Sidestykker i den nyere Kirkehistorie. Forgæves havde han søgt at afvende Kongens Vrede i et ydmygt Brev⁷, og forgæves søgte han at forsvare sit Standpunkt i flere Stridsskrifter, deriblandt i sin »*Oratio apologetica*«, et oratorisk Mesterværk, lige fremragende ved det skønne Sprog, hvori det er affattet, som ved det aandelige Frisind og den Sandhedskærlighed, der præger dets Indhold⁸. Alt var imidlertid forgæves.

Træt af Forfølgelsen opgav Vorstius da kort efter sit Professorat for at leve i Fred i Gouda⁹. Men hans Fjender — især den bekendte Johannes Bogermann¹⁰ — hvilede ikke, førend Dordrechtersynoden i sin 152de Session d. 4de Maj 1619 havde fældet den endelige Dom over ham, idet den i de skarpeste Udtryk fordømte ham som Socinianer, erklærede ham uværdig til at beklæde et offentligt Lærerembede og bad Øvrigheden udstøde denne Forargelsens Mand af Landet¹¹.

Som et jaget Vildt maatte han nu i nogle Aar flygte fra Sted til Sted¹², indtil der endelig 1622 aabnede sig et Fristed for den

1) De Gids 1873. II, 518. — 2) Den nedennævnte Declaration p. 3 f. — 3) ib. p. 14. — 4) Declaration dv serenissime roy de La Grand' Bretagne sur les actions devers les Estats Generaux des Pais bas vnis touchant le fait de Conradus Vorstius. Londres 1612. — 5) ib. p. 2. 39—40. — 6) ib. p. 26—7. 56—58. — 7) Epist. viror. præstant. Ep. 173; jvfr. Ep. 174. — 8) I begge Henseender er Talens Højdepunkt — S. 76—77 — typisk. — 9) Gualtherus, Oratio M 4. — 10) ib. M 2. M 4. — 11) Acta synodi nationalis Dordrecht habitæ. Hanoviæ 1620. p. 435—6. Bittert udtaler Vorstius sig om denne Domfældelse i Epist. viror. præstant. Ep. 362—3. — 12) Gribende er dette skildret hos Gualtherus, Oratio N f.

haardt prøvede Mand i Frederikstad i Holsten. Men kun fire Maaneder efter — den 29de September — døde han.

Før Fremdragelsen af Vorstius' Udtalelser om Enkeltspørgsmaal vil det være af Vigtighed at undersøge hans almindelige teologiske Grundsætninger.

Vorstius fastholder bestemt Aabenbaringen som Kilde til den kristne Erkendelse. Aabenbaringens Indhold er baade nødvendigt og fuldstændig tilstrækkeligt til at tilfredsstille det religiøse Behov¹. Man bør derfor bygge Teologien paa Skriften², men derfor behøver man ikke at udelukke de »apertas rationes«, som har deres Grundvold i denne og er afledede deraf ved rigtige Følgeslutninger³. Saaledes bliver der ingen Modstrid mellem Fornuft og Aabenbaring⁴. Kun bør man afvise Fornuftens Misbrug, ganske særlig Indblandingen af den aristoteliske Filosofi⁵. Selv stærkt paavirket af Ramus⁶ (og til Dels af Nicolaus Taurellus⁷) staar Vorstius nemlig med afgjort Fjendskab overfor Aristotelismen, som for ham kun fører til Drøftelsen af unødvendige Spørgsmaal og til tomme Ordgyderier, der bliver dobbelt farlige, naar man dermed forbinder aandelig Utaalsomhed⁸. Alt for mange i vore Dage, siger Vorstius et Sted, indfører subtile Definitioner, som de paanøder andre, idet de tror, at de selv er guddommelige Orakler⁹. Den Slags strider mod Aanden i Kristi Kirke. Bedre end at sige for meget¹⁰ er det at bekende sin Uvidenhed om Guds forborgne Dybder og med et fredsommeligt Sindelag forhandle om disse alvorlige Spørgsmaal¹¹.

Som afskrækkende Eksempler paa Dogmer, der strider mod den sunde Fornuft, nævner Vorstius oftere den kalvinske Prædestinationslære og det lutherske Ubikvitetsdogme¹².

Hans egen Teologi gaar for en væsentlig Del ud paa at gøre Dogmerne mere begribelige og antagelige for Mennesketanken¹³. Derfor er han Arminianer i Prædestinationslæren¹⁴, da han ikke vil gaa med til at gøre Gud til Syndens Ophav¹⁵, og derfor for-

1) De Deo. Præfat. — 2) ib. Notæ p. 148. Oratio apologetica p. 11. — 3) De deo. Notæ p. 173. — 4) ib. App. ad disp. I, 2—3. Notæ p. 261. Jvfr. p. 146—147. — 5) ib. Præf. Apologetica exegesis. 1611. c 2. — 6) De deo. Notæ p. 122. 203. Apol. exegesis p. 101. 104. — 7) Apol. exegesis p. 101. — 8) De deo. Præf. Oratio apol. p. 13. — 9) De deo. Præf. — 10) ib. Notæ p. 220. Oratio apol. p. 19. — 11) Typisk er den lange Udvikling i De deo. Notæ p. 240 f. — 12) ib. Præf. — 13) ib. Notæ p. 147. 149. — 14) Gualtherus, Oratio K 4. — 15) De deo. Notæ p. 333. 500.

kaster han Ubikvitetslæren, da den ikke kan grundes paa Skriften og ikke kan udledes deraf ved almindelige Fornuftgrunde¹.

Stærkt fremtrædende er alle disse Synspunkter i den ovennævnte Bog »*De Deo*«, der udkom 1610, og som bestaar dels af en Nyudgave af en Række Disputatser fra hans Professortid i Steinfurt, dels af oplysende Noter til disse Disputatser². Meget rigtigt saa Jakob I³, at det hovedsagelig er i Noterne, at man skal søge de Udtalelser, der forekom Samtiden farlige, og som ogsaa blev en Forargelsens Klippe for Resen.

Denne Fremgangsmaade skyldes — som Vorstius siden hævdede — den Adskillelse, som han mente at kunne foretage mellem Fundamentaldogmerne, der simpelthen maa tros, og Undersøgelsen af de specielle teologiske Formuleringer, hvorom der kan tales med større Frihed⁴.

Som Bogens Titel oplyser, beskæftiger den sig med Guds-erkendelsen. Et vist Kendskab til Guds Væsen er efter Vorstius' Mening nødvendigt for at lære hans Vilje at kende. Det er dog lettere at sige, hvad Gud ikke er, end hvad han er⁵. Dog tvivler Vorstius ikke om, at man i det hele og store kan naa til en Guds-erkendelse, der er tilstrækkelig for vor Opfattelse i denne Verden⁶. Beskrivelsen af Guds Væsen i Disputatserne bevæger sig overvejende i de traditionelle Baner, men i Noterne giver han Udtryk for sine Særmeneringer.

Efter at have bestemt Gud som en *substantia simplex, infinita et viva* betoner Vorstius⁷, at denne *substantia* fremfor alt er *spiritualis*⁸. Ikke desto mindre vil han tilskrive Gud et *vist corpus*, ikke i kras Forstand, men opfattet som en »*spiritualis magnitudo*«, som ikke kan sanses, men maa opfattes ad aandelig Vej⁹.

1) Notæ p. 206—7. 240—281. — 2) Den fulde Titel er: C. Vorstius, Tractatus theologicus de deo sive de natura et attributis dei, omnia fere ad hanc materiam pertinentia (saltem de quibus utiliter et religiose disputari potest) decem disputationibus antehac in illustri schola Steinfurtensi diverso tempore publice habitis breviter et methodice comprehendens. Accesserunt etiam seorsim annotationes . . . ad uberiorem eorum exegesis, quæ in thesibus haud satis explicata esse videbantur. Steinfurti 1610. 4°. — 3) Declaration. 1612. p. 59. — 4) Apol. exegesis. 1611. a 3 v—a 4. Orat. apol. 1612. p. 9 f; især p. 12. 14. — 5) De deo, disp. I. Notæ p. 172. — 6) ib. Notæ p. 174. — 7) ib. Disp. III, 2 f. — 8) ib. Notæ p. 183—184. — 9) ib. Notæ p. 185 f. 218. Jvfr. meget spidsfindige Udviklinger herom i Apol. exegesis p. 24 f. Oratio apol. p. 29. (ib. p. 30 siges det, at Gud kan »ses«, omend »spirituali quadam ratione«, af Englene og de salige Aander).

Vorstius nægter ikke, at der maa tillægges Gud simplicitas, men den gælder kun hans *essentia proprie dicta*, og den maa begrænses ud fra Tanken om en Adskillelse mellem Guds Væsen og Guds Vilje¹. Man kan saaledes tale om en vis »compositio« i Gud. I skarp Modsætning til den strenge Kalvinisme, der hævdede, at Guds *decreta* var lig med hans Væsen, siger Vorstius, at disse *decreta* er i Gud som *in subjecto*, og da disse Viljesbestemmelser ikke er absolute, tilkommer der saaledes Gud en vis Form for Foranderlighed². Man maa derfor skelne mellem Gud som den uforanderlige, han er i sig selv, og som han er, naar han optræder som handlende og virkende Personlighed, mellem Gud som *contemplans* og som *volens*³.

Vorstius' Opfattelse af Guds Evighed blev særlig omstridt. Han forkaster her afgjort den augustinske Betragtning af Evigheden som et Begreb, der er al Tidsopfattelse absolut modsat, og som skildres som et *perpetuum præsens* uden noget Tidsinterval, og han fremstiller efter Ramus Evigheden som en *æternum tempus* (indeholdende Tidsintervallerne), en *perennis duratio*, blot uden Begyndelse og Ende. Efter denne Bestemmelse af Evigheden tilkommer der Gud Evighed forstaaet som en *duratio infinita*⁴.

Om Guds *immensitas* udtaler Vorstius sig vaklende. Helst vil han afholde sig fra at sige noget herom, men hævder dog i Tilknytning til det tidligere omtalte, at der tilkommer Gud en *spiritualis magnitudo*, og at der hertil svarer et bestemt Rum i Himlen, hvor Gud har sit Sæde⁵, et *locus hyperphysicus*⁶. Med ligesaa stor Varsomhed behandler han Spørgsmaalet om Guds Allestedsnærværelse, som det er bedre at være uvidende om end at udtale sig for dristigt om. Han tror bestemt, at Gud overalt er aandeligt nærværende efter sin majestas, *virtus et potentia*, men at han paa særlig Maade har Bolig i Himlen, hvorfra han betragter og styrer alt⁷.

Af Vigtighed er ogsaa Vorstius' Udtalelser om Guds Viden, som han især deler i en *scientia absoluta*, naar der eksisterer

1) De deo. Notæ p. 189; jvfr. Apol. exeg. p. 36. 38. 40—45. Orat. apol. p. 23 f. — 2) De deo. Notæ p. 189—190. 192—3. Guds *accidentia* er hans »libera decreta«, hedder det i Orat. apol. p. 31. — 3) De deo. Notæ p. 191—192. — 4) ib. Notæ p. 202 f. Apol. exeges. p. 50—58. Orat. apol. p. 22 f. — 5) De deo. Notæ p. 210 f. — 6) Apol. exeges. p. 100. 104. — 7) De deo. Notæ p. 221 f. Apol. exeges. p. 73 f. 95 f.

et absolut Dekret om det paagældende Vidensobjekt, og i en scientia conditionalis, som retter sig efter de Tings Udvikling, som Gud ikke vil gribe ind i¹. En anden, parallel Adskillelse bestaar mellem Guds scientia visionis, der nærmest blot omfatter Tingenes Ideer, og Guds scientia intuitiva, der angaar de reelt eksisterende Ting². Med Front mod Augustin hævder Vorstius afgjort, at Guds Forudviden paa ingen Maade er Aarsagen til Tingenes Tilværelse³. Han vil ikke forkaste Guds absolute Forudviden, men han evner ikke nærmere at løse Spørgsmaalet. Kun eet staar fast: Gud maa ikke gøres til Syndens Ophav⁴.

Ogsaa m. H. t. Guds Vilje maa en dobbelt Adskillelse gennemføres. Guds Vilje er dels en voluntas ad intra, naturalis et necessaria, der er aldeles uforanderlig, dels en voluntas ad extra, libera et Deo qvasi accidens⁵. Derfor er der ogsaa Forskel paa Guds voluntas som absoluta og conditionalis, som antecedens og consequens⁶.

Samtidens Hovedanklage mod Vorstius gjaldt hans Socinianisme. Gang paa Gang maatte han i Breve og Skrifter forsvare sig mod denne Beskyldning. Han nægtede aldrig selv, at han paa flere Punkter havde lært overordentlig meget af Socinianerne, men han havde aldrig følt sig som Socinianer og vilde aldrig træde over i deres Lejr⁷. At han paa sit Dødsleje skulde være gaaet over til Socinianismen, er en Paastand, som kun findes hos een — og som det synes — næppe helt uvildig Kilde⁸.

Vorstius' Teologi er i nyere Tid især blevet fremdraget af Alb. Schweizer, der hævder, at han overalt holder Midtvejen mellem Socinianisme og Calvinisme⁹. Denne Opfattelse er næppe helt rigtig. Selvom Vorstius bekender sin Tro paa de grundvæsentlige Sandheder i Kristendommen: Treenigheden, Kristus som sand Gud og sandt Menneske og Verdens Frelse ved denne Frelser¹⁰, saa beholder Chr. Sepp sikkert Ret, naar han hævder, at der

1) De deo. Disp. V. Notæ p. 322. 323 fremstilles Hovedgrundsætningen for Guds Viden: qvalis est natura sive essentia scibilium, talis etiam in deo est eorum scientia. — 2) ib. Notæ p. 321—2. — 3) ib. Notæ p. 324. — 4) ib. Notæ p. 332—333. Orat. apol. p. 28. — 5) De deo. Notæ p. 345 f. — 6) ib. Disp. VI jvfr. Notæ p. 355 f. Apol. exegesis p. 112 ff. — 7) Præstant. viror. epist. Ep. 29 (allerede fra 1598). Ep. 30. Ep. 623 (fra 1611). Orat. apol. p. 40 f. 51 f. 55. — 8) C. C. Sandius, Bibliotheca Anti-Trinitariorum . . . Freistadii 1684. p. 98—99. — 9) Theol. Jahrbücher, herausg. von F. C. Baur u. E. Zeller. XV, 435—486. XVI, 153—184. — 10) Præstant. viror. epist. Ep. 166. Orat. apol. p. 41.

bestaar en afgørende Forskel mellem Grundlæggerne af den reformerte Dogmatik og Vorstius i den teologiske Formulering af en Række Hoveddogmer¹. Dette gælder saaledes den ovenanførte Sondring mellem Guds Væsen og Vilje, det gælder hans Kristologi, som klinger temmelig sociniansk², men det gælder fremfor alt hans Principper. Han vil tilpasse den socinianske Hermeneutik paa den kirkelige Dogmatik. Denne Bestræbelse træder særlig klart frem ved hans Udgave af den ovennævnte Traktat af Faustus Socinus, der f. Eks. væsentlig tilkender det gamle Testamente, hvorfra saa mange dogmatiske Beviser blev hentede, en historisk Betydning³.

Derimod er det fuldt ud berettiget, som Schweizer har gjort det⁴, at fremhæve Vorstius' ædle, menneskelige Personlighed, der vel ikke var blottet for en vis Uforsigtighed og Naivitet⁵, men som under alle Forhold bevarede sin rolige Værdighed. Som et grelt Modstykke hertil virker den hadefulde og ubeherskede Forfølgelse, som han blev Genstand for af sine Fjender, deriblandt ogsaa Resen, der i den Henseende synes at have uddannet sig efter de bedste hollandske Mønstre. Bør man maaske ikke gaa for strengt i Rette med hans Modstandere, fordi de i dette Stykke viser sig som ægte Børn af deres Tidsalder, saa er der dog dobbelt Grund til at fremhæve Vorstius som en Mand, der ved sin videnskabelige Redelighed og sit aandelige Frisind⁶ var langt forud for sin Tid.

IV. Den nærmeste Forudsætning for Resens Optræden 1611—14 var dog den hjemlige Kryptokalvinisme og derved

1) Chr. Sepp, *Het godgeleerd onderwijs in Nederland gedurende de 16e en 17e eeuw* I, 202 f. 213. — 2) *Orat. apol.* p. 47; jvfr. *Theol. Jahrbücher* XVI, 153 f. — 3) *Orat. apol.* p. 57. — Jvfr. især den tidl. omtalte *De sacræ scripturæ auctoritate*. Hispali 1588. p. 28—32, hvor det gl. Testaments Sandhed kort begrundes ud fra den Stadfæstelse paa det, som N. T. indeholder, og p. 58 og 70, hvor Forf. tilkender V. T. en stærkt underordnet Betydning i Sammenligning med N. T. — Adskillige andre Ytringer af Vorstius — deriblandt ogsaa om Kristusskikkelsen — blev stærkt angrebet for Socinianisme og næppe uden Grund. Her overfor forsøgte Vorstius at forsvare sig i *Responsum plenius ad scripta quædam eristica*. Lugd. Bat. 1612. — 4) *Theol. Jahrbücher* XV, 438. 441—2. — 5) Saaledes naar han troede, at hans Mæglingsforsøg i *De deo* var skikket til at forberede den «*via pacis et charitatis*», som han saa meget ønskede (ib. p. 281). — 6) Jvfr. især *Orat. apol.* p. 76—7 og Gualtherus, *Oratio* G 2 v ff. H 3 v.

til Dels hele Filippismen. Af de tidligere Afsnit vil det fremgaa, at Resen selv paa flere Punkter reproducerer melanchtonisk Skoleteologi, men han var en uforsonlig Modstander af Filippismen, forsaavidt den viste Sympati for kalvinsk Teologi, ikke mindst i Principlæren og Kristologien, og da filippistiske og kryptokalvinske Standpunkter ofte paa næsten umærkelig Maade gik over i hinanden, kom hans Optræden reelt til at forme sig som en Kamp med Filippismens Repræsentanter.

Det Spørgsmaal ligger da nær: Hvor stærk har den egentlige Kryptokalvinisme og den med denne sympatiserende og delvis beslægtede filippistiske Retning været herhjemme i det første Aarti af det 17de Aarhundrede? — Som tidligere omtalt var Filippismen, formidlet gennem Niels Hemmingsens talrige Disciple, den herskende teologiske Retning i Danmark omkring 1600¹, og det synes, som om de følgende Aar har betydet en yderligere Fremgang i dens Udbredelse, hos flere af dens Repræsentanter forenet med en tydeligere og tydeligere Sympati for Kalvinismen.

Ogsaa i hele denne Periode vedblev Studiebesøgene ved reformerte Universiteter. SØREN ANDERSEN VEDEL, en Søn af A. S. Vedel, er saaledes et Eksempel paa en begavet ung Mand, der varmt sluttede sig til Paræus i Heidelberg². Ogsaa en Del af Adelen fik paa deres Udenlandsrejser kalvinske Sympatier indpodet. Overhovedet synes Kryptokalvinismen at have fundet Beskyttelse hos et ikke helt lille Adelsparti, blandt hvis betydeligste Repræsentanter kan nævnes Rigskansleren ARILD HUITFELD, der endnu 1604 var aldeles kalvinsk i Nadverlæren³, og som udtrykte sig med bidende Haan om en af de største Forkæmpere for den nye lutherske Retning, Egidius Hunnius⁴; fremdeles SIGVARD GRUBBE, der omtaler Resen haanligt i sin Dagbog⁵, og STEN BRAHE, der paa en højst uhøvisk Maade lagde sin Foragt for Resen for Dagen 1614⁶. Ja, selv Kansler CHR. FRIIS og CHRISTIAN IV har sandsynligvis i deres første Tid været

1) Jvfr. S. 189 f. — 2) C. F. Wegener, A. S. Vedel. 1846. S. 242. — 3) K S 4 R. VI, 70—71; jvfr. H. F. Rørdam, Historieskriveren Arild Hvitfeldt S. 144. Note 3. — 4) K S 3 R. I, 128. — 5) D M 4 R. IV, 63. — 6) Peder Resens Beretning om, hvorledes Brahe sendte en Tjener til H. P. Resen for at hilse ham med »crepitus ventris«, en Grovhed, Resen besvarede paa den værste Maade, er efter Uldall Fol. 186. I, 401 f. trykt hos Rørdam III, 292.

venligere stemt mod denne Retning end siden. Herpaa tyder især den Rolle, Venusin spillede ved Hoffet¹.

Ogsaa i Skolevæsenet gjorde kalvinsk Indflydelse sig gældende. 1614 vidste Resen f. Eks. at berette om Rektoren paa Herlufsholm FIND SIVERTSEN, der havde lagt den heidelbergiske Katekisme til Grund for Undervisningen².

Ved Universitetet og i Kirken raadede stadig Filippismen. Mænd som STEPHANIUS, WINSTRUP, VENUSIN, IVAR STUB, JØRGEN DYBVAD og KURT ASLAKSEN, hvoraf en Del viste en temmelig stærk Hældning over imod Kalvinismen, kendetegner Universitetets Standpunkt, og et Blik paa Bisperækken i denne Periode vil vise væsentlig det samme Billede for Kirkens Vedkommende.

Forsaavidt man kan tale om et Standpunkt hos Sjællands Biskop, PÉDER WINSTRUP, synes det at have været filippistisk. Større Interesse knytter der sig dog til den gamle Biskop i Lund, Historikeren MOGENS MADSEN, der i sin Ungdom personlig havde været Discipel af Melanchton³. 1605 blev han af en Jesuit beskyldt for at være kalviniserende, ja endog for at være i Ledtog med dem, der vilde indføre den kalvinske Lære i Danmark⁴. Hans Imødegaaelse af disse Anklager kaster et overraskende klart Lys over Forskellen paa dette Tidspunkt mellem en ægte Melanchtonianer og en Mand af Resens Type. Efter at have tilbagevist al Tale om, at der skulde være et Parti, som arbejdede paa en Forandring af Religionen, hævder Mogens Madsen, at han vel ikke kan følge Calvin i hans Lære om Nadveren og Prædestinationen, men maa dog indrømme, at han finder, at Calvin har udtalt sig langt fornuftigere og sundere end Papisterne om en Række Dogmer, deriblandt om Boden, Retfærdiggørelsen, Troen, gode Gerninger foruden flere andre, og paa disse Punkter kan han meget godt give Calvin sin Tilslutning. De Dogmer, som fra modsat Side er udviklet om en reel communicatio idiomatum og om Kristi menneskelige Naturs Ubikvitet, afviser han derimod med Foragt⁵. — Mogens Madsens Efterfølger som Biskop i Lund, POUL MORTENSEN AASTRUP, var vistnok ogsaa en erklæret Tilhænger af den rene Filippisme⁶. Resens Hovedangriber Oluf Kock følte sig siden overbevist om at have Aastrup paa

1) D M 4 R. IV, 27; jvfr. K S 3 R. I, 259 f. Rørdam III, 478. — 2) ib. III, 268. — 3) Rørdam, Monumenta hist. Dan. 2 R. II, 88. Jvfr. om hans fredelskende Standpunkt ib. S. 110—111. — 4) ib. 2 R. II, 355 ff. — 5) ib. S. 372—3. 374. — 6) D M 4 R. IV, 41.

sin Side overfor Resen¹, men det lykkedes den forsigtige Mand baade at sno sig bort fra al Delagtighed i Kocks Optræden og at undgaa den Skæbne, som man formodede var tiltænkt ham: at træde ind i Rækken af de Mænd, der faldt som Ofre for Resens nye Retning².

Biskoppen over Fyens Stift, HANS KNUDSEN VEJLE, var — som det siden kom frem — paa flere vigtige Punkter afgjort kalviniserende³. Af de jydskes Bisper er PEDER HEGELUND allerede tidligere skildret som en af Melanchtonismens mest typiske Repræsentanter herhjemme⁴. Ogsaa Viborg-Bispen NIELS LAURIDSEN ARCTANDER, bekendt for sine mange ypperlige Ligprædikener over adelige, maa som Udgiver af Niels Hemmingsens Skrifter formodes at have hørt til dennes Skole⁵. — Som aandsbeslægtet af Arctander baade ved sit nidkære Bispe styre og ved sit homiletiske Forfatterskab, der i høj Grad er præget af en trohjertet, bibelfast Fromhed⁶, maa fremdeles nævnes JENS GJØDESEN, Biskoppen i Aarhus, der efter sin Optræden overfor Resen 1614 at dømme ikke kan have hørt til hans ubetingede Beundrere⁷. — Biskoppen over Vendelbo Stift, CHRISTEN HANSEN RIBER, blev i sin Ungdom udskreget som »en arg Calvinist«⁸ og har maaske som Tycho Brahes Discipel tilegnet sig sin Lærers kirkelige Standpunkt.

Ogsaa blandt de mere betydelige Præster kendes der i denne Periode Mænd, der hørte hjemme i Filippismens Lejr, saaledes PEDER SCHELDERUP ved Frue Kirke⁹, HANS BANG ved Helligaandskirken¹⁰ og OLUF KOCK ved Nikolaj Kirke i København.

Alt i alt maa det siges, at den Kreds, der stod som Repræsentant for det gamle, var i Besiddelse af et ikke ringe Maal af Lærdom, Fromhed og praktisk kirkelig Forstaaelse. Ikke mindst blandt Bisperne træffer man Mænd, der baade ved deres Personlighed og Virksomhed indtager en udmærket Plads i den danske Kirke.

Overfor denne Retning stod Resen oprindelig ene, men da han fra 1606 havde haft Held til at vinde Kongen (og maaske

1) Aktst. Nr. XXX og Nr. XXXIII A. S. 10 v. — 2) D M 4 R. II, 230. — 3) Jvfr. 2den Del. — 4) Jvfr. S. 31—2. — 5) Om hans Skrifter se H. Ehrencron-Müller, Forfatterlex. I, 143 ff. — 6) Typisk er især hans Ligprædiken over Fru Christine Lunge. Kbhvn. 1609. — 7) Jvfr. S. 471 f. I Bricka & Gjellerup, Den dsk. Adel I, 527 taler Gjødesen om »høylærde Mand Beza«. — 8) K S 3 R. I, 158. 159. — 9) Jvfr. S. 308. — 10) Rørdam III, 261.

ogsaa fra dette Tidspunkt Kansleren) for sin Opfattelse, blev hans Optræden Sejrrig paa Sejrrig Hans Indsats i Kampen om Exorcismen, Jørgen Dybvads Fald og Overvindelsen af Ivar Stub i Forbindelse med andre Personskifter ved Universitetet banede Vejen for hans Magtstilling, især paa det akademiske Omraade, men i Kirken var hans Indflydelse endnu ikke trængt igennem, saa længe det gamle Episkopat stod Vagt om Filippismen. Et Opgør maatte da finde Sted paa kirkelig Grund.

Ejendommeligt er det i denne Sammenhæng at se, hvorledes man allerede 1608 i Udlandet betragtede Resen som en af den lutherske Retroenheds Støtter i Danmark. Dette fremgaar af, hvad Resen næsten en Menneskealder senere¹ fortæller om »det skønne Sendebrev«, som den bekendte PHILIPP NICOLAI kun en Maaned før sin Død i Oktober 1608² med egen Haand skrev ham til for deri at udtale Ønsket om, »at Sakramenterer (o: Kalvinister) og Anabaptister jo ikke skulde faa Overhaand i disse lovlige Kongeriger, men maatte dog afværges og hindres i Tide«, saaledes »at den rette evangeliske Sandhed maatte her ogsaa saaledes troligen forfremmes imod mange hemmelige Greb og al Skødesløshed . . .«. Det er sikkert i høj Grad betegnende, at det netop blev Resen, han stiledede dette Brev til. Allerede Aaret i Forvejen havde han skrevet til Holger Rosenkrantz bl. a. for at faa ham til at paavirke Bisperne til at holde Stand overfor »den sakramentariske blinde Dæmons Udbrud«³.

Om det er Begivenhederne, der har ført Resen videre frem, end han oprindelig har tilsigtet, eller om han fra Begyndelsen har fulgt en bestemt fastlagt Plan, er imidlertid vanskeligt at afgøre. Tilsyneladende blev den afsluttende Kamp paatvunget ham udefra, men allerede ved sit Forfatterskab og sine Forelæsninger havde han for de lydhøre givet til Kende, at en ny Retning var ved at bryde frem. Ganske særlig maatte selvfølgelig hans kristologiske Udviklinger opfattes ikke blot som en Udfordring til Kryptokalvinismen, men ogsaa som pegende ud over Melanchtonismens Standpunkt.

Forøvrigt mangler det heller ikke paa Vidnesbyrd, der synes at antyde, at Resen i hvert Tilfælde fra ca. 1611 har tænkt sig

1) Ph. Nicolai, *Theoria vitæ æternæ*. Hafn. 1632. e 4. — 2) ib. Ph. Nicolais Brev var dateret 1608, 17/9; Resens Svar 1608, 7/10 og s. A. 26/10 døde Nicolai. — 3) Jvfr. J. Oskar Andersens Referat (Holger Rosenkrantz den Lærde S. 132—133) af et Brev, dat. 1607, 5/5, (nu i Greifswald) fra Nicolai til Prof. Battus.

at slaa ind paa det direkte Angrebs Vej. Særlig vigtig er en Efterretning, om hvis Paalidelighed der ingen Grund er til at tvivle, selvom den kun er overleveret os af Resens bitre Fjende, IVAR STUB. Han fortæller nemlig i et Brev, at Resen, der 1610—11 havde en overordentlig Indflydelse i politiske og akademiske Kredse i København, dels havde planlagt en formelig Inkquisition mod alle Kalvinister, dels søgte at faa et kgl. Forbud udstedt mod, at nogen dansk Student drog til kalvinske Universiteter. Han havde dog endnu ikke kunnet faa sine Planer gennemført, men ikke desto mindre »triumferede og rasede han paa en utrolig Maade og udstødte Trusler mod alle dem, som ikke vilde tilbede ham og fordømme Calvin«¹.

CHRISTOFFER DYBVAD antyder siden lignende Planer, omend paa en ganske overdreven Maade², og ogsaa H. K. VEJLE talte om en kommende »spansk Inkquisition«³. — Endelig fremsatte Resen selv midt under den store Strid 1614 Udtalelser, der tydeligt nok viser, at han følte det som sin Livsopgave at tage Kampen op mod Kryptokalvinismen i den danske Kirke⁴.

§ 2. *Kritikken af Disputatserne.*

I. Det afgjort supranaturalistiske Standpunkt, Resen indtog i sin Teologi, var ikke alle til Maade, ligesom der sikkert ogsaa har været mange, der har følt sig frastødt af hans ubøjelige Karakter, der forstod at tiltvinge sig en saadan Respekt hos de styrende, at enhver Modstander blev fejlet til Side. De senere Begivenheder viser klart nok, at der har været dem, der lurede paa en gunstig Lejlighed til at falde over ham og berede ham den samme Skæbne, som blev hans Fjender til Del. En saadan bekvem Lejlighed syntes at tilbyde sig, da Resen 1609—13 udgav sine Disputatser, hvori baade Indhold og Udtryksmaade var i den Grad afvigende fra den sædvanlige Lærereform i Danmark, at de maatte udæske til Kritik. Denne udeblev da heller ikke, men hvor meget, der har vovet sig helt eller halvt offentligt frem, og hvor meget, der blot blev Mand og Mand imellem, er dog nu vanskeligt at afgøre.

Det er tidligere omtalt⁵, hvorledes IVAR STUB allerede 1609 officielt havde protesteret mod Resens Bogstavdyrkelse af Lu-

1) Det S. 325 omtalte Brev. — 2) D M 4 R. II, 230. — 3) K S I, 500—501. Jvfr. 2den Del. — 4) Fortalen til Clavis theognosias. — 5) S. 321.

ther, men da Resen udgav sin første kristologiske Disputats, gik Stubs Raseri over alle Grænser. Han var dengang landflygtig, men i et privat Brev¹, der gløder af Had til Resen, denne Apostat og Sykofant, fortæller han David Paræus i Heidelberg, at Resen nylig havde udgivet nogle Teser, som Verden endnu ikke havde set Magen til, og som Stub vilde søge at faa udgivet paany i Tyskland med en Fortale, affattet i Bogtrykkerens Navn. Maaske kunde der da findes en, der kunde tugte Resen, som hans Taabelighed fortjente det! Selv havde Stub truffet Aftale med en vis Nicolaus Backendorf om at skrive den ovennævnte Fortale, og vilde en af Paræus' Disciple ledsage den med Kommentarer, vilde det være særdeles gavnligt for Kirken, for at der dog engang kunde sættes Bom for den Slags Taabeligheder og Narrestreger. — Der er dog ingen Spor til, at en saadan Udgave har foreligget.

Men ogsaa andre end Stub fulgte Resens Udtalelser med vaagent Øje. Herom har man et interessant Vidnesbyrd i et samtidigt Haandskrift »*De novo stylo Reseniano*»², som antagelig er affattet før 1613, da Resens tredje kristologiske Disputats ikke er behandlet heri. Fra gammel Tid har man anset KURT ASLAKSEN for Forfatter hertil, men noget tvingende Bevis for denne Antagelse kan ikke føres ud fra Haandskriftets Karakter³. Vist er det imidlertid, at Forfatteren har følt sig som afgjort Filip-pist. For ham er Melanchton den store dogmatiske Autoritet⁴, og han lader sig ikke blænde af, at Resen ofte søger at skjule sig bag Udtalelser af Luther⁵.

Skriftet leverer en kritisk Gennemgang af de Teser, der syntes farlige i den trinitariske og de to første kristologiske Disputatser, med Paavisning af de Kætterier og Misvisninger, Resen har gjort sig skyldig i.

Hvad der især er faldet den anonyme Angriber for Brystet,

1) Det S. 325 omtalte Brev. — 2) Gl. kgl. Saml. 4°. 1460. Foruden en længere Titel, skrevet i det 18de Aarhundrede af Foss, bærer Haandskriftet følgende samtidige Overskrift: *De novo stylo Reseniano, item novis formulis et phrasibus loqvendi.* — En nyere Afskrift findes i Thott 4°. 332. — 3) D. G. Zwer-gius, Det sjæll. Clerisie S. 142. Helveg, Den dsk. Kirkes Historie efter Reform. 2 Udg. I, 287. Et enkelt Sted i Haandskriftet kunde maaske støtte Tanken om Aslaksens Forfatterskab: den ejendommelige Citering (ad II, 7): »Vide in physic. Mosaic. fol. 331», der er Titlen paa et Skrift af Aslaksen, udgivet 1613. — 4) Ad I, 24. 26. II, 22. 31. — 5) Ad De deo Th. 46. Ad I, 85.

er — som Titlen siger — den nye, dunkle og affekterede Stil, Resen anvender, og meget bidende anfører han til Indledning en Del Citater, især af Athanasius og Melanchton, rettede mod dem, der synes at indtage det ortodokse Standpunkt, men som i Virkeligheden er disputeresyge og under formummede Talemaader søger at indføre nye Lærdomme til Fordærvelse for de enfoldige¹. Hovedanklagen mod Resen gælder nemlig fremfor alt hans Anvendelse af nye og usædvanlige Udtryk². Blandt saadanne anføres Ord som *trinius*, *biunus*, den enstydige Brug af *essentia* og *natura*, *substantia* og *subsistentia* o. l.³. Forfatteren klager endvidere over adskillige tvivlsomme⁴ og nogle uforstaaelige Steder⁵, ja eet Sted karakteriseres endog som »nova plane et barbara locutio»⁶.

Heller ikke det stærke spekulative og mystiske Drag i Resens Udviklinger vinder Bifald. Det smager af Sværmeri og tyder paa, at han vil konstruere en Opfattelse, der gaar langt ud over Skriftens jævne Tale⁷, og i Modsætning til Resens stærke Betonning af Kristendommens mysteriøse Karakter hævdes det, at der gives en Gudserkendelse, der er tilgængelig for den naturlige Fornuft⁸.

I Resens Treenighedslære finder Anonymen paa ikke faa Steder Udtalelser, der klinger sabelliansk⁹, særlig i den berygtede Th. 74, hvor det forekommer ham højst farligt at dadle det engang vedtagne Ord Trinitas, som snarere burde forsvares¹⁰.

Særligt Anstød tager han dog af de kristologiske Disputatser, hvori Resen gør Forsøg paa at opdigte en Kristusskikkelse, som ikke hører hjemme i Skriften¹¹.

Han er uenig med Resen i Evighedsbegrebet. Efter Resens Opfattelse, som blot synes at være et Laan fra Sebastian Franck, er Evigheden ikke en Bestemmelse i Guds Viden, men en Op-hævelse af Tidens Begreb. Dette er afgjort urigtigt, da Guds Skabelse og Forsyn netop finder Sted i Tiden, som er indstiftet

1) Saaledes en Udtalelse af Melanchton: »Certissimum enim iudicium est monstrosæ mentis oratio monstrosa». — 2) Jvfr. ad De med. I, 22. — 3) F. Eks. Ad De deo Th. 1. 3. 5. 14. 39. 80. Ad De med. I, 4. 11. 12. 18. II, 1. 33. — 4) Ad I, 8. 10. 18. — 5) Ad I, 44. 74. — 6) Ad I, 37. — 7) Ad De deo Th. 3. Ad I, 32. Spydigt siger han det første Sted om Resens »initiati»: »Videtur forte intelligere eos, qvi in hac nova sua doctrina sunt imbuti. Nam certe illi plura auserunt, qvam audere effari». — 8) Ad I, 14. II, 4. — 9) Ad De deo Th. 7. 9. 55. 69. — 10) Ad id. Th. 47—48. — 11) Ad I, 18.

af ham¹. Men denne Paastand er ogsaa blot udtænkt som Støtte for Resens Hævdelse af Kristi evige Midlergerning, d. v. s. for Tilstedeværelsen af hans menneskelige Natur før Inkarnationen². Ud fra en Række Tesser belyses og angribes derpaa denne Sætning³. I Forbindelse hermed forkastes ogsaa Resens Opfattelse af *communicatio idiomatum*, der er overtaget fra Konkordieformlen⁴, og som det er en Tilsnigelse af ham at identificere med Melanchtons Lære herom⁵. — Ud fra Resens Grundopfattelse af Kristi Væsen bliver fremdeles Inkarnationens Begreb stærkt svækket. Den bliver jo kun en Aabenbaring af, hvad Kristus allerede forlængst var⁶. Det er ogsaa utilstrækkeligt at indskrænke Fornedrelsen blot til Delagtighed i vor »status miser et mortalis«, — den gælder Antagelsen af en virkelig *essentia humana*⁷. Resen synes her paavirket af Valentinianere, Samosatenere og Gendøbere, som nægter Kristi sande Menneskelighed⁸. Hans Opfattelse af Himmelfarten og Sædet ved Guds højre Haand er endelig i den Grad indhyllet i Allegorier, at den ikke er til at forstaa. Muligvis fremstiller han ogsaa her Konkordieformlens Ubikvitetsdogme⁹.

Kritikken rammer desuden en Række Enkeltheder af eksegetisk¹⁰ og kirkehistorisk¹¹ Indhold. Eksempelvis kan det nævnes, at Resens Fortolkning af Hovedstedet Hebr. 13,8 forkastes — Stedet gælder ikke Kristi Væsen, men hans Lære¹². Det er i det hele en almindelig Anke, at Resen fordrejer alle de Skriftsteder, der taler om Kristi Tilværelse som Gud ved at lade dem gælde hans gudmenneskelige Midlervæsen før Inkarnationen¹³.

Den anonyme Kritiker har næppe overalt opfattet Resens Tanker rigtigt, men hans Kritik kaster et skarpt Lys over de Punkter, hvor Resens Udviklinger afveg fra den almindelige Læreform og blotter derved ofte Svagheder i hans Fremstilling. Forøvrigt faar man det Indtryk, at Kritikerens har interesseret sig nok saa meget for det formelle som for det reelle. Det har været ham mere om at gøre at vise, at Resen ikke var i Over-

1) Ad I, 6—9. Ad De deo Th. 8 karakteriseres dette Evighedsbegreb som »Manichæum, Arianum, Anabaptisticum et Schwenckfeldianum«. — 2) Ad I, 8—9. — 3) Ad I, 11. II, 7. 10. 11. 15. 17. 20. 21. — 4) Ad I, 23—24. II, 19. — 5) Ad I, 26. — 6) Ad II, 15. — 7) Ad I, 18. II, 9. 23. — 8) Ad II, 7. 23. Ogsaa Paavirkning fra Schwenckfeld beskyldes Resen for — ad II, 15. — 9) Ad II, 22. 31—32. — 10) Ad De deo Th. 17. — 11) Ad I, 50. 64. — 12) Ad I, 87—89. II, 16. — 13) Ad II, 15.

ensstemmelse med den engang vedtagne Læreform end at undersøge, om han virkelig havde skriftmæssig Ret i sine Udtalelser.

II. Af lignende Art som det nylig gennemgaaede Indlæg er en anden Kritik af Disputatserne, som findes i en Afskrift fra det 17de Aarhundrede i Thottske Samling (4°. 331), og som ikke tidligere har været Genstand for Omtale, endsige for nøjere Undersøgelse.

Afhandlingen bærer hverken Titel, Aarstal eller Forfatterbetegnelse, og heller ikke fra andre Kilder ved man, hvem Forfatteren er. Af Skriftet selv fremgaar det dog, at han maa have været en dansk eller norsk Kirkemand, da han et Sted omtaler, at Konkordieformlen er forbudt i »vore Kirker« af Frederik II¹. Indholdet viser fremdeles klart, at han ikke har været begejstret for en spekulativ Form for Lutherdom, som den traadte ham i Møde hos Resen, og ikke uvittigt satiriserer han over Resens Fjendskab overfor Brugen af Fornuften i teologiske Spørgsmaal. Grunden hertil synes kun at være den, at det er lettere at faa Folk til at følge sig et eller andet Sted ud i det transcendent, naar man først har blindet deres Øjne og Sjæle, og naar de saaledes er blevet forvandlede til umælende som Ræve og Gæs, kan man ustraffet prædike hvadsomhelst for dem. Iøvrigt maa man gerne andetsteds bruge selv de mest taabelige Argumenter fra Fornuften, naar det passer i ens Kram²!

Teologisk har Forfatteren sikkert hørt til Filippisternes Lejr, maaske med et ret stærkt kryptokalvinsk Anstrøg, om han end ikke staar med Sympati overfor det nestorianiserende Moment i Calvinismens Kristologi³. Han nævner et Sted Melanchton som normgivende dogmatisk Autoritet⁴ og viser tillige Tilbøjelighed til at støtte sig til reformerte Forfattere som Paræus, Polanus og Ursin⁵. I hvert Tilfælde er han en erklæret Fjende af den ældre spekulative Tübingerteologi og dens Fortsættelse i Konkordieformlen⁶ og den daværende Wittenbergerteologi⁷. »Ubikvitarist« er overhovedet ikke noget Hædersnavn i hans Mund.

Realkritikken af Resens Standpunkt er skarp, men Formen

1) Aff. VI. — 2) Aff. XIII. — 3) Aff. X. — 4) VI. — Camerarius nævnes V. — 5) II. V. VI. X. XIII. XIV. — 6) V. VI. IX. XI.—XV. — 7) IV. — Afhandlingen kan tidligst være blevet til 1613, da den helt igennem tager Hensyn til Resens tredie kristologiske Disputats fra dette Aar.

behersket. Forfatteren vil aabenbart helt igennem lade Kendsgeneringerne tale deres eget vægtige Sprog, og Skriftet er blottet for de grovkornede Skældsord, som Tidsalderens teologiske Polemik var en saa frodig Jordbund for. Højst kan han ved passende Lejlighed give Luft for sine Følelser gennem en lille satirisk Bemærkning¹.

Forfatteren viser et ret fyldigt Kendskab til oldkirkelig Litteratur og ikke mindst til oldkirkelige Kætterier. I den Henseende har Epifanios' hæresiologiske Skrifter været ham et godt Rustkammer, medens han ofte i sit Kendskab til den senere, ikke-ortodokse Kristologi bygger paa Chemnitz' og Bellarmins Skrifter om dette Emne². Afhandlingen minder indholdsmæssigt set en Del om »De novo stylo Reseniano«, men er langt stærkere interesseret i at paavise Resens Afhængighed af Tübingerskolen. Den gennemgaar de fire Disputatser fra 1609—13 og er delt i femten »Affectiones«, der hver behandler et enkelt Punkt indenfor Resens Teologi. Først sammenstilles Resens Udtalelser fra de forskellige Teser om det paagældende Lærepunkt, og derpaa efterviser Forfatteren gennem Citater, hvorledes Resens Udtryk er identiske med eller dog nærmer sig til Formuleringer, fremsatte af tidligere Tidens Vranglærere. Ved denne pinligt gennemførte Analyse af Resens Udtalelser lykkes det ham da ogsaa at genfinde de forfærdeligste Kætterier i næsten hver eneste af Resens Sætninger og Udtryk, og han viser sig saaledes ved denne Fremgangsmaade som ægte Barn af en Tidsalder, der ved Bedømmelsen af en Mands Standpunkt hellere lod sig lede af løsrevne Enkeltheder end af Helheden. Man fristes dog til at sige, at det er ved en Skæbnens Ironi, at netop Resen blev Genstand for denne Behandling, som paafaldende minder om hans egen Optræden overfor Vorstius. — Foruden at ytre Utilfredshed med Resens »nye og usædvanlige« Brug af Ord som *essentia*, *natura*, *persona*, *hypostasis* o. l.³ rammer Kritikken først hans Treenighedslære, der med dens stærke Betoning af Enheden i Guddommen leder i Retning af Sabellianisme⁴, men Hovedindvendingerne samler sig naturligvis om Mediatorskikkelsen. Sikkert med Rette opfattes Resens Udtalelser om den evige, udelte Hypostase som gældende ogsaa en præeksisterende *natura humana* hos Kristus i en eller anden Form, og Kritikeren gør sig i den Anledning Umage for at vise, hvorledes Resen paa dette Omraade er stærkt afhængig

1) IV. XIII. — 2) F. Eks. I. IV—VI. XII. — 3) I. II. III. VII. — 4) I.

af de spekulativt farvede Retninger, saaledes især Evtykianismen, Servets og Schwenkfelds Opfattelse¹. Resen synes at være en »Evtyches redivivus«², og ikke upassende minder Forfatteren om, at ogsaa Schwenkfeld kaldte sine Modstandere for Nestorianere³.

Særlig grundigt gennemgaaes den evige gudmenneskelige Mediatorskikkelse i Affectio IV, som ved sin Paavisning af, at Resen paa dette Punkt har gjort sig skyldig i over en Snes Kætterier baade af den groveste og mest forfinede Art, ja endog i hinanden ganske modsatte Misvisninger som Evtykianisme og Nestorianisme, giver et uhyggeligt Billede af, hvorledes man i Dattiden med Argusøjne spejdede efter Kætterier selv i de uskyldigste Ord. Uvilkaarlig maa man mindes Goethes berømte Ord om Teologien:

Es ist so schwer, den falschen Weg zu meiden,
Es liegt in ihr so viel verborgnes Gift,
Und von der Arzenei ist's kaum zu unterscheiden⁴.

Med ikke mindre Styrke angribes derpaa ud fra Resens formodede ubikvitistiske Grundsyn hans Svækkelse af Kristi sande Menneskelighed⁵. Kristus har ifølge Resen i sit Jordeliv ikke antaget nogen virkelig menneskelig substantia, men hans Menneskelighed er blot accidentalis, og Resens Standpunkt minder saaledes om Doketismens forskellige Former (især Apollinarios, Markion, Gnostikerne). Ogsaa Resens Bestemmelse af *communicatio idiomatum* forkastes⁶ som fremmed for Melanchton og af samme Art som den, der er »kanoniseret« af Konkordieformlen, og som til Fædre ikke blot har Brenz og Jacob Andreæ, men endogsaa Schwenkfeld. Efter Kritikerens Opfattelse danner denne Resens Forstaaelse af Egenskabsmeddelelsen Grundlaget for hans svækkede Inkarnationsbegreb⁷. Kristi jordiske Fremtræden bliver blot et Skin, fordi hans Menneskenatur fra Evighed er i Besiddelse af *omnipræsentia*. Derved bliver Jomfrufødselen overflødig, og Død og Korsfæstelse taber deres reelle Betydning. Læren om *communicatio idiomatum* fører endvidere til en fuldstændig Sammenblanding af den guddommelige og menneskelige Natur. Hvori bestaar overhovedet Forskellen? Har paa den Maade ikke ogsaa den guddommelige Natur deltaget i Lidelsen⁸? (jvfr. Schwenkfeld). Endelig forkastes Resens Lære om Kristi Nedfart til Døds-

1) I. IV. — 2) IV. — 3) I. IV. VI. — 4) Faust I, 1985—1987. — 5) V. Jvfr. X. — 6) VI. — 7) VIII—X. — 8) IX.

riget, om Ophøjelsen, om Sædet ved Faderens Højre og om Genkomsten som helt igennem udformede paa Grundlag af Ubikvitetslæren efter Brenz, Konkordieformlen og Schwenkfeld¹. Herunder bliver der Lejlighed til at kritisere Resens Opfattelse af Himlen, der ophæver Forskellen mellem Paradis og Helvede og lader alt flyde sammen i en ubestemmelig Enhed, og som aabenbart ikke er den Himmel, hvorfra Kristus efter Skriftens Lære skal komme igen².

Ved sin bestandige Jævnførelse mellem Resens Udtalelser og alle mulige oldkirkelige Kætterier skyder Forfatteren af denne Kritik sikkert langt over Maalet, men skarpere end i noget andet Indlæg mod Resen er det spekulative Grundpræg i hans Teologi paavist, og hans Kristologi karakteriseret som en Læreform, der i sine Konsekvenser maa føre til væsentlig de samme Resultater som Schwenkfeld, Tübingerskolen og Konkordieformlen.

III. Heller ikke i de Kredse, som stod Resen nær, vandt hans Teser udelt Bifald. En Efterretning fra et næppe helt uvildigt Vidne ved at berette om, hvorledes Resen var ved at miste Kansler CHR. FRIIS' Bevaagenhed, men at Kansleren lod sig tale til Rette af HOLGER ROSENKRANTZ, der fandt, at det havde været bedre, om Disputaterne ikke var blevet udgivne, men naar det endelig var sket, lod de sig dog forsvare³. Denne Efterretning mangler ikke indre Sandsynlighed⁴. Dobbelt interessant er det da, at man har bevaret Udtalelser af Rosenkrantz om Resens Standpunkt netop fra denne Periode. Faa Maaneder efter Udgivelsen af den første kristologiske Disputats skrev Rosenkrantz et Brev til Resen om dette Arbejde⁵. Tonen heri er kølig og ret behersket og svarer saaledes i Stemning meget godt til den oven-

1) XI—XV. Jvfr. V. — 2) XII—XIII. XV. — 3) Stubs S. 390 omtalte Brev. — 4) Mange Aar senere — 1623 — udtalte Rosenkrantz i en Redegørelse for sit Forhold til Jesper Brochmand, at der var den i det teologiske Fakultet, som i mange Aar havde staaet ham langt nærmere end Brochmand, hvad der havde medført »longe et majorem quam plurimorum malevolentiam et frequentiores obtrectationes . . . quam ab ea, quæ D. Brochmanno mecum intercedit necessitudine, sperare mihi unquam habeam«. (Gl. kgl. Saml. Fol. 131. S. 18). Disse Ytringer kan kun gælde Resen, sikkert med særligt Henblik paa Forholdene 1614. — 5) Afskrift i Gl. kgl. Saml. Fol. 131, delvis udgivet i K S 3 R. V, 737—740. Den omtrentlige Affattelsestid (Begyndelsen af August 1611) fremgaar af Brevets Omtale af Otto Brahes Jordefærd, der fandt Sted d. 19de Juli 1611 (jvfr. Hans Bang, Ligpræd. over Otte Brahe Axelsen . . .).

for omtalte Ytring til Kansleren. Resens Opfattelse af Kristi Væsen har virket overraskende selv paa Rosenkrantz¹, og han lægger ikke Skjul paa, at Resens Disputats har vakt den største Harme, og at der er Grund til at vente, at den vil drage ubehagelige Følger efter sig især i Udlandet. For sit eget Vedkommende kunde Rosenkrantz dog ikke samstemme med de bitre Domme, der blev fældet over Resens Standpunkt. Ud fra sit tidligere Kendskab hertil mente han med Vished at kunne fastholde som sin Overbevisning, at det ikke havde været Resens Hensigt af Forfængelighed at prale med nyopfundne Dogmer. Han havde blot udtrykt sig paa en uheldig og lidet klar Maade, skønt han i Grunden mente det samme som hele Kirken.

Dette gælder særlig Spørgsmaalet om Opfattelsen af Evigheden af Kristi menneskelige Natur, som maa forstaas ud fra I, 6—7, hvor »Evigheden« blot betragtes som en Bestemmelse i Guds Viden, der ikke lader sig paavirke af Tidsafstande.

Dette Resultat er Rosenkrantz kommet til ved atter og atter gentagen Læsning af Disputatsen².

Nogle Aar senere, da Processen mellem Resen og Kock var afsluttet, uddybede Rosenkrantz sine Tanker yderligere i en meget lang Skrivelse til Resen, dateret Sundhedskilden ved Svabsted d. 6te Juli 1614³. Den er interessant baade til Oplysning om Rosenkrantz' Syn paa Resens Teologi og ved de Efterretninger, den bringer om den almindelige Kritik af Resens Standpunkt. Til en Begyndelse tager Rosenkrantz Resen alvorligt i Skole paa Grund af hans slette Stil⁴. Han lægger ikke Skjul paa, at baade Resens Fjender og Venner er i høj Grad utilfredse med hans dunkle og vanskeligt forstaaelige Sprog. Træffende peger han paa, hvorledes det er ejendommeligt for Resen selv paa de mest afgørende Steder at udtrykke sig paa en saa abrupt Maade, at kun den, der paa Forhaand har levet sig ind i hans Tankegang, kan forstaa ham. Hertil kommer, at hans Brug af Smaord som ita, interea, imprimis etc., af Parenteser og forvirrende Kommaer hvert Øjeblik sprænger Sammenhængen i hans Udviklinger. Derfor lægger han ham ogsaa alvorligt paa Sinde i den

1) ». . . sed et literis non ita pridem mihi scriptis«. — 2) Jvfr. den malende Ytring: »Legi namqve et relegi atqve iterum iterumqve relegi disquisitionem illam . . .«. — 3) Afskrift i Kall 4°. 297. S. 90—99 b. Allerede 14 Dage tidligere havde Rosenkrantz paabegyndt Udarbejdelsen paa Rosenholm, men fik den først afsluttet i Svabsted. — 4) ib. S. 90—91.

kommende Apologi at udtrykke sig i et klart og ordentligt Foredrag.

Hvad Realiteterne angaar, vil Rosenkrantz heller ikke dølge, at det kun er »paucissimii¹, der som han selv er overbevist om Resens Ortodoksi trods de nye Udtryk. De allerfleste spejder blot efter Kætterier i hans dunkle Udtalelser. Saaledes mener mange, at hans Opfattelse af Tingenes Evighed for Gud skal forstaaes ud fra Antagelsen af en Idealverden, hvor Tingene eksisterede, førend de fik jordisk Tilværelse². Som Følge deraf skulde de fromme, der blev frelste før Kristi Komme i Kød, ikke være blevet frelste ved Kristus, men snarere ved »idea hominis Christi Jesu«. Med Afsky vender Rosenkrantz sig bort fra saadanne Forestillinger, der hviler paa de uværdigste antropomorfistiske Principper, og som ingen Grund har i Skriften. Hvordan skulde Resen, der dog ellers viser sig som den store Bekæmper af al Antropomorfisme, kunne hylde saa »kødelige« Meninger? Ved at gøre alle Ting evige for Gud har Resen sikkert blot villet sige, at Gud opfatter selv det i Tid adskilte uno actu, og at tillægge Gud Evighed — som ogsaa de øvrige Egenskaber — maa blot opfattes som en negativ Bestemmelse for at undgaa at tilskrive Gud det modsatte af, hvad vedkommende Egenskab udsiger.

Endnu langt vanskeligere er det dog at forstaa Resens Opfattelse af Kristi Midlergerning før Inkarnationen³. Hans Fjender beskylder ham for at lære Kristi menneskelige Naturs Tilstedeværelse fra Evighed og begrunder deres Opfattelse dels ud fra hans Ytringer om Enheden af guddommeligt og menneskeligt i Hypostasen (jvfr. I, 13. III, 13. 27), dels ud fra hans Paastand om, at Midlernavnet gælder begge Naturer i Forening (jvfr. I, 42 fl.). Resen kommer som Følge deraf til at opfatte Fornedrelsen blot som Antagelsen af et menneskeligt Legeme⁴, og han nødes til at fortolke alle de Skriftsteder (Johs. 1, 3; Kol. 1, 15—16; Hebr. 1, 3a) og alle de Kirkefædreudtalelser, der gælder Kristi guddommelige Natur alene, som gældende hele Hypostasen. — Overfor dette Punkt maa i Virkeligheden selv Rosenkrantz give op. Han kan paa ingen Maade tro, at Resen for Alvor vil tale om en Virksomhed af Kristi menneskelige Natur før Inkarnationen, eller at han vil forringe Inkarnationens Betydning, men han er i det hele ikke fuldt ud tilfreds med Resens Behandling

1) Kall 4°. 297. S. 93 b. — 2) ib. S. 91 b. — 3) ib. S. 94 ff. — 4) Jvfr. ib. S. 99 b.

af dette Spørgsmaal. Med ængsteligt Sind vil han vente paa nærmere Oplysning fra Resen selv, og han finder det i høj Grad nødvendigt, at Resen i sin Apologi gør ordentligt Rede for sit Standpunkt i denne Henseende. Indtil videre vil han raade ham til at forklare sine Udtalelser om Kristi menneskelige Natur før Inkarnationen som gældende den troendes Betragtning heraf, der i Analogi med Guds Viden springer alle Tidsafstande over og anticiperer det kommende¹.

Ogsaa m. H. t. forskellige Udtalelser i Disputatsen »De deo triuno« ønsker Rosenkrantz², at Resen vil udtale sig nærmere i sin Apologi. Dette gælder den farlige Th. 74 med dens tilsyneladende Forkastelse af Realiteten af Personforskellen i Guddommen, som dog efter Rosenkrantz' Mening næppe har meget paa sig (jvfr. ib. Th. 22—83), og Resens Kritik i Th. 24 af Comma Johanneum.

Med Rette er det blevet fremhævet, at Rosenkrantz' Standpunkt overfor Resens Disputatser er præget af »skaansom Optagelse i god Mening«³. Dette gælder i høj Grad det sidst gennemgaaede Indlæg, hvor Rosenkrantz tillige ofte taler om Værdien af Resens øvrige kirkelige Arbejder⁴. I nogle afsluttende Bemærkninger ridser han sin egen Grundanskuelse op⁵. Det er kun tilsyneladende, at der bestaar en Modsætning mellem Guds og vor Opfattelse af Tingene, nemlig saa længe Tanken gaar sine egne Veje, forblindet af kødelige Begæringer. Saa snart vi er optaget i det himmelske »Regimente«, og Øjnene ved Troen er blevet oplyste, erfarer vi, hvorledes Trosmysterierne er de nødvendige Forudsætninger for Gudsforholdet. — Her staar vi ved Grundlaget baade for Resens og Rosenkrantz' Teologi. Det var den fælles Front mod Tidens Rationalisme, der forenede dem, hvor uenige de end kunde være om Enkeltheder.

IV. Det var ikke uden Grund, at Rosenkrantz havde frygtet, at Resens Teser vilde vække Uvilje ogsaa udenfor Danmarks Grænser. I hvor høj Grad dette blev Tilfældet, faar man Oplysning om gennem nogle Breve, der er bevarede fra forskellige bekendte udenlandske Teologer.

Saaledes skrev den udmærkede heidelbergse Professor DAVID

1) Kall 4°. 297. S. 96. Dette grunder Rosenkrantz især paa I, 57. — 2) ib. S. 97 b. — 3) J. Oskar Andersen, Holger Rosenkrantz den Lærde S. 139 f. — 4) S. 91. 93 b. 99 b. — 5) ib. S. 98—99.

PARÆUS, der ikke er mindst bekendt ved sine ivrige Forsøg paa at bringe en Union mellem Reformerte og Lutheranere i Stand¹, et Brev til Kurt Aslaksen² om Resens Teser »De uno mediatore«, som han vistnok først var blevet gjort opmærksom paa af Ivar Stub³. Han omtaler heri med en vis Agtelse Resen som en Mand af stor Lærdom og udbredt Læsning, men han er forfærdet over den højtravende Vidtløftighed (*transcendentissima verbositas*), han udtrykker sig med. Næppe een Sætning mener Paræus at have forstaaet til Bunds, og han har stor Medlidenhed med den ulykkelige Ungdom, for hvem Kirkens klare Lære i den Grad skal tilhylles ved en intetsigende Ordrigdom.

Ikke meget anderledes kom Dommen til at lyde fra luthersk Side. Til Aslaksens Korrespondenter hørte ogsaa den teologiske Professor i Rostock EILHARD LUBIN, der har vundet sig et godt Navn paa Grund af sin Lærdom i de klassiske Fag⁴, men som dog maaske var endnu mere bekendt for sit Forsøg paa at bestemme det onde paa nyplatonisk Vis blot som det godes Negation⁵. Lubin havde allerede i nogen Tid staaet i venskabelig Forbindelse med de københavnske Teologer og havde saaledes 1610 tilegnet Winstrup, Resen og Aslaksen sin Galaterbrevskommentar⁶, men nu — i et Brev til Aslaksen fra 1613⁷ — lægger han ikke Skjul paa den Forundring, der havde grebet ham og hans Kolleger ved Læsningen af Resens Teser. Man tvivlede ikke om, at der bag de dunkle og usædvanlige Udtryk skjulte sig gamle Dages Kætterier. Oprigtigt beklagede Lubin at leve i et Aarhundrede, hvori Tiden endelig var modnet til at føde saadanne kætterske Misfostre til Verden, som de tidligere Aarhundreder havde gaaet svanger med, og til hvis Fæddere man altsaa i Dan-

1) R E³ XIV, 686—689. — 2) Aktstykke Nr. I, dateret 11 Sept. 1613. — 3) Jvfr. S. 390. — 4) *Etwas von rostoch. Sachen* 1740. S. 209 f. 1741. 282 f. 311 f. 342 f. 381—2. 405 f. A D B XIX, 331. — 5) E. Lubin, *Phosphorus, de prima causa et natura mali . . . iterat.* ed. Rost. 1601. *Etwas* 1740. S. 23 f. 49 f. G. Frank, *Geschichte der prot. Theol.* I, 345 f. Det er derfor ganske uden Grund, naar Helveg, *anf. Skrift* I, 288 omtaler Lubin som »en iøvrigt temmelig ubekjendt Mand«. — 6) E. Lubin, *In divi apostoli Pavli ad Galatas epistolam exercitationes theologicæ . . . Rost. 1610* (U B, Rostock). Fortalen, der er dat. 1610, 27/2, oplyser, at Dedikationen skal være et Venskabs-tegn overfor dem »cum quibus in Christo Jesu in unitate fidei et religionis quam diu vixero consentire et conspirare cum deo, adnitar«. — 7) Dat. pridie Catharinæ 1613. Aktst. Nr. II.

mark maatte regne Resen, hvem man tidligere havde elsket og æret som en Ven, ja som en Broder!

Lubin havde allerede skrevet til Greifswald og Stettin om det passerede og tvivlede ikke paa, at det vilde ende med, at en eller anden tog sig paa at gendrive Resen i et Skrift, dediceret til den danske Konge.

Lignende Toner lader sig høre i et nyt Brev fra Lubin et halvt Aars Tid senere¹. Man faar herigennem Besked om den Opsigt, Resens Teser havde vakt overalt i Tyskland, hvor de var Genstand for Drøftelse af saare mange. Lubin fandt det meget ønskeligt, om det maatte blive Resen paalagt af Kongen for Fremtiden at afholde sig fra sine nymodens og i høj Grad mistænkelige Udtryk, som smagte af tidligere Tidens Vranglære. Ellers vilde der sikkert blive skrevet imod ham. Lubin frygtede i det hele den teologiske Ufred, som maaske vilde brede sig fra Danmark til Naboakademiet i Rostock, og som havde sin Grund i, at man forlod det aabenbarede Ord til Bedste for »enthusiasticæ speculationes«.

Ogsaa fra et langt sydligere Sted end Rostock lod betænkelige Røster sig høre. Den fredelskende Giessnerteolog BALTHAZAR MENTZER², hvem nyere Forskere har tilkendt Pladsen som en af de betydeligste efterreformatoriske Bearbejdere af det kristologiske Problem³, udtalte sig i et Brev til Biskop Arctander i Viborg⁴ med Bekymring om det Røre, Resens Standpunkt havde vakt. Selv havde Mentzer set nogle af Resens Disputatser, men han, der var en Elsker af den lærde Kirkes klare og tydelige Sprog, maatte rent ud erklære, at han ikke havde forstaaet dem og fandt dem velegnede til at vække Mistanke om adskilligt Kætteri. Han ønskede derfor i høj Grad nærmere Oplysninger om Forholdenes Udvikling.

§ 3. *Oluf Jensen Kock.*

Det blev dog ikke i lærde Skrifter fra akademiske Kredse hverken i Danmark eller Tyskland, at de stærkeste Angreb skulde

1) Dat. 1614, 18/1. Aktst. Nr. XIII. — 2) A D B XXI, 374. RE³ XII, 632—635. A. Tholuck, *Das akademische Leben* II, 36—37. — 3) E. Weber, *Der Einfluss der protestantischen Schulphilosophie*. Lpz. 1908. S. 158 f. 163 f. 168. — 4) Dateret 1614, 11/4. Aktst. Nr. XL.

blive rettede mod Resen, men fra Prædikestolen i Sct. Nikolaj Kirke i København¹.

Ved denne Kirke virkede siden 1607² som Sognepræst en ilter Nordmand ved Navn OLUF JENSEN KOCK. Meget ved vi desværre ikke om hans Liv og Personlighed, førend han traadte frem 1611³, men saa meget synes dog at være vist, at han har været en for sin Tid velstuderet Mand. 1596 træffes han som studerende i Rostock⁴, 1598 berømmes han ret stærkt som »en ærlig og flittig Person« i en anbefaling fra det københavnske Konsistorium⁵, 1602 tog han Magistergraden i København⁶, og ret betegnende hører man siden, at han selv som Sognepræst holdt en Tysker i sit Hus for at give sig videregaaende Undervisning i Græsk⁷. Hans kirkelige Løbebane, førend han kom til København, som Sognepræst ved Domkirkerne i Bergen⁸ og siden i Lund⁹, tyder paa, at han har været ret velanset i visse Kredse. I samme Retning peger ogsaa den Omstændighed, at han 1604 nævnes som Bispeemne til Bispestolen i Stavanger¹⁰. Men den Stridbarhed, der siden viste sig som et saa fremtrædende Karaktertræk hos ham, kom vistnok ogsaa tidlig til Syne. Han havde saaledes maattet opgive sit Embede i Bergen paa Grund af de bitre Stridigheder, hans Personlighed gav Anledning til¹¹. — Kocks teologiske Standpunkt før 1611 kender vi ikke, men efter hans senere Udtalelser at dømme har det sikkert været afgjort kryptokalvinsk¹². Som den værste Fjende af sin Retning ansaa han Resen, og det fremgaar klart af hans hele Optræden, at han har følt det som sin særlige Opgave at faa denne Mand fældet¹³.

Det er ikke usandsynligt, at Resens Katekismeudgave af 1608

1) De følgende Stridigheder er tidligere især fremstillede i J. P. Mynster, Blandede Skrifter V, 268 f.; L. Helveg, Den danske Kirkes Historie efter Reform. 2 Udg. I, 277 ff; Rørdam III, 253 ff. og A. Tholuck, Das akademische Leben II, 158. 200. — 2) D M 4 R. IV, 24. Rørdam, Monumenta hist. Dan. II, 591. — 3) Om Oluf Kock har Rørdam samlet en Del Efterretninger i K S 3 R. I, 561—624. Andre Biografier af ham findes i J. F. Lampe, Bergens Stifts Biskoper og Præster I, 46—48 og S. Cawallin, Lunds Stifts Herdaminne I, 218—219. — 4) Die Matrikel der Univ. Rostock II, 253. — 5) K S 2 R. III, 637. — 6) P T III, 129. — 7) Rørdam IV, 593—4. — 8) K S 3 R. I, 562. — 9) ib. S. 563. — 10) A. Faye, Christianssands Stifts Bispe- og Stiftshistorie S. 203. — 11) K S 3 R. I, 563 f. Rørdam, Monumenta II, 585—586. — 12) 1614 henviser han især til Hemmingsen som den nyere Tids Kirkefader. K S 3 R. I, 586. — 13) Om Forholdet mellem Akterne i Sagen Kock—Resen henvises der en Gang for alle til Aktstykketavlen i Bogens Slutning.

har været den første Aarsag til Kocks Angreb. Givet er det i hvert Tilfælde, at allerede nogle Uger før Udgivelsen af Resens første kristologiske Disputats begyndte Kock at komme med »de underligste Gloser« paa Prædikestolen¹. Resen har tidlig vidst Besked hermed, og samtidig med, at han sendte Kongen og Kansleren sin Disputats, klagede han bittert over, at Kock havde til Hensigt at snigløbe ham og give ham til Pris for Bagvaskelser².

Da Teserne kom til Forhandling, tog Kock Ordet mod Resen, men efter dennes senere Udtalelser at dømme paa en temmelig uheldig Maade, saa at han kun opnaaede at ærgre Tilhørerne³.

Antagelig for at sikre sig en Kampplads, hvor han ikke kunde blive sagt imod, begyndte Kock derpaa ikke blot privat, men især paa Prædikestolen at angribe Resens Kristologi⁴. Det er næppe tilfældigt, at hans Angreb synes at have taget til i Styrke paa et Tidspunkt, der ligger kort efter, at den betydeligste danske Kryptokalvinist, Ivar Stub, var død⁵.

Hans Optræden kunde selvfølgelig ikke forblive skjult for den, han sigtede til. Muligvis efter højere Ordre følte Biskop Winstrup sig derfor foranlediget til at paamine Kock om ikke at fortsætte med sin Skælden og Smælden⁶, og Resen sendte privat Knud Bieske og Kurt Aslaksen til ham for at advare ham. Overfor dem hævdede han, at han ikke sigtede til Resen, men til nogle Anabaptister i sit Sogn⁷. Der kom endog en venskabelig Forhandling i Stand mellem Resen og Kock⁸. Efter hans egen Udtalelse senere at dømme havde Kock vist sig som »gloriæ Resenii studiosissimus«⁹, og deres Drøftelse især af Spørgsmaalene om Kristi menneskelige Natur, om alle Tings Evighed for Gud og om *communicatio idiomatum* forløb saa fredeligt, at Kock følte sig helt tilfredsstillet ved Resens Udviklinger¹⁰. Faktisk hører man heller intet til Sagen før ca. 2 Aar senere. Efter at Kock særlig i en Prædiken paa Skærtorsdag 1613 havde tonet rent kalvinsk Flag i Nadverlæren, idet han fortolkede Indstiftelsesordenes »dette er« som »dette betyder«¹¹ og hævdede, at Kristi Legeme efter Himmelfarten kun var i Himlen, vendte han sig Kristi Himmelfartsdag s. A. mod dem, der lærte Kristi men-

1) K S 3 R. I, 598. — 2) Akt. XXXIII; A. S. 10 v. — 3) ib. S. 8. B 631. — 4) K S 3 R. I, 607 jvfr. S. 578 »nu paa det 3die Aar« og Pontoppidan, Annales III, 650. — 5) K S 3 R. I, 597. — 6) ib. S. 596. 597. — 7) ib. S. 578. 607. — 8) ib. S. 578. 598. — 9) ib. S. 598. — 10) ib. S. 578. — 11) ib. S. 588—589; jvfr. S. 580. 585.

neskelige Naturs Tilstedeværelse overalt, ja, at Kristus efter sin Menneskenatur realiter skulde være til Stede i Nadveren med sit Legeme og Blod. Samtidig polemiserede han mod de nye Kættere og Sværmere, som hævdede, at Kristus fra Evighed havde været til som Menneske¹.

Denne og lignende Udtalelser gav Anledning til, at Biskop Winstrup igen maatte gribe ind. I hvert Tilfælde een Gang i Sommeren 1613 formanede han efter Kanslerens udtrykkelige Ordre Kock i flere Præsters Nærværelse og forbød ham under Straf at fortsætte sin »ukristelige Skælden«². Kock kunde i det hele ikke senere nægte, at det oftere var paalagt ham af Biskoppen at afholde sig fra Polemiseren fra Prædikestolen³, men han lod sig imidlertid ikke standse.

Resen har naturligvis med største Agtpaagivenhed fulgt Kocks Virksomhed og, som det synes at fremgaa af de senere Vidneafhøringer, haft sine Spioner i Kirken, naar Kock prædikede. Det er i hvert Fald næppe tilfældigt, at det er Resens Studenter, der siden møder frem som de ivrigste og nøjagtigste Vidner⁴, og det ser ud til, at flere af dem havde ført Skrivesager med sig i Kirken for at optegne utilbørlige Vendinger⁵. Med en vis Stoltthed fremhævede Resen siden, at der havde været »ni Karle staaende hos hverandre i Kirken«⁶. — Betegnende for hans Stemning overfor Kock i disse Aar er det sikkert ogsaa, at han i sin Ligprædiken over Dronning Anna Catharina tvært imod Tidens faste Skik undgaar at nævne, at ogsaa Oluf Kock var til Stede ved Dronningens sidste Sygeleje, ja endog meddelte hende den sidste Nadver⁷.

Det meste af Aaret 1613 gik dog hen uden synderlig Uro, indtil Kock skulde holde Ugedagsprædiken i Vor Frue Kirke d. 10de December 1613. Forventningerne har rimeligvis været stærkt spændte, da ikke blot talrige Studenter, men ogsaa mange bekendte Borgere⁸ og flere Præster⁹ havde indfundet sig. Tilhørerne blev da heller ikke skuffede. Den Prædiken, Kock holdt denne Dag, blev siden Hovedanklagen mod ham og er i det hele det klareste Vidnesbyrd om hans Syn paa Resen. Vidnernes Beretning om

1) K S 3 R. I, S. 585—586. — 2) ib. S. 596. 599. — 3) ib. S. 599. — 4) Listerne over Vidnerne og over Resens Tilhørere er væsentlig identiske. ib. S. 571 f. 573 f. — 5) ib. S. 584. 585. 587. — 6) ib. S. 606. — 7) At det forholder sig saaledes, fremgaaer med al Tydelighed af et Brev fra Kock ib. S. 623. — 8) ib. S. 608. — 9) ib. S. 590 ff.

de enkelte Udtalelser viser ikke ordret Overensstemmelse, saa at det ikke er muligt med absolut Nøjagtighed formelt at rekonstruere hans Prædiken, men i Realiteten er der ingen Forskel. Ud fra Dagens Tekst — Matth. Kap. 25 —, der efter Kocks Opfattelse tydeligt nok vidnede om den sande Forstaaelse af Kristi menneskelige Natur, angreb han først dem, der vilde hævde Tilstedeværelsen af denne fra evig Tid. Det kunde kun opnaas ved at vride og vende Guds Ord efter deres egen Vilje, og det stred ganske imod Skriftens og de gamle Lærefædres tydelige Udtalelser. Ofte gentog han, at Tilhængerne af denne Opfattelse var »Luftspringere, Ubikvitister og fratres Concordiæ«¹. Efter nogle Vidners Forklaring endte han denne Del af sin Prædiken med følgende kraftige Salut: »Skamme dig, skamme dig og hold din Sladder, din kaade og nævisse Mund; du est ikkun for Gud en Pebling og Sinke, hvad heller du est Mester eller Doctor«².

Det andet Angrebspunkt gjaldt dem, der forfalskede Katekismen, derved forvendte den kristne Tro og forvildede Verden. Med tydeligt Henblik paa Resens Katekismeudgave fra 1608 kritiserede han Ordlyden i den anden Trosartikel om Kristus: »som skal igenkomme« i Stedet for »deden han skal igenkomme«. »Der laterer Sofisteri under og ligger en Skælm begravet«³. Øjensynligt fortolkede Kock det nye Udtryk som et Forsøg paa at indsmugle Tanken om Kristi menneskelige Naturs Allestedsnærværelse i Stedet for — som han selv — at opfatte den som bundet til Himlen localiter et circumscriptive⁴. Derfor kunde han ogsaa ønske, at den nye Katekisme skulde kastes Fanden i Vold og trædes under Fødder⁵. — Forøvrigt var Prædikenen fuld af allehaande kraftige Skældsord mod hans Modstandere. Et af Vidnerne, som i saa Henseende synes at have haft en særlig levende Hukommelse, anfører af den Art følgende: Sinke, Pebling, Halunk, dumdrigtigt Bæst, nævis Hund etc.⁶ — Særlig pinligt var det dog, at Kock ikke nøjedes med at angribe Resen, men ogsaa vendte sig mod Sjællands Biskop, der i Stedet for at straffe saadant var en stum Hund, som sad over sine 10 eller

1) K S 3 R. I, 583—4; jvfr. S. 584—5. 587. 592—3. 594. — 2) ib. S. 585; jvfr. S. 584. 587. 594. 609 og lignende Udtalelser i en anden Prædiken ib. S. 589. Efter nogle Vidners Udsagn (ib. S. 592—593) begyndte hans Udtalelse: »dersom der end var 10 Marcioniter i ham, saa var han dog . . .« — 3) ib. S. 584 (bis). 586—587. — 4) ib. S. 585. — 5) ib. S. 584. 587. 594. — 6) ib. S. 592.

15 Retter og rodede iblandt sine Rosenobler og Dalere¹. I Mod-sætning hertil fremhævede han sig selv som den, der var beredt til at bekende Sandheden, om han end skulde miste Kappe og Kaabe, Liv og Blod²; og i et pludseligt Raseri henvendte han sig til de tilstedeværende Studenter med Udraabet: »Skriver, hvem der lyster og bærer frem; der skal komme den, der skal svare dertil³!«

Selvfølgelig blev alle disse Udtalelser øjeblikkelig af velvillige Sjæle indberettede til Resen. Hans Svar blev en Klage til Sjæl-lands Biskop⁴. I en rolig og værdig Tone skildrede han, hvor-ledes Kock i sin sidste Prædiken havde angrebet hans Teologi og Katekismeudgave i højst usømmelige Udtryk og fordrede i Henhold til Biskoppens tidligere Optræden overfor Kock, at hans forargelige Optræden ikke forblev ustraffet. Vilde den Danne- mand ham noget, var Resen altid overbødig, om han vilde be- vise det lovlig og redelig og tage Svar og Sentens derpaa, som en ærlig Mand uden Klafferi bør gøre.

Der hengik nu et Par Dage, hvori der ikke skete noget. Den følgende Søndag — d. 19de December — talte Kock igen fra Prædikestolen om den rette Forstaaelse af Kristi menneskelige Natur. Den, der vilde hævde det modsatte, forførte Ungdommen, hvem han saa end var⁵. »Jeg vil bevise dig med den gode, gamle, graa Bibel, at det er Løgn og Skam og Fantasi, du farer med«, udtalte han⁶. Ved samme Lejlighed kom han ogsaa ind paa Tre- enighedsdogmet. Personforskellen skulde forstaas realiter et rea- lissime og ingenlunde per *ἀνθρωποπαθειαν*⁷. Det modsatte var aabenbar Løgn⁸. Ogsaa i denne Prædiken skal han paa sin drastiske Maade have vendt sig til Studenterne og direkte udtalt: »Nu Næavis, tegn an og før det til Marked; det skal vel komme til Marked, om Gud vil, jeg lever«⁹.

To Dage senere — d. 21de December — lod Biskop Winstrup Kock beskikke, d. v. s. suspendere ved de to Kapellaner ved Frue Kirke Alexander Olufsen og Thomas Cortsen Wegener¹⁰.

Kock lod sig dog ikke af den Grund forknytte. Han svarede

1) K S 3 R. I, 592; jvfr. S. 587. 593. — 2) ib. S. 587; jvfr. S. 592. 594. (Efter dette Vidne skal han endog have sagt, at han ikke frygtede for et Bøddel- sværd!). — 3) ib. S. 584. — 4) Dateret 1613, 17/12. Aktst. Nr. IV. — 5) K S 3 R. I, 587—588. — 6) ib. S. 589. — 7) ib. S. 588. 589. Det sidste Sted hen- føres Udtalelsen dog til en concio funebris. — 8) ib. S. 589. — 9) ib. S. 590. — 10) ib. S. 596—597.

Bispen, at det var Uret at forbyde ham Prædikestolen, førend der var faldet Dom i Sagen. Han havde i sine Prædikener sigtet til dem, der lærte Kristi menneskelige Naturs Evighed. Lærte Resen dette, gjaldt hans Tale ham, thi det var djævelsk Lære. — Han vidste ikke, hvem der havde udgivet Katekismen 1608, men den stred i hvert Tilfælde mod Kirkeordinansen. Forøvrigt skulde han give yderligere Svar under Sagens lovlige Behandling¹.

Naar Kock saaledes ikke hidindtil havde været til at kue, skyldes det sikkert ikke blot hans egen blinde Kamplyst, men nok saa meget Bevidstheden om, at han kun udtalte, hvad mange andre tænkte. Det ser saaledes ud til, at hele dette Angreb paa Resen ikke har været Aslaksen helt ubehageligt, og at han maa- ske i al Stilhed har pustet til Ilden². Givet er det imidlertid, at Kock fandt uforbeholden Støtte et andet Sted. Jævnlig vekslede han Breve om de urolige Kirkeforhold med Præsten NIELS MIK- KELSEN AALBORG³, og netop i disse Dage maa han have mod- taget et Brev fra denne, dateret d. 15de December⁴. Kock blev her hilst som en tapper Stridsmand i Herren og opfordredes til ikke at vige tilbage for de sataniske Modstanderes giftige Slag, der uddeltes med frygtelige Trusler og forfærdelige Beskyldninger. Modigt burde han staa imod i Bevidstheden om, at Kristus kæm- pede med og for ham i denne for den danske Kirke saa farefulde Tid, da man søgte at forvende de unges Sind ved at fylde dem med en Teologi, sammensat af metafysisk Snak og Konkordie- bogens forvirrede Dogmer. Det skyldtes kun et snedigt Kunst- greb af Satan, at man forlod Skriftens jævne Tale for at fordybe sig i subtile og ubegribelige Spørgsmaal.

Det er let at forstaa, at en Mand af Oluf Kocks Støbning yderligere maatte opflammes ved saadanne Breve. Muligvis maa man anse det som en direkte Følge af dette Brev, at han i sin Højmesseprædiken i Sct. Nikolaj Kirke 1ste Juledag benyttede Lejligheden til ud fra Englenes Sang at indskærpe, at Kristus som Menneske er født i Tiden og ikke som saadan har været fra Evighed, »hvilket haver sin rigtige Kraft, Magt og Myndighed med sig at føre imod Helvedes Porte, Leviathan, Belial og Re- senium (eller Resimum⁵)«. Dette sidste Ord, som andetsteds angives

1) K S 3 R. I, 596—597. — 2) Jvfr. S. 441. — 3) Jvfr. K S 2 R. VI, 599—600. Paa Mødet i Kolding blev der foruden det nedenfor nævnte Brev tillige fremlagt et — nu tabt — Brev fra N. M. Aalborg, dateret 1613, 26/12 (Aktst. XXXIII A. S. 7 v). — 4) Akt. Nr. III. — 5) K S 3 R. I, 588.

som »Reses eller Reser«¹, kunde Vidnerne dog ikke med Sikkerhed opfatte, da der opstod en stærk Larm og Bulder i Kirken.

Efter et enkelt Vidnesbyrd skal han ogsaa i sin Prædiken paa 2den Juledag have udtalt sig i lignende Retning².

§ 4. *Forundersøgelser og Biskoppens Kendelse.*

Hvorledes Begivenhederne har udviklet sig efter Kocks Prædikener i Juledagene, har det hidtil kendte Kildemateriale ikke tilladt at overskue. Nyfundne Aktstykker vil dog kaste et klarere Lys herover. D. 29de December 1613 skrev Biskop Winstrup et Brev til Kansleren, hvori han underrettede denne om Striden mellem Kock og Resen, om sit Forsøg paa at suspendere Kock samt om hans afvisende Svar herpaa. Brevet er betegnende nok præget af en temmelig raadvild Stemning. Biskoppen ved ikke, hvad han skal stille op og beder blot om, »at den gode Hr. Kansler vilde vel gøre og herudi meddele mig sin gode Raad og Skrivelse«³. — I hvert Tilfælde senest samme Dag, som Bispens Skrivelse er dateret, var ogsaa hos Oluf Kock den Beslutning modnet selv at drage over til Haderslevhus, hvor Kongen opholdt sig, og forelægge ham sin Sag⁴. Antagelig straks drog han derfor afsted og indleverede d. 4de—5te Januar 1614 paa Haderslevhus dels en Ansøgning om igen at maatte faa Lov til at betræde sin Prædikestol, indtil hans Sag var paakendt af Retten⁵, dels en Klage over Resen for Vranglære og Katekismeforfalskning, den saakaldte »*Querela piorum de dogmatis Resenii*«⁶, ledsaget af de tidligere nævnte udenlandske Teologers Breve om Resens Teser⁷. Kock synes i det hele til en Begyndelse at have været hildet i den Misforstaaelse, at Kongen stod paa hans Side⁸. — Dagen efter indkom Biskoppens Skrivelse og som Bilag hertil en Kopi af Resens Klage af 17de December 1613⁹.

Sagen havde nu taget et saadant Omfang, at Kongen maatte gribe ind. For at forebygge, at disse teologiske Stridigheder skulde »give den gemene og simple Almue nogen Forargelse eller Tvivl i Religionen«, som det var sket i Tyskland i lignende Tilfælde, besluttede han at lade en Kommissionsdomstol under sit eget Forsæde prøve Sagen. For denne skulde der finde en teologisk

1) K S 3 R. I, 585. — 2) ib. S. 588. — 3) Aktst. Nr. VI. — 4) ib. Nr. XXVIII. — 5) ib. Nr. VII. — 6) ib. Nr. VIII. — 7) Jvfr. Udtalelser i Nr. VII. — 8) K S 3 R. I, 577. 597. — 9) Paategning paa Kopien af Aktst. Nr. IV.

Disputation Sted mellem Kock og Resen. Til Samlingssted fastsattes Koldinghus, og til at møde her d. 21de Februar 1614 indstævnedes d. 7de Januar ikke blot Kock og Resen, men ogsaa Kurt Aslaksen, og desuden som Dommere Rigsraaderne Manderup Parsberg og Jakob Ulfeld, alle Rigets Bisper og Universitetets Rektor, Prof. Hans Jensen Alan¹.

Da Kock desuden havde anmodet Kongen om at faa sin Suspension hævet, paalagde et særligt Kongebrev Biskop WINSTRUP uden Forhaling at fælde Dom over, hvorvidt Kock ved sin Prædiken havde overtraadt Kirkeordinansen, saa at han burde afsættes. Denne Del af Sagen skulde undersøges og paa-dømmes efter Ordinansens Forskrifter, d. v. s. ved Nedsættelsen af en Ret, bestaaende af Biskoppen med tiltagne Provster (eller Præster) som Meddommere².

Januar Maaned 1614 hengik da med Forundersøgelser og Biskoppens Kendelse. Herom er vi særdeles velunderrettet i de bevarede, meget udførlige Akter, som dog ved deres trættende Gengtagelser og store Omfang forbyder en detailleret Gengivelse, der er saa meget mindre fornøden, som det væsentligste Stof enten er eller siden vil blive behandlet i andre Sammenhænge.

Den gejstlige Ret, som kom til at dømme om Kocks Forhold som kirkelig Embedsmand, bestod foruden af Biskoppen af Provst PEDER SCHELDERUP ved Frue Kirke, Provsterne CLAUS CHRISTOFFERSEN LYSKANDER i Herfølge, RASMUS LAURITSEN i Lynge, NIELS ESKILDSEN i Næstved og PEDER KRAGE i Ringsted³. Oprindeligt havde ogsaa Sognepræsten ved Helligaandskirke Mag. Hans Bang hørt til Dommerne, men ham fik Resen skudt ud⁴, hvorimod han forgæves søgte at faa Schelderup⁵, med hvem han tidligere havde haft saa bitre Stridigheder⁶, trængt bort fra Dommersædet. Antagelig har baade Schelderup, Rasmus Lauritsen og Niels Eskildsen været Disciple af Niels Hemmingsen⁷.

1) Aktst. Nr. X. — 2) K O S. 107; jvfr. S. 114. Derimod forlyder der intet om, at den i K O forudsatte Medvirkning af den kgl. Lensmand fandt Sted. — 3) K S 3 R. I, 578. 613. — 4) ib. S. 600. — 5) Baade Bang og Schelderup synes at have vist Uvilje mod at vidne mod Kock; jvfr. ib. S. 591. — 6) Jvfr. S. 307. — 7) Om Schelderup se K S 2 R. VI, 627. — Rasmus Lauritsen († 1623, jvfr. Trap, Danmark 4de Udg. II, 155), der var saa gammel, at han 1559 var blevet ordineret af Peder Palladius (G. Treschow, Danske Jubel-Lærere S. 333), antages at være Broder til Niels Hemmingsens sidste Hustru (Rørdam II, 441; jvfr. Suhms Saml. I, 3 H. S. 140). Om Niels Eskildsen se Worm, Lex. over lærde Mænd I, 291. I det eneste Skrift, han vides at have udgivet, »Ligprædiken

Winstrup og Krage, som var Resens Skolekammerat¹, maa formodes at have været Resen venligsindede. Det samme gælder Lyskander, der vistnok var den eneste, der hørte til den strengere lutherske Retning. Fra Studietiden var han en Ungdomsven af Resen², og siden ivrede han stærkt mod »Calvinus, den skallede Mand med al sin skallede Lære«³. En ellers troværdig Kilde ved at berette om, hvorledes den kryptokalvinske Adelsmand Sten Brahe under denne Strid søgte at true Lyskander til at tage Parti for Kock, dog uden Held⁴. Ogsaa siden synes Lyskander afgjort at have hørt til Resens Folk⁵.

Til en Begyndelse søgte Parterne at samle Vidnesbyrd til Forsvar for deres Sag. I to Møder i Konsistorium — d. 22de og 24de Januar 1614 —, hvor Resen og Kock dels selv var til Stede, dels lod møde for sig ved deres Fuldmægtige, henholdsvis Kommunitetsprovsten Mag. Antonius Kolding og Jens Jensen Sanger, blev Vidnerne afhørt. Den ene Dag aflagde 17 Studenter deres Bekendelse om Kocks Prædikener af det tidligere omtalte Indhold⁶; og næste Dag vidnede de samme, Mand efter Mand, at de aldrig havde hørt Resen fremsætte eller forsvare Tesen om Kristi menneskelige Naturs Evighed. Han havde kun lært, at den for Guds Viden var evig (efter I, 6—7)⁷.

Ogsaa københavnske Borgere, der havde været Kocks Tilhørere, blev afhørt. Denne Afhøring foregik paa Københavns Raadhus, da Bytinget var deres rette Forum, og fandt Sted d. 21de Januar⁸. Resen var her repræsenteret ved Peder Jensen Kræmmer. Borgernes Vidnesbyrd lød, at vel havde Kock i sin Prædiken d. 10de December 1613 heftigt straffet Kætteri og Vildfarelse, men han havde ikke angrebet Resen med Navns Nævnelser. Det samme fremgik af et Vidnesbyrd, som Kocks

over Hildeborg Skinkels. Kbh. 1614 omtales A 7 v »D. Nicolaus Hemmingius, den høylærde Herre, som meget gaat haffuer fortient aff den christne Kircke her oc andensteds«. Ib. E v findes maaske en svag Genklang af Striden 1614.

1) Jvfr. S. 37. — 2) Jvfr. S. 95. — 3) H. F. Rørdam, Lyskanders Levned S. 57—58. — 4) ib. S. 57. Vidnet er Peder Resen, som paastod at eje en Kopi af Sten Brahes Brev. — 5) ib. S. 134—135. — 6) K S 3 R. I, 570—573. Jvfr. S. 583 ff. — 7) ib. S. 573—78. Jvfr. S. 592. 593. 594. — Om Stemningen blandt Resens Tilhængere blandt Studenterne oplyses man ved et Brev fra Torbern Hasebard til Knud Richardsen, hvor der tales om, at Kocks Angreb paa Resen skete »cum nausea firmiorum et adultiorum, infirmiorum autem et infantum scandalo insigni«. (Gl. kgl. Saml. 4°. 3018). — 8) K S 3 R. I, 607—610.

Menighed udstedte paa et Sognestævne d. 23de Januar 1614¹. Ganske rørende slog Menigheden Kreds om ham og vidnede alle som en, at Mag. Oluf Kock altid i Levned og Lærdom havde forholdt sig »kristeligen og vel som en ærlig Guds Ords Tjener burde«, men deres Udtalelser var iøvrigt af en saa vag Karakter, at det var med god Grund, at Resen siden kunde hævde, at »generalialia« i Borgernes Vidnesbyrd ikke stred mod, hvad Studenterne »specialiter« havde vidnet². Det er overhovedet meget sandsynligt, at disse jævne Mennesker ikke har kunnet lodde Dybden i de dogmatiske Subtiliteter, som Kock bragte paa Prædikestolen, hvad der senere skulde give Christian IV Lejlighed til at fremkomme med en bekendt djærv Ytring³.

Ogsaa for den gejstlige Ret blev Vidner afhørte i Bispegaard (d. 24de Januar)⁴, og tilsidst blev alle de indsamlede Vidneudsagn foruden flere andre Akter fremlagte i Retten, heriblandt ogsaa en skriftlig specificeret Klage fra Resen, udarbejdet efter Dommernes Begæring⁵. Retsgrundlaget for sine Anklager fandt han i Kirkeordinansens og dertil hørende Kongebrevs Bestemmelser. Efter hans Opfattelse havde Kock forbrudt sig mod Forbudet mod at bringe Polemik paa Prædikestolen⁶ og sammesteds at forvirre Almuen ved mørke og uforstaaelige Udtalelser. Desuden var han kalviniserende i Nadverlæren og havde vist grov Ulydighed mod sin Superintendent. Derfor begærede Resen Dom over Kock, om han ikke burde afsættes fra sit Kald.

Ogsaa Kock indsendte sit skriftlige Indlæg⁷. I Sammenligning med Prædikenernes højsttemte Toner virker det mat. Han hævdede sin Pligt som edsvoren Præst til at paatale Udgivelsen af en Katekisme, der var forskellig fra den vedtagne Form, hvorpaa hele Kirkelærens Uniformitet hvilede, samt Berettigelsen til at gribe ind overfor en Lære, som var ny, forargelig og vildfarende. Bestemt betonedede han — ligesom i Klagen til Kongen —, at han blot havde straffet Vildfarelsen »udi Almindelighed«.

Da Indlæggene i et særligt Møde var blevet oplæst, gav de Anledning til en Række Bemærkninger mellem Parterne⁸, bl. a. om Dommernes »Vild«, om Vidnesbyrdenes Indhold og om Vid-

1) K S 3 R. I, 610—611. — 2) ib. S. 610. — 3) Pontoppidan, Annales III, 631. — 4) K S 3 R. I, 590 f. — 5) Udat. ib. S. 579—581. — 6) K O S. 51. Jvfr. Rørdam, Kirkelove II, 322 f. og 444 f. — 7) Dat. 1614, 25/1. K S 3 R. I, 601—602. — 8) ib. S. 595. 597 f. 602 f.

nernes Upartiskhed, som Kock bestred. Han viste sig i det hele heller ikke i den senere Forhandling som det Sandhedsvidne, han syntes at være paa Prædikestolen. Han betvivlede stærkt Rigtigheden af de refererede Udtalelser, som man maatte have »en sønderlig god Hukommelse« for at erindre¹. Resen havde dog erklæret, at han var rede til at bevise ti Gange mere, end der stod i Vidnesbyrdene², men det er jo ikke umuligt, at Kock, som det opbrusende Menneske han var, ikke tilfulde har været sig bevidst, hvad han i Virkeligheden havde sagt. — Kock kom fremdeles med den interessante Oplysning, at det omstridte Ord i hans Juledagsprædiken ikke var Resen, men Rezin (Jesaja, Kap. 7)³, men paa Resens Spørgsmaal, om han da ikke alligevel derved havde sigtet til ham, svarede han højst undvigende⁴.

Sagen blev derpaa indladt til Doms. Dommen blev afsagt d. 29de Januar 1614 og kom til at lyde paa, at Mag. Oluf Kock paa Grund af, at han havde ladet sig for meget raade af sine Affekter i sine Prædikener og mod Ordinansens Bestemmelser talt utilbørlige Ord fra Prædikestolen samt vist Ulydighed mod sin Biskop ved at overhøre hans Paamindelser, med Rette skulde være »forvist sin Prædikestol og Kirketjeneste«, med mindre Kongen vilde tage ham til Naade igen⁵.

Sjældent har vel en Sags Forhistorie været klarere oplyst end denne, og Dommen kunde sikkert ikke under nogen Omstændigheder være kommet til at lyde anderledes, end den gjorde. Kocks Forseelser var i den Grad in confesso, at Dommerne — deres egne Sympatier og teologiske Standpunkter uanset — ikke vel kunde komme til andet Resultat end Afsættelse. Oluf Kock faldt som Følge af sin egen Ubesindighed og Ulydighed.

§ 5. *Kommissionsdomstolen i Kolding.*

Ved Biskop Winstrups Kendelse var Sagen mellem Kock og Resen endt, forsaavidt den angik Kocks Forhold som kirkelig Embedsmand. Tilbage stod Hovedspørgsmaalet: Prøvelsen af Resens Lærestandpunkt.

Som det var omtalt i de Stævninger, der udgik ved Aarets Begyndelse, skulde denne Prøvelse finde Sted paa Koldinghus,

1) K S 3 R. I, 606. — 2) ib. S. 595. — 3) ib. S. 604. — 4) ib. S. 606. — 5) ib. S. 612—613; jvfr. K O S. 117.

hvor der d. 6te Marts skulde afholdes et almindeligt Rigsraads-møde¹. Herhen maatte da de indstævnedede begive sig. Tilfældigvis ved vi, at Universitetets Rektor, Prof. H. J. Alan sammen med Resen og Aslaksen og vistnok ogsaa Thomas Fincke² allerede d. 8de Februar rejste fra København og indtraf i Kolding d. 17de Februar³. Omtrent ved samme Tid er vel de øvrige til-sagte ankommet⁴. Af Biskopperne udeblev to: Peder Winstrup, som paa Grund af Alder og Skrøbelighed var blevet fritaget for at møde⁵, og Peder Hegelund, der var død d. 18de Februar, stærkt angrebet af Sorgen over den Kamp, hans gamle Discipel var blevet indviklet i⁶.

Den Ret, der samledes i Kolding, var ikke det sædvanlige kgl. Retterting, ledet af Rigens Kansler, men det ekstraordinære Retterting, der ofte sattes ved Herredagene⁷, og som ved denne Lejlighed havde Karakteren af en Kommissionsdomstol, da det bestod dels af Rigsraader som ordinære Dommere, dels af tiltagne Meddommere. Forsædet blev ført af Kongen selv.

Det vil være af Vigtighed først at kaste et Blik paa, hvad man ved om de Mænd, der nu traadte sammen som Resens Dom-mere, baade m. H. t. deres kirkelige Standpunkt og m. H. t. deres tidligere Forhold til Resen. En særlig Interesse knytter der sig til CHRISTIAN IV's Stilling. Ved sin Haandfæstning havde han 1596 maattet love af al Magt og Formue at dyrke Gud »og hans hellige Ord at lære og styrke, formere, fremdrage, haandhæve, beskytte og beskærme« til Guds Ære og Religionens Forbedring⁸. Det synes ogsaa, som om han har holdt sig denne Forpligtelse alvorligt efterrettelig. Uden at være egentlig teologisk interesseret — han var paa dette Omraade som overalt først og fremmest Praktiker — viste han Kirken en varm Interesse, og hans Lovgivning bærer Vidnesbyrd om, at han stærkt følte det som den kristne Øvrigheds Pligt at varetage Kirkens Tarv⁹. Trods de klart fremtrædende moralske Brøst i hans Liv er der dog

1) Kr. Erslev, Aktstykker og Oplysninger til Rigsraadets og Stændermødernes Historie I, 215. — 2) Aktst. Nr. XXXIII A. S. 8. — 3) U A, Rektoratsregnskabet 1613—1614. — 4) I Dagene 21, 22 og 23 Febr. har Biskopperne Jens Gjødesen, Niels Arctander og Poul Mortensen skrevet i Mads Jensen Middelfarts Stambog (Thott 8°. 567). — 5) K S 3 R. I, 612. — 6) Jvfr. S. 38. — Univ.-Matr. I, 14. — 7) V. A. Secher i Vejledende Arkivregistraturer I, 85—86 og i sammes Kongens Rettertings Domme 1595—1604 S. I ff. — 8) Aarsberetninger fra Geheime-archivet II, 102 f. — 9) Rørdam, Danske Kirkelove III, 17.

ogsaa Træk, der tyder paa, at han personlig har været grebet af en alvorlig Guds frygt¹.

Opriidelig synes han at have staaet under kryptokalvinsk Paavirkning², men fra 1606 var han afgjort Resens Mand i kirkelige Spørgsmaal. Der maa ogsaa have været noget aandsbeslægtet mellem disse Mænd, begge virkelystne og kraftige Hersker naturer, for hvem Fæsthed, Enhed og Orden hørte til de højeste Livsgoder.

Hvad Resens personlige Forhold til Kongen angaar, da træffes han allerede 1589 i Forbindelse med den unge Prins Christian³. Siden hører man om en nær Samvirken mellem Kongen og Resen i de vigtige Spørgsmaal om Skolevæsenets Nyordning og Bibeloversættelsen. 1605 tilegnede Resen Christian IV sin »Parva Logica«, og samme Aar sang han Kongens Pris i et Par latinske Digte⁴. At han allerede 1606 stod højt i Gunst, viser den engelske Rejse og Udfaldet af Exorcismestriden. Efter Hjemkomsten fra England er Resen antagelig kommet Kongehuset endnu nærmere ved sin Tilknytning til Dronningen, over hvem han — som omtalt — 1612 holdt Ligprædiken. Den trykte Udgave heraf tilegnede han ligeledes Kongen.

Paa ikke faa Steder i denne Tale revser Resen med stor Streng-
hed de Synder — Fyldereri, Drukkenskab, Utugt⁵ —, som f. Eks. Christian IV ikke selv kunde siges fri for, men den frimodige Tone i hans Ord vidner om, at Resen ikke — lige saa lidt som siden Ole Wind — behøvede at frygte sin Konges Unaade, selv om han førte djærv Tale, der vanskelig kunde misforstaas.

Christian IV kan saaledes hverken af personlige eller kirkelige Grunde antages at have været Resen ugunstigt stemt. Domsforhandlingernes Forløb stadfæster da ogsaa fuldt ud dette Forhaandsindtryk, ja i en saadan Grad, at det bliver forstaaeligt, at Resens Fjender kunde mene, at han misbrugte Kongens Magt til Fremme af sine egne Formaal⁶.

En ikke mindre stærk Støtte har Resen utvivlsomt haft i Kansler CHR. FRIIS til Borreby.

En fremragende Begavelse, ypperlige Kundskaber, stor Ar-

1) Jvfr. Venusins Udtalelser i K S 2 R. IV, 322 og den Bønnebog (Ny kgl. S. 8°. 51 b), som allerede 1593 har tilhørt Kongen. — 2) Jvfr. S. 274. — 3) Jvfr. S. 108. — 4) De illustri dei gratia IV. Bageste Side. — 5) Ligpræd. over Dronning Anna Catharina T 4 v. V 2. — 6) D M 4 R. II, 230.

bejdskraft og en ualmindelig fast Karakter var paa lykkelig Maade forenet hos denne Statsmand. Som hans Breve er ejendommelige ved de korte, fyndige Sætninger, der afskærer enhver Modsigelse¹, saaledes frembyder hans hele Optræden det samme Billede af den fødte Hersker, der med ubøjelig Strenghed følger sine Maal og med Myndighed fordrer sin Vilje adlydt. Baade i sin djærve Kraft og i sin jærnhaarde Barskhed er Chr. Friis' Personlighed et tro Udtryk for en Tidsalder, der i al sin Begrænsning ikke manglede de store Linjers Præg.

I kirkelig Henseende synes ogsaa Chr. Friis en Tid lang at have været temmelig velvilligt stemt overfor flere af Kryptokalvinismens Repræsentanter², men paa hans Kirkestyre fik denne Sympati ingen Indflydelse, og han staaer helt igennem som den mest typiske Repræsentant for den lutherske Statskirke i dens strengeste Form. Allerede i sin Ungdom havde han ved Studieophold i Tyskland ikke blot tilegnet sig den store Færdighed i at udtrykke sig paa Latin, som Samtiden beundrede saa højt³, og som han vedligeholdte til sin sidste Time, men ogsaa faaet indplantet en dyb Kærlighed til »den sande Religion«⁴. Som ung Lensmand i Thronhjem optraadte han snart efter som en nidkær og streng Vogter af kirkelige Interesser⁵, og de samme Træk viser sig endnu tydeligere i hans Styre, efter at han 1596 var blevet Kongens Kansler og havde aflagt Ed paa »at ville befordre, forfremme og haandhæve den rette og rene Religion efter den Augsburgiske Confessions Lydelse«⁶.

Med Rette kunde han selv sige, at fra det Øjeblik, han havde overtaget Kanslerembedet, havde det altid været hans højeste Bestræbelse at fremme Religionen⁷. Har Chr. Friis en Tid lang haft kryptokalvinske Sympatier, har han imidlertid ganske arbejdet sig bort fra dem, og rimeligvis under Indflydelse fra Resen udviklede han sig til at blive en uforsonlig Modstander af Kalvinismen. Selv en Mand som Kurt Aslaksen maatte indrømme det⁸.

1) D M I, 86—87. Jvfr. de betegnende Ord, han ytrede paa sit Dødsleje: Nunquam in vita mea fui sollicitus de verbis. (Bricka og Gjellerup, Den danske Adel I, 172). — 2) Rørdam III, 478. — 3) Bricka og Gjellerup, anf. Skrift I, 162. C. Aslac, Oratio funebris in memoriam Chr. Frisii de Baarebye. 1616. C v. — 4) Bricka og Gjellerup I, 155. — 5) D M I, 86—87. — 6) D M 4 R. IV, 349. — 7) D M I, 86—87. — 8) C. Aslac, Oratio funebris C 4 v.

Foruden Bibelen¹ hørte Luthers Skrifter til hans daglige Læsning², og paa sit Dødsleje takkede han Gud for, at han fremfor alt havde bevaret ham »fra den gruelig Calviniske Vildfarelse de prædestinatione«. Ved samme Lejlighed gav han — ganske paa Resensk Vis — sin uforbeholdne Tilslutning til Udtalelser, der skarpt forkastede Calvinismens Brug af Fornuften og Filosofien paa det religiøse Omraade, f. Eks. netop med Hensyn til Forstaaelsen af Treenigheden og Kristi to Naturer³. Betegnende for hans Had overfor Calvinisterne er ogsaa hans Mundheld: »Fides Calviniana est manus Thomæ, qvæ qvod vidit credit«, og efter Øjenvidners Beretning skal den blotte Omtale af den kalviniske Retning endog ligefrem have voldt ham legemligt Ubehag⁴.

Til denne Overensstemmelse mellem Resen og Chr. Friis i teologisk Grundsyn kom endvidere deres nære personlige Forhold⁵. Gang paa Gang er det saaledes i det foregaaende omtalt, hvorledes en Række vigtige Spørgsmaal blev løst ved et Samarbejde netop mellem disse to Mænd. Om sin personlige Forbindelse med Chr. Friis har Resen især udtalt sig i den Fortale, hvorved han dedicerede Kansleren sin »Parva Rhetorica« 1606. Resen ved ingen, der i sig selv var værdigere at tilegne denne Bog end den Mand, der ikke blot var Kongens uadskillelige Led-sager, men ogsaa Rigets bedste Taler. Hertil kom endvidere, at Resen kunde takke denne sin »højtærede Mæcenat« for en sjælden Velvilje og Omsorg. Forøvrigt vilde han ikke bruge Vidtløftighed i Skildringen af Chr. Friis' Velgerninger, da han tilstrækkelig havde erfaret, at det ikke faldt i god Jord. — Denne Ytring er sikkert ikke tom Smiger, men tyder paa et nært Kendskab til Kansleren.

Om den anden adelige Dommer, den for sin Rigdom bekendte MANDERUP PARSEBERG'S kirkelige Standpunkt foreligger der intet. Om Rigskansler JAKOB ULFELD ved vi derimod, baade at han

1) Jvfr. Resens Ord i den nedennævnte Præfatio A 4: *sin lectione sacrorum bibliorum es assiduus cum singulari pietate*. — 2) C. Aslac, *Oratio fun.* C 3 og det heri aftrykte *Progr. fun.* over ham. — 3) Bricka og Gjellerup, *anf. Skrift I*, 162—3. 164—5. C. Aslac, *Oratio C 4 v.* — 4) *Apoptegma . . . Dn. Christiani Frisii, Domini de Baareby . . . qvo fidem Calvinianam breviter quidem, sed luculenter expressit, oratione brevi illustratum a Nicolao Martini Schelde-rupio. . . Habita est oratio in auditorio Witebergensi majori 6 id. Febr. Anni 1617. Hafn. 1638; især B 2.* — 5) Chr. IV har i et af sine Breve opbevaret en meget karakteristisk Samtale mellem disse to Mænd. Kong Chr. IV's egenhændige Breve, udg. ved C. F. Bricka og J. A. Fridericia, 1645—1648. S. 132—133.

var en nær Ven af Resen, med hvem han havde omgaaedes meget i Udlandet og hjemme, og at han var den lutherske Tro oprigtig hengiven¹.

Om Biskoppernes teologiske Standpunkt er der talt i en anden Sammenhæng. Det fortjener dog at bemærkes, at det synes, som om to af dem, JENS GJØDESEN og NIELS LAURIDSEN ARCTANDER, deres teologiske Standpunkt til Trods, har staaet i et personligt venskabeligt Forhold til Resen. To Breve fra disse Mænd til Resen, begge fra Tiden før 1611, giver Udtryk for meget broderlige Følelser. Særlig Arctander betoner Værdien af det Fællesskab i Kristus, som bør forene dem².

Hvad endelig Prof. H. J. ALAN angaar, maa han sikkert betegnes som en maadeholden Tilhænger af Resen. Han havde ganske vist oprindelig følt sig mindre tilfreds med Resens Teologi og havde offentlig taget til Orde mod ham ved en Disputats, men havde dog ladet sig tale til Rette³; og i den Beretning om Kolding-Mødet, som han siden egenhændig indførte i Universitetsmatriklen, og hvori han ikke glemte at bemærke, at han ved denne Lejlighed som Universitetets Rektor fik Plads over Biskopperne, omtaler han kun Kock med Kulde⁴. —

Allerede d. 4de Januar havde Oluf Kock ved Kongens Kamertjener Vilhelm Dop⁵ ladet indlevere sin Anklage mod Resen⁶. Den indledes med den højtidelige Formel »Conqveritur ecclesia nostra« og rummer seks Punkter. De Anklager, Kock rejser mod Resen, gælder: 1) hans nye og uhørte Udtryksmaader, fremsatte i en dunkel og affekteret Stil, som skjuler kætterske Meninger; 2) hans Lære om Treenigheden og Kristi menneskelige Natur, der er direkte modsat det, der læres i Skriften, Symbolerne, hos de ortodokse Fædre og de i Ordinansen anbefalede Forfattere; 3) at Resen svækker eller tilintetgør Skriftens Vidnesbyrd om disse Ting; 4) at han ved »suis . . . frivolis atqve ineptis transcendentii« fornægter de Trosartikler, der er fremsat i det apostolske og nikæniske Symbol; 5) at han paa kættersk Vis bruger en gudsbespottelig Distinktion i Dogmeopfattelsen: »for os« og »for Gud«, som først var indført af Sebastian Franck; og endelig 6) at han mod Ordinansens Befaling har opgivet den vedtagne Katekismeform og af egen Drift indført en mutileret og inter-

1) Ny kgl. Saml. 4°. 2149. — 2) Brevene findes omtalt S. 310. — 3) Aktst. Nr. XXXIII A. S. 10 b. — 4) Univ.-Matr. I, 13—14. — 5) Aktst. Nr. XXXIII A. S. 1. — 6) ib. S. 1—2; jvfr. S. 6. og Aktst. Nr. VII—VIII.

poleret Katekismetekst, som vækker stor Forargelse i den dansk-norske Kirke.

Da Mødet nu nærmede sig, fremstillede han paa ny sine Anklager mod Resen i et udførligt, 20 Foliosider langt Indlæg¹, som indholdsmæssigt set kan minde en Del om de tidligere omtalte Kritikker af Disputatserne, men som dog formelt adskiller sig ret stærkt fra dem. Dette udelukker dog selvfølgelig ikke den Mulighed, at han kan have kendt disse og benyttet Tanker herfra i sit Indlæg. Da dette imidlertid ikke indeholder stort andet, end hvad han enten tidligere havde udtalt eller senere under Forhandlingerne gav Udtryk for, vil der formentlig ikke være nogen Grund til nærmere at dvæle ved det.

Medens Oluf Kock allerede ved Aarets Begyndelse havde haft sit Angreb paa Resen fuldt færdigt, tog det længere Tid, førend Resen fik rustet sig. Men heller ikke han vilde møde ubevæbnet til den kommende Kamp. Derom vidner det omfangsrige Forsvarsskrift »*Clavis theognosias*»², som han overrakte Kongen paa Mødet i Kolding.

Et Par anstrengende Arbejdsmaaneder havde han da sikkert bag sig, hvori han med stor Flid havde gennemgaaet et mægtigt Stof for at udsøge sig det Materiale, der skulde tjene ham til Forsvar for hans Lærestandpunkt, og dog synes det, som om han først i yderste Øjeblik er kommet til en foreløbig Afslutning med sit Skrift. Herpaa tyder den Omstændighed, at Fortalen først blev dateret: Kolding d. 20de Februar — Dagen før Disputationen; endvidere Fremstillingens lidet gennemarbejdede Form³, og endelig, at Skriftets sidste Afsnit overhovedet ikke er blevet udarbejdet, som oprindelig planlagt.

Dette sidste skyldes ikke — som man har formodet⁴ — at den Form, hvori Skriftet nu foreligger, er en — eventuelt ufuldendt — Afskrift af en nu tabt Original. Thi flere Ting tyder paa, at det Haandskrift (Gl. kgl. Saml. 4°. 1429), hvori Teksten er overleveret, netop er det originale Eksemplar, som blev Kongen

1) Aktst. Nr. XXX. — 2) Skriftets fulde Titel er: *Clavis theognosias. De notione dei æterna et ideis. Contra novitios anthropomorphitas et psychopathecos Vorstianos et alios: vetus consideratio theologica: primum ferme Augustiniana et deinde ex aliis compluribus optimæ notæ avtoribus simul utrinque ἑισαγωγικῶς ad transcendentis cognitionis fidem sanctissimam necessario indicata et renovata per Joh. Pavl. Resenium.* — 3) ib. p. 5 v siger Resen selv: hanc clavem licet pumice nonnihl adhuc expoliendam. — 4) J. O. Andersen, Holger Rosenkrantz S. 135 Note 1.

overgivet. Ikke blot fremtræder det nemlig som en pyntelig Renskrift, men det er mange Steder forsynet med Rettelser af en anden Haand, som ved Sammenligning med andre Haandskriftsprøver viser sig at være Resens egen¹. Endelig kan ogsaa Haandskriftets Plads i Gammel kgl. Saml. tyde paa, at det stammer fra en Aflevering fra det kgl. Haandbibliotek².

Disse Omstændigheder i Forbindelse med Udtalelser i Fortalen om Planen for Arbejdet³ synes at godtgøre, at »Clavis« endnu foreligger urørt i sin oprindelige Form. — »Clavis theognosias« omfatter ca. 230 tætskrevne Sider, men næppe 20 Sider tilsammenlagt indeholder selvstændig Fremstilling af Resen. Resten er Citater, og Skriftet kommer derved til formelt at minde stærkt om den senere Apologi »De sancta fide«. Ikke desto mindre staar vi her overfor et Indlæg af den største Interesse baade til Oplysning om Resens filosofisk-teologiske Standpunkt, om det Maal, han religiøst set kæmpede for, og om den forbavsende Lærdom, han sad inde med.

Allerede Fortalen er interessant, ikke mindst til at lære Resens Stemning før Mødet at kende. Den er henvendt til Christian IV i hans Egenskab af Beskytter af den sande Kirke og den rene Lære i Norden, og den oplyser endvidere, at Resens Skrift er rettet mod C. Vorstius, denne »fæx hæreticorum«, som ved blot at bygge paa den menneskelige Fornuft fra Nestorianer er blevet Fotinianer, Arianer, ja endog muhammedaniserende! Derfor har ogsaa Troens nidkære Forsvarer Jakob I med Rette advaret mod ham, og med stor Begejstring citerer Resen et Stykke af dennes »Declaration«. Men skønt Resen direkte vender sig mod Vorstius, saa sker det dog kun af Hensyn til hans egne hjemlige Modstandere, der følger de samme Principper, og han stiller i Udsigt, saa snart de tilstundende Forhandlinger er forbi, at skrive en udførligere »Anti-Vorstius« med stadigt Henblik paa de Indvendinger, der rodfæstede i samme Grundsyn blev rejst mod hans egen Teologi.

1) Rettelser, der forekommer mig typiske for Resens Haand, findes p. 3 v. 6. 61 v. 63. 77. 114 v. Et andet Kriterium er ogsaa de med rødt Blæk foretagne Understregninger og de oftere (f. Eks. p. 64) i Marginen forekommende Mærker, som viser en aldeles afgørende Lighed med tilsvarende i det S. 177 omtalte Eksemplar af Rami Scholia, der har tilhørt Resen. — 2) Jvfr. Jon Erichsen, Udsigt over den gamle Manuscript-Samling i det store kongelige Bibliothek. 1786. S. 9. 10. — Resens eget Eksemplar fandtes vistnok i Bibl. Res. (S. 345. 4°. Nr. 62 med en noget forvansket Titel). — 3) Clavis p. 6.

Ildevarslende lyder det, naar Resen siger, at ikke blot har han altid kæmpet mod de falske antropomorfitiske (o: krypto-kalvinske) Principper, men han vil ogsaa med Guds Hjælp vedblive at bekæmpe disse vanvittige Ideer, saa længe han lever¹. Det er derfor med en Forudfølelse af sin Sejr, at han henvender sig til Kongen i fast Tillid til, at denne ved en retfærdig Dom skal skaffe ham Oprejsning og bringe Klafferne til Tavshed. I god Samklang med disse Udtalelser anbragte han som Motto bl. a. et Ord af Tertullian: »Hvis det er tilstrækkeligt at have anklaget, hvem vil da blive uskyldig?« og endvidere — i høj Grad udfordrende — et Bibelsprog fra Ps. 119, 46: »Og jeg talte om dine Vidnesbyrd for Kongernes Aasyn og blev ikke gjort til Skamme«. — Fortalen er i det hele stærkt præget af Resens Tillid til sin Sag. Hvad havde han at frygte? Det var jo blot en Sag, paaført ham af nogle paatrængende Folk, ikke værdige at kaldes Teologer! Ved sin Side havde han Kongen og Kansleren og som Reservetropper Skriften og Kirkefædrene, Luther og Melanchton.

Skriftets første Hovedafsnit² bringer en Fremstilling af Resens Gudsbegreb. Denne Fremstilling er delt i fire Afsnit, hvert bygget over et Skriftsted (Mal. 3, 6; Jak. 1, 17; Ps. 90, 4 og Act. 15, 18), men reelt betyder denne Inddeling ikke meget. Det er vanskeligt at spore noget virkeligt Tankefremskridt indenfor de enkelte Afsnit, da det overvejende er det samme Stof og de samme Synspunkter, der atter og atter behandles. Det forskellige i Afsnittene maa væsentlig søges i de Hærskarere af ny Citater, der bestandig rykker frem og omskriver de engang hævdede Sætninger. Derfor kan ogsaa Hovedindholdet gengives i ret kort Sammenfatning.

Til Indledning betoner Resen med Hilarius, at kun af Gud selv kan man lære hans Væsen at kende. Dette sker ved at vende Blikket indad, bort fra de ydre Ting og lade spiritus cordis intimus være det Organ, der tager mod Guds Tale om sig selv, som den lyder i Aabenbaringen. Fremfor alt maa man ikke tro, at man ved Hjælp af den menneskelige Fornuft kan ransage Guds Storhed.

Derfor vil Resen ogsaa i den følgende Fremstilling stille Skriftbeviserne først, idet han dog stadig vil lade Augustin være Fører i denne Gennemgang af Skriftens Vidnesbyrd³. — Alle Guds-

1) Clavis p. 3. — 2) p. 7—35. — 3) p. 8 jvfr. p. 10.

navnene i det gamle Testamente betegner Guds Væsen som det evigt værende, og Skriftens Beskrivelse af Gud peger i samme Retning. Med Rette har derfor Augustin, især i *De vera religione* (Kap. 11)¹, talt om Gud som den *summa essentia*, der er op-
højet over alt andet, som er immateriel og umaalelig, udelelig og uforanderlig, og som er Ophavet til al anden Væren. Gud er den rene Væren, den rene Substans uden *Accidenser*². Særlig Vægt lægger Resen paa at fremhæve denne Værens absolute Uforanderlighed³. Gud forholder sig altid paa samme Maade: hvilende virker han, og virkende hviler han⁴. Naar man taler om, at Gud har begyndt noget, f. Eks. i Skabelsen, maa det blot forstaas med Henblik paa de Ting, der opstaar, ikke med Hensyn til Guds eget Væsen⁵. Denne Betegnelse: Uforanderlighed — som ogsaa de øvrige Bestemmelser af hans Væsen — er selvfølgelig ufuldkommen, ja sprænger enhver logisk Afgrænsning⁶ og viser, at man her staar overfor et Mysterium, som Mennesketanken ikke kan fatte⁷. Derfor er de Opfattelser, som paa dette Omraade er gjort gældende af Vorstius og hans Meningsfælle Timpler⁸, aldeles forkastelige, da de bygger paa Troen paa Fornuftens Evne til at begribe det transcendent⁹. — Fremhævelsen af Gud som den uforanderlige Væren har særlig Betydning i Spørgsmaalet om Guds Erkendelse (Viden). For Gud er Væren og Erkendelse eet¹⁰, og som han er nærværende overalt, er ogsaa alle Ting nærværende for ham (jvfr. især Act. 15, 18 og Hebr. 4, 13)¹¹. Heller ikke dette kan fattes af *homo animalis*, der tænker sig Guds Viden i Lighed med Menneskets¹². Tiden er skabt af Gud, og derfor er han hævet over den og ikke bundet til den i sin Erkendelse af Tingene. Han opfatter vel Tidsmellemrummene, men de er uden Betydning for hans Erkendelsesform. For denne eksisterer ikke det forbigangne, det nærværende og det tilkommende som saadanne, men der findes kun et *perpetuum præsens*¹³. Alt, hvad der for Mennesker er adskilt i Fortid, Nutid og Fremtid, opfattes af ham »uno actu«. Hans Viden er saaledes evig (uafhængig af Tiden), og Evigheden er blot Udtryk for det samme

1) p. 10. — 2) p. 11 v. 12 v. — 3) p. 10 v f. 14 f. — 4) p. 31. Efter Augustin, *De civitate dei* 12, 17. Jvfr. p. 78. — 5) p. 13 v. — 6) p. 12 v. — 7) p. 14. — 8) Clemens Timpler var Prof. i Steinfurt og stærkt begejstret for den aristoteliske Metafysik (jvfr. E. Weber, *Die philosophische Scholastik*. S. 100 f.). Han stod i nært Forhold til Vorstius, se *Epistolæ præstantium ac eruditorum virorum* Ep. 89. 244. — 9) *Clavis* p. 12 v. — 10) p. 14. — 11) p. 12 v. — 12) p. 26. — 13) p. 12. 15 f. 32.

som den rene Væren¹. Som hans Væsen er uforanderligt, er ogsaa hans Viden uforanderlig, en sapientia incommutabilis. Denne Guds sapientia, hvori han tillige sammenfatter alle de res intelligibiles, der er usynlige og uforanderlige Forbilleder for de skabte Ting, er Kristus².

Alt dette — siger Resen til Slut³ — har han blot gentaget fra Augustins Skrifter paa Grund af de Vorstianske Kætttere, som ikke erkender (eller ikke vil erkende) Gud, som han er, følgelig heller ikke Kristus eller den kristne Tro, som er nødvendig for at fatte saadanne transcendentale Ting. Gid dog disse Mennesker vilde lade alle deres Drømmerier og de antropomorfitiske Skygger fare, som de danner paa Grundlag af visse billedlige Udtryk i Skriften. — Til dette Afsnit af »Clavis« er der føjet et vidtløftigt Tillæg med Citater af kirkelige Forfattere fra Filon til Luther⁴. Fra hele Kirkehistorien støvner Resen Vidner for sin Opfattelse, og i broget Mangfoldighed mødes de her, Oldtidens Kirkefædre med Middelalderens Skolastikere og den nyere Tids Forfattere.

Resen gaar derpaa over til at behandle Idélærens Plads i Teologien⁵. Overgangen hertil dannes naturligt af det oftere omtalte Begreb Guds Viden. Gud har en absolut Forudviden om alle Ting eller bedre en Viden, da der for Gud ikke eksisterer noget forud lige saa lidt som noget følgende. Denne Viden er hans sapientia, som i sig rummer, hvad Filosofferne kaldte Ideer⁶. — Ret udførligt gennemgaar Resen dernæst en Række forskellige Opfattelser af dette Spørgsmaal — til Dels meget fantastiske og allegoriske, saaledes som de f. Eks. fremtræder i Samotrakernes Mysterier⁷. Alt dette bør ikke forkastes, mener han, thi der kan være gemt dybe Sandheder bag de ufuldkomne Udtryk⁸. — Det er dog Platon, der først har skabt Betegnelsen Idé⁹, og siden er hans Lære udformet klarest af Augustin¹⁰. Denne Kirkefaders Idélære er det da ogsaa, Resen tilegner sig og reproducere, ganske særlig paa Grundlag af »De diversis qvæstionibus 83« 46 ff¹¹. Efter dette bliver Ideerne skildret som de principales formæ vel rationes, som ikke selv er dannede, som er uforanderlige og evige,

1) p. 16 v. 19. 22 v. 24 v f. — 2) p. 17 v. 28 f. 32 v; jvfr. p. 64. — 3) p. 34 f. — 4) Jvfr. S. 426. — 5) p. 65—82. Dette Afsnit har til Overskrift: De ideis priscorum philosophorum contra invidentiam psychopatheticam. — 6) p. 65—66. — 7) p. 68 ff. — 8) p. 73 v. — 9) p. 66. 67 v. — 10) p. 70. 78 v. — 11) Jvfr. ogsaa Augustin, De Genesi ad litteram V, 12 ff. VI, 10 ff.

og hvorefter alt er skabt¹. Til hver enkelt Ting svarer der et Urbillede, hvoraf Tingene er et Afbillede². Disse Ideer holdes indesluttede in ipsa mente creatoris, d. v. s. i Guds sapientia, forstaaet som Kristus³. Det er den Idéverden, samlet i prima intelligentia eller æterna intelligentia, som Filosoferne paa deres Vis har talt om⁴. Med Augustins Tunge taler Resen dernæst stærkt om den intelligible Verdens Herlighed og Skønhed. Her er alt, før det bliver til i Tiden, og paa en langt mere fuldkommen Maade end siden. Modsat Timelighedens Ubestandighed er alt her Uforanderlighed og Klarhed⁵. Derfor er det selve Saligheden at skue ind i denne Verden, saa vist som den evige contemplatio dei (opfattet som immutabilis veritas) er det salige Liv⁶. Dette er kun fuldt ud forundt de gode Engle, men forment Dæmonerne, der ikke har noget Kendskab til disse evige Ting, højst en Slags overmenneskelig Spaadomsgave⁷. De salige derimod skuer baade Gud, som han er, Treheden i udelelig Enhed, og sig selv og det øvrige skabte langt mere fuldkomment end i den timelige Verden⁸. Det er kun den rene, sandhedselskende Sjæl, som kan faa Del i dette Gode⁹, og Erkendelsen heraf kan kun vindes paa Grundlag af Tro¹⁰. At hele Idéverdenen er Kristus selv, i hvem alle Kundskabs og Visdoms Skatte er skjulte¹¹, oplyses man kun om gennem Aabenbaringen. Derfor er dette Mysterium tilgængeligt for Troen, medens Filosoferne næppe faar Skyggen deraf¹². Størst af disse er dog Platon, der har Fortjenesten af at have lært, at der er to Verdener, den ene intelligibilis, hvori selve Sandheden bor, den anden af sanselig Art, den ene verus, den anden verisimilis¹³. Derved kom Platon Kristendommen saare nær, som det da ogsaa er sandsynligt, at han har øst sin Visdom af de profetiske Skrifter¹⁴. Men hans Disciple, ikke mindst Aristoteles, fjernede sig meget fra Sandheden, og selv Platon havde ikke naaet den fulde Forstaaelse. Af en Del senere Augustin-Citater fremgaar Resens Mening om Forskellen mellem den platoniske og den augustinske Idélære klart. For Platon var Idéverdenen en Evighedsverden, der havde sin

1) p. 67 f. 74—74 v. — 2) p. 67 v. — 3) p. 67 v. 74. 75 v; jvfr. p. 65. 66. 76 v. — 4) p. 66. 74. — 5) p. 76. — 6) p. 75 v; jvfr. p. 29 v. — 7) p. 74 f. — 8) p. 75 v. — 9) p. 67. — 10) p. 67 v—68. 80; jvfr. p. 75 om Betydningen af Guds Kærlighed. — 11) p. 74. 76 v. 80 v. — 12) p. 80. 80 v. — 13) p. 81 v f. — 14) p. 66 v. 82; jvfr. p. 48 v. 87. 87 v. At Platon var afhængig af jødisk Tradition, havde Resen allerede hævdet i De conjugio. 1610. Th. 1.

selvstændige Tilværelse udenfor Gud, efter Augustin er den en Del af hans eget Væsen, hans evige Skabertanker, sammenfattede i Logos, filius coæternus¹.

Medens Resen hidtil, svøbt i Augustinismens nyplatoniske Klædebon, havde færdedes paa Spekulationens svimlende Højder, træder han i det sidste Afsnit frem i sin egen Tidsalders velbenedte Dragt som den grovkornede Stridsteolog, der ganske mangler Blik for Forskellen mellem væsentligt og uvæsentligt hos Modstanderen². Denne Modstander er her Vorstius. Allerede i Fortalen havde Resen udpeget ham som den, han ansaa for Ophavsmanden til sine hjemlige Modstanderes falske Grundsætninger, og i Skriftets fremstillende Partier havde han lejlighedsvis taget Afstand fra ham³, men først her i Bogens sidste Del retter han for Alvor sit Skyts mod ham.

Dette Afsnit bærer Titelen⁴ »*Anti-Vorstius dilatandus sev pugna fidei contra bestiam rationis*»⁵. Som Resen havde bemærket i Indledningen, havde han endnu ikke fundet Lejlighed til helt at udarbejde dette Parti af Indlægget. Det foreligger derfor kun som et Grundrids, bestemt til senere at udfyldes, men selv i denne Form er det tilstrækkeligt til at lære Resens Følelser at kende. For at kendetegne sin Modstander anvender han Ordet fra Hesiodos' Theogoni⁶: »Løve foroven, i Midten en Ged og bagtil en Slange«, og i god Overensstemmelse hermed er hans Angreb delt i tre Slaglinjer (acies) mod Vorstius betragtet som Personifikation af disse tre Dyr. Angrebet sigter mod 26 Kætterier af alle Størrelser hos Vorstius, men kun et Udvalg skal omtales her. Det første Afsnit er det vigtigste, idet det her er Vorstius' Principper og Gudsbegreb, der kritiseres. Hovedindvendingen er den, at han fremstiller en rationalistisk Teologi, der undergraver det aabnede Ords Autoritet. I Indledningen havde Resen varmt sluttet sig til Jakob I's Kritik af Vorstius' Gudsbegreb, og han gentager nu her næsten ordret en Del af dennes Indvendinger. Frem-

1) p. 97 v—8. 104 v; jvfr. p. 107 v. Ganske den samme Opfattelse genfindes hos Resens samtidige, Prof. Kurt Aslaksen i hans *Physica et Ethica Mosaica*. 1613. p. 36 f. 53. 617—618. 624. — Ogsaa dette Afsnit af *Clavis* slutter med et Tillæg (p. 82 v—111 v), indeholdende Udtalelser af vidt forskellige Teologer om Ideerne. — 2) Gode Eksempler paa Tidens Tone findes anført hos G. Frank, *Geschichte der prot. Theologie I*, 281 ff. — 3) p. 12 v. 39. 51 v. — 4) p. 113—115 v. — 5) Hermed stemmer Betegnelsen af Vorstius (p. 3 v) som »astuta ex sylvia bestia« godt nok overens. — 6) *V.* 319. Jvfr. *Iliaden VI*, 181.

for alt ankes¹ der over, at Vorstius fremstiller Gud ikke som en umaalelig og ubegrænset essentia, men som en begribelig, sammensat Størrelse, der er begrænset af andre Størrelser og maa antages at opfylde et Rum, da der tilskrives den en magnitudo (selv om den kaldes hyperphysica); fremdeles indvender Resen, at man ikke kan sondre mellem Guds Væsen og Guds Vilje — derved ophæves Guds Uforanderlighed, og hans Viden gøres usikker, conditionalis og ikke evig, da den for en Del er afhængig af Tingenes Udvikling i Tiden. Endelig hævder Resen, at Vorstius ophæver de guddommelige Personers indre Enhed og gør Kristus blot til et Menneske, hvorved Forsoningens Betydning gaar tabt, ligesom ogsaa den hellige Aands Virkeomraade indskrænkes.

Den anden acies rummer Beskyldninger af broget Art vedrørende Vorstius' Opfattelse af Skabelsen og de menneskelige Kræfters Plads i Frelseværket o. l. samt vedrørende hans svækkede Sakramentbegreb. — I den tredje acies, rettet mod den trædske Drage, der i Uretfærdighed ikke giver Nestorianerne eller Jesuiterne noget efter, naar Resens Harme dog Højdepunktet. Han havde her tænkt sig at belyse Vorstius' Kunstgreb for at kuldkaste den sande Kirke og bedrage den verdslige Øvrighed, fremstille hans Forhold til Muhammedanismen og endelig stemple ham som den fordærvelige Ateist, han var.

* * *

Fyldigere end noget andet tidligere Skrift af Resen viser »Clavis«, hvorledes hans Teologi er en afgjort Trosteologi modsat al Rationalisering, og i hvor høj Grad den i meget væsentlige Spørgsmaal er en Reproduktion af Augustins, af Nyplatonismen farvede Standpunkt. Dette gælder baade Gudsbegrebet og Idélæren. Med hvor stor Ret man end kan tale om, at Augustins Gudsopfattelse allerede fra hans første kristne Periode viser andre og mere personlige Træk end de nyplatoniske², saa er det dog uomstødeligt, at hans begrebsmæssige Udviklinger herom er stærkt prægede af nyplatonisk Islæt³. Dette viser sig særlig i

1) Jvfr. p. 3 v—5. — 2) Jens Nørregaard, Augustins religiøse Gennembrud S. 195 f. — 3) Jvfr. hertil W. Thimme, Augustins geistige Entwicklung. Berl. 1908. S. 194. J. Storz, Die Philosophie des hl. Augustinus. Freiburg im Br. 1882. S. 179 f.

Tanken om Gud som »mera essentia«, og det er denne Side af Augustins Gudsbegreb, Resen især fremdrager, ligesom han ogsaa helt har overtaget Idélæren i dens augustinske Udformning.

Af direkte Apologi for de kristologiske Teser findes der kun lidet i »Clavis«. Af Vigtighed er det dog, at Resen paa forskellig Maade gennem Citater uddyber Teserne i *De uno mediatore* I, 6—7 om Evigheden som en Bestemmelse i Guds Viden og derved anviser Vejen for den Fortolkning, han ønsker anlagt overfor et Hovedpunkt i sin Kristologi, Forstaaelsen af Kristi menneskelige Naturs Evighed¹. — Endelig viser »Clavis«, at Resen i sin Metafysik bestemt foretrækker Platonismen for Aristoteles. Selvom han finder en Begrænsning hos Platon i Sammenligning med Skriftens Tale², saa bygger han dog faktisk paa væsentlige Sider af Platon, omend omformet gennem Nyplatonismen og Augustin. De platoniske Tankerækker er gode nok, naar de anvendes cum grano salis, hedder det betegnende nok et Sted³. Med Glæde citerer Resen ogsaa Udtalelser, der sætter Platonismen langt over Aristoteles⁴, og med Flid søger han gennem det mægtige Citatmateriale, han lægger frem, at eftervise Platonismens (Nyplatonismens) Betydning gennem hele Kirkehistorien.

Resens stærke Fremdragelse af tidligere Teologers Udtalelser viser ikke blot et ualmindelig indtrængende Førstehaandskendskab til den ældre teologiske Litteratur, men er især ejendommeligt derved, at han ikke — som det var almindelig Skik i Tiden — nøjes med at bygge paa de ortodokse Kirkefædre⁵, men ogsaa under sin Behandling inddrager en hel Række senere kirkelige Forfattere, heriblandt ogsaa Skolastikerne. Som Autoriteter blandt

1) p. 49. 55. 60 f; især p. 62. — 2) p. 88 v. 89. — 3) p. 88 v. — 4) p. 82 v. 89. 94. 97 v. 103. 106 (Luther). — 5) *Confessio Augustana* skelner mellem den forskellige Autoritet, der tilkommer Patres og Scholastici (*Die symbolischen Bücher der evgl.-luth. Kirche*, herausg. v. J. T. Müller. 11te Aufl. S. 83). Om Melanctons Traditionalisme se O. Ritschl, *Dogmengeschichte des Protestantismus* I, 276 f. Typiske Udtalelser i samme Retning hos danske Teologer: Jørgen Dybvad, *Th. de lege dei*. 1600. Th. 13—15. *De justificatione hominis* Th. 77. *Th. de primo præcepto decalogi* Th. 18 og Kurt Aslaksens *Forelæsninger* Thott 4°. 227. (Afsn. de studio theologico). — De Forfattere, Resen i Tillæggene citerer som Støtte for sin Opfattelse, er følgende: 1) Filon, 2) Evseb, 3) Clemens Alexandrinus, 4) Justinus Martyr, 5) Tertullian, 6) Origenes, 7) Gregor af Nazianz, 8) Pseudo-Dionysius, 9) Cyrillus Alexandrinus, 10) Constantinus Imperator, 11) Theodoret, 12) Thomas Aquinas, 13) Johs. Duns Scotus, 14) Bonaventura, 15) Durandus, 16) Nicolaus de Cusa, 17) Severinus Boëthius, 18) Nicolaus de Lyra, 19) Tauler (og Mester Eckardt), 20) Luther, 21) Melancton.

disse anfører Resen — foruden mange mindre¹ — især Thomas Aquin, Bonaventura og Durandus, ja endog Johs. Duns Scotus, om hvem han siger, at der selv hos ham var blevet en lille Gnist af Sandheden tilbage midt i det papistiske og aristoteliske Mørke².

Hvor fjernt Resen iøvrigt staaer de nyskolastiske Retninger indenfor Protestantismen, saa er han dog ved sit Studium af Middelalderens Teologi til en vis Grad berørt af den Bevægelse, som gav sig sit første Udslag i fornyet Interesse for Læsningen af de middelalderlige Skolastikere³. —

Om Kongen har haft Tid til at gøre sig bekendt med dette vidtløftige Indlæg, eller om han i saa Fald har haft de fornødne Forudsætninger for at forstaa det, er mere end tvivlsomt. Heller ikke ved man noget om den Rolle, det kan have spillet for de øvrige Dommeres Overvejelser; kun viser den følgende Forhandling, at Resen selv af og til henviste til sin Clavis⁴.

D. 21de Februar tog Forhandlingerne deres Begyndelse⁵. Efter at Stævningerne og Kocks Indlæg var oplæst af en særlig Oplæser, Mag. Jens Zeuthen, Præst paa Rosenholm⁶, fik Kock Ordet. Han begyndte med en *captatio benevolentiae*. Vel vidste han, at Resen var ham overlegen i Lærdom og Veltalenhed, men det havde været ham en Samvittighedssag offentlig at tage til Gemæle mod hans Standpunkt⁷. Forøvrigt vilde han sammenfatte sin Anklage i to Punkter: Resens dunkle Udtryksmaade og hans forfalskede Katekismeudgave. Han gav sig derpaa straks til at klage over Brugen af nye Ord som *trionus*, *biunus* o. l. — Resen tog derefter til Orde, glædede sig over offentlig at faa Lov til at forsvare sin Lære, der nu i tre Aar var blevet saa skammeligt

1) En Del ret afsidesliggende Skolastikere nævnes p. 99 v. 102 v. — 2) p. 51. 97. — 3) Emil Weber, *Die philosophische Scholastik des deutschen Protestantismus* S. 39 f. 43. — 4) XXXIII, A. S. 11 v. C 2. S. 9. 9 v. B 636. — 5) Den Orden, Kock fulgte i sine Anklager under Disputationen, svarer til den, han havde fremsat i sin Klage af 21/2 1614 (Aktst. Nr. XXX). Om Udtog til Brug ved Forhandlingerne se Aktst. Nr. XXXI—XXXII. Om Referaternes forskellige Former se Aktst. Nr. XXXIII. Nedenfor citeres Haandskrifterne indenfor de forskellige Typer blot som A, B, C med vedføjet Sidetal, og der gives kun Hjemmel i det Tilfælde, at en Efterretning er Særstof for en eller to af Haandskriftstyperne. Kongens Interlokutioner stammer fra B og C. Ligesom ved Studenternes Vidnesbyrd om Kocks Prædikener (jvfr. S. 405) vil det heller ikke i dette Tilfælde overalt være muligt med Sikkerhed at fastslaa de enkelte Udtalelsers Ordlyd, men Referaternes verbale Forskelligheder udelukker dog ikke derfor en Samstemmen i alt væsentligt. — 6) A. S. 6. — 7) Saaledes havde Kock ogsaa udtalt sig i sit Indlæg af 1614, 21/2 (Nr. XXX).

bagvasket, og rejste straks Spørgsmaalet: Hvad er det for en Kirke, i hvis Navn Kock taler¹? Resen troede at have Biskopperne paa sin Side og vilde fremlægge anerkendende Breve om sit Standpunkt fra Winstrup, Hegelund og Biskoppen i Throndhjem (Isak Grønabæk)². Imidlertid brød Kongen brat denne Diskussion af³, befalede Resen at gaa til Sagens Kærne, og til Kocks Paaberaabelse af Udtalelser ikke blot af lærde Mænd, men ogsaa af københavnske Borgere gav han blot det bekendte karakteristiske Svar: »Ja Søfren Tolder haver bedre Forstand at smage en Pot tysk Øl end at judicere i saadanne Sager«. Men da Resen — muligvis opmuntret ved denne Udtalelse — temmelig nærgaaende spurgte Kock, om den (kryptokalvinske) Kirke, i hvis Navn han talte, kunde siges fri for de alvorligste Kætterier m. H. t. Kristi Person og Sakramenter, brød Kongen igen skarpt af, og man gik derpaa over til Realiteterne, idet Kock ankede over en Række enkelte Udtryk hos Resen. Særlig stemplede han Udtalelsen, at Tingene ikke sker for Gud, men kun for os (De uno med. I, 9), som laant fra Sebastian Franck samt paatalte, at Resen efter Servet brugte Udtrykket »en uskabt Himmel« om det Sted, hvortil Kristus var opfaret⁴. — Resen nægtede paa det bestemteste at have laant den første Distinktion fra Seb. Franck. Han citerede blot Ambrosius, der var i sin gode Ret. Fastholdt man nemlig Tanken om, at Guds Erkendelse af Tingene var af samme Art som vor og saaledes bundet til Tiden, blev man indviklet i Antropomorfitismens Labyrinth, endeliggjorde Gud og begrænsede hans evige, altomfattende (Forud)viden, som var en Del af hans Væsen⁵. — Ogsaa Betegnelsen: en uskabt Himmel som den Sfære, der er Gud selv, var efter Hebr. 9, 11 berettiget nok. At mene, at Kristus var optaget i den synlige, skabte Himmel var en Vorstiansk Tanke⁶.

Endnu vigtigere var Drøftelsen af det næste Punkt: Resens Stilling til Treenighedslæren. Ud fra De Deo triuno Th. 24, 64 og 74 mente Kock at kunne gøre gældende, at Resen betvivlede den reelle Forskel mellem Personerne i Guddommen. Resen fast-

1) Efter B 631 er det tillige Kongen, der stiller dette Spørgsmaal. —

2) Denne sidste er kun omtalt C 2. S. 3. Jvfr. om ham S. 95—6. — 3) Dommen anker dog siden udtrykkelig over, at Kock havde rejst sin Anklage i Kirkens Navn, »a qva tamen non habebat ullum mandatum aut auctoritatem«. Pontoppidan, Annales III, 644. — 4) De uno mediatore II, 43. — 5) Især B 632. — 6) A. S. 9. C 2. S. 6 v.

holdt af tekstkritiske Grunde sin Tvivl om Ægtheden af 1 Joh. 5, 7, men det var kun et underordnet Spørgsmaal, da Skriftens Mening om Treheden i Enheden var klar nok fra andre Steder, og den delte han ganske selv. Med beundringsværdig Behændighed forstod han at fortolke den omstridte Th. 74, som gik ud paa, at det var for vor Skyld, at der nævnes tre Personer i Guddommen. Det antropopatiske Moment laa ikke i Tallet tre, men i Ordet Person, som ikke var en adækvat Betegnelse for det Begreb, det skulde dække, og »for vor Skyld« betød ikke »af Hensyn til Mennesker, modsat Gud«, (som det unægtelig laa nærmest at opfatte det), men »for de Kristnes Skyld, modsat Hedningerne«, der ingen Opfattelse har af Treenigheden. Endelig nægtede Resen ogsaa paa dette Punkt paa det bestemteste at være afhængig af Seb. Franck. Han byggede tværtimod paa Gregor af Nazianz.

Hovedpunktet i den dogmatiske Drøftelse maatte dog gælde Forstaaelsen af Resens Kristologi. Til en Begyndelse vilde Kock insinuere, at Resen havde benyttet sig af Kongens Fraværelse under Kalmarkrigen til at offentliggøre sin første Disputats »De uno mediatore«. Overfor denne Paastand kunde Resen dog gøre gældende, at Kongen i sin Tid havde faaet Eksemplarer af Disputatsen tilsendt. Rigtigheden heraf bekræftedes baade af Kongen og Kansleren, hvorfor Resen stemplede Kocks Beskyldning som »en oplagt Løgn«¹. — Kock angreb nu først ud fra De uno med. I, 6 Resens Hævdelse af Kristi menneskelige Naturs Evighed. Indgaaende forklarede derpaa Resen sin Opfattelse, der var rettet mod Vorstius' Nægtelse af Kristi Evighed², og som maatte forstaaes ud fra Guds Opfattelse af Tingene, der er væsensforskellig fra vor. For Guds Viden er alt evigt nærværende — saaledes ogsaa Kristi menneskelige Natur, som for os først fremtraadte i Tiden. Men i Tilslutning til »Clavis« og langt tydeligere end i Disputatserne talte Resen nu om den præeksisterende Idealverden, som ogsaa Platonikerne, belærte af Skriften, havde talt om. Det var i denne Idealverden, at alle Ting var nærværende og evige for Gud, ja denne Verden var den sapientia og prima intelligentia, som Skriften kalder Kristus³.

I Analogi med Guds Viden dannedes ogsaa de troendes Be-

1) B 635. C 2. S. 8 b. I sit sidste Bønskrift (Aktst. Nr. XXXV) erkender Kock, at han paa dette Punkt har husket fejl. — 2) A. S. 11. C 2. S. 9. — 3) B 635. 636. Jvfr. 632. A. S. 12.

tragtning. I Tro løftedes de op over Tiden, saaledes at Kristus var nærværende som Frelser for dem, skønt de levede før hans Komme til Jorden. For denne sidste Tanke mente Resen at kunne fremføre Citater af Luther¹.

Den Evighed, Resen tilkendte Kristi menneskelige Natur, var altsaa en oversanselig »præsentialitas« for Gud, en Evighed ufatteligt for den almindelige menneskelige Betragtning². Kock gjorde bestemt gældende, at alt dette var ny Udtryksformer, som ikke fandtes i Skriften. Resen kunde vel ikke benægte dette, men fandt det anabaptistisk kun at ville antage de Sætninger, der ordret fandtes udtrykt i den hellige Kanon³.

Resen vedblev at betone sin Overensstemmelse med Luther, men da Kongen overfor Kocks gentagne Paastand om, at det var Seb. Francks Lære, Resen fremstillede, havde udtalt, at det var muligt, at Franck og Luther var kommet til samme Resultat⁴, gav det Resen Mod til at rykke frem med en mere uforbeholden Udtalelse om Franck. Ganske vist var denne blevet dømt som Sværmer, men han var dog »diligentissimus lector patrum« og havde skrevet meget ud af Luthers Skrifter, saa Resen vilde anerkende hans Udtalelser, forsaavidt de stemmede overens med Luthers⁵.

Heller ikke med Resens Definition af *communicatio idiomatum* var Kock tilfreds. Det lykkedes dog Resen at fortolke sine Teser herom (I, 24, 26) saaledes, at de ikke gik udover den af Melancthon opstillede Definition. I den videre Forhandling beskyldte Kock Resen for paa monofysitisk Maade at sammenblande Kristi to Naturer, ja at være en »coryphæus Flaccianorum«, hvad der igen gav Resen Anledning til at stemple sin Modstander som Nestorianer, der blot vilde hævde en verbal Forening af Kristi to Naturer og med sin blinde og plumpe Fornuft fatte dette guddommelige Mysterium⁷. Med stor Bestemthed tog han Afstand fra Flacius, som han iøvrigt kun havde læst faa Sider af⁸. Med Afsky havde han altid vendt sig bort fra hans Ubikvitetslære og øvrige manikæiske »deliria«⁹.

Kocks næste Indvending gjaldt Resens Brug af en Række

1) A. S. 11. Saadanne Steder havde Resen allerede anført i Clavis p. 60 f. —

2) A. S. 11. — 3) Jvfr. A. S. 11 v: »Si habemus rem congruentem cum sacris literis, eam nos habere«. — 4) B 637. C 2. S. 12. — 5) Især A. S. 12 v. Jvfr. B 637. C 2. S. 12. I lignende Retning havde han dog allerede udtalt sig i Clavis p. 60. — 6) A. S. 13. B 638. — 7) B 638. — 8) B 638. — 9) A. S. 13. B 638.

Skriftsteder (Ps. 2, 7; Proverb. 8, 22; Johs. Evgl. 1, 1). Resen hævdede heroverfor, at hans Skriftbevis som al hans Tale gjaldt Personen Jesus Kristus, ikke en af Naturerne, og tilbageviste kraftigt Kocks Udtalelse om, at det var den guddommelige Natur, der ved Inkarnationen havde antaget den menneskelige. Det var den anden Person i Treenigheden, som havde taget sig menneskelig Skikkelse paa¹.

Kock var fremdeles misfornøjet med Resens stærke Benyttelse af Begrebet transcendent. Heroverfor hævdede Resen, at Ordet baade havde skriftmæssig Grund² og var i høj Kurs hos Augustin, og slog iøvrigt et djærvt Slag for sin Trosteologi. Da Troen var Midlet til at faa Del i det nye Liv i Kristus, hvilket overgik al Fornuft, saa maatte Troen være ligeartet hermed, hvorfor ogsaa Skriften opstillede den nøjeste Forbindelse mellem Troen og det evige Liv. Med særlig Forargelse imødegik Resen Kocks Paastand om, at de transcendentale Begreber kun hørte hjemme i Logikken, ikke i Teologien³.

Man var nu naaet til det sidste Punkt i den dogmatiske Forhandling, der kendelig mærkedes af en tiltagende Mathed. Kock vendte tilbage til en tidligere anført Indvending: Resens Skelnen mellem Tingene for Gud og for os, en Distinktion, som han skulde have laant fra Seb. Franck og fra Vorstius! Da Resen viste, at han havde Skriften paa sin Side, gik Kock — vel i en Slags Desperation — over til at beskyldte Resen for Muhammedanisme, fordi han ophævede den reelle Personforskel i Treenigheden. Skarpt svarede Resen, at selvom disse Tings Sammenhæng var skjult for Kock, saa var de dog aabenbarede »for os, der er i Kirken«⁴, medens han i en direkte Henvendelse til Dommerne henstillede til disse at afgøre, om Kock havde fremlagt tilstrækkeligt Bevismateriale til at karakterisere ham som en rænkefuld, gudsbespottelig Kætter og Marcionit⁵.

Efter et lille Ordskifte mellem Kongen og Aslaksen om de udenlandske Teologers Breve⁶ om Resens Teser gik man derpaa

1) B 640. — 2) Ef. 3, 19. — 3) Især B 640—641. — 4) Især B 641. — 5) Bedst B 641—642. I Clavis p. 63 havde Resen omtalt, hvorledes ogsaa Luther i sin Tid var blevet kaldt en »Marcionista«. — 6) Jvfr. S. 442. Efter C 2. S. 18 var det Aslaksen, der fremlagde disse Breve, efter B 642 — og sikkert rigtigere — var det Kock. Efter vort Hovedhaandskrift A. S. 15 b fremlægges Brevene som Støtte for Anklagen vedr. Katekismen. Dette er aabenbart ganske urigtigt. Mere naturligt er de i B og C anbragt som Svar paa Resens Henvendelse til Dommerne.

over til den anden Hovedafdeling af Kocks Anklage, Beskyldningen for at have forvansket Katekismen ved Udgaven af 1608¹. Resen saa sig paa dette Punkt i Stand til at meddele interessante og fyldestgørende Oplysninger om sit Udgifterarbejde, som han kun havde paataget sig efter Samraad med Kansleren og tvunget af Nødvendigheden, fordi man i Herlufsholm havde indført en kalvinsk Katekisme². Da han havde opdaget, at den danske Udgave fra 1569 manglede Fortaler og forskellige nyttige Formaninger, havde han lagt Palladius' Udgave af Luthers Enchiridion til Grund, rettet den efter Luthers tyske Udgave, som han bl. a. havde benyttet i et Eksemplar, der havde tilhørt Christian III, og sammenlignet den med flere andre Udgaver³. Hertil

1) A. S. 16. C 2. S. 19. Fattes i B. — 2) Denne sidste Bemærkning kun A. S. 16 b. — 3) Efter A. S. 17 især efter Luthers Skrifter. Witt. 1553. Tom. VI. — Senere paa Aaret fik Resen Lejlighed til yderligere at uddybe sit Forsvar for sin Holdning i Katekismespørgsmaalet. Dette skete i det 9de Kapitel i De sancta fide, som for Sammenhængens Skyld nærmere skal omtales her. Efter at have dvælet ved Værdien af Luthers Katekisme som et af den hellige Aand inspireret Værk og særlig ved de Bestemmelser i dansk Kirkelovgivning, som hjemler denne Bog en enestaaende Plads i Undervisningen, vender Resen sig med Forargelse bort fra dem, der vil dadle Arbejdet paa at genfremstille dette herlige Hjælpemiddel i dets reneste Skikkelse. Selv havde han i denne Sag kun handlet efter Samraad med Kansleren og ikke indladt sig paa andet, end hvad Palladius, ja Luther selv havde gjort i lignende Tilfælde. Fejl i den gamle Oversættelse var blevet rettede i Udgaven 1608, og indholdsrige Stykker, som manglede i den danske Udgave fra 1569, havde Resen i Overensstemmelse med Luthers Udgave 1543 [1544] føjet til. Dette gjaldt især den almindelige Fortale, der var nyttig baade for Lærere og Disciple, og Fortalen om den aandelige Besættelse for Barnedaaben, der var højst nødvendig. — Hvad endelig den sidste «scandalum» angik, den forkortede Gengivelse af den anden Trosartikel ved Daaben, saa maatte Resen bemærke, at Luther oprindeligt havde anvendt en Form, der var endnu kortere, som det var at se af Palladius' Oversættelse af Enchiridion 1538 (Danske Skrifter I, 29 f.), af Alterbogen 1555 (ib. III, 483, i Originaludgaven mangler dog hele den 2den Trosartikel), af Katekismeudgaver trykte i Oldenburg 1599 og Hamburg 1610. Herhjemme var den kortere Form i Brug til 1563. Men da Luther nogle Aar før sin Død havde udvidet denne med nogle flere Led, havde Resen ikke betænkt sig paa i sin Gengivelse 1608 at følge ham. Han havde da oversat Artiklen efter Udgaver 1544, 1545, 1561 samt efter Tom. VI af Luthers samlede tyske Værker (Wittenberg 1553), og ogsaa her lagt Vægt paa streng Nøjagtighed (reddita sunt fideliter, verbum non amplius additum). Lignende Udgaver, hævdede Resen, var udgivet i Lübeck 1593, 1607 og i Erfurt 1612. Han var iøvrigt ikke uvidende om, at Alterbogen 1569 [1564?] havde optaget den anden Trosartikel i dens hele Fuldstændighed. Det havde derfor ved at anvende en kortere Form ikke været hans

havde Kock intet andet at bemærke, end at Resen først burde have vist sin Udgave til Rigets Bisper, men denne Udtalelse indbragte ham kun et skarpt Svar fra Kongen. Han var ikke »Magistratens Lieutenant« og burde ikke blande sig i uvedkommende Ting. Det passede sig overhovedet ikke for ham at klage over kirkelige Forargelser, da hans Menighed var forarget over hans egen »Mundkaadhed«¹.

Hermed var Disputationen til Ende. — Hvad enten det skyldes Forhandlingernes noget springende Forløb eller Referaternes mangelfulde Gengivelse, synes Resultatet af Disputationen i Kolding teologisk set at være temmelig magert. Kun paa ganske enkelte Punkter blev der i Virkeligheden fremdraget Stof af Interesse til Belysning af Resens Helhedsopfattelse. Af Vigtighed var det dog, at han saa stærkt betonedede, at hans ejendommelige Udtalelser om Kristi menneskelige Natur skulde forstaaes ud fra Guds Standpunkt. Om han ved denne Fortolkning af sine egne dunkle Teser overalt var i fuld Overensstemmelse med sit tidligere Standpunkt, bliver dog et andet Spørgsmaal.

Disputationen viste fremdeles tydeligt, at Kock ikke kunde staa Maal med Resen hverken i Lærdom eller — hvad der var endnu vigtigere ved en saadan Lejlighed — i dialektisk Færdighed. Han forstod ikke med tilstrækkelig Kraft at samle sit Angreb om de afgørende Punkter og synes i det hele at have hørt til den i Kirkehistorien ikke ubekendte Type Personligheder, der har lettere ved at udslynge Bandstraaler fra Prædikestolen end ved at tage en aaben Kamp op Ansigt til Ansigt med deres Modstander.

Nægtes kan det heller ikke, at Kock under Forhandlingerne gav sig alvorlige Blottelser af dogmatisk Art; f. Eks. i sin Kristologi, der syntes temmelig nestoriansk².

Hensigt at bryde den kirkelige Uniformitet, men blot at genfremstille »Enchiridion ut Lutheri proprium«.

Forsvaret slutter med en kirkehistorisk Paavisning af, at dette Led af Trosbekendelsen havde eksisteret i mange forskellige Former i Kirken (jvfr. en lignende Udvikling i De uno mediatore II, 25) samt med Formodningen om, at Luthers Anvendelse af den sammentrængte Form dels skyldtes praktiske Hensyn, dels at han derigennem vilde pege paa, at Oplæsningen af Trosartiklerne var et Adiaforon, der ikke havde Indflydelse paa Daabens sakramentale Karakter.

1) C 2. S. 20. — 2) B 639. 640. Jvfr. Pontoppidan, Annales III, 654. Dobbelt besynderligt er det derfor, naar Holberg (Dannemarks Riges Historie II (1733),

I høj Grad karakteristisk for Forhandlingen var fremfor alt Christian IV's lidet hensynsfulde Indgriben til Fordel for Resen. Gang paa Gang dadlede han Kock for hans manglende Bevismateriale, ofte i ret skarp Form¹. Undertiden gav han Luft for sine Følelser i en spydig Bemærkning, som f. Eks. da han overfor Kocks Paaberaabelse af Kirkefædrene tørt sagde: »Non credo, Cocci, te legisse Patres«²; men hans Tiltale var ogsaa ofte af grovere Art: »Mester Oluf, I er galen, I svarer intet ret«³ eller ved en anden Lejlighed: »I siger, at det staar ikke i Bibelen, o hvor har I læst Bibelen, saa mange Aar I har været Præst⁴?«. Man forstaar derfor vel, at det engang efter en saadan Udtalelse kort og godt hedder: »Coccius plane obmutuit«⁵.

Af de øvrige tilstedeværende deltog kun enkelte et Par Gange i Forhandlingen. Det er sikkert i høj Grad betegnende for den ængstelige Stemning, der raadede, at ikke blot H. J. Alan, men selv en Mand som Poul Mortensen Aastrup ved given Lejlighed bestemt vægrede sig ved at faa blot Skinnet af at være Kocks Meningsfælle over sig⁶. Kun Hans Knudsen Vejle søgte en enkelt Gang at gribe ind for at redde Kock ved at forklare en uheldig dogmatisk Formulering, denne havde fremsat, som en Fortalelse, men det indbragte ham kun en skarp Afvisning fra Kongen⁷.

Den følgende Dag — d. 22de Februar⁸ — var helliget Domernes Overvejelser. De enkelte Dommeres Afstemning er nu ukendt, men der maa i hvert Tilfælde have været Flertal for en Domfældelse af Kock. Kongens afgjorte Partiskhed for Resen maa sikkert have vejet tungt til for de tvivlraadige. Antagelig har Kansleren virket i samme Retning. HOLGÆR ROSENKRANTZ DEN LÆRDE var ikke blandt Dommerne, men det vides, at man 807—808 og Dannemarks og Norges geistlige og verdslige Staat. 2 Ed. 1749. S. 144—145) siger, at det var Resen, som var »noget inclineret til Nestorii Lærdom om Christi Person«.

1) C 2. S. 10. 11. 13 b. 15 b. — 2) C 2. S. 13. — 3) C 2. S. 5. — 4) C 2. S. 16 b. Det er dette, N. F. S. Grundtvig udtrykker saaledes: »Naar din [o: Frederik III's] Fa'r kom mellem Klerke | Var han Konge for at mærke | Naar de snakked uden om | Kæmpe for at slaa en Bom. | Saa de stod som Ole Kok | Da det heed: I primer nok | Snak I med jer Søvren Tolder | Om hvad Humle Øllet holder! | Tro mig, det er fede Karle | Til om Bog og Bisp at tale. | Til at slaa en saadan Bom | Knap hans Maga jeg har funden | Hvem der havde Ret i Grunden | Det lod han de Andre om«. (Roskilde-Riim. Kbh. 1814. S. 129—130). — 5) C 2. S. 13 b. — 6) A. S. 10 b. — 7) B 639. C. A. S. 14, nævner ikke H. K. Vejles Navn, men siger forsigtigere »unus episcoporum«. — 8) Univ.-Matr. I, 14.

paa Koldingmødet brugte hans »fornuftige og kristelige Betænkende«¹. Det ligger da nær at tænke, at der netop paa denne Dag har været Brug for hans erfarne Blik.

Det er ikke umuligt, at Dommernes Forhandlinger har været ret bevægede. Tilfældigvis ved vi, at de bl. a. har omfattet det brændende Spørgsmaal om Forholdet mellem Filippismen og den strengere Lutherdom, og at alle Bisperne overfor Kongen enstemmigt havde protesteret mod den Behandling, som Melancton (og hans Discipel Niels Hemmingsen) havde været Genstand for hos en af de ivrigste Repræsentanter for den nye Retning, Leonhard Hutter².

At det har været saa som saa med Enigheden trods det Resultat, man i det foreliggende Enkelttilfælde samledes om, synes ogsaa at fremgaa af det mærkelige Aktstykke, den saakaldte »*Protestatio episcoporum*«³, som Biskopperne indgik med til Kongen, førend Dommen var blevet affattet. Heri erklærede de, at vel havde Resen den foregaaende Dag udviklet sine teologiske Meninger, men for deres Samvittigheds Skyld kunde de ikke skjule, at der i hans vanskeligt forstaaelige Disputatser fandtes saa mange nye, usædvanlige og farlige Udtryk, der kunde give Anledning til Forargelse hos de mange, der ikke var fortrolige med Resens Fortolkning heraf, at de maatte bede Kongen om at paalægge Resen dels nærmere at gøre Rede for sit Standpunkt i et særligt Skrift, dels for Fremtiden at afholde sig fra sin dunkle og uvante Stil. For at bevare Enheden i Kirken var det nødvendigt at holde sig til den en Gang fastslaaede Lærevis. I modsat Fald maatte det alvorligt befrygtes, at der vilde opstaa Stridigheder, hvorfor ogsaa en af Kirkefædrene med Rette havde sagt, at det var en større Synd at sønderrive Kirken end at ofre til Afguderne⁴.

For derfor at hindre, at Resens Teser saaledes skulde give Grund til nogen Forargelse eller unyttig Disputeren, kom Kongen Bispernes Ønske i Møde og paalagde Resen nærmere at bevise sin Rettroenhed i et Skrift, som skulde udkomme baade paa Latin og Dansk⁵.

Resen lovede — selvfølgelig — at efterkomme Befalingen,

1) K S 3 R. VI, 27. — 2) K S I, 504. — 3) At dette ligger før Dommen, fremgaa af, at det omtales i selve Dommen (K S 3 R. I, 619). Aktstykket er dateret 22 Febr. 1614. — 4) Aktst. Nr. XXXIV. — 5) K S 3 R. I, 619—620.

men sagde forøvrigt, at han ogsaa uden denne af sig selv vilde have udarbejdet en Redegørelse for sin Lære¹.

Dommen over Kock kunde derpaa affattes. I den Skikkelse, hvori den nu foreligger (baade paa Dansk og Latin²), giver den efter Tidens Skik først en Udsigt over Stridens Forhistorie. Den betoner dernæst, hvorledes den afholdte Disputation klart nok havde vist, at Oluf Kock ikke havde været i Stand til at bevise sit Klagemaal over Resen, men maatte anses som en »Løgner og Calumniator«. Dette gjaldt baade Klagen over hans Vranglære og over Katekismeforfalskningen.

Som Følge heraf havde Kongen Aarsag nok til at straffe Kock paa hans Liv, men efter gode Mænds Forbøn vilde han ikke »med den yderste Ret mod hannem procedere«. Derfor blev Straffen formildet til Landsforvisning. Inden 14 Dage skulde han rømme Kongens Riger og Lande, og lod han sig nogensinde senere finde indenfor Rigets Grænser, skulde det gælde hans Liv.

Dagen derpaa — d. 23de Februar³ — om Morgenen Kl. 8 var Dommerne og de anklagede igen samlede paa Koldinghus. Dommen skulde nu forkyndes. I en særlig Tale henvendte Kansleren sig først til Kock og meddelte ham, hvorledes Resens Forsvar havde rensset ham fra de Beskyldninger, der var rejst mod ham. Ikke Resen, men Kock selv var den Kætter, Rænkesmed og Gudsbespotter, som han havde villet gøre sin Modstander til. — Ved disse Ord kastede Kock sig paa Knæ for Kongen, men Majestæten vendte Ansigtet bort og vilde ikke høre ham.

Kansleren henvendte derpaa Ordet til Resen, hvem han erklærede for pure frifunden for alle Kocks uretfærdige Anklager. Dog paalagde han ham at forsvare sig i en Apologi, ikke for deres Skyld, der havde overværet Disputationen — thi de var alle overbeviste om Resens Uskyldighed — men til Bedste for fremmede Akademier og til den danske Kirkes Genopbyggelse. — Dernæst forkyndte han selve Dommen, idet han stærkt betonedede, at den hvilede paa den — fra den kanoniske Ret overtagne — Grundsætning om Jus talionis i Æressager⁴. Fordi Kock havde

1) Pontoppidan, Annales III, 650. — 2) Aktst. Nr. XXXVII. — 3) At det var denne Dag og ikke d. 24de — som Rørdam antager (Univ. Hist. IV, 639. K S 3 R. I, 620), — fremgaar dels af Bemærkningen i Univ. Matr. (I, 14), dels af Christian IV's egen Skrivekalender (Suhms Nye Saml. II, 3 H. 93. — Jvfr. iøvrigt Aktst. Nr. XXXVI. — 4) Jvfr. herom D M 3 R. III, 173. H. Matzen, Forelæsninger over den danske Retshistorie III, 117—118.

tragtet efter Resens Blod, maatte den samme Straf principielt ramme ham. — Efter Afsigelsen af Dommen rejste først Kongen sig, derpaa de øvrige Dommere og gik ud. Endelig rejste ogsaa Kock sig og lagde et Bønskrift paa Kongens Bord, men ingen vovede at røre det¹.

Efter Domfældelsen drog Kock til Holland, hvor han lod sig immatrikulere ved Universitetet i Leiden², og derpaa siden til Sverige. Fra Stockholm sendte han Aaret efter ydmyge Bønskrifter til Kansler Chr. Friis og Kongen³. Han skildrede sin ulykkelige Tilstand med Hustru og Børn i Landflygtighed, bad om Tilgivelse for sin tidligere Optræden især ved de Prædikener, som han havde holdt til Folket »minus circumspecte«, og ansøgte om Benaadning. Brevene var ledsaget af en Anbefaling fra den svenske Kansler Axel Oxenstierna, der berømmer Kock for hans stille og lydige Optræden⁴. Der forlyder dog intet om, at Kock har faaet sit Ønske opfyldt, og han skal være død i Landflygtighed i Hamburg⁵. — At Kongen siden meget skal have fortrudt at have forvist en saa »ypperlig Mand« som M. Oluf Kock, vides kun fra en forholdsvis sen og lidet nøjagtig Kilde⁶.

I et af de ovennævnte Breve havde Kock udtalt, at den eneste rigtige Prædikemaade var ikke at vige et Haarsbred fra den hellige Skrifts Ord⁷. Præget af denne Tankegang er en Bog, som han har udgivet i sin Udlændighed i Stockholm 1617, »*Wår christelige Troos Wisshet och Triumph*«, tilegnet Gustav Adolph. Det er dog ikke, som man har formodet⁸, et Modskrift mod Resens De sancta fide, men kun en lidet original Fremstilling af Tanken om Skriften som Udtryk for Guds Ord og Grundlaget for den kristne Tro.

* * *

1) Aktst. Nr. XXXV. Bønskriftet er dog saaledes alligevel senere blevet indlemmet blandt Sagens Akter. — Kock betoner her igen bestemt sin Ret og Pligt efter K O til at indberette Resens formentlige dogmatiske Vildfarelser, ikke mindst da der herskede almindelig Misfornøjelse med dem (jvfr. især Udtalelser af Kurt Aslaksen), og han beder blot om Tilgivelse for de Hukommelsesfejl, han har gjort sig skyldig i. — 2) P T II, 111. — 3) Daterede 1615, 2 Sept. Trykt efter Originalerne i K S 3 R. I, 620—624. — 4) Dateret: Stockholm, 1615, 26 Aug. Orig. i R A. D K. Indlæg til Registre og Tegn. 1613—1616. Dette Aktstykke var ubekendt for Rørdam (K S 3 R. I, 622). — 5) C 2. S. 22 b. — 6) Jon Olafson i Memoirer og Breve I, 31. — 7) K S 3 R. I, 621. — 8) Pontoppidan (Annales III, 646), der dog ikke har set det paagældende Skrift, og C. Rosenberg, Nordboernes Aandsliv III, 249.

Mødet i Kolding betegner et afgørende Vendepunkt i den danske Kirkes Historie. Stærkere, end det antagelig har staaet Samtiden klart, var nu Kryptokalvinismens Skæbne i Danmark endeligt beseglet. Den følgende Tids Begivenheder bliver kun en videre Udfoldelse af det Resultat, som principielt var givet ved Kocks Domfældelse.

For Resen betød Mødet baade, at der blev givet ham fuld Oprejsning for de personlige Krænkelser, han havde lidt, og at der var aabnet Vej for væsentlige Sider af den Teologi, som han havde gjort sig til Talsmand for. Mødets hele Forløb gør det derfor forstaaeligt, at det sejrende Parti siden — omend noget med Urette — kunde fremstille Resens Optræden som et værdigt Sidestykke til Luthers paa Rigsdagen i Worms. Med den samme Sjæls Frimodighed havde Resen som den evangeliske Sandheds uforfærdede Forkæmper forsvaret den retfærdige Sag overfor en skamløs Modstander, der med Rette blev jaget ud af Riget¹.

Den Dom, der overgik Oluf Kock, kan synes Eftertiden urimelig haard. Dødsstraf, omend formildet til bestandig Landsforvisning, Straffens Gennemførelse med ubønhørlig Strenghed og alt dette væsentlig blot paa Grund af afvigende teologiske Meninger — hvor fjernt staar ikke dette en moderne Betragtning! — Men det er vigtigt her at erindre om — som allerede Paludan-Müller² har gjort det —, at en senere Tids Forstaaelse af Aandsfrihed, særlig paa det religiøse Omraade, var ganske fremmed for det 17de Aarhundrede, baade for Tidens konservative og liberale Retninger.

Der kan næppe heller herske nogen Tvivl om, at havde Resens Fjender sejret 1614, saa vilde det have været Resen, der var blevet ramt af den samme Skæbne, som nu blev hans Modstander til Del. Herfor borger det glødende Had, som man fra mange Sider nærrede mod ham, og som f. Eks. gav sig et saa typisk Udslag i det tidligere omtalte Brev fra Niels Mikkelsen Aalborg, hvori Resens hele Virksomhed betragtes som et Udslag af Satans snedige Rænker³. Næppe vilde der derfor have været Plads for større Barmhjertighed, om hans Fjender havde faaet Magt, som de havde Agt.

Dommen maa endvidere forstaaes som et Udtryk for den

1) Progr. fun. — 2) I hans Forelæsninger over Chr. IV's Historie i Ny kgl. S. 4°. 2333. II, 319—321. — 3) K S I, 252.

Værnen om Kirkens ensartede Lærepræg, der siden Reformationens Dage havde været det kirkepolitiske Ideal i Danmark. Den udtaler saaledes blot den samme Tankegang, som lyser ud af Christian IV's Valgsprog: *Regna firmat Pietas*¹, d. v. s. den lovordnede Uniformitet i Kirken er det sikreste Bindemiddel indenfor Staten. Dette Grundsyn blev da ogsaa det bestemmende for Kirkestyret herhjemme, som det blev udformet af Kongen og Kansleren. Derfor var man paa Vagt overfor fremmede Religionspartiers Indgreb, derfor afviste man med største Skarphed Propagandaen fra den katolske Kirke², men ogsaa derfor vilde man paa ingen Maade tillade, at den danske Kirke blev sønderrevet af indre Stridigheder.

Betragtet med dette som Baggrund maa det siges, at Dommen over Oluf Kock blev fældet med en historisk Nødvendighed.

§ 6. Kurt Aslaksen.

I. Allerede Erik Pontoppidan har udtalt den Formodning, at i Striden mellem Kock og Resen »andere weit gescheidere und wichtigere Männer . . . hinter dem Berge gehalten«, som var glade ved at faa det »Klokkefaar« til Kock til at gaa løs paa Resen³. Blandt de Mænd, som saaledes kan antages at have staaet bag Kocks Angreb, ligger det nær i første Række at tænke paa KURT ASLAKSEN, saa meget mere som hans Holdning under hele Striden synes noget ulden. — Rent menneskelig set har Resens ubøjelige Herskernatur og Aslaksens blide og vege Personlighed repræsenteret vidt forskellige Typer, men ogsaa i teologisk Henseende hørte de til hver sin Lejr.

Fra 1607, da Aslaksen blev teologisk Professor, havde han udfoldet en meget livlig Virksomhed som Forelæser og Forfatter. Af de ikke faa teologiske Skrifter, som han har efterladt fra denne Periode — klare, velskrevne og dygtige Arbejder — fremgaar det, at han paa mange Punkter delte det ortodokse lutherske Standpunkt⁴. Overfor den kalvinske Prædestinationslære har han

1) Resen omtaler med Glæde dette Valgsprog i et lille latinsk Digt i sin Udgave af *Instructio visitationis Saxonicae*. 1608. H 3 v. — 2) Jvfr. S. 241 og Rørdam, *Danske Kirkelove* III, 38—39. — 3) *Annales eccl. Dan.* III, 613. — 4) Saaledes *De sacra scriptura*. I—II. 1607—8; *De libero hominis arbitrio*. I—II. 1612—1613; *De peccato*. I. 1614.

endog særdeles skarpt gjort Front allerede 1608¹, men ogsaa flere Gange senere og endnu stærkere i de følgende Aar². Typisk i denne Henseende er især et større, populært anlagt Skrift fra 1612 »*En nyttig Undervisning om den højvigtige Lærdom, som er om Udvælgelsen til det evige Liv*«. Ikke desto mindre stod hans Rettroenhed i et mistænkeligt Lys. Dette skyldtes efter Peder Resens Udsagn³ dels hans stærke Fremhævelse af reformerte Forfattere, dels at han paa kalvinsk Vis hævdede, at den Befæstning (rakia), som omtales i Gen. 1, 7—8, betegnede Luften (aër inferior), ikke — som Luther — den stjernebesatte Himmel, og at de Vande, som samledes over denne, ikke var virkelige Vande, men kun vandholdige Skyer! Hans Skrifter viser virkelig ogsaa, at han havde den utrolige Dristighed at hylde denne Fortolkning⁴, ligesom det ogsaa af dem fremgaar, at han jævnlig anbefaler Læsningen af kalvinske Teologer. Navnlig i sine Betragtninger over Skabelsen, dette Grænseomraade mellem Datidens Teologi og Naturvidenskab, som fra Ungdommens Dage havde været hans Særfelt, viser han tydeligt, at han vedblivende satte de reformerte Forfatters Opfattelser højt⁵.

Aslaksen synes i det hele at have repræsenteret en maadeholden Filippisme. Hvor rosende han end kan tale om Luther⁶, saa er det dog kendeligt, at der er en ganske anden Varme i hans Stemme, naar han nævner »divinus ille Melanchton«⁷. Interessant er det ogsaa at se, hvorledes han i flere Skrifter søger at rense »denne af Kirken saa højt fortjente Lærer« for Anklagen for Semipelagianisme, et Resultat, som dog kun naas ved højst kunstlede Fortolkninger⁸.

Som sin Mester var ogsaa Aslaksen meget fredelskende⁹, og hans Skrifter er lidet polemiske, naar man blot undtager de obligate Angreb paa Romerkirken¹⁰ og da især paa Tidens almindelige Syndebuk Bellarmin¹¹, denne »antesignanus Jesuitarum«¹².

1) Jvfr. Forstaaelsen af Guds »arcana voluntas« i De sacra script. II, 47—49. — 2) De peccato I, 62. De libero arb. II, 34. 42. Thott 4°. 227. — 3) Uldall Fol. 186. I, 417—418. Jvfr. 401. — 4) De creatione II, 23 f. Physica et Ethica Mosaica p. 178 f. 198 f. — 5) De creatione. I—III. 1609—11. Forelæsningerne i Thott 4°. 227. Physica et Ethica Mos. p. 20. 74. 102. 125. 172. — 6) De natura coeli p. 56. De lib. arb. II, 59. — 7) De lib. arb. II, 60. — 8) ib. II, 60—64. Jvfr. Thott 4°. 227. — 9) Jvfr. Paræus' Dom i Pontoppidan, Annales III, 614 og Vinding p. 198. — 10) Saaledes især De sacra script. I. — 11) ib. I, 23. De lib. arb. I, 41—42. — 12) ib. II, 55.

Resens skarpt supranaturalistiske Teologi kan han næppe fuldt ud have sympatiseret med. F. Eks. betoner han Værdien af den naturlige Gudserkendelse stærkere, end Resen sikkert vilde gaa med til. Særlig eet Sted taler Aslaksen skønne og varme Ord om den Gudsbevidsthed, som Betragtningen af Naturen leder til¹.

II. Første Gang man maaske kan skimte noget ydre Mod-sætningsforhold mellem Resen og D. Kurt er 1610, da han sendte nogle Teser af Resen — uvist dog hvilke — til Niels Mikkelsen Aalborg, antagelig for at høre hans Dom derover². Usikkert er det derimod, om han har sørget for, at Resens kristologiske Teser blev sendt til Lubin og Paræus. Efter den ene Form, hvori Lubins første Brev foreligger³, kunde det se ud, som om Aslaksen havde sendt ham Resens Disputats, men den bevarede Original af Brevet synes dog afgjort at vise, at dette ikke er Tilfældet, men at Resen selv har sendt sine Teser til Lubin. I hvert Fald var det sikkert næppe tilfældigt, at de udenlandske Teologer rettede deres Breve netop til Aslaksen.

Da Striden mellem Resen og Kock brød ud i lyse Luer, blev Aslaksen ved en bestemt Lejlighed anvendt som Resens Tillidsmand, udsendt til Kock⁴. Han maa imidlertid være optraadt paa en saa tvetydig Maade, at man ikke kunde blive helt klar over hans Standpunkt. Under Forhøret i Januar 1614 maatte Kock nemlig overfor Aslaksen indrømme, at denne ikke havde »instigeret« ham til Angreb paa Resen, men tilføjede: »dog kan jeg ikke sige nej for, I jo haver raadet mig, at jeg ikke skulde lade af at gjøre min Bestilling og Kald, sed caute«⁵.

For den almindelige Betragtning maa det i hvert Tilfælde have taget sig ud, som om Aslaksen støttede Kock i hans Angreb. N. M. Aalborg kaldte saaledes i det tidligere omtalte Privatbrev til Kock Aslaksen for dennes »parastates«⁶. Det er derfor næppe helt uden Grund, at man har tillagt Aslaksen Forfatter-skabet til »De novo stylo Reseniano«, og muligvis er det ogsaa

1) De sacra script. II, 11. 13 ff. 17. — 2) K S 2 R. VI, 596. — 3) Aktst. Nr. II og XXXIX. — 4) K S 3 R. I, 578. — 5) ib. — 6) Efter den originale Ordlyd af Aktst. Nr. III. Det synes at være en mere end tvivlsom Fortolkning, naar Aalborg senere ønskede sit Udtryk forstaaet som »parastaten ... sed in rebus tantum licitis et concessis!« (K S 2 R. VI, 599).

ham, der har ført Kocks Klagemaal mod Resen i Pennen. I saa Fald kan Resens Ytring i Kolding, at Kock »skød andres Pile ud«, gælde Aslaksen¹.

Givet er det endvidere, at Aslaksen har overladt Kock de udenlandske Teologers Breve til (forsigtig) Benyttelse². Derimod har han i sin Lyst til at drive dobbelt Spil næppe ønsket, at disse Breve skulde komme offentlig frem. Man forstaar derfor hans store Bestyrtelse, da Kock om Morgenen d. 29de December 1613 kom til ham og Professor Wulfgang Rhumann og ikke blot fortalte, at nu vilde han rejse over til Haderslevhus og forklage Resen, men ogsaa at han der vilde fremlægge de Breve, han havde faaet af Aslaksen. Indstændigt raadede denne da Kock til ikke at indgive noget skriftligt Klagemaal over Resen, og han bad og formanede ham til endelig ikke at vise de omtalte Breve til noget Menneske, »uden at Lejligheden vilde saa begive sig, at han kunde vise velb. Hr. Kansler dennem i den Mening, at den gode Herre vorder vel betænkendes de Middel, ved hvilke de udlændiske Theologorum Mistanke om Religionen hos os kunde forekommes og dæmpes«³.

Kock har aabenbart ikke taget det fjerneste Hensyn til disse Henstillinger, og man faar saaledes en ret tydelig Fornemmelse af, at Aslaksen ikke har følt sig i Stand til at besværges de Aander, han selv havde fremmanet. Paa den anden Side maa det siges, at Kock sikkert har haft Grund til at føle sig skuffet over Aslaksens Holdning. En Udtalelse, han fremsatte i sit sidste Bønskrift, efter at han var blevet domfældt, belyser paa en interessant Maade deres indbyrdes Forhold. Da alle Broer nu var brudt af, kunde han tale frit ud og sagde da, at han og Aslaksen ofte »endog under Taarer« havde forhandlet sammen om Resens Lærefattelser, og at Aslaksen ved saadanne Lejligheder havde vist, hvor nær til Hjerte disse yderst farlige Forandringer af Trosartiklernes Form og Indhold gik ham⁴.

Som Forholdene laa, var det derfor næppe uden Grund, at ogsaa D. Kurt indstævnedes til Forhandlingen i Kolding, om han »havde noget derudi at sige«⁵.

Paa Mødet i Kolding blev Aslaksen krævet til Regnskab for sit Forhold til Brevene fra Lubin og Paræus. Han kaldte da

1) Aktst. Nr. XXXIII A. S. 8. — 2) Jvfr. nedenfor. — 3) Aktst. Nr. XXVIII. — 4) ib. Nr. XXXV. — 5) K S 3 R. I, 570.

Gud til Vidne paa, at han aldrig havde skrevet til disse Teologer om Resen eller sendt hans Teser til dem. Kongens skarpe Svar: »Hr. Doctor, agter, hvad I svarer; Vi faar det nok at vide«, lader dog ane, at man ikke følte sig helt overbevist om Rigtigheden af hans Forklaring¹.

Aslaksen kunde derimod ikke nægte, at han paa Kocks gentagne Opfordringer havde overladt ham disse Breve². Ved samme Lejlighed blev han ogsaa afæsket en Erklæring om sit Syn paa Resens Teologi³. Han svarede da, at han ganske billigede Resens Standpunkt, som det i Dag var forsvaret⁴. Selv havde han blandt sine Papirer en Afhandling, der bestemte Guds sapientia som en Forudviden paa samme Maade som Resen⁵.

III. Det lykkedes Aslaksen at komme velbeholden tilbage fra Koldingmødet, men der er Tegn til, at det ikke vilde have været Resen helt ubehageligt ogsaa at blive denne Mand kvit.

Efter Hjemkomsten gjorde han nemlig Indsigelse mod den Maade, hvorpaa Aslaksen i sit store Skrift »*Physica et Ethica Mosaica*« 1613 havde forklaret Begreberne Tid og Evighed⁶, og som mindede om Vorstius' Opfattelse af Evigheden som en perennis duratio (æternum tempus)⁷. Desværre har vi ikke Resens

1) Nr. XXXIII B 642; C 2. S. 18. — Det ser ogsaa ud til, at man har indledet Undersøgelser til nærmere Oplysning om dette Punkt. I hvert Tilfælde findes der bevaret en Kopi af et Brev fra Kansler Chr. Friis til Universitetet i Rostock (Aktst. Nr. XXXIX) med Anmodning om at skaffe oplyst, hvordan det forholdt sig med de to Former af Lubins Brev, om hvilken Anledning han havde haft til at skrive til Danmark, og hvem han havde sigtet til med sine noget forblommede Udtalelser. Svaret herpaa er ubekendt, men endnu saa sent som 1617, 10/1 skriver dog Lubin til Holger Rosenkrantz og taler om sin Ængstelse for »ne quid forte nubecula in generoso tuo animo reliqui foret ex causa illa D. Resenii cum D. Aslaco contractum«. Han uddyber dog ikke nærmere sit Forhold til denne Sag, men glæder sig blot over at have faaet Rosenkrantz's Tilgivelse. (D B III, 224). — 2) Aktst. XXXIII A. S. 15 b har den mærkelige Variant, at Aslaksen havde gjort det »de consilio episcopi . . . idque ne si quid in Germania contra scriberetur, in se redundaret, quod occultasset literas . . .« — 3) ib. C 2. S. 18 b. A. S. 15 b—16. — 4) Vinding (p. 198) siger, at Aslaksen først hævdede, at han var utilfreds med Resens Lære, men da Resen saa beskyldte ham for Nestorianisme, bøjede han sig. Herom foreligger der dog intet i Akterne. — 5) Hans Forelæsninger fra 1608 (Thott 4°. 227) viser, at dette var sandt. Jvfr. ogsaa hans *De sacra scriptura* II, 34 f. — 6) ib. Th. 57—58. — 7) Jvfr. S. 382. I *Clavis theognosias Acies* I, 4 havde Resen netop anket over denne Formulering.

Indlæg bevaret, men kun Aslaksens Svar i Form af et Privatbrev, dateret d. 3die April 1614¹.

Til Indledning betoner Aslaksen sin uovervindelige Afsky for Vorstius. Altid havde han anset hans Meninger som »ugudelige, kætterske og gudsbespottelige, værre end Hunden og afskyelige som Slangen«. I sine Forelæsninger havde han oftere polemiseret mod hans endeliggjorte Gudsbegreb og hævdede den rette Forstaaelse af Gud som en *essentia simplex, immensa et infinita* og bestemt udtalt sig mod Tanken om, at der kunde tilskrives Gud et *corpus*².

M. H. t. Hovedspørgsmaalet i det foreliggende Tilfælde oplyser han, at Resen havde anket over, at han et Sted havde betegnet Tiden (d. v. s. den *duratio*, der var delt i Fortid, Nutid og Fremtid) som *infinitum* og saaledes ensbetydende med Evigheden. Aslaksen vedgik denne Formulering, som han havde overtaget fra Conimbricenserskolen³, og som kunde forsvares ud fra visse Skriftsteder (Ps. 90, 4; 102, 28; Job 36, 26; Apok. 1, 8; 18). Han vilde dog gerne indrømme, at disse Skriftsteder talte antropopatisk, og at han selv havde anvendt Ordet *tempus* uegentligt for Evighed⁴. Han havde altid hævdede, at Evigheden for Gud var et »*hodie perpetuum*« uden Tidsafstande, og kun for os syntes den at være en *tempus infinitum*, et Begreb, som strengt taget ophæver sig selv og kun kan anvendes af Hensyn til Menneskets indskrænkede Fatteevne, der ikke som Gud kan opfatte alt »*uno actu*«, men er bundet til Tidsforestillingen⁵. Med stor Bredde og talrige Gen-tagelser, som maaske netop viser Forfatterens opskræmte Sindsstemning, uddyber Aslaksen derpaa yderligere dette Synspunkt og værges sig især imod, at han skulde have haft til Hensigt paa Vorstiansk Vis at forringe Guds *infinitas* og lade ham være bundet af menneskelige Erkendelsesformer⁶.

Tonen i Brevet er overordentlig høflig og imødekommende,

1) Brevet findes nu kun i en Fossisk Afskrift fra det 18de Aarh. i Gl. kgl. Saml. 4°. 1461 (23 beskrevne Sider) med Titel: *Conradi Aslaci Bergensis s. s. theologiæ doctoris et professoris Hafniensis literæ apologeticæ ad Johannem Resenium, itidem s. s. theologiæ doctorem et professorem Hafniensem, de phrasibus quibusdam, quibus in Physica sua Christiana circa doctrinam de tempore et infinito usus fuerat Aslacus, quasque Vorstianum aliquid sapere monuerat Resenius, dat. Hafniæ d. 3 apr. 1614.* — 2) *ib.* p. 1—5. Allerede i *De libero arbitrio* II, 58 havde han taget Afstand fra Vorstius. — 3) *ib.* p. 14. — 4) *ib.* p. 6 f. — 5) *ib.* p. 11 f. Saaledes udtalte Aslaksen sig ogsaa siden i *De statu Christi θεανθρώπου* I (1622), Th. 5. 9—10. — 6) p. 18—19.

ja næsten ydmyg, og Aslaksen føler sig overbevist om, at Resen paa Grund af sin »ualmindelige Billighed, Redelighed og Velvilje« vil finde hans Standpunkt tilfredsstillende. Forøvrigt forekommer den hele Sag ham nærmest at være en Strid om Ord, da det staa fast, at han i Realiteten er enig med sin Modpart, hvorfor han heller ikke er til Sinds at holde urokkeligt fast ved sin Udtryksmaade. Han bringer Resen en varm Tak for den store Velgerning, han har vist ham ved »venligt, ja broderligt« at meddele ham sin Betænkning om dette Spørgsmaal¹.

Med Kocks Skæbne i frisk Minde og i Bevidstheden om Resens Følelser overfor alt, hvad der smagte af Vorstianisme, forstaaer man meget vel den slet dulgte Ængstelse, der lyser ud af dette Brev. Da man intet senere hører om Sagen, har Resen sikkert ladet sig stille tilfreds med Aslaksens Redegørelse, hvad der er saa meget mere sandsynligt, som han et Par Maaneder senere betoner den fuldkomne Læreconsensus, der bestaar mellem ham og Aslaksen paa et beslægtet Omraade².

For Resen betød det lille Opgør igen en Sejr, omend af de mindre, og for Aslaksen har Begivenhederne i 1614 sikkert været et alvorligt Memento om at vogte sig for dogmatiske Særmeneringer og en Tilskyndelse til end mere at bøje sig for sin formaaende Kollegas Autoritet. Dette Sindelag skulde allerede faa Maaneder efter klart træde for Dagen under Forhandlingerne om De sancta fide, hvor Aslaksen baade med Beklagelse saa tilbage paa den Kockske Sag³ og var yderst villig til at opfatte Resens Lærestandpunkt paa den mest inødekommende Maade⁴.

§ 7. *Niels Mikkelsen Aalborg.*

Medens Kurt Aslaksen saaledes forstod at redde sig fra al Delagtighed i Kocks Optræden, var der en anden Mand, som i hvert Tilfælde for en Tid maatte bøde med sin Velfærd for det Sindelag, han havde lagt for Dagen i disse stormfulde Tider. Denne Mand var NIELS MIKKELSEN AALBORG, der har vundet sig et godt Navn i Litteraturen som frugtbar Folkeskribent, og som sikkert hørte til sin Tids mere fremragende Præster. — Han var født 1562 i Aalborg⁵ og havde tidligt lagt sig efter teologiske

1) p. 21—23; jvfr. p. 1. — 2) Pontoppidan, Annales III, 657. — 3) Den kaldes en »importuna inauspicataque . . . tragoedia« ib. III, 648. — 4) ib. S. 657. 662 ff. — 5) Efter den ældste Biografi af ham i C. Giessing, Nye Samling

og medicinske Studier. 1587—88 træffes han som studerende i Rostock og Wittenberg¹, og 1595 tog han Magistergraden ved Københavns Universitet under Resens Dekanat². 1589 var han blevet Præst i Hammer i Skaane, hvorfra han i Aaret 1600 blev forflyttet til Noseby³. Som Teolog hørte han uden Tvivl afgjort til den kryptokalvinske Retning og stod i nært Venskabsforhold til Mænd som Kurt Aslaksen⁴ og Oluf Kock. Hans tidligere omtalte Brev til denne sidste viser klart hans Had til luthersk Teologi i Konkordieformlens Stil, som han betragtede som Djævelens Udsæd, og hvormed han væsentlig identificerede Resens Standpunkt⁵. Derimod maa han sikkert paa et andet Omraade have fundet Tilslutning i begge Lejre: i Kampen mod den fælles Fjende, Jesuiterne. Med det sikre Blik for at vejre Tidens Modestemning og litterært at udnytte den, som kendetegner hele hans Virksomhed som Forfatter, udgav han 1607 en Oversættelse af Elias Hasenmüllers berygtede Skildring af Jesuiterordenen⁶, og ogsaa siden viste han det rette Sindelag ved Udfald mod Jesuiterne, som han betragtede som »Græshopper og Padder, udkomne af Helvedes Damp og Røg«⁷.

Det er sandsynligt, at Hasenmüllers Jesuiterhistorie har fundet en god Jordbund i denne opskræmte Tidsalder. Derimod kom Aalborgs næste litterære Arbejde, en vidtløftig Fortolkning til Johannes' Aabenbaring, til at volde ham Vanskeligheder nok.

Da han havde afsluttet sit Manuskript, indleverede han det, vistnok i Begyndelsen af 1609, til Professor Kurt Aslaksen for derved at efterkomme de gældende Censurforordninger⁸. Denne turde dog ikke som yngste Professor antage det, førend ogsaa Resen havde prøvet det⁹. Aalborg fik da sin Bog tilbage med Besked herom, hvorpaa han henvendte sig til Resen, der først viste sig uvillig til at gennemlæse det omfangsrige Værk, men dog siden paa Aalborgs indtrængende Opfordring lovede at underkaste det et flygtigt Gennemsyn¹⁰. Hos ham laa det endnu i De af Jubel-Lærere II, 2 Bd., 88—99, hvis Kilder kun til Dels kan paavises. En nyere Biografi findes i K S 2 R. VI, 588—593 af Rørdam.

1) Album acad. Viteberg. II, 351. Die Matrikel der Univ. Rostock II, 226. N. M. Aalborg, Forklaring over Apok. 1627. D 4 og Medicin eller Læge-Bog. 1633. Fortale. — 2) P T III, 127. — 3) Giessing II, 2 Bd., 89. — 4) K S 2 R. VI, 594. — 5) ib. I, 251—253. Jvfr. S. 407. — 6) Om dette Skrift se K S 3 R. VI, 198. — 7) Forklaring over Aab. 1611. A 4—A 4 v. — 8) K O S. 119. Rørdam IV, 181—182. 268—269. — 9) K S 2 R. VI, 601. — 10) ib. S. 600.

cember 1609¹, men blev siden leveret tilbage til Aslaksen², og i et Brev af d. 27de Oktober 1610 til Aalborg kunde denne bl. a. meddele: »Din Kommentar er nu allerede forlængst blevet antaget af os«³. Han udtalte sig desuden — baade paa Resens og paa sine egne Vegne — i Tilslutning til tidligere Ytringer meget rosende om Arbejdets Værdi. — Det synes derfor at have været med god Samvittighed, at Aalborg nu kunde lade Trykningen tage sin Begyndelse, og 1611 udkom Bogen hos Hans Aalborg med Titel: »*En kaart oc nyttig Forklaring offuer S. Johannis Obenbaring aff lærde Mænds Bøger sammenschreffuen ved Niels Michelsøn Aalb.*«, og forsynet med en længere Fortale⁴, der blandt andet oplyste, at Bogen var »approberet oc samtyckt . . . at maatte paa obenbar Trych vdgaa«⁵ og det af de fornemste Teologer Hans Resen og Kurt Aslaksen i Forening med det hele Fakultet.

Uheldigvis var denne Fortale ikke blevet forevist Fakultetet, og hvad værre var, i Fortolkningen til Kap. 7 syntes Forfatteren at have sluttet sig til den Opfattelse, der hævdede Muligheden af, at nogle af de Hedninge, der havde levet før Kristi Komme, var blevet salige⁶. Det bør dog fremhæves, at Aalborg udtaler sig med stor Forsigtighed herom. Dels er det blot nogle »lærde Mænds Mening«, han anfører; dels hævdes det, at denne formodede Frelse alligevel skyldes Kristi Velgerninger, som paa en underfuld Maade kommer Hedningene til Gode, og endelig betoner han meget stærkt, at denne Frelsemaade kun kan tænkes at gælde før Kristi Komme. Siden da er der kun een Vej til Frelse: i Tro at bøje sig for Kristus.

Der skete dog foreløbig ikke Aalborg noget; han blev endog 1613 Sognepræst i Helsingborg og Provst i Luggude og Sønder Asbo Herreder⁷, og først da andre Omstændigheder kom til, blæste det op til Storm⁸. Har Magister Niels faaet Underretning om, at hans Brev til Oluf Kock var blevet fremlagt paa Mødet i Kolding⁹, har han næppe hørt herom uden Ængstelse. Faktisk blev ogsaa hans Forbindelse med denne Mand Udgangspunktet for en Undersøgelse af hans Forhold.

1) K S 2 R. VI, 594. — 2) ib. S. 601. — 3) ib. S. 595. — 4) Dateret Noseby 29 Novbr. 1610. — 5) B 2. — 6) ib. S. 60 f. — 7) Cawallin, Lund Stifts Herdaminne III, 335. — 8) Om Akterne i den følgende Sag se Aktstykkefortegnelsen S. 497. Tidligere Fremstillinger af Sagens Forløb findes hos L. Helveg, Den dsk. Kirkes Historie efter Reform. 2 Udg. I, 292 f. Rørdam III, 273 f. — 9) Aktstykke Nr. XXXIII A. S. 7 v. B 642.

D. 25de Maj 1614 udgik der et Kongebrev til Biskoppen i Lund, Poul Mortensen Aastrup, om at lade Niels Mikkelsen Aalborg indstævne for Konsistorium, fordi han i sin Kommentar havde hævdet en Lære m. H. t. Hedninges Frelse, der ikke var i Overensstemmelse med den danske Kirkes Bekendelse¹, og fordi han i Fortalen havde udtalt, at Bogen var approberet af det teologiske Fakultet. Desuden skulde Biskoppen selv møde som Meddommer². Fem Dage derefter — d. 30te Maj — blev Aalborg indstævnet³, og d. 8de Juni mødtes man i Konsistorium i København⁴. For Kongen mødte som Aktor Sekretæren i det tyske Kancelli Nicolai Eggebrecht⁵, som oplæste en Anklage, bygget over de to Punkter, Kongebrevet omtalte. Det første Punkt var dog udvidet til at omfatte hele Aalborgs Lærestandpunkt. Man ønskede oplyst, om Aalborg ikke blot paa det omtalte specielle Omraade, men i al Almindelighed delte Zwinglis Opfattelse, og Begrundelsen derfor fandt man i hans formodede Delagtighed i Kocks for Kirken fordærlige Sammensværgelse, hvorfor man ogsaa fandt det passende at fremlægge de Breve, Aalborg havde skrevet til denne Mand »nimis audacter, sicut etiam nimis athleticæ et pugilicæ«⁶.

Aalborg tog derpaa til Orde og forklarede med stor Iver, at han aldrig offentlig eller privat i hele sin 25-aarige Præstetid havde lært Hedningenes Frelse udenfor Kristus; at han afskyede Zwinglianerne og aldrig havde læst Zwingli; at han ikke havde fremstillet sin Opfattelse som et Dogme, men kun som en »opinio«; at han havde overtaget denne Mening fra (den engelske Teolog) Fox⁷, ja at han selv var en Modstander af denne misvisende Opfattelse og fuldt ud var beredt til at genkalde, hvis han havde udtalt sig urigtigt. Siden betonedede han yderligere, at han paa ingen Maade samstemmede med Kalvinisterne hverken i Læren om Kristi Person eller m. H. t. Sakramenterne. — Brevene til Kock maatte han erkende var skrevet »tumultuarie«, men han nægtede paa det bestemteste at have staaet i Ledtog med ham. Ansigt til Ansigt med disse Breve maa det have været vanske-

1) Spørgsmaalet om Hedningenes Frelse blev iøvrigt stærkt drøftet i den interkonfessionelle Polemik i denne Tidsalder jvfr. f. Eks. Ph. Nicolai, Teutsche Schrifft III, 17. 201 ff. — 2) K S 2 R. VI, 596. — 3) ib. S. 597. — 4) ib. S. 597 ff. — 5) Om ham se K B 1614, 9/9. — 6) Pontoppidan, Annales III, 602. De sidste Ord er aabenbart en direkte Hentydning til Aalborgs Slutningsord til Kock: »Vale pugilicæ & athleticæ« (jvfr. Orig. til Aktst. Nr. III, ikke i Aftrykket). — 7) Om John Fox, d. 1587, se Jöcher II, 694. D N B XX, 140—150.

ligt at hævde denne Opfattelse, og Tilliden til hans Udsagn paa dette Punkt svækkes yderligere ved hans Beklagelse over, at Kock ikke havde tilintetgjort hans Breve, saadan som han selv havde gjort det ved Kocks, der var skrevet i en langt bitrere Tone¹.

Forhandlingerne om det andet Hovedpunkt, Fakultetets Forhold til Bogens Censurering, gav Anledning til en lidet opbyggelig Samtale mellem Resen og Aslaksen, hvorunder det opklaredes, at ingen af dem havde gjort sig den Ulejlighed at læse det digre Bind igennem, og hvori de gensidig gav hinanden Skylden for denne Forsømmelse. Efter begges Udtalelser stod det fast, at Resen havde leveret Bogen tilbage til Aslaksen, men der herskede dyb Unighed om Hensigten med denne Tilbagelevering. Medens Resen med yderste Bestemthed hævdede, at han havde givet Aslaksen Bogen igen, for at denne nøjagtigt skulde gennemgaa den, paastod Aslaksen, at den var sendt tilbage med den Besked, at den kunde gaa i Trykken, hvad Resen skulde have gentaget i en Samtale den næste Dag. Resen udtalte aabent, at han kun løselig havde set Bogen igennem, og ogsaa Aslaksen maatte tilstaa, at han kun havde kigget flygtigt i den². For sit eget Vedkommende — indskød han forsigtigt — havde han allerede 1610 offentlig taget til Orde mod Læren om Hedninges Frelse³.

Da Niels Mikkelsen ikke havde andet Bevis for Fakultetets Antagelse af sin Bog end det ovenomtalte Brev fra Aslaksen, fortolkede denne ret behændigt Udtrykket »antaget af os« som gældende ham selv og Resen, ikke hele Fakultetet⁴!

Endelig blev det oplyst, at Fortalen i hvert Tilfælde ikke havde været indsendt til Approbation hverken af Forfatteren eller Forlæggeren. Aalborg viste sig iøvrigt under hele Forhandlingen i høj Grad føjelig og sluttede med at sige, at han var rede til at afbede sin Brøde⁵.

Dommerne var næppe synderlig lystne efter at dømme i denne Sag. Gentagne Gange gik de i Forbøn for Aalborg hos Kansleren,

1) K S 2 R. VI, 598—600. — 2) ib. S. 600—602. — 3) ib. 601. Han sigter til sit Skrift »Decas orationum«. 1610. p. 193. Paa dette Sted taler Aslaksen ikke udtrykkelig om det her foreliggende Spørgsmaal, men udvikler Værdien af Skriftens Lære om Dyder og Laster modsat Filosoffernes Opfattelse, der bundes i en principiel Uvidenhed om »qvís sit fons ipse peccatorum (concupiscentia)«. — 4) K S 2 R. VI, 601. — 5) ib. S. 602—603.

men da Kongen viste sig aldeles ubøjelig¹, maatte de d. 10de Juni 1614² skride til Domsafsigselse. Dommen kom for Aalborgs Vedkommende til at lyde paa Afsættelse, da man ikke kunde lade sig nøje med en Genkaldelse, fordi hans Vranglære var blevet udbredt i fire Aar ved et offentligt Skrift og antagelig havde efterladt Tvivl i manges Hjerter, og fordi han ikke for længst af egen Drift havde tænkt paa at tilbagekalde. Forsigtigt udtaler Dommen tilsidst, at det ikke synes bevist ud fra Aslaksens Breve, at Bogen var approberet af det teologiske Fakultet, men lader tillige en Mulighed aaben for siden at tage dette Spørgsmaal op igen. Dommen henstillede endvidere til Kongen at be-naade Aalborg. — Dette skete dog foreløbig ikke.

Sagens Forhistorie bestaar af et saadant Væv af Uklarhed og Misforstaaelser, at det nu vil være umuligt at vinde en klar Erkendelse af den virkelige Sammenhæng. Paa mange Punkter staar Paastand mod Paastand, som man ikke kan komme bagved, men tilbage bliver dog det Indtryk, at de teologiske Professorer havde forsømt deres Pligt ved paa overfladisk Maade at gennemgaa det indleverede Arbejde. Hvem der har den største Skyld i saa Henseende, er ikke let at afgøre, men Resens Henvisninger til Universitetets faste Praksis i lignende Tilfælde³ gør det sandsynligt, at Hovedansvaret kommer til at hvile paa Aslaksen. For et uhildet Blik synes Aalborg at maatte have været i begrundet god Tro, naar han mente, at hans Bog virkelig var antaget af det hele Fakultet, og paa Baggrund heraf maa Dommen betragtes som meget haard.

Men Sagens inderste Kærne er sikkert den, at man for enhver Pris har villet Aalborg til Livs, og det ligger nær at tænke sig, at det er Resen, der har faaet den hele Undersøgelse sat i Værk. Dette omtales vel ikke udtrykkeligt nogetsteds i Akterne — det indledende Kongebrev siger saaledes blot, at Sagen er blevet indberettet til Kongen⁴, men ikke af hvem. En Ytring af Resen under Forhandlingerne om, at han først for nylig fra Jylland var blevet gjort opmærksom paa Aalborgs Vranglære og paa Fortalens Udtalelser⁵, ligesom ogsaa den særlige Anklage for Deltagelse i den Kock'ske Konspiration peger dog med ret afgørende Sandsynlighed tilbage mod Resen som den, der har faaet Sagen rejst.

1) K S 2 R. VI, 603. — 2) ib. S. 603. Pontoppidan, Annales III, 601—608. — 3) K S 2 R. VI, 602. — 4) ib. S. 596. — 5) ib. S. 600.

Betragtet med dette Synspunkt for Øje maa man sige, at Sagen mod Niels Mikkelsen Aalborg bærer Karakteren af en personlig Hævnaakt, der virker dobbelt pinlig, baade fordi Resen ikke selv kan frikendes for sit Ansvar for forsømmelig Censurering, og fordi han — efter Aalborgs egne Ytringer — allerede privat havde skænket ham sin Tilgivelse for Brevene til Kock¹.

Den ubøjelige Fasthed, som Kongen og Kansleren viste ved Dommens Gennemførelse, tyder ogsaa paa, at man væsentlig betragtede Aalborgs Sag som en Udløber fra det Kock'ske Uvæsen, der skulde rykkes op med Rode, og for Resens Vedkommende kan Dommen kun betragtes som en videre Forfølgelse af den Sejr, han havde vundet i Kolding. Om han yderligere havde tænkt sig at benytte Lejligheden til ogsaa at ramme Aslaksen, hvem han under Forhandlingerne flere Gange talte skarpt til, maa staa hen.

Flere Forfattere² har udtalt, at det var uheldigt for Aalborg, at han ikke havde været klar over, at allerede Luther havde udtalt sig paa ganske samme Maade om de vise Hedninges, især Ciceros, Frelse³, medens Aalborg væsentlig kun kunde beraabe sig paa Englænderen Fox. Et Tilfælde har villet, at netop det Eksemplar af Fox' Bog om Apokalypsen, som maa formodes at have ført Aalborg ind paa det skæbnesvangre Omraade, nu findes opbevaret i Det kgl. Bibliotek⁴. En Paaskrift med Aalborgs Haand viser, at han har købt det i København 1596, men endnu ejendommeliger virker det at se, at han paa Bagsiden af Titelbladet har afskrevet det omtalte Citat af Luther om Ciceros Frelse, og at denne Optegnelse netop er dateret d. 8de Juni 1614, den Dag, da han blev underkastet Forhør i Konsistorium. Maaske kun faa Timer for sent er han blevet opmærksom paa en Udtalelse, der vendt mod hans Luther-begejstrede Modstander muligvis vilde have kunnet give hans Sag en anden Retning.

* * *

Hvad enten det skyldes Mandens ualmindelige Føjelighed eller de styrendes Følelse af, at deres Retsgrundlag havde været noget

1) K S 2 R. VI, 599. — 2) Pontoppidan, Annales III, 600. Giessing, Jubel-Lærere II, 2 Bd., 93. — 3) Luthers Werke, herausg. v. Walch, XXII, 2283. — 4) Eicasmi seu meditationes Joannis Foxi Angli in Apocalypsin s. Joannis apostoli et evangelistæ. Genevæ 1596 (se især p. 115 ff).

spinkelt, saa kom Aalborg ikke til at høre til den Kreds af Resens Fjender, for hvem ethvert Haab om en bedre Fremtid blev tilintetgjort.

Da Resen var blevet Biskop, udsønde Aalborg sig med ham, og efter at have maattet underkaste sig en Eksamination af Resen omfattende Spørgsmaalene om Prædestinationen, Kristi Person, Nadver og Daab¹ som de Lærestykker, hvori han kunde antages at være kalviniserende, blev han igen Præst, først — 1617 — ved den midlertidige og 1619 ved den nybyggede Holmens Kirke². Han bevarede stadig Aslaksens Venskab³, men hvad der var vigtigere, han blev i høj Grad taget til Naade af den herskende Retning. Jesper Brochmand og Caspar Bartholin udtalte sig f. Eks. offentlig paa den mest hædrende og venskabelige Maade om ham⁴, ja selv Resen har ledsaget to af hans Arbejder med Fortaler⁵ og et tredje med et Digt⁶.

I sit senere Standpunkt blev Niels Mikkelsen ogsaa fuldstændig den nye Tids Mand f. Eks. baade ved sin Betoning af Bodens Værdi⁷ og ved sin Afvisning af Fornuftens Brug paa det teologiske Omraade⁸. Hans Fortolkning til Aabenbaringen oplevede endog et nyt Oplag 1627, men først efter at være blevet underkastet en grundig Prøvelse af selve Resen⁹. I Fortolkningen til det 7de Kapitel var der nu indføjet en fuldstændig »Refutatio« af den tidligere Opfattelse, som blev gendrevet med en Række tungt vejende Grunde. Afgjort forkastedes enhver Tale om Hedninges Frelse udenfor Kristus, og betegnende for Tidens snæverhjernede Ortodoksi hævdedes det bestemt, at den taalmodige Sokrates, at »divinus Platon«, der var »høj opliust i Forstanden«, ja selv den skarpsindigste af alle Filosofer, Aristoteles, ikke kunde tænkes at være blevet salig¹⁰.

Efter et langt og virksomt Liv fratraadte N. M. Aalborg sit Embede 1639 og døde 1645¹¹.

1) K S 2 R. VI, 592 efter Gl. kgl. Saml. 4°. 1464 (findes ogsaa i Rostgd. S. 4°. 2). — 2) L. Bobé, Bremerholms Kirke. Kbhvn. 1920. S. 132. — 3) Jvfr. et Digt af N. M. A. bagi Kurt Aslaksen, Theol. og histor. Beskrivelse . . . 1622. — 4) Se N. M. Aalborgs Oversættelse af Ph. Nicolai, Chronologia sacra. Kbhvn. 1628. — 5) Overs. af M. Luther, En christelig Betænkning. Kbhvn. 1619; og af samme Forf.'s Tydske eller store Catechismus. Kbhvn. 1629. — 6) Oversættelsen af Ph. Melancthon, Loci communes. 1622. Se 2den Del. — 7) Chronologia sacra. Slutningsordene. — 8) Fortalen til Overs. af Mel.'s Loci. 1622. — 9) K S 2 R. I, 128. — 10) Udg. 1627. S. 58 ff. — 11) L. Bobé, anf. Skrift S. 256. Kjøbenhavns Diplomatarium, udg. af O. Nielsen, III, 193.

§ 8. *De sancta fide.*

I. Mødet i Kolding var som Helhed endt som en straalende Sejr for Resen, men det havde dog ogsaa for ham efterladt en enkelt Skygge: Forpligtelsen til at redegøre for sit teologiske Standpunkt i et særligt Skrift.

I de første Dage af Marts var han kommet tilbage til København¹, og de følgende Maaneders brogede Begivenheder i Forbindelse med de sædvanlige Embedspligter skulde synes at give selv en virksom Mand nok at varetage², men Resen tog ikke desto mindre med sin sædvanlige ukuelige Kraft fat paa Arbejdet, og allerede i Begyndelsen af Juni³ havde han afsluttet det Skrift, som skulde rense ham for enhver Mistanke om Kæteri, og som fik den betegnende Titel »*De sancta fide*«. Da Udarbejdelsen var til Ende, blev der taget to Afskrifter af Bogen; den ene indsendtes til Kongen, den anden blev henlagt i Konsistorium, bestemt for de kommende Censurforhandlinger, medens Originalmanuskriptet forblev i Resens Værge⁴. Alle disse Eksemplarer er nu forsvundne, og Teksten er kun tilgængelig, som den foreligger i den trykte, censurerede Udgave.

Skønt det saaledes ikke er den oprindelige Tekst, man har Adgang til, vil det dog sikkert være forsvarligt allerede nu paa Grundlag af den trykte Udgave at give en Udsigt over Hovedtankerne i dette Skrift, baade fordi de i en saa overvejende Grad danner Forudsætningerne for den følgende Tids Forhandlinger, og fordi de Ændringer, som Censuren gav Anledning til, dels var ret ubetydelige, dels kan efterspores ad andre Veje.

For at vinde den fulde Forstaaelse af Sammenhængen mellem Resens Tankerækker vil de Oplysninger, han under Skriftets Forelæggelse for Dommerne fremkom med, blive udnyttet i den følgende Gennemgang.

De sancta fide er ingen Fremstilling af den lutherske Dogmatik i dens Helhed, og hvor meget end Stoffets Behandling i særlige »Loci« er beslægtet med Melanchtons og Niels Hemmingsens

1) D. 29de Febr. var Professorerne paa Tilbagejrsen i Roskilde (Rektoratsregnskabet 1613—14 i U A). — 2) Jvfr. Pontoppidan, *Annales* III, 649 b. — 3) ib. — 4) ib. Muligvis er det det sidstnævnte Eksemplar, som omtales i *Bibl. Res.* S. 343 under den noget mærkelige Titel »*Apologia Reseniana, id est, interrogationes et responiones de essentia hominis seu humana natura Christi, qvomodo fuerit deo æterno æterna*«. Fol. Eksemplarer af *De sancta fide* omtales i øvrigt ib. S. 346.

dogmatiske Fremstillinger, saa bør det ikke glemmes, at Bogen først og fremmest er et Forsvarsskrift for ganske bestemte, af Resen hævdede Opfattelser af særlige Punkter indenfor Dogmatikken. Den Disposition, der ligger til Grund, er derfor — som Resen gentagne Gange hævdede¹ — i det væsentlige bestemt ud fra Rækkefølgen af de Angreb, Kock havde rettet mod ham under Forhandlingerne i Kolding.

Derfor behandler han først sin Principlære i to Afsnit — om Troen og Troens Genstand —, der danner en nøje Sammenhæng². Resens Udgangspunkt er Luthers, Melanctons og Augustanas Forstaaelse af Boden, opfattet dels som en *contritio*, virket ved Loven, og dels som en *fides*, der oprejser det sønderknuste Sind, og paa ægte luthersk Vis bestemmer han Troen som en *donum dei*, meddelt ved den hellige Aand, en fast Fortrøstning til Guds Naade ved Kristus, som lover Guds fortsatte Hjælp gennem hele Livet, men som til nødvendig Forudsætning maa have Hjertets Sønderknuselse³.

Denne Tro skildres fremdeles som et Sjælens Lys, der giver Adgang til en fyldigere Forstaaelse af Guds Væsen⁴, et *lux supra omnem captum nostrum transcendens*⁵. Ved Troen er det, som om en Afglans af Guds Aasyn paa guddommelig Vis gydes ind i Sjælen⁶. Men det bør vel mærkes, at Troen, denne *res viva et flamma spiritualis*, ikke kan erhverves ved menneskelige Kræfter, men kun gives af Gud⁷. Troen søger sin Grund i Skriften, er væsensforskellig fra Fornuften og alle logiske Begreber; den begynder og ender i Guds Ord og — som Luther har sagt det — lader Kætteerne synke til Bunds og Sværmerne flyve bort ovenover⁸. Som en særlig Ejendommelighed ved Troen skildres dens Evne til at forestille sig de kommende Ting, som om de allerede var til. Denne *visio spiritualis supra tempora* er kun mulig for det guddommeligt oplyste Troens Øje⁹, og med Varsomhed skal dette nye Troens Øje vogtes, at man ikke forfalder til Sværmeri, som i sin Tid Karlstadt og Gendøberne og i vore Dage Ezechiel Meth¹⁰. Derfor er det saa nødvendigt at fastholde Skriften som

1) De sancta fide p. 134. Pontoppidan III, 650 b. — 2) ib. S. 654. — 3) De sancta fide p. 1—7. 13. — 4) p. 8. 11 v. — 5) p. 9 jvfr. p. 14 v. — 6) p. 9. — 7) p. 11 v. 12 v. — 8) p. 11 v. jvfr. p. 7 v. 17 v. 39. — 9) p. 17. 17 v. — 10) p. 9 v. 10. Ezechiel Meth († 1614) fremsatte netop 1613—14 sværmeriske Lærdomme (Jöcher III, 480—481). Han blev især bekæmpet af Resens Ven, Prof. Balthasar Meisner i Wittenberg. R E² IX, 679—81.

Grundlag for Troen, thi Menneskefornuften overladt til sig selv famler i Mørket¹.

Trosomraadet er dels universum verbum dei, dels og særlig Guds Frelsesvilje i Kristus². Gud er saaledes Objektet for Troen, og kun for den troende aabenbarer han sig³. Alt, hvad der angaar Gud og Kristus, Frelse og Fortabelse, er mysteria singularia⁴, som kun er tilgængelige for den over Fornuften højt hævede Tro, hvorfor ogsaa Verden kalder den Slags Ting Sværmeri⁵. Lader man Mennesketanken paa egen Haand (speculative) danne sig Forestillinger om alt dette⁶, naar man ikke til nogen Forstaaelse, da Fornuften intet kan fatte af Frelsens Hemmeligheder⁷. Fornuften beskæftiger sig nemlig kun med Tingene i denne Verden, men den kan ikke begribe de Ting, som man med Rette kalder transcendentia, de Ting, som overstiger al Fornuft og Natur, end sige al Tale⁸. Dette fremhæves allerede stærkt af Kirkeordinansen, saa der er ingen Grund for »nostri delicatuli« (»kræse Lækkere«) til at forarges over denne Sprogbrug⁹. Som et enkelt Eksempel paa Trosmysterier nævner Resen af Hensyn til Oluf Kock¹⁰ Realpræsensen i Nadveren, der spotter enhver logisk Begrundelse, men simpelthen maa tros ud fra Indstiftelsesordene¹¹.

Troen kan dog hæves til en Skuen, en visio spiritualis, hvorved man løftes op over alle skabte og timelige Ting, ja op over Menneskesjælen, op til udsigelige Højder og finder Hvile i den sande, uforanderlige Evighed, Gud¹². Som naturligt er, har Resen især overtaget denne Tanke fra Augustin. Som Støttested anvender han bl. a. netop den berømte Scene fra Confessiones, hvor Augustin skildrer sit og Monicas ekstatiske Syn i Ostia¹³. Han bygger dog ogsaa paa Udtalelser af Luther, særlig fra hans Salmeforelæsninger¹⁴, der saa stærkt er paavirkede af den augustinske Nyplatonisme¹⁵. Resen er forøvrigt ganske klar over, at Luther i denne Henseende er afhængig af Augustin¹⁶.

Blandt Trosmysterierne har Opfattelsen af Gud som treenig en særlig Plads¹⁷. Dette udvikles i det tredje Kapitel, hvor Guds-

1) p. 10. — 2) p. 14. — 3) p. 15. 16. — 4) p. 18 v. 19. — 5) p. 19 v. — 6) p. 26. — 7) p. 27. — 8) p. 22 v. — 9) p. 22 v. Dsk. Overs. S. 34. — 10) Pontoppidan III, 654. — 11) De s. fide p. 20 f. 22. — 12) p. 17. 25 v. — 13) p. 23. Augustini Confessiones IX, 10 ff. — 14) p. 25 v f. — 15) Fr. Loofs, Leitfaden zum Studium der Dogmengeschichte. 4te Aufl. S. 692 f. — 16) p. 26 v. — 17) Pontopp. III, 655.

begrebet paa traditionsmæssig Vis bestemmes som una essentia divina individua et tamen tres distinctæ personæ¹. I den nærmere Udformning af Opfattelsen af Gud som den rene, bestemmelsesløse Væren viser Resen sig ogsaa som Discipel af Augustin². Med Styrke fremhæver han dette Dogmes Ufattelighed for Fornuften³. Gud er en substantia, væsensforskellig fra alle andre Substanser, et Ens Entium og Principium Principiorum⁴. Hvor meget man end kan beundre de skarpsindigste Filosofer som f. Eks. Platon, saa kan de dog ikke vise Vej paa dette Omraade⁵, hvor man maa tage sin Fornuft fangen under Troens Lydighed⁶. Forøvrigt er Resen rede til at indrømme, at al vor Tale herom er en Stammen, saaledes f. Eks. de ikke adækvate Udtryk persona og Hypostase, som maa forstaas antropopatisk, og han tiltræder ganske det augustinske Synspunkt for Udtalelser paa dette Omraade: »non ut illud omne diceretur, sed ne omnino taceretur»⁷.

Af Enkeltheder kan mærkes hans fornyede Forsvar for den omstridte Th. 74 i De deo triuno⁸, hans fortsatte Betvivlelse af Ægtheden af 1 Joh. 5, 7⁹ og hans stadige Hævdelse af Ordet triunitas som mere udtrykksfuldt end trinitas¹⁰.

I nogle Slutningsbemærkninger gør Resen skarp Front mod alle rationalistiske Angreb paa Treenighedslæren baade i triteistisk og sabelliansk Retning fra de ældste Tider til hans egne Dage, der havde bragt saa mange Gentagelser af tidligere Kæt-terier, ikke mindst ved den fordærvede Servet og siden ved Vor-

1) p. 29. 34 v. 35 v. — 2) p. 32 f., især paa Grundlag af Augustini De civitate dei XII, cp. 2. Confessiones IV, 16—29; XIII, cp. 11 og De trinitate V, 1. — 3) p. 30. 31 v. 37. — 4) p. 32 v. — 5) p. 32. — 6) p. 37. — 7) p. 30. Augustini De trinitate V, 9. 10. — 8) p. 29 v. 30 v. Forsvaret for dette Udtryk former sig lidt forskelligt fra Udtalelserne i Kolding (Pontoppidan III, 634), da Resen nu ikke blot synes at ville forsvare al Tale om Personbegrebet i Guddommen, men nok saa meget, at han har foretrukket Ordet persona for *ὀφισταμένως*. Ligesaa betyder nu «nostra causa»: for menneskelig Fatteevne (ikke som i Kolding: for os, der er i Kirken, jvfr. Pontopp. III, 673). — I Forbindelse hermed giver Resen en klar Definition paa et Begreb, som han ofte anvender som en tilladelig terminus, Antropopatien, der til Forskel fra senere Tidens Sprogbrug nærmest er enstydigt med det nu hyppigere anvendte Antropomorfisme (et Begreb, Resen afgjort forkaster). Han siger herom: *ἀνθρωποπάθεια* dicitur, quum id, quod hominis est, ad deum transfertur: et hæc fere perpetua est, quum scriptura de deo loquitur». (p. 30. Jvfr. p. 29 v. 31 og især p. 60 v og Pontopp. III, 672—673. 674). — 9) p. 35. — 10) p. 36.

stius¹. Mod disse misvisende Retninger var ogsaa Udtalelserne i Teserne 1609 rettede, som det havde været nødvendigt nu igen saa udførligt at forsvare paa Grund af Kocks Anklager mod ham for Sabellianisme².

Kapitel 4 handler om Guds evige Erkendelse (Guds evige Vidskab). Da Resen siden forelagde dette Afsnit, ytrede han, at dette Spørgsmaal var den Helena, for hvis Skyld han vidt og bredt var blevet bragt i Vanry, endog i Udlandet. Derfor havde det været ham særlig magtpaaliggende at vise, at han ikke paa dette Omraade bragte ny og uhørte Absurditeter til Torvs, men at hans Opfattelse fandtes hos de betydeligste Kirkelærere fra de ældste Tider, særlig dog hos Augustin og den af ham afhængige Luther³ — Lutherus Augustinianus, som Resen et Sted træffende kalder ham⁴.

Formelt set er dette Afsnit — som Resen ogsaa antyder⁵ — at betragte som en stærkt forkortet og noget mere gennemarbejdet Redaktion af Clavis theognosias, særlig dettes første Afsnit, som jo kun en yderst begrænset Kreds havde haft Adgang til at lære at kende. Derfor citeres ogsaa de samme Skriftsteder, som dannede Grundpillerne i dette Skrift⁶, og man genfinder her Henvisninger til den samme Række Vidner, som Resen der havde ført i Marken⁷.

Reelt er det selvfølgelig ogsaa overvejende de samme Synspunkter, som træder en i Møde, hvorfor det vil være tilstrækkeligt for Enkeltheders Vedkommende at henvise til Gengivelsen af Clavis.

Efter paa augustinsk Vis at have bestemt Gud som den rene Substans uden Accidenser⁸, for hvem Væren og Erkendelse er eet⁹, beskriver Resen Guds Evighed som den rene uforanderlige Væren, og hans Viden som ophøjet over Tidens Begreb, paa en Gang omfattende alt som nærværende¹⁰, der for Mennesker er adskilt i Tid. Denne Sammenfatning virkeliggøres gennem Logos, sapientia dei, der i sig rummer alle res intelligibiles, Tingenes »præsentialitas«, førend de bliver til i Tiden og i Naturen¹¹. Bevidstheden om, at denne Erkendelsesform er væsensforskellig fra vor, erhverves kun gennem Troen og er ufattelig for Fornuften¹².

1) p. 41—42. — 2) p. 42. Pontopp. III, 654. — 3) ib. III, 657. — 4) De s. fide p. 52 v. — 5) p. 52. — 6) p. 42 v—43. — 7) p. 48 v ff. — 8) p. 42 v. 43 v. — 9) p. 44. — 10) p. 43 v. 47 v. 48. — 11) p. 42 v. 46. 47. 52. 53. — 12) p. 58. 58 v.

Derfor er det nødvendigt at afvise alle de Opfattelser, der vil bestemme Guds Erkendelse som analog med den menneskelige. Dette gælder fremfor alle Vorstius, og med en Patos, som er ualmindelig i Resens latinske Skrifter, vender han sig skarpt mod denne Vranglærer, der paa den snedigste Maade angriber Troens inderste Væsen ved sine spidsfindige, kødelige Tanker. Disse har deres Udspring i Fornuften, der paa dette Omraade er som en Slange, der kryber henad Jorden. Særlig anker Resen over, at Vorstius gør Gud omskiftelig, at han forringer Evighedsbegrebet samt formindsker Omfanget af og Sikkerheden i Guds Erkendelse¹.

Af samme Skole som Vorstius er ogsaa Timplers Metafysik, der bygger paa lige saa vanvittige Principper², og Arminianernes Lære, der blandt andre gudsbespottelige Ting fornægter Troen som en Guds Gave og blot bestemmer den paa pelagiansk Vis som en *qualitas*, erhvervet ved menneskelige Kræfter³. Derfor er Vorstius' og Remonstranternes Standpunkt, som det f. Eks. fremtraadte paa Mødet i Haag⁴, i sin Grund ikke væsensforskelligt fra deres Modstanderes, Tilhængerne af den absolute Prædestination. Begge Parter tror ved Fornuftens Hjælp at kunne bestemme Forholdet mellem Guds Vilje og Viden. Prædestinationens Tilhængere forstaar ikke, at Guds Viden er simultan, og de tror at kunne adskille mellem Tid og Evighed. De ser ikke, at Evigheden opsluger Tiden⁵. Derfor er det i Sandhed paa sin Plads, at man tager til Genmæle og viser, hvorledes Skriften, Kirkefædrene, de ypperste Forfattere, Luther og Melancton har lært ganske anderledes om Troens Væsen⁶.

Interessant er det at se, hvorledes Resen igen aabent tilstaar, at der i Sebastian Francks »Paradokser« findes mange rigtige Udtalelser om hele dette Spørgsmaal. Dette skyldtes dog ikke ham selv, men hans flittige Studier af Kirkefædrene, af Bernhard og Tauler og især af Luther⁷.

Som Gud er ophøjet over Tiden, saaledes er han det ogsaa over Rummet⁸, hvad Resen udvikler i Kapitel 5, der behandler Himlens Begreb. Under stadig Paaberaabelse af Augustin, hvis antimanikæiske Skrifter især maa have frembudt en kærkommen Materialesamling, fastslaar Resen atter og atter, at Gud ikke er

1) p. 54 ff. — 2) p. 55. Om Timpler se S. 421. — 3) p. 55. 55 v. 58. — 4) p. 58. — 5) p. 55 v f. 57. — 6) p. 54. — 7) p. 50. Jvfr. S. 430. — 8) p. 59. 59 v.

nogen rumlig Størrelse, der findes indesluttet paa et Sted i jordisk Forstand. Naar det siges, at Gud er i Himlen, vil det sige, at han er in se ipso¹. Skriftens antropopatiske Udtryksmaade maa ikke presses², og Himlen betyder blot den Sfære, hvor Synden er borte, og Gud hersker³. Man kan — som Paulus — henrykkes i en Skuen til Himlen, d. v. s. paa en ufattelig Maade træde i det nøjeste Samfund med Gud⁴. Det evige Liv, Paradiset, Himlen betegner blot en bestandig Nydelse (fruitio) af det Lys, som udgaar fra Gud, i Samfund med Englene og de salige⁵. Det er meningsløst at tænke sig, at Sjælene, efter at de har forladt de materielle Legemer, igen skulde indesluttet paa materielle Steder⁶.

Man kan dog tale om en forskellig Nærværelsesgrad hos Gud: paa een Maade er han til Stede ved sin Styrelse af Verden, anderledes i sin Straf overfor de onde, og atter anderledes er han nærværende for de genfødte og for de salige Aander, men mest af alt er han dog i sin hele Fylde til Stede i sin egen Søn⁷.

Alt dette er selvfølgelig ogsaa utilgængeligt for Fornuften og kan kun fattes ved Troen⁸. Derfor maa man afvise saavel Paracelsus og Muhammed med deres barnagtige Forestillinger om et Himmelrige⁹ som Opfattelsen af, at Gud paa materiel Maade skulde være udbredt overalt¹⁰. Ogsaa i den Henseende har Vorstius forset sig dels ved at tale om en coelum ultramundanum¹¹, dels ved at skildre Gud, som om man kunde maale ham med en Loppes Skridt! Vorstius begrænser Guds Substans, gør den sammensat og tillægger den en hyperphysica magnitudo, som maa tænkes at udfylde en bestemt Plads i Rummet¹².

Ved paa denne Maade at ridse sit Standpunkt op mente Resen at have taget Afstand baade fra Servets og Brenz' spekulative Forestillinger og fra Calvins, Vorstius' og Ubikvitaristernes krasse Opfattelse¹³.

Det sjette Kapitel — om de to Naturer hos Kristus — bevæger sig helt i de traditionsmæssige Baner og er sikkert det mindst originale i hele Bogen.

Efter at have hævdet Berettigelsen til at bruge Ordet essen-

1) p. 60 v. 70 v. — 2) p. 60 v. — 3) p. 63 v. 66. 67 v. 70 v. — 4) p. 64 v. 67. — 5) p. 67 v—68. 69. — 6) p. 68 v. — 7) p. 70 v—71. — 8) p. 59 v. 65. 70. — 9) p. 59 v. — 10) p. 60. 69 v. — 11) Allerede i Kolding havde Resen kort omtalt Vorstius' Opfattelse heraf. Aktst. XXXIII A. S. 9 og C 2. S. 6 v. — 12) p. 69 v ff. — 13) p. 69 v. Pontopp. III, 657.

tia enstydigt med natura¹ og forsvaret, at den teologiske Terminologi maa være mere indgaaende end Katekismens², fastslaaer Resen Tonaturslæren, som den er udtrykt i Chalcedonense³. Kristus er sand Gud, født af Faderen i Evighed og har som saadan alle Guds Egenskaber. Herpaa beror Kristi Betydning som Menneskeslægtens Frelser⁴; men han er tillige sandt Menneske, coessentialis nobis, født i Tiden⁵, kun er hans Menneskelighed af enestaaende Art, da den er syndfri, hvad der skyldes Jomfrufødselen⁶.

Kristus bestaar saaledes ikke af to Personer, men af to Naturer forenet paa den nøjeste Maade i een Person⁷. Kun ved denne Forening af de to Naturer kan Kristus være Midler mellem Gud og Mennesker⁸, men det betones stærkt, at til Trods for Natureernes Forening beholder hver Natur sine væsentlige Egenskaber (essentiales proprietates) urørte⁹.

Med Skarphed afviser Resen alle Tiders Vranglære paa dette Omraade, hvad enten den gaar i eutykiansk eller nestoriansk Retning¹⁰. Blandt dem, der har fornægtet Kristi virkelige Guddom, nævner han især Arius og fra nyere Tider Servet, Socinianerne og Vorstius¹¹, men ikke mindre alvorligt forkaster han enhver Form for Doketisme (vomitus Doketistarum)¹², som den bl. a. er traadt frem i Monofysitismen og siden hos Schwenkfeld (occultus Evtiches)¹³.

De uno mediatore — saaledes lød Titlen paa de skæbnesvangre Disputatser, og samme Overskrift bærer det 7de Kapitel, hvori Resen nøjere vil gøre Regnskab for de Udtalelser om dette Spørgsmaal, som havde vakt saa megen Strid.

Kun den, der rummer baade den menneskelige og guddommelige Natur, forenet i den ene Person, formaar at være Mellemmand (mediator) mellem Gud og Mennesker¹⁴. En saadan Midlerskikkelse er imidlertid nødvendig for at bringe den syndige Menneskehed den Frelse, der skal føre den fra Døden over til Livet¹⁵. Kristus er saaledes den eneste, der mægter at bringe dette Forhold mellem det uendelige og det endelige i Stand¹⁶, hvad hans Navn ogsaa antyder¹⁷. Hvorledes dette Forhold nærmere skal for-

1) p. 71 f. 73. — 2) p. 74; jvfr. p. 33. — 3) p. 82 v. — 4) p. 74 ff. 76 v. — 5) p. 77 ff. 82. — 6) p. 84 v. — 7) p. 72 v. 78 v. 83. — 8) p. 81. 84. — 9) p. 82 v ff. 83 v. — 10) p. 79 ff. 75 ff. — 11) p. 75 v. 76—76 v. — 12) p. 79 f. 80. — 13) p. 81 v. 87 v. — 14) p. 92 v. — 15) p. 92 v—93. 94—94 v. — 16) p. 88 v—89 v. — 17) p. 95. 95 v.

klares, er fuldstændig ubegribeligt for Fornuften, der kun bygger paa Tidens og Rummets Kategorier¹, og er næst Treenigheden det største Trosmysterium², men det er ingen Skam at bekende sin Fornufts Afmagt overfor dette i Tilværelsen absolut enestaaende³. Det er tilstrækkeligt i Tro at holde fast ved Chalcedonense med dets Afvisning baade af Eutyches og af Nestorius⁴.

I Lighed med tidligere Udtalelser betoner Resen ogsaa nu meget stærkt Enheden i den gudmenneskelige Hypostase⁵, og ligeledes tillægger han den det saa stærkt omstridte Prædikat: evig. Men langt stærkere, end det var fremhævet i Disputatserne, og i nøje Tilslutning til Standpunktet i Clavis⁶ og under Forhandlingerne i Kolding⁷ indskærper Resen det Synspunkt, hvorunder dette Prædikat skal ses: det er en Evighed for Guds Viden, der som saa ofte udviklet — ogsaa i dette Skrift — er simultan, ophøjet over Tidens Begreb⁸. Gang paa Gang havde Resen i det foregaaende Kapitel fremhævet, at natura humana Christi ikke var æterna i absolut Forstand⁹, men kun for Guds Raadslutning, og lignende Udtalelser findes ogsaa her¹⁰. Resen vil saaledes ikke nægte, at der skete noget absolut nyt ved Inkarnationen, der frembragte en Tilstand, som aldrig før reelt havde eksisteret, men som kun for Guds Raadslutning havde været nærværende fra Evighed¹¹. Men da det blot er for Mennesker, at Tiden eksisterer, føres Resen derved til at hævde, at Kristus bestandig er den samme (tidløse) Hypostase af Gud og Menneske, der alene kan skænke Frelse¹². I Overensstemmelse med denne Opfattelse fremhæver han ligesom tidligere idelig som sine vigtigste Støttepunkter fra Skriften Hebr. 13, 8 og Apok. 13, 8¹³, og paa Grundlag af Luther betoner han ligeledes — som i Disputatserne —, at de gammeltestamentlige fromme blev frelste ved den samme Kristusskikkelse, der for Gud var »mediator dei et hominum in mysterio adorando«, skønt han for Mennesker endnu ikke var fremtraadt i Kød¹⁴. Hans Soningsdød var saaledes allerede nærværende for Gud fra Verdens Begyndelse¹⁵. Ved Tro løftedes Pa-

1) p. 91 v. — 2) p. 89 v. 96 v. 99 v. 103. 103 v. 104 v. — 3) p. 91 v. — 4) p. 92. — 5) p. 90 v. 92. 95. 96. 104. 105. 106. — 6) Clavis p. 49 f. 55. 60 f. (omtales i De s. fide p. 91). — 7) Pontopp. III, 636. — 8) p. 91. 99. Til Støtte for denne Opfattelse henviser Resen (p. 100 v—101) til sine Udtalelser i Fortalen til det nye Testamente 1607 og til Ligpr. over Dr. Anna Catharina (G 4 v). — 9) p. 77. 86. 86 v. — 10) p. 91. 95 v. — 11) p. 91. jvfr. p. 90. 99 v. — 12) p. 98 v. 99. 101 v. — 13) p. 97 v. 100 v. 101 v. 102 v. 103. — 14) p. 98 v. 100 v. 101. — 15) p. 101 v.

triarkerne op til en Anskuelse, der var analog med Guds, idet de saa hen til den Frelser, der skulde komme i jordisk Skikkelse, ligesom vi ser tilbage til den Frelser, der har været, og saaledes fik de Del i den Velsignelse, der udgaar fra hans Gerning¹. Det er altsaa om en tidløs præsentialitas for Guds Viden og for den dermed ligeartede troende Betragtning, at Resen ønsker sine Udtalelser om Midlerskikkelsens Evighed forstaaede. Til denne Fortolkning klamrede han sig, og hermed lod man sig ogsaa nøje ved Bedømmelsen af *De sancta fide*.

Hverken Resen eller hans Dommere synes at have været sig bevidst, at selvom man blot holder sig til de her nævnte Synspunkter, føres man, hvis man virkelig vil gøre Alvor af hans Gudsbegreb og hans Evighedsopfattelse, til en Forflygtigelse af Timeligheden og til en faktisk Ophævelse af Tidens Realitet, hvor meget man saa end anstrenger sig for at betone, at Tiden virkelig er til. Resens Standpunkt er saaledes ogsaa her præget af en kosmisk Doketisme, der har sin Oprindelse fra det nyplatoniske Islæt i hans Teologi, hvorved en klar Sondren mellem Tid og Evighed, mellem Væren og Viden, mellem Gud og Verden udelukkes².

Denne spekulative Grundopfattelse, som allerede var udtrykt i Disputatserne, blev saaledes Resens endelige Standpunkt, og ud herfra maa man ogsaa fortolke de mange dunkle, ja, næsten paradoksalt klingende Udtalelser, som Resen gentager i denne Sammenhæng, idet han reproducerer de velbekendte Ytringer af Kyrillos og Luther om, at Kristus som Midler (altsaa efter den udtrykkelige Definition: baade som Gud og Menneske)³ var »sanctis patribus familiarissimus⁴, var til Stede i en *essentia spiritualis* for Abraham⁵, var den Engel, som Jakob kæmpede med, ja var den, der førte Jøderne paa deres Ørkenvandring⁶. Efter Ordlyden ligger det unægtelig stadig nærmest at opfatte dem som Udtryk for, at Kristus virkelig (for Mennesker i Tiden) var til Stede som Midler, følgelig ogsaa havde menneskelig Natur, omend ikke menneskelig Skikkelse, før Kødvordelsen. Dette var — som omtalt — sikkert hans Mening i Disputatserne, og saa-

1) p. 93 v. 97 v. 101 v. 102. Jvfr. om Troens Begreb p. 17—17 v. — 2) Nøjagtigt det samme Indtryk faar man ogsaa af en lidt senere Udtalelse af Resen, et Brudstykke af en Forelæsning af ham fra 4de Novbr. 1614, som er bevaret i to Afskrifter Gl. kgl. S. Fol. 124 og Thott 4°. 331. — 3) p. 92 v. — 4) p. 100. — 5) p. 100 v. — 6) p. 100 jvfr. p. 96 v. 97 v.

ledes blev disse Udtalelser ogsaa opfattet af Bisperne¹. Med Resens tidligere Standpunkt i Minde er det ikke umuligt, ja vel i høj Grad sandsynligt, at Bisperne har haft Ret i denne Opfattelse², men vi ejer ingen Midler til at bevise dens Rigtighed og derved komme bag om det Fortolkningssynspunkt, Resen nu selv angav. I hvert Tilfælde synes det nu i nogen Grad at skorte paa organisk Forbindelse mellem hans Udtalelser om en præeksisterende Midlerskikkelse og de ovenfor omtalte Synspunkter for Kristi Evighed.

Endelig bør det nævnes, at Resen paa et enkelt Punkt i sin Apologi langt tydeligere end i Disputatserne synes at give Udtryk for Konkordieformlens Lære, naar han hævder, at Kristus ved Kødvordelsen ogsaa secundum naturam humanam modtog den lige Magt med Faderen, som han fra Evighed havde som Gud, men at han ikke viste den aabenbart førend efter Opstandelsen³. Den kosmiske Doketisme, som præger Resens Grundopfattelse, gaar saaledes her over i en kristologisk Doketisme, som han har tilfælles med hele den tyske spekulative Kristologi.

Anledningen til, at Resen saa stærkt havde hævdet Hypostasens Enhed, siger han til Slut, var den, at han maatte imødegaa baade Fotinianerne (∴ Vorstius), der affører Kristusskikkelsen al Guddommelighed og nægter Fædrenes Salighed, og Nestorianerne (∴ Kalvinisterne), der kun arbejder med Tidens Kategorier i deres rationalistiske Kristologi⁴.

I Bogens sidste dogmatiske Kapitel gør Resen Rede for sin Opfattelse af *communicatio idiomatum*. Ved Foreningen af de to Naturer i den ene Person opstaar der en *communio idiomatum*. De to Naturer bliver vel hver for sig urørte, men deres Egenskaber indgaar en uopløselig Forbindelse i Personen⁵. Som saa ofte før betoner Resen ogsaa her dette Spørgsmaals fuldstændigt mysteriøse Karakter⁶, og under Forhandlingerne advarede han stærkt mod en altfor subtil Behandling af dette Lære-

1) Jvfr. S. 478. — 2) Herpaa kunde ogsaa tyde Henvisningen til Origenes' Lære om en præeksisterende Mediatorskikkelse p. 98 v. Jvfr. Origenes, *Contra Celsum* 3, 34. — 3) p. 104 (jvfr. p. 108 v). Jvfr. *FC Epit.* VIII, 16 ff. *Sol. Decl.* VIII, 13 ff. 23. 25. 50 ff. og især 57. Saaledes fortolker ogsaa Resen *Matth.* 28, 18 ganske som i *FC (Epit. VIII, 34 og 35)* om, at Guddomsmagten er givet Kristus efter hans menneskelige Natur. Selvfølgelig citerer Resen dog heller ikke her *FC*, men især Luthers *Von den letzten Worten Davids*, som rigtignok danner et væsentlig Grundlag for *FC's* Lære (jvfr. *Sol. Decl.* VIII, 85). — 4) p. 102 v—103. — 5) p. 106 v. — 6) p. 107. 120. 120 v.

punkt, som han helst vilde undgaa at udtale sig om, hvad han dog ikke helt kunde blive fri for, da han af Kock var blevet stemplet som en »coryphæus Flacianorum«¹.

Den Forstaaelse af Egenskabsmeddelelsen, som Resen slutter sig til, gælder altsaa en personalis seu hypostatica communicatio, og Gang paa Gang forkaster han en realis (eller rettere: essentialis) communicatio, en Egenskabsmeddelelse mellem Naturerne indbyrdes, der blot vilde betyde en Sammenblanding af selve Naturerne. Tværtimod beholder hver af Naturerne sine Ejendommeligheder; der finder ingen confusio eller commixtio Sted mellem dem, men kun en communicatio, en Hypostasens Enhed, der dog stærkt maa betones af Hensyn til Antiokenernes opløsende Kristologi².

Resen bliver saaledes staaende ved Definitionen: *quum id, quod est proprium alteri naturæ et de ea seorsim in abstracto dicitur, tamen in concreto tribuitur toti personæ. Quod idem et unicus sit filius dei et virginis etc., ut quicquid facit, patitur, loquitur homo, idem vere faciat, patitur, loquitur Deus æternus et vice versa*³. Derfor kan man — som Luther — sige, at Mennesket sidder ved Guds højre Haand, og at det er Gud, som er nedsteget til Underverdenen⁴, og derfor er det urigtigt at drøfte, hvorvidt Kristi menneskelige Natur in abstracto skal tilbedes, — kun in concreto, forbundet med den guddommelige Natur i Personens Enhed, er den tilbedelsesværdig⁵.

Resen viser stærk Frygt for paa dette Omraade at komme for langt ind i »intricatæ distinctiones«⁶ og er meget ivrig for at paavise, at hans Opfattelse er aldeles overensstemmende med Melanctons⁷ — hvad han formelt har Ret i⁸ — og med Kyril og Luther, d. v. s. Luther rettelig forstaaet⁹. Hovedfaren er det nestoriansk-rationalistiske, og han synes overalt at høre »angvis Nestorianicus in herba«¹⁰.

Tilsyneladende staaer Resen saaledes i dette Spørgsmaal aldeles paa Melanctonismens Grund. Enhver Filippist vilde kunne underskrive hans Definition, og faktisk blev hans Formulering

1) Pontopp. III, 659. — 2) ib. III, 659—660. De s. fide p. 107 v. 108. 108 v. 109. 113. 113 v. Jvfr. p. 85. 85 v. 92. 103 v. — 3) p. 112. — 4) p. 113. — 5) p. 114 v. Om Striden om dette Spørgsmaal se G. Frank, Geschichte der prot. Theol. I, 163—164. — 6) p. 115 v. — 7) p. 115 v. — 8) C R XXI, 363. 627. — 9) p. 107 v. 111. 112 v. 115 v. 116 v. Jvfr. Pontopp. III, 660. — 10) p. 119 v. Jvfr. p. 110 v.

modtaget med stor Glæde af Bisperne¹. Men som saa ofte saaledes ogsaa her: de samme Ord kan dække over et vidt forskelligt Indhold. Resen har forsigtigt undgaaet i Definitionen at udtale sig om, hvorvidt hans Formulering gjaldt en *prædicatio realis* eller blot *verbalis*; og det var dog derpaa, det hele kom an. At han selv hyldede den første Fortolkning, kan næppe være tvivlsomt dels ud fra hans stærke Betoning af Enheden i Kristi Person og ud fra andre Steder i Apologien², dels ud fra hans senere Kritik af den kalvinske og filippistiske Definition af dette Lærepunkt som blot *verbalis*³. At han i *De sancta fide* synes at afvise al Tale om en *realis communicatio*, betyder saaledes ikke stort, thi denne Forkastelse gælder kun den mest yderliggaaende, næsten karikerende Opfattelse, der vilde ophæve Forskellen mellem Naturerne.

Til Slut dvæler Resen ved Spørgsmaalet om Kristi Ophøjelse, som han opfatter som en Tilbagevenden til den fulde Herlighed hos Faderen, men hvis nærmere Forstaaelse unddrager sig vor Fatteevne⁴. Det samme gælder Nådveren. Bestemt holder Resen fast ved Forvisningen om, at Kristi Blod og Legeme virkelig er til Stede heri og uddeles til værdige og uværdige, om end kun de værdige faar Del i Velsignelsen deraf. Dette staar fast i Kraft af Kristi Vilje, som den udtrykkes i Indstiftelsesordene, men kan ikke begrundes paa fornuftmæssig Maade⁵. *Tota autem res pendet ex simplicitate fidei seu credentium ipsi verbo*⁶. Derfor er det ganske uforment at opdigte »*ubiquitatem aliquam monstrosam et prodigiosam per extensionem vel expansionem humanæ naturæ in Christo Domino*«, som f. Eks. Flacius har gjort det⁷. Den Ubikvitet, der tilkommer Kristus som gudmenneskelig Hypostase, er af en anden Art — *supra loca et tempora, suo modo abscondito a ratione nostra*⁸.

Det 9de Kapitel, der handler om Luthers Katekisme især i Udgaven 1608, saa vel som Bogens Præfatio og Conclusio vil blive omtalt i en anden Sammenhæng.

1) Jvfr. S. 478. — 2) Jvfr. p. 119 og ovenfor S. 463. — 3) Jvfr. Resens Kritik af Niels Hemmingsens Kristologi i hans *De gratia universali*. 1620. V, Th. 196—201. 214—215 og hans egen Hævdelse af en »*communicatio idioma-tum realis*« ib. Th. 221. 243 og i hans *Jesu Christi Testamente* s. l. 8°. B 8 v. C 4 v. — 4) *De s. fide* p. 116 v—118. — 5) p. 115. 118 v—119. — 6) p. 119. Jvfr. p. 20—21. — 7) p. 119. Jvfr. p. 69 v. — 8) p. 119 v.

II. De sancta fide frembyder først og fremmest Interesse betragtet som Forsvarsskrift for de Teser, til hvis rette Forstaaelse Resen her vil give Nøglen, og som han Gang paa Gang henviser til¹.

I Forbindelse hermed staar det andet Hovedsynspunkt: Bestræbelsen for at eftervise, at denne »rette Forstaaelse« tillige var Udtryk for den ortodokse Kirkes. Derfor maatte Bogen i saa høj Grad forme sig som en Sammenstillen af Citater fra Skriften, Kirkefædrene og de lutherske Reformatorer. Denne Fremgangsmaade skæmmer unægtelig i høj Grad Fremstillingsformen, men der stod næppe andre Veje aabne til at godtgøre sin Rettroenhed paa en Tid, da Læretypen var saa lidet afgrænset².

Resen tror paa en almindelig Læreconsensus mellem Augustin og Athanasius, mellem Gregor af Nazianz og Palladius, men klarer sig dog frem i den store Dobbeltstjerne: Luther og Philip³. I Forlængelse af sit Standpunkt fra tidligere Aar⁴ betoner Resen nemlig ogsaa her stærkt paa gammeldags Vis Enheden i Luthers og Melanchtons Standpunkt⁵. Dette Resultat kan selvfølgelig kun naas ved at hugge en Hæl og klippe en Taa. Vejen til at opnaa denne Enhed er den, at man skal fortolke Reformatorernes uklare og tilsyneladende modstridende Udtalelser velvilligt (benignius, absque sophistica)⁶. Paa den Maade kommer Resen f. Eks. udenom Vanskelighederne ved Melanchtons Hældning til Synergismen⁷ og ved Luthers fra Melanchtons forskellige Opfattelse af *communicatio idiomatum*⁸.

Maaske af Hensyn til de filippistisk sindede Bisper er Resen i sin Apologi ivrigere end ellers for at paaberaabe sig Melanchton og hans Disciple som Camerarius og Niels Hemmingsen⁹.

1) p. 40. 42. 73 v. 74. 86 v. 96. 101 v. 115 v. 116 v. — 2) Denne Fremgangsmaade var iøvrigt forlængst anvendt af de Retninger, som mere eller mindre var udgaaet fra Melanchton; jvfr. O. Ritschl, Dogmengeschichte des Protestantismus I, 276 f. — 3) Pontopp. III, 658. De s. fide p. 85 v betones det, at Luther var »observator diligentissimus« af Fædrenes Udtalelser. Jvfr. p. 37 v. 39. 88. — 4) Jvfr. S. 366. — 5) p. 10. 73 v. 115 v. Jvfr. p. 126 Fremhævelsen af, hvorledes Melanchton betragtede Luther som sin »præceptor ac pater«; p. 128—128 v omtaler Resen kort »Pseudo Philippici«, som er veget bort fra det fælles Læregrundlag. — 6) p. 10. 24. 69 v. Pontopp. III, 655. 656. — 7) p. 10. Pontopp. III, 655. 656. — 8) p. 88. 107 v. 112 v. 115 v. — 9) Melanchton (foruden tidligere nævnte Steder) p. 91 v. 95. 107 v. Jvfr. p. 62 »op-timus Philipp«. Camerarius p. 62 v. 73 v. 118. Niels Hemmingsen p. 73 v.

Ikke desto mindre er dog Fremhævelsen af Luthers Autoritet stærkere her end i noget andet Skrift af Resen før 1615. Flere Gange hedder det, at Luthers Gerning var inspireret af den helige Aand¹, og at hans Udtalelser om dogmatiske Spørgsmaal for al Fremtid vil være af største Betydning for de troende².

Teologer, der er yngre end Luther, anføres ikke som dogmatiske Autoriteter. F. Eks. citerer Resen aldrig Konkordieformlen, skønt han i sin Nadveropfattelse og for en Del i sin Kristologi staar paa samme Standpunkt som denne. Kun en eneste Gang under Forhandlingerne omtalte han paa forsigtig Maade dette Bekendelsesskrift, idet han dog samtidig udtalte sin Misfornøjelse med den skarpe (reale) Kritik, som heri blev øvet mod Melanchton³.

Resens dogmatiske Udviklinger er præget af den samme Ejenommelighed, som genfindes i de fleste af hans øvrige Skrifter: den Ulyst til at give skarpe og klare Begrebsbestemmelser, der er saa typisk for det mystisk anlagte Temperament. Undertiden kan man dog vanskeligt frigøre sig for den Følelse, at Resen i sin Apologi af taktiske Grunde bevidst søger at tilsløre Problemerne ved at undgaa alle skarpere Formuleringer og ved i hvert Fald formelt at holde sig til de engang vedtagne Udtryk, som saa reelt kunde fortolkes paa vidt forskellig Maade.

Haand i Haand med den positive Læreudvikling gaar Afvisningen af de mange misvisende Opfattelser, særlig af Rationalismen i vorstiansk Skikkelse⁴. Calvinismen omtales aldrig med Navns Nævnelser, men dens teologiske Principper, dens Kristologi, Nadveropfattelse og Prædestinationslære afvises⁵.

Paa tre Punkter synes Resens Forsvar fra 1614 at opvise Forskelligheder fra Tesserne (og til Dels fra Clavis). For det første er hans Sprog betydeligt klarere og bedre end i de knudrede Disputatser. For det andet staar han bestemt fast paa Opfattelsen af Kristi menneskelige Natur som evig kun for Gud, og endelig er Udviklingerne om Kristus som Sæde for Idéverdenen stærkt tilbagetrædende. Denne sidste Opfattelse findes vel stadig⁶, men særlig i Sammenligning med Clavis synes den kun at spille en ringe Rolle.

1) p. 122. 123. 126 v. 127. — 2) p. 127. — 3) Pontopp. III, 655—656. — 4) Resen synes ogsaa i dette Skrift overvejende at bygge sin Polemik paa Jakob I's Declaration, som citeres p. 41 v. 54. 70. — 5) Nadveren p. 21. Prædest. p. 56 f. Kristologien i Afvisningen af al Nestorianisme, især p. 26 v. — 6) p. 47 v.

I det tidligere omtalte lange Brev¹ fra Holger Rosenkrantz havde denne vist sig stærkt stemt for Ændringer netop paa disse tre Punkter. Det er imidlertid ikke dette Brev, som kan have paavirket Resens Apologi, thi det maa først være kommet ham i Hænde, efter at Apologien var udarbejdet², men det er vel muligt, at Ændringerne alligevel skyldes Rosenkrantz' Indflydelse gennem andre (nu tabte) Breve og Samtaler. Dette gælder særlig Synspunktet for Kristi menneskelige Natur, som Rosenkrantz allerede havde angivet i et Brev fra 1611³. Det kan synes en alvorlig Beskyldning overfor en Mand, især af Resens Støbning, at paastaa, at han af taktiske Grunde har forladt sin oprindelige Opfattelse, men glemmes maa det ikke, at det Synspunkt, han lagde til Grund for Forsvaret for Mediatorskikkelsens Evighed, virkelig tydeligt findes udtalt i Disputatserne, selvom det ikke er det eneste eller det alt beherskende; endvidere bør det regnes ham til Gode, at det 16de—17de Aarhundrede næppe har stillet slet saa høje Krav til intellektuel Redelighed som en mere kritisk Eftertid. Erfaringer fra dogmatiske Forhandlinger baade herhjemme og i Udlandet viser klart, at betydelige Aander som f. Eks. Niels Hemmingsen og Melancthon ikke var altfor nøjeregnende i saa Henseende; og selv en Mand som Holger Rosenkrantz tager ikke i Betænkning bestemt at tilraade Resen at fastholde det ovenomtalte Synspunkt, skønt han — som hans egne Ord lyder — var i stor Uvished, om det kunde passe paa alle Resens Udtalelser⁴.

III. De sancta fide og de Forklaringer, Resen knyttede her til, er fremdeles vigtig som det mest afrundede, afsluttende Udtryk for Resens teologiske Standpunkt før 1615, og de Formuleringer, han her fandt Hvile ved, danner ogsaa i det væsentlige Grundlaget for hans Teologi for Resten af hans Liv. Derimod forbød de Emner, der laa til Grund for Forhandlingerne, at Resen kunde udtale sig om den anden vigtige Side af sin Teologi: Skildringen af den personlige Tilegnelse af Frelsen og af Poenitensens Alvor.

Hvorledes han end kan udtrykke sig i Enkeltheder, saa er Hovedsynspunktet ganske det samme som i hele Perioden før

1) Jvfr. S. 397 f. — 2) Det er dat. 6 Juli 1614. — 3) Jvfr. S. 396. — 4) Kall 4°. 297, især p. 95 b ff.

1613: en streng, supranaturalistisk Fastholden ved det lutherske Krav om Kristendommens mysteriøse, for den naturlige Fornuft utilgængelige Karakter. Fra Bogens første Blad til det sidste lyder der bestandig et »Captivetur bestia, ratio vetus!¹«, som det Løsen, hvorunder han kæmper.

De enkelte Kapitler i *De sancta fide* gør ofte ved de mange Citater et flimrende uroligt Indtryk, men de danner dog en nøje Sammenhæng. I en Slutningshenvendelse til Læseren², der uden Tvivl er noget af det bedste, Resen har skrevet, tvinder han de adskilte Traade sammen og viser, hvorledes der bag de mange Enkeltheder og bag Citaternes myldrende Mængde dog ligger et fast og samlet Grundsyn, præget baade af Enhed og af en ejendommelig Storhed.

Ved Troen, udformet paa Skriftens faste Grundlag, gennemlyses den Kristne, løftes op i en højere Sfære og vinder en ny Erkendelse af den usynlige og transcendent Verden. Ved Troens Hjælp fatter han det for al Fornuft ubegribelige: Guds Væsen, Enheden i Personernes Trehed og Treheden i Enheden, og selv bundet til Tidens og Rummets Begrænsning skuer han som en Aflans af Guddommens altomfattende Evighed og umaalelige Storhed.

Ved Troen og kun ved Troen føres han til den, der er Vejen fra Gud til Mennesker og fra Mennesker til Gud, til Verdensløbets store Gaade, Gudmennesket med de to Naturer i den ene Person, der skænker Syndernes Forladelse og et nyt Liv. Ved i Tro at lytte til Kristi Tale om sig selv lærer han at bøje sig for den Lærer, Herre og Troens Fuldender, der overvinder Djævelen, frelser de fortabte Sønner og sluttelig overgiver Riget til Faderen.

Summen af alt dette er sammentrængt som i et verbum abbreviatum³ i Luthers lille Katekismus, denne guddommelige Vejviser, der saa herligt lærer de unge at skelne mellem døde Geringer og levende Tro, at forstaa Daabens og Nadverens Naade, at beflitte sig paa et helligt Levned i daglige Gudfrygtighedsøvelser og at føle sig — skønt bundne til Jorden — som Borgere i Himlen, skønt Tidens Børn som delagtige i Evigheden.

1) Pontopp. III, 659. Jvfr. S. 658. 673. — 2) Conclusio p. 133 v—139. —

3) p. 136 v.

§ 9. *Forhandlingerne om De sancta fide.*

I. Saasnart Apologien var afsluttet, blev det givet Regeringen til Kende, og det viste sig siden, at Resen privat med Kansleren havde drøftet forskellige Forhold vedrørende de kommende Forhandlinger¹.

D. 9de Juni udgik der et Kongebrev til Rigets Biskopper om at rette deres Lejlighed efter at være til Stede i København d. 3die Juli for der nærmere at erfare Kongens Vilje².

De Bisper, der blev indkaldt, var de samme, som havde givet Møde i Kolding, kun forøget med Peder Hegelunds Efterfølger paa Bispestolen i Ribe, Ivar Hemmet³, en næppe synderlig betydelig Mand. Biskop Peder Winstrup, der antagelig nu var traadt tilbage fra sit Embede⁴, var fritaget for at møde⁵ og afgik allerede d. 24de Juni ved Døden⁶.

Til den fastsatte Tid ankom Bisperne, og endnu samme Dag — d. 3die Juli — blev Universitetets Rektor to Gange og Biskop Poul Mortensen Aastrup paa Bispernes Vegne een Gang hentet op til Kansleren, der kundgjorde dem Kongens Vilje: at Bisper og Professorer skulde træde sammen til een Forsamling, læse og overveje Resens Forsvarsskrift og siden skriftlig til Kongen indsende deres Betænkning om, hvorvidt dette Skrift var i Overensstemmelse med Guds Ord og de i Kirkeordinansen og Universitetsfundatsen anbefalede Forfattere⁷.

Det var saaledes Kongens alvorlige Hensigt i fuldeste Udstrækning at opfylde det Løfte, han i Kolding havde givet Bisperne, at Resen i alle Enkeltheder skulde gøre Rede for sin Rettroenhed.

Fra Bisperne var dette Krav udgaaet, og Forhandlingerne viser tydeligt, at der fra første Begyndelse bestod et Modsætningsforhold mellem Professorkredsen og Bispekollegiet. Dette Forhold har sikkert for en væsentlig Del sin Grund i Bispernes afvigende teologiske Standpunkt, som allerede tidligere er omtalt⁸. Af de tilstedeværende Bisper tør man antagelig kendetegne JENS GJØDESEN og NIELS LAURIDSEN ARCTANDER som maadeholdne Repræsentanter for Melanchtonismen og Resen forholdsvis velvilligt stemte, medens HANS KNUDSEN VÆJLE, POUL MOR-

1) Pontoppidan, Annales III, 648. 649 b. — 2) Rørdam IV, 643. — 3) Pontopp. III, 648. — 4) Jvfr. Rørdam IV, 641 ff. — 5) ib. S. 643. — 6) Pontopp. III, 648. — 7) ib. S. 649. 651. — 8) Jvfr. S. 386.

TENSEN AASTRUP og CHR. HANSEN RIBER synes at have hørt til den mere yderliggaaende Fløj. Som betegnende for deres Stemning i denne Tid kan det nævnes, at Aastrup kort Tid forinden (d. 28de Juni) paa Landemodet i Lund havde holdt en Tale »in Philippomagistas«¹. Paa Landemodet i Odense d. 21de Juni havde ogsaa H. K. Vejle valgt at tale om Tidens brændende Spørgsmaal: »de persona Christi«², og siden sin Hjemkomst fra Kolding havde han ladet haarde Ord falde om den Inkquisition, der syntes at true den danske Kirke³.

Hvilket teologisk Standpunkt, den nye Biskop IVAR HEMMET har indtaget, er ikke ganske klart. Siden synes han overvejende at have hældet til Resens Side⁴, men i 1614 stemte han troligt sammen med de øvrige Bisper og udmærkede sig iøvrigt mest ved sin Taushed, idet det kun en eneste Gang berettes, at han gav et Bidrag til Forhandlingerne og da kun i Form af eet Ord⁵. — Som Ordfører for Bispekollegiet optraadte næsten altid dets ældste Medlem, Biskoppen fra Aarhus Jens Gjødese⁶.

II. Forhandlingerne⁷ tog deres Begyndelse d. 4de Juli og kom ialt til at omfatte 13 officielle Møder (sessionses), der blev afholdte baade Formiddag (fra Kl. 8) og Eftermiddag (fra Kl. 2) i Dagene mellem d. 4de og d. 19de Juli. Mødestedet var Konsistoriebygningen, og hvert Møde blev indledt med Bøn.

Tilstede ved det første Møde var — foruden Bisperne — af Professorerne: Resen, Kurt Aslaksen, Leonhard Metzner, Caspar Bartholin, Jesper Brochmand, Hans Rasmussen Skomager, Hans J. Alan, Longomontan, Wulfgang Rhumann, Elias Eisenberg og Ole Worm, de sidste to fungerende som Notarer, medens Thomas Fincke ikke gav Møde paa Grund af Sorg over sin nylig afdøde Hustru, og Herman Nielsen var syg⁸.

Mødet begyndte med, at Resen efter Kanslerens Paabud dikterede følgende almindelige Forskrifter for Arbejdet: alle Forhandlinger skulde med største Nøjagtighed optegnes, opbevares

1) D M 4 R. IV, 41. — 2) J. C. Bloch, Den fyenske Geistligheds Historie I, 88. Det er sikkert mere end et Tilfælde, at der af denne Tale fandtes et Eksempplar i Resens Sønnensøns Bibliotek. Bibl. Res. S. 346. — 3) K S I, 488. 495. — 4) K S 2 R. VI, 505 ff. Jvfr. 2den Del. — 5) K S 2 R. I, 423. — 6) Pontopp. III, 649. 650 b. 651. K S 2 R. I, 421. — 7) Forhandlingerne er tidligere refererede hos L. Helveg, Den danske Kirkes Hist. efter Reform. 2. Udg. I, 295 ff. og — fyldigere — hos Rørdam III, 277—290. — 8) Pontopp. III, 648. Jvfr. S. 652.

i Konsistorium sammen med Resens Manuskript og meddeles Kongen som den første. De enkelte Dommere skulde hver for sig afsige deres Dom, der skulde bestaa i en Forkastelse eller Godkendelse af det forelæste, som skulde gentages, saa ofte det var nødvendigt, og endelig skulde alt finde Sted »sine strepitu et disputatione«¹.

Derefter tog først KURT ASLAKSEN som Universitetets Rektor Ordet. Efter en Bøn for Kongen, der samme Dag med Kansleren og en Del af Rigsraadet var draget ud paa sin anden Englandsrejse², fremsatte han nogle indledende Bemærkninger om Grunden til dette alvorlige og usædvanlige Møde og udtalte Haabet om, at de kommende Dages Forhandlinger vilde hidføre den pax og concordia i den kristne Lære, som laa Kongen saa stærkt paa Sinde³.

Resen tog derpaa til Orde og gav en Udsigt over hele Sagens Forhistorie. Med Forbitrelse talte han om den »fabula calumniarum«, som Kock havde afstedkommet paa Grundlag af Teserne, og indgaaende dvælede han ved sit Løfte om at skrive en Apologi for sit Standpunkt. Han vilde ikke nægte, hvad Kock havde indvendt, at Disputaterne havde været dunkle, men det var til Dels en nødvendig Følge af deres Karakter som Material-samlinger, bestemt til at øve de unges Skarpsindighed. Det havde aldrig været hans Hensigt at skade Kirken ved dem. Han havde da ogsaa klart og fyldestgørende gjort Rede for sit Standpunkt i Kolding, som den der afsagte, retfærdige Dom viste det, men af Hensyn til de mange, der kun kendte Sagen af det svingefulde Rygte, havde han taget sig paa at forfatte en Apologi. Det var dette Skrift, han nu lagde frem for sine Dommere i Tillid til, at de vilde opfatte hans Ord oprigtigt, som de var mente, og i Bøn til Gud om, at han ved sin Aand vilde styre Tankerne og Tungerne hos de forhandlende til sin Ære og Enighed i Kirken⁴.

Efter endnu et Par Bemærkninger af Resen om Skriftets Plan forelæste derpaa JESPER BROCHMAND det første Kapitel⁵. Resen ønskede nu at høre Censorerens Mening om det forelæste. Aslaksen og Bisperne fandt det dog mere raadeligt forinden at overveje Indholdet nærmere, medens de øvrige Professorer ud-

1) Pontopp. III, 648. — 2) N. Slange, Chr. IV's Historie S. 364. Kr. Erslev, Aktstykker til Rigsraadets og Stændermødernes Historie I, 216. — 3) Pontopp. III, 648—649. — 4) ib. S. 649—650 b. — 5) ib. S. 650 b.

talte, at det forelæste Kapitel var overensstemmende med Skriften og den augsburgske Bekendelse. Særlig bestemt blev dette betonet af Jesper Brochmand, og kun Wulfgang Rhumann maatte tilstaa, at han ikke havde kunnet følge med ved den hurtige Oplæsning.

Bisperne blev dernæst igen opfordrede til at komme frem med deres Mening, hvad der gav Anledning til en skarp Strid om, hvor og hvornaar de skulde afgive deres Kendelse, en Strid, som kan synes lidet betydningsfuld i sig selv, men som sikkert er betegnende for den bitre Stemning, der besjælede Bisperne, og som kun i ringere Grad fandt Udløsning i den egentlige teologiske Drøftelse.

Under ivrig Tilslutning fra de øvrige, især fra H. K. Vejle og P. M. Aastrup, krævede Jens Gjødese Tilladelse til nøjere at overveje Resens Skrift og mente, at det kun var paalagt Bisperne at indsende deres Kendelse skriftlig til Kongen, hvorfor de ikke behøvede at udtale sig andetsteds. De ønskede tillige Ret til at tage Manuskriptet med sig hjem for nærmere at prøve det. Resen afslog bestemt dette Forlangende i Henhold til de indledende Bestemmelser og søgte at faa Bisperne til at rykke frem med deres Indvendinger, men forgæves, da de vedblev at hævde, at de ikke kunde udtale sig paa Grundlag af en enkelt Oplæsning. De var desuden misfornøjede med, at hver eneste Udtalelse skulde føres til Bogs. Det hele endte foreløbig med, at Bisperne alene efter Middag samledes i Konsistorium for endnu engang at læse det første Kapitel¹.

Tidlig næste Morgen begav Resen sig imidlertid til Breide Rantzau, der i Kongens Fraværelse var Statholder², og spurgte ham til Raads m. H. t. Bispernes Standpunkt. Før man samledes til det ordinære Møde samme Dag, kunde Resen derfor meddele Professorerne, at det var Statholderens Befaling, at Læsningen af Skriftet skulde finde Sted i Konsistorium, og der skulde ogsaa Dommen fældes af Bisperne og Professorerne om hvert enkelt Punkt. Den endelige Afgørelse af Stridsspørgsmaalene maatte opsettes til Kongens Tilbagekomst³.

Da Bisperne siden kom til Stede, blev deres Dom igen æsket, men som Dagen forud stod de bestemt paa, at de først vilde udtale sig, naar de kendte hele Skriftet; de krævede endvidere

1) Pontopp. III, 650 b—652. — 2) Kr. Erslev, anf. Skrift I, 216. — 3) Pontopp. III, 652.

stadig Ret til at tage Papirerne med hjem, og Arctander udtalte sig skarpt mod Paabudet om, at hvert Ord, der blev talt, skulde optegnes i Protokollen. De var jo ikke stævnedes til Tingene som anklagede, men tilkaldte som Dommere, og blev den Bestemmelse ikke ophævet, vilde de hellere tie.

Stillingen var saaledes ved at blive højst kritisk. For at undgaa, at hele Arbejdet skulde gaa i Staa, blev man endelig efter en Del Talen frem og tilbage enig om, at Bisperne vel skulde udtale sig om hvert enkelt Kapitel, men de fik Lov til at vente med at afgive deres Dom, indtil hele Skriftet var gennemlæst. Derimod kunde man ikke gaa ind paa at afskaffe Protokoleringen¹.

Jesper Brochmand fortsatte derefter i dette og de følgende Møder (det 2det til det 9de) Oplæsningen af de øvrige Kapitler uden Afbrydelse². Før hvert Kapitel gav Resen en Udsigt over dets Indhold og paaviste dets nødvendige Plads i Forsvaret. Væsentlig nyt bragte disse Bemærkninger ikke, men de kan dog kaste klarere Lys over en og anden Enkelthed. Af og til fandt han derunder Lejlighed til at fremdrage interessante historiske Oplysninger³ og en enkelt Gang til at krydre sin Tale med en munter Historie⁴.

Ogsaa det 9de Kapitel (om Luthers Katekisme) blev forelæst, skønt Bisperne protesterede, da de mente, at dette Spørgsmaal var afgjort i Kolding⁵. Resen udtalte til Slut, at han haabede, at der nu var kastet tilstrækkeligt Lys over de dunkle Punkter i Disputatserne ved denne Redegørelse, som vilde holde Midtvejen mellem Scylla og Charybdis d. v. s. Nestorius og Eutyches, og Aslaksen opfordrede derpaa igen Bisperne til at afgive deres Kendelse, hvad de dog atter afslog, da de stadig krævede Tid til nærmere Overvejelse. Dette blev ogsaa tilstaaet, og imidlertid skulde de have Adgang til Konsistoriebygningen, hvor Manuskriptet blev liggende, og saavel Universitetets som Professorernes private Bogsamlinger skulde staa til deres Raadighed⁶.

Der forløb nu en Uges Tid, hvor dels Bisperne alene⁷, dels Professorerne alene holdt Raadslagninger. Et enkelt Møde blev

1) Pontopp. III, 652—654. — 2) ib. S. 654—660. — 3) ib. S. 655. K S 2 R. I, 423. — 4) Pontopp. III, 656. — 5) ib. III, 660. Det er saaledes urigtigt, naar Helveg, anf. Skrift 2 Udg. I, 296 siger, at dette Kapitel ikke blev forelæst. — 6) Pontopp. III, 660—661. K S 2 R. I, 428. 429. — 7) Pontopp. III, 670.

afholdt mellem Bisperne og Resen d. 12te Juli¹. Begge Parter fremhævede siden, at deres Forhandling var forløbet meget fredssommeligt, men uden synderligt Resultat, da Resen bestandig overfor deres Indvendinger gjorde Distinktionen: for os og for Gud gældende m. H. t. Tingenes Opfattelse². Han maatte dog gaa ind paa nogle formelle Ændringer, hvorom han gav Meddelelse i det næste officielle Møde d. 13de Juli, hvor kun Professorerne var til Stede, og paa hvilket de derefter afgav deres Kendelse³.

Først oplæste Rektor, Prof. Kurt Aslaksen sin udførlige Betynkning, der gennemgik Resens Skrift Kapitel for Kapitel. Som alt, der stammer fra Aslaksens Haand, er det et velskrevet og særdeles klart Aktstykke, tilmed udmærket ved stor Imødekommenhed overfor Resen.

Aslaksen beklagede, at der kun havde staaet saa knap Tid til hans Raadighed til at overveje »scriptum illud doctissimum« og til at prøve Resens Kildebenyttelse. Han følte sig dog overbevist om, at Resen citerede bona fide, og for Vægten af de fremdragne Vidnesbyrd fra Kirkelærerne maatte han bøje sig. Det 1ste, 2det, 3die, 6te, 8de og 9de Kapitel fandt han aldeles intet at bemærke til; med særlig Tilfredshed havde han læst Resens Udviklinger om de to Naturer hos Kristus og om Egenskabsmeddelelsen, der helt ud viste Overensstemmelse med Luthers og Melanctons Lære. Ogsaa det 4de og 5te Kapitel kunde han antage, men med det Forbehold, at Resens Evighedsbegreb kun gjaldt Tingenes Eksistens for Gud, ikke i sig selv. Han var ogsaa enig med Resen i, at m. H. t. Begrebet Himlen befandt vi os i det dybeste Mørke og kunde kun stamme om uudsigelige Ting. Han vilde ikke forkaste Resens Opfattelse, men var dog af den Mening, at Himlen tillige betegnede »locus aliquis supernus«, hvor de salige samledes, virkelig skilt fra Helvede. — Større Vanskelighed synes Aslaksen at have haft ved at anerkende det 7de Kapitel om Midlerskikkelsen. Hans Udtalelser lader en tydeligt

1) Pontopp. III, 661. 668. — 2) K S 2 R. I, 429. Allerede i De sancta fide p. 54 havde Resen med stor Bestemthed hævdet Vigtigheden af denne Distinktion, naar han siger, at det er »manifestissimum«, at de, der forkaster den, »sint ad divina ineptissimi et aberrant ab ipso limine sacrorum«. — 3) Pontopp. III, 661. Disse Ændringer, der blev indført i Resens Manuskript, de saakaldte inserta, omtales nærmere ib. S. 669. 672—674. K S 2 R. I. 426 f.

forstaa, at der her har været meget, der var ham haard Tale, men han slaar sig til Taals med, at Synspunktet for den rette Forstaaelse er givet i Kapitel 4 og 6, og kun under den bestemte Forudsætning, at alle de mærkelige Udtalelser om Tilstedeværelsen af en Midler før Inkarnationen er at forstaa med Henblik paa Guds evige Viden og den troendes Betragtning, kan han underskrive dette Kapitel¹. Han kunde umuligt tro, at Resen vilde hævde en virkelig Tilstedeværelse af Kristi menneskelige Natur før Kødvordelsen.

Ud fra disse Synspunkter kunde Aslaksen saaledes anse Resens Skrift for en fuldt ud fyldestgørende Redegørelse for hans Rettroenhed².

Efter Aslaksen traadte de øvrige Professorer frem og gav deres Mening til Kende, Mand efter Mand. Deres Vota var kortfattede og indbyrdes næsten ordret overensstemmende, og alle gik de ud paa en fuldstændig Godkendelse af Resens Standpunkt³. Betegnende er det, at særlig Jesper Brochmand udtalte sig med Varme herom⁴.

Professorernes Afstemning blev saaledes en smuk Sejr for Resen, men endnu var Sejren kun halv — der stod en haard Dyst med Bisperne tilbage.

D. 15de Juli mødtes Professorer og Bisper igen til et Fællesmøde. Aslaksen holdt en indtrængende Tale til Biskopperne og opfordrede dem til at føje deres Dom over Apologien til Professorernes, idet han især mindede dem om det gamle Ord: Amicus Plato, amicus Sokrates, sed magis amica veritas, et Ord, som ogsaa havde sin Gyldighed paa kristen Grund. Veritas Christiana burde være deres eneste Maal⁵. — Resen omtalte dernæst de Ændringer, Bisperne havde ønsket indføjet i hans Skrift. De synes lidet betydelige, men Resens umaadelig stærke Fremhævelse af, at man paa begge Sider skulde arbejde for Fred og Forsoning, og af, at hans Mening virkelig var, som hans Ord lød, hvorfor ogsaa tvivlsomme Steder burde fortolkes in bonam partem, lader en ane, at der har været en endog meget stærk Stemning imod ham i Bispernes Lejr.

Resen gjorde endvidere opmærksom paa den Vej, ad hvilken

1) I Overensstemmelse hermed udviklede Kurt Aslaksen selv dette Spørgsmaal nogle Aar senere i De statu Christi *θεανθρώπου* I (1622), Th. 5 ff. 12 f.; jvfr. hans De persona et officio Christi I (1619), Th. 9 ff. Probl. 9. — 2) Pontopp. III, 664—666. — 3) ib. S. 666—668. — 4) ib. S. 667. — 5) ib. S. 668.

man efter hans Mening lettest kunde naa til Enighed. Om Kristi Person skulde man blot tale med Skriftens Ord og undgaa enhver nærmere Begrebsbestemmelse m. H. t. Beskaffenheden af hans herliggjorte Legeme og dets Nærværelse i Nadveren, og endelig i Prædestinationsspørgsmaalet fastholde Melanchtons Standpunkt. Havde man først naaet Enighed herom, skulde Resten nok jævne sig¹.

Aslaksen bad derpaa Bisperne udtale sig, men de vilde stadig ikke. Sagen var nemlig den, som det siden kom frem i temmelig bitre Ord, at Bisperne havde fordret og ventet et privat Møde med Professorerne alene, og det var dem aabenbart en højst pinlig Overraskelse, ikke blot at Resen var til Stede, men endnu mere, at han snildt havde benyttet Mellemtiden til at sikre sig sine Kollegers enstemmige Godkendelse af sit Standpunkt².

For ikke at trække Tiden i Langdrag lod da Aslaksen sin Censur læse op, om hvilken Resen forsikrede, at den ganske gav Udtryk for hans Hjertens Mening, og efter endnu et Par indtrængende Opfordringer³ bekvemmede endelig Poul Mortensen Aastrup sig til at tage Ordet paa sine Medbrødres Vegne og læse den Betænkning op, som de i Forvejen havde udarbejdet, og som var stilet til Statholderen Breide Rantzau⁴.

Bisperne udtalte sig med megen Anerkendelse om det store og lærde Arbejde, Resen havde leveret, men de maatte dog hævde, at de paa ingen Maade kunde afgive nogen Dom hverken om de citerede Fædres Autoritet eller om Paalideligheden af Resens Citatbenyttelse, da de ikke havde haft deres egne Bøger ved Haanden, og da man ikke havde villet bøje sig for deres Ønske om at tage Resens Manuskript med hjem i deres Herberger. De haabede dog, at Resen ikke havde citeret svingagtigt.

Forøvrigt var de af den Opfattelse, at det principielt var fejlet at sammenstykke Trosartiklerne af Kirkefædrecitater. Med Luther maatte man staa fast paa, at det er Skriften, ikke Fædrene, der er Troslærens Grundlag. Kirkefædrene burde læses med Kritik, da de kun var Mennesker, der kunde fejle, og som ikke paa

1) Pontopp. III, 668—670. — 2) K S 2 R. I, 429—430. — 3) Pontopp. III, 670. — 4) Trykt K S 2 R. I, 428—437. Det hedder her (S. 430), at den er af-fattet *iisdem verbis, quibus proposita fuit in consistorio*. Dette kan dog kun gælde selve Censuren, thi i Forhandlingerne (Pontopp. III, 670—671) forlyder der intet om, at den lange Indledning, der ridser Sagens Forhistorie op og bit-tert taler om Resens hurtige Forhindring af Censurmødet mellem Bisperne og Professorerne, samt Slutningsudtalelserne blev læst op.

katolsk Vis burde tilbedes som ufejlbarlige. Ikke alle Udtalelser hos store Mænd var egnede til at vise Vej i Trosmysterierne.

M. H. t. det foreliggende Skrift kunde de i det hele billige de tre første Kapitler. Dog var der Grund til at protestere mod Udtalelserne fra Islebius (en suspekt Forfatter) om Personforskellen i Treenigheden for vor Skyld¹. Trods Resens Forsvar for denne Udtalelse kunde den ikke anvendes uden at give de enfoldige Anstød. Hans Udviklinger om Guds evige Viden (Kap. 4) maatte ikke føre til Antagelsen af en virkelig Tilstedeværelse af alle Ting (deriblandt ogsaa Kristi menneskelige Natur) i og hos Gud. Det var overhovedet lidet gavnligt, at Resen indførte Distinktionen: for os og for Gud i Opfattelsen af de værende Ting; og sikkert med en særlig Brod mod den lutherstærke Resen citerede de et kraftigt Ord af Luther om, at det var Vanvid at ville disputere »de Deo extra et ante tempus«.

Resens Identifikation i Kap. 5 af Gud og Himlen kunde Bisperne ikke tiltræde. Gud var et, noget andet de saliges Opholdssted, skilt fra Helvede og i Kirken kaldet Himlen.

Ogsaa Resens Fremstilling af Kristologien (Kap. 6—8) kunde passere. Med Glæde underskrev de hans Opfattelse af *communicatio idiomatum*, og de kunde i Princippet billige den enstyrdige Brug af *Ordene natura og essentia*. Af Hensyn til »simpliciores« holdt de det dog for raadeligere at vedblive med at bruge *essentia* om Treenigheden og *natura* i Kristologien.

Mediatorkapitlet kunde ogsaa godkendes, forsaavidt Resens Tale om Kristus før Inkarnationen skulde opfattes som udelukkende gældende hans Guddomsvæsen. Resens Brug af en Række Skriftsteder (Joh. 1, 1—2; 15; 27. Joh. 8, 56—57. Hebr. 13, 8 og Apok. 13, 8) kunde dog tyde paa, at han talte om en gudmenneskelig Mediatorskikkelse før Kødvordelsen, men fra en saadan Tanke maatte de bestemt vende sig bort.

Kapitlet om Luthers Katekisme kunde ikke give Anledning til Meningsforskel, naar Resen blot ikke vilde bane Vej for Forandringer i de engang vedtagne Gudstjenesteformer. —

Det var ikke uden Grund, at Aslaksen efter denne Betænkning kunde udtale, at der aabenbart kun bestod en ganske forsvindende Forskel mellem Resens og Bispernes Standpunkt².

1) Jvfr. De deo triuno Th. 74. Resen kunde siden eftervise, at Islebius ikke var slet saa suspekt som formodet (Pontopp. III, 675). Om Islebius 2: Agricola se S. 336. — 2) Det er dette, Holberg udtrykker ved at sige (Epistler, udg. af

Resen var straks rede til at besvare Indvendingerne og erklærede sig villig til at lempe nogle af sine Udtalelser efter Bispernes Ønske. Til hans Fortrydelse gik man dog ikke nærmere ind herpaa ved dette Møde, som sluttede med, at Bisperne blev gjort bekendt med de øvrige Professorers Vota. Særlige, omend yderst kortfattede Betænkninger blev oplæste af Metzner, Bartholin og Jesper Brochmand, medens de andre nøjedes med at underskrive Aslaksens Censur¹.

Den næste Dag — d. 16de Juli — holdtes et Møde mellem Resen og Professorerne. Resen fremlagde her sin Besvarelse dels af de Punkter, Bisperne havde ønsket ændret ved deres Møde med ham alene, dels af deres store Betænkning². Besvarelsen — som Indvendingerne — drejer sig om en Række temmelig ubetydelige Enkeltheder, ofte af formel Art. Der vil derfor ikke være Grund til at gaa nærmere ind paa de fleste af dem, saa meget mere som Resens Svar ligger i direkte Forlængelse af hans Udtalelser i De sancta fide. Det skal blot nævnes, at han yderligere stærkt betonedede den virkelige Personforskel i Treenigheden³ samt, at Tingenes Evighed for Gud ikke var ensbetydende med deres Evighed i Skabningen (jvfr. især Kristi menneskelige Natur). Tingenes Realitet for Gud var et transcendent Begreb⁴. Et omstridt Citat fra Cusanus herom havde han intet mod at udelade⁵. Han kunde iøvrigt være enig med Bisperne i deres Betragtning, at det var forkasteligt at tale om Gud supra tempus, men kun forsaavidt det skete ex ratione, ikke ex revelatis⁶.

Selvfølgelig burde Teologien bygge paa Skriften, men man kunde ikke afvise Brugen af Udtryk, dannede paa Grundlag heraf og anvendte af de ortodokse Fædre⁷.

Saa snart denne Betænkning var blevet oplæst, blev den ved Pedellen sendt hen til Biskop Jens Gjødesen, i hvis Herberge

Chr. Bruun I, 324), at Holger Rosenkrantz og Resen »blev actionerede alleene for nogle Expressioner af liden Betydelse, og alleene, efterdi de differerede fra Orthodoxis udi Stiilen, skjønt de vare eenige med dem i Materien«.

1) Pontopp. III, 671—672 (Originalerne findes i U A, Pk. 1197). Dette Sted synes at bevise, at kun disse tre Vota har eksisteret (jvfr. dog K S 2 R. I, 420). — 2) Pontopp. III, 672—676. K S 2 R I, 420—421. Resens Gensvar kendes kun gennem det Referat, som er trykt paa de ovenfor citerede Steder. — 3) Pontopp. III, 672—3. 674—5. — 4) ib. S. 674. 675. Jvfr. De s. fide p. 54. — 5) Pontopp. III, 675. Jvfr. K S 2 R. I, 433. Det opgives her at være fra [De docta ignorantia] 1, cp. 16, men citeres ikke og er slettet i den trykte Udgave. — 6) Pontopp. III, 675. — 7) ib. S. 674.

de øvrige Bisper var forsamlede¹. De gennemgik den derpaa og sammenfattede deres Betragtninger i en særlig Skrivelse (den saakaldte »*De replicatione D. D. Johannis Resenii Admonitio*« med de dertil hørende »*Notæ quædam breviores ad replicationem D. D. Resenii*«), som en af de følgende Dage blev tilstillet Statholderen tillige med deres første Censura, som imidlertid var blevet sat i Stil². Den var tillige blevet forsynet dels med en Indledning, dels med en indtrængende Bøn til Kongen om, at det maatte blive paalagt Resen ikke at forsvare, men at afholde sig fra »novos et inusitatos in nostris ecclesiis terminos ac loqvendi formas«, hvoraf der ogsaa fandtes nogle i hans Apologi. Det var meget muligt, at Resen kunde eftervise, at saadanne Udtryk fandtes hos Luther og ældre Forfattere, men derfor var det ikke bevist, at der herskede Enighed om dem i de Kirker og Akademier, som sluttede sig til den augsburgske Bekendelse³.

Der hengik nu nogle Dage, indtil Kurt Aslaksen d. 19de Juli om Morgenen blev kaldt op paa Slottet, hvor Statholderen paa lagde ham ufortøvet at kalde Bisperne og Professorerne sammen til et Fællesmøde, for at Resen kunde blive gjort bekendt med Bispernes sidste Betænkning, og for at man kunde forhandle videre herom. Desuden lagde han dem alvorligt paa Sinde at arbejde frem til Fred og Enighed i disse Spørgsmaal⁴. — Muligvis skyldes dette Paabud om et nyt Møde Resen. I hvert Tilfælde synes der forud at have fundet Forhandlinger Sted mellem ham og Statholderen⁵. Grunden til, at Bisperne ikke af sig selv havde givet Resen deres sidste Svar til Kende, var — som det senere kom frem — at de ikke havde i Sinde at fremkalde en teologisk Forhandling, som let kunde udarte til en progressus in infinitum⁶.

Samme Dags Eftermiddag traadte man da sammen igen og for sidste Gang. Efter indledende Bemærkninger af Aslaksen tog Resen Ordet. Han betonedede Vigtigheden af, at man i hvert Tilfælde i den gejstlige Stand var oprigtige mod hverandre i en Tidsalder, da Ærligheden næsten var uddød. Han var desuden blevet gjort opmærksom paa, at det muligvis kunde vække Anstød, hvad han i Apologien havde udtalt om *manducatio indignorum* (der som bekendt var blevet fastslaaet i Konkordieformlen

1) K S 2 R. I, 421. 437. — 2) ib. S. 437. — 3) ib. S. 435—436. — 4) ib. S. 421—422. — 5) ib. S. 423 (*Jussus sum quærerere . . .*). — 6) ib. S. 424. 438. 440.

Art. VII). Det var der imidlertid ingen Grund til, da denne Lærefattelse dels fremgik af 1 Kor. 11, 27, dels var hævdet af Bugenhagen, Palladius og Niels Hemmingsen og var fastslaaet i dennes *Tabula de coena domini*¹.

Efter at han desuden havde stillet nogle Spørgsmaal til Bisperne om hans og deres indbyrdes Forhold under Censurforhandlingerne², gik man over til at oplæse Resens *Replicatio* til Bispernes Betænkning Artikel for Artikel og svarende hertil ligeledes Bispernes Bemærkninger til disse (*Notæ quædam breviores*). Ind her imellem gav Resen sit endelige Svar paa Bispernes Anker³. At følge dette ofte ret smaalige Puslespil i Enkeltheder mangler enhver Interesse. Blot skal det bemærkes, at man efter yderligere Drøftelser omsider kom til Enighed om at holde fast ved de teologiske Formuleringer, som var opstillet af den ortodokse (purior) Kirke; ved Godkendelsen af den virkelige Personforskel i Treenigheden og ved Tanken om, at Tingenes evige Tilværelse for Gud ikke medførte nogen virkelig Præeksistens af dem; det omstridte Cusancitat skulde udelades, og m. H. t. Distinktionen »Deo et nobis« skulde Resen tale med større Varsomhed i Fremtiden.

Endelig drøftede man endnu engang i den ellefte Time det saa mange Gange tidligere gennemarbejdede Spørgsmaal om Kristi Menneskenatures Evighed, og Bisperne gav kun efter paa dette Punkt, da Resen atter havde beroliget dem med Forsikringen om, at han ikke vilde »adstruere essentias æternales«, følgelig heller ikke m. H. t. Kristi natura humana⁴.

Under Forhandlingen afgav Resen desuden et Løfte om i Fremtiden at være mere »simplex« og rette sig efter »phrases usitatiores simpliciores in ecclesia nostra receptas«⁵. Dette var Bisperne særlig kært, da de især havde arbejdet med dette som Maal⁶.

Da man saaledes endelig gennem lange og trange Forhandlinger var kommet til Vejs Ende, gav begge Parter hinanden Ven-skabs og Broderskabs Haandslag med alle Tegn paa Glæde. Universitetets Rektor i Forening med Biskopperne Chr. Hansen Riber og Poul Mortensen Aastrup drog straks op til Slottet og med-

1) K S 2 R. I, 421—423. Omtalen af dette Punkt findes i De s. fide p. 116 v—118. — 2) K S 2 R. I, 423—424. — 3) ib. S. 424—427. Jvfr. S. 437—441. — 4) ib. S. 425. Jvfr. S. 426. — 5) ib. S. 425. Jvfr. S. 441. — 6) ib. S. 440—441.

delte Statholderen det glædelige Resultat. Budskabet blev her modtaget med ikke mindre Jubel og Taksigelse til Gud. — Professorerne sendte derpaa ogsaa deres Betænkning med tilhørende Aktstykker ind til Kongen¹.

III. Forhandlingerne om De sancta fide er i teologisk Henseende ikke præget af synderlig Frodighed paa nogen af Siderne, tværtimod er det bestandig de samme Spørgsmaal, man tærsker Langhalm paa. Meget Straa, liden Kærne. De anstrengte Bestræbelser fra begge Sider for i hvert Tilfælde at komme til en vis ydre Enighed hindrer enhver større og frugtbringende Holmgang mellem de to forskellige teologiske Grundopfattelser. En saadan Meningsudveksling er sikkert ogsaa blevet vanskeliggjort ved Resens Maade at udtrykke sig paa: sjældent selvstændige Udviklinger, men væsentlig korte Sætninger, skudt ind som Forbindelsesled mellem de Mængder af Citater, der er hans Talerør.

Forhandlingernes Forløb opviser ikke desto mindre mange ejendommelige Træk, som er velegnede til at kaste et skarpt Lys over Forhold og Personligheder i Datidens teologiske Kredse.

Dette gælder ikke mindst Bisperne, hvis Holdning bærer et mærkeligt sammenbidt Præg. Sjældnere træder Modstanden vel frem i Ord, men deres hele Optræden vidner om den indestængte Bitterhed, der er saa typisk for den fortvivlede Afmagt. Saaledes er det i høj Grad karakteristisk, at det næsten var umuligt for Professorerne — deres Meddommere — at vriste en Betænkning om Resens Skrift fra dem. Selv gav Bisperne til Grund for deres Vægring, at de kun havde faaet Befaling til at indsende deres Censur til Kongen, men den sande Grund til deres Vrangvilje maa sikkert søges dybere og i et S sammenspil af forskellige Omstændigheder.

Det ligger for det første nær at tænke sig, at Bisperne med Forsæt er vejet tilbage fra at indlade sig i Kamp med en Mand som Resen, der dels sikkert var dem langt overlegen i Lærdom, dels saa afgjort hørte til de indflydelsesrige Personligheder i Regeringskredse. Blot de Begivenheder, der i samme Aar laa forud for Sommerens Forhandlinger, skulde nok kunne betage selv de kækkeste Lysten til for stærk Modstand mod den, der saa ofte havde vist, at han formaaede at skaffe sit Standpunkt Sejr ved den verdslige Magts Bistand. Særlig for den mere yder-

1) K S 2 R. I, 427—428.

liggaaende Fløj af Bisperne kan der heri have ligget en kraftig Tilskyndelse til ikke at blotte sig mere end højst nødvendigt. Den Skæbne, der et Par Aar efter ramte Biskop H. K. Vejle, viste, at Frygten ikke var ugrundet¹.

Denne Ængstelighed kommer ogsaa stærkt til Orde i deres Betænkninger, der saa bestemt betoner, at deres Udtalelser kun fremkommer for ydmygt at efterleve Kongens Vilje og ikke er dikterede af andre Lidenskaber end Iveren for Fred og Enighed i Kirken, samt at man ikke paa nogen Maade vil tiltage sig Dom hverken over de store Autoriteter, Resen citerer, eller over den højtberømte og højlærde Dr. Resen selv². — Forøvrigt maa det ikke glemmes, at de teologiske Vanskeligheder ved at fastslaa en Mands Ortodoksi ikke var ringe i en Tidsalder, hvor Grænserne for Lærestandpunktets Renhed paa Grund af den lidet klare Symbolforpligtelse i Virkeligheden var saa svævende, at man aldrig med Vished i Enkeltheder kunde vide, om man be fandt sig udenfor det tilladelige eller ej.

En medvirkende Grund til Bispernes Tilbageholdenhed har endvidere sikkert ogsaa den Mistillid været, som de næppe helt uden Grund nærrede til Resens Oprigtighed, og som lyser ud af deres hele Holdning. Særlig gælder denne Mistro hans Opfattelse af Kristi menneskelige Naturs Evighed, som man til Trods for saa mange Forsikringer af Resen ikke kunde blive træt af at drøfte paany, selv i det allersidste Møde. Skønt Bisperne ikke kunde fremføre væsentlig nye Modargumenter, viser den stadige Tilbagevenden til dette Punkt, hvor lidet overbeviste de var om Rigtigheden af Resens Udviklinger. Tildels hænger dette naturligvis ogsaa sammen med den principielle Uklarhed over, hvilke Konsekvenser Resens Evighedsbegreb maatte føre til.

Paa en senere Eftertid virker det unægtelig pinligt at se, hvor overordentlig hyppigt Resen paa det alvorligste maatte bedyre sin Oprigtighed og indskærpe Vigtigheden af, at hans Ord blev opfattet cum candore Christiano³.

Endelig maa Bispernes Uvillighed til at udtale sig forklares ud fra den Bitterhed, som tydeligt kommer til Orde over⁴, at Resen hurtigt fik bragt Professorerne over paa sin Side. Bisperne

1) K S I, 481 ff. Se 2den Del. — 2) K S 2 R. I, 435—436. Jvfr. S. 424. — 3) Saaledes Pontopp. III, 650 b; sine strepitu ib. S. 648; cum candore Christiano in luce fidei ib. S. 656; jvfr. S. 658. 669. 670. K S 2 R. I, 422. 424 og De s. fide p. 103 v. — 4) K S 2 R. I, 429. 430.

har aabenbart følt det, som om de derved blev ladet i Stikken, og Stillingen derfor dobbelt tung.

Betragter man deres i teologisk Henseende saa spagfærdige Betænkninger, viser det sig, at de er præget af en stærk kirkelig Konservatisme. Man vil afgjort holde fast ved det Grundlag, der var givet med Confessio Augustana og staar fjendtligt overfor enhver Form for Teologi, der forlader Skriftens jævne Tale, selv om den kunde belægges med nok saa mange Kirkefædrecitater. Denne afvisende Holdning er sikkert teologisk bestemt ud fra deres filippistiske Forudsætninger, men den Indsigelse, som de nedlagde mod Resens spekulative Teologi, er i hvert Tilfælde i sin Form nok saa meget dikteret ud fra praktisk kirkelige Hensyn. Det er i Menighedens Navn, at de protesterer mod Anvendelsen af Resens for den danske Kirke ukendte »phrases et termini«, som kun kunde forvirre og forarge de enfoldigt troende¹. Man forstaar derfor deres Glæde over, at det lykkedes at faa Resen til at aflægge et Løfte om at afholde sig fra denne Udtrykvis for Fremtiden. Det var en virkelig Sejr for dem².

Heller ikke Resens Stilling under Forhandlingerne er uden Interesse. Baade i Clavis, i De sancta fide og ikke mindst under Censurforhandlingerne er hans Optræden stærkt præget af Bevidstheden om at være i Pagt med den ydre Magt og at have den historiske Ret paa sin Side. Omtalen af Kock er derfor i høj Grad overlegen: altid betragtes han som den store Calumniator, som Kongen ved en saare retfærdig Dom havde bragt til at forstumme³.

Paa Mødet i Kolding søgte Resen at give det Udseende af, at han havde alle Danmarks Bisper samlet om sig, omend han var saa forsigtig kun at anføre Vidnesbyrd af de fraværende og ham mest venligsindede⁴. Bispenses Stilling lige fra Indgivelsen af »Protestatio« til det sidste Censurmøde viser, hvor urigtig hans Opfattelse var, og trods al Sejrssikkerhed har han næppe været helt vel til Mode ved den sejge Modstand, som Bispenses Holdning gav Udtryk for. Ikke mindst vidner hans oftere omtalte, stærke Paaberaabelse af sin »candor« herom.

I samme Retning peger ogsaa den Politik, han førte under Forhandlingerne. Ikke blot bestod der stadig et Samspil

1) K S 2 R. I, 426. 435—436. 440. 441. Pontopp. III, 672. — 2) K S 2 R. I, 425. — 3) Pontopp. III, 650. 654. 657. — 4) ib. S. 631.

mellem ham og Regeringen, men han synes især at have fulgt den gamle taktiske Regel: Divide et impera! Ved behændigt først at skaffe sig den ene Parts Godkendelse af sin Apologi har han foregrebet en samlet Optræden af Dommerne og paa Forhaand svækket Indtrykket af den Kritik, der kunde tænkes rejst mod hans Standpunkt. At det overhovedet var muligt at anvende denne Fremgangsmaade, er tillige et talende Vidnesbyrd om, hvor mægtig Resens Indflydelse ved Universitetet paa dette Tidspunkt har været.

Naar Bisperne tilsidst gav efter og delvis godkendte en Læreform, som de i hvert Tilfælde næppe har sympatiseret med i deres Inderste, saa er det ikke usandsynligt, at det netop er Professorernes Afstemning i Forbindelse med det Pres, som blev øvet fra Statholderens Side om endelig en Gang at komme til Enighed¹, der i den afgørende Time har vejet nok saa tungt til som Resens dyre Forsikringer og mange Citater.

IV. Det var sikkert med et Lettelsens Suk, at Bisperne drog hjem efter de langvarige Forhandlinger, men om de i deres Hjerter har været opfyldt af slet saa broderlige Følelser, som det sidste Møde kunde give Indtrykket af, er en Sag for sig. HANS KNUDSEN VEJLE's Optræden i den følgende Tid taler et andet Sprog, og da Biskoppen i Aalborg CHR. HANSEN RIBER var kommet vel hjem, benyttede han en bekvem Lejlighed til at udtale sig om et af de Hovedspørgsmaal, der nylig havde været til Forhandling. I en Ligprædiken i Frue Kirke i Aalborg d. 21de August over Fru Citzel Lunge, Hr. Laurids Lindenovs til Vorgaard, drog han nemlig Spørgsmaalet om den sande Forstaaelse af Kristi Person og Midlergerning frem², idet han omhyggeligt fremstillede det ortodokse Standpunkt, særlig paa Grundlag af »den gudfrygtige og højbegavede Philippus Melanchton«³. I ikke faa Enkeltheder, Augustincitater o. l. hører man som en Genklang af den store Strid, og man spørger sig selv, om man ikke her staar overfor en bevidst Demonstration.

D. 11te August kom Kongen tilbage fra England⁴, men om de Forhandlinger, der efter dette Tidspunkt kan være ført mellem Resen og Regeringen, vides intet. Kun saa meget er sikkert,

1) K S 2 R. I, 422. — 2) Raad imod Døden . . . udi Fru Citzel Lungis . . . Lijgfærd. Kbhvn. [1614] G 2 v ff. — 3) ib. H 3. — 4) Erslev, anf. Skrift I, 216.

at Udgivelsen af den trykte Apologi trak noget i Langdrag. D. 30te Juli¹ havde Resen forsynet Bogen med en Fortale, men først d. 22de Oktober blev denne og de Slutningsord, hvormed Bogen ender, forelæst i Konsistorium². D. 1ste November erhvervede Resen et kgl. Privilegium for otte Aar paa sit »Scriptum Apologeticum« baade i latinsk og dansk Udgave³. Dette Privilegium kan med Rette betragtes som den endelige, officielle Godkendelse af hans Arbejde.

Næppe meget senere har da antagelig den trykte Udgave set Lyset under Titel: »*De sancta fide in verum deum et quem ille misit Jesum Christum etc. cum veri catechismi Lutheri vindiciis simul: contra quasdam calumnias Nestorianicas etc. libellus apologeticus Joh. Paul. Resenii.*» — Bogen er dediceret Kongen. Fortalen indskærper Vigtigheden af, at Fyrsterne vogter (ikke hersker over) Lovens første Tavle⁴. Det er vigtigt i vore Dage, da Tiderne er opfyldte af Nestorianisme, som breder sig i Vesten. Østens Kirker var i den mest blomstrende Forfatning, indtil Arius og andre oldkirkelige Vranglærere sprang frem som Fornuftens Dyr fra Skovene⁵ og nedkaldte Herrens retfærdige Vrede. Straffen kom i Form af Muhammedanismen, der ogsaa er af Fornuftens Skole, og som tilsyneladende meget uskyldigt søgte at bringe de mange vanskelige Spørgsmaal ud af Teologien og skaffe Kirken Fred, men en Fred, der kun opnaaedes ved djævelske Rænker⁶. Der er Grund til at frygte, at en lignende Skæbne nu ogsaa vil ramme Vestens Kirker, efter at Fornuftdyrkere som Vorstius er fremstaaet⁷. Saa meget vigtigere er det derfor i Tide at værne den rene Lære ved Hjælp af Skriften, Fædrene og »vore Kirkers Bøger«⁸. — Resen giver derpaa en kort Redegørelse for Anledningen til det foreliggende Skrift, idet han føler sig overbevist om, at der nu ikke længere kan herske Tvivl om hans Læres Renhed⁹, selvom der — som det hedder i den danske Udgave — endnu skulde være dem, der »søge saa efter — med Momi, den gamle Klaffers og Spotmules Companer tilsammen, hvorledes de kunde endnu mumle om alleting til det værste«¹⁰.

1) Den latinske Udgave har ganske vist d. 30te Juni som Datum, men dette er sikkert en Trykfejl for d. 30te Juli, som der staar i den danske Udgave. D. 30te Juni var Bogen endnu ikke censureret. — 2) H S IV, 250. — 3) K B 1614, 1/11. — 4) A 2 ff. — 5) A 4 v. — 6) A 6 ff. — 7) A 7 v. — 8) A 8 ff. — 9) B f. — 10) Om den hellige Tro B 5 v.

Den latinske Apologi var særlig bestemt for de lærde og for Udlandet¹, hvorfra man jo havde truet med at skrive mod Resen, og man tør nok gaa ud fra, at en Del Eksemplarer er blevet sendt ud i Europa. Nu synes der kun at være eet Eksemplar tilbage i offentlige Samlinger udenfor Norden, nemlig i The Bodleyan Library i Oxford.

Ogsaa de af Rigets Indbyggere, der ikke kunde magte Latinen, skulde imidlertid have Adgang til at lære Resens Redegørelse at kende. Derfor udgik De sancta fide ogsaa paa Dansk med Titel: »Om den hellige Tro til den sande Gud oc den, hand sende, Jesum Christum. Oc at Luthers rette Catechismus bør icke at lastis tillige. Imod nogle nestorianiske Klafferj. En liden Boog til redelige Forsuar ved Hans Povelssøn Resena². Denne Udgave bærer Aarstallet 1614, men er sikkert først udkommet 1615, thi den 7de Januar i dette Aar meddelte Resen i Konsistorium, at Kansleren »svaderede, at hans Scriptum Apologeticum, som var nu paa Danske verteret, skulde læses in Consistorio præsentibus professoribus³.

Om det menige Folk, for hvem Bogen var beregnet, har haft synderlig Gavn af den, er vist mere end tvivlsomt, thi det gælder om denne Oversættelse som om Resens Oversættelse af Logikken, at de mange subtile Begreber og tankemæssige Vendinger, som Stoffet krævede, er gengivet i et højst ubehjælpsomt og tungt Sprog, der næsten gør det nødvendigt, at Læseren bestandig raadspørger den latinske Original. Selvom ikke sjældent en og anden af Latinens mere afrundede Vendinger i den danske Udgave er ombyttet med et langt fyndigere Udtryk, der minder om de bedste Steder i Resens Ligprædikener, er det en alt andet end ublandet Nydelse at gennemlæse Bogen. Et Par Stilprøver vil bedst oplyse dette Forhold.

De sancta fide p. 23 v.

Sic autem extendamus nos et rapida cogitatione attingamus æternam sapientiam super omnia manentem: quod si continuetur ad extremum et subtrahantur

Den hellige Tro S. 35 v.

Saa skulle vi hæffue oss op, met en raske tancke, at naae den euige vjssdom, som bliffuer ved offuer alle ting: Oc der som saadant bliffuer varactigt paa det

1) Om den hellige Tro E. E. — 2) Formodentlig er det dette Skrift, som nævnes i Catalogus librorum Johannis Svanningii [Hafn. 1669] p. 63 og p. 65 under den ellers ubekendte Titel: Doctor Hans Resens Lutheri Catechismi Forsuar. Haun. 1614. 8°. — 3) H S IV, 251.

aliae visiones longe imparis generis, ut hæc una rapiat in interiora spectatorem suum: fit tandem hoc momentum intelligentiæ, supra tempora sc. et mutationes, cui suspiramus: inquit ille [c: Augustinus], ut ulteriora etiam in ipso admiremur Conf. l. 9. c. 10.

ibidem p. 70.

2. Quasi in sensu quodam improprio, compositus, ex quasi Materia et forma, seu ex quasi Genere et Differentia: et sic corpus, juxta significationem latam seu latiore etc.?

sidste, oc de andre beskuelser, som her ere intet at ligne met, i nogen maade, sættes til side, at denne eene Tancke, henrycker sin Spectatorem, den som seer sig ræt om, til det induortis, effter Troens vijss, da bliffuer omsider det momentum intelligentiæ, Forstandens Aandelige Øyeblik, som er offuer tider oc omskiftelser, til huilcket wi sucke oc længes, at huad som ydermeere forventis kand, det skulle wi da met Forvndring skue oc betracte, ocsaa vdi det selfsamme, etc. Confession. lib. 9. c. 10.

ibidem S. 108 v.

II. Lige som Gud skulde være, dog det icke saa eenfoldigligen oc egnligen sagdt, sammenføyet, som noget nær aff en Materie oc induortis skickelse, eller oc lige som moxen aff Genere oc differentia, Det er, aff nogen fellis Natur, met en induortis skilmisse der hoss, oc skulde saa kunde sigis, et Corpus eller Legeme, vdi rum bemerckelse, som strecker sig vjrdere end ellers vanligt er?

Det vil af disse Prøver fremgaa, at Resens Oversættelse som de fleste af Datidens Oversættelser mere er at betragte som en bredere Omskrivning end som en strengt nøjagtig Gengivelse af Forlægget. Derfor er dens Omfang ogsaa blevet betydeligt større end Originalens¹. — Sproget tyder ganske afgjort paa, at det er Resen selv, der har foretaget Oversættelsen. Dette viser sig særlig ved en Sammenligning med Ordforraadet i »Den lidle Logik«, som aabenbart har været Resen en Forskole med Hensyn til Gengivelsen af abstrakte Udtryk².

1) 216 Blade mod den latinske Udgaves 140 (foruden Fortaler og Slutning). Linjeantallet er det samme (25), og Bogstavantallet snarere lidt større. — 2) Eksempelvis kan anføres: understændig for sig (subsistens); Værelse (substantia); Fælleshed (communicatio); Egenlighed (proprietas).

Den væsentligste Forskel mellem Udgaverne bestaar i den stærkt udvidede Bearbejdelse af den Admonitiuncula, som slutter den latinske Udgave¹. Med Rette betoner Resen heri Vanskelighederne ved at overføre en Bog af dette Indhold paa »vort Sprog, der ej er brugt og drevet tilforn udi saadanne høje og vanskelige Ting i Besynderlighed«². —

De sancta fide er som Seglet paa den Frifindelsesdom, som Begivenhederne i 1614 betyder for Resen, og selv var han stærkt overbevist om, at den tilfulde vilde rense ham fra alle de ondartede Rygter, Bagvaskelsen havde sat i Omløb om hans Lære³. I Overensstemmelse med Udtalelser under Forhandlingerne sluttede han derfor ogsaa meget betegnende sin Bog med et Citat af Tertullian, der skildrer det forkastelige i at fæste Lid til det løse Rygte (Fama). Sapiens non credit incerto!

Interessant vilde det være at vide, hvorledes Læseverdenen har modtaget Resens Apologi. HOLGER ROSENKRANTZ havde før dens Udgivelse spaaet Resen, at kun ganske enkelte — som Rosenkrantz selv — med Glæde vilde se hen til en klarere Fremstilling af Resens Lære, det overvejende Flertal vilde derimod kun søge efter nyt Angrebsmateriale for muligvis at genvinde, hvad der var tabt ved Afgørelsen i Kolding⁴. Sikkert har Rosenkrantz haft Ret i dette Syn, selvom man ikke fra andre Kilder formaar at stadfæste hans Opfattelse. Selv skrev han en Betænkning over De sancta fide, som nu er gaaet tabt⁵, men nogen offentlig Kritik synes ikke at have vovet sig frem, hvad der vel heller ikke let var tænkeligt overfor en Bog, der udgivet med Bispers og Professorers Censur og kgl. Approbation i den Grad bar det officielle Stempel.

1) Dsk. Udgave E E ff. — 2) ib. E E v. Titlerne paa Kapitlerne i den dsk. Udgave er følgende (dog med moderniseret Retskrivning): I. Om den hellige Tro, som er Guds usigelige Gave. II. Om det, Troen haver at skøtte og agte, som er det levendis Guds Ord. III. Om den tre-enige Gud, som er een i Væsen og trende i Personer. IV. Om Guds evige Vidskab. V. Om Gud i Himmelen. VI. Om de to Essenser eller Naturer udi Jesu Christi Person. VII. Om den eneste Midlere mellem Gud og Menneskene, det Menneske Christo Jesu. VIII. Om de guddommelige og menneskelige Egenligheders Fælleshed udi Jesu Christo. IX. Om Lutheri catechetiske Haandbog. — 3) Pontopp. III, 650. — 4) Kall 4°. 297. S. 89 b. — 5) Bibl. Res. S. 116. Oligeri Rosenkrantzii Judicium de Apologia Joh. Pauli Resenii de sancta fide scriptum manu propria Rosenkrantzii Anno 1614.

I den danske teologiske Litteratur synes Bogen ikke at have sat synderlige Spor. Dertil var den baade for spekulativ og for dunkel og i sit Anlæg altfor meget en Citatsamling.

Kun bør det nævnes, at da JESPER BROCHMAND mange Aar efter — 1633 — udgav sit store Systema, indføjede han her en Gendrivelse af Vorstius' Kætterier med særlig Henvisning til Resens udmærkede Behandling af dette Spørgsmaal, som han viser sig stærkt afhængig af¹. — Muligvis kan det ogsaa skyldes Resens skarpe Polemik mod Vorstius, at KURT ASLAKSEN i sine kristologiske Arbejder fra de nærmest følgende Aar efter 1615 ret ofte vender sig mod denne Vranglærer².

Ligeledes kan det nævnes, at den senere Biskop i Aarhus MORTEN MADSEN under sit Studieophold i Wittenberg henviste til Resens Apologi ved en Disputats om *communicatio idiomatum* under Nicolaus Hunnius' Præsidium 1619³.

*   *   *

Resens Stridigheder i Aaret 1614 kan synes Eftertiden lidet betydningsfulde, men anderledes saa Samtiden paa dem.

Baade Venner og Fjender mødtes i Enighed om, at siden Reformationen havde den danske Kirke aldrig oplevet saa store Trængsler som den Gang, da det saa ud, som om Djævelen af fuld Kraft arbejdede paa at bringe Kirken til Fald⁴.

Ved et kraftigt Indgreb fra Statsmagten lykkedes det ikke blot at bringe Resens Modstandere til Tavshed, men ogsaa at hidføre den endelige Afslutning paa den Kamp, der i over en Menneskealder — snart skjult, snart aabenlyst — var blevet ført mellem Kryptokalvinismen og den strengere Lutherdom.

Ikke med Urette kom Resen for den almindelige Bevidsthed til at staa som Kryptokalvinismens Banemand, som en ny Jojada, der i en farefuld Stund næsten ene havde værget den rene

1) Systema universæ theologiæ. Hafn. 1633. I, 122—129. Jvfr. ib. p. 126. 128. — 2) Saaledes i De Immanuele I (1616), Th. 11. 46. 94. 124. De persona et officio Christi. 1619. Th. 47 og Probl. 1. De statu Christi *θεανθρώπου* I (1622), Th. 12. — 3) Conclusiones theologicæ ostendentes gloriam et majestatem *τοῦ λόγου* divinam, infinitam et increatam Christo secundum carnem seu carni Christi vere et realiter communicatam esse. Witt. 1619. 4°. p. 96 ff. (Afvisning af ubiqvitas monstrosa). — 4) N. M. Aalborg i K S I, 252. Holger Rosenkrantz i Kall 4°. 297. S. 89.

Lære¹. Da han Aaret efter blev udvalgt til Sjællands Biskop, betød det ikke blot, at nu var et langt og vigtigt Afsnit i hans eget Liv til Ende, men ogsaa, at man stod overfor en helt ny Periode i den danske Kirkes Historie.

Det hører til Sjældenhederne i Historien, at et enkelt Aar er saa skelsættende mellem to Tidsaldre som Aaret 1614.

1) N. P. Schandorph, Ligpræd. over H. P. Resen. 1639. H 3 v.

AKTSTYKKEFORTEGNELSE

A. AKTER I SAGEN KOCK—RESEN.

Anm. Ved en i de seneste Aar foretagen Omregistrering af Kongens Rettertings Arkiv (R A) er man blevet opmærksom paa en Række Akter vedrørende forskellige Retssager, førte for Rettertinget. Heriblandt findes ogsaa en Samling Aktstykker, der har været fremlagt i Kolding i Sagen mellem Kock og Resen. En Del heraf har man tidligere kun kendt gennem Afskrifter, en Del har hidtil været ganske ukendte. Denne Aktstykkesamlings Signatur er: »Det kgl. Rettertings Arkiv 1538—1660. Dokumenter og Akter vedkommende diverse Retssager Nr. 52«, men vil i det følgende blot blive citeret som: Dok. Nr. 52.

Hvor der staar »optaget i XXVII« med et vedføjet Tal, betegner dette Tal Stedet, hvor det paagældende Aktstykke findes trykt i K S 3 R. I.

I. 1613, 11 Sept. Brev fra Prof. David Paræus i Heidelberg til Prof. Kurt Aslaksen om Resens Teser. *Orig.* i Dok. Nr. 52. — *Afskr.* i XXXIII A (og *Afskr.*) og i Dok. Nr. 52. Gl. kgl. S. Fol. 124. S. 37; 4°. 1457. S. 26. Ny kgl. S. 4°. 1224. — *Trykt* hos Pontoppidan, *Annales ecclesiæ Danicæ* III, 614—615.

II. 1613, pridie Catharinæ [før 25 Novbr.]. Brev fra Prof. Eilhard Lubin i Rostock til Prof. Kurt Aslaksen om Resens Teser.

Eksisterer i a) en længere Form som *Orig.* i Dok. Nr. 52; b) en kortere, mellem *Afskr.* indbyrdes noget afvigende Form, i *Afskr.* i Dok. Nr. 52; i XXXIII A (og *Afskr.*). Gl. kgl. S. Fol. 124; 4°. 1457. Ny kgl. S. 4°. 1224. — *Trykt* hos Pontoppidan, *Annales* III, 615—616.

III. 1613, 15 Decbr. Brev fra Niels Mikkelsen Aalborg til Oluf Kock om hans Angreb paa Resen. *Orig.* i Dok. Nr. 52. — *Afskr.* i XXXIII A (og *Afskr.*). Gl. kgl. S. Fol. 124. S. 39—41. — *Trykt* i K S I, 251—253.

IV. 1613, 17 Decbr. Brev fra H. P. Resen til Biskop P. Winstrup, hvori han anklager Oluf Kock for hans »meget sælsom Skænden«.

Kopi under Bispens Segl i Dok. Nr. 52. — *Optaget* i XXVII (S. 596—596).

V. 1613, 21 Decbr. Vidnesbyrd fra Præsterne Alexander Olai og Thomas Conradi om Oluf Kocks Svar paa Bispens Beskikkelse. *Optaget* i XXVII (S. 596—597).

VI. 1613, 29 Decbr. Biskop P. Winstrup indberetter Oluf Kocks Svar paa Bispens Beskikkelse til Kansleren.

Orig. i Dok. Nr. 52.

- VII. 1614, før 4 Jan. Oluf Kock ansøger Kongen om igen at faa Ret til at betræde sin Prædikestol.
Orig., indleveret 5 Jan. paa Haderslevhus, i Dok. Nr. 52.
- VIII. 1614, før 4 Jan. Oluf Kocks »Actio prima« mod H. P. Resen, ogsaa kaldet »Qværela piorum de dogmatis Resenii«, indleveret 4 Jan. paa Haderslevhus.
Orig. i Dok. Nr. 52. — *Optaget* i XXXIII A (og Afskr.). — *Trykt* hos Pontoppidan, Annales III, 629—630.
- IX. 1614, 7 Jan. Kgl. Befaling til Biskop Peder Winstrup om at dømme, om Oluf Kock bør afsættes eller ikke.
Kopi i Sjæll. Tegn. — *Trykt* herefter hos Rørdam IV, 633—634. *Udtog* i Kancelliets Brevbøger 1609—1615, udg. af L. Laursen, S. 656—657. — *Optaget* i XXVII (S. 579).
- X. 1614, 7 Jan. Kgl. Stævning til Oluf Kock, H. P. Resen og Kurt Aslaksen om at møde i Kolding d. 21de Febr. 1614.
Orig. med de indstævnedes Paaskrift i Dok. Nr. 52. — *Kopi* i Sjæll. Tegn. — *Afskr.* i Thott 4°. 1923; 1576; 2041. Gl. kgl. S. Fol. 124; 4°. 1459. Ny kgl. S. 4°. 1130; 1171. Rostgd. S. 4°. 2. — *Trykt* efter Thott 4°. 2041 i K S 3 R. I, 569—70. *Udtog* i Kancelliets Brevbøger 1609—15, udg. af L. Laursen, S. 655—656.
- XI. 1614, 7 Jan. Kgl. Befaling til Manderup Parsberg, Jakob Ulfeld og alle Bisper i Danmark om at møde i Kolding d. 21de Febr. 1614.
Orig. til Jakob Ulfeld (i R A), *Orig.* i Fyns B A (Fyns L A) og i Aalborg B A (Viborg L A). — *Kopi* i Sjæll. Tegn. — *Trykt* efter *Orig.* i Fyns B A hos H. F. Rørdam, Danske Kirkelove III, 40—41. *Udtog* i Kancelliets Brevbøger 1609—1615. S. 656.
- XII. 1614, 7 Jan. Kgl. Befaling til Universitetets Rektor, Prof. Hans Jensen Alan, om at møde i Kolding d. 21de Febr. 1614.
Orig. i U A, Pk. 1197. — *Kopi* i Sjæll. Tegn. — *Trykt* efter *Orig.* hos Rørdam IV, 634—635. *Udtog* i Kancelliets Brevbøger 1609—1615. S. 656.
- XIII. 1614, 18 Jan. Brev fra Prof. E. Lubin til Kurt Aslaksen om Striden mellem Resen og Kock. *Afskr.* i XXXIII A (og Afskr.). Gl. kgl. S. Fol. 124. — *Trykt* hos Pontoppidan, Annales III, 616—617.
- XIV. 1614, c. 21 Jan. H. P. Resens Fuldmagt til Peder Jensen Kræmmer om paa sine Vegne at høre Vidnesbyrd paa Københavns Raadhus. *Optaget* i XXVII (S. 609—610).
- XV. 1614, 21 Jan. Vidne fra Borgmestere og Raad i København om en Vidneafhøring i Sagen mellem Kock og Resen.
Optaget i XXVII (S. 607—610).
- XVI. 1614, 22—24 Jan. Forhandlinger i Konsistorium om Oluf Kocks Angreb paa H. P. Resen m. m.
Orig. i Acta consistorii i U A. — Herefter *trykt* i K S 3 R. I, 570—578.
- XVII. 1614, 22 Jan. H. P. Resens Fuldmagt til M. Antonius Kolding om paa sine Vegne at tage Vidnesbyrd i Konsistorium.
Optaget i XXVII (S. 582).

- XVIII. 1614, c. 22 Jan. Oluf Kocks Fuldmagt til Jens Jensen Sanger om paa sine Vegne at høre Vidnesbyrd i Konsistorium.
Optaget i XXVII (S. 582).
- XIX. 1614, c. 22—24 Jan. Studenternes Vidnesbyrd om Oluf Kocks Angreb paa H. P. Resen.
Optaget i XXVII (S. 583—590). — Afskr. paa Dansk fra 17de Aarh. i Rostgd. S. 4°. 118.
- XX. 1614, 23 Jan. Sognevidne af St. Nikolaj Menighed i København om Oluf Kocks Forhold som Præst.
Optaget i XXVII (S. 610—611).
- XXI. 1614, c. 24 Jan. Universitetets Vidnesbyrd om Studenternes Vidneudsagn om Oluf Kocks Angreb paa H. P. Resen.
Optaget i XXVII (S. 581—590).
- XXII. 1614, 24 Jan. H. P. Resens Fuldmagt for M. Antonius Kolding om paa sine Vegne at tage Vidnesbyrd for Biskoppen.
Optaget i XXVII (S. 591).
- XXIII. 1614, 24 Jan. Vidnesbyrd af Biskop Peder Winstrup og Præsterne Peder Schielderup og Hans Bang om en Vidneafhøring af to Præster.
Optaget i XXVII (S. 590—595).
- XXIV. 1614, før 25 Jan. H. P. Resens »Forsæt» mod Oluf Kock.
Optaget i XXVII (S. 579—581).
- XXV. 1614, 25 Jan. Oluf Kocks Gensvar paa H. P. Resens Forsæt.
Optaget i XXVII (S. 601—602).
- XXVI. 1614, 26 Jan. Oluf Kocks Svar paa H. P. Resens Bemærkninger til hans Gensvar af 1614, 25/1.
Optaget i XXVII (S. 603—605).
- XXVII. 1614, 29 Jan. Biskop Peder Winstrups og fem Provsters Dom over Oluf Kock.
Afskr. fra 17de Aarh. i Rostgd. S. 4°. 2. Andre Afskr. i Gl. kgl. S. 4°. 1458. Thott 4°. 1576; 1923. Langebeks Excerpter 4°. 252. — En — nu tabt — Afskr. nævnes i Bibl. Res. S. 114. — Uddrag af de i denne Dom anførte Vidnesbyrd i Afskr. i Dok. Nr. 52. — Trykt i K S 3 R. I, 578—613 (efter Gl. kgl. S. 4°. 1458).
- XXVIII. 1614, 3 Febr. Erklæring fra Prof. Wulfgang Rhumann om den Samtale, hvorved Oluf Kock meddelte ham og Prof. Kurt Aslaksen sit Forsæt om at rejse over til Kongen i Haderslev og klage.
Orig. i Dok. Nr. 52.
- XXIX. 1614, 20 Febr. H. P. Resens Clavis theognosias. *Renskrift* i Gl. kgl. S. 4°. 1429.
- XXX. 1614, 21 Febr. Oluf Kocks Klage over Resens Lærestandpunkt, indleveret paa Koldinghus.
Orig. i Dok. Nr. 52.
- XXXI. 1614, c. 21 Febr. »Ordo, effthet huilchen M. Olaus Kock wil sin beskindling contra D. Resenium forfølge».
Orig. i Dok. Nr. 52. — Herpaa er tilføjet: »NB. hand holdte dog en langt anden Methodum, saa denne bleff Inthet agthet».

XXXII. 1614, c. 21 Febr. Et Udtog af H. P. Resens Teser, som skulde tjene til Underlag for Disputationen i Kolding.

Afskr. (med dansk Oversættelse) i Gl. kgl. S. 4°. 1457. — Et *Uddrag* paa Dansk i Rostgd. S. 4°. 118. — *Trykt* hos Pontoppidan, *Annales* III, 627—628.

XXXIII. 1614, 21 Febr. Protocollum velitationis theologicæ inter M. Olaus Coccium actorem et D. Johannem Resenium reum.

Ved Mødet i Kolding fungerede tre Protokolførere (K S 3 R. I, 618). De originale Protokoller, nedskrevne af disse, mangler dog nu, og Forhandlingerne kendes kun af to officielle Kopier og flere senere, indbyrdes afvigende Afskrifter. Disse Protokolreferater kan — som allerede paavist af Rørdam i K S 3 R. I, 614 — samles i visse Redaktioner eller rigtigere *Typer*. Men selv indenfor de forskellige *Typer* findes adskillige Afvigelser, dels opstaaede ved Afskrivernes større eller mindre Skødesløshed, dels som Følge af, at der med Vilje er foretaget mere eller mindre vidtgaende Udeladelser, eller fordi Fremstillingen paa visse Punkter er blevet stærkere sammentrængt end andetsteds.

Man kan skelne mellem følgende fire *Typer*:

A. Det officielle, af Danmarks Biskopper egenhændigt underskrevne, til Kongen indleverede Referat, indeholdende baade den egentlige Protokol med flere tilhørende Akter samt Bispens Betænkninger om De sancta fide.

Fandtes tidligere i *Orig.* i Gl. kgl. S. 4°. 1455, nu i R A, C 3 Domme 132 b.

Protokollen giver en refererende, ikke en ordret, Gengivelse af de enkelte Replikker. Kongens indskudte Bemærkninger findes ikke, og Referatet er i det hele stærkt sammentrængt. A 1. En officiel Afskr. af Protokollen alene i Dok. Nr. 52. A 2. Nyere Afskr. af hele Aktstykket i Langebeks Excerpter. 4°. 252. — Med en Del mindre, formelle Ændringer genfindes Typen i to Afskr. fra 17 Aarh.: A 3. Thott 4°. 331 (Peder Villadens Afskr.) Direkte Afskrift herefter i M S Nr. 204 a—c i 4° i Videnskabernes Selskabs Bibliotek i Thronhjelm. A 4. Thott Fol. 96, med Tilføjelser af en Haand fra det 18de Aarh. af Kongens Interlokutioner efter B. — A 5. En fossisk Afskr. fra 18de Aarh. i Gl. kgl. S. 4°. 1456. — Efter A og A 3 er et Brudstykke trykt hos Rørdam III, 268—269.

B. I denne *Type* er Disputationens direkte Replikskifte bibeholdt. Kongens Indskud er optaget heri, men Afsnittet om Katekismen mangler. — *Trykt* — efter et maaske nu forsvundet Haandskrift — i et yderst slet Aftryk hos Pontoppidan, *Annales* III, 630—642. — *Afskr.* ved D. G. Zwergius i Thott 4°. 1587, forsynet med en længere Indledning før den egentlige Disputation.

C. Ordlyden er stærkt afvigende fra A og staar B nærmere. Forhandlingens Inddeling i Replikker er bibeholdt, men de enkelte Replikker er kun gengivet i refererende Form. Gengivelsen er i det hele langt mere kortfattet og skematisk end i B. Kongens Bemærkninger findes heri, men som oftest som indirekte Tale. — Bevaret i 1. en samtidig Afskrift i Det Deichmannske Bibl., Oslo, 4°. Nr. 78 med Titelblad tilskrevet i det 18de Aarh. af Foss, 2. i en fossisk Afskr. af 1 — med ikke faa Unøjagtigheder

og mindre Udeladelser — fra det 18de Aarh. i Gl. kgl. S. 4°. 1457. Herefter er Afsnittet om Katekismen trykt i K S 3 R. I, 615—616.

D. Denne Type repræsenteres af Haandskrifter, som muligvis blot har bearbejdet de foreliggende Typer A—C saa stærkt, at deres egentlige Karakter er blevet udvisket, men som muligvis ogsaa bygger paa nu tabte Kilder.

1. Ny kgl. S. Fol. 618 (fra 17 Aarh.). Teksten minder om A, men adskiller sig derfra ved at anføre de enkelte Replikker i direkte Taleform.

2. Ny kgl. S. 4°. 868 g (Præsten F. J. V. Dauws Samlinger), der giver en Oversigt over hele Retssagen.

XXXIV. 1614, 22 Febr. Protestatio episcoporum, hvori de udtaler Ønsket om, at det maa blive Resen paalagt nærmere at redegøre for sit Standpunkt. Officiel *Kopi* i XXXIII A (og Afskr.) og i Dok. Nr. 52. — *Afskr.* fra 17de Aarh. i Gl. kgl. S. Fol. 124. Ny kgl. S. 4°. 1130. Thott Fol. 96; 4°. 331; 2041. Rostgd. S. 4°. 2; 118. MS Nr. 78 i 4° i det Deichmannske Bibl., Oslo. Afskr. fra 18 Aarh. i Gl. kgl. S. 4°. 1456; 1457; 1459. Ny kgl. S. 4°. 1130; 1171; 1224. Thott 4°. 1576; 1587. — *Trykt* paa Latin hos Pontoppidan, Annales III, 646—647; paa Dansk (efter Rostgd. S. 4°. 118) hos Rørdam IV, 635—636.

XXXV. 1614, 23 Febr. Ansøgning fra Oluf Kock om Tilgivelse, indleveret til Kongen paa Koldinghus efter Dommens Afsigelse.

Orig. i Dok. Nr. 52.

XXXVI. 1614, 23 Febr. Beretning om Oluf Kocks Doms Forkyndelse med Kanslerens Tale ved denne Lejlighed.

Afskr. fra 17 Aarh. i Rostgd. S. 4°. 2; 118; fra 18 Aarh. i Gl. kgl. S. 4°. 1457. S. 20 b—22 b. — *Trykt* (efter Rostgd. S. 4°. 118) hos Rørdam IV, 639—641. — Beretningen synes at stamme fra et Øjenvidne — jvfr. Slutningsordene »nobis presentibus».

XXXVII. 1614, 24 Febr. Christian IV's og Meddommeres Dom over Oluf Kock (urigtigt dateret d. 21de Febr.).

Orig. paa Dansk i R A, C 3 Domme. — *Trykt* paa Latin hos Pontoppidan, Annales III, 642—646; paa Dansk i K S 3 R. I, 616—620. — *Ud- tog* paa Dansk i Ny kgl. S. Fol. 618; paa Latin i Rostgd. S. 4°. 2.

Dommen er afsagt 23 Febr., men »obsignata» d. 24 (jvfr. Pontoppidan III, 649 b).

XXXVIII. 1614, efter 24 Febr. Kort Beretning om hele Sagen mellem Oluf Kock og H. P. Resen.

Orig. i Univ.-Matr. (Birket Smiths Udgave I, 13—14). — *Afskr.* i Ny kgl. S. 4°. 1226.

XXXIX. 1614, 25 Febr. Kansler Chr. Friis' Brev til Universitetet i Rostock om at skaffe nærmere Oplysninger om Prof. Eilhard Lubins Breve til Kurt Aslaksen.

Kopi i Dok. Nr. 52.

XL. 1614, 11 April. Brev fra Prof. Balthasar Mentzer til Biskop N. L. Arctander om de danske Kirkestridigheder.

Afskr. i XXXIII A (og Afskr.). — *Trykt* efter A i K S I, 254.

XLI. 1614, 9 Juni. Kongebrev til Rigets Bisper om at indfinde sig i København d. 3 Juli [i Anledning af Resens Apologi].

Orig. i Fyns og Aalborg B A. — *Kopi* i Sjæll. Tegn. — *Trykt* (efter Kopien) hos Rørdam IV, 643. *Udtoget* i Kancelliets Brevbøger 1609—1615. S. 710.

XLII. 1614, 4—19 Juli. Forhandlinger i Konsistorium om Censureringen af De sancta fide.

Orig. i Konsistoriums Kopibog in Fol. 1602—1632. Bl. 78 v—83 v; 84 v—100 (U A). — *Begyndelsen trykt* hos Pontoppidan III, 648—676; Resten i K S 2 R. I, 420—428.

XLIII. 1614, 6 Juli. Holger Rosenkrantz' Betænkning til H. P. Resen om dennes Teser 1611—1613.

Afskr. i Kall 4°. 297.

XLIV. 1614, 13 Juli. Rector magnificus, Prof. Kurt Aslaksens (og de øvrige Professorers) Censur over De sancta fide.

Kopi i XLII. — *Afskr.* i Gl. kgl. S. Fol. 124. S. 94—99. Ny kgl. S. Fol. 754. S. 236—238. — *Trykt* hos Pontoppidan, Annales III, 662—666.

XLV. 1614, [15 Juli]. Caspar Bartholins Censur over De sancta fide.

Orig. i U A, Pk. 1197.

XLVI. 1614, [15 Juli]. Jesper Brochmands Censur over De sancta fide.

Orig. i U A, Pk. 1197.

XLVII. 1614, [15 Juli]. Leonhard Metzners Censur over De sancta fide.

Orig. i U A, Pk. 1197.

XLVIII. 1614, 15 Juli. Biskoppernes Censur over De sancta fide.

Orig. i XXXIII A. S. 22—29. — *Kopi* i Konsistoriums Kopibog in Fol. 1602—1632. Bl. 100 v—104 v. — *Afskr.* i Ny kgl. S. 4°. 1224; 1226. — *Trykt* i K S 2 R. I, 428—437, delvis hos Pontoppidan, Annales III, 670—671.

XLIX. 1614, 16 Juli. H. P. Resens Recensio eorum, quæ inserta sunt aliquot capitibus Apologetici ex colloquio dominorum episcoporum.

Kopi i XXXIII A. S. 33—34 v og i XLII. — *Trykt* hos Pontoppidan, Annales III, 672—674.

L. 1614, 16 Juli. H. P. Resens Replicatio til Bispernes Censura af 1614, 15 Juli.

Kopi i XXXIII A. S. 29 v—32 v og i XLII. — *Trykt* hos Pontoppidan, Annales III, 674—676 og i K S 2 R. I, 420—421.

LI. 1614, 19 Juli. Biskoppernes De replicatione D. D. Johannis Resenii Admonitio med tilhørende Notæ quædam breviores ad replicationem D. D. Resenii.

Orig. i XXXIII A. S. 29 v—30 v. 34 v—37. — *Kopi* i XLII. — *Afskr.* i Ny kgl. S. 4°. 1224; 1226. — *Trykt* i K S 2 R. I, 437—441, delvis ib. 424—427.

LII. 1614, 19 Juli. Professorernes Censur tilligemed Resens Indlæg til Gensvar paa Bispernes Betænkninger.

Nu tabt *Orig.*, omtalt K S 2 R. I, 428.

B. AKTER I NIELS MIKKELSEN AALBORGS SAG.

I. 1609, 23 Decbr. Brev fra Kurt Aslaksen til N. M. Aalborg om Censureringen af hans Kommentar til Apokalypsen.

Orig. i U A, Pk. 1197. — *Trykt* herefter i K S 2 R. VI, 594—595. — Brudstykke heraf optaget i VIII.

II. 1610, 27 Oktbr. Brev fra samme til samme om Antagelsen af den omtalte Kommentar.

Orig. i U A, Pk. 1197. — *Trykt* herefter i K S 2 R. VI, 595—596. — Brudstykke heraf optaget i VIII.

III. 1614, 25 Maj. Kongebrev til Biskoppen i Lund om at stævne N. M. Aalborg til at møde i Konsistorium.

Kopi i Skaanske Tegn. (R A). — *Koncept* ib. — *Trykt* efter *Koncept* i K S 2 R. VI, 596—597. *Udtog* i Kancelliets Brevbøger 1609—1615. S. 704.

IV. 1614, 30 Maj. Biskop Poul Mortensen Aastrups Stævning til N. M. Aalborg (forkyndt d. 1 Juni).

Orig. i U A, Pk. 1197. — *Afskr.* i Gl. kgl. S. 4°. 1464. Ny kgl. S. 4°. 1977 b. Rostgd. S. 4°. 2. — *Trykt* efter *Orig.* i K S 2 R. VI, 597.

V. 1614, 8 Juni. Forhandlinger i Konsistorium om N. M. Aalborgs Sag.

Orig. i Acta consistorii (U A). — *Trykt* herefter K S 2 R. VI, 597—603.

VI. 1614, 8 Juni. Den kgl. Aktors Indlæg mod N. M. Aalborg.

Orig. i U A, Pk. 1197. — *Afskr.* i Gl. kgl. S. 4°. 1462.

VII. 1614, c. 8 Juni. «N. Mikkelsen Aalborgs Apologie, da han for sin Forklaring over Johannes Aabenbaring blev actioneret».

Fandtes i *Orig.* i J. B. Scavenius' Bibliotek, der gik til Grunde ved Christiansborg Slots Brand 1794 — jvfr. Mindesmærke af Scavenius' Bogsamling. Kbhvn. 1794.

VIII. 1614, 10 Juni. Universitetets og Biskoppen i Lund's Dom over N. M. Aalborg.

Orig. i R A, tidl. i Gl. kgl. S. Fol. 1106. — *Afskr.* fra 17 Aarh. i Ny kgl. S. 4°. 1226. Langebeks Excerpter 4°. 252. Rostgd. S. 4°. 2. — fra 18 Aarh. i Ny kgl. S. 4°. 1128 c; 1224; 1463; 1464; 2068. Thott 4°. 1576. (S. 538—557). Ufuldstændig *Afskr.* i Langebeks Excerpter. 4°. 252. — *Trykt* hos Pontoppidan, Annales III, 601—608.

REGISTER

Personnavneregisteret omfatter de i Teksten og Noterne omtalte Personer. Dog er der *ikke* givet Henvisninger til de Forfattere, der blot citeres, uden at deres Opfattelse iøvrigt giver Anledning til nærmere Drøftelse.

Til Personnavne fra Resens egen Tid og fra senere Tider er der — saavidt muligt — føjet en kort Oplysning om vedkommendes Stilling. Derimod er det anset for uforødent nærmere at karakterisere historisk bekendte Personer fra tidligere Tidsrum. Tilføjjelsen »Prof.« betegner som Regel, at den paagældende var Prof. ved Københavns Universitet. Nogle enkelte Navne paa ganske ubekendte Personer er udeladte.

Af Stednavne er kun de medtaget, hvorom Teksten giver fyldigere Oplysninger, derimod ikke de mange, der blot nævnes i Forbigaaende.

A. Personnavne.

- Aagesen, Peder, se Haggæus.
Aalborg, Hans, Boghandler, 146. 218 f. 447.
— Niels Mikkelsen, Pr. ved Holmens Kirke, 139. 407. 438. 441. 445 ff.
Aale, Niels, 35.
Aarhus, Jakob Madsen, Prof., 30. 55. 159. 314.
Aastrup, Poul Mortensen, Biskop, 240. 253. 301. 386—7. 413. 434. 448 f. 470. 471. 473. 477 f. 481.
Agricola, Johan, Hofpr. i Berlin, 336. 478.
— Rudolf, Prof. i Heidelberg, 151. 155. 158. 167. 175. 176. 264—5.
Alan, Hans Jensen, Prof., 208. 217. 255. 301. 409. 413. 417. 434. 471.
Albertus, Salomon, Prof. i Witt., 88.
Albin, Johs., Poet, 102.
Alenson, Robert, engelsk Teolog, 289.
Alexander Aphrodisiensis 176.
Alting, Menso, Pr. i Emden, 110.
Ambrosius 428.
Ambrosius Catharinus 120.
Amling, Wolfgang, Superintendent i Zerbst, 105.
Ammonius 176.
Andersdatter, Barbara, 147. 198.
Andersen, J. Oskar, Kirkehistoriker, 9. 78. 325. 329. 373. 399.
— Laurids, Rektor, 95.
— Vilhelm, Litteraturhistoriker, 10.
Andrewes, Lancelot, Erkebiskop, 288. 289.
Andreæ, Jacob, Prof. i Tübingen, 185. 346 ff. 352 f. 395.
Anna, engelsk Dronning, 286.
Anna Catharina, dsk. Dronning, 304. 312—313. 359. 362. 404.
Aqvilonius, Bertel Knudsen, Pr. i Løderup, 306—7. 313. 357.
Arctander, Niels Lauridsen, Biskop, 310. 387. 401. 413. 417. 470. 474.
Aristoteles 41 f. 76. 78. 92. 96. 98. 103. 112. 118. 148 ff. 163. 165 f. 168 f. 173. 174. 175 f. 246. 255 f. 263. 319. 373 f. 380. 423. 426. 452.
Arminius, Jacob, Prof. i Leiden, 118. 126. 375 f. 377. 458.
Arndt, Johann, Hofpr. i Celle, 372.
Arnold af Lübeck 33.
Arrebo, Anders, Biskop, 305.
Aslaksen, Kurt, Prof., 113. 160. 208—9. 232. 275. 280. 299—300. 303. 316. 322. 327. 330. 341. 349. 351. 386. 390. 400 f. 403. 407. 409. 413. 415. 424. 431. 437. 439 ff. 446 f. 452. 471. 472. 475. 476 ff. 478. 480. 490.
Assens, Rasmus Eriksen, Lektor, 305.
Athanasius 391.
Atwood, Ed., Prof. i Oxford, 289.
August II, Kurfyrste, 85—6. 93. 186 ff. 291.

- August, Hertug i Brunsvig, 96. 98.
 Augustin 167. 174. 200. 205. 277. 315.
 341. 365. 383. 420 ff. 455 f. 457.
 458.
 Aurifaber, Hans Thomsen, Prof., 50.
 140. 208. 327.
 Ausonius 265.
 Averroës 176.
 Avicenna 176.
- Backendorf, Nicolaus, 390.
 Bacmeister, Jacob, Prof. i Rostock, 70.
 — Lucas, Prof. i Rostock, 68. 74.
 Baden, G. L., Historiker, 7.
 — Torkil, Rektor, 4.
 Bancroft, Richard, Erkebiskop, 288.
 Bang, A. Chr., Kirkehistoriker, 357.
 — Hans, Pr. ved Helligaandsk., 387.
 409.
 Barlow, William, Biskop i Rochester,
 287. 289.
 Barnekow, Christian, til Birkholm, 60.
 122—3. 284. 312. 359.
 — Hans, til Birkholm, 306.
 Bartholin, Albert, Rektor, 3.
 — Caspar, Prof., 70. 90. 97. 113. 178.
 193. 271. 302. 313. 452. 471. 479.
 — Iver, Pr. i Stege, 273.
 Baumgarten, Siegmund Jacob, Prof. i
 Halle, 233.
 Becker, P. W., Provst, 7. 218. 220.
 Bellarmin, Robert, Kardinal, 204. 205.
 293. 295. 314. 367. 377. 394. 440.
 Bernhard af Clairvaux 120. 365. 458.
 Bersmann, Gregorius, Rektor i Zerbst,
 105.
 Bertelsdatter, Johanne, 13.
 Bertelsen, Henrik, Filolog, 10.
 Beselin, Catharina, 71.
 Beurhusius, Fr., Rektor i Dortmund,
 157.
 Beuther, Johs. Michael, Prof. i Strass-
 burg, 94.
 — Michael, Prof. i Strassburg, 94.
 — Michael Philip, Generalsuperinten-
 dent, 94.
 Beza, Theodor, Prof. i Genève, 45.
 126 f. 128. 187. 196. 198. 224. 229.
 230. 231. 321. 352 f. 367. 377. 387.
 Bhie, Thomas, Pr. i Resen, 19.
 Bieske, Knud, Prof., 301. 310. 403.
 Bilde, Jens, 101.
 — Sten, til Billesholm, 116.
 Bircherod, Jens, Biskop, 3.
 — Thomas Broder, Prof. i Odense, 10.
 Birck, Sixtus, Rektor, 34.
 Bjelke, Jens, Kansler, 294 f.
 Bjørn, Jacob, til Stenalt, 70. 116.
 Blache, H. H., Rektor, 42. 44.
 Blume, J. C., 3.
- Boethius 167. 174. 426.
 Bogermann, Johs., Pr. i Leeuwarden,
 379.
 Bonaventura 426. 427.
 Bond, Johs., engelsk Filolog, 289—290.
 Borcholt, Johs., Prof. i Helmstedt, 106.
 Borgeaud, Charles, Historiker, 128.
 Brahe, Margrethe, 143.
 — Otto, til Elvedgaard, 396.
 — Sten, Rigsraad, 189. 385. 410.
 — Tycho, Astronom, 67. 108—9. 112.
 130. 132. 143 f. 154. 274. 299. 387.
 Brandrud, Andreas, Kirkehistoriker,
 242.
 Brandt, C. J., Filolog, 233.
 Brenz, Johann, Pr. i Stuttgart, 346 f.
 353. 395 f. 459.
 Brochmand, Hans Rasmussen, Prof.,
 1. 18.
 — Jesper, Biskop, 10. 103. 131. 160.
 282. 302. 308. 310. 313. 349. 351.
 364. 396. 452. 471. 472. 473. 474.
 476. 479. 490.
 Brockenhus, Chr., 101.
 — Ejler, til Damsbo, 131.
 — Rigborg, 130.
 Bruno, Giordano, 98. 105. 198.
 Bucer, Martin, Reformator, 321.
 Bugenhagen, Johs., Reformator, 356.
 357. 481.
 Butzer, Hans Pedersen, Lector theol.,
 45.
 Byrgisdatter, Anne, 17.
 Bøkelius, Johs., Prof. i Helmstedt, 106.
 Børup, Morten, Rektor, 24.
- Calvin, Jean, 32. 181 f. 195—6. 198.
 272. 293. 300. 317 ff. 320 f. 323.
 367. 374 f. 385 ff. 410. 459.
 Camerarius, Joachim, Prof. i Leipzig,
 250. 265. 393. 466.
 Canisius, Peter, Jesuit, 246.
 Casaubon, Isaac, Prof. i Genève, 127.
 Caselius, Johs., Prof. i Rostock, 74.
 77 f. 83. 271.
 Cato 20. 251.
 Charisius, Jonas, Dr. jur., 111. 122.
 242. 284.
 Chemnitz, Martin, Sup. i Braunschweig,
 182. 348. 349. 394.
 Christensen, Anders, Prof., 109. 116.
 139. 208.
 — William, Historiker, 131.
 Christian I, Kurfyrste, 86 f. 88 f.
 Christian III, dsk. Konge, 25. 184. 218.
 432.
 Christian IV, dsk. Konge, 59. 73. 79.
 101. 108. 132. 145. 198. 217. 219
 ff. 240 f. 247 ff. 253. 255. 274 ff.
 278 f. 283 ff. 294 f. 297. 385. 408

- 9. 413 ff. 434 ff. 437. 443. 472. 485 f.
- Christian (V), den udvalgte Prins, 304. 305.
- Christiern, Biskop i Ribe, 26.
- Chrysostomus 277. 290.
- Chytræus, David, Prof. i Rostock, 66 ff. 72. 73 ff. 75. 182. 198. 265. 271.
- Nathan, Prof. i Rostock, 74. 76—7.
- Cicero 20. 29. 43. 135. 163. 167. 174. 250. 262. 263. 265. 290. 451.
- Clemens Alexandrinus 426.
- Clemens Romanus 331.
- Clenardus, Nicolaus, Humanist, 251.
- Corderius, Maturinus, Rektor i Genève, 251.
- Corraducius, Rudolph, Kansler, 130.
- Cramer, Johan, Prof. i Leipzig, 102.
- Cruciger, Caspar, d. Yngre, Pr. i Cassel, 111.
- Cusa, Nicolaus, de, 100. 368. 426. 479.
- Cyprian 277.
- Cæsar 250.
- Cæsarius, Joh., 157.
- Dalby, Christoffer Hansen, 281—2.
- Danæus, Lambertus, ref. Teolog, 300.
- Dass, B., Rektor, 5.
- Dee, John, Astrolog, 111.
- Diodati, Giovanni, Prof. i Genève, 231—2.
- Dionysius (Pseudo-) 426.
- Donat 20. 268.
- Dop, Vilhelm, Kammertjener, 417.
- Durandus 426. 427.
- Dybvad, Christoffer, Dr. med., 208. 257. 297. 300. 326. 389.
- Jørgen, Prof., 51. 109. 139. 145. 203 ff. 207. 214. 237. 276. 288. 290 ff. 320. 330. 386.
- Eckardt, Mester, 426.
- Edgebrecht, Nicolai, kgl. Sekretær, 448.
- Eisenberg, Elias, Prof., 301. 471.
- Ejlertsen, Jørgen, Rektor, 266—7.
- Engelstoft, C. T., Biskop, 233. 234.
- Epifanios 394.
- Erasmus Roterodamus 43. 251. 265.
- Ernst, Hertug i Brunsvig, 96. 98.
- Eskildsen, Niels, Pr. i Næstved, 409.
- Euklid 91. 270.
- Euonymus, Antonius, Prof. i Witt., 89. 92.
- Euripides 355.
- Euseb 426.
- Eutyches 460. 461. 474.
- Faber, Franciscus, Prof. i Witt., 88.
- Fabricius, Jacob, Generalsuperintendent, 83.
- Fagius, Paul, Prof. i Cambridge, 367.
- Faye, Antoine de la, Prof. i Genève, 127.
- Fetzer, Hieronymus, Dr. jur. i Nürnberg, 94.
- Ficino, Marsiglio, 120.
- Filon 422. 426.
- Fincke, Thomas, Prof., 113. 116. 140. 141 f. 208. 303. 304. 413. 471.
- Flacius, Matthias, Prof. i Jena, 430. 464. 465.
- Matthias, Prof. i Rostock, 76.
- Forgacz, Michael, til Gimes, 96. 99. 123.
- Foss (Reff), Christen Nielsen, Rektor, 45. 310.
- Desiderius, Prof., 49.
- Fox, John, Kannik i Salisbury, 448. 451.
- Franck, Sebastian, Sværmer, 353. 354. 391. 428. 429. 430. 458.
- Franckenberger, Andreas, Prof. i Witt., 89.
- Freder, Johs., Prof. i Rostock, 68. 73.
- Fredericus de Venetiis 120.
- Frederik II, dsk. Konge, 25. 59. 63. 64. 65. 76. 79. 80. 81. 96. 100. 102. 184 ff. 218.
- Freher, Paul, Læge, 3.
- Fridericia, J. A., Historiker, 9.
- Friis, Christian, til Borreby, kgl. Kansler, 70. 116. 141. 201. 209. 220 ff. 240. 248 ff. 261. 280. 284. 291. 299. 300. 316. 317. 323. 385. 396. 408. 414 ff. 432. 437. 443. 470.
- Chr., til Kragerup, kgl. Kansler, 248.
- Christopher Lucassøn, Pr. i Græsted, 10.
- Jørgen, Biskop, 39.
- Frisius, Gemma, 72. 91. 251. 269—270.
- Frolund, L. Ch. Th., Topograf, 19.
- Gagge, Holger, til Frøslev, 310.
- Galen 167. 176.
- Gellius 262.
- Gelstrup, Peder Nielsen, Prof., 232. 234. 255. 260. 269. 301. 305. 306.
- Gentile, Alberico, Prof. i Oxford, 97 f.
- Scipio, Prof. i Altdorf, 97 f.
- Gitler, Balthasar, Prof. i Leipzig, 102.
- Gjellerup, S. M., Kirkehistoriker, 8. 9.
- Gjødesen, Jens, Biskop, 46. 310. 387. 413. 417. 470. 471. 473. 479.
- Gjøe, Dorete, 210.
- Mogens, til Gunderslevholm, 302.
- Glad, Niels, Pr. i Odense, 105.
- Glareanus, Henricus, Prof. i Freiburg, 251.
- Glud, Søren, Lector i Ribe, 107.

- Goclenius, Rudolph, Prof. i Marburg, 112. 146. 196.
— jun., Mag., 146.
- Gomarus, Franciscus, Prof. i Groningen, 293. 378.
- Gram, Hans, Prof., 6.
- Grand, Jens, Erkebiskop, 136.
- Gregor af Nazianz 365. 426. 429.
- Gronneberg, Simon, Mag., 92.
- Gross, Joh. Matthias, Pr. i Mark-Bergel, 4.
- Grubbe, Sigvard, til Hofdal, 107. 122. 123. 126. 191. 385.
- Grundtvig, N. F. S., 7.
- Grunius, Johs., Mag. i Witt., 90.
- Gruter, Janus, Prof. i Heidelberg, 106. 196.
- Grynæus, J. J., Pr. i Basel, 74. 78.
- Gron, Gunde, Landstingshører, 58.
— Jens, 14.
- Grønabæk, Isak, Biskop, 95. 189. 428.
- Gualtherus, Marcus, Sekretær i Frederikstad, 376 f.
— Rudolph, Pr. i Zürich, 34.
- Guldsmid, se Aurifaber.
- Gyldenstjerne, Karen, 63. 82. 83. 108.
- Haas, Jonas, Litterat, 6.
- Hagemann, Johann Georg, Sup. i Blankenburg, 233.
- Haggæus, Jens, Rektor, 240.
— Peder, Prof., 51. 56. 134. 160.
- Hagius, Johs., Mag., 92.
- Hammer, Claus, Prof., 50.
- Hans, Pr. i Ølgod, 18.
- Hansen, P., Litteraturhistoriker, 9.
— Poul, Pr. i Resen, 13 f.
- Harrington, John, eng. Adelsmand, 285.
- Hasebard, Torbern, Student, 410.
- Hasenmüller, Elias, 446.
- Hedericus, Johs., Prof. i Helmstedt, 106.
- Hegelund, Jakob, Pr. i Darum, 36—7.
— Laurids, Mag., 38.
— Morten, 35.
— Peder, Biskop, 15—16. 17. 24. 27. 28 f. 38. 63. 107. 108. 189. 194. 212. 222. 245. 271. 278 ff. 387. 413. 428.
— Peder, Borgmester i Viborg, 58.
— Peder Mortensen, Borgmester i Ribe, 25.
- Heise, A., Rektor, 46. 63.
- Helveg, Ludv., Kirkehistoriker, 7—8. 234. 346. 348. 400.
- Hemmet, Ivar, Biskop, 470. 471.
- Hemmingsen, Niels, Prof., 31 f. 49. 52. 55—56. 67. 127. 134. 158. 175. 178. 184 ff. 189 f. 206. 208. 210—11. 244. 273. 276. 277. 289. 291. 292—3. 298. 347. 367. 387. 402. 409. 435. 453. 465. 466. 468. 481.
- Henriksen, Jonas, 237.
- Hermogenes 261 f.
- Hersleb, Peder, Biskop, 5. 10.
- Heshus, Tileman, Prof. i Helmstedt, 272.
- Hesiodus 424.
- Hippokrates 176.
- Hofman, Daniel, Prof. i Helmstedt, 106. 272.
— Hans de, histor. Samler, 6.
— Liberius, Prof. i Jena, 104.
- Holberg, Ludvig, 6. 29. 271. 478—9.
- Holgersen, Laurids, norsk Pr., 90. 97.
- Holm, Jakob, Rektor, 40 ff. 57. 58. 245. 271. 279 ff. 303. 306.
- Horats 174. 250. 262. 290.
- Huber, Samuel, Prof. i Witt., 191.
- Huitfeld, Arild, Historieskriver, 33. 67. 70. 111. 212. 385.
- Hundrup, F. E., Skolehistoriker, 6.
- Hunnius, Egidius, Prof. i Marburg, 112. 274. 385.
— Nicolaus, Prof. i Witt., 490.
- Huss, Johan, 362. 363.
- Hutter, Leonhard, Prof. i Witt., 435.
- Høg, Peder Jensen, Rektor, 57.
- Høvlingius, Thomas, 161.
- Isokrates 251.
- Iversen, Peder, Dr. med., 101.
- Jakob I, engelsk Konge, 283 ff. 287. 379. 419. 424. 467.
- Jantzen, A., Pr. i Gjentofte, 231.
- Jensen, Jens, Pr. paa Hveen, 274.
— Svenning, Pr. i Herlev, 307.
— Søren, Hører, 35.
- Jersin, Jens Dinesen, Biskop, 193.
- Jodocus, Andreas, Prof. i Witt., 87.
- Johann Adolph, mecklenburgsk Hertug, 66.
- Johannes Damascenus 349.
- Johannes Duns Scotus 426. 427.
- Jonge, N., Pr. i Alleslev, 6.
- Jonson, Ben, engelsk Digter, 284.
- Jónsson, Arngrimur, islandsk Præst, 177. 201.
- Junius, Franciscus, Prof. i Leiden, 293. 300.
- Junius, Hadrian, Prof., 251. 268—9.
- Justinus Martyr 426.
- Justus, Georg, Pr. i Leipzig, 102.
- Juul, Absalon, til Villestrup, 41.
— Johan, 36.
— Kjeld, Biskop, 40.
— Niels, 36.
- Jøcher, Chr. Gottlieb, Prof. i Leipzig, 4.
- Jørgen, Præst i Serup, 59.

- Jørgen, Pr. i Vorgod, 13.
 Jørgensdatter, Karine, 13.
- Kaas, Margrete Mogensdatter, 18.
 — Niels, Kansler, 40 f. 58. 63. 68.
 76. 79. 106. 133—4. 141. 163. 194.
- Karl IX, svensk Konge, 311.
 Karlstadt, Andreas, Reformator, 290.
 454.
- Khunrath, Conradus, Kemiker, 284.
 Kierulf, Peder Bertelsen, Prof., 270.
- Kjær, Søren, Tolder, 34.
 Klatt, Detlof, Historiker, 66. 67.
- Knoff, Hans, Mag., 269. 305. 335. 337.
- Knudsen, Hans, Mag., 36.
 — Morten, Student, 154.
 — Thomas, Kannik i Ribe, 24.
- Koch, E. F., Provst, 8.
- Kock, Oluf, Pr. ved Nicolaikirke, 300.
 308. 327. 386. 387. 401 ff. 417—18.
 427 ff. 441 f. 446. 447 f. 454. 472.
 484.
- Kolding, Anders Mikkelsen, Biskop, 83.
 303. 333.
 — Antonius, Mag., 304. 305. 410.
 — Hans Mikkelsen, Hører, 35.
 — Jon Jensen, Pr. i Anst, 24. 130.
 — Poul Jensen, Pr. paa Herlufsholm,
 306.
 — Søren Poulsen, Student, 103.
- Konstantin d. Store 426.
- Kortholt, Chr., Prof. i Kiel, 232—3.
- Krafft, Hans, Pr. ved St. Petrikirke i
 Kbhvn., 232. 360.
- Kraft, Jens, Prof. i Sorø, 257.
- Krag, Anders, Prof., 59. 109. 140. 141.
 142 f. 159—160. 201. 208. 212.
 — Niels, Prof., 32. 130. 140. 141 f.
 201. 208. 210. 211. 212. 216.
- Krage, Peder, Pr. i Ringsted, 37. 409.
- Krell, Nicolaus, Kansler, 86.
- Kræmmer, Peder Jensen, Borger i
 Kbhvn., 410.
- Kyril af Alexandria 344. 351. 426. 462.
 464.
- König, Andreas, Pr. i Aalø, 10.
 — George Matthias, Prof. i Altdorf, 3.
- Königsfeldt, J. P. F., Historiker, 6.
- Køning, Mourits, Biskop, 257.
- Ladislaus, Johs., Rektor i Meissen, 103.
- Lange, Chr., Kantor i Ribe, 25.
 — Fr., 65.
 — Gunde, til Bregning, 95.
- Langebek, Jacob, Gehejmearkivar, 10.
- Laugesen, Hans, Biskop, 24. 36. 65.
 67. 107.
 — Lauge, Student, 36.
- Laurensen, Hans, Bogtrykker, 235.
- Lauridsen, Anders, Prof., 47. 54—5.
 109. 147.
 — Hans, Kannik, 147.
- Lauritsen, Rasmus, Pr. i Lyngø, 409.
- Lect, Jacques, Prof. i Genève, 127.
- le Long, Jacobus, fransk Oratorianer,
 233.
- Lemvig, Anders, Prof., 139. 143. 207.
 208. 210. 216.
 — Villum Hansen, Pr. i Strøby, 305.
 331.
- Lillelund, Thomas, Pr. i Aarslev, 6.
- Lindeberg, Peder, Historiker, 65.
- Lindener, Michael, Poet, 361. 362.
- Lindenov, Lauritz, til Vorgaard, 485.
- Lipper, Herman, Pr. i Kregome, 83. 95.
 Livius 135.
- Longomontanus, Chr., Prof., 57. 208.
 471.
- Lopez, Dominicus, Jesuit, 378.
- Lossius, Lucas, Rektor, 71.
- Lubbertus, Sigbrand, Prof. i Franeker,
 379.
- Lubin, Eilhard, Prof. i Rostock, 400 f.
 441. 443.
- Lukian 251.
- Lullus, Raymundus, 98. 100.
- Lunge, Citzel, 485.
- Luther, Martin, 31. 73. 91. 94. 100.
 104. 124. 148 ff. 176. 179 ff. 200.
 218 f. 231. 270. 272. 276. 277. 281.
 293. 321. 327. 334. 335. 339. 341.
 343. 344. 346. 347. 349. 351. 353.
 354. 356 f. 360 f. 365—6. 368. 370
 f. 416. 422. 426. 430. 432. 440. 451.
 454. 455. 457. 458. 461. 462. 463.
 464. 466. 467. 469. 475. 477. 478.
- Lykke, Henrik, til Overgaard, 311. 359.
- Lyra, Nicolaus, 119. 365. 426.
- Lyser, Polycarp, Superintendent, 86.
 90. 107. 272.
- Lyskander, Clavs Christoffersen, Pr. i
 Herfølge, 1. 24. 95. 256. 409—10.
- Lætus, Erasmus, Prof., 24. 49. 62. 65.
- Macchiavelli, Nicolaus, 120.
- Madsen, Christen, Student, 215.
 — Mogens, Biskop, 237. 240. 241.
 246. 279—80. 281. 289. 386.
 — Morten, Biskop, 490.
 — Poul, Biskop, 67. 108.
- Major, Johan, Prof. i Witt., 90.
- Majus, Lucas, Pr. i Cassel, 111.
 — Nicolaus, Raadsherre, 104.
- Manutius, Aldus, d. Yngre, Bogtrykker,
 30. 251. 269.
- Martyr, Petrus, reformert Teolog, 321.
- Masbach, Georg, Prof. i Leipzig, 102.
- Mayer, Johann Fr., Prof. i Greifswald,
 233.

- Mehren, A. F., Orientalist, 233.
 Meisner, Balthasar, Prof. i Witt., 375
 — 6. 454.
 Melanchton, Philip, 20. 29. 31. 51. 52.
 55—6. 66. 69. 73 f. 85 f. 92 f.
 135. 148 ff. 157 f. 163. 165 f. 176.
 179 ff. 185. 194 f. 202. 203. 231.
 242 f. 250. 251 f. 255 f. 262 f. 267.
 270. 272. 277. 290. 293. 327. 339.
 356. 366—7. 370 f. 385 ff. 390 f.
 426. 435. 440. 453. 454. 464. 466.
 467. 468. 475. 477. 485.
 — Philip, jun., Notar, 90.
 Menius, Justus, Sup. i Eisenach, 273.
 Mentzer, Balthazar, Prof. i Giessen,
 337. 401.
 Meth, Ezechiël, Sværmer, 454.
 Metzner, Leonard, Prof., 208. 295. 313.
 471. 479.
 Meursius, Johs., Prof. i Sorø, 99.
 Middelfart, Mads Jensen, Biskop, 413.
 Mikkelsen, Christen, Prof., 49.
 — Hans, Rektor, 108. 245.
 Mirandula, Johs. Picus, 120.
 Mogensen, Laurits, Student, 241.
 Moker, Antonius, Prof. i Erfurt, 103.
 Molbech, Chr., Historiker, 233.
 Moller, Henrik, Prof. i Witt., 110.
 — Johs., Rektor, 4. 69.
 Montague, James, Biskop i Winchester,
 288.
 Montanus, Arias, spansk Bibeludgiver,
 230.
 Moreri, Louis, fransk Leksikograf, 4.
 Mornay, Johan Karlsson de, Friherre,
 101.
 Morsing, Elias Olsen, Astronom, 108.
 109.
 Muhammed 459. 486.
 Mule, Caspar, Domprovst i Ribe, 25.
 — Else, 208.
 — Jørgen, 36.
 — Laurids, 36.
 Munk, Frederik, til Oxvang, 58.
 — Hans, til Visselbjerg, 36. 58.
 — Jørgen, til Krogsgaard, 36.
 — Ludvig, Lensmand p. Ørum, 13.
 — Peder, 36.
 Musculus, Wolfgang, Pr. i Augsburg,
 293.
 Münter, Fr., Kirkehistoriker, 238.
 Mylius, Georg, Prof. i Witt., 87.
 Mynster, J. P., Biskop, 8. 357.
 Møller, Jens, Prof., 7. 234.
 Nessen, Hajo van, Prof. i Helmstedt,
 106.
 Nestorius 339. 461. 474.
 Nicolai, Philipp, Pr. i Hamburg, 277
 — 8. 350—51. 374 ff. 388.
 Nielsen, Herman, Prof., 301. 360. 471.
 — Jens, Biskop, 65.
 — Laurits, Jesuit, 209. 239. 241—2.
 — Lauritz, Boghistoriker, 168.
 — Oluf, Arkivar, 14.
 — Toke (Tyge), Rektor i Holstebro,
 20.
 Norvin, William, Prof., 165. 242. 254.
 269.
 Nyerup, Rasmus, Prof., 6. 7.
 Nør Nissom, Jens Sørensen, Boghand-
 ler, 3.
 Obremetz, Andreas, Jesuit, 240.
 Ochino, Bernardino, 120—1.
 Oettwein, Johs., Rektor i Leipzig, 102.
 Olivarius, Holger, Pr. i Ørslev, 10.
 Olufsen, Alexander, Pr. ved Vor Frue
 K., 406.
 Oporinus, Johs., Prof. i Tübingen, 90.
 Origenes, 341. 426. 463.
 Ovid 29. 135. 250. 262.
 Oxenstierna, Axel, Kansler, 101. 437.
 Paaske, Jens, Student, 307.
 — Niels, Biskop, 139.
 Palladius, Peder, Biskop, 21. 30. 104.
 158. 243. 273. 356 f. 361. 367. 409.
 432. 481.
 Paludan, Julius, Litteraturhistoriker, 9.
 Paludan-Müller, Caspar, Historiker, 438.
 Paracelsus 459.
 Parry, Henry, Dean i Chester, 288.
 Parsberg, Manderup, Rigsraad, 409.
 416.
 Paræus, David, Prof. i Heidelberg, 321.
 325. 337. 385. 390. 393. 399 f.
 Paslich, Caspar, Lic. jur., 81.
 Paulinus, Henrik, Sekretær i Emden,
 110.
 Paul, Andreas, Prof. i Witt., 88.
 Paulli, Simon, Prof. i Rostock, 74.
 Pedersen, Niels, Universitetsfoged, 314.
 Perger, Aug., Jesuit, 241.
 Perrot, Charles, Prof. i Genève, 125.
 127.
 Petersen, Carl S., Litteraturhistoriker,
 10.
 — N. M., Litteraturhistoriker, 7. 257.
 Petrejus, Johs., Pr. i Emden, 110.
 Petrus Hispanus 166.
 Peucer, Caspar, Prof. i Witt., 78. 85.
 Pezelius, Christopher, Prof. i Bremen,
 111. 196.
 Phocas, Olaus, Biskop, 327.
 Piccolomineus, Franciscus, Prof. i Pa-
 dua, 118.
 Pierius, Urban, Pr. i Bremen, 317. 320.
 351.

- Piscator, Johs., Prof. i Herborn, 229. 299—300. 377.
- Pistor, Simon Ulrich, Dr. jur. i Berlin, 97.
- Pistorius, Johs., Pr. i Tetenbøl, 189. 190.
- Platon 118. 153. 174. 175. 176. 300. 315. 422. 423. 426. 452. 456.
- Plautus 20.
- Playferus, Thomas, Prof. i Oxford, 287.
- Plinius d. Yngre 264.
- Polanus, Amandus, Prof. i Basel, 321. 393.
- Politianus, Angelus, 120.
- Pontoppidan, Erik, Biskop, 4 f. 233. 437. 439.
- Porphyrius 164. 167. 176.
- Posselius, Johs., Prof. i Rostock, 74. 80 f.
- Poulson, Peder, Pr. i Saxild, 10.
- Properts 250.
- Præk-Fader, Maren Christens, 37.
- Qvintilian 167. 262. 263.
- Rabus, Ludvig, Pr. i Ulm, 362.
- Ramus, Petrus, Prof. i Paris, 51. 75—6. 89. 112. 152 ff. 159. 167—8. 173. 175. 176 f. 178. 244 f. 252. 265. 269. 299. 314. 380. 382.
- Ranch, Hieronymus Justesen, Pr. i Viborg, 34. 58. 59 f. 222. 232.
- Rantzau, Breide, Statholder, 473. 477. 480.
- Frands, til Rantzausholm, 311—312. 359.
- Henrik, Statholder, 24.
- Reenberg, Morten, Stiftsprovst, 231. 274.
- Reichart, Michael, Prof. i Witt., 89.
- Reineccius, Reimerus, Prof. i Helmstedt, 106.
- Reisener, Jens, Hører, 35.
- Resen, Bertel Poulsen, Pr. i Resen, 17—18. 21.
- Christen, Pr. i Vestervig, 15. 17.
- Christen Godskesen, Pr. i Resen, 18.
- Godske Bertelsen, Pr. i Resen, 18.
- Hans Hansen, Biskop, 18. 147. 235. 306.
- Mogens Bertelsen, 18.
- Niels Poulsen, Borger i Holstebro, 17. 21.
- Peder, Prof., 4. 10. 19. 124. 256. 287. 297.
- Poul Bertelsen, 18.
- Reudenius, Ambrosius, Prof. i Jena, 104.
- Rhumann, Arnold, Prof. i Roskilde, 267.
- Wulfgang, Prof., 90. 126. 265. 301. 322. 442. 471. 473.
- Riber, Christen Hansen, Biskop, 217. 301. 387. 471. 481. 485.
- Riccobonus, Antonius, Prof. i Padua, 119.
- Richardsen, Knud, Rektor, 410.
- Rindfleisch, Daniel, Læge i Breslau, 106. 123.
- Roberts, Henry, engelsk Forfatter, 283 ff.
- Rogge, Johs., fra Emden, 107.
- Rohmann, J. L., Provst, 274.
- Rosenberg, C., Litteraturhistoriker, 9. 437.
- Rosenkrantz, Frederik, til Rosenvold, 59. 62 ff. 130—132. 199. 269.
- Holger, til Boller, 62—3.
- Holger, d. Lærde († 1642), 9. 60. 70. 88. 106. 107. 112. 118. 130. 177. 191. 192. 193. 195. 199. 329. 337. 374. 388. 396 ff. 434—5. 443. 468. 479. 489.
- Holger Frederiksen, 131.
- Jacob, Lensmand p. Hagenskov, 101. 122.
- Jørgen, til Rosenholm, 63. 68. 82. 189.
- Lisbeth, 210.
- Otto Christopher, til Boller, 63. 83. 101.
- Otto Jørgensen, 32.
- Rothe, C. P., historisk Forfatter, 6.
- Rumpius, Henrik, Prof. i Hamburg, 95. 97.
- Rørdam, Holger Fr., Kirkehistoriker, 8. 9—10. 62. 69. 137. 233. 234. 238. 310. 357.
- Skat, Biskop, 226. 233.
- Salmuth, Johs., Hofpr. i Dresden, 102.
- Sanger, Jens Jensen, 410.
- Saravia, Hadrian, Kannik i Canterbury, 378.
- Sascerides, Gellius, Prof., 122. 143 f. 208. 322. 323.
- Johs., Prof., 48. 52. 140. 144. 313.
- Savonarola, Hieronymus, 120. 360 ff. 365.
- Scaliger, Joseph, Prof. i Leiden, 265.
- Jul. Cæsar, italiensk Filosof, 152. 167. 176.
- Scavenius, Claus Lauridsen, Prof., 51.
- Laurids, Biskop, 95. 96. 105. 138. 140. 208.
- Schendorph, Niels Poulsen, Pr. ved Vor Frue K., 1—2.

- Schato, Andreas, Prof. i Witt., 89. 91. 92.
- Schegk, Jacob, Prof. i Tübingen, 152. 156. 176. 374.
- Schelderup, Peder, Pr. ved Vor Frue Kirke, 307—8. 387. 409.
- Schierstedt, Jodocus, 94.
— Johann Friederich, Amtmand?, 94—5.
- Schindeler, Valentin, Prof. i Witt., 89.
- Schollius, Andreas, 109.
- Schwarzbach, Martin, Poet, 146.
- Schweizer, Alb., tysk Teolog, 383. 384.
- Schwenkfeld, Caspar, Sværmer, 353—4. 392. 395 f. 460.
- Schäfer, D., Historiker, 9.
- Schönfeldt, Victorinus, Prof. i Marburg, 113.
- Selnecker, Nicolaus, Pr. i Leipzig, 90. 102 f. 182. 272.
- Seneca 264. 290.
- Sepp, Chr., Kirkehistoriker, 383.
- Servet 344. 354. 395. 428. 456. 459. 460.
- Shyreswood, Wilhelm, 166.
- Siber, A., Rektor i Chemnitz, 252.
- Simon, Marcus, Diakon i Tønder, 95.
- Simonsen, D., OVERRABBINER, 231.
- Sinning, Jens, Prof., 158.
- Sivertsen, Find, Rektor, 386.
- Sixtus V, Pave, 123.
- Sixtus Senensis 120.
- Skaaning, Mikkel Ibsen, 361.
- Skeel, Albert, Rigsadmiral, 57. 122. 284.
— Jørgen, Rigmarsk, 284.
- Skjelderup, Hans, Biskop, 73.
- Skomager, Hans Rasmussen, Prof., 49. 50. 140. 471.
- Skovgaard, Fr., 70.
- Skulason, Thorlak, Biskop, 235.
- Skytte, Oluf, Kannik, 58.
- Slange, N., Historiker, 6.
- Slangerup, Hans Olufsen, Prof., 139. 145. 160. 201.
- Socinus, Faustus, 378. 384.
- Sokrates 153. 174. 175. 452.
- Sort, Poul Sørensen, Pr. i Ry, 307.
- Spangenberg, Cyriakus, Pr. i Mansfeld, 362.
- Sperling, Poul, Rektor, 160.
- Spiera, Franciscus, 120.
- Steenbuch, Hans, Prof., 231.
- Stephanius, Johs., Prof., 160. 208—9. 232. 237. 260 f. 280. 281. 291. 294. 296. 299. 300—301. 306. 308. 386.
— Stephan, Prof. i Sorø, 259. 270.
- Stephanus, Henrik, Bogtrykker, 224.
- Strangesen, Hans, Pr. i Fakse, 307.
- Strubius, Caspar, Prof. i Witt., 89.
- Struensee, Adam, Superintendent, 69.
- Stub, Ivar, Prof., 17. 70. 127—8. 140. 141 f. 145. 195. 210. 214. 232. 294. 301. 313 ff. 330. 386. 389. 396. 400. 403.
- Sturm, Johs., Rektor, 155. 167. 176. 265.
- Suhm, P. F., Historiker, 1. 4.
- Svabe, Nicolaus, kgl. Møntmester, 218 ff.
- Svane, Hans, Erkebiskop, 234—5.
- Svanning, Frederik, Student, 36.
— Hans, kgl. Historiograf, 25. 36.
— Jakob, Kannik i Ribe, 36. 121—2.
— Marine, 36.
- Synesius 290.
- Sørensen, Peder, kgl. Livlæge, 30. 116. 160.
- Talon, Omer, fransk Pædagog, 156. 251. 252. 265.
- Tarnow, Poul, Prof. i Rostock, 70.
- Tauler 341. 365. 426. 458.
- Taurellus, Nicolaus, Prof. i Altdorf, 380.
- Tausen, Hans, Biskop, 272.
- Terents 20. 33. 43. 250. 262. 290.
- Terpæger, Laurids, Pr. i Mern, 267.
— Peder, Lektor i Ribe, 267.
- Tertullian 276. 420. 426.
- Theodoret 426.
- Theognis 251.
- Theophilus, Nic., Prof., 113. 139. 219.
- Thodenus, Nicolaus, Prof. i Witt., 89. 92.
- Thomas Aqvin 426. 427.
- Thorlakson, Gudbrand, Biskop, 351.
- Thrane, Poul, 90.
- Thura, Albert, Litteraturhistoriker, 40.
- Thümen, Eustachius v., 212.
- Thøgersen, Peder, Biskop, 40 f. 58.
- Tidemand, Peder, Pr. i Ø.—V. Hersted, 361.
- Timpler, Clemens, Prof. i Steinfurt, 421. 458.
- Trellund, Peder, Skrivelærer, 37.
- Treschow, Gerhard, Pr. i Birkerød, 5.
- Trubenbach, Volfgang, Prof. i Leipzig, 102.
- Tychonius, C. L., Stiftsprovst, 6. 233.
- Tøndebinder, Claus Mortensen, Pr. i Malmø, 272.
- Udbynerus, Johs. Petraftonanus, Mag., 238.
- Uhse, Erdmann, 4.
- Ulastus, Antonius, Prof. i Padua, 117.
- Ulfeld, Jakob, Rigskansler, 122. 284. 409. 416.
— Jakob, til Kartofte, 306.
— Mogens, Rigsadmiral, 122. 124. 284. 306. 325.
- Ulrik, dansk Prins, 77. 108.

- Urne, Axel, til Søgaard, 36.
 — Jørgen, til Brobygaard, 36.
 Ursinus, Zacharias, Prof. i Neustadt, 321. 393.
 Uytnebogaert, se Wtenbogaert.
- Walde, O., Boghistoriker, 192. 208. 236. 259.
 Waldkirch, Henrik, Bogtrykker, 220. 261.
 Valerius Maximus 290.
 Walkendorf, Christoffer, Rigshofmester, 201.
 Valla, Laurentius, 167.
 Wandal, Hans, Prof., 233. 234—5.
 Vasbyrd, Erik, til Eriksholm, 105.
 — Jodocus, til Søgaard, 105.
 Vaughan, Richard, Biskop i London, 288.
 Vedel, Anders Sørensen, kgl. Historiograf, 24. 33. 36. 62. 108—9.
 — Hans Andersen, Pr. i Resen, 14. 15.
 — Søren Andersen, Pr. i Ribe, 385.
 Wegener, Thomas Cortsen, Pr. ved Vor Frue K., 406.
 Vejle, Hans Knudsen, Biskop, 278. 293. 301. 387. 389. 434. 470. 473. 483. 485.
 — Jakob Madsen, Biskop, 24. 190.
 Venusin, Jon Jakobsen, Prof., 160. 177. 189. 195. 201. 208. 209. 237. 273. 275. 280. 284. 286. 293. 300. 386.
 Vergerius, Peter Paulus, 120.
 Wesling, Hermann, 104.
 Weyhe, Eberart a, Prof. i Witt., 88.
 Whitaker, Wilhelm, Prof. i Cambridge, 293.
 Viborg, Jens Pedersen, Kannik i Ribe, 24.
 Wilhelmsen, Niels, Pr. i Balle, 37.
 Villumsen, Frands, Tolder, 216.
 Wind, Oluf, Hofpræd., 305.
 Vinding, Rasmus, Prof., 3.
- Winsheim, Vitus, Prof. i Witt., 88.
 Winstrup, Peder Jensen, Biskop, 139. 201. 203. 207. 247. 275. 279. 280. 281. 291. 295. 298—9. 303. 312. 316. 317. 322. 386. 400. 403. 404. 405. 406. 408. 409 ff. 413. 428. 470.
 — Peder Pedersen, Biskop, 235.
 Virgil 29. 43. 135. 250. 262.
 Witte, Henning, Prof. i Riga, 3.
 Vives, Luis, spansk Filosof, 251.
 Voit, Albertus, Prof. i Witt., 89.
 — David, Prof. i Witt., 87.
 Wolfrum, Vitus, Sup. i Zwickau, 94.
 Worm, Jens, Rektor, 6.
 — Ole, Prof., 113. 471.
 Vormorsden, Frands, Biskop, 272.
 Vorstius, C., Prof. i Leiden, 9. 287. 376 ff. 419. 421. 424 f. 429. 443 ff. 456 f. 458. 459. 460. 463. 486. 490.
 Wtenbogaert, Johs., Pr. i Haag, 126. 127. 378.
 Vuesembeck, Peter, Prof. i Witt., 88.
 Wäschke, Archivrat, 105.
- Xenophon 79.
- Zabarella, Franciscus, Prof. i Padua, 120.
 — Jacobus, Prof. i Padua, 118. 152. 167. 173. 176.
 Zanchius, Hieronymus, Prof. i Heidelberg, 300. 321.
 Zanger, Johs., Prof. i Witt., 88.
 Zedler, J. H., 4.
 Zelling, Basilius, Mag., 104.
 Zeuthen, Jens, Pr. paa Rosenholm, 427.
 Zwergius, D. G., Provst, 5. 10. 233.
 Zwingli, Ulrich, 448 f.
- Ægidiussen, Lavrids, Lector theol., 25. 35—6. 107.
 Æsop 20. 250.

B. Stednavne.

- Aalborg 485.
 Alstrup, Navr S., 14.
 Antvorskov, Bispemøde i, 21.
 Basel 127. 159. 191. 299.
 Boller 83. 108.
 Braunsberg 236.
 Braunschweig 107.
 Bremen 110.
 Cassel 111.
 Dalgaard 14.
 Eggerslevmagle 138.
 Emden 110.
 Erfurt 103.
- Fosie 303.
 Frankfurt a. Main. 113. 128.
 Frederikstad 380.
 Freiberg 104.
 Genève 125 ff. 157. 187. 191. 192. 195. 299. 377.
 Glim 202.
 Gouda 379.
 Gravesend 284.
 Greenwich 284. 286. 287.
 Greve 202.
 Haderslevhus 408.
 Hadstrup 298.

- Hamburg 110.
 Hampton Court 286.
 Haudrup 137.
 Heidelberg 191. 299. 325. 377. 385.
 Helmstedt 77 f. 105.
 Helsingør 312. 359.
 Herborn 191. 299.
 Herlufsholm 302. 386. 432.
 Holstebro 17. 19 f.
 Humlum 12.
 Hveen 108.
 Jena 104.
 Kilen, Resen S., 12.
 Kolding 267.
 Koldinghus 409. 412 ff.
 København 47 ff. 108. 147. 244. — Se
   ogsaa Nikolaj Kirke, Vor Frue
   Kirke.
 Køln 376—7.
 Kølskegaard 18.
 Leiden 437.
 Leipzig 33. 101—2. 103.
 Lille Hedegaard, Humlum S., 18.
 London 285 f. 288.
 Lund 213. 302.
 Lüneburg 107.
 Maabjerg 20.
 Malta 123—4.
 Marburg 98. 111—112. 191. 325.
 Meissen 103.
 Mejrup 20.
 Nikolaj Kirke (i København) 311. 359.
   402 f. 407.
 Odense 244.
 Oxford 289.
 Padua 57. 113 ff.
 Paris 154 f.
 Prag 104. 132.
- Puggaard (i Ribe) 26. 27. 36.
 Resen, Skodborg Hrd., 12 f. 21.
 Ribe 18. 22 f. 107. 212. 244.
 Ribarhus 23.
 Rom 123.
 Rosenvold 83.
 Roskilde 136. 147. 198. 202. 210. 244.
   309.
 Rostock 50. 64 ff. 194. 299. 313. 400—
   401. 402. 443. 446.
 Siena 124.
 Skjellinge Hede 311. 312.
 Skodborg Herred 12 f. 14.
 Smørum 138.
 Solrød 137.
 Sorø 254. 255. 265. 302.
 Stabedal 14.
 Stade 110.
 Struer 13.
 Sæby 302.
 Theobats 284.
 Tübingen 152. 182. 191.
 Uppsala 259. 260. 261. 270.
 Ut 63.
 Varde 20.
 Vestervig 17.
 Viborg 38 f. 56 f. 239. 244.
 Vietskøl Kloster 39.
 Wittenberg 33. 84 ff. 157. 158. 191.
   194. 299. 313. 446.
 Vordingborg 265. 311. 359.
 Vor Frue Kirke (i København) 1. 2.
   146. 202. 205 f. 307 f. 308. 312.
   359. 404.
 Worms 366. 438.
 Værløse 202.
 Zerbst 105.

